

שלמה אלבוחר

מונסטיר (ביטולה) מקרוניה

עיר יהודית עתיקה, שיהודים אין בה –
אש טרבלינקה אכלתם

שלמה אלבוחר

מונסטיר (ביטולה) מקדוניה

עיר יהודית עתיקה, שיהודים אין בה —
אש טרבלינקה אכלתם

הוצאת הספריה הציונית
ההוצאה לאור של ההסתדרות הציונית העולמית
ירושלים תשס"ה

Shlomo Alboher

Monastir (Bitola) Macedonia
An Ancient Jewish City Where No Jews Exist Today
The Flames of Treblinka Consumed Them

הספר יצא לאור בסיוע
קרן קימת לישראל
קרן עמו"ס לעידוד מלומדים וסופרים של בית הנשיא
הקהילה היהודית בעוב"י שלוניקי יע"א

תמונת השער: ארון הקודש בבית הכנסת אראגון במונסטיר
התמונה בגב הספר: זוג ידיים בברכת כהנים, פריט
מבית הכנסת פורטוגל במונסטיר

עיצוב העטיפה: תחיה רוזנטל

הפקה והפצה: מוסד ביאליק • ירושלים
ת"ד 92 ירושלים 91000
טל. 02-6783554

מסת"ב 965-440-058-8 ISBN

©
כל הזכויות שמורות למחבר
ירושלים תשס"ה

עיצוב ועימוד: שולמית ירושלמי
Printed in Israel 2005

תוכן העניינים

1	פתח דבר
6	הקדמה — ד"ר נסים יושע
9	תולדות יהודי מונסטיר (ביטולה) מימי קדם ועד סוף מלחמת העולם הראשונה, 1918
58	מימי הממלכה הסרבו־קרואטית סלובנית S.H.S. ועד להשמדה, 1918-1943
123	מונסטיר בספרות הרבנית
194	שמותיהם של יהודי מונסטיר (ביטולה)
299	ארגונים פילנתרופיים יהודיים שפעלו במונסטיר
319	ארצות הפזורה של יהודי מונסטיר
351	יהודי מונסטיר בארץ־ישראל
395	יהודי מונסטיר בארצות־הברית
406	יהודי מונסטיר ביוון
416	יהודי מונסטיר בצ'ילה
416	יהודי מונסטיר בארצות אחרות
418	מפקד יהודי מונסטיר (ביטולה), ראשית 1943
461	אחרית דבר
467	ביבליוגרפיה

לזכרם של סבי וסבתי שלמה וג'ויה קלדרון
וילדיהם פיפו, רבקה, דן, ז'ק ואסתריה
שעלו באש בלהבות בטרבלינקא

פתח דבר

בד' באדר ב' (11 במרס 1943) נלקחו כל יהודי מקדוניה, 7,215 במניין, והובלו מבתיהם על ידי חיילים, שוטרים ופקידים בולגרים אל מפעל הטבק 'מונופול' שבעיר סקופליה, בירת הרפובליקה של מקדוניה. את הימים הבאים הם עשו על דרגשי העץ של המפעל, עשרה על דרגש, ללא יכולת לנוע ולהסתובב מורעבים, צמאים וחרדים לגורלם. בחמשת הימים הראשונים הותירום ללא אוכל ושתייה וכל הימים עד לגירושם היו נעולים באולמות המפעל מוקפים ומופקרים בידיהם של החיילים הבולגרים. שלושה משלוחים יצאו ממפעל הטבק מונופול. בט"ו, כ"ח ובכ"ב באדר א' התש"ג (22, 25 ו-29 במרץ 1943). כולם לכיוון אחד, מחנה ההשמדה טרבלינקה שבפולין. 80 יהודים בקרון בקר, חתום על מסגר ובריה.

היחידים ששרדו במקדוניה היו כמה עשרות צעירים יהודים, שזמן קצר לפני הגירוש, כשהיו כבר רמזים ראשונים לגורלם המר של יהודי אירופה ולגורלם הצפוי של יהודי מקדוניה, ברחו להרים והצטרפו ללוחמי המחתרת הפרטיזנים שנאבקו בצבא הבולגרי. רבים מהם נפלו בקרבות ובהם גם הצעירה היהודיה ממונסטיר אסתר (מארה), בכינויה המחתרתית), שהיתה בת 22 בנופלה בשדה הקרב. אסתר עובדיה הוכרזה כגיבורה לאומית של מקדוניה ולזכרה הקימו המקדונים אנדרטה, במגרש שעליו עמד עד למלחמה, בית הכנסת המרכזי של יהודי מונסטיר, בית כנסת אראגון.

ביוני 1998 נלוויתי אל כמה מבני משפחתי לביקור מורשת במקדוניה. המראות היו קשים ונוראים. שני בתי הכנסת הגדולים שהיו במונסטיר, פורטוגל ואראגון, נעלמו כלא היו. בית העלמין היהודי במונסטיר 'בית החיים', שהוקם בשנת 1497, חמש שנים לאחר גירוש ספרד, גם הוא עזוב ועלוב. החיילים הבולגרים השתמשו במצבותיו לריצוף המחנה הצבאי שלהם. הם ריצפו את רחבות המסדרים, את רצפות האהלים ואת בריכת השחייה. הם קירו בהן את בתי השימוש, סימנו בהן שבילים ודרכים ועוד. גם ידם של איכרים מקדונים היתה בהרס. הם נטלו מצבות והשתמשו בהן לריצוף חצרותיהם וגם השתמשו בחלקן כשולחנות לזלול בהם את אוכלם ולסבוא עליהם את סובאם. אלה ואלה הותירו אחריהם מצבות מנותצות ששבריהן מפוזרים בכל חלקת בית העלמין. על האוהל שהקימו יהודי מונסטיר על קברו של הרב אברהם ארואיסטי, מרבני העיר, צוירו צלבי קרס וכתובות נאצה. גדר הברזל המקיפה את בית העלמין והעטורה מגיני דוד, שהוקמה במקום בשנות העשרים של המאה העשרים, פרוצה ורועי צאן מקדונים מדבירים את צאנם בין הקברים.

רגע מעציב ומדכא ביותר היה במפעל הסיגריות בסקופליה, תחנתם האחרונה של יהודי מקדוניה לפני שהובלו ברכבות המוות לטרבלינקה. רבים מבני משפחתי מצד אמי, משפחת קלדרון, היו בין שוכבי הדרגשים, נוסעי הרכבות ומומתי הגזים. ליד דרגשי העץ של מפעל הסיגריות אמרתי קדיש כללי וקראתי בשמותיהם של הניספים במחנות המוות: אלבוחר ואלקוצר, ארגז ואשכנזי, ברוך ומבורך, חסון וחסיד, משולם ומסון, נבון ונחמה, פלורנטין ופרדו, קלדרון וקונפינו, רוסו ורוסיליו ועוד רבים אחרים — פאר יהדות ספרד ופורטוגל. בו במקום, בגבור ההלם, גמלה בלבי ההחלטה להנציח את זכרם של יהודי עירי עלי ספר.

שלמי תודה

יעמדו על הברכה כל המסייעים בהוצאתו לאור של ספרי. אורי אורן, ז'ני לבל, ג'מילה (אנג'לה) קולונמוס ו-Marc Cohen, שהקדימוני וכתבו על העיר מונסטיר (ביטולה) וד"ר משה ארואסטי נס-אל שחקר את יהודי מונסטיר בצ'ילה, שמהם דליתי רבות.

יבורכו מוריי עמיתיי וידידיי שליוו בעניין את עבודתי:

ד"ר נסים יושע, יליד העיר ביטולה, שכתב את ההקדמה לספר.

ד"ר פנינה מורג-טלמון, שקראה פרקים מן הספר והעירה את הערותיה הנבונות. צבי לוקר ומקס קופמן, שסייעו לי בתרגום לעברית של טקסטים סרביים ומקדוניים. ד"ר אבנר פרץ, שסייע לי בפענוחם של מסמכים בלדינו שנכתבו בכתב-יד סוליטראו, ולמר משה טסטה, ראש עמותת 'דור ההמשך של יהודי מקדוניה', שעודדני במלאכתי.

תודתי לגב' עדינה קינטנה שהפנתה את תשומת לבי לספרה של Frances Nemer על יהודי מונסטיר באינדיאנאפוליס, אינדיאנה, ארצות הברית, למר יוסף אליאס שהעמיד לרשותי צילומי תעודות של אביו המנוח מאיר אליאס (קסורלה) ששימש רבם של יהודי מונסטיר בניו יורק.

לספרני בית הספרים הלאומי, האוניברסיטה העברית בירושלים שלמה גולדברג, אֶלוֹנָה אַבִינֶזֶר, עליזה אלון, ציפורה בן אבו ורות פלינט. שְׁרִי הַיִּמֶן, שהעמידה לרשותי את תיקי מונסטיר בארכיון הג'וינט, בניו-יורק, עובדי הארכיון ההיסטורי של עיריית ירושלים, מנחם אלון ואפרים לוי ולעשרות המרואיינים שהעשירו את ידיעותיי על יהודי מונסטיר, בעיר האם ובפזורה המונסטירלית.

יבורך עמוס יובל, מנהל הוצאת הספריה הציונית, שהמריצני ועודדני בשנים הארוכות של כתיבת הספר ושניאות לערוך אותו ולשוות לו צורה נאה ומכובדת כראוי לו.

תבוא על הברכה שולמית ירושלמי שעמידה את הספר.

ולבסוף, ברכות לרעייתי אהובה, שעמדה לימיני ועמלה אתי לאורך כל הדרך.

שלמה אלבוחר

הקדמה

כשישים שנה אחרי הישמדה של קהילת יהודי מונסטיר (ביטולה) בטרבלינקה, שבניה ובנותיה הוסגרו על-ידי הבולגרים לבעלי בריתם הגרמנים הנאצים, טרחו והקימו יד לקהילה זו שני חוקרים שהם צאצאים למשפחות של יוצאי עיר זו. בו זמנית עשו במלאכת קודש זו מרק כהן בארה"ב ושלמה אלבוחר בישראל. שניהם מלומדים בעלי דיסציפלינה מחקרית אקדמית. הראשון, סיים את לימודיו באוניברסיטת קולומביה בניו יורק ומתגורר בקליפורניה, והשני, הוא מוסמך האוניברסיטה העברית ומתגורר בירושלים. מחקרו של מרק כהן,¹ שנכתב באנגלית, הופיע בניו יורק בשנת 2003, ועתה זכינו למחקרו בעברית, של שלמה אלבוחר.

מאז חורבנה של קהילת מונסטיר, בשנת תש"ג (1943), התפרסמו חיבורים שונים על יהודי מקדוניה, בידי מחברים שונים, כמו: אלכסנדר מטקובסקי; ג'מילה קולונמוס; וורה וסקוביץ ואנג'לי; צבי לוקר; אורי אורן; ג'ני לבל ואחרים. אלה הקדישו את רוב כתיבתם לתקופת השואה ולמה שקדם לה. אולם, עבודתה של ג'ני לבל,² ולפני השואה — חיבוריו של פרופסור מקס לוריא, על לשונם הספרדית המיוחדת של יהודי מונסטיר,³ — היו ראשוניים בבירור תולדותיהם ותרבותם של יהודי מקדוניה שעסקו גם בתקופות קדומות. עם זאת, אין ספק כי מרק כהן ושלמה אלבוחר תרמו למחקר על קהילה זו את התרומות האחרונות, שחשיבותן מרובה. וזאת שמצד אחד מחקריהם מפורטים ואנליטיים המסתמכים על ארכיונים ומקורות מגוונים. מצד שני הם מבטאים ראייה מסכמת וסינתטית על תולדותיה של קהילה יהודית-ספרדית בבלקן, מעין מיקרוקוסמוס של העולם היהודי הספרדי שחרב בשואה. יש לציין, כי שעה שמרק כהן התרכז במאת השנים האחרונות לקיומה של הקהילה ונעזר בעיקר בארכיונים של המיסיון הפרסביטריאני בקנדה ובסקוטלנד, שהיה פעיל בקרב קהילות יהודי הבלקן במאה ה"ט; בארכיוני כי"ח, שהשקיע מאמצים רבים לקידום המודרניזציה של מערכת החינוך בקהילות אלה; בארכיוני הג'וינט בארה"ב ובמקורות אחרים, מקיף שלמה אלבוחר במחקרו את רוב התקופה העות'מאנית, ובעיקר את ארבע מאות וחמישים

Mark Cohen, *Last Century of a Sephardic Community - The Jews of Monastir, 1839-1943*, 1
New York 2003

ג'ני לבל, גאות ושבר, ירושלים תשמ"ז. 2

Max A. Luria, *A Study of the Monastir Dialect of Judeo-Spanish etc.*, New York 1930 3

השנים מאז גירושי ספרד ופורטוגל. הוא מסתמך, ובצדק, גם על הספרות הרבנית, שהיא אספקלריה חשובה לחיי הרוח והחברה בקהילה במשך מאות השנים שלא נותר מהן חומר בארכיונים.

שני החוקרים מגלים לא רק ידע וכושר מדעי אלא גם אמפטיה עמוקה עם קהילת הוריהם. הדבר בולט בעיקר בשני נושאים מרכזיים בתולדות הקהילה: הציונות והשוואה.

קהילת מונסטיר היתה בארבעים שנות קיומה האחרונות קהילה ציונית פשוטה כמשמעה. כל ההנהגה, כולל הרבנים והחכמים, הזדהתה עם הציונות. האירועים הציוניים והתרבותיים הקשורים ביישוב ארץ-ישראל, בעלייה, בשקילת השקל הציוני וכיו"ב נחוגו וצוינו ברוב עם בבית הכנסת הגדול ק"ק אראגון ובמועדון הציוני 'התחייה'. תנועות הנוער, ובעיקר 'השומר הצעיר', שגשגו בה. ולא זו בלבד שלא היה בה כל ניגוד בין חכמי התורה לבין ההנהגה החילונית בהקשר הציוני אלא פעלו בה בשלום ובהרמוניה תנועות נוער חילוניות ציוניות לצד המוסדות הרבניים ולצד ארגוני הסעד המתנדבים. העלייה בשנות העשרים והשלשים שגשגה וכל סרטיפיקאט, שהוקצב ליוגוסלביה ואשר לא נוצל בצפונה, נחטף ונוצל על-ידי קהילות מקדוניה. לפני שנים אחדות סיפר לי יוסף (טומי) לפיד, כי היהודים המבוססים של צפון המדינה ויתרו בחפץ לב על הסרטיפיקאטים הבלתי מנוצלים לטובת יהודי הדרום 'העניים'... ואכן רבים מיהודי מונסטיר עלו בזכות סרטיפיקאטים אלה ארצה — ובכללם הורי שלמה אלבוחר והורי הח"מ — ובזכותם נותרו משפחות העולים בחיים ולא מצאו את מותם בטרבלינקה כמו אחיהם וקרוביהם שלא זכו אז לעלות ארצה.

לי אין ספק כי הדבקות בציונות בקהילת מונסטיר נזונה מחיבת הארץ המסורתית, שהתבטאה גם בעליות של בודדים לירושלים במהלך המאה הי"ט. רבים מהם נקלטו אז בעיר העתיקה בירושלים ובשכונותיה החדשות כמו ימין משה, אהל משה ומזכרת משה. דבקות זו מקורה גם בלהט המשיחי שהזין את קהילות יהודי הבלקן במאות הי"ז והי"ח בתקופת ה'בשורות' של משיח השקר שבתי צבי ותלמידיו, ולאחריה. הלהט המשיחי פרץ בעיקר בקרב צאצאי מגורשי ספרד ופורטוגל וצאצאי האנוסים מאיבריה, ובקהילות ישראל שאלה נקלטו בהן במאות הי"ז והי"ח. במונטסטיר שלטו בכיפה שני קהלים עיקריים: ק"ק אראגון וק"ק פורטוגל. בית הכנסת של פורטוגל נהרס ועלה באש במלחמת העולם הראשונה בידי הצבא הבולגרי שהפגיו את העיר בארטילריה. ואילו בית הכנסת אראגון נהרס אף הוא עד היסוד בידי הכובשים הבולגרים במלחמת העולם השנייה.

חוקרי השבתאות הפרופסורים גרשום שלום, מאיר בניהו, יעקב ברנאי ואחרים העלו כי בקהילות הבלקן התבססה התנועה השבתאית על-ידי נתן העזתי, שקבע את מושבו בקסטוריה — היום בצפון יוון — יחד עם תלמידיו ר' ישראל חזן ושמעיה דה מאיו. פעילות משיחית זו התקיימה שם במסגרות יהודיות מלאות וללא כל פגיעה בהלכה. נתן העזתי ביקר לעיתים מזומנות בקהילות מונסטיר, סקופייה וסופיה — כיום

בולגריה. באחד ממסעותיו אלה כאשר היה בדרכו מסופיה לקסטוריה, הוא חלה בסקופייה, נפטר בה בשנת ת"ס (1680) עונך בת ציון, ונקבר בה. הדבקות בציונות של יהודי מונסטיר במאה העשרים היא, לדעתי, המשך ברור לתסיסה המשיחית שהתקיימה בה ולחיבת הארץ בדורות שקדמו לציונות המודרנית. מחקר נוסף שיעמוד על הזיקה בין תופעות אלה יכול להועיל, שכן הוא יראה כי אצל יהודי מונסטיר הגאולה המטאפיסית, שנזונה מרעיונות קבליים, והגאולה במסגרת ההיסטורית היו כרוכות זו בזו ללא כל דיכוטומיה ביניהן אליבא דכמה מחוקרי השבתאות.

שואת יהודי מונסטיר שהתרחשה במרס-אפריל 1943 היתה חלק משואת הקהילות בתראקיה היוונית, במקדוניה הווארדארית ובפירוט הסרבית. מחוזות אלה נמסרו באפריל 1941 על-ידי הגרמנים לשליטה בולגרית מלאה ונוהלו כמחוזות בולגריים לכל דבר. ב-22 בפברואר 1941 חתמו הבולגרים והגרמנים על הסכם רשמי — הסכם יחיד במינו שבין גרמניה לבין ברית שלה — על שילוח יהודי המחוזות האלה (שזכותם לאזרחות בולגרית נשללה שנה לפני כן על-ידי הבולגרים) לפולין. הבולגרים ביצעו את הגירוש לטרבלינקה במלוא האכזריות האפשרית כולל התעללויות גופניות, אונס נערות, הרעבה, הצמאה והחרמת כל רכושם של המגורשים. אף לא אחד מ-11,343 המגורשים לא שרד. עוד בזמן ביצוע הגירוש החלו הבולגרים בהכחשת השואה, שהיו אחראים לה, כאשר החלו לטעון טענות שקר כאילו היו יהודים אלה 'שייכים' לגרמנים, כאילו לא יכלו למנוע את הגירוש — והרי בבולגריה הישנה ובמחוזות המסופחים לא שהה צבא גרמני כובש — וכאילו מחוזות אלה לא היו שייכים לבולגריה, שעה שברור כי בשנת השואה, 1943, הם היו חלק בלתי נפרד של 'בולגריה המאוחדת'.

ביצירת המיתוס השקרי ובטיפוחו מאז השואה כאילו בולגריה 'הצילה' את כל (!) יהודיה — והרי כעשרים אחוז מיהודי בולגריה המאוחדת שולחו על-ידי להשמדה — נעזרה בולגריה ונעזרת עד היום גם בידי גורמים יהודיים ובכללם מיוצאי בולגריה, שבמעשיהם ובדבריהם הם מחזקים ביודעין או שלא ביודעין את מכחישי השואה הבולגרים הערמומיים. להבנת תהליך ממאיר זה, העושה עוול משווע לקדושי תראקיה, מקדוניה ופירוט, חשוב לעיין בחיבור⁴ על פרשת האנדרטאות ביער בולגריה — ובכללן האנדרטה למלך בוריס, פושע המלחמה שהסגיר את נתיניו היהודים למוות. הוסרו על-פי החלטת ועדת השופט בייסקי מה-13 ביולי 2000. ועדה זו הוקמה על-ידי קק"ל אחרי פעילות ציבורית ממושכת של יוצאי הקהילות שהושמדו ושל אישים מיוצאי בולגריה שתמכו בפעילות הציבורית נגד השארת אנדרטת התועבה לבוריס ביער בולגריה.

רצוי עדיין, לדעתי, לחקור את הקשר האפשרי שבין הפעולות נגד יהודי מקדוניה

4 ניר ברוך (עורך), השמדה והישרדות בבולגריה המאוחדת (תש"ג 1943) ומסקנות ועדת בייסקי, תל-אביב 2003.

שביצע הצבא הבולגרי במלחמת העולם הראשונה – כולל השימוש בפצצות גז מרעיל שגבו קרבנות רבים מיהודי מונסטיר – לבין השילוח להשמדה של יהודים אלה במלחמת העולם השנייה. האם נכונה הסברה כי בולגריה רחשה איבה מיוחדת ליהודי תראקיה ומקדוניה על שגילו נאמנות למדינותיהם יוון וסרביה, ואחר כך יוגוסלביה, ולא תמכו בשאיפות הבולגרים לספח מחוזות אלה לארצם? האם בשל כך פעלו הבולגרים נגדם כאשר עלה הדבר בידם בשתי מלחמות העולם? מחקר נוסף בארכיוני ממשלת בולגריה יכול לבסס או לבטל סברה זו, שאין לדחותה על הסף.

צריך להזכיר היבט נוסף הקשור בשואה. כמה עשרות יהודים שהיו תחת השלטון הבולגרי ניצלו מגירוש ומהשמדה בשל התערבות הקונסולים של איטליה, טורקיה וספרד שפעלו למען אזרחיהם. אולם ממשלת ספרד של פרנקו לא ניסתה לפרוס את חסותה על כל דוברי הלדינו בבלקן (כולל יוון – שלוניקי, תראקיה, האייים כרתים, קורפו, רודוס, צפון יוון ואתונה – מקדוניה, סרביה, קרואטיה, בוסניה ורומניה) או על קהילות הספרדים בהולנד ובמערב אירופה. כל אלה שימרו באופן זה או אחר את מורשתם האיברית, אך ממשלות ספרד ופורטוגל התעלמו מהם. התנהגותן בשואה והתעלמותן מגורל קהילות הספרדים באירופה ובמקומות אחרים אינה מוסיפה להן כבוד.

אילו נהגו כשוודיה הנייטרלית שפרסה את חסותה על יהודים הונגרים ושהעניקה להם תעודות אזרחות באמצעות ראול ולנברג, היו ספרד ופורטוגל מצילות אלפי יהודים ספרדים.

תרומה ייחודית של שלמה אלבוחר הם הפרקים העוסקים בשמותיהם של יהודי מונסטיר. אלה הם פרקים מאלפים השופכים אור על זיקתם ההיסטורית של יהודי מונסטיר הן לאיבריה, הן למקומות אחרים והן למקורות ספרותיים מקראיים ובתור-מקראיים. אך יורשה לי להתייחס באופן אישי לשם המשפחה אישח, שהיה נפוץ מאוד במונטסטיר. שם זה עוברת בידי יוצאי מונסטיר בארץ לשמות כמו 'יושע', 'ישי', 'בן ישי'. שלמה אלבוחר מצא כי מקורו של השם הוא השם המקראי 'יצחק' בהגייתם של יהודי מונסטיר. מבלי לבטל כלל וכלל הסבר זה יורשה לי להעלות סברה נוספת. אפשרי מאוד כי השם 'אישח' הוא שיבוש של השם 'אישר', כפי שנהגו היהודים לבטא את שם העיר Hija שבאראגון. פרופסור חיים ביינארט מסר לי לפני זמן מה כי לדעתו גם שם המשפחה 'אלישר' נובע מהצירוף 'אל אישר', כלומר יוצא העיר 'אישר' שבאראגון. מכאן שאין להוציא מכלל אפשרות שגם השם 'אישח' הוא על שם עיר זו. לחיזוק סברה זו ניתן להוסיף כי השם 'אישח' היה קיים רק אצל יהודי מונסטיר, עיר שיוצאי אראגון היו בה המרכיב הדומיננטי. בין אם סברה זו נכונה ובין אם קביעתו של שלמה אלבוחר היא הנכונה מן הראוי להביא את שתיהן בפני הקורא.

חיבורו של שלמה אלבוחר מעיד לא רק על מימנות מדעית, על כושר אנליטי וסינתטי ועל אמפטיה עם הנושא אלא גם על תהליך הפריחה המחודש בדורנו של לימוד מורשת יהודי ספרד. עתה זכתה מונסטיר למחקר רב משקל. אך אבוי. קהילה

עתיקה זו נגזזה ועלתה בעשן בשדותיה הארוכים של טרבלינקה. נחמתנו היא בעובדת שגשוגם של צאצאי יהודי מונסטיר שבנו ונבנו בישראל, בארה"ב ובצ'ילה כאשר ממיטב בניה תורמים גם לחקר עברם ותרבותם.

ד"ר נסים יושע

חוקר במכון מוסיוף לחקר הקבלה, אוניברסיטת בר-אילן,
ראש המרכז לשילוב מורשת יהודי ספרד והמזרח
במשרד החינוך והתרבות (1977-1989)

תולדות יהודי מונסטיר (ביטולה) מימי קדם ועד סוף מלחמת העולם הראשונה, 1918

העיר מונסטיר — במקדונית Bitola; בסרבית: Bitolja; מן המילה הסלבית: obitelj, שפירושה אנשי המנזר. בטורקית: מנסטיר; מונסטיר; Monastir; שפירושה מנזר. בארמנית: טולי מונסטיר; Toli Monastir. בספרות ישראל: מונסטיריו; מונסטיריו; מונסטיריון — יושבת למרגלות ההר פריסטר (Perister) המתנשא לרום של 2001 מ' מעל פני הים, ולצפונם של הרי קאלה בורה (Kale Bura) בעמק פלגוניה שבמקדוניה.¹

אורכו של עמק פלגוניה 112 ק"מ ורוחבו 20 ק"מ. אדמותיו פורייות ומגדלים בהן דגנים, אורז, פרג ובעיקר טבק. העיר ניצבת על אם הדרך, ההולכת ממזרח למערב ומחברת את הים האגיאלי עם הים האדריאטי. לדרך זו היתה חשיבות רבה כבר בתקופה הרומית. אז נקראה ויה אגנציה — Via Egnatia ואפשרה את הקשר היבשתי הקצר ביותר בין שתי הבריות באימפריה, רומא וקונסטנטינופוליס. היא יצאה מדורֶס — Durrez שבאלבניה, חצתה את החוף האלבני, העפילה אל הרי אלבניה, חצתה את האגמים אוכריד ופרספה ואת מישור פלגוניה, עברה ממונסטיר וממנה עד קונסטנטינופוליס.²

בפאתי העיר נחשפו, למן שנת 1931, שרידי העיר הירקלאה לינקסטיס — Heraclea Lyncestis, עירו של המלך המקדוני פיליפוס השני, אביו של אלכסנדר הגדול. פיליפוס בנה את העיר בשנת 359 לפני-הספירה כמרכז אסטרטגי בגבולה של המושבה המקדונית לינקסטידה — Lyncestide. העיר פרוחה בתקופה הרומית שבה נקראה ספטימה אוורליה הירקליאה — Septima Aurelia Heraclea, והמשיכה לשגשג בתקופה הביזנטית.³

על הימצאם של יהודים במקדוניה בימי אלכסנדר הגדול (328-356 לפני הספירה), אנו למדים מסיפור מעשה של אחד מתלמידי אריסטו על לוחם יהודי בצבא אלכסנדר בשם משולם (שם שרווח במונסטיר כשם פרטי וכשם משפחה). מסופר שמשולם נשכר לצבא המלך אלכסנדר והצטיין בין חבריו כיוורה בקשת. כשעצרו הכוהנים של פלוגתו את

1 על שמות העיר בספרות הרבנית קרא בפרק: מונסטיר בספרות הרבנות.

2 Au Carrefour Lory & Popovič, עמ' 76-77, 81.

3 A Guide to, Gorgievska

המסע, כדי להסתכל בתנועת-עוף ולנחש לפיה את העתיד, ירה היהודי בעוף והרג אותו. חבריו התרעמו עליו, אבל הוא ענה בשלווה: 'כיצד יכול עוף זה לנבא את עתידכם, אם לא ידע דבר זה, שהוא צפה אליו, שהרי אילמלא כך, לא היה עף אל המקום הזה, אלא היה פוחד שמא יהרגוהו משולם היהודי בקשתו'.⁴

שאל הטרסי, פאולוס, השליח הנוצרי שפעל להפצת האמונה הנוצרית בקרב היהודים ויראי-השם במרחב ההלני ובאימפריה הרומית, בא לערים שונות במקדוניה. מתארכים את מסעותיו — לשנים 37-67 לספירה. הוא ביקר בפיליפי: 'משם (מנפוליס) יצאנו אל פיליפי, עיר בחבל הראשון של מקדוניה ומושבה רומית. בעיר הזאת היינו כמה ימים'.⁵ 'הם (שאל וסילא) עברו דרך אמפיפוליס ואפולוניה אל תסלוניקי, מקום שהיה בו בית כנסת. כמנהגו, נכנס שאל אליהם ושלוש שבתות דרש לפנייהם מתוך הכתובים'.⁶

יהודים נמצאו במקדוניה בשנת 40 לספירה. בשנה זו יצאו שתי משלחות יהודיות, מאלכסנדריה של מצרים ומירושלים, אל הקיסר גיוס קליגולה כדי לנסות להשפיע עליו לבטל את תוכניתו להציב את פסלו בבית המקדש בירושלים. פילון האלכסנדרוני שעמד בראש המשלחת מאלכסנדריה, הביא בספרו את מכתבו של אגריפס הראשון, מלך יהודה, אל גיוס, בו מנה אגריפס את היהודים במושבות הרומיות ובהן: 'וגם לאירופה: לתיסליה, ביאוטיה, מוקדון וכו'.⁷

עדות ישירה על יישוב יהודי באזור זה, נמצאה בשנת 1930 בחפירות סטובי — Stobi, הסמוכה למונסטיר. הארכיאולוג היוגוסלבי, ז'וסי פטרוביץ, חשף במקום עמוד של בית כנסת, מן המאה השלישית לספירה, ובו חרותה ביוונית המעידה שהמקום הוקדש לקהילה היהודית על ידי קלאודיוס טיבריוס פוליכרמוס — Claudius Tiberius Polycharmos, שכונה בתואר: אבי בית הכנסת — Pater Synagogae. מרמורשטיין סבור שאבות אבותיו של פוליכרמוס היו עבדים ששוחררו על ידי הקיסר קלאודיוס כשיצא מרומא למקדוניה באמצע המאה הראשונה לספירה.⁸

עדות על יישוב יהודי בתסלוניקי במאה הי"ב מביא בנימין בן יונה מטודלה, שיצא ממנה למסעותיו בשנים 1159-1173. הוא כותב: 'ומשם (מבישינה) לעיר סלנסקי (סלוניקי), שבנה סלוקוס המלך, והיא עיר גדולה מאד ובה כמו חמש מאות יהודים, ושם גלות גדולה ליהודים והם מתעסקים במלאכות'.⁹

העיר תסלוניקי, סלוניקי המודרנית (להלן: סלוניק), איכלסה בימי בנימין מטודלה

4 לוי, עולמות, עמ' 5-6, 61.

5 הברית החדשה, מעשי השליחים, ט"ז, 12, עמ' 345.

6 מעשי השליחים, י"ז, 2-1, עמ' 347.

7 פילון, המלאכות, עמ' 19, 122, סעיף 281.

8 Encyclopaedia Judaica, 12, 238.

9 מסעות רבי בנימין, א', יח-יט.

יהודים יותר מכל עיר אחרת ביוון.¹⁰ כן נזכרת העיר קנישתול — Christopoli, בדרך מתסלוניקי לקונסטנטינופוליס, על גבול מקדוניה ותיראקיה.¹¹

מארן פריידנברג (Maren Freidenberg) קובע בספרו על יהודי הבלקן כי במאה ה-13 ניכרה נטייה אצל יהודים להתיישב לאורכה של הדרך ויה אגנציה — Via Egnatia. בין הערים שאוכלסו בדרך זו היתה מונסטיר.¹² לדעתו, העיר מונסטיר יכלה לשמש חלון ראווה של התיישבות היהודים במקדוניה בהיותה יושבת על אם הדרך מסלוניק (יוון) לדורס (אלבנייה, החוף האדריאטי). הוא מעיד שעל גדר בית העלמין במונסטיר הוצב בשנת 1929 שלט ובו נרשמו השנים 1457-1929. הוא ראה בכך עדות להימצאותה של קהילה יהודית במקום חמש שנים לאחר גירוש ספרד, אם כי קטנה בממדיה.¹³

בשנים 1400-1361 כבשו העות'מאנים את בולגריה, מקדוניה, תיסליה וקרמאן.¹⁴ בשנים 1382-1381 הם כבשו את מונסטיר, עשאוה מצודה צבאית להגנה מפני האלבנים, ושלטו בה עד 1912, תקופה ארוכה בת 530 שנה. הם הטביעו את חותמם על העיר ועל יהודיה ועיצבו את דמותה של הקהילה היהודית ושל הנהגתה הרוחנית והכלכלית, וזו התבטאה באורח חייהם של יהודי המקום, במחשבותיהם, בהשקפותיהם, בדימויים העצמי וברמת-שאיפותיהם. ההשפעה ניכרה בשפתם, במנהגיהם, בלבושם וכמובן במשלח-ידם ובפרנסותיהם. היתה זו קהילה יהודית-מסורתית, שראתה עצמה טורקית והפגינה נאמנות לשלטון הטורקי עד למרד המקדוני בשנת 1903. במרד נטלו חלק כמה מיהודי העיר, ובו התגלו לראשונה ניצנים של התנגדות יהודית לשלטון הטורקי, למשוגותיו ולנגישותיו, עד לנפילתו הסופית במלחמות הבלקנים (1912-1914) ובמלחמת העולם הראשונה (1914-1918).¹⁵

מכיבוש בורסה, בשנת 1324, ובמיוחד לאחר כיבוש קונסטנטינופול על ידי מֶחְמֵד השני, בשנת 1453, הגיעו יהודים רבים מגרמניה, צרפת, הונגריה וממקומות שונים באיטליה, סיציליה, אוטרנו וקלבריה אל שטחי הסולטנות.¹⁶

כמה מיהודים אלה הגיעו למונסטיר ונשאו את שם המשפחה אשכנזי. במרוצת הדורות הם נטמעו ביהודים המקומיים, נטשו את מנהגיהם ולשוונותיהם, התפללו בבתי הכנסת המקומיים ודיברו לדינו.

בשנת 1457 פנה הרב יצחק צרפתי ב'קול קורא' אל כל הקהילות היהודיות והציע להן לבוא להתיישב בסולטנות העות'מאנית.¹⁷

10 מסעות רבי בנימין, ב, הערה 80, לעמ' 42.

11 מסעות רבי בנימין, ב, הערה 84, לעמ' 43. סברה היא כי בנימין שיבש בכוונה את השם Christopoli — כי לא רצה להזכיר את ישוע כריסטוס — משיחם.

12 Jewish, Freidenberg, 20.

13 Freidenberg, שם, 90.

14 The Jewish, Lory & Popoviç, 77.

15 Lory & Popoviç, שם, 79.

16 Shaw, 33. ראו בפרק על המפקד הבולגרי, משפחות אשכנזי.

17 A History, Matkovski, 42, משה דוד גאון, יהודי, ב, 594.

בשנת 1460 היגלו העות'מאנים יהודים מן הערים הסמוכות למונסטיר, סקופליה, אוכריד, פרילפ ושטיפ לקונסטנטינופול, במסגרת מסע הגליה — sürgüm. יש לשער שהוגלו לשם גם יהודים ממונסטיר.¹⁸ בשנה זו היו 480 בתי-אב יהודיים בעיר.¹⁹ על העיר ויהודיה, החל במאה ה-16 וכלה בחורבנה של הקהילה היהודית בחודשים מרס-אפריל 1943, מצוי חומר רב בכתובים מפי נוסעים, מתעודות בתי הדין הטורקיים ומן הספרות הרבנית. החל במאה ה-19 יש דוחות קונסולריים, עיתונות יהודית ונוכרית, ארכיונים בארץ ובחוץ לארץ, ומאמרים וספרים שנכתבו על מקדוניה ובעיקר על מונסטיר ויהודיה בשפות שונות.

המאה ה-16

נוסעים טורקים וונציאנים מתארים את מונסטיר, בראשית המאה ה-16, כעיר פרוזת משגשגת ובה בתים ציבוריים מרשימים בגודלם וביופיים, אכסנייה לשיירות (Caravan serail) שוק מקורה (Bezesten) ולו שערי ברזל, וכן כיכר גדולה לירידים. הסחר בעיר שיגשג, תושבי העיר סחרו בדגנים, בצמר, בעורות (שלחין) ובכותנה. אַבְלִיָּה צ'לְבִי (Evlia Celebi) מצא בעיר 3,000 בתים, 900 חנויות, 40 בתי קפה ו-70 מסגדים. מונסטיר שימשה גם מרכז דתי לאיסלם לכל הבלקן. היו בה מִדְרָס (מדרשה דתית-איסלמית) גבוה ובית ספר לקאדים (דיינים).²⁰

בחסות העות'מאנים גדלה אוכלוסיית העיר מ-480 בתי אב בשנת 1460 (295 מוסלמים ו-185 לא מוסלמים), ל-845 בתי אב בשנת 1521 לערך (640 מוסלמים ו-205 לא מוסלמים).²¹

לפי מפקד, שזמנו לא נרשם, אך ידוע כי נערך בימיו של הסולטן סולימן המפואר (1520-1566), נמצאו בעיר 43 בתי אב יהודים ו-6 נשים לא נשואות. בשנת 1529, 60 בתי-אב ו-6 נשים לא נשואות, ובשנת 1544 — היו 60 בתי אב ו-27 נשים לא נשואות.²² יהודים נוספים הגיעו לעיר מאוולינה שבאלבניה. היו אלה יהודים שמוצאם היה מקטלוניה שבספרד, שהתיישבו תחילה באוולינה, אך בשל תנאי האקלים הקשים עקרו ממנה למונסטיר.²³

הרב יוסף בן דוד בן לב נולד במונסטיר בשנת 1502 לערך. הוא עקר לסלוניק ונעשה בה אב בית דין. נודע כמי שלחם בעשירי העיר שניצלו את העניים. בשל כך הוצאו בניו להורג, והוא נאלץ להימלט לאיסטנבול.²⁴

18 Frejdenberg, שם, 91.

19 Lory & Popovič, שם, 78.

20 Lory & Popovič, שם, 78.

21 Lory & Popovič, שם, שם.

22 Frejdenberg, שם, שם.

23 רוניס, דברי, ב', 39.

24 Matkovski, שם, 60.

מארן פרידנברג מסר כי בשנות העשרים של המאה ה-16 ניכרה נהירה של יהודים למונטסטיר.²⁵ באותן שנים פעל במונטסטיר המשיח המדומה, שלמה מולכו (דייגו פרס), ובה כתב את ספרו 'ספר המפואר', בו 'ניבא' כי שנת 1540, תהיה שנת הגאולה וקץ הימים. הוא חבר לכת יהודית, שבראשה עמד דוד הראובני, שרצה להביא לחתימת הסכם צבאי עם פורטוגל ועם האפיפיור לארגון מסע צבאי נגד טורקיה, במגמה לשחרר את ארץ-ישראל מידי המוסלמים.²⁶

בשנת 1536 הוקמה אינקוויזיציה בפורטוגל ואנוסים רבים נסו על נפשם לסולטנות העות'מאנית. כמה מהם באו למונטסטיר.²⁷

ב-5 בספטמבר 1539 מכר ברוך הכהן, מראגוזה, ליהודי ממונטסטיר בשם משה שוריאלי (צוריאלי) 750 ליטרים של קינמון, 1800 ליברות של אגוזי מושק, 450 ליטרים של פלפל, 234 עורות של בקר, הכל בערך של 2,378.50 דוקטים. ומכאן, שיהודי מונסטיר עסקו בסחר בתבליים ובשלחים והרחיקו בסחרם עד רגוזה.²⁸

משאלה שהובאה לפני ר' שמואל די מדינה, למדים אנו על החזקתה של שפחה בידי יהודי ממונטסטיר.²⁹ נראה שהחזקת עבדים בידי יהודים ממונטסטיר, נהגה באותם ימים, שכן, ב-15 ביולי 1550 העניק שמואל אבי-מאיוור ממונטסטיר את עבדו, פרנסיצקו מאורו בן ה-18, לסוחר מסלוניק שהתגורר בוונציה. מכאן, שלייהודים ממונטסטיר היו קשרי מסחר וידידות עם סוחרים ונציגים.³⁰

בשל התופעה של החזקת עבדים מוסלמים בידי יהודים ונוצרים, הוצא בשנת 1559 צו סולטני שאסר על יהודים ועל נוצרים להחזיק בעבדים מוסלמים, ואף לא להעסיק עבדים משוחררים שביקשו להישאר בבית אדוניהם.³¹

משאלה נוספת שהובאה לפני הרב שמואל די מדינה מתברר, כי היו במקדוניה מקרים של המרה לאיסלם, וכי יהודים ממונטסטיר ניסו להשפיע על צעיר מסלוניק שהמיר דתו לחזור בו ולשוב ליהדות.³²

באמצע המאה ה-16 פעלו במונטסטיר שני קהלים — ק"ק אראגון וק"ק פורטוגל. היחסים בין הקהלים לא היו ידידותיים. קהלים אלה נודעו בכינוייהם: העליון והתחתון ('איל קאל די אריב'ה' ו'איל קאל די אבאשו'). הקהל העליון שילם 2/3 מן המסים לשלטונות והתחתון שלישי אחד.³³ בשנת השי"ח — 1557, נרצח יהודי ממונטסטיר

25 Frejdenberg, שם, שם.

26 Matkovski, שם, 59.

27 Levy, The Jews, 719.

28 Jevreji, Tadić, 70.

29 הרשד"ם, שו"ת, או"ח, שאלה פ"ח; על המובא בפרק זה ממקורות רבניים קרא בהרחבה בפרק "מונטסטיר בספרות הרבנית".

30 Tadić, שם, 141.

31 גרבר, יהודי, 14.

32 הרשד"ם, שו"ת, יורה דעה, שאלה ר"ד.

33 Ottoman, Andreev, 43-42.

בדרכו מסלוניק אל ביתו.³⁴ נראה שהקשרים בין יהודי מונסטיר ליהודי סלוניק היו הדוקים. הם עשו ביניהם הסכמי-סחר בעניין הסחר בעורות.³⁵

בשנת השכ"ג – 1563, הונה סוחר יהודי מארטה את חברו ממונסטיר, בהיותם ביריד טוג'יל. היהודי מארטה קיבל על עצמו להעביר ליאנינה צרור כסף שהופקד בידיו על ידי היהודי ממונסטיר. אלא, שהיהודי מארטה טען שהצרור נשרד ממנו על ידי שודד דרכים. מכאן עדות שיהודי מונסטיר סחרו בירידים והיו להם קשרי מסחר גם עם העיר יאנינה שביוון. דייני העיר היו: יוסף אלרואיטי, יוסף בכר שלמה אדיג'ש ויודה אלפקי.³⁶

בה בשנה ניתן צו לקאדי ממונסטיר לחקור את החשדות לפיהם מכרו יהודים ממונסטיר יין למאמינים מוסלמים, שייך אסור עליהם על פי דתם.³⁷

בשנת השכ"ו 1566, נעשה במונסטיר ניסיון לקדש נערה בדרכי מרמה. נראה, שלרבנות המקומית ולבית הדין שלה לא היתה סמכות מספקת למנוע תופעה של פורצי גדר. דייני העיר היו: יוסף אלרוטי, יוסף אישקאלונה, אהרן בכר משה.³⁸

בשנת 1567 טבעו תשעה מיהודי מונסטיר בימה של רגוזה. זו עדות נוספת לכך שיהודי מונסטיר עסקו בסחר בימים והגיעו עד לרגוזה שהיתה באותם ימים בחזקת הרפובליקה של ונציה. דייני העיר היו: יצחק קאטיביליה, משה רוצו, דוד לירמה.³⁹

הרופא אמאטוס לויטאנוס, שפעל במקדוניה ונפטר לפני שנת 1568, טיפל בחולה ממונסטיר בשם דוד נחמיאס.⁴⁰

באמצע המאה ה-16 כיהן כרבה של מונסטיר מהרש"ך – ר' שלמה בן אברהם הכהן, ממונסטיר. הוא עקר ממנה לסלוניק. כמה מפסקיו דנים ביהודי מונסטיר.⁴¹

יהודי מונסטיר גרו ברובע מיוחד שנקרא Yahudi Mahalla. לא היתה חומה סביב הרובע, אך הבתים נבנו בצורה שנתנה הגנה לדייריהם. הרובע נקרא גם החצר הגדולה – Yahudi Hane, ובאיספניול: אל קורטיג'ו.⁴²

מגורים ברבעים מיוחדים, ליסודות אתניים שונים, נהגו בסולטנות העות'מאנית ולא היו ייחודיים ליהודים בלבד. רבעים כאלה ליהודי הסולטנות נודעו בערים וְרוֹיָה; קסטוריה; יאנינה; לאריסה; שָׁרָס; קומוט'יני; מונסטיר; פלובדיב; אדירנה; סקופליה וסופיה.⁴³

34 הרשר"ם, שם, אבן העזר, שאלה נ"ז.

35 הרשר"ם, שם, יורה דעה, שאלה קכ"ב.

36 הרשר"ם, שם, אורח חיים, שאלה קמ"א.

37 Matkovski, שם, 48.

38 אדרכי, דברי ריבות, שאלה א'.

39 ששון, שו"ת, תורת אמת, שאלה ד'.

40 עמנואל, מצבות, 141.

41 שו"ת מהרש"ך. הקדמה, מהרש"ך נפטר בשנת שס"א (1600-1601), עמנואל, מצבות, (181).

42 Frejdenberg, שם, עמ' 92.

43 New Data, Yerolympos, שם, עמ' 627.

משנת 1572 מצויה רשימה של סוחרים יהודים מדוברובניק (רגוזה) ובה פורטו עיסוקיהם. ששון נחמן ממונסטיר כלול ברשימה זו כמי שסחר בבגדים ובנשק. הסחר בנשק היה יוצא דופן, שכן על פי תקנות עומר אסור היה ליהודי לשאת נשק וכל שכן לסחור בו. נראה שהיהודי ממונסטיר סחר בנשק בארצות הנוצרים, הרחק מעירו ומעינה הפקוחה של הסולטנות העות'מאנית.⁴⁴

מארן פריידנברג מסר כי בשנת 1575 אסרו העות'מאנים שוב על יהודי הסולטנות להחזיק ברשותם עבדים. הוא הדגיש כי איסור זה לא נשמר בקפדנות.⁴⁵ באמצע המאה ה-16 נעשה ניסיון במונסטיר לקדש נערה במרמה בסיועם של שני עדים זוממים, מה שמורה שוב על מקרים של פגיעה במוסר.⁴⁶

באותן שנים התגוררו, כאמור, במונסטיר אנוסים מפורטוגל ששבו ליהדות. לבית הדין המקומי הובאה שאלה בעניין מחלוקת על ירושה בין שני אחים מפורטוגל.⁴⁷ מאטקובסקי מסר כי יהודים אנוסים נמלטו מפורטוגל החל בשנת 1568, ושרבים מהם הצליחו להבריח את רכושם ולהגר אל ערי מקדוניה. הם היו מלומדים, משכילים ועשירים בהרבה מיהודי המקום.⁴⁸

בשנת 1575 פרץ סכסוך בין ראשי הקהילה לבין שליח הציבור שלה. בעיר פעלו, כאמור, שני קהלים, קהל אראגון וקהל פורטוגל. הוסכם ביניהם על ניהול קופה משותפת שממנה ישולם שכרם של 'כלי הקודש', החזנים, המלמדים והשוחטים, וכן יסופקו צורכי הדת של שני הקהלים. בעיר היו שני שליחי ציבור (חזנים) ואחד מהם שימש לסירוגין בשני בתיהכנסת. מכאן שלא היה הבדל ניכר, אם בכלל, בנוסח התפילה של שני הקהלים.⁴⁹

בה בשנה התעוררה בקהילה שאלת כשרותה של בהמה שנמצא בה איבר פגום. משאלה זו עולה כי בקהילה אכלו גם בשר בקר וכי היו בה שוחטים וקצבים רבים. הם העסיקו בבית המטבחים פושט עורות טורקי. מן הסערה שהתעוררה במקום בשל החשש להטרפת הבהמה, נראה שיהודי העיר היו שרויים במצוקה כלכלית.⁵⁰

הקשרים בין יהודי מונסטיר לבין יהודי סלוניק מצאו ביטויים גם בנישואים הדדיים. ר' שמואל פאג'י מסלוניק נשא אישה ממונסטיר וביקש לקחתה עימו לסלוניק. משזו סירבה, הובא עניינה בפני הרשד"ם שפסק שעל האישה ללכת אחרי בעלה, מפני ש'מונסטיר עיר שרובה גויים וסלוניק עיר שרובה ישראל'.⁵¹

44 Tadiç, שם, 110.

45 Frejdenberg, שם, 93.

46 מהרש"ך, שו"ת, ח"ב, שאלה קל"ד.

47 הרשד"ם, יורה דעה, שאלה מ"ו.

48 Matkovski, שם, 61.

49 הרשד"ם, יורה דעה, שאלה קנ"ד.

50 אדריב, דברי ריבות, שאלה שי'.

51 הרשד"ם, שו"ת, יורה דעה, שאלה קכ"ד.

משנות השמונים של המאה ה-16 פחת ערך הכסף (ארגנטום) לעומת הזהב בשיעור של 70%, כתוצאה מזרימת כסף מן המכרות שבאמריקה. מאחר שהמטבע העות'מאני התבסס על הכסף, נגרמה ירידה בערכו שגרמה לאינפלציה, ששיבשה את המשק והביאה להקטנת ההכנסות מייצוא ולהגדלת ההוצאות לייבוא.⁵²

בשנת 1582, התפרסם צו סולטני כתוצאה מהתמרמרותם של מוסלמים, על כי הם נתונים למרותם של יהודים בענייני מסים.⁵³

בה בשנה, נערך הסכם בין סוחרים יהודים ממונטסטר לבין אחיהם מבילוגרדו (אלבניה), שלא לסחור ביריד איסטרוגה בראש השנה, ביום הכיפורים ובחג הסוכות. מכאן, שבשל מצוקות פרנסה נאלצו סוחרים יהודים לחלל את מועדי ישראל אך התעשתו ושבו לשומרם בדבקות.⁵⁴

בשנת 1583 לערך, חיבר פייטן ממונטסטר, בשם אברהם ראובן, אלגיה (שיר קינה) על אפסות האדם. שיר זה נחקק כלשונו, או בשינויים קלים, על שמונה מצבות בסלוניקי: 'אדם, אין לך מכל חלקך כי אם ארבע אמות קרקע אך זה תכתוב בלבבך עם עט ברזל וכתובת קעקע'.⁵⁵

בשנת 1589 נדרו ארבעה מיהודי מונסטיר לעלות בקבוצה לארץ-ישראל. הם נאלצו להפר את נדרם בשל פיחות המטבע ואי יכולתם של לווים טורקים לפרוע להם את חובותיהם — דבר המעיד שיהודי מונסטיר עסקו במתן הלוואות בריבית.⁵⁶

בשנת 1591 נזפו שבעה מחכמי ירושלים בחברי בית הדין ובראשי הקהל במונטסטר, על כי נהגו שלא כשורה בבן-עירם, דוד נחמיאס, שהילוה כספים ליהודי אחר בעיר. הלווה סירב להכיר בחובו ואף גייס לעזרתו שני עדים זוממים, שהעידו נגד המלווה. משבית הדין קיבל את עדותם, נאלץ דוד נחמיאס לצאת מעירו בפחי נפש ולעלות לירושלים.⁵⁷

עוברי-אורח מוונציה שביקרו במונטסטר מסרו כי בעיר 1,500 בתים ומתוכם 250 בבעלות יהודית. רבים מן היהודים העדיפו לשכור בתים, ולא לקנותם, כדי להימנע מתשלום מסים שהוטלו על בעלי בתים.⁵⁸

הנוסע לורנצו ברנרדו ביקר במונטסטר בשנת 1591, ושמע מפי הרב שמואל נחמיאס כי בעיר 200 בתי אב יהודיים.⁵⁹

בשנת שנ"א — 1591, שלח השד"ר בצלאל אשכנזי איגרת מירושלים למונטסטר. זו היתה איגרתו האחרונה של השד"ר לפני מותו.⁶⁰

52 אנציקלופדיה עברית, תורכיה, ל"ב, 647.

53 גרבר, יהודי, 56.

54 הרשד"ם, שו"ת, יורה דעה, שאלה קנ"ה.

55 עמנואל, שם, א, 224.

56 מהרש"ך, שו"ת, ב', שאלה מ"ה.

57 דאנון, ירושלים של א.מ. לונץ, תרס"ז, מכתב א, 347-351.

58 Frejdenberg, שם, 91.

59 Matkovski, שם, 43.

60 אברהם יערי, שלוחי, 227.

בשנת 1595 אסר הסולטן, מורד השלישי, על יהודי הסולטנות ללבוש בגדי־משי ובגדי־יקר אחרים ולענוד תכשיטים,⁶¹ ומכאן שיהודים נהגו להתהדר בלבושם — דבר שפגע באזרחים המוסלמים בסולטנות.

בסוף המאה ה־16, פרצה שריפה במונטסטיר ועלו באש בתי היהודים ובתי הכנסת האראגוני והפורטוגלי. בשל השריפה החליטו שני הקהלים לנהל קופה משותפת. משום שלא היה באפשרותם לבנות את שני בתי הכנסת בו בזמן, הם הסכימו ביניהם לבנות תחילה בית כנסת אחד שבו יתפללו כולם וכשירחיב, לבנות בית מדרש. כדי לקבוע איזה מבתי הכנסת ייבנה, הטילו גורל ועל פיו נבנה לראשונה בית הכנסת של אראגון. שני הקהלים התפללו בבית הכנסת המשותף זמן מה, אך לא שרר שלום ביניהם. גם בית המדרש, שאמור היה להיבנות על חלקת הפורטוגלים, לא נבנה, ואז ביקשו הפורטוגלים להתיר את נידרם ודרשו שהאראגונים יסייעו להם בבניית בית הכנסת שלהם, כפי שהם סייעו בהקמת בית הכנסת האראגוני, אך לא נענו.⁶²

המאה ה־17

בראשית המאה ה־17 עברה ההגמוניה בימים לידי ההולנדים והאנגלים. בשל כך חלה ירידה מוחלטת בסחר המעבר מהודו ומהמזרח הרחוק לאירופה, דרך המזרח התיכון. זה גרם לירידה ניכרת בהכנסות האוצר העות'מאני. באותו זמן אסרו הפרסים לייצא משי לאירופה דרך אנטוליה, ובכך פגעו קשה בהכנסות האוצר העות'מאני ממכסי־מעבר בסולטנות.⁶³ מארן פריידנברג מסר כי מדיווחים של בני הזמן עולה שמניינם של היהודים במונטסטיר, במאות ה־17-18, היה ניכר וגדל בהדרגה. שני בתי הכנסת שבעיר לא הספיקו והקהילה שכרה כמה בתים ששימשו בתי תפילה. מכאן שתקנות עומר' שאסרו הקמת בתי כנסת חדשים ניכפו במונטסטיר.⁶⁴

ואכן, חיים גרבר ציין שעל יהודים ונוצרים בסולטנות העות'מאנית נאסר לבנות בתי כנסת חדשים ובתים הגבוהים מבתי המוסלמים. כן נאסר עליהם לגור בסמוך למסגד.⁶⁵ אבל, בניגוד לאמור, היה הרובע היהודי במונטסטיר סמוך לגדול המסגדים שבעיר. קשרי היהודים עם הטורקים היו בעיקר בעניין תשלום הג'יזה (מס גולגולת). מתשלום המס שוחררו רבנים, חזנים, מורים ונושאי משרות קהילתיות (Millet Cavsi).⁶⁶ מס הגולגולת הוטל על גברים מבני 14 ומעלה.⁶⁷ ג'מילה קולונומוס מסרה לנו על מסים וארנונות נוספים שהוטלו על היהודים:

61 Matkovski, שם, 48-49.

62 מהרש"ך, שו"ת, שאלה ל"ו.

63 אנציקלופדיה עברית, שם, שם, 647.

64 Frejdenberg, שם, 91.

65 גרבר, שם, 16-17.

66 Frejdenberg, שם, 92-93.

67 גרבר, שם, 40.

הספקת כמות מסוימת של דגנים, עורות, בדים, בשר ובהמות עבודה, בעיקר סוסים, כמסים להחזקת הצבא הטורקי, למימון המלחמות הטורקיות, לביטחון האזרחים וגם להחזקתם של ארמונות השליטים ומסגדי המוסלמים.⁶⁸

בשנת 1620 פורסם צו סולטני האוסר על היהודים לשאת נשק, לרכב על סוסים ולחבוש טורבנים וכובעי פרווה. ב-1622 פורסם צו סולטני נוסף האוסר על היהודים ללבוש בגדי שש וארגמן ונציאניים ולחבוש טורבנים צבעוניים. כן נאסר עליהם לשאת סכינים ונשק אחר כלשהו. על נשים יהודיות נאסר לחבוש כובעים חרוטיים, ללבוש מכנסיים ירוקים ולחגור חגורות ירוקות. כן נאסר על היהודים לסחור בעבדים מוסלמים מלידה ובכאלה שהתאסלמו.⁶⁹

בשנים שבהן היו משברים כלכליים, נאלצו גם 'כלי הקודש' לשאת בעול המסים. המסים ניגבו, כנהוג בסולטנות, על ידי בני הקהילה עצמם, ומשום כך נוצרו בה מתחים. יהודי העיר עסקו בעיקר במלאכה; היו בהם רצענים, חייטים, אורגים, צבעי בדים, מאשפרים ואורגי שטיחים. בשל עיסוקם בשחיטה היתה ידם על העליונה גם בעסקי הבשר. עיסוקם העיקרי של יהודי מונסטיר היה עיבוד ושיפוי עורות וכן ייצור בדים — עיסוק שחייב קניית צמר בכפרי הסביבה והיה כרוך בסכנות. האמידים שבבני העיר עסקו במסחר וגם יסדו בתי-מלאכה גדולים. היו יהודים שעסקו במתן הלוואות בריבית. המלווים היו מאוגדים באיגוד משלהם והוגבלו לעבודה בשוק החלפנים בלבד (Sarraf carsiya). לא רק בני העיר נזקקו להם אלא גם כפרים שלמים. שיעור הריבית המקובל היה 30% לשנה. כמה מן היהודים הוזכרו גם כבעלי חוות וכרמים. היו מקרים שבהם שימשו יהודים כגובי-מס וכנציגי הרשות (Subasi), וכמה מהם נודעו באכזריותם. עיסוקם הנפוץ ביותר של היהודים היה סחר בפירות ובירקות.⁷⁰

במחצית הראשונה של המאה ה-17 כיהן כרב במונסטיר הרב בנימין מדינה, שהיה מתלמידיו של הרב מרדכי קלעי מסלוניק. הוא נפטר בשנת 1646.⁷¹

בשנת 1634 הותקפו היהודים מוֹיסו ובנו אברם במונסטיר, ביתם נשדד, נגנב רכוש בשווי של מיליון אקציה. מוֹיסו נרצח לא רק בשל היותו עשיר, אלא בשל היותו מלווה בריבית. רבים מן הכפריים בסביבה חבו לו כספים, והם הם ששלחו פורעים כדי לרצוח אותו ובכך להשתחרר מן החוב.⁷²

במאי 1636 שימש יהודי בשם יצחק הסובאשי (גובה המס) של הכפרים לוֹזְנוֹ ודוֹבְרוֹשְבוֹ בחבל מונסטיר. תושבי שני הכפרים הללו התלוננו על גובה המס הטורקי, בשל יחסו הרע לתושבים, ויצחק נבחר כסובאשי.⁷³

68 קולונומוס, פתגמים, עמ' 186.

69 Matkovski, שם, 49.

70 Frejdenberg, שם, 92.

71 קונפורטי, קורא הדורות, נב', ב'.

72 Matkovski, שם, 52.

73 Matkovski, שם, 46.

בשנת הת"ג, 1643, שימש כרבה של מונסטיר הרב אברהם פלקון.⁷⁴ באותה שנה דן בית הדין בעיר בהתרת עגינותן של שתי נשים שבעליהן אבדו בדרכם לקסטוריה. דיני העיר היו יעקב המיוחס למשפחת פרעש בן יהודה, שבתי בכר סעדיא ושלמה בכר משה נחמיאס.⁷⁵

בשנת 1649 שילמו יהודי מונסטיר מס גולגולת (גיזיה) בסך 46,000 אקצ'ה. דמי המס נמסרו למפעל הלבשה בסלוניק שתפר מדים לצבא הטורקי.⁷⁶ ב-27 ביוני 1656 הואשם היהודי Maslim (כנראה משולם) בחטיפתו של ילד מוסלמי, הבאתו לבית הכנסת ושחיתתו. הוכח שלעלילה לא היה כל יסוד והיהודי שוחרר.⁷⁷

יעקב קלדרון התלונן בפני הקאדי במונטטיר על כי מחייבים אותו בתשלום מס גולגולת, על אף היותו חריש ועיוור ולפיכך פטור מן המס.⁷⁸ בשנת 1656 נאסר על היהודים לעבור בלילה בשוק אך הותר להם לבקר זה את זה כשהם נושאים פנס בידם.⁷⁹ סמוך לשנת ת"ח, 1658, נפטר במונטטיר שליחה של חברון, ר' אברהם בן חיים.⁸⁰

בשנת 1682 חבו יהודי מונסטיר לאוצר המדינה מס גולגולת ומס 'איספנס' בסך 42,700 אקצ'ה. בשנה זו החליטו השלטונות לאחד את שני סוגי המס הללו.⁸¹ בשנת 1683 פנו כל תושבי מונסטיר, ובכללם הקאדי, בתלונה אל הרשויות על התפרעותם של שודדים וליסטים בכפרים. אביליה צ'יליבי מסר כי בראש הפורעים עמד באבו. הוא תקף את מונסטיר ובזז את חנויות השוק המקורה (bezesten), מה שגרם סבל רב ליהודים שהתגוררו בקרבת מקום.⁸²

בשנת תמ"ז — 1687 נרצח יהודי ממונטטיר, ששימש גובה מס הגיזיה בכפרים.⁸³ בשנת 1690 יזמו השלטונות רפורמה בשיטת הגבייה של מס הגולגולת. בוטלה שיטת הגבייה הקולקטיבית והונהגה שיטת גבייה אינדיבידואלית.⁸⁴ במחצית השנייה של המאה ה-17 קבוצה גדולה של יהודים מסלוניק וממונטטיר המירה דתה לאיסלאם. הדבר נעשה מסיבות כלכליות ומסחריות. יהודים אלה יצאו מעריהם והתיישבו באיטליה. כאן שב חלקם ליהדות וחלקם האחר המיר את דתו

74 לבל, שם, 113.

75 שבתי, קונטרס, שאלה מ"ד, קצ"ג.

76 Matkovski, שם, 47.

77 Matkovski, שם, 48.

78 Matkovski, שם, 47.

79 Matkovski, שם, 49.

80 יערי, שלוחי, 464.

81 Matkovski, שם, 47. איספנס הוא מס שהוטל על גברים לא מוסלמים בסולטנות העות'מאנית.

82 Frejdenberg, שם, 93.

83 שני המאורות הגדולים, אליהו קובו ויהושע חנדאלי, שו"ת, סימן ח'.

84 גרבר, שם, 42.

לנצרות. בשל ריבוי ההמרות נאסר על היהודים להתגורר ליד מסגד, ליד מדרס (מדרשה דתית מוסלמית), ליד טָקָה (בית דרווישים) וליד חמאם (בית מרחץ) והם אולצו להתגורר ברבעים משלהם.⁸⁵

תעודות עות'מאניות — 1621-1692

מילוש פר' קונסטנטינוב (Milosh Fr Konstantinov), חוקר יהודי מונסטיר (ביטולה), הסתייע במחקרו ברשומות בית הדין העות'מאני המוסלמי השרעי, מן השנים 1621-1692. לטענתו, רשומות בתי הדין שבמונטסטיר הן מן העתיקות בסולטנות העות'מאנית. הרשומות, שראשיתן בשנת 1621, כוללות עשרים ושבעה פרוטוקולים. קונסטנטינוב התמקד בתיעוד הנוגע ליהודי מונסטיר. הוא הצליח לאתר 309 תעודות, על פני תקופה בת 72 שנים, 1621 ועד 1692.⁸⁶

יחסי יהודים — ושלטונות בית הדין המוסלמי

ממחקרו של קונסטנטינוב עולה כי יהודים התייצבו בבית-הדין כערכים תשע פעמים, ושלושים ושלוש פעמים, כבעלי חוב. בכל המקרים הללו הם הילוו כספים בריבית שנהגה בזמן ובמקום. את החלק הארי של ההלוואות העניקו שני יהודים — האחד בשם משה והאחר בשם מוסה, ועל חמדנותם שילמו בחייהם (אפשר שמדובר באותו מלווה, שכן משה נקרא בערבית מוסה. שם זה שימש שם משפחה במונטסטיר, (ש"א). הלווים היו בעיקרם טורקים, ורבים מהם הושלכו לכלא בשל אי-יכולתם לעמוד בהתחייבויותיהם. ידוע על מקרה אחד שבו ישב יהודי בכלא, למשך ארבעה חודשים, בשל אי תשלום חוב בסך 2,120 אקצ'יה.

מסים

מסמכים רבים עוסקים במסים שהוטלו על היהודים. המס שיהודים העלו לשלטונות נקרא ג'יזיה (מס גולגולת). גובה המס היה טורקי וכינויו היו דז'יזי (גובה מס הגולגולת). בשנת 1634 העלו היהודים מס בשיעור של 66,000 אספרי.⁸⁷ בשנת 1636 — 63,700 אקצ'יה,⁸⁸ בשנת 1652 — 42,750 אקצ'יה, ובשנת 1662 — 47,000 אקצ'יה. על שנת 1656 דווח כי מס הגולגולת שולם במלואו, ללא ציון סכום-המס. יהודי מקדוניה העלו מסים בשיעור של שני שלישים מן המס הכללי שהושתת על משלמי מס הגולגולת, נוצרים ויהודים כאחד (ד'ימים, בני-חסות, ש"א). בנוסף למס

85 Matkovski, שם, 50.

86 Regesta, Konstantinov, א"א, B-13.

87 מטבע כסף עות'מאני קטן.

88 מטבע כסף עות'מאני כמו האספרי, שפסקו לטובעו עם טביעת הפארא במאה הי"ז, אבל היה עובר לסוחר ושימש להערכה. במקורות היהודים נקרא גם לבן.

הגולגולת ניכרה נטייה של גובי-מס מושחתים להכביד את עולם על היהודים, בכך שגבו מסים נוספים. בשנת 1636 העלו היהודים מס מיוחד, בשיעור 20 אקצ'ה, על כל שמיכה שברשותם. משנוכחו השליטים כי עול המסים על היהודים כבד מנשוא, קיצצו במניין יחידות המס, ממאה וארבעים למאה ושלושים (כנראה מניין בתי האב החייבים במס, ש"א).

פְּרָמָאנִים

לעתים פירסם השער העליון פרמאנים (צווים מלכותיים), כדי ליישב מחלוקות ולפתור בעיות שהתעוררו בחלקים שונים של הסולטנות. הסולטן מוחמד הרביעי חאן קבע בצו-מלכותי, בשנת 1655, כי מס הגולגולת של יהודי מונסטיר לא יעלה על 42,700 אקצ'ה.⁸⁹

צו מלכותי נוסף אסר על היהודים ללבוש בגדים דומים לבגדי המוסלמים. צו מלכותי, משנת 1620, אסר על היהודים לשאת נשק, לרכב על סוסים ואיסורים נוספים אחרים.⁹⁰ צו מלכותי, משנת 1636, אסר לשדוד יהודים.⁹¹

יחסם של הטורקים אל היהודים

בשנת 1634, פרץ טורקי, בשם מוסטפה, אל בית הכנסת היהודי ושדד 80,000 אספרי ורצח יהודי בשם דוד. על כך הוצא מוסטפה להורג. באותה שנה, שדדו כמה איכרים סוחרים יהודים שהובילו מטען של עשר חבילות כסף בערך של מיליון אספרי. ושוב באותה שנה נמסר כי יהודים החזיקו ברשותם עבדים (לא ידוע אם היו מוסלמים או נוצרים).

בשנת 1637 הואשמו כמה בני-אדם (לא נמסר אם היו טורקים או נוצרים), ברצח יהודי. על הרוצחים הוטל קנס בסך עשרת אלפים אקצ'ה. באותה שנה נרצח ילד יהודי בסמוך לכפר לאצ'י. בשנה זו מונה יהודי לממונה על השיירות (Caravan bashia). בשנת 1640 נאסר על היהודים לסחור בצמר, כל עוד לא מכרו למלכות את מכסת הצמר הדרושה. כן נרשם כי שודדים שדדו מן היהודים 18,000 אקצ'ה. בשנת 1656, העלילו על יהודים, שהתגוררו בחצר גדולה (קורטיז'ו), שרצחו מוסלמי.

יהודים בפני עצמם

במונסטיר התקיימו, כאמור, שני קהלים — קהל יוצאי אראגון וקהל יוצאי פורטוגל. סמכות ההנהגה היהודית בעיר הופקדה בידי יוצאי אראגון. בשנת 1626 הגיע למונסטיר גל של מהגרים יהודים מבני פורטוגל. עם בואם נתגלעה מחלוקת בין שתי

89 מוחמד הרביעי (1642-1687), Andreev, שם, 23.

90 צו מלכותי זה מבוסס על ברית עומר, הקובעת את היחס אל בני ה'דימה' היהודים והנוצרים.

91 בשנה זו שלט הסולטאן מוראד הרביעי (1623-1640).

הקהילות בשאלת הקמתו של בית עלמין חדש. המחלוקת נמשכה עד לשנת 1634. בני אראגון הטילו על בני פורטוגל מסים נוספים על אלה של המלכות, בשיעור של 48 דרכמות של כסף על בני המעמד העליון ושל 12 דרכמות על בני המעמד הבינוני. מגורים — מן התעודות עולה כי היהודים נהגו לרכוש נכסי דלא נידי, מקרקעין, שדות לעבדם, ובתים להתגורר בהם. בשנת 1656 מסופר על חצר גדולה בה התגוררו יהודים. בשנת 1661 נזכר רובע יהודי שנקרא מחלה (בטורקית: מקום, שכונה). יהודי מונסטיר קראו לרובע זה מאָלה).

בית כנסת — בשנת 1657, מצוין בית כנסת בסמוך למסגד חמזי-בג.⁹² המרת דת — בין השנים 1621-1692, מדווח מקרה אחד בלבד של התאסלמות. לא ידוע אם הדבר נעשה מרצון או מאונס.

פרנסה — בשנת 1622, לאחר שריפה שפרצה בעיר סלוניק, נוסד לראשונה על ידי יהודי העיר בית אריגה. בשנת 1626 באו למונטסטר, כאמור לעיל, יהודים מפורטוגל. נמסר על משלחי-היד של יהודים אלה; מרביתם אורגים, ויש בהם גם חייטים ושוחטים. בשנת 1635 מצוין שיהודי קיבל היתר לסחור עם ארצות שמחוץ לסולטנות. מתעודה משנת 1637 אנו למדים, כי יהודים סחרו בדגנים. הם קנו חיטה בכמויות גדולות. פעם אחת חמישים מטענים ובשנייה שנים-עשר מטענים. בשנת 1638 נזכרים יהודים כבעלי כרמים וכסוחרי יין. מן התעודות עולה כי היהודים קנו שדות, ואפשר שהם עיבדום בעצמם, או למצער, החכירו אותם לאיכרים נוכרים. בשנת 1640 נמסר כי יהודים עסקו בסחר בצמר. חלקו הארי נמכר לרשויות השלטון ורק העודפים נמכרו בשוק החופשי. יהודים עסקו גם בסחר בנרות-חֶלֶב. עיסוק נוסף שלהם היה הלוואות בריבית, כמלווים וכעורבים.

סטיפן אנדראב (Stefan Andreev), ונסו בושקוב (Venco Boshkov) ומרק אפשטיין (Mark Epstein) ליקטו תעודות עות'מאניות על יהודי הבלקן במאות השש-עשרה והשבע-עשרה.

מן המבוא ללקט התעודות ניתן ללמוד כי היהודים נזקקו לערכאות של גויים מסיבות שונות: 1. כשהנושא חרג מענייני דת; 2. כשנדרש לרשום עסקה מסחרית בבית-דין מוסלמי; 3. כשיהודי לא היה מרוצה מפסק דין של בית הדין הרבני; 4. כשראשי הקהל לא יכלו להכריע במחלוקת שביניהם.⁹³

היהודים חתמו עם ביאזיד השני (1481-1512) על הסכם לפיו עליהם לספק את הבדים הדרושים למדים של חיל היניצ'רים. סלוניק היתה המרכז לייצור בדים וממנה התפשט אל הערים פלבן, נְרִיָה, האי רודוס ומונטסטר.⁹⁴

92 במונטסטר מצויים כיום שני מסגדים. מסגד קטן ברובע הישן, נוסד ב-1392 ומשמש מנסרה ונגריה. מסגד גדול ברובע החדש, שנפגע ברעש של שנת 1963.

93 Andreev, שם, 6.

94 Andreev, שם, 13.

בדי סלוניק נמכרו בערים סקופליה וסופיה ובירידיים של שרס מונסטיר ינינה, בלגרד ובודה.⁹⁵

יהודים קנו את הזכות לחלוב את העדרים כדי להשתמש בחלב לייצור גבינה. כמו כן הם קנו כרמים בקרבת הערים בהן התגוררו ועסקו בייצור ובסחר של יינות.⁹⁶ ארבע תעודות מתוך הלקט עוסקות ביהודי מונסטיר. הראשונה משנת 1655 היא פרמאן של הסולטאן מוחמד הרביעי בתגובה על תלונותיהם של יהודי מונסטיר על הלחץ שגובי המס לוחצים אותם. נזכרים שלושה סוגי מסים: ג'יזיה (Cizye), איספנס (Ispens) ורב אַקְשֶׁסִי (Rav Akcesı). מן הפירמאן עולה כי חובם הרשום של היהודים בעיר עלה ל-42,750 אקצ'ה וכי מסי הגולגולת ששולמו על ידם יועדו לרכישת צמר שנועד לייצור מוצרי טקסטיל שונים בעיר סלוניק, וזאת על פי צו סולטני.⁹⁷ תעודה שנייה, משנת 1678, עוסקת במתן הרשאה לנכבד טורקי (צ'יליבי) לגבות את מס הגולגולת משתי הערים — מונסטיר וקסטוריה — בסכום כולל של 96,765 אקצ'ה. אותו נכבד טורקי פרע מראש לקופת האוצר סך של 30,000 אקצ'ה והשתתף בגביית יתרת המס. אין בתעודה פירוט על שיעורי המס שחלו על קהילות מונסטיר וקסטוריה, כל אחת בנפרד.⁹⁸

תעודה שלישית, משנת 1694, דנה במחלוקת בין נוצרי לבין יהודי ממונטסטר בעניין בעלות על כרם. מן התעודה עולה כי נוצרי בשם דימו בן פטקו מן הכפר בַּרְשָׁאן (Bareshan) ממחוז מונסטיר הגיש תלונה על היהודי יעקב בן משה. לטענתו, הוא לווה מן היהודי, עשרים ושמונה שנים לפני הגשת התלונה, סכום של עשרים אַסְדִי גורוש⁹⁹ וכערובה להלוואה משכן ליהודי את כרמו. משניסה להחזיר ליהודי את חובו, סירב הלה לקבלו. לעומתו, טען היהודי כי הוא קנה את הכרם קניין גמור תמורת ארבעים אלף גרוש. שני עדים מוסלמים העידו שאמנם אמת בפי היהודי והם עצמם היו נוכחים בשעת העיסקה.¹⁰⁰

תעודה רביעית, משנת 1694, עוסקת בסכסוך בין שתי קהילות יהודיות במונטסטיר: התחתונה (Zir), ובפי היהודים: איל קאל די אבאשו) והעליונה (Bala), ובפי היהודים: איל קאל די אריב'ה). נציגי הקהילה התחתונה הגישו תלונה לבית המושל (הסראיה) נגד ראשי הקהילה העליונה. לטענתם, הוסכם בין יהודי העיר כי בני הקהילה התחתונה יישאו בשיעור של שלישי אחד בנטל המסים ואילו בני הקהילה העליונה יישאו בשני

95 Andreev, שם, שם.

96 Andreev, שם, 14.

97 Andreev, שם, 23-24, Cizye — מס שהוטל על זכרים לא מוסלמים בטולטנות העות'מאנית מ-1690 לערך. Ispens — מס אישי שהיהודים שילמו בצמוד עם הג'יזיה. Rav akçesi — מס על היהודים תמורת זכותם לקיים את מוסד הרבנות (שם, עמ' 44-46).

98 Andreev, שם, 29, 30.

99 מטבע כסף שרכו היה 108 אקצ'ה בשנות ה-70 וה-80 של המאה השבע עשרה, שם, עמ' 44 (במקורות ישראל נקרא: אריה, ש"א).

100 Andreev, שם, 42-43.

השלישים הנותרים. והנה, בני הקהילה העליונה טוענים כי אין לאל ידם לעמוד בהתחייבותם וזאת משום שעשירי קהילתם נפטרו והעניים בלבד נותרו בחיים. הם מציינים כי הם מחלקים את עול המסים בין בני קהילתם וקוצבים לכל אחד מהם את חלקו. כך הם עושים בתיאום עם בית-המושל. הכרעת בית הדין היתה כי יש לגבות את המסים על פי יכולתם של יהודי העיר כולם, ומכאן, שהחלוקה בין שלישי לשני שלישים עליה הוסכם בעבר בין שתי הקהילות בטלה ומבוטלת.¹⁰¹

ז'ני לבל הביאה בספרה 'גאות ושבר' תעודות נוספות מבית הדין השרעי. לפי תעודה משנת 1626, דן בית הדין השרעי בתביעת אבהות נגד יהודי ממונסטיר בשם שלמה בן משולם שהחזיק בשפחה יהודיה ומשילדה לו בן התנער מאחריותו, טען שעסקה בזנות וסילקה מביתו. הדבר נודע לסובאשי במונסטיר, עבד אל כרים, שהצהיר בבית הדין: היהודיה אסתר, שפחתו המשוחררת של שלמה הרתה לזנונים וילדה בן ממזר, ועל בית הדין לפסוק בעניינה. בבית הדין העידו שני מוסלמים, 'מואזין' (מי שקורא למאמינים לתפילה מעל ראש צריח המסגד, ש"א) וחוטב עצים, שאמרו כי השפחה המשוחררת אסתר העידה בפניהם שאכן כן, היא היתה שפחתו של שלמה בן משולם וילדה לו בן; הבן הוא בנו שלו ולא בן זנונים כטענתו. עדותם התקבלה בבית הדין. מכאן שהיו במונסטיר יהודים שהחזיקו גם בשפחות יהודיות. אך ייתכן שהשפחה היתה גויה ששוחררה ונתגיירה — ואז קיבלה את שמה העברי אסתר. אסתר טענה כי לפי עדות אימה גם היא עצמה בתו של שלמה. כלומר שלמה קיים יחסי מין גם עם בתו.¹⁰²

לאחר בואם של בני פורטוגל למונסטיר בשנת 1626, פנו חמישים ושמונה יהודים ממונסטיר אל בית הדין השרעי וטענו כי מזה שישים שנה הם חופרים קברים, חינם אין כסף, למתי העיר והנה באו למקום יהודים 'מסוימים' ומבקשים לחפור את הקברים בעצמם. יהודי העיר תובעים להמשיך ולחפור את הקברים כמנהגם מימים ימימה ולאסור על אלה שמקרוב באו לעסוק במלאכה זו.¹⁰³ מכאן, ששני הקהלים קברו את מתייהם בבית עלמין אחד.

בינואר 1634 נאלצו יהודי מונסטיר לשכור לעצמם בית תפילה (Yahudi Hanenin Kanisenin) מהקדש מוסלמי. דמי השכירות היו 3 אקצה ליום, ומכאן, שראשי ההקדש המוסלמי (הווקף) לא נרתעו מלהשכיר נכס שלהם ליהודים אף כי ידעו שישמש לצורכי פולחן.¹⁰⁴

באפריל 1634, החכירו טורקים ליהודי ממונסטיר בשם משה בן אברהם שדות-מרעה (Yalak), במורד ההר פְּרִיסטר (בַּאבֶּא), תמורת סכום של 70,000 אקצה. בתעודת החכירה נרשם: 'מהיום המרעה הזה שייך לו ויעשה בו כחפצו'.¹⁰⁵

101 Andreev, שם, 42-43.

102 לבל, גאות, 87, Matkovski, שם, 49.

103 לבל, שם, 33.

104 לבל, שם, שם.

105 לבל, שם, 52.

במאי 1634, החכיר הטורקי עומר־צ'יליבי ליהודי יעקב בן משה ממונסטיר את המבטשה שלו לכבישת סיבי צמר, בכפר ד'יז'בו, תמורת 800 אקצ'ה לשנה. יעקב שילם 600 אקצ'ה ו־200 אקצ'ה נזקפו על חשבון הוצאות לתיקונים במבטשה. לבד ממבטשה זו, שכר יעקב שתי מבטשות נוספות באותו כפר, מרפיעה אשת מוחמד, אך נשאר חייב לה סכום מסוים ועל כן נדרש, באוקטובר אותה שנה, להישבע בבית הדין השרעי שאכן ישלם את חובו. הוא נשבע על ספר תנ"ך, כנהוג אצל היהודים.

בנובמבר 1634, קנה יעקב בן קלדירון חצי מבטשה בכפר ניז'פולי ליד הגשר שעל נהר ג'ארי. המחצית השנייה של המבטשה נותרה בבעלותו של יובאן בן ג'ורג'ה, איכר נוצרי.¹⁰⁶

בשנה זו היו גובי מס הג'יזיה במונסטיר יעקב בן קלדירון, אברם בן צדיק, שלמה לוי ואחרים. כולם מבני אראגון. בני פורטוגל סברו שגובי המס מפלים אותם לרעה וגובים מהם מסים מעל למכסה, ועל כן פנו אל בית הדין השרעי. יעקב בן קלדירון ביקש לשחררו מתפקידו כגובה־מס. בית הדין קבע כי אין לקהלים זכות להתערב זה בעניינו של זה.¹⁰⁷

בספרו של מארן פרידנברג נמצא תיאור משלים למה שאירע בעניין תשלום המסים בעיר בשנה זו: יהודים ממונסטיר התלוננו בפני הרשות כי ראשי הקהל גבו מסים בשיעור של 150 אלף אקצ'ה אך העבירו לאוצר 60 אלף אקצ'ה בלבד. הרשות החליטה על קביעת סדר חדש לגביית המס: היא סיווגה את התושבים לשלוש קבוצות של משלמי מס, לפי גודל רכושם, וקבעה מס פרוגרסיבי בהתאם.¹⁰⁸ מכאן, שיהודי אראגון נהגו שלא כשורה ביהודי פורטוגל ואילצו אותם לשלם מסים בשיעורים גבוהים מן הראוי. יתירה מזאת, גובי המס היהודים גבו מאחיהם מסים בשיעורים גבוהים בהרבה ממה שהוטל עליהם על ידי השלטונות.

ז'ני לבל מצאה בתעודה מ־18 במרס 1634 כי בקבוצת־המס הראשונה נימנו יהודים שעושרם נראה לעין וגם בעלי ממון של 10,000 דרהם ומעלה. אלה נתבעו לשלם 480 דרהם. בקבוצת המס השנייה נימנו בני המעמד הבינוני (Mutavasit Olup) ששיעור המס שהיו חייבים בו לא נרשם. בקבוצת־המס השלישית נימנו העניים שלא היו ברשותם ולו גם 200 דרהם. אלה נתבעו לשלם 12 דרהם. ז'ני לבל הביאה גם את שמות המתלוננים מבני פורטוגל והם: משה בן אברהם, קותל בן צרפתי, דוד בן נון ושמואל בן קאראקש.¹⁰⁹ חוכר המס שזכה במכרז חתם על חוזה ועל פיו התחייב לשלם לקופת האוצר סכום מוסכם, ללא קשר למסים שגבה בפועל.¹¹⁰

ב־24 ביוני 1641, הובא לדיון בבית הדין השרעי סכסוך בין יהודי בשם מנואל,

106 לבל, שם, 53.

107 לבל, שם, 73-74.

108 Frejdenberg, שם, 93.

109 לבל, שם, 73-74.

110 גרבר, שם, 51.

שהיתה לו טחנה בכפר דיכובו (Dihovo) שבחבל מונסטיר. עובדי הטחנה התמרדו וסירבו לקבל שכר תמורת עבודתם. שופטי בית הדין פסקו כי על השובתים לקבל את שכרם על פי החוק.¹¹¹

מארץ פרידנברג קבע כי במאה ה-17 נודע אזור מונסטיר כאזור נגוע במעשי שוד והתנפלות בדרכים.¹¹² חיזוק לדבריו באנציקלופדיה העברית: בסוף המאה ה-16 ובראשית המאה ה-17 התארגנו ברחבי אנטוליה כנופיות שודדים שחבריהן היו חיילים שפוטרו מן הצבא ותושבים מקומיים שמרדו במלכות. כדי להילחם בתופעה זו, הקים הסולטן מורד הרביעי (1623-1640) יחידות צבא מיוחדות נאמנות למלכות שדיכאו באכזריות רבה חיילים פורקי עול ופורעים אחרים בדרכי הסולטנות.¹¹³

ז'ני לבל הביאה תעודה נוספת מבית הדין השרעי, מאמצע המאה ה-17. כפריים רבים באזור נטשו באותם ימים את כפריהם בשל אי הביטחון בדרכים ובעיקר בשל הלחץ הכבד שהפעילו עליהם הסיפיהים (חואים שקיבלו את חוותיהם מהרשויות הודות לשירותם בצבא הסולטן והתחייבותם להיקרא לדגל לכשיידרשו). הרשויות דרשו מן האיכרים לשוב לכפריהם ולעבד את אדמתם, אך אלה היתנו את שובם בכך שיהודי ממונטיר בשם מנטש ישמש סובאשי (גובה מס). השליטים המקומיים ידעו שהסובאשים נהגו לְעֹנֹת את הרעאיה (בני חסות, נתיני הסולטן שאינם מוסלמים אלא נוצרים, יהודים ואחרים). התעודה נוגעת לאחד הכפרים שליד מונסטיר וזו לשונה:

'בכפר הנזכר ישנם בעלים רבים, עקב העובדה שלעתים הם הסובאשים של עצמם. הם באים ומענים את הרעאיה ובשל כך התפזרו הללו וברחו ובכך ניזוקו רווחי ורווחי קופת הסולטן. אם מעתה ואילך יחזרו לבתיהם, ימונה מטעם כולנו היהודי מנטש כשיהיה צורך בגביית העושר (מעשר) החוקי, מסיים רגילים וכל יתר ההיטלים, והוא יעשה את מעשהו לפי צו של הסולטן. מיופה כוח מטעם האיכרים הצהיר בבית הדין על הסכמת האיכרים להסדר: 'אם היהודי מנטש ימונה מטעם כל הסיפיהים לסובאשי, ואם איש מלבדו לא יתערב (בגביית המס, ש"א), אני אשתדל בכל כוחי להחזיר את הרעאיה לבתיהם'.¹¹⁴

בתעודה מבית הדין השרעי במונטיר משנת 1640 נזכר יהודי שְעָרְב להלוואה שנטל מטרופוליט נוצרי.¹¹⁵

לפני שנת התל"א, 1671, נמסר על תרומתם של יהודי מונסטיר לשד"ר מצפת, משה הלוי.¹¹⁶

בשנת 1672, נרצח יהודי ממונטיר באחד הכפרים. יהודי זה שימש גובה הג'יזיה

111 Matkovski, שם, 55.

112 Frejdenberg, שם, שם.

113 אנציקלופדיה עברית, שם, שם, 648.

114 לבל, שם, 74-75. סיפיהי במקום זה פירושו בעל אחוזה קטנה (ש"א).

115 לבל, שם, 75.

116 טולידנו, שריד ופליט, 43.

ואפשר שמשום כך הרגוהו. חברי בית הדין היו: שמעיא די מאיו, יעקב אלישע חזן, מנחם רוטו.¹¹⁷ ג'מילה קולונומוס מוסרת כי ב־7 במאי 1684 נרצח סוחר נעליים יהודי ממונטטיר.¹¹⁸

בשנת תמ"ה, 1685, ביקר במונטטיר שד"ר מצפת בשם יצחק הכהן. ראשי הקהל רשמו בפנקסו את סכומי תרומתם לשליחותו ולשליחות השד"ר אליעזר אשכנזי. הם מצאו לנכון לציין כי מצבה של הקהילה קשה: 'עם היותנו עמוסי התלאות'.¹¹⁹ בשנת 1687, נרצח יהודי ממונטטיר בדרכו מבילוגרדו שבאלבניה לסקופליה שבצפון מקדוניה. חברי בית הדין היו: משה מאיו יהודה קאסוטו, משולם הלוי.¹²⁰ בסוף המאה ה־17, ובמיוחד לאחר שאוסטריה כבשה את סקופליה מידי הטורקים בשנת 1689, שרר חוסר ביטחון בחלק זה של הסולטנות.¹²¹

המאה ה־18

בראשית המאה ה־18 עלה על כס הסולטנות אחמד השלישי (1703-1730). הוא גילה עניין בהנהגת תיקונים ברוח המערב, בסיועם של מומחים נוצרים שהתאסלמו. שופרו האניות הטורקיות ונפתח בית דפוס ראשון למוסלמים (ליהודים ולנוצרים היו בתי דפוס משלהם משכבר הימים).¹²²

בשנת 1702, נרצח שלמה קאסוטו ממונטטיר על ידי ערל נוצרי בהיותו בדרך ליריד איסטרוגה. דיני העיר היו: יוסף בכר משה, משה קמחי, יוסף קאפסוטו.¹²³ בה בשנה, אסר הוויזר העליון דֶ'לֶבֶטָאן פאשה על היהודים לנעול נעליים חומות, לחבוש כובעי פרווה אדומים וללבוש בגדים מקושטים בחוטי זהב או כסף.¹²⁴ בשנת 1705 תקפה כנופיית שודדים, שבה היה גם שודד יהודי שיירה עם שנים עשר סוסים שיצאה ממחוז פֶ'רְיֶלֶפ בדרכה ממונטטיר לסקופליה. השודדים רצחו שניים מבני השיירה.¹²⁵ בשנת 1708, בשל מצוקה כלכלית קשה, פנו יהודי מונסטיר אל הרשויות בבקשה לדחות את תשלום מס הגולגולת. הם חזרו על בקשתם זו גם בשנת 1709 אך בקשותיהם לא נענו והסולטן איים עליהם שאם לא יעמדו בתשלום המסים, יירתמו כשייטים לספינות הסולטן.¹²⁶

117 שני המאורות הגדולים, שו"ת, סי', ח'.

118 קולונומוס, פתגמים, 186.

119 טולידנו, שם, 51.

120 הכהן, שו"ת, פרח מטה אהרן, שאלה כ"ב.

121 Lory & Popović, שם, 78.

122 אנציקלופדיה עברית, שם, שם, 651.

123 אמאיריליו, כרם שלמה, עיגונא דאיתתא, סי' ט'.

124 Matkovski, שם, 50.

125 Matkovski, שם, 52.

126 Matkovski, שם, 93; Frejdenberg, שם, 47.

כשהוויזיר הגדול של רומליה ביקר במונסטיר שילמו יהודי העיר לאירווחו ולאירווח בני פמלייתו סך של 19 גרוש ו-5 אקצ'ה. בשנת 1714 שילמו יהודי ביטולה מס גולגולת בסך 56,240 אקצ'ה וגם הלוואה לאוצר המדינה (suret) ודמי כופר תמורת אספקת מזון לצבא. בשנת 1715 שילם כל בית אב במונסטיר 3,072 אקצ'ה ל-*imdad J Safariye* (תמרוני-צבא). הטורקים ביזו את היהודים וכינו אותם *chifut* (יהודי בלשון גנאי) ואת הלאום היהודי *chifut Milet* (עדת-היהודים).¹²⁷

בשנת 1731 הוגשה תלונה לסולטן ובה נטען שאף על פי שהיהודים שילמו את מס הגולגולת כנהוג, הם נדרשו על ידי גובי המס, שליטים מקומיים וקאדים לספק להם צמר, שמיכות ומוצרים חקלאיים אחרים, ועל כן נמלטו יהודים מן העיר.¹²⁸

לבד ממס הגולגולת נתבעו היהודים לשלם *chayir akchesi*, מס לשמירת אדמות המרעה של הסולטן ו-*kasap akches*, מס לבשר הכשר ומסים נוספים אחרים.¹²⁹

ר' שמואל צדוק מק"ק אשכנז שבסלוניקי, שימש רב במונסטיר בשליש הראשון של המאה ה-18 לפני שנת תצ"ז 1737, בה נפטר.¹³⁰

בשנת 1738 נרצח יהודי ממונסטיר בשם משה חסון על ידי כפריים טורקים. דייני העיר היו: יצחק פיסו, עובדיה חונן, שבתי קמחי.¹³¹

סמוך לשנת ת"ק, 1740, ניסה אפוטרופוס של יתום ממונסטיר למכור את רכושו של היתום. חברי בית הדין היו: שמואל יאושע, אברהם בכ"ר שלמה נחמיאס ודן אלבכאר.¹³²

באמצע המאה ה-18 נרצחו שני יהודים ממונסטיר בדרכם לעירם מבילוגרדו שבאלבניה. דייני העיר היו: מרדכי קאמחי, שמואל אלבה, שלמה בן יקר.¹³³

בשנת 1757, חודשה פקודתו של הוויזיר העליון דלבטאן, משנת 1702, בעניין בגדי היהודים.¹³⁴

בשנת תקכ"א, 1761, שימש כרבם של שני הקהלים במונסטיר הרב אברהם די בוטון.¹³⁵

בשנת תקכ"ד, 1764, הורישו בני זוג ממונסטיר שעלו לירושלים, בית וחנות שהיו כבעלותם במונסטיר לנכדם שם טוב ארואסטי שנותר בעיר.¹³⁶

בשנת תקכ"ח, 1768, יסד הרב יוסף רפאל ישראל ישיבה ללימוד תורה במונסטיר. הוא נהג להתעורר בחצות ולומר תיקון חצות. את תפילת השחר נהג להתפלל בבית הכנסת

127 Matkovski, שם, 48.

128 Matkovski, שם, 47.

129 Matkovski, שם, 48.

130 עמנואל, שם, 621, מצבה 1344.

131 ן' שאנג'י, בארות המים, אבן העזר, סי' כ"ו.

132 גאטיניו, תרומת כסף, סימן ן'.

133 גאטיניו, צרור הכסף, אבן העזר, סימן א'.

134 Matkovski, שם, 50.

135 די בוטון, שם, שער הספר.

136 די בוטון, שם, סימן ל"ג.

אראגון. בשבתות הנהיג קריאת תהילים בבית הכנסת, ואחריה נשא דרשה בציבור. הוא הניח אחריו גן ששימש 'קרן קיימת' (הקדש) לשיבה שנקראה 'קהילת יעקב'.¹³⁷

בשנת תקב"ל, 1772, נרצח אברהם בן יקר ממונטטיר בדרכו לאחד הכפרים.¹³⁸

בשנת תקל"ג, 1773, נרצח שם טוב ארואסטי ממונטטיר בנסיבות דומות. חברי בית הדין היו: חיים שלמה הלוי, דן לוי, יעקב חזן.¹³⁹

בה בשנה, פנה רבה של מונסטיר הרב אברהם די בוטון אל הרב אברהם גאטיניו בסלוניק בשאלת נשי-מונטטיר המקפידות על נידתן יותר מן הנתבע לפי ההלכה.¹⁴⁰

בשנת תקל"ט, 1779, נרצח יקותיאל גרסיאנו ממונטטיר בשובו מיריד איסטרוגה.¹⁴¹

בשנת תקמ"ג, 1783, טבע משה רפאל ממונטטיר בחוף דימיאט, ליד אלכסנדריה שבמצרים. הוא היה בדרכו ל'זיארה' (השתטחות על קברי-צדיקים) בירושלים. דיני העיר היו: וידאל בכ"ר יוסף נחמולי, יצחק פיסו, משה בכ"ר יהודה הכהן.¹⁴²

בין השנים 1760-1790 קלטה העיר מונסטיר גולים ארומנים (לטינים וולכים) שהביאו לתנופה כלכלית, לפיתוח, לקידמה ולחידושים.¹⁴³

בשנת תקנ"א, 1791, יצא אבשלום הכהן ממונטטיר לכפר קיצינה כדי לגבות מסים מהאיכרים ומצא שם את מותו. נראה שנרצח בשל היותו גובה מס.¹⁴⁴

בשנת 1792 עמד בראש הקהילה משה שלום קמחי. בה בעת הוא שימש חבר במועצת העיר (בלדיה) ושופט בבית משפט אזרחי (מג'לס).¹⁴⁵

בשנת תקנ"ד, 1794, כיהן בקהילה הרב דוד די בוטון. הוא פנה אל הרב אברהם גאטיניו מסלוניק בעניין תביעתו של יצחק לוי ממונטטיר נגד סוחרי הצמר היהודים בסלוניק.¹⁴⁶

במשך המאה ה-18 ירדה מונסטיר מגדולתה ובסוף אותה מאה ירדה אוכלוסייתה ל-12 עד 15 אלף תושבים.¹⁴⁷

בסוף המאה ה-18 ביקש הסולטן סלים השלישי (1789-1807) להנהיג תיקונים בסולטנות במסגרת נ'זאם ג'יד (סדר חדש). הוא הקים צבא במתכונת אירופית וגייס לצבאו קצינים ממדינות אירופה.¹⁴⁸

137 ישראל, יגל יעקב, הקדמה.

138 מודיאנו, ראש משביר, הלכות עיגונא, סימן ט"ו.

139 נחמיאס, הון רב, חלק ב', אבן העזר, סימן ג'.

140 גאטיניו, צרור הכסף, אבן העזר, סימן י"א.

141 די בוטון, שם, סימן י"ט.

142 משה מיוחס, מים שאל, אבן העזר, סימן ב'.

143 Lory & Popovič, שם, 79.

144 מודיאנו, שם, אבן העזר, אישות, סימן ה'.

145 Sjecanje Rafaela Kamhi, א"א, B-13.

146 גאטיניו, אלף כסף, חושן משפט, סימן ס"ב.

147 Lory & Popovič, שם, 78.

148 אנציקלופדיה עברית, שם, שם, 654.

מן המאה ה-19 עד קץ השלטון הטורקי במונסטיר

בראשית המאה ה-19 שלט בקושטא הסולטן מוחמד השני (1808-1839). הוא פירק את חיל היניצ'ארים המאובן והקים תחתיו צבא מודרני. כן יסד בתי ספר להנדסה, לספנות ולחילות הצבא.¹⁴⁹

במפנה המאה, בשנת תק"ס, 1800, נתגלעה מחלוקת בין סוחרי צמר יהודים ממונסטיר לבין יהודים מסלוניקי, בעלים של מפעלי-הלבשה.¹⁵⁰ מכאן, שיהודי מונסטיר סחרו בצמר שקנו מן הכפריים שבאזור.

בחדש ספטמבר 1800, נדרשו יהודי מונסטיר להשתתף בהוצאות קנייתם של 250 סוסים שנפת מונסטיר חויבה לספק למלחמה נגד הצרפתים במצרים.¹⁵¹

ברשימה מ-3 במאי 1801 נזכרים הקצבים חמצ'קי ושותפו צ'ילה אברם.¹⁵² משנת 1804 השתמר מסמך הקובע כי ליהודי אליהו פראגי ניתן זיכיון להחזיק ולנהל בית מלאכה לאלומיניום במונסטיר.¹⁵³

בשנת 1816 העביר הסולטן מוחמד השני את הביילרבייק (Beylerbeyik), מושב הביי של הבלקנים מסופיה למונסטיר, בשל הצורך לדכא את מרד הפחות האלבניים בשקידרה שבצפון אלבניה וביאנינה שבדרומה.¹⁵⁴

במסמך מ-15 במאי 1820 נזכרים שמות הקצבים היהודים קאראוגלו, יהודה בן שאול ומנדיל בן דוד. חתומים על המסמך: מנטש, יעקב הצהוב והחלפן אברהם עובדיה.¹⁵⁵

במסמך מ-11 בנובמבר 1822 נמסר, בין השאר, כי בית הכנסת במונסטיר מעניק 6000 פארה למסגד. כן נזכרים שמותיהם של שני חיילים יהודים ממונסטיר,¹⁵⁶ ומכאן שיהודים מהעיר שירתו כחיילים בצבא הטורקי-העות'מאני.

בשנת התקפ"ח, 1828, התעוררה במונסטיר שאלה הלכתית בעניין קידושיה של קטינה. מכאן, שהיו במונסטיר נישואי-קטינים כי נהגו לקדש את האשה במטבעות זהב ולעטר את ראשה בשלשלת מטבעות. דייני העיר היו בשנה זו, בהרכב אחד: יוסף יעקב ישראל, אברהם פיטו ודן קמחי ובהרכב שני: יוסף יעקב ישראל, משה נחמיאס ואברהם פיטו.¹⁵⁷

בשנת 1828 היתה בנפת מונסטיר בצורת קשה שנמשכה שנים אחדות. באותן שנים פעל משה קמחי כספק של צורכי-מזון מטעם הסולטנות ונתעשר עושר רב. בדור

149 אנציקלופדיה עברית, שם, שם, 654.

150 גאטיניו, אלף כסף, חושן משפט, סי' ס"ב, ה, פיקדון.

151 קולונומוס, שם, 186.

152 קולונומוס, שם, 185 (נראה שהשמות משובשים).

153 קולונומוס, שם, 185.

154 Lory & Popović, שם, 79.

155 קולונומוס, שם, 185.

156 קולונומוס, שם, שם.

157 גאטיניו, צל הכסף, אבן העזר, סימן כ"ו.

שאחריו שימשו אברהם קמחי ודימקו רבינקו (נוצרי) כגובי מס העושור (מעשר) בשלושים עד לארבעים כפרים בנפת מונסטיר.¹⁵⁸

בשנת 1830 ערך מִחְמַד רשיד פאשה בנקט למנהיגים של אלבניה הדרומית. בו במקום הוא הוציא אותם להורג בעוון בגידה. בשנה שלאחריה הוא עשה כך עם המנהיגים של צפון אלבניה.¹⁵⁹

בשנת 1834 פרצה במונטטיר שריפה שכלתה בתים וחנויות של יהודים ובכללם בתי כנסת ותלמודי תורה. ראשי הקהילה גייסו שד"רים (שלוחי דרחמנא) שסבבו בקהילות הגדולות בסולטנות וגם בארצות הנוצרים ובאיי הים וקיבצו תרומות לבניין בתי הכנסת. שכר טירחתם של השד"רים נע בין 10 ל-30 אחוזים מן ההכנסות. לבד משכר טירחתם הותר להם לשמור לעצמם מלבושים שקיבלו מן התורמים.¹⁶⁰

אָמִי בּוּאָה (Ami Boué) ביקר בעיר בשנת 1836, שנים אחדות לפני הרפורמות בסולטנות (התנזימאט). הוא התרשם מצפיפות הבתים שנראו כצמודים זה לזה, שיטת בנייה שהיתה מקובלת בסולטנות העות'מאנית. הוא הוקסם מירק הגנים שבמזרח העיר ובמערה. לדבריו, הרובע המסחרי ובו 2,150 חנויות היה חשוב ביותר. יחד עם זאת, בשל רחובותיה הצרים והבאושים, מונסטיר הפכה לאחת הערים המטונפות בסולטנות.¹⁶¹

דימסקי קולב הביא בספרו תעודה מיום 6 ביולי 1836 שעניינה השריפה במונטטיר. לפי התעודה הידלדלה הקהילה היהודית וחבריה לא יכלו לעמוד בתשלום מס הגולגולת לשנת 1835 בסך 5,826 גרוש. הם ביקשו את רחמי השלטונות שפסקו: הואיל והממשל המקומי מודע לדלותם ולשברם של יהודי העיר, הוחלט לוותר להם גם על חובם לשנת 1835 וגם על המס לשנת 1836. החובות נותרו רשומים בדפתראות (ספרי המס).¹⁶²

בשנת תקצ"ח, 1838, המיר דתו לאיסלאם יהודי מסלוניק ששמו לא נזכר. יהודי ממונטטיר בשם יהודה אלבכרי ניסה להחזירו בתשובה. דייני העיר היו: דן קמחי, רפאל שלמה קלדירון, חיים אברהם פיסו.¹⁶³

באותה שנה דנו הדיינים רפאל שלמה קריליו, חיים אברהם פיסו ודן קמחי בצוואה של יהודה חזן. נזכרים אלמנתו מירוצה, בניו יעקב דן ואברהם ובתו מלכה שנישאה לנתן בכור חונן.¹⁶⁴

.Sjecanje Rafeala, Kamhi 158

.Lory & Popoviç, שם, 79.

160 פאלאג'י, חקקי לב, חושן משפט, סי' מ"ג.

.Lory & Popoviç, שם, 81.

.The Bitola, Dimovski-Colev, 69.

163 קובו, שער אשר, ח"א, אבן העזר, סי' כ'.

164 לבל, שם, 114. מסתמכת על צל הכסף. חושן משפט, סימן ז', אך אין הדבר כך, לא מצאתי את המקור.

עוד באותה שנה, הופנתה שאלה הלכתית לרב רפאל אשר קובו בסלוניק בעניין צוואתו של שלמה צאדיקריו ממונסטיר שהותיר הקדש לתלמוד התורה והעניק לאלמנתו סכום נוסף על דמי כתובה.¹⁶⁵

ימי התנזימאת (1839-1876)

תנזימאת הן רפורמות שהנהיגו סולטנים עות'מאנים לטובת נתיניהם הלא מוסלמים בלחצן של מעצמות אירופה. ראשון הרפורמטורים היה הסולטן עבד-אל-מג'יד (1839-1861). בנובמבר 1839 פורסם ח'אטי שריף (Hati Sherif) שעל פיו הונהגו שינויים במינהל ובשיטות הגיוס, המיסוי והשיפוט. כן ניתנה ערבות להבטחת החיים והרכוש של הנתינים העות'מאנים ובוטלה ההפליה בין מוסלמים לשאינם מוסלמים בסולטנות.¹⁶⁶

בשנת תר"ה, 1845, פרץ במונסטיר סכסוך בין שני יהודים בעניין קניית קרקעות ובניית בית.¹⁶⁷ מכאן, שבאמצע המאה ה-19 הותר ליהודי מונסטיר לרכוש קרקעות ולבנות בתים.

בשנת 1848, שתיים עשרה שנה לאחר ביקורו של אמי בואה במונסטיר ותשע שנים לאחר התנזימאת של 1839, ביקר בעיר הצייר האנגלי אדוארד ליר (Edward Lear). הוא הוקסם ממנה וכתב שהופתע ממידותיהם הגדולות של בנייני הציבור, הקסרקטינים ובתי-הממשל בכניסה לעיר, מרוחבם של הרחובות ומריצופם הנאה, ומן השווקים שחלקם מקורים באופן מושלם. כן ציין שמפתיע לראות תרבות שלא העלה בדמיונו: חילות-משמר, מוסיקה צבאית, פחוות, ארמון, בקתות משמר ומוצרים וחפצי חן המצפים למבקר בכל קרן זוית.¹⁶⁸

בשנת הדר"ת, 1849, הובא לבית הדין עניין שידוכם של יתום ויתומה רכים בשנים. זוהי עדות נוספת לכך שנהגו בעיר נישואי קטינים. הדיינים היו: דן קמחי, יעקב ישראל ויעקב קמחי.¹⁶⁹

בשנת תר"ט, 1849, הובאה לעיונו של הרב אברהם ן' בנבנישטי גאטיניו שאלה ממונסטיר בעניין מחלוקת שנתגלעה בין יהודי העיר על מכירת קרקע בשטר. עדות נוספת לכך שיהודים עסקו בסחר במקרקעין.¹⁷⁰

בשנת תר"י, 1850, החליטו ראשי הקהל במונסטיר להסיג גבול שגבלו ראשונים, מיום היווסדה של הקהילה ולחייב את 'כלי הקודש' לשלם מסים. סיבת הדבר —

165 קובו, שער אשר, חושן משפט, סימן כ"ב.

166 אנציקלופדיה עברית, שם, שם, 654-655.

167 גאטיניו, שם, חושן משפט, סימן ך'.

168 Lory & Popović, שם, 81.

169 גאטיניו, צל הכסף, ח"א, אה"ע, סי' ח'.

170 גאטיניו, שם, שם, ס' ט"ו.

החלטת הסולטן 'המלך יר"ה' (ירום הודו) לגבות מראש את מס הג'יזיה. יניצ'רים (חיילים) נשלחו לגבות את המס בערב פסח ומשלא נמצאו כספים בקופה שיחדו ראשי הקהל את היניצ'רים עד יעבור זעם.¹⁷¹

באותם ימים שימש ברבנות במונסטיר הרב אברהם גר צדק, כהן דת יווני שהתגייר בצעירותו בעיר דרויאן שבמקדוניה.¹⁷²

בשנת תרי"א, 1851, היו דייני העיר: רפאל דן קמחי, חיים אברהם פיסו ויעקב ישראל.¹⁷³ באמצע המאה ה-19 כיהן כרבה של מונסטיר הרב יוסף יעקב ישראל. בזמן כהונתו היו במונסטיר ארבעה בתי כנסת ופעלו בה שלושה שוחטים. נודעו בעיר גם אחד-עשר חכמים ומתוכם שלושה שהצטיינו בהלכה. כמה מהם שימשו מורים ושליחי ציבור (חזנים). כן התקיימה ישיבה בביתו של הרב אברהם אלבינדה ועוד כמה ישיבות בבתים פרטיים אחרים. בישיבות נהגו לקיים בשבתות 'סעודה שלישית'. בעלי המלאכה היהודים בעיר היו מאוגדים באיגודים מקצועיים (איסנאפים) ובכללם איגודי הפחחים והירקנים.¹⁷⁴

סמוך לשנת תר"י, 1850, התעוררה מחלוקת בקהילה בעניין הפטור ממסים שהובטח ל'כלי הקודש'. ראשי הקהל ביקשו לבטל פטור זה ולחייב את 'כלי הקודש' לשלם את המסים.¹⁷⁵

בשנת 1851 דן בית הדין במונסטיר בעניינם של שני נוכלים שביקשו להשיא יתומה לאלמן, לאחר שהתארסה לאיש אחר. חברי בית הדין היו: רפאל דן קמחי, חיים אברהם פיסו ויעקב ישראל.¹⁷⁶

בה בשנה דן בית הדין במונסטיר בעניין ירושה והקדש של שכיב מרע.¹⁷⁷ בשנת 1853, התנפלו ליסטים מזויינים על רבי אברהם גאטיניו ועל חבריו בצאתם ממונסטיר.¹⁷⁸

בפברואר 1856 פרסם הסולטן עבד-אל-מג'יד צו סולטני נוסף ח'אטי הומאיון (Hati I Humayon) הדן בשיפור מעמדם של הנתינים הלא מוסלמים בסולטנות. הובטחו להם: חופש דת, שוויון בתשלומי המסים, כניסה לשירות הציבורי, לצבא הסולטן ולבתי הספר הצבאיים.¹⁷⁹

מס הג'יזיה בוטל בשנת 1856 אך הומר בכופר הצבא bedelj askariye את המס גבו

171 אישטרושא, מגן גיבורים, חושן משפט, מסים, סימן טל.

172 לבל, שם, 114.

173 בנבישטי גאטיניו, שם, סימן ט'.

174 ישראל, ישמח ישראל, מבוא.

175 אישטרושא, מגן גיבורים, חומ', סימן טל.

176 בנבישטי גאטיניו, סימן ט'.

177 גאטיניו, שם, חושן משפט, סימן ל"ה.

178 אברהם בן בנבישטי גאטיניו, שם, הקדמה.

179 אנציקלופדיה עברית, שם, 654.

ראשי הקהל עד לשנת 1887 ואז הוטלה גבייתו על אנשי מינהל טורקים. כופר הצבא בוטל לצמיתות בשנת 1909.¹⁸⁰

בדצמבר 1856 פרסמו הקאדים של מונסטיר פתווה (פסק הלכה) שעל פיה הרפורמות של הסולטן נוגדות את ההלכה המוסלמית.¹⁸¹

באותה שנה הקימו הרשויות בתי משפט אזרחיים שנטלו מסמכויות בתי הדין היהודים והותירו בידיהם ענייני אישות בלבד. לעיר מונסטיר היתה זו שנה חשובה ביותר, שכן הוקם בה המטה הכללי של צבא הסולטן במקדוניה, דבר שהבטיח סחר חופשי ומעבר שיירות גדולות של פרדים, סוסים וגמלים באין נוגש.¹⁸²

על פי דיווחים קונסולריים מאמצע המאה ה-19 נודעו במונטסטיר סוחרים יהודים והם יחיאל נחמן הלוי, סלומון נחמן הלוי, יעקב רחמים נחמיאס, יוסף משה אירגס ויוסף חיים פרס. כן התגורר בעיר סוחר יהודי עשיר (שמו לא צויין), בעליו של בניין אבן ששימש מחסן לסחורות מאירופה, שערכן נאמד ב-5,000 ליש"ט. 10 מיהודי העיר שימשו טוחנים, 18 סוחרים בדגנים, שעורים ושיפון, ו-6 מלוויים בריבית בסכומים זעירים. יהודים שימשו גם רוקחים, סוחרי טבק, יצרנים של סרטי-בד, פחחים וצורפים בזהב. יהודים אמידים הם שנשאו בעול המסים.¹⁸³

בשנת תר"ט, 1858, נשדד ונרצח בנו של הרב אברהם גאטיניו בהיותו בקרבת עירו מונסטיר.¹⁸⁴

באותם ימים העיר שייגשה. על בסיס של הקלאות מסורתית התפתחו בה ייצור ומלאכה וקשרי מסחר עם הארצות השכנות. קשרי המסחר של מונסטיר התרחבו גם מעבר למקדוניה ולדרום אלבניה. לרשת המסחר של 'האחים רוד' ובניהם' היו בשנת 1860 לערך סניפים בסרייבו, בקונסטנטינופול, בבלגראד, בטרייסט ובהמבורג, וכן קשרי מסחר עם המבורג, ברלין, מינכן, בודפשט, לונדון, מרסיי וליון. הם עסקו בסחר בשלחין, בטקסטיל ובדגה.¹⁸⁵

בשנת 1860 חל שיפור נוסף במעמדה של העיר מונסטיר משחוכרה אל רשת הטלגרף הטורקית.¹⁸⁶

באותה שנה, מונה יהודי ממונטסטיר כחבר במועצת הסחר המקומית (Ticaret Maclici) שמנתה שמונה חברים: ארבעה נוצרים, שלושה מוסלמים ויהודי אחד.¹⁸⁷

בשנת 1864 חלה הרעה במצבה של העיר מונסטיר ועלתה קרנה של סלוניק, שהיתה

French, Rodrigue, 32 180

.8, Last Century, Cohen 181

Cohen, שם, 27. 182

Cohen, שם, 41-40. 183

184 גאטיניו, שם, הקדמה.

Lory & Popoviç, שם, 81-82. 185

Cohen, שם, 4-5. 186

The Jewish, Karmi, 83. 187

לכירת הווילאיט במקומה של מונסטיר. כך איבדה מונסטיר את הסנו'קים האלבנים בחוף הים האדריאטי ואת המוצא לים.¹⁸⁸

בשנת 1876 פורסם כתב רפורמות שלישי ואחרון והוא החוקה של הוויזר הגדול מוחמד שפיק מדחת. בחוקה הובטח פרלמנט נבחר ובו ייצוג יחסי לכל הלאומים בסולטנות וכן שוויון מלא לכל הנתינים, ללא הבדל דת וגזע. עם זאת הודגש כי דת המדינה תהיה תמיד האיסלאם וכי לעולם יהיה למוסלמים רוב בפרלמנט.¹⁸⁹

בשנת 1877 ביטל הסולטן עבד-אל-חמיד את תוקפן של הרפורמות, השעה את חוקת 1876 ופיזר את הפרלמנט. השנים 1877-1878 היו שנות מלחמה בין טורקיה לרוסיה (מלחמת קרים), שנסתיימה בנצחון הרוסים ותוצאתה היתה הסכם ברלין (1878) שעל פיו היתה סרביה למדינה חופשית ובולגריה קיבלה אוטונומיה.¹⁹⁰

השנים 1870-1880 היו שנות מיתון במונטסטיר בעקבות המשבר במזרח. בשנים 1875-1878 (מלחמת טורקיה-רוסיה) זרמו פליטים רבים ממוצא טורקי מן השטחים האבודים של הסולטנות אל ערי מקדוניה ובכללן מונסטיר.¹⁹¹ בעקבות הסכם ברלין (1878) גברה מעורבותן של המעצמות בענייניה הפנימיים של הסולטנות.¹⁹²

הרפורמות של שנת 1856 וביתר תוקף הסכם ברלין, הביאו בעקבותיהם מינויים של קונסולים מערביים במונטסטיר, מיסיונרים, רופאים ומחנכים. בין השנים 1856-1880 פעלו במונטסטיר נציגויות מיסיונריות קתוליות מצרפת, של פרוטסטנטים, של אדוונטיסטים ושל נזירות ממסדר 'בנות ציון' מארצות הברית. כן פעלו בעיר נציגי הכנסייה הסקוטית והכנסייה הפרסביטרינית הקנדית והוקמו בה שתי כנסיות חדשות — האחת בולגרית והאחרת יוונית אורתודוקסית.¹⁹³

ניסיונות לשכנע יהודים להמיר את דתם לא עלו יפה. המיסיונר הסקוטי המומר אפשטיין דיווח לממונים עליו במאי 1864 כי לאחר עשרים חודשים של עבודה מאומצת אין הוא רואה ברכה בעמלו, ועל כן אין ברצונו לאכול לחם חינם והוא מבקש לשוב לביתו. לעומתו, דיווח באותה שנה המיסיונר הסקוטי סטובר (Stober) כי עלה בידיו לחדור לכל בית יהודי במונטסטיר, מביתו של הרב יעקב ישראל ועד לביתו של הדל באביונים.¹⁹⁴

כניסתו של סטובר לבתי היהודים התאפשרה בשל המשבר הכלכלי הקשה שפקד את יהודי העיר עקב השריפה הגדולה שפרצה בשנת 1863.

מדיווח המיסיונרים עולה כי בשנת 1863, לפני השריפה הגדולה, רק מחצית מיהודי

188 Cohen, שם, 53.

189 אנציקלופדיה עברית, שם, שם, 654.

190 אנציקלופדיה עברית, שם, שם, 655, 660.

191 Lory & Popović, שם, 81-82.

192 Levy, שם, 729.

193 Cohen, שם, 69.

194 Cohen, שם, 73. גם סטובר לא דיווח על מקרים של המרה.

העיר, כשלוש מאות משפחות, חיו ברמת חיים נאותה. לפחות מאתיים משפחות נזקקו לצדקה. מניינם של יהודי העיר בשנה זו עלה לשלושת אלפים. הם התגוררו על שפת הנהר ברובע הנמוך ביותר בעיר וכשעלה הנהר על גדותיו הוצפו בתיהם, שכן לא היתה חומה בין הרובע לבין הנהר. ברובע נמצאו קצת למעלה ממאתיים בתים, רובם בני קומה אחת. בהנחה שמשפחה ממוצעת מנתה חמש נפשות, הרי שבכל בית הצטופפו כשש משפחות. בשל תנאי דיור קשים אלה ובשל מצב קבוע של תת־תזונה בקרב תושבי הרובע, פרצו בו מחלות מידבקות.¹⁹⁵

במרכז הרובע היתה חצר גדולה מוקפת בתים, שחזיתותיהם מופנות אליה ואחוריהם אל השכונות הנוכריות. דירות המגורים היו בנות חדר אחד או שניים. המטבחים נמצאו בחצר ותנורי החומר היו משותפים לכל דיירי החצר. בחצר נערמו ערימות של עצים ופחם.

החצר נודעה על ידי הטורקים משנת 1656 כ־buyuk havli (חצר גדולה) ועל ידי היהודים כקורטיזו.¹⁹⁶ הכל עמד על מכוננו עד לשריפה הגדולה שפרצה במונטסטיר ב־20 באוגוסט 1863, בשעה 4:00 אחרי הצהריים. השריפה כילתה את כל הרובע היהודי. מתוך 232 בתים שעלו באש. 190 היו של יהודים. רק 15 בתים של יהודים נותרו שלמים. כשש מאות משפחות שמנו כ־3,000 נפש, נותרו ללא קורת־גג. לאחר השריפה פרצה מגיפת טיפוס. המיסיונר סטובר הוזעק לעזרה. הוא הסתייע בעבודתו בתרומות שקיבל מחברי כנסייתו בגרמניה ובאנגליה וכך עלה בידיו לספק ליהודים תרופות ומזון. המושל המקומי אף הוא הושיט עזרה לאומללים, בספקו למחוסרי־הגג אוהלים למגורים. אולם אלה לא הספיקו לכולם ורבים מן היהודים נאלצו ללון תחת כיפת השמים.

הרשויות חילקו גם אלף ככרות לחם ליום מתרומותיהם של תושבי העיר, אך גם הלחם לא הספיק לכולם, וכמה מן היהודים נאלצו לקנות לחם מחסכונוותיהם הזעומים.¹⁹⁷

ב־20 באוגוסט 1863, פנו יהודי העיר במכתב אל סיר משה מונטיפיורי בלונדון בבקשת סיוע. הקונסול קלוירט (Calvert) הוא שדאג להעברת המכתב ללונדון והוסיף המלצה משלו. מונטיפיורי פעל מיד עם קבלת המכתב. הוא פנה ל'ועד שליחי הקהילות' (Board of Deputies) ועוררו לפעולה וכן הפיץ 'קול קורא לעזרה' בכל בתי הכנסת בלונדון. 'ועד שליחי הקהילות' אישר מיד סיוע בסך של 100 ל"ש מקרן 'פדיון שבויים' ו־2,000 ל"ש מקופתו הוא. הכספים שימשו למזון, ביגוד ומחסה ליהודי מונסטיר וגם לשיקום ביתו של רב העיר הרב יעקב ישראל.¹⁹⁸

בין השנים 1870-1880 זרמו למונטסטיר פליטים טורקים שנמלטו מסרביה ומבולגריה והם התחרו ביהודים על מקורות הפרנסה העלובים ממילא.¹⁹⁹

195 Cohen, שם, 39.

196 Cohen, שם, 21.

197 Cohen, שם, 43-45.

198 Cohen, שם, 46-50.

199 Villes, Dumount & Geogreon, 81-82.

עד לשנת 1863 פעל במונטסטיר תלמוד-תורה אחד. הלימודים היו במתכונת המסורתית של 'אחד מקרא ואחד תרגום'. כן פעל בעיר גן ילדים לגילאי 3-6. הגננות (לאס מאַסטראַס) עסקו בעיקר בהשגחה על הילדים, אך שעשעו גם בשירים ובסיפורים.²⁰⁰

המיסיונר אפשטיין דיווח שקיים קשרים הדוקים עם רבה של העיר, הרב יעקב ישראל ועם יהודים אחרים. הוא התרשם כי כמה מיהודי העיר ביקשו להשתחרר מכבלי המסורת ולפרוץ אל חירות הרוח ואל בשורת הקידמה, להוציא את הילדים מתלמודי התורה 'השוקטים על שמריהם' אל החינוך המערבי המתקדם ואל תרבות אירופה. ההשכלה נראתה ליהודים אלה האמצעי הטוב ביותר להתגבר על הדלות ועל המצוקה. הם נוכחו לדעת כי הצדקה אינה מהווה פתרון למצוקות הזמן, ואכן כבר בשנת 1857 למדו שתי בנות יהודיות בבית הספר הקתולי שבעיר.²⁰¹

כמה מיהודי העיר, שהיו מודעים לצורכי הזמן, החליטו להקים בה בית ספר מודרני. בנוסף לכך הוקם במונטסטיר, בסוף שנת 1864, ועד של חברת "כי"ח" במטרה להקים בעיר בתי ספר של "כי"ח לקידום ילדיה. בוועד חברו שבעה עשר מאמידי העיר ובהם 2 מורים, 5 סוחרים ו-9 בנקאים (חלפנים). לא נמסר במה עסק הנשיא יצחק גבריאל הכהן.²⁰²

ב-1865 פנו יהודי מונסטיר לוועד שליחי הקהילות בלונדון בבקשה לסייע להם לבנות את שני בתי המדרש ואת תלמוד התורה שעלו בלהבות של שנת 1863. 'ועד שליחי הקהילות' סירב להיענות לבקשתם. פניו לא היו לשימור המסורת הקפואה אלא לעידוד היצרנות (הפרודוקטיביזציה), באמצעות בתי ספר מודרניים שיעניקו לתלמידיהם השכלה כללית — ידע בשפות ומלאכה המפרנסת את בעליה.²⁰³

המיסיונרים ניצלו מצב זה, ובשנת 1868 יסדו בעיר בית ספר של מסדר ה'לזריסטים' שנועד אמנם לילדי הבולגרים אך למדו בו 6 תלמידים יהודים מכלל 17 התלמידים. ה'לזריסטים' לא הסתפקו בכך, ובשנת 1869 יסדו בית ספר לילדי היהודים שבו למדו, לפי הדו"ח של המיסיונר מיכאל סטאסיוניס (Michel Stasionis), 20 ילדים יהודים. הם התקדמו בלימודיהם בתורה (ההדגשה שלי, ש"א) ובלשונות טורקית ויוונית. בבית הספר לימדו שלושה מורים — טורקי, יהודי ויווני.²⁰⁴ בשל ההתעוררות התרבותית בעיר, התעוררו גם כמה יהודים משכילים ויסדו בה חוג של אינטימים (Cercle des Intimes), חוג פנימי לקידום החינוך של ילדי היהודים. שמו הצרפתי של החוג מורה על השפעת התרבות הצרפתית על יהודי הקהילה.²⁰⁵

200, Cohen, שם, 25-26.

201, Cohen, שם, 63-64.

202, Bulletin Alliance, 1865, 10.

203, Cohen, שם, 66 והערה 16, 316.

204, Cohen, שם, 71.

205, Cohen, שם, 78.

בשנת 1872 עסק רבה של העיר, הרב יעקב ישראל כמתן הלוואות בריבית, וכבטוחה להלוואות משכן את בתי הלווים. הלווה היה בכור אלבוחר.²⁰⁶

מתן הלוואות בריבית לא היה מונופול יהודי. עסקו בו כל שכבות הציבור — כפריים, סוחרים, אנשי הממסד הצבאי של הסולטנות, ונושאי משרות דתיות.²⁰⁷

העיתון 'לה איפוקה' מסלוניק עסק רבות בהיבטים שונים של חיי היהודים במונסטיר: קהילה, רבנות, ארגוני סעד, בתי ספר, מצב סוציו-אקונומי, רמה תרבותית ועוד. הפרסומים בעיתון זה מאירים תקופה של שלושים שנה בתולדות יהודי העיר, משנת 1878 (הסכם ברלין) ועד ל-1908 (מהפכת הטורקים הצעירים). היו אלו ימים של התעוררות הלאומיות והדחף לקידמה, להשכלה ולהתפתחות בקרב יהודי הסולטנות. לראשונה נזכרת מונסטיר בגיליון 'לה איפוקה' מ-30 בינואר 1878. בידיעה נמסר על תרומות של יהודי העיר לקרן למען המהגרים היהודים (לא צוינו מקומות המגורים של המהגרים ויעדי ההגירה). יותר מארבעים מיהודי העיר תרמו לקרן סכומים שנעו בין עשרה למאה גרושים. כן תרמו לקרן הישיבה של 'קונפינו' ושני מוסלמים טורקים. בשנת 1880 ניסה אלמן ממונסטיר בשם משולם משה פיסו לקדש לעצמו בתולה מבנות המקום באמצעות שליחים ובמטבעות ששימשו קישוט לראשה של אלמנתו. דייני העיר היו: משה ניגרין, יעקב בכיר מרדכי, יצחק גבריאל הכהן.²⁰⁸

משנת 1881 ואילך שימשה מונסטיר מרכז הווילאיט של נפת מונסטיר שנכללו בה אלבניה, יוון ויוגוסלביה. ישב בה מטה הסנז'ק וכן התמקמה בה הארמיה השלישית, הארמיה של רומליה ובה ישבו המטה של הארמיה ומפקדה.²⁰⁹

יחסה של כ"ח אל תלמודי התורה המסורתיים היה שלילי ביותר: 'ידוע היטב כי תלמוד התורה הוא מוסד חינוכי בו לומדים הילדים רק לקרוא בעברית, לתרגם קצת (לשפת המקום) ולהתפלל. ילדי העניים מצטופפים למאות בחדרים עלובים בהם הם נחנקים. את תלמוד התורה מנהלים מורים הנקראים רבנים (חכמים). רבים מהם לא קיבלו הכשרה מספקת לתפקידים אותם מילאו. התלמידים במוסדות אלה קיבלו למעשה ידע אפסי ואפילו בעברית. הם נבערים מדעת בכל מה שאינו נוגע בדת'.²¹⁰

בשנות השמונים של המאה ה-19 יסדו יהודי העיר בתי ספר לפי הדגם של כ"ח. בשנים 1883-1884, נפתחו שני בתי ספר יסודיים, ובכל אחד מהם לימדו ארבעה מורים ולמדו 150 תלמידים. כן הוקם 'בית ספר גבוה' ובו שלוש כיתות ובהן 160 תלמידים.²¹¹

206 ארדיטי, דברי שמואל, חושן משפט, סי' ז'.

207 גרבר, יהודי, עמ' 72.

208 ארדיטי, דברי שמואל, אבן הער, סי' ה'.

209 Lory & Popović, שם, 83.

210 Bulletin, Alliance, 27-28, 1884.

211 Dimovsky-Colev, שם, 95.

בשנת תרמ"ה, 1885, ניסה יצחק בן יקר ממונטסטר לקדש לעצמו במירמה בתולה יתומה. מכאן ומן המקרה שאירע בשנת 1880, נראה שחלה ירידה מוסרית בעיר וחל פיחות בסמכות הרבנית וההלכתית. דייני העיר היו: יעקב רפאל יוסף, יצחק ניגרין, רפאל חיים אישקליו.²¹²

בשנת 1886 נמצאו במונטסטר תשעה בתי כנסת, שלושה מהם גדולים והם ק"ק פורטוגל, בית הכנסת של הפורטוגלים וק"ק אראגון. נוסע תיאר את בית כנסת כמבנה בן שלושה טורי עמודים, התומכים את הבית מבפנים, ושתיים עשרה כיפות מתנשאות על גגו ומשום כך הוא נראה כמסגד מוסלמי או כחמאם טורקי. במפנה המאה נוספו בתי כנסת של 'חברה קדישא', של סלמון לוי, של צ'ילבון פרנקו, של 'עוזר דלים' ושל בית הכנסת התחתון (איל קאל די אבאשו).²¹³

בשנת 1887 הוקם במונטסטר בית ספר יווני שבו למדו גם תלמידים יהודים מבני העשירים. הדבר המריץ כמה מבני המעמד הבינוני בקהילה להקים בית ספר יהודי בו הועסקו ארבעה מורים. דוד נחמיאס מקסטוריה לימד טורקית וצרפתית, בכור כהן לימד עברית ולימודי קודש, וקוצ'ו קולונמוס לימד יוונית.²¹⁴

סמוך לשנת 1888 התעוררה במונטסטר שאלת הפטור ממסים לתלמיד חכם שעסק במסחר ונעשה גביר ועל אף שנמצא שאינו גדול בתורה ושהחזיק בבעלותו דיר חזירים, דרש מן הקהילה פטור ממסים. מן השאלה עולה כי הנוהג במונטסטר היה שתלמיד חכם העוסק גם במסחר יחויב בתשלום מס. המס הוטל על ידי ראשי הקהילה על בעלי היכולת שבה, והוא נועד לא רק לתשלום מסי המלכות אלא גם לסיוע לנזקקי העדה ואלמנותיה, לתשלום שכרו של הרב ולתרומות לשלוחי ארץ-ישראל.²¹⁵

בשנת 1888 פעל במונטסטר הרב רפאל אברהם אישקאליו, מחבר ספר המוסר בלדינו 'שנות חיים'. להוצאתו לאור של ספר זה נרתמו 186 מיהודי העיר, ראשי הקהל, אחד מרבני העיר, שני חכמים, גזברים של חברות 'משמרה' (תיקון חצות), גזברי הישיבה על שם הרב רחמים פאראג'י וכן כמה מיהודי מונסטיר לשעבר, שעקרו לסקופליה.²¹⁶ לפי וייגנד (Weygand) (גרמני), בשנת 1885 מנתה הקהילה היהודית במונטסטר כ-4,000 נפשות מתוך אוכלוסייה של כ-50,000 נפש; לפי ג'ופצביץ' (Gopcevic) (סרבי), ב-1890 מנתה הקהילה היהודית בעיר כ-4,000 נפשות מתוך אוכלוסייה בת כ-49,950 נפשות.²¹⁷

ב-25 באוגוסט 1890 פירסם העיתון 'אל טיימפו' ידיעה ממונטסטר ובה נאמר כי הקהילה פנתה לחכם באשי בקונסטנטינופול בבקשה שיבחר לקהילה רב מתאים. כפי

212 ארדיטי, דברי שמואל, שם, שם, סי' ד'.

213 Cohen, שם, 81.

214 Sjecanje Rafaela Kamhi, שם, שם, אין פרטים על המורה הרביעי.

215 פארדו, שמו משה, חושן משפט, סי' ט"ו.

216 אישקאליו, ספר 'שנות חיים', קמ"ג-קמ"ה.

217 Lory & Popović, שם, 84.

הידוע בחר החכם באשי ברב שמואל המון למשרה זו של רב, מורה צדק ושומר משמרת הדת במונסטיר. הרב שמואל המון יצא לדרכו זמן קצר לאחר מכן.²¹⁸

ב-28 באוגוסט 1890 הכחיש העיתון ידיעה זו ומסר כי הרב שמואל המון לא מונה למשרת הרב הראשי במונסטיר.²¹⁹

בשנת 1890 למדו בתלמוד התורה 250 תלמידים, אך תלמידים יהודים למדו גם בבית הספר היווני ובבית הספר הוולאכי (ארומני). כן למדו צעירים יהודים בבית הספר הטורקי הגבוה, בבית הספר הלזריסטי הצרפתי ובבית הספר הפרוטסטנטי האמריקני.²²⁰

בשנת 1894 פנה נציג כ"ח אל הציבור היהודי במונסטיר לאמור: 'עזרו לעצמכם ואז יעזור לכם גם כ"ח. הוועד המרכזי של כ"ח יחוש לעזרתכם אם אתם תתאמצו ככל יכולתכם ותקריבו קורבנות אין קץ למען חינוך ילדיכם'.²²¹

'לה איפוקה' מ-24 באוגוסט 1894 דיווח כי יהודי מונסטיר טרם נהנו מן התחייה הכלכלית והתרבותית שפקדה את האזור, חיבורה של העיר למסילת הברזל ההולכת לסלונים עורר את יהודי המקום לפעולות נמרצות ברוח התקופה.

כאן המקום לעמוד על דרכי התובלה והסחר במונסטיר. באמצע שנות השמונים של המאה ה-19 היתה במערב מקדוניה רק דרך בטוחה אחת – שבין תחנת הרכבת של מונסטיר לזו של גרדסקוס – Gradske. להעברת סחורות מיישוב ליישוב. ההערכה היא שמונסטיר היתה המרכז המסחרי של מערב מקדוניה. באותם ימים חלה ירידה מתמדת במספר הירידים שהתקיימו בבלקנים (להוציא ירידים אחדים באלבניה). האקסרקיסט – Exarchist (מטרופוליט הכנסייה הבולגרית) אסר על סוחרים בולגרים לסחור במונסטיר בימי השוק. אבל קיום ירידים קטנים לא פסק. האיכרים למדו לצאת בחבורות גדולות וכך יכלו להתגונן מפני תוקפים. להרס רשת הירידים בבלקנים היתה השפעה שלילית על מעבר שיירות, ומספרן הלך ופחת בראשית שנות השמונים של המאה ה-19. על התמעטות השיירות השפיעו הגבולות החדשים שנקבעו בבלקנים, אשר הגבילו את תנועתן שכן, בכל מעבר-גבול הוטלו מכסים על מטענו של כל סוס. גורם נוסף שתרם לירידה במספר השיירות היה המחיר הזול יותר של הובלת סחורות ברכבת. הובלת סחורות ברכבות הגדילה את מספר החנויות והעסקים בערים ואיפשרה סחר בהיקף רחב יותר המותאם לטעמים המשתפר והולך של הצרכנים. על התפתחות הסחר בין סלונים למונסטיר – בשל חיבורן לרשת הרכבות – התפרסם בשנת 1905 דו"ח מאת סְפִירוּס דוּמָס (Spyros Doumas), בן למשפחת סוחרים ממונסטיר. אף כי הדו"ח מגמתי ובא להבליט את כוונת הבולגרים להשתלט על הסחר בבלקנים ובמונסטיר בכלל, אפשר להפיק ממנו תועלת. מיד לאחר פתיחת המסילה באו למונסטיר סוחרים מערים אחרות: פּרִילֵפ (Prilep), קבארדארטסי (Kavardartsty),

218 איל טיימפו, 25 באוגוסט 1890, 507.

219 איל טיימפו, 28 באוגוסט 1890, 515.

220 Cohen, שם, 82.

221 Cohen, שם, 85.

ויסקיני נרו (Eksishu). הם סחרו בכל הענפים והכפילו את מספר החנויות בעיר. בתי מרזח ובתי קפה צמחו כפטריות בכל פינת רחוב. נפתחו בית מרקחת וחנויות למכירת פסים (כובע אדום ומאחוריו גדיל חוטים בצבע שחור). הבאים זה מקרוב פתחו עסקים בתחומי הטקסטיל, בדים ואריגים, ומוצרי-מתכת. במונסטיר הוקמו שלוש מתפרות, שמונה עד עשר מזקקות וחנויות למכירת שעונים. הסוחרים החדשים הדביקו והשיגו בהיקף עסקיהם את היושבים בה מאז ומעולם.²²²

גונריס מסר כי מסילת הברזל הוקמה על ידי מהנדסים גרמנים שפעלו במקום מטעם חברת מסילת הברזל העות'מאנית סלוניק-מונסטיר — Société du Chemin de Fer Ottoman Salonique Monastir.²²³

המחבר הביא בספרו לוח על — הסחורות שהובאו למונסטיר ברכבות, בין השנים 1888-1911. ארצות היבוא היו: בריטניה, צרפת, אוסטריה, גרמניה, רוסיה, בלגיה וטורקיה.²²⁴ היקף הסחר במונסטיר הצדיק פתיחתם של בנקים זרים. ב-1893 הוקם סניף של בנק סלוניק — Bank of Salonique, ב-1903 הוקם סניף של הבנק הממלכתי העות'מאני — Bank Imperial Ottoman וב-1907 בנק אוריינטלי — Oriental Bank.²²⁵

באוגוסט 1894 פורסם בעיתון 'איל טיימפו' מקונסטנטינופול מכתב מסלוניק חתום בראשי תיבות ש.ס.ל. ולפיו היה במונסטיר בית ספר עלוב ותלמוד תורה הנמצא בסימטה צרה בבית מט ליפול. ש.ס.ל. מוסיף במכתבו כי בא למונסטיר כדי לבדוק את מצבם של בית הספר ותלמוד התורה ולהיפגש עם חברי ועד הקהילה ועם הרב.²²⁶ על מכתב זה ועד הקהילה הגיב לאמור: 'ועד הקהילה לא הניח לש.ס.ל. להתערב בעבודתו... בית הספר ותלמוד התורה שלנו הם מן המעלה הראשונה. ועד הקהילה פועל רבות להכנסת רפורמות במוסדות החינוך בהנהגתו של מעלת הרב אברהם הלוי... אשר לתלמוד התורה, הרי שתלמידיו הם בעיקר ילדי עניים. הוא נמצא במרכז הקורטיז'ו, כמו ברוב הקהילות היהודיות. התלמידים גרים בצריפי עץ שהועמדו לרשותם על ידי הקהילה. כתבכם טוען כי בקהילתנו יש עשירים אך הם אנוכיים ואדישים לצורכי הציבור — דברים הנוגדים את האמת. יהודי מונסטיר הם נדיבים וערים לצורכי הציבור'.²²⁷

אברהם לוי ממונסטיר היה מודע לצורכי הזמן המודרני. צעירים מן הקהילה ביקשו להקים בית ספר לבנות וחיפשו מורה מוסמכת. יהודי משכיל ממונסטיר שלח מכתב ל'לה איפוקה' ב-16 בנובמבר 1894, ובו דברי ביקורת על ראשי הקהל. לדבריו, יש צורך בפעולה אינטנסיבית כדי להיטיב את מצבם של יהודי מונסטיר. הקהילה הקימה אמנם

.171-1701, Steam Over, Goumaris 222

.VIII, Goumaris, שם, 223

.224, Goumaris, שם, 224

.171-170, Goumaris, שם, 225

.967, 1894, באוגוסט 9, איל טיימפו, 226

.1031, 1030, 1894, באוגוסט 19, איל טיימפו, 227

בית ספר ותלמוד תורה, אך מצבם ירוד מאוד וטוב היה לו נמסרו להשגחתה של כ"ח. כדאי שמר מטאלון, מנהל כ"ח בסלוניק יבקר במקום וידווח על מצבם של מוסדות החינוך. מר מטאלון נענה לאתגר וביקר במונסטיר והביע את רצונו כי ישופר מצב הדיור של יהודי העיר וכי חצרותיה יצטיינו באוויר צח וידיפו ריחות נעימים. כן הביע תקווה כי בתי הספר ותלמוד התורה שבעיר יזכו למעמד של כבוד. 'לה איפוקה' מסר כי כ"ח תומך מזה שנים רבות בתלמוד התורה במונסטיר, בסך של 400 פרנקים בשנה.

ב-29 בנובמבר 1894 התפרסמה רשימה בעיתון תחת הכותרת 'לה קומוניד'אד' איסראיליטה די מונסטיר' – (הקהילה היהודית במונסטיר) ובה נמסר כי כבוד הרב הראשי של מונסטיר פנה אל הרב הראשי של פריס, הרב ר' צדוק הכהן, בבקשה שיפעל בכ"ח בפריס לקידום החינוך בעיר. הרב צדוק הכהן פנה אל יוסף מטאלון, מנהל בית ספר כ"ח בסלוניק בבקשה שיערוך ביקור בעיר. יוסף מטאלון נענה והביקור נערך. קיבלו את פניו הרב הראשי, ראשי ועד הקהילה והם ליווהו בדרכו לבית הספר ותלמוד התורה. כל מקבלי הפנים הכריזו על רצונם לקדם את מערכת החינוך ושהם מצפים לדין וחשבון של מר מטאלון.²²⁸

מרק כהן הביא פרטים מן הדו"ח של מטאלון: 'בשנה זו היו במונסטיר רק שש משפחות אמידות. רוב היהודים התפרנסו ממסחר זעיר או ממלאכה. נמצאו בהם חייטים, מטילאי בגדים, מסגרים, ירקנים וסבלים. הנשים עבדו בפרך כמו הגברים. הן הכינו לבני משפחתן את כל צורכי המזון כולל לחם, גבינה ויין. אורח גרמני בשם גוסטאב ויינגרד שביקר בעיר התרשם מבעלי המלאכה היהודים וטען, כי ללא יוצא מן הכלל הם עמלים קשה למחייתם ומסתפקים בהכנסה זעומה ביותר.²²⁹ נראה כי לקראת סוף המאה הי"ט התקשתה הקהילה להתמודד עם החינוך הזר. בתי הספר הנוכריים היו מפוארים ומרווחים בהרבה מבית הספר היהודי. ליוונים ולפרוטסטנטים האמריקנים היו בתי-אבן ואילו בית הספר היהודי היה בצריף עץ עתיק ועלוב.²³⁰

רפאל קמחי תיאר בזכרונותיו את תלמוד-התורה במונסטיר. היו בו שש כיתות לימוד. התלמידים חולקו בכיתות ללא קשר לגילם ולרמת הידע שלהם. למדו את אותיות הא"ב, קרוא וכתוב וכן הגדה, מגילה ותפילה. עברית לא למדו ועל כן לא הבינו את שקראו. החכמים שלימדו בתלמוד-התורה לא שמו דגש על החינוך ועל תכני הלימוד, אך הקפידו על משמעת חמורה. התלמידים הקיצו לפני הזריחה לתפילת שחרית בבית הכנסת, ומי שלא התייצב לתפילה נענש ב'פלאקה' (מכות בשוט על כפות הרגליים). היו גם מקרים שבהם לקחו המלמדים תלמיד סורר ושלשלו אותו אל הבור שבחצר, למשך שעות.

בשנת 1894, פרץ מרד בקהילה ובראשו עמד עובדיה יוסף פירירה. פירירה התנגד

228 איל טיימפו, 29 בנובמבר 1894, 153, 154.

229 Cohen, שם, 86. דו"ח מטלון מיום 18 בנובמבר 1894, שם, הערה 35, 320.

230 Cohen, שם, 82.

להרכב ועד הקהילה, שכל חבריו היו אך ורק מבני המשפחות העשירות. הוא טען שחברי הוועד אינם דואגים לעניי-הקהילה. וכל מעשם היה חלוקה של 'פיתקה' (לחמניה קטנה) אחת, ליום. רבות מן המשפחות העניות התגוררו בקורטיז'וס (חצרות), בצרפי עץ מסביב לחצרות משותפות. היו שלוש חצרות — קורטיז'ו גרנדה (חצר גדולה); קורטיז'ו ג'יקו (חצר קטנה) וקורטיז'ו דל בניו (חצר בית-המרחץ). בקורטיז'ו גרנדה התגוררו 150 משפחות, בקורטיז'ו צ'יקו 100 משפחות. בכל הקורטיז'וס התגוררו 500 משפחות, שמניין נפשותיהם עלה ל-6,500. כ-120 משפחות היו עשירות, כ-60 משפחות השתייכו למעמד הביניים וכ-100 ראשי משפחה התפרנסו ממסחר ועיר ומרוכלות בכפרים. כל השאר היו עניים מרודים, חסרי מקצוע ונטולי פרנסה, לכן שימשו כשרתים או עבדו במלאכות בזויות אחרות.

עובדיה יוסף פירירה הקים בשנה זו (1894) את חברת 'עוזר דלים'. מנהליה היו שלמה יצחק לוי, יחיאל רפאל קמחי, אברהם אלבינדה, יצחק שלמה קולונמוס, דני לוי ורפאל משה קמחי. את בתי העניים פקדו בקביעות קוצ'ו לוי ואברהם בנימין קולונמוס. החברות ב'עוזר דלים' התבססה על דמי-חבר בסך מטליק אחד בשבוע, הן לעשיר והן לעני. החברה העסיקה רופאים, לא יהודים, שקיבלו 2.5 גרוש לביקור וסיפקה לחולים תרופות וצורכי מזון; ברשותה היה גם בית יולדות. החברה גם הקימה ועדות מיוחדות לצרכים שונים: ביקור חולים, מלביש ערומים ועוד. במונסטיר פעלו שתי חברות קדישא — האחת נקראה 'לה די אריבה' (העליונה) והשנייה 'לה די אבאשו' (התחתונה). דמי הקבורה היו פרוגרסיבים. העשיר לפי ערכו והדל לפי דלותו. במונסטיר פעלו תשעה בתי-כנסת. 1. בית כנסת הישן שנקרא 'איל קאל די אריבה' או 'איל קאל די פורטוגל'. 2. בית כנסת של משפחת קמחי שנקרא 'איל קאל די אראגון'. 3. 'איל קאל די לה חברה' (חברה קדישא). 4. 'איל קאל די חאם' (חכם) יצחק לוי (בית כנסת יפה סמוך לביתה של משפחת לוי). 5. 'איל קאל די שלמה לוי' (בחדר מיוחד ומפואר). 6. 'איל קאל די יחיאל לוי' (באולם מיוחד). 7. 'איל קאל די ארואסטי' (באולם תפילה מיוחד). 8. בית כנסת לילדים ולנוער (בבניין תלמוד-התורה). 9. בית כנסת בחדר מיוחד למען דיירי הקורטיז'וס.²³¹

הנתונים הדמוגרפיים על יהודי מונסטיר נראים שגויים. כנראה נפלה טעות במניין המשפחות. שכן, אם היו בעיר 500 משפחות יהודיות שמניינן הגיע ל-6,500 נפשות, הרי שמשפחה ממוצעת היתה בת 13 נפשות, מה שלא מתקבל על הדעת. נרסיס לוין (ראה להלן) מסר על כששת אלפים יהודים במונסטיר.

מן הראוי להדגיש גם שאף כי רפאל קמחי הזכיר תשעה בתי כנסת, נראה כי רק שניים — של פורטוגל ושל אראגון — היו בתי כנסת של ממש וכל השאר בתי תפילה או חדרי-תפילה.

נרסיס לוין, מזכיר כ"ח בפריס, מסר כי מונסטיר היתה העיר השנייה במקדוניה (לאחר סלוניק) שבה הוקם בית ספר של כ"ח. בית הספר הוקם בשנת 1895. מונסטיר

מנתה כ-65 אלף תושבים, שלמעלה ממחציתם היו יוונים. בעיר התגוררו כששת אלפים יהודים הדוברים טורקית, יוונית וכמובן גם לדינו, שהיא שפת אמם. יהודי מונסטיר מעשיים ביותר. הם שומרים על אמונתם היהודית ועל מסורת אבותיהם. חמש-שש משפחות בקהילה הן אמידות. מאה וחמישים אחרות חיות בתנאי רווחה, וכל היתר מתקיימות בקושי. למגוון העמים והאמונות שבעיר היתה השפעה על חינוך הנוער. למעשה, לממשלות נוכריות ולחברות זרות במונטסטר היו בתי ספר משלהן וילדי היהודים התקבלו בהם בסבר פנים יפות. אם ברצוננו להעניק לילדי היהודים חינוך דתי אך גם מודרני, יש צורך בבית ספר משלהם. ואמנם, הקהילה נחלצה והקימה, לבד מתלמוד-התורה, בית-ספר מודרני משלה, בהנהלת מורה יהודי מסלוניקי. לבית-ספר זה מונה באפריל 1895 מנהל מטעם כ"ח. כתוצאה מכך, כל התלמידים היהודים שלמדו בבתי-הספר היווניים, הטורקיים והצרפתיים העדיפו לעבור לבית-ספר זה שבהשגחת כ"ח, וזאת למרות שהתחייבו בתשלום שכר-לימוד. בעיר נרכש בניין בסביבה נאה בסיועם של הברונית הירש ושל כ"ח. בית הספר נחנך במקומו החדש ב-25 בספטמבר 1896. המבואה נשענה על ארבעה עמודים. בית הספר היה מעורב לבנים ולבנות, משנת 1895 ועד לשנת 1901, שבה הוקם בית ספר לבנות.²³²

בית ספר לבנות נפתח בבית מרווח שנבנה מתרומתה של הברונית אדמונד די רוטשילד, בסך עשרת אלפים פרנקים. הקהילה אירגנה מחדש את תלמוד התורה במבנה חדש, שנקנה מכספיה. בתלמוד התורה 250 תלמידים המקבלים חינוך דתי וגם ידיעת-מה בטורקית ובצרפתית. תלמוד התורה פועל בפיקוחו של מנהל בית ספר כ"ח במקום.²³³

בשנת 1897 פרצה דליקה במונטסטר שכילתה את כל הקורטיז'וס ואת מחצית העיר. נפוצו שמועות כי שליחים מטעם השלטונות יצקו נפט במוקדים שונים כדי שהרובע היהודי יעלה בלהבות. המשפחות העניות נותרו ללא קורת גג וללא פרוטה לפורטה. למשך זמן מה התגוררו באהלים שהעמידה לרשותם הממשלה. הממשלה הטילה על היהודים העשירים בעיר מס מיוחד, כדי לבנות בתים לעניי העדה. בשנת 1898 העמידו השלטונות הטורקים לרשות הקהילה את בית הקברות הטורקי הישן כדי שייבנו עליו בתים לעניים. לשכונה שנבנתה על בית הקברות קראו 'בומבה מחלה' כי נמצאה שם פצצה במטען של אורז, שהובא לעיר מן הכפר קוצ'נה. לאחר השריפה, באו לעיר נציגים מטעם הברון הירש שהושיטו עזרה למשפחות העניות. הם הצליחו, באמצעות הבנק העות'מאני, למכור את מגרשי הקורטיז'וס ולהיטיב בצורה ראויה לציון את המצב החומרי של יהודי העיר.²³⁴

באותה שנה, שהיתה שנה קשה מנשוא ליהודים, נבנה התאטרון העירוני ונוספה גם

232 Cinquante, Leven, ב, 184-183. קרא בהרחבה בפרק: מוסדות פילנתרופיים שפעלו במונטסטר.

233 Cohen, ש.ם.

234 Sjecanje Rafaela Kamhi, ש.ם, ש.ם.

כנסייה קתולית, שניהם ברובע המודרני של העיר. בתי-מלון החליפו את הח'אנים הישנים. נפתחו מסעדות ובתי קפה ובאו למקום האחים מנאקי שתיעדו במצלמותיהם את העיר ואת תושביה. כל אלה הפכו את מונסטיר לעיר אירופאית שיכולה להתחרות בסלונים.²³⁵

גורם נוסף לפיתוחה של העיר היה הנציגות המסחרית שהקימה בולגריה.²³⁶ במשך המאות 16-19, פקדו את מקדוניה מגיפות רבות. במאה ה-16: 1550, 1553, 1572, 1581, 1588 (5 מגיפות).

במאה ה-17: 1600, 1609, 1612, 1613, 1618, 1620, 1630, 1636, 1640, 1648, 1660, 1667, 1668, 1669, 1679, 1689, 1697 (17 מגיפות).

במאה ה-18: 1712, 1713, 1714, 1717, 1719, 1720, 1721, 1730, 1740, 1748, 1758, 1760, 1761, 1762, 1763 (16 מגיפות).

במאה ה-19: 1832, 1857, 1893 (3 מגיפות).

במאה ה-20: 1911 (מגיפה אחת).

המגיפות פגעו בעיקר ביהודים העניים שהתגוררו ברבעים עלובים.²³⁷ אין דיווח על מגיפות לאחר שנת 1911.

במפנה המאה נודעו במונטסטר 10 בנקאים יהודים, 50 בעלי מלאכה — חייטים, סנדלרים פחחים וגננים, וסוחרים במצרכי מזון, בעיקר בחיטה ובקמח. יהודים מעטים עבדו בשירות הממשלה והעירייה.²³⁸

כמו כן שימש באותו זמן היהודי אג'ימן אפנדי מפקח כללי לנפת מונסטיר והיהודי בן ציון אפנדי מנהל הדואר.²³⁹

ראשית המאה ה-20

בראשית המאה העשרים שרר בקהילה היהודית במונטסטר מצב של דילדול רוחני וכלכלי החל בחילופי גברא ברבנות, המשך בחסרונו של רב ומנהיג רוחני בקהילה, וכלה במצב חמור של חוסר תעסוקה.

בשנת 1900 מנתה הקהילה, על פי דו"ח של קנצ'וב (Kancov) (בולגרי), 5,500 נפשות מתוך אוכלוסייה של כ-37 אלף נפש.²⁴⁰

ב'לה-איפוקה', מיום 9 במרס 1900, נמסר על הדלות המחרידה בעיר בשל חוסר תעסוקה. כן נמסר על תקציב הקהילה ועל מקורות ההכנסה שלה: מהגבילה' (מס

235 Lory & Popovič, שם, 82.

236 Lory & Popovič, שם, 83.

237 Matkovski, שם, 58.

238 Sjecanje Rafaela Kamhi, שם, שם.

239 Matkovski, שם, 50.

240 Lory & Popovič, שם, 84.

שהטילה הקהילה על שרותי דת). על הבשר – 20 אלף גרושים ועל היין – 8 אלפים גרושים, מהשכרה של מבנים – 10 אלפים גרושים. ההכנסות נועדו לתשלום בידיאלט אסקיריאיי (כופר לשחרור משירות בצבא ששולם לשלטונות הן לעשיר והן לעני). באותו גיליון נמסר כי סעדי הלוי מסלוניק ביקר במונסטיר ומצא שבעיר פועלת אגודה בשם 'עוזר דלים' המנוהלת על ידי צעירים נמרצים. כן נמסר כי מנהל בית ספר כ"ח בעיר, מר לוי, וחבר המורים עושים מאמץ רב להצעיד קדימה את הדור הצעיר, אך למרבה הצער בבית הספר שבו 220 תלמידים, לומדות אך ורק 30 תלמידות.

ב'לה איפוקה', מיום 27 בדצמבר 1901, נמסר כי קהילת מונסטיר קיבלה תרומה מעזבונה של הברונית קלרה הירש בסך 5,000 פרנק וכי עשירי הקהילה יתרמו סכום מקביל. נמסרו שמוותיהם של חברי ועד הקהילה שנבחרו זה מקרוב: מורינו קאלדירון, רפאל קאמחי, יאחיאלי (!) לוי, נחמה שלמה, אברהם משה, רפאל אירגאס וכלב קולונומוס. חברי הוועד פועלים במרץ להכנסת רפורמות בקהילה.

אך ילדים יהודים רבים הוסיפו ללמוד בבית הספר המיסיונרי הלזריסטי. בראשית המאה ה-20 למדו יותר מ-150 ילדים יהודים בבתי הספר של המיסיון הלזריסטי ומכאן, שהיה לבתי ספר אלה מעמד גבוה. מה גם, שרבים מן התלמידים היהודים היו ממשפחות עשירות ומכובדות שראו חשיבות בקשר עם התרבות הצרפתית והאירופאית.²⁴¹

ב'לה איפוקה', מיום 4 באפריל 1902, נמסר כי הוקמה במונסטיר אגודת נשים בשם "לה בואינה וולונטאד" (הרצון הטוב) ובה שישים חברות המשלמות דמי חבר בסך 20 גרוש לשנה. נמסר כי על פי תקנות החברה, חולקו 15 מערכות בגדים לתלמידות בית הספר לבנות. בית הספר לבנות נפרד מזה כשנה מבית הספר לבנים, והוא עשוי להתקדם יפה אם תתקבל מורה נוספת שתעסוק בעיקר בקידום מלאכת-היד.

ב'לה איפוקה', מיום 15 באוקטובר 1902, נמסר כי התלמידים, הן בבית ספר לבנים והן בבית ספר לבנות, אינם מגיעים להישגים ראויים וכתוצאה מכך נתגלעו מחלוקות בקהילה. כ"ח החליטה למנות מנהל ומנהלת חדשים והם בני הזוג אריאל מצפת.

ב'לה איפוקה', ללא תאריך מסוף שנת 1902, נמסר כי בית הספר של הקהילה משלים עשרים וחמש שנים להיווסדו, הוא לא נוהל על ידי 'ועד חינוך' והתקיים בעיקר משכר לימוד. לפני שלושה-ארבע שנים קיבלה הקהילה על עצמה את האחריות לבית הספר. לפני שבע שנים מונה דוד לוי למנהל בית הספר. הוא ניהל אותו כראוי ודאג להשיג תרומות מפריס וממקומות אחרים. עתה יש במונסטיר בית ספר המכבד את ה"אומה" ("לה נסיון"). למרבה הכאב והצער רבים מילדי העיר נשלחים על ידי הוריהם לבתי ספר זרים ויש שנשלחים ללמוד בסלוניק. כן נמסר כי הנהלת כ"ח פעלה תמיד להגדלת מספר התלמידים בכיתות. משקובצו תלמידים רבים בכיתה אחת חלה ירידה ברמת הלימודים ובית הספר איבד מיוקרתו. משום כך, טובי התלמידים נטשו אותו. 'ועד החינוך' שרוי במשבר, ובמקום קידמה ופיתוח חלו נסיגה ופיגור. כמה מתלמידי הכיתות הגבוהות

שסירבו לעבור לכיתות אחרות אולצו לעשות כן. בשל כך, נאלצו ההורים להעסיק מורה לצרפתית על חשבונם. כ"ח גילתה יחס של אנטיפתיה לקהילה. מר לוי וועד הקהילה חייבים להתריע בפני הנהלת כ"ח בפריס על הנזק שנגרם לבית הספר, ולומר כי: 'אנו מצפים לאור (להשכלה) ולקידום מורלי ואינטלקטואלי של ילדינו'.

ב'לה איפוקה', מיום 6 בפברואר 1913, פורסם מכתב תשובה של ראשי הקהל במונטטיר לדברי הביקורת והלעג של מר לוי, מנהל בית ספר כ"ח לשעבר, שפורסמו בעיתון הסלוניקאי אביניר. במכתבם נאמר כי מונסטיר היא אכן עיר שענייה מרובים, אולם העוני אינו כתם שאין למחותו ואינו גורע מכבוד האדם. מוטב להתעטף בבגדים משומשים ולהיות ברי לבב, אצילי נפש ובעלי רחמים, מאשר להתהדר בבגדים חדשים המסתירים לב קשה ואכזר.

ב'לה איפוקה', מיום 20 במרס 1903, נמסר על ביקורו של שמואל סעדי הלוי מסלוניק במונטטיר. סעדי מסר כי מנהלו הקודם של בית הספר (לוי, ש"א), לא התאים לתפקידו ולא פעל בשיתוף עם ראשי הקהילה. עתה נמצאים בתי הספר במצב של פריחה. המנהל הנוכחי, דוד אריה, אדם במיטב שנותיו בעל יושרה רבה, פועל במרץ רב ונראה כי בית הספר יוסיף להתקדם, והדור הצעיר במונטטיר יהיה דור של צעירים משכילים ובעלי-מוסר. אשר לבית הספר לבנות, אף כי בניינו אינו משובח, יש בו צוות מעולה של מורות והוא הטוב במונטטיר. ריביקה בונפיליו מקונסטנטינופול מנהלת את בית הספר ומלמדת צרפתית. אורטינסיה מזרחי מנהלת את גן הילדות. לואיסה מלמדת יוונית ותפירה — והכול נוהג כשורה לשביעות רצונם של ההורים ולאושן של הבנות. המורות קיימו מסיבת ילדים ביום הפורים באולם תאטרון העיר, בהצלחה גדולה. בכוננת 'ועד הקהילה' לבנות בית ספר חדש אליו יועברו הבנים. הבנות תלמדנה בבית הספר הקיים. ראשי הקהילה יתרמו משלהם ותתקבלנה תרומות גם מקהילות אחרות. חלה התקדמות בעיר הודות למנהל אריה ולבני העיר יחיאל קמחי, יוסף שלמה אירגאש, אברהם לוי, אברהם קמחי ויצחק נחמה.

משנת 1903 מנהל כ"ח את בית הספר לבנות. מ-1905 בית הספר פועל במבנה שנבנה מתרומתו האדיבה של הברון אדמונד דה רוטשילד.²⁴²

ב'לה איפוקה', מ-27 במרס 1903, מדווח שמואל סעדי הלוי על אגודת הנשים 'בואינה וולונטאד' שנוסדה לפני שנתיים. הוא מציין כי מס החברה השנתי נקבע למג'ידי אחד ועד כה נתקבלו לאגודה שישים חברות. מטרת האגודה: להלביש את הבנות העניות, להעניק להן את כל צורכי הלימוד: ספרים, לוחות וכל הדרוש. הבנות לובשות תלבושת אחידה ותופרות לעצמן סינר עבודה.

ב'לה איפוקה', מ-24 באפריל 1903, נמסר כי ב'שבת הגדולה' (השבת שלפני הפסח), נערכה מסיבה בבית הספר לבנים של כ"ח בהנהלת דוד אריה. במסיבה נשמעה שירת מקהלה של התלמידים הבוגרים. התלמידים מעל לגיל עשרים משלמים שכר לימוד בסך

חצי לירה לשנה. צעירים מתחת לגיל עשרים משלמים פחות. הילדים משלמים עשרה גרושים והנשים משלמות מג'ידי אחד. מכאן, שבבית הספר למדו בוגרים ובוגרות לצד תלמידים בגיל בית הספר היסודי. באותו גיליון נמסר כי הוקמה בעיר אגודה בשם 'שומרי שבת' וחבריה נפגשים באודיטוריום שבו שבעים עד שמונים מקומות ישיבה. ועד החינוך מבקש למצוא מגרש לבניין בית הספר לבנות. יש צורך במורה חדשה. ועד החינוך והרב הראשי חייבים לפעול להרמת מצבו השפל של תלמוד-התורה.

בשנת 1893 הוקם בסלוניק ארגון לאומני מקדוני — (International - IMRO) Macedonian Revolutionary Organization ששם לו למטרה לשחרר את מקדוניה מעול הטורקים. תוך שנים אחדות עלה בידי הארגון לבסס במונסטיר מרכז מהפכני למערב מקדוניה. בסעיף 5 של אמנת הארגון נקבע כי חבר הארגון יוכל להיות כל מי שחי בטורקיה ללא הבדל מין, דת וגזע. יהודים רבים הצטרפו לארגון. ועד הארגון במונסטיר החל במסע תעמולה בקרב יהודי העיר כבר בשנת 1894. בתחילה הצטרפו לארגון 20 יהודים ועד לפרוץ המרד, באוגוסט 1903 עלה מספרם ל-80. כ-200 משפחות יהודיות תמכו בארגון ועזרו לו במימון פעולותיו. סוחרים יהודים עשירים, דוגמת בית המסחר 'פרדו את קמחי' תרמו לארגון תרומות נדיבות. אחרים מבני העיר סייעו בדרכים רבות ומגוונות. הם השיגו ברובע המגורים שלהם מספר דירות מסתור ששימשו את מנהיגי המרד. הם סייעו בהברחת נשק ובהחסנתו. המרד בטורקים פרץ באוגוסט 1903 ביום 'יילינדין' (יום אליהו הנביא). כמה מיהודי סלוניק הצטרפו ליחידות הלוחמות.²⁴³

רפאל קמחי ממונסטיר נמנה על מייסדי הארגון ובימי המרד לחם ביחידתו של ג'ורג' פטרו. היחידה לחמה באזורים: מונסטיר, רֶסֶן, פְּרִיֶסְפָּה וקוסטור. כינויו במחתרת היה איסכנדר ביג.²⁴⁴ רפאל גם תרם לארגון 10,000 לְבוֹת וכן בדים ושמיכות. אחיו מנטש קמחי הבריח ללוחמים ממון, כלי נשק, בגדים וצורכי סניטציה.²⁴⁵ לצידו של רפאל השתתף בקרבות גם בטש פרדו ממונסטיר.²⁴⁶

המרד דוכא באכזריות איומה על ידי הטורקים. מנהיגי המרד התאכזבו מבולגריה משום שלא סייעה להם, למרות שתמכה בארגון בראשיתו. הארגון גם לא רצה להתמזג התמזגות מלאה עם בולגריה. עקב כך, הגבירה סרביה את פעילותה במקדוניה. רוסיה ואוסטריה התערבו אף הן ואילצו את טורקיה לספח יועץ משלהן למושל מקדוניה וגנרל איטלקי נשלח לארגן מחדש את הז'נדרמריה.²⁴⁷ בעקבות המרד נטשו רבים מיהודי מונסטיר את עירם.²⁴⁸

243 Jevrevski 1964-1963, 92-95.

244 כשמו של לוחם אלבני נגד הטורקים.

245 Matkovski, 69-70.

246 Jevrevski, שם.

247 אנציקלופדיה עברית, מקדוניה, כ"ד, 251.

248 Sjecanje Rafaela Kamhi, שם, שם.

ב'לה איפוקה', מיום 11 בספטמבר 1903, התפרסמה כתבה בחתימת 'משקל', לפיה התכנסו כמה מראשי המשפחות במונסטיר כדי לדון במצוקה הכלכלית ובדרכים להתגבר עליה. הם באו לכלל מסקנה כי החקלאות היא הפתרון הטוב ביותר למצוקתם. הם החליטו לפנות ליק"א — Jewish Colonization Association — ולבקש את עזרתה. אך לפני כן סוכם כי משפחה המעוניינת להתמסר לעבודת האדמה תתרום סך של 50 לירות טורקיות. ארבעים ראשי משפחה הביעו נכונות להפריש מכספם את הסכום הנדרש. נשלח מכתב ליק"א ומצפים לתוצאות טובות.

ב'לה איפוקה', מיום 30 באוקטובר 1903, נמסר כי כ"ח מבקשת לשלוח לבית הספר לבנות מנהלת חדשה, העלמה חזן, שתגיע למונסטיר לאחר חג הסוכות. יש תקווה שבית הספר לבנות יצליח כמו זה של הבנים. הקהילה עשתה מאמצים רבים לבנות בית חדש לתלמוד-התורה שינוהל על ידי המורה נחמיאס, מורה ותיק בקהילה. הקהילה תמנה ועד מיוחד להקמת בית-הספר. המנוחה הברונית די-הירש הניחה סכום מה לבניין בית הספר. כמה משפחות פנו ליק"א בבקשה שתקים חווה חקלאית בה יוכלו בני מונסטיר להכשיר עצמם לעבודת-השדה.

אברהם מזרחי, יו"ר ועד החינוך במונסטיר מסר כי בשנת 1903 תרמה הקהילה לתלמוד התורה סך של שלושת אלפים פרנק ובשנת 1904, סך של חמשת אלפים פרנק לבית הספר של כ"ח. על ידי תרומה זו אילצה הקהילה את הנהלת כ"ח להקציב לבית הספר סך של עשרת אלפים פרנק.²⁴⁹

ב'לה איפוקה', מיום 25 באוגוסט 1904, נמסר כי מונסטיר היא הירקליאה הקדומה שהיוונים מכנים אותה ביטולה. בחורף היא מכוסה במעטה לבן ובקיץ עטופה בירק רענן. יש בה רחוב אחד וסימטאות רבות שאינן מרוצפות כראוי. בלילה היא מוארת במנורות נפט, אך חוצותיה ריקים מאדם. בעיר מוסלמים, בולגרים, יוונים, סרבים, וולאכים ויהודים. היהודים מתגוררים בשני הרבעים המכוערים שבעיר. חלקם הארי מתגורר במספר חצרות (קורטיז'וס) ובבתים צרים. רק משפחות עשירות ספורות מתגוררות בבתים ראויים למגורים.

הקהילה אינה עתיקת-יומין. היא נוסדה לאחר גירוש ספרד. קל לזהות את המשפחות הראשונות כי הן שיסדו את 'חברה קדישא' והן נושאות שמות ספרדיים כמו קאלדירון, ארואיסטי וקמחי. משערים שאחרי צאתן מספרד, משפחות אלה הגיעו לערי החוף שבים האדריאטי ומשם עקרו למונסטיר. ראשוני היהודים במונסטיר הגיעו מאלבניה ומיוון (יאנינה). יהודי מונסטיר חיים בשלום עם שכניהם ועם רשויות השלטון. הם סוחרים, בעלי-מלאכה, סבלים, סוכנים וחייטים. פרנסת היהודים קשה. רובם מתקשים להשיג פת-לחם. אין במונסטיר בעלי רכוש. גם הקהילה ענייה. בראש הקהילה ועד של נוטבלים. הכנסות הקהילה הן מה'גבילה' על הדבש ועל היין. הקהילה מקבלת סיוע מקהילות

Cohen 249, שם, 89. נרסיס לון מסר כי ב-1905 נחנך בית ספר לבנות מתרומת הברונית אדמונד די רוטשילד, בסך 10,000 פרנק. Leven, ב, 184.

אחרות וכך ביכולתה לאזן את תקציבה. מכספי הקהילה ניתן סיוע לנזקקים הרבים. בין מוסדות הקהילה ידועה לשבח אגודת 'עוזר דלים' המסייעת לחולים ומעניקה להם כל הדרוש: תרופות, חלב ומזונות. לרשותה רופא המשגיח על החולים.

ב'לה איפוקה', מיום 14 בפברואר 1908, נמסר כי זאקי בי אלבאלה, מי שהיה נשיא הטריבונל המסחרי של מונסטיר, מונה לממונה כללי בעיר סמסון (Samsun) העיתון מאחל לו הצלחה בתפקידו ומוקיר אותו על הכבוד שזכה לו מטעם השלטונות.

ב'לה איפוקה', מיום 18 בפברואר 1908, נמסר כי קבוצת תיירים ובהם שני יהודים ושני נוצרים חזרה מאוכריד למונטסטר וכל הארבעה נרצחו על ידי כנופיית-דרכים. בין הנרצחים היה בכור משולם פיסו ממונטסטר. העיתון ציין כי זה היה המקרה השני של רצח במשפחת פיסו.

ב'לה איפוקה', מיום 6 במרס 1908, נזכר כי נשיא הקהילה הוא רפאל קמחי, ונמסר כי חברת 'מלביש ערומים' חילקה בגדים ונעליים לתלמידים העניים בבתי הספר וכי החברה 'אהוב את המלכה' (צ"ל המלאכה) סיימה את פעילותה השנה ועליה למסור דין וחשבון על פעולותיה.

ב'לה איפוקה', מיום 14 במרס 1908, פורסם מכתב של תושב מונסטיר החותם A.M.E ובו נמסר כי אחד מחברי ועד החינוך החדש בעיר שלח את בנו לבית הספר של הלזריסטים ונשאלת השאלה: 'הייתכן שאדם כזה ישמש ב'ועד החינוך' של בתי-הספר היהודים? בתי הספר שלנו נופלים ברמתם מאלו של הנוצרים ודווקא משום כך, בראות הציבור כי חברי ועד החינוך שולחים את בניהם לבתי ספר זרים, יעשו כן אף הם ויאמרו כי המורים בבתי הספר של כ"ח אינם ראויים לתפקידם. ב'תלמוד-התורה הגדול' הלימודים נמשכים כסידרם. הורי התלמידים מרוצים גם מן הלימודים וגם מן החינוך הניתן לילדיהם. לאחרונה פרץ סכסוך בין המנהל לבין אחד ההורים והעניינים הגיעו עד להרמת ידיים. הגרוע מכל הוא שתלמוד-התורה נסגר בשל כך ליום שלם.

ב'לה איפוקה', מיום 25 במרס, פורסם מכתב של תושב מונסטיר בחתימת א. בו הוא מערער על מה שפורסם בעיתון ולפיו סינדיקט השוחטים שהוקם לאחרונה במונטסטר החל בעבודתו. לטענתו, הציבור במונטסטר מתלונן על מחסור בבשר כשר, בעיה הנמשכת מזה זמן רב. בקהילת מונסטיר קרוב ל-7,800 נפשות. לצורכי הציבור הזה נשחטות רק ארבע פרות לשבוע והבהמות הן כה דלות וחלשות עד שהקצבים נאלצים לשאתן על שכמם כדי להביאן לבית-המטבחיים. כן מן החובה לומר כי חלק מן הבשר הזה טרף. ברור שכמות בשר כה זעומה אינה מספקת. מן הראוי שלפחות לשבת יימצא בשר בבתיים. יש לציין כי חלק מבני המשפחות העשירות ואלה של המעמד הבינוני קונים את הבשר מקצבים זרים. לעומתם, רבים מעניי העיר לא יקנו בשר טרף אך מי ערב לנו שלא יימצאו עניים שיזדקקו לבשר אצל לא-יהודים? מן הראוי שהרב יעקב מאיר יתערב בעניין זה שהוא בעיה דתית חמורה.²⁵⁰

250 הרב יעקב מאיר שימש באותו זמן רבה של סלוניק.

A.M.E. פרסם מכתב נוסף ובו הודיע כי ועד הקהילה הכין רשימת נזקקים שיקבלו השנה סולת בחינם. כן מסר כי בימים אלה הודבקו כרוזים על קיר ביתו של מר אלנקווה, מנהל תלמוד-התורה, בהם נאמר: 'מר דוד אלנקווה, אין אנו רוצים בכך כמנהל. אם תפרוש בכבוד מה טוב, ואם לאו, יהיה עליך לפרוש באי-כבוד'. ראשי הקהילה הדביקו על פתחי בתי הכנסת הודעות משלהם לאמור: מזה פעמיים ושלוש הודבקו כרוזים נגד מנהל הת"ת. מעשים אלה אין בהם תועלת והם גורמים לפיגור בלימודים. הבלתי מרוצים מהמנהל יכולים לפנות לוועד-הקהילה'. אם אנשים אלה ימשיכו במעשיהם, תדע הקהילה למוצאם ולנקוט נגדם באמצעים מתאימים.

ב'לה איפוקה', מ-12 במאי 1908, נמסר כי ועד-הקהילה קיבל על עצמו למצוא לה רב. ועד הקהילה מינה ועדה מיוחדת שתפקידה לטפל בכך. ועד הקהילה פרסם ב'לה איפוקה' מיום 17 במאי 1908 מודעה בזה הלשון: 'בשל הדרישות של ה'איסנאפים' (גילדות, סינדיקטים) ושל חברות אגודות וגזברים של 'אומתנו' למנות רב בעל כושר לניהול קהילתנו, ובשל העובדה שאמצעי הקהילה אינם מספיקים לכיסוי הוצאות הרב, החליט הוועד למנות ועדה מיוחדת לגיוס האמצעים הדרושים, שחבריה הם: יצחק ארוטי, שלמה ארואיסטי, חיים ש. ארואיסטי, יצחק אבישי לוי, שמעיה יצחק ברוך, יקוטיאל (!) ש. ארואיסטי, אברהם נחמן הלוי, אברהם דוד אלבילדה, מאיר אברהם, משולם ש. קאסורלה, ומשה שלמה קלדירון. הוועד הקצה למטרה זו חלק מן ה'גבילה' לייין את ההכנסה מכתובות ואת ההכנסה מהיטל מיוחד על כל בעל-בית. כן נמסר כי נפטרה אסתר קולונמוס בת 82, אשת בכור קולונמוס, אשר יצאה לירושלים לפני שלוש עשרה שנים כדי לבלות בה את ימיה האחרונים. לאחרונה, שבה למונסטיר כדי לטפל בענייני ירושה וכאן מצאה את מותה. הותירה חמישה בנים וכן אחים ואחיות.

ב'לה איפוקה', מיום 15 במאי 1908, נמסר כי לקהילה אין רב ראשי מזה עשר — שתיים-עשרה שנים. הרבנים שפעלו בעיר באותן שנים מילאו את תפקידם באמונה אלא, שלרוע המזל, נפטר אחד מהם שנה לאחר בואו לעיר, וזה שבא אחריו נטש אותה שלא על מנת לחזור. הקהילה זקוקה בדחיפות לרב ראשי ליישוב הבעיות הדתיות והמחלוקות המתגלעות. רב ראשי יוכל להכניס רפורמות בשיתוף פעולה עם ראשי הקהל. מערכת העיתון פונה פנייה נמרצת אל הרב יעקב מאיר לדאוג לרב מתאים לקהילה.

ב'לה איפוקה', מיום 19 במאי 1908, נמסר על ידי א.מ. אירגאס, פרזידנטה (נשיא) כי מספר נשים נכבדות יסדו בבית-ספר כ"ח לבנות מקהלת תלמידות, המופיעה בציבור. אנשים שהתפעלו מן המקהלה תרמו לבית-הספר והם מאיר משה וכלב חי שלמה קולונמוס.

ב'לה איפוקה', מיום 10 בסיון 1908, נמסר כי לפני שלוש שנים נוסדה במונסטיר חברה להפצת מלאכת יד בין הבנות העניות, דבר שיאפשר להן להיות עצמאיות. החברה מודה לאלברטו יוסף שאמי, שנולד במונסטיר וחי עתה בסלוניק, על שהצליח לגייס חמישים

תורמים לחברה. כן נמסר כי חברת 'חובבי שפת עבר' חגגה ביום א' בשבועות, 5 במאי 1908, את יום השנה להיווסדה.

ב'לה איפוקה', מיום 9 ביוני 1908, נמסר כי ביום א' דשבועות חגגו בבית הכנסת במונסטיר מלואת שנה לייסוד החברה 'אהוב את המלאכה'. נכחו ראשי האינסנאפים, גזברי הקהילות (האראגונית והפורטוגלית), ילדי המקהלה של בית ספר כ"ח. נשא דברים חיים אאיליון, מורה בתלמוד-התורה. תרמו לחברה: וידה יצחק מאיו, שרה מירקאדה אלבלה, סול מתתיה אלבלה, דוד טולידאנו, סילבי יעקב פארדו, רבקה שבת קאסורלה, קלרה משה אירגאס, מדאם חיים פראגי, לאה יצחק מסעוד, אסתר רחמן לוי, יחיאל ש. קמחי, משה דן לוי ושאל יצחק רוסו. מתתיהו שבת קמחי תרם עשרה סיגרים לבנות הנזקקות. כן תרמו לחברה: חברת 'עוזר דלים', איגודי (אינסנאף) הפחחים והירקנים ו'חברת שפת עבר'. נמסר גם כי הרב יעקב מאיר כתב לחברה מכתב תמיכה וצירף תרומה בסך 5 לירות.

ב'לה איפוקה', מיום 16 ביוני 1908, נמסר כי הוועד עוסק בשאלת הרב הראשי. מר אברהם קאפואנו, חבר ועד החינוך, עומד להתפטר בשל מחלוקת עם חבריו. יוסף מסעוד, המורה לצרפתית בבית ספר כ"ח, אולץ להתפטר לאחר שהואשם בניהול מסע השמצות ב'איפוקה' נגד מנהל בית-הספר מר אלנקווה, מנהלו לשעבר של תלמוד-התורה. בראש מסע ההשמצות עמד A.M.E. (כנראה א.מ. אירגאס). חיים אאיליון, המורה לעברית בתלמוד-התורה, התפטר גם הוא. דוד אריה, מנהל בית ספר כ"ח, יסד קרן מיוחדת בסיוע ראשי האינסנאפים, גזברי הקהלים וסוחרי הבשר כדי לשלוח לוינה את בנו בן העשר של משה עשאל לניתוח דחוף.

בחודשים תמוז ואב תרס"ט (יולי-אוגוסט 1909) התקיימה חליפת מכתבים בין ראשי הקהילה במונסטיר ונשיאה יחיאל ר. קמחי לבין החכם באשי באיסטנבול הרב חיים נחום. ראשי הקהל טענו שמזה זמן רב אין לקהילה רב והרב האחרון שכיהן בקהילה שהה בה פחות משנתיים ונאלץ לפרוש בשל חוסר יכולתה של הקהילה לפרנסו. ראשי הקהילה ביקשו מהחכם באשי למצוא לקהילה רב מתאים שיוכל לעמוד בראשה ולנהל את ענייניה. הם הדגישו כי על הרב להיות בעל ניסיון ולדעת את שפת המדינה (טורקית) ואת הלשון הצרפתית. הם התחייבו לשלם לו משכורת שנתית בסך 12 לירות טורקיות, להציע לו דירת מגורים ואולם לקבלת קהל, וכן, להעמיד לרשותו שִׁמְש. ראשי הקהילה הביעו את רצונם שהרב המוצע יגיע למונסטיר לפני הימים הנוראים וישהה בה בראש השנה וביום הכיפורים כדי שבני הקהילה וראשיה יעמדו על טיבו. ראשי הקהל התכוונו להטיל על כל חבר בקהילה מס בשיעור של 25% מבדל העסכרייה שהוא מעלה לקופת האוצר ובמס זה לממן את משרת הרב, אלא שראשי האינסנאפים בקהילה התנגדו להטלת המס ומשום כך חזרו בהם ראשי הקהילה מרעיונם לגייס לקהילה רב, והקהילה נותרה ללא מנהיג רוחני. בלית ברירה, נאלצו ראשי הקהילה להודיע לחכם באשי כי הקהילה שרויה במצב קשה ביותר ואינה יכולה לעמוד בהוצאות הנדרשות להחזקתם של בית הכנסת

הגדול (קאל גראנדי) ובתי-הספר של כ"ח. לקהילה גירעון של 250 לירות טורקיות והמורים המלמדים ובעלי-החוב האחרים תובעים את שלהם ואין מושיע – והמבין יבין.²⁵¹

כאן המקום להביא את דבריו של חיים גרבר על מעמדן של הגילדות בסולטנות העות'מאנית: בעלי המלאכה והסוחרים היהודים היו מאורגנים בגילדות. ההתארגנות נועדה להבטיח חלוקה צודקת של חומרי גלם בין חברי הגילדה. כל גילדה הגדירה לעצמה את המוצרים המסורתיים שחבריה יצרו או סחרו בהם והיו מיוחדים להם בלבד. כל גילדה ניסתה למנוע ככל יכולתה שחברי גילדות אחרות יעסקו בתחומה.²⁵² באיל טיימפו, מיום 17 בפברואר 1909, נמסר על חגיגה בבית-הספר של כ"ח במונטסטיר: ב-6 בפברואר 1909 התקיים נשף שנתי בבית-הספר לבנים של כ"ח. לנשף היתה הצלחה שאין דומה לה. כמקובל, נערך הנשף המסורתי של המושל הכללי החדש, הגנרל פאכרי פאשה, המגלה באמת אהדה רבה לקהילתנו. במשך שבוע עסקה ועדת הנשים הגב' מואיז מזרחי והגב' יחיאל ר. קמחי, בסיועו של מנהל בית-הספר מרן' בניסטי בחלוקת ההזמנות. ההיענות היתה רבה ונלהבת. ועדה נוספת של נשים, ובה אסתר פאסי אפנדי ורבקה מודיאנו, עסקה בקישוט הכיתות. הנשף החל בשעה 9 אירופאית ונמשך עד ל-6 בבוקר. המושל התקבל בשירת ההמנון החוקתי. להצלחת הערב תרמו גם חברי ועד החינוך מואיז מזרחי ואיזק קולונמוס, המסייעים מזה זמן רב למנהלן' בניסטי בקידום החינוך בקהילה. הם טרחו לבל יחסר דבר בנשף. נכחו בנשף כל נושאי המשרות הבכירות, האזרחיות והצבאיות. המאיוור ניאזי ביי, גיבור החוקה, הקונסול הכללי של רוסיה, קונסול צרפת ורעייתו, הנספח המסחרי הבולגרי, קונסול יוון והדרגומן (מתורגמן) שלו, מנהל בנק סלוניקה, מנהל הבנק האוריינטלי, מבקרי החשבונות של הרפובליקה, וכמעט כל בני הקהילה היהודית וגם ידידים לא יהודים רבים שמצאו לנכון לכבדנו.

בשנת 1909 בא למונטסטיר יוסף עוזיאל מסלוניק בכדי לקדם את הפעילות הציונית. הוא הצליח במלאכתו ועורר צעירים רבים להתעניין בתנועה הציונית ובארץ-ישראל.²⁵³

בשנת 1910 הגיע מספר היהודים במונטסטיר לשבעת אלפים. מן הכתובים עולה כי סמוך לשנת 1878 החלה תנועת הגירה של יהודים ממקדוניה וממונטסטיר שהצדיקה הקמת 'קרן סיוע למהגרים'.²⁵⁴

251 אעמלה"י: HM2/9070.2, HM2/8641, HM2/8141.

252 גרבר, שם, 76.

253 Sjecanje Rafaela Kamhi, שם, שם.

254 קולונמוס, שם, 184.

ימי פורענות – מלחמות הבלקנים ומלחמת העולם הראשונה

מלחמת הבלקנים הראשונה (9 באוקטובר 1912 – 30 במאי 1913) פרצה בין 'הליגה הבלקנית' – בולגריה, סרביה, יוון ומונטנגרו לבין טורקיה. ב-17 באוקטובר 1912 הכריזה בולגריה מלחמה על טורקיה ומיד הצטרפו אליה סרביה ויוון. ב-19 בנובמבר כבשו היוונים את סלוניקי. ב-3 בדצמבר נחתם הסכם שביתת נשק בין הצדדים הלוחמים, להוציא יוון, שלא שותפה בהסכם. ב-30 במאי 1913 נחתם הסכם שלום בלונדון ועל פיו ויתרה טורקיה ליריביה על כל השטחים שממערב לקו מידה-אנוס. הארצות המנצחות במלחמה לא הצליחו לחלק ביניהן את השלל ובולגריה, שלא היתה מרוצה מתוצאות המלחמה, פתחה במלחמת הבלקנים השנייה (30 ביוני-10 באוגוסט 1913).

ב-30 ביוני, וללא הכרזת מלחמה, תקפה בולגריה את סרביה ואת יוון. סרביה יצאה להתקפת נגד וב-10 ביולי הצטרפה אליה רומניה. ב-10 באוגוסט נחתם חוזה שלום בין בולגריה לבין סרביה, יוון ורומניה. סרביה קיבלה את מקדוניה שממערב לוורדאר. במלחמות אלה שהתחוללו בחלקן על אדמות מקדוניה, נפגעו היהודים קשות.²⁵⁵ הקרבות העזים שהתנהלו ב-17, ב-18 וב-19 בנובמבר 1913 בשערי מונסטיר הביאו לתבוסת צבאו של סוויד פשה (Cavid Pacha) שנאלץ לסגת לעבר אלבניה. האיחוד היווני-סרבי הוכיח את יעילותו. כעשרים גוויות של לוחמים טורקים הושלכו אל הדרגור.²⁵⁶

בזמן שהכוחות הסרביים כבשו את מונסטיר, נבזזו חנויותיהם של היהודים כולל מחסניהם שבכפרים. תלמוד-התורה ובית-הספר של כ"ח נאלצו לנעול את שעריהם בימי הקרבות.²⁵⁷

חוזה השלום שנחתם בבוקרשט וחלוקת מקדוניה הביאו לכך שמונטסטיר הפכה לעיר גבול עם יוון. מרחקה מהגבול היווני מצד דרום נקבע ל-12 ק"מ.²⁵⁸ יצחק הכהן שלאנג פירסם רשימה ב'העולם' – שבועונה של ההסתדרות הציונית העולמית, בה תיאר את מצבם של יהודי מונסטיר ערב מלחמות הבלקנים בזמן המלחמות ובימים שלאחריהן, כשמונטסטיר עברה לשלטון סרביה.²⁵⁹ לפני מלחמות הבלקנים היו יהודי מונסטיר, ככל יהודי סרביה הדרומית (מקדוניה) מן הערים סקופליה, שטיפ ופרישטינה, נתיני טורקיה וחיו בשלווה. הם לא נטלו חלק בסכסוכים הלאומיים ונקטו בעמדה נייטרלית.²⁶⁰ חיי היהודים היו פטריארכלים ופשוטים. במונטסטיר לא היו תקנות קהילה ולא רב קהילתי רשמי, כן לא הונהגו בה מסי קהילה מוסדרים. רבים מיהודי העיר היו בעלי מלאכה,

255 אנציקלופדיה עברית, כרך ח', בלקן, מלחמות הבלקנים, 950-953.

256 Lory & Popović, שם, 91-92.

257 Cohen, שם, 119.

258 Lory & Popović, שם, שם.

259 יצחק הכהן שלאנג, העולם, כרך 8, גיליון כ"ב, 18 ביוני 1914, 12-13 בשינויים קלים.

260 אין הדבר כן, יהודים רבים מבני מונסטיר נטלו חלק במרד יילינדין, מרד לאומי מקדוני נגד טורקיה (ראה לעיל).

פועלים וחנוונים זעירים. יהודים אמידים היו רק החלפנים והקבלנים שסיפקו את צורכי השלטונות. הם לא שילמו מסים. המכסים על הסחורות היו נמוכים. החיים היו פרימיטיביים ביותר, כלי הבית היו עשויים עץ לא מהוקצע וחלקם היו מלאכת-יד. מלבושיהם היו פשוטים ומרופטים. הם לא בזזו כספים על מותרות. ה'בקשיש' סייע להם לחיות בשלווה. צורכי הכלל לא יצאו מגדר של 'כלי-קודש', שוחט ובודק, שליח ציבור וסופר סת"ם (ספר, תפילין, מזוזה). לבתי-הספר דאגה חברת כ"ח. מפלחה של טורקיה במלחמה נתפסה בעיניהם כאסון לאומי הנוגע לכל פרט בקהילה. ארגוני צדקה יהודיים מן המערב סייעו ליהודי העיר במצוקתם. ממשלת סרביה השתדלה לרכוש את ליבם של יהודי העיר. היא השליטה סדר ודאגה לצורכי הכלל. אלא שפרנסתם של היהודים נפגעה ומצבם הורע עד מאוד. החנוונים הזעירים שהתפרנסו ממימכר מלח, נפט, טבק ודומיהם קיפחו את פרנסתם מפני שמצרכים אלה הוכרזו כמונופול ממשלתי. הלקוחות הטובים ביותר של היהודים, הטורקים, נטשו את העיר ללא שוב. המוצרים התייקרו פי ארבעה וחמישה. פורסם צו הקובע את יום ראשון כיום מנוחה המחייב את כלל התושבים, דבר שאילץ את היהודים לשבות ממלאכתם יומיים בשבוע. החמור ביותר היה שהסרבים גייסו את צעירי היהודים לצבא. במונסטיר גויסו חמישים צעירים יהודים לתקופת שירות בת שנתיים. המגויסים שולחו לעיר קטנה שלא היה בה יישוב יהודי.

הרב ד"ר יצחק אלקלעי וועד הקהילה בבלגרד נחלצו לעזרת הקהילות בסרביה הדרומית. למונסטיר מונה רב, ד"ר א. בן ציון (אריאל בן ציון) בוגר לימודי המדעים בגרמניה ולהגדרת ששלאנג: 'ספרדי מלידה שיכול להביא תועלת'.²⁶¹ יש לציין כי בשנת 1913 הוסיפו לפעול במונסטיר בבתי ספר של כ"ח בהנהלתם של בני הזוג בן שמחון. בשנה זו היה תלמוד-התורה בחסות כ"ח ובהשגחת המורה מ. מנדה מבית-הספר לבנים של כ"ח.²⁶² בן שמחון, מנהל בית-הספר לבנים דיווח כי רבים מבני המשפחות המכובדות ביותר לומדים בבתי-ספר נוכריים.²⁶³ בה בשנה הוקמה במונסטיר האגודה הציונית הראשונה בשם 'התחיה'.²⁶⁴

מלחמת העולם הראשונה — 1914-1918

מלחמת העולם הראשונה פרצה בין 'מעצמות המרכז': גרמניה, אוסטריה, הונגריה, בולגריה וטורקיה, לבין 24 מדינות ברחבי-העולם 'מעצמות ההסכמה', או 'בעלות הברית', ובראשן בריטניה, צרפת, רוסיה וארצות-הברית. ב-21 ביוני 1914 נרצח בסרייבו

261 אין עדויות המאשרות פעילותו של ד"ר אריאל בן ציון כרב במונסטיר.

262 Bulletin Alliance, מס' 38, 1913, 147.

263 Cohen, שם, 72.

264 Sjecanje Rafaela Kamhi, שם.

פרנץ־פרדיננד, יורש העצר של אוסטריה־הונגריה, בידי סטודנט בוסני חבר ארגון הטרור הסרבי 'היד השחורה'. רצח זה היה העילה למאורעות שהביאו למלחמה.²⁶⁵ מן הראוי להדגיש כי מדינות הבלקן גרמו למשברים בינלאומיים רבים שנבעו מסכסוכים בינן לבין עצמן, בעיקר בשל מאמצי המעצמות הגדולות – רוסיה, אוסטריה־הונגריה, גרמניה ואיטליה, להכניס מדינות אלו לתחומי השפעתן.²⁶⁶ ב־6 בספטמבר 1915 כרתה בולגריה ברית עם גרמניה וב־14 באוקטובר הצטרפה לצידה למלחמה, תמורת הבטחה לקבל שטחים במקדוניה, שהיו בידי סרביה. יוון יצאה רשמית למלחמה אחרי שבעלות הברית צרו על חופיה במשך שנה. על ההצטרפות למלחמה הכריזה ממשלת וונזלוס ביוני 1917.

ב־11 באוקטובר 1915 חצה צבא בולגריה את הגבול הסרבי. ב־2 בדצמבר 1915 הגיעו הבולגרים לאוכריד והוקמה חזית סלוניקי. במקום התנהלו קרבות בין הבולגרים מצד אחד, לבין הצרפתים, האנגלים, הסרבים והיוונים מצד שני.²⁶⁷ העיר מונסטיר נפלה לידי הגרמנים ובני בריתם הבולגרים ללא קרב. הבולגרים הקימו במקום ממשל בולגרי שהדיח את הממשל הסרבי הקודם. בראשית שנת 1916, כאשר חודשו הקרבות, שימשה מונסטיר מטה כללי של הצבא הבולגרי־גרמני. בינואר 1916 הפציץ חיל האוויר הצרפתי את העיר והסב לה הרס רב. באמצע אוגוסט 1916 יצאו הגרמנים והבולגרים למתקפה שנהדפה על ידי מתקפת נגד של הסרבים והצרפתים. מנובמבר 1916 ועד לספטמבר 1918 סבלה העיר מהפצצות ומהפגזות באורח קבוע. היא הופגזה בפגזי תבערה ובפגזי חנק בגזים. ב־31 בדצמבר 1917 נחתו על העיר 13,415 פגזים שגרמו ל־503 הרוגים ול־755 פצועים.²⁶⁸

ב־20 ביולי 1917 פורסמה הצהרת קורפו, בעקבות הסכם בין ה'וועד היוגוסלבי' שהוקם בלונדון לבין ממשלת סרביה ובו דרישה לאיחוד עם סרביה של כל הסלבים הדרומיים שבשלטון אוסטריה־הונגריה. עם התמוטטות אוסטריה־הונגריה הכריז קונגרס לאומי בזגרב על האיחוד ואסיפה לאומית במונטנגרו החליטה על הצטרפותה אליו. ב־1 בדצמבר 1918 קמה יוגוסלביה.²⁶⁹

ב־4 באוקטובר 1918 ויתר פרדיננד על הכתר הבולגרי לטובת בנו בוריס השלישי. לפי חוזה השלום שנחתם ב־27 בנובמבר 1919, הוכרחה בולגריה לוותר על החוף האיגאי והתחייבה לשלם פיצויים בסך 2,250 מיליון פרנק. צבא בולגריה הוגבל ל־20 אלף חיילים.²⁷⁰

265 אנציקלופדיה עברית, מלחמת העולם הראשונה, כ"ג, 651-652.

266 אנציקלופדיה עברית, שם, 652.

267 אנציקלופדיה עברית, שם, 657.

268 Lory & Popović, שם, 91-92. על הסיוע שהושיט לקהילת מונסטיר ה'וועד היהודי האמריקאי לסיוע ג'וינט' קרא בהרחבה בפרק על המוסדות הפילנתרופיים במונטסטיר.

269 אנציקלופדיה עברית, כ"ו, סרביה, 508.

270 אנציקלופדיה עברית, ז', בולגריה, 795.

כבר לפני מלחמת־הבלקנים בשנים 1912-1914, היו יהודי הערים סלוניק ומונסטיר שרויים בפחד מיציאת הטורקים ממקדוניה ומחלוקתה לשלושה חלקים – הבולגרי, היווני והסרבי. הם התנגדו לחלוקה זו. בחושם המסחרי החד הם הבינו שכתוצאה מכך הם יוצפו במספר גדול של יוונים שיתחרו בהם על מקומות הפרנסה. כאשר התבצעה החלוקה סבלו ממנה כל התושבים, אך במיוחד היהודים. לפני מלחמת הבלקנים היה מספר התושבים במונסטיר כ־60 אלף, רבים מהם יהודים שהתפרנסו ממסחר וממלאכות־יד. קביעת גבולות מלאכותיים בסוף המלחמה הביאה לניתוק מונסטיר מן הנמלים של מקדוניה האיגיאית ולהפסקה מוחלטת של הסחר. כתוצאה מכך נטשו טורקים ויהודים רבים את העיר.²⁷¹

תולדות יהודי מונסטיר מימי הממלכה הסרבו־קרואטית
 סלובנית S.H.S. ועד להשמדה, 1943-1918
 (העיר מונסטיר נקראת ביטולה)

לפי חוזה השלום שנחתם בוורסאי (צרפת), קמה בסוף שנת 1918 ממלכת הסרבים, הקרואטים והסלובנים. חבל מקדוניה, כחלק ממנה, נקרא 'סרביה הדרומית'.¹ שמה של העיר מונסטיר הוסב ל'ביטולה', שמה קודם לכיבוש הטורקי (להלן ביטולה). המשטר החדש לא הבטיח שלוה מוחלטת ליהודי ביטולה. בשנת 1921 הואשמו יהודי העיר ברצח נער נוצרי כדי להשתמש בדמו לאפיית מצות לפסח. יהודים הותקפו ברחובות על ידי מסיתים והוכו נמרצות. פורעים אחרים הסתפקו בקללות, בחרפות ובגידופים. רק בהתערבות ה'ולאדיקה', ראש הכנסייה הפרבוסלבית, הושב השקט. ה'נרצח' נמצא בריא ושלם והכל שב על מקומו בשלום.² בשנת 1922 פרסם העיתון הסלובניקאי היהודי 'אל פואבלו' כי ב-17 במרס הואשם שמואל פסח מביטולה בחטיפה וברצח של ילד נוצרי. המון מוסת הסתער על הרובע היהודי. מפקד המשטרה התערב בנעשה, הוא עצר חמישה מן המסיתים והשליט סדר במקום. בשנת 1926 אירע מקרה נוסף של עלילת-דם. שני ילדים נוצרים הובאו על ידי מסיתים למרתפו של בית יהודי ונדרשו לזעוק לעזרה. הדברים הגיעו לאוזניהם של מפקדי המשטרה המקומית שהגיעו למקום ושמעו מפי ההמון הסוער את הקריאה: 'היהודים מבקשים את דמנו'. הרופא היהודי של העיר, ד"ר משה ג'יראסי, ניצב בין שני המחנות וחקר את הילדים. במהלך החקירה הם נשברו והודו כי נדרשו לעשות את המעשה על ידי כמה מסיתים. הם גם הצביעו על שולחיהם והביאו למעצרים.³

הקהילה ומוסדותיה

אורי אורן מסר, בהסתמך על חיבור של ארואסטי וקונסטנטינוב, על ארגון חיי הקהילה ומידת האוטונומיה שלה. לדבריו, תקנון הקהילה אושר על ידי שר המשפטים היוגוסלבי. סמכויות הקהילה הוגדרו בסעיף ד' של התקנון לאמור:

1 לבל, גאות, 139.

2 לבל, שם, 151.

3 לבל, שם, 151-152, גם במקומות בהם נכתב במקור מונסטיר ביטול, ביטולי או ביטוליה הסבתי את השם לביטולה כדי למנוע אי-בהירות.

הקהילה דואגת, בגבולות חוקי הממלכה, לצרכים הדתיים והתרבותיים של חבריה ומאפשרת להם קיום כל הלכות הדת, בהקמתם ובהחזקתם של בתי-כנסת, בתי-תפילה ושאר מוסדות תרבותיים וחברתיים. התקנון קובע את מספר החברים בוועד הקהילה, דרכי בחירתם ומשכורותיהם, נטילת חופשות, פיטורים וכדומה. כן מפורטות הכנסות הקהילה והוצאותיה. נקבעות סמכויות העובדים, נוהגי שינוי תקנון ועוד. אורי אורן הביא את סעיף א' בתקנון, שלפיו נראה כי הקהילה נוהלה בדרך מודרנית ודמוקרטית: 'חבר בוועד הקהילה אינו רשאי להשתתף ולהחליט בשאלות הנוגעות בו אישית, בכני משפחתו או במקורביו'.

הכנסות הקהילה נובעות מן המקורות הבאים: מסים ששילמו חברי הקהילה לפי מצבם החומרי — בין 30 דינר לשנה לעניים ועד ל-1,000 דינר לעשירים ביותר, מכירת מושבים קבועים בבתי-הכנסת, הכנסות משירותים שונים בבתי-התפילה, נדבות ותרומות (כולל תרומות מהנהלת העיריה), צוואות, הקדשים וקרן הקהילה ומוסדותיה, השכרת בנייני הקהילה ושאר נכסי דלא נידי שבבעלותה. בבעלות הקהילה היו 40 מבנים שונים. כן קיבלה שכר דירה מ-173 דירות שהיו בחזקתה.⁴

'ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים' (להלן: ההתאחדות), שהוקמה ביוזמת נציגים ספרדים מארץ-ישראל ומתפוצות הגולה הספרדית לקונגרס הציוני הי"ג בקרלסבד, ביקשה לאגד את כל היהודים הספרדים בעולם ולהקים מעין פדרציה ספרדית בקונגרס ובהסתדרות הציונית העולמית. בין הערים שהתבקשו להצטרף ליוזמת ה'התאחדות' היתה ביטולה. ה'התאחדות' פנתה אל הרב שבתי ג'אין, רבה של הקהילה, וביקשה פרטים על הקהילה ומוסדותיה. מתשובתו של הרב ג'אין מ-1 בנובמבר 1924 אנו למדים כי בראש הקהילה עמדו יצחק נחמה ומשה אהרן עשאל. הקהילה מנתה כ-810-820 משפחות. מצבם של יהודי העיר היה חמור מאוד בשל מלחמות הבלקנים ומלחמת העולם הראשונה. מס 'היחידים' (משלמי המס לקהילה) היה זעום ועמד על 150 דינרים בשנה. תקציב הקהילה נקבע בהתאם להכנסותיה שנבעו מהשכרת נכסי דלא נידי שהיו ברשותה, מן הבשר הכשר, ממס הגבילה, על יין ועל מצרכי מזון כשרים, ממסי חתונות, שנקבעו בשיעור של 2% מדמי הנדוניה, ממכירת מצות ועוד.

בתי ספר — לקהילה היה בית ספר אוטונומי למחצה שהוחזק על ידי הממשלה. בניין בית הספר היה בבעלות הקהילה. בית הספר של כ"ח, שפעל בעבר בעיר, נהרס בחלקו, אף הוא בבעלות הקהילה ובדעתה לשקמו. בבית הספר ארבעה מורים להלכה המקבלים משכורתם מן הממשלה. כיתות הלימוד מעורבות — בנים ובנות יחדיו ולומדים בהן רק ילדים יהודים. בבית הספר חמש כיתות לימוד, מכינה אחת וארבע כיתות רגילות. החינוך בבית הספר ברוח לאומית. אף כי, לטענת הרב ז'אין, לא נלמדה בו הלשון העברית עד לבואו, ומיום בואו העברית היא נושא חשוב במערכת הלימודים.

מוסדות חסד — 'עוזר דלים' טיפלה בסיוע לחולים נזקקים המקבלים טיפול רפואי ותרופות. חולים במחלות קשות נשלחו לטיפול בבתי-חולים בערים אחרות — בלגרד ווינה. למוסד היה בית-כנסת שהכנסותיו קודש לפעולותיו. כמו כן היו ל'עוזר דלים' הכנסות מדמי-שכירות של מחסנים שבבעלותו, מתרומות, מירושות ומעזבונות. מתנות לאביונים — מינזה די אליבוס פרוביס (בית אוכל לתלמידים עניים). קרוב ל-200 תלמידים קיבלו יום יום ארוחת צהריים חמה שכללה בשר. 'מתנות לאביונים' התקיים מתרומות יהודי העיר המקומיים ויהודי העיר שהיגרו לאמריקה. מלביש ערומים דאג לחינוך הילדים וסיפק להם בגדים. הקרן מומנה על ידי יהודי העיר שהיגרו לאמריקה.⁵

בתצלום משנת 1924 נראים ילדי תלמוד-התורה לבושים בתלבושת אחידה מתנת מלביש ערומים.⁶ אורי אורן מסר כי הקרן שילמה גם את שכרם של מורים פרטיים לתלמידים נחשלים. בשנת 1927 תרמו יהודי ביטולה ל'מלביש ערומים' סכום ניכר של אלף דולרים.⁷

חברה קדישא — חברה קטנה — שתי חברות קדישא לשם חלוקת כבוד אחרון לנפטרים. החברות השתתפו בתקציב הקהילה בסכום של 25 אלף דינרים.⁸ אורי אורן מסר כי בעלי היכולת שילמו בעד שירותי הקבורה ואילו מעוטי היכולת היו פטורים מתשלום.⁹ לעדות שמואל קלדרון מכפר סירקין, חברה אחת שימשה את תושבי ה'קורטיגוס' והאחרת, את תושבי ה'טאבנה'. מימינו ומשמאלו של שער בית העלמין מצויים שני חדרים. לפי עדות שמואל קלדרון שימש החדר הימני לכוהנים והשמאלי לטהרת המת. שמואל קלדרון מסר גם כי למיטב זיכרונו בשנות השלושים של המאה העשרים, שימשו כ'רוחצים' דוד קלדרון ודליסיה פארדו.

'ביקור חולים'. אורי אורן מסר על קרן בשם 'ביקור חולים' שפעלה בביטולה. קרן זו תמכה במשפחות שנותרו ללא פרנסה בעקבות מחלת המפרנס. כמפרנס הוכר לא רק אבי המשפחה אלא גם בן בוגר שקיום המשפחה היה מותנה בכוח עבודתו. המענק למשפחה ניתן מידי יום ה' לקראת השבת על ידי סוכנים מיוחדים שביקרו אצל משפחות החולים.

לדברי אורי אורן, הקרנות 'ביקור חולים', 'מתנות לאביונים' ו'מלביש ערומים' נוהלו בידי ועדים בני חמישה-שבעה חברים ובראש כל ועד עמדו יושב-ראש, גזבר ומבקר. מנהלי הקרנות שמרו על קשר תדיר עם יהודי העיר לשעבר שהיגרו לארצות-הברית ולדרום אמריקה ונעזרו בתרומותיהם. מקור ההכנסה הסדיר והקבוע של הקרנות היה

5 אוע"ס, תיק מונסטיר. על 'ההתאחדות', שלמה אלבוחר, 'הזדהות, הסתגלות והסתייגות', אברהם חיים, ייחוד והשתלבות.

6 לבל, שם, 150.

7 אורן, שם, 37.

8 אוע"ס, שם מכתב הרב ז'אין, 1 בנובמבר 1924.

9 אורן, שם, 38.

מס מיוחד בשם 'פּצ'ה' (צריך להיות פצ'ו שפירושו בלדינו חיק), שכל יהודי בקהילה שילם לפי יכולתו. מס זה שימש גם לרכישת עצי הסקה לעניי העיר, להבערת התנורים בימי החורף, ולקניית קמח לנצרכים לימי חג ומועד.

מקור הכנסה נוסף למימון הוצאות אלה ודומות להן היה עריכת טקסים דתיים מיוחדים. למשל, רב בית הכנסת נהג למכור במכירה פומבית את הזכות להתיר סרטי משי מגווילי התורה הקדושה (הגלילה) ובאותה דרך נמכרה לכל המרבה במחיר הזכות לקרוא בתורה. מכאן שספרי התורה בביטולה כוסו במעיל ולא הונחו בארגז כנהוג בקהילות המזרח.¹⁰ בביטולה לא נהגו העולים לתורה לקרוא בספר־התורה. הם ניצבו ליד ה'בעל קורא' ועקבו אחר קריאתו. העולים לתורה קנו את העליות מעליית 'כהן' ועד לעליית 'מפטר'.¹¹

ועידה להתפתחות והשכלה (עזרה אמריקנית) ביטול. אגודה שהוקמה על ידי הרב ז'אין מתרומות מונסטירלי אמריקה, לסייע לתלמידים נזקקים. בקופת הקרן הצטבר בשנת 1924 סכום של 100 אלף דינרים שנשא ריבית בסך 7000 דינר לשנה.¹² לבד ממוסדות חסד אלה התקיימו במונסטיר מועדונים שונים שעסקו בפעילות ציבורית, חברתית ותרבותית.

קלוב האינטימים — 'קלוב די לוס אינטימוס'. מטרתו הפצת תרבות ודעת בקרב יהודי העיר. מספר חבריו שישים. מצבו החומרי ירוד והוא מתקשה בתשלום דמי השכירות ל'קלוב' הפועל מבית שבבעלות הקהילה. קלוב התחיה — קלוב ציוני לצעירים.

קלוב מלביש ערומים — בו התכנסו ראשי האגודה, חבריה והתומכים בה. קלוב להתעמלות — שנשא את השם יוסף טרומפלדור.¹³

חוג לומדי תורה — ייסד אותו חכם יצחק אליצפן — מורה, חזן, מחזאי ובמאי שהגיע לביטולה מסלוניק. חכם אליצפן (סלוניקי 1870 — חיפה 1940) לימד את חניכיו שירים עבריים וביים הצגות מפרי עטו, בלשון העברית וברוח ציונית לאומית. החניכים נהגו לצאת בתהלוכות ברחובות העיר ולשיר שירים עבריים.¹⁴

ממכתבו של רחמים יוסף ישראל, מורה בתלמוד־התורה בביטולה אל 'הראשון לציון' הרב יעקב מאיר ואל נשיא 'ועד עדת הספרדים' בירושלים מיום כ"ו בתשרי התרפ"ז, 6 באוקטובר 1926, אנו למדים כי בביטולה פעלו ארבעה בתי־כנסת וכי נערכה בהם מגבית למען 'ועד עדת הספרדים' בירושלים. הרב ישראל הביע צער על כי הסך הכולל של התרומות זעום וכלשונו: 'ואקוה שיקבלו ברצון ובנפש חפצה את הסך הנזכר שנקבץ ממח"ק (ממחוז קודשנו) ושאפילו שהיא מועטת יען שעירנו חרבה.

10 אורן, שם, 37.

11 עדויות עולי מונסטיר (ביטולה), עדות המחבר, בית כנסת 'יגל יעקב', ירושלים.

12 לבל, שם, 151.

13 אוע"ס, שם, מכתבו של ז'אין מיום 1 בנובמבר 1924.

14 לבל, שם, 115, 118.

הרבה...¹⁵ מכאן שעד לסוף שנת 1926 לא עלה בידם של יהודי מונסטיר לבנות מחדש את בתיהם שנהרסו במלחמות הבלקנים ובמלחמת העולם הראשונה (1912-1918). מקס לוריא חוקר שפת הלדינו (ג'ודיאאו איספניול, או בפי יהודי ביטולה איספניול), בא מניו-יורק לביטולה כדי ללמוד ולחקור את שפת הלדינו של יהודי העיר, שהיה לה צביון משלה. הוא פרסם את מחקרו בספר ובו תיאר גם את העיר ואת יהודיה. לטענתו, יהודים מביטולה עקרו ממנה בעבר לעיר קסטוריה שביוון ומשום כך האיספניול המדוברת בפי יהודי קסטוריה דומה מאוד לזו של ביטולה.¹⁶ הוא מצא שנשות ביטולה צנועות וחסודות, שכן הן סירבו להתראיין על ידיו. לדעתו, סירובן נבע מהגבלות חברתיות ומוסריות. ככלל, הן נמנעו מלבוא במגע עם זרים. לדבריו, צעירי הקהילה המשכילים דיברו ביניהם בצרפתית ובני הדור הצעיר סיגלו לעצמם את הדיאלקט הסלוניקאי של הלדינו מהיותם סבורים שהוא מתקדם יותר.¹⁷

מקס לוריא עמד גם על מצבם הסוציו-אקונומי של יהודי העיר. הוא מצא בקירבם רק שני מעמדות: שכבה קטנה של בעלי-ממון ובעלי-השפעה, והמוני העם המתקשים למצוא את פת-לחמם. לא היה בעיר מעמד ביניים שעשוי היה לגשר בין שני המעמדות. היהודים עסקו בעיקר במסחר זעיר לטובתם אך הם היו רבים מדי בתחומי מסחרם מכדי שיוכלו להתפרנס בכבוד. יהודי מונסטיר מצאו פרנסתם גם כחלפנים, פחחים, סמרטוטרים, רצענים (מטליאי נעליים), סבלים ואספנים של בגדים ישנים. העיסוק האחרון היה ייחודי ליהודים.

בביטולה כולה לא נמצא אף לא יהודי אחד שעסק בחקלאות. ככלל, האפשרויות לסחור בהקפים גדולים היו מוגבלות ביותר.

היהודים והיהודיות בני הדור הישן אימצו לעצמם את סגנון הלבוש הטורקי ולבשו ג'וֹכָה (שלמה), חזייה גברית, ו'ברגאס' (תחתונים בלדינו) ששימשו להם גם כתחתונים וגם כמכנסיים. בני הדור החדש אימצו לעצמם תלבושת מערבית.¹⁸

מקס לוריא מסר גם על תנאי המגורים של יהודי העיר. לדבריו, בעבר גרו היהודים בקורטיז'ו (חצר גדולה) מוקפת חומה. אך הקורטיז'ו נהרס בשריפות ובמלחמות ומשום כך עברו היהודים להתגורר באזור אחר, שאף בו התגוררו ברובע משלהם. מקומו של הרובע החדש היה משני צידיו של רחוב 'קארה ג'אורג'יבה' (Karageorgiva) — מן השוק ועד לקצה הרחוב. הוא ציין שלא היו הגבלות על מקומות המגורים של היהודים.¹⁹ מכאן, שהם בחרו להסתופף ברובע משלהם מרצונם החופשי.

מקס לוריא לא פסח גם על בית העלמין (בית החיים) היהודי ומצא שהמצבות על

15 אוע"ס, שם.

16 325-324, Monastir Dialect, Luria, לוריא שהה בביטולה מן השבוע הראשון לחודש יולי 1927 ועד לסוף חודש אוגוסט 1927.

17 Luria, שם, 331-330.

18 Luria, שם, 331-330.

19 Luria, שם, שם.

הקברים לא יכלו לשמש מקור למחקר היסטורי וסוציו־אקונומי על הקהילה, רבניה וראשיה, משום שעד לראשית המאה ה־19 לא נהגו לחקוק כתובות על המצבות.²⁰ בשלושים השנים הראשונות של המאה ה־20 כיהנו בקהילה בתפקידים ציבוריים: יעקב רחמים ישראל, נשיא, תרפ"ח-תרפ"ט; שמואל יצחק מסוט, מזכיר, תרפ"ד-תרפ"ה; שלום נחמה, מזכיר, תרפ"ט; משה אהרן עשהאל, חבר הנהלת הקהילה, תרפ"ד; סלומון נחמיאס, מזכיר, תרפ"ח; אשר יעקב נחמיאס, נשיא, תרפ"ד-תרפ"ה; מנטש קולונומוס, נשיא בראשית שנות העשרים; שלמה יצחק קולונומוס, נשיא תרע"ב; יחיאל ר. קמחי, נשיא, ראשית המאה ה־20; בכור יצחק קסורלה, נשיא, תרפ"ו.²¹

סקר הרב אברהם רומנו, ראשית שנת 1932

הרב אברהם רומאנו, רבה של ביטולה פרסם בראשית שנת 1932 רשימה ב"יברבסקי גאלס" ובה תיאר את המצב החמור של יהודי ביטולה. לדבריו, ביטולה לא נהנתה מן הקידמה התעשייתית. אין בעיר אף לא בית חרושת מודרני אחד. בתי המלאכה הזעירים העסיקו לרוב רק פועל אחד. יש בעיר מספר ניכר של סוחרים שלמעשה אינם אלא סוחר־סדקית דלים. רב גם מספר בעלי־המלאכה אך הם אינם מומחים במקצועם. הסנדלר, אינו מתקין נעליים חדשות, אלא מטליא נעליים ישנות. החייט, אינו תופר חליפה חדשה, אלא מתקן בחוט ובמחט את האריג הקרוע. חנוונים שירדו מנכסיהם התחילו לחכור גינות קטנות ולגדל בהן פירות וירקות. אבי־המשפחה שאינו מצליח לפרנס את משפחתו, ואפילו בדוחק רב, מוציא את בנו הקטן מבית הספר ושולח אותו לרחוב למכור פירות, ירקות, גרעינים, או נייר טואלט. ילדים נמסרו כשוליות לבעלי מלאכה בהנחה שיוכלו להשתכר פרוטה כלשהי, מקץ שלושה־ארבעה חודשים של לימוד המקצוע, אך מלאכות אלו שהבטיחו הכנסת מה בימי הטורקים, שוב לא היה בכוחן לכלכל את בעליהן.

לעתים מסר האב את ילדו לבתי־מסחר בהם הוא שירת כשליח ובכך גזר האב על בנו כי ישמש כל ימיו בשירותים קטנים מהיותו חסר מקצוע. את הבת מסר האב כעוזרת בית אצל נשות הגויים. וכך נעשו יהודי ביטולה, מבוגרים וילדים, לחוטבי עצים ולשואבי־מים. רבו הרוכלים ברחוב שהכנסתם המקסימלית הגיעה עד ל־120 דינר לשבוע. (200 דינר היו שקולים כנגד לירה אנגלית אחת, 120 דינר — 60 גרוש אנגליים הערת אורי אורן). הצעירים התחתנו בגיל 18-20 ונאלצו להתגורר בבית ההורים. שכר הדירה הגיע ל־70-90 דינר בשבוע והיה שקול כמעט כנגד שכרם השבועי. היהודים התגוררו בבתיים חשוכים, ומטים לנפול, שהיו סכנה של ממש ליושביהם. הדוחק והצפיפות היו כמו בלול. עקרות הבית טרחו כל היום להשליט סדר וניקיון בד' אמות דירתן והעלו חרס בידיהן. רגליים רבות מדי דשדשו על ריצפת הבית.

20 Luria, שם, 327.

21 אוע"ס, שם, לבל, שם, 148, 177, 257, אעמלה"י HN2/8641.

תפריט מזונם של בני המשפחה היה דל וזול. בחורף אכלו בעיקר שעועית, בקיץ חסה, חציל, פלפל ירוק ואבטיח. רק פעם אחת בשבוע, בשבת, התעשר התפריט במנת בשר צנועה.

הרב אברהם רומנו תיאר גם את דמות דיוקנו של יהודי מביטולה: 'שחוח, פחדן, ולא עצלן בנוסח אוריינטלי. הוא חשדן וחסר אמון ברשות. הוא יותר כילי מאשר חסכן. מזניח את חיצוניותו, חסר אמביציות ואינו חותר לשיפור מצבו. הוא פטליסט ואינו מוכן לעצב את גורלו במו ידיו. הוא סובל בשתיקה עד לנקודה של רתיחה והתפרצות, הוא משועבד לאמונות תפלות. את השכלתו המעטה רכש ב'מלדר' (חדר תורה) ומסתכל בחיים דרך הפריזמה של הדת. הוא סבור כי לא הוא, אלא אחרים אחראים למצוקתו ופחות מכל נוטל את האשמה על עצמו. הוא מתריס כלפי הקהילה, כלפי רשויות המדינה, כלפי המנהיגים הציוניים וכלפי רשויות החסד והצדקה. רק הוא לבדו נקי בעיני עצמו.²²

דברי סניגוריה על יהודי מונסטיר וכהתרסה לדברי הרב אברהם רומנו השמיע צבי רוטמילר: 'כאן מתוארת יהדות מונסטיר מנקודת ראות של איש החברה הקפיטליסטית, שהרי אותן תכונות עצמן שמנה רומנו ביהודי עדתו אפשר וצריך למצוא בהן דווקא קו זכות: היהודי הוא עני ומצניע לכת; אינו מתערב בדברים לא לו, מקיים את הוראת 'פרקי אבות', 'אל תתחבר לרשות'. הוא חסכן, מסתפק במועט ושמח בחלקו; אינו מתגנדר, אינו מתהדר ואינו מהלך בגדולות; שם מבטחו באלוהים ונושא גורלו בסבלנות, ככל אשר יוכל; היהודי חדור הערצה ואמונה בלתי מעורערת בדת אבותיו, מתחנך על יראת אלוהים ושמירת מסורת ומשקיף על החיים מתוך הרכנת ראש, אמונה ותמימות דרך'.²³

הרב רומנו טרח וערך בשנת 1932 סקר יסודי ומקיף על יהודי העיר והגיש אותו למכותביו. בסקר רשימה מפורטת של משפחות היהודים ומשלח-ידם. אנו מביאים אותה בזה לפי סדר יורד של משלח-ידם.²⁴

מספר המועסקים	משלח-יד
127	חסרי כל תעסוקה
101	סבלים
69	חנוונים זעירים
62	מטליאי נעליים
61	מוכרי ירקות ופירות בשוק

22 אורן, שם, 47-50.

23 אורן, שם, 50-51.

24 אורן, שם, 48.

מספר המועסקים	משלח־יד
56	אלטע זאכן (סמרטוטרים)
47	סוחרים
40	סוחר קמח זעירים
24	קצבים
23	פקידים במשק הפרטי
22	עובדי מכולת כעוזרים לחנווני
19	חיטים מטליאים
19	פחחים
14	חלבנים
10	מוכרי־עור (שלחין)
1	טכנאי שיניים ²⁵
1	רופא
<u>1</u>	עורך דין
697	
<u>128</u>	אחרים, לא פורטו בסקר ²⁶
<u>825</u>	ס"ה מניין המשפחות

הרב רומנו דירג את 825 המשפחות לפי מצבן הכלכלי וקבע: 88 משפחות — במצב טוב; 139 — במצב בינוני; 267 — עניות; 331 — חסרות כל.²⁷

הרב רומנו תיאר גם את מערכת הלימודים בביטולה ואת חלקם של ילדי היהודים במערכת: מבין 120 תלמידים יהודים בגימנסיה רק 4-5 מגיעים לכיתה העליונה. בשנת לימודים זו (1932) נפסלו 42 תלמידים בבחינות לכיתה א' של הגימנסיה, למעלה משני שלישים מן הנבחנים. לטענת הרב רומנו הסיבה לכישלונם היתה בראש ובראשונה אי ידיעת הלשון הרשמית הסרבית, ולאחריה תנאי המגורים הקשים ורמת התזונה הלקויה של הילדים. הרב ניבא לנכשלים עתיד שחור. לדבריו הם נקלטו ב'מלדר' שבו נחסמת בפניהם הדרך להשכלה כללית ולהרחבת אופקים. בקרוב ייראו ילדים אלה בין מוכרי הסידקית ברחוב ובין הסמוכים על שולחן הקהילה.²⁸

25 טכנאי השיניים הרופא ועורך הדין לא היו ילידי ביטולה.

26 כנראה קשישים שיצאו ממעגל העבודה, נשים ואלמנות.

27 אורן, שם, 48.

28 אורן, שם, 50.

דבריו אלה של הרב רומנו מעידים על נאורותו, על רוחב-דעתו ועל הבנתו שלימודי הדת היהודית לבדם מנציחים פיגור תרבותי וכלכלי ויש לשאוף להעניק לילדים השכלה כללית רחבה שתאפשר להם למצוא את פרנסתם בכבוד ולהשתלב בכלכלה, בחברה ובתרבות הכלל.

ב-13 במרס 1932 התקיים בבית הקהילה היהודית בבלגרד כנס בראשות לזר אברמוביץ. בכנס דנו בסקר שערך הרב אברהם רומנו בביטולה כדי לעניין את היהודים הספרדים ביוגוסלביה במצבם החומרי הקשה של יהודי העיר ולבקש סיוע. העתקים מן הסקר נשלחו ל-*Benevolencia* – אגודת חסד של יהודי סרייבו, ול'התאחדות היהודים הספרדים' בבלגרד. היתה תכתובת בין '*Benevolencia*' לבין לזר אברמוביץ, יו"ר 'התאחדות היהודים הספרדים' בבלגרד, על דרכי הפעולה הדרושות. '*Benevolencia*' הקימה ועד של חמישה חברים שמתפקידו היה לקלוט כמה מנערי ביטולה כשוליות בבתי-מלאכה וללמדם מקצועות פרודוקטיביים. לדעת '*Benevolencia*' יש לעניין בשאלה את קהילות זגרב, סקופליה ונוביסד. צוין כי מצבם החומרי והתברואתי של יהודי ביטולה ירוד ביותר. הקהילה שרויה בדלות ובמסכנות. הצעותיו של הרב אברהם רומנו בכנס היו:

1. לשלוח בני-נוער מביטולה למקומות אחרים על מנת שילמדו מקצועות פרודוקטיביים.
2. להשתדל, בשיתוף פעולה עם הארגונים הציוניים, לשלוח חלק מן הנערים ללימודי חקלאות.
3. לאחר שנערים יסיימו כיתה שנייה של בית ספר תיכון (כיתה ו'), בית ספר יסודי בביטולה היה בן 4 כיתות, ש"א), יש להרחיקם מן העיר ואין טעם להשקיע בהם כספים.

הצעותיו של לזר אברמוביץ היו:

1. קהילות בלגרד וסרייבו תקלוטנה עשרה נערים כשוליות.
2. ההתאחדות תפנה אל ההנהלה העולמית של ה'קרן הקיימת לישראל' בארץ-ישראל בבקשה לייסד ליהודי ביטולה מושבה באדמות שבין צפת לאדמות פיק"א (Palestine Jewish Colonization Association) בגליל.
3. קהילות בלגרד, סרייבו, זגרב ונוביסד תקלוטנה 20 תלמידים מביטולה בבתי הספר שלהן.
4. קהילת בלגרד תקלוט עשרה תלמידים נוספים.
5. קהילת בלגרד חייבת לקבל על עצמה לסייע ליהודי ביטולה בסכום של 25,000 דינרים, שיגייסו ארגוני-הסעד של יהודי בלגרד.

התעורר ויכוח בכנס. הרב אברהם רומנו סבר שראשי הכנס חייבים לערוך סיור כדי לבחון את התנאים בעיר. הוא הביע התנגדות לשילוחם של ילדים מחוץ לביטולה, בטענה שאין להרחיקם מהוריהם. יש לנקוט בכל האמצעים העומדים לרשות הקהילה כדי לסייע לילדים במקומם.

יו"ר קהילת בלגרד, רפאל פינצי, תמך בעמדתו של הרב רומנו בעניין שילוח הילדים. ד"ר מרגוליס סבר כי יש לראות בסקר בסיס מתאים לפעולה. הלנה דה מאיו נשאה דברים מטעם ארגוני הנשים בבלגרד והודיעה כי ארגוני הנשים מוכנים להושיט יד, אולם הם חסרי אמצעים. אהרן אלקלעי וליאון די ליאון אמרו שיש לערוך תוכנית מקיפה יותר. הוקראה איגרת של ד"ר דוד אלבלה שלא יכול היה להשתתף בכנס. באיגרת הוא הציע לשגר משלחת לביטולה והביע צער על כי לא הוזמנו לכנס נציגי 'קרן היסוד', שכן כבר נשלחו ל'קרן היסוד' הצעות לפעולה. כמו כן, הדגיש כי ההצעות הראשונות לסייע ליהודי ביטולה באו דווקא מן היהודים האשכנזים ביוגוסלביה, דוגמת צבי רוטמילר. הוחלט להקים ועד משותף עם ההסתדרות הציונית שבראשו יעמוד הרב הראשי של יוגוסלביה (הרב יצחק אלקלעי, ש"א). ועד זה חייב לבקר בביטולה כדי לארגן את הסיוע הדרוש.²⁹

ביטולה בשנת 1936 בעיני מנהיגי ציוני סוציאליסטי, ד"ר רודולף בוכוולד יציאה המונית של יהודים מביטולה לארצות הברית, לצי"לה וליוון ועלייה מסיבית של יהודי העיר לארץ־ישראל דיללו אותה מיהודיה והחמירו מאוד את מצבם הכלכלי, החברתי והתרבותי של היהודים שנותרו בה. בשנת 1936 התעוררה 'ההתאחדות הציונית ביוגוסלביה' לבחון את מצב היהודים בביטולה ולהציע דרכים לעזרה. ד"ר רודולף בוכוולד, המזכיר הכללי של ההתאחדות הציונית נשלח אל העיר. הוא סייר בה ופירסם את רשמיו בז'ידוב (Zidov). וכך הוא מתאר את יהודיה: 'זקניהם יורדים להם למידותיהם ומעיניהם ניבטת תבונת הדורות. היהודים התהלכו... לבושי כפתנים, חבושי תרבושים, במין אצילות מיוחדת במינה. רבים לבושי סחבות, שרידי המדים של הצבאות השונים אשר צעדו באזורים אלה: צבאות טורקיים, בולגריים, סרביים וגרמניים. הם היו עדים לתהליכים שהתרחשו באזורים אלה, להפיכות, למלחמות, הם ספגו השפעות של תרבויות שונות: הביזנטית והיוונית בימי קדם, הטורקית והאלבנית, הסרבית והבולגרית, וכל אחת מהן השאירה עקבותיה וחרתה בהם סימניה. ואף על פי כן, הם שמרו על ייחודם ועיצבו דמות ייחודית שאין כמוה בתבל'.

בוכוולד הגיע לביטולה בערב שבת ותיאר את ההכנות לקבלת השבת: 'צועד לו שמש ישיש בין הסימטאות הצרות ובקולו המתנגן קורא לסוחרים לנעול את חנויותיהם. "ערב שבת, יהודים. ערב שבת," בזה אחר זה נשמעו נקישות התריסים המוגפים וצלצול המפתחות הכבדים, שערי הברזל הוגפו בקול מתכתי. רגע קל הכל השתתק. שבת עברה דרך שכונת היהודים'.

בוכוולד עמד גם על המצב הרוד של הסחר היהודי בעיר: 'חנויות רבות אינן נמצאות בשימוש כלל. חלונות הראווה ריקים, השלטים מחוקים, המקומות נטושים, תמונה של עזובה. המלווה שלי (ליאון קמחי) מספר לי כי דמי השכירות יקרים מאוד ומגיעים

ל-30-50 דינר לחודש. רבים מן השוכרים היהודים אין ידם משגת לשלם זאת.³⁰ בכוולד תיאר את הרובע היהודי ואת דייריו: 'מן השוק ועד לבית העלמין היהודי הנמצא מחוץ לעיר, משתרעת שכונת היהודים, הגיטו — קורטיזוס בלשונם של היהודים. בתים זעירים, מוזנחים, הנוטים לנפול... היהודים מכוחם ומיוזמתם בנו רבעים נפרדים כדי לחיות בהם ביחד ולשמור על יהדותם הטהורה והבלתי מוכתמת. כיום, הכבלים הכובלים את היהודים אל הגיטו הזה הם כבלי הדלות והעוני. ככל שאנו מעמיקים ומרחיקים לכת, מתפוררים הבתים והולכים, הדירות חשוכות. קרן שמש אינה מגיעה אליהן. כל חדר משמש משפחה שלמה. לא אור ולא ניקיון. וגם: 'בתים הרוסים, של כתלים כעורים. זהו זכר מן ההפגזות של המלחמה האחרונה. על בתים רבים מצוי מגן דוד וציון שנת בנייתם בעברית. אפילו תעמולה פוליטית חדרה אל השכונה היהודית. אפשר לקרוא שרידי מודעות המכוונות אל הבוחר היהודי. הן כתובות באותיות רש"י עבריות, אך בלשון לדינו: הצביעו כולכם בעד! בכלל, האות העברית ולשון הלדינו שולטים באמצעי תקשורת בין היהודים. כך מודפסים קונטרסים וכרוזים, מודעות ופרסומים מסחריים. כך גם הודפסו הספרים הישנים הגדושים בהטפת מוסר, אותם ניתן למצוא עדיין בבתי רבים. אלה ספריהם של חכמי ביטולה היהודים כמו חיים רפאל אסקייה (צ"ל אישקליו, ש"א), חכם שלמה קמחי ואחרים.

בפאתי השכונה מצויים צריפונים קהילתיים שהוקמו בכספי הקהילה בעבור היהודים העניים והמכונים 'ציפטליק' (חוזה, אחוזה חקלאית, ש"א). כל מה שראיתי עד כה, כמוהו כמותרות לעומת צריפי עץ אלו. כעשרים במספר, דחוקים זה על גבי זה, סביב חצר מעופשת. אין אלו אלא מאורות חשוכות בהן חיות, על שטח בן מטרים ספורים, משפחות בנות שש ועשר נפשות. הילדים חיוורים וצמוקים, אחדים יפים, בעלי מבט פיקח'.

בכוולד תיאר גם את תחושת ה'ביחד' היהודית ואת הייאוש הכללי: 'לפני הבתים — נשים. לראשיהן שביס המקושט בדוקאדוס, צמיד ראש עשוי מטבעות. הן כובסות, מבשלות, מנקות. כל חייהן מתרחשים בחוץ, לפני הבית בסימטה. בלילות הקיץ המחניקים הן מוציאות את יצועי בני המשפחה אל הרחוב. כאן לנים. בלילות אלה הופכת הסימטה לחדר שינה אחד גדול.

ניגשת אלינו נערה בת 17 נושאת תינוקת בזרועותיה. זוהי אחותה הקטנה, הצעירה התשיעית במשפחתה. היא מספרת על עוניים. האב מרוצה ביום בו עלה בידו להשתכר 5-6 דינרים. הוא איש נואש. אינו מצפה לכלום, הוא סביל ומסגל לעצמו הלך רוח אדיש, אוריינטלי'.

עוד על הנשים היהודיות בדרום סרביה (מקדוניה) ובביטולה: 'גם היום האישה היא הנושאת במלוא נטל החיים בגיטו, כאם וכעקרת בית... התנועה הציונית הביאה לתמורה מסוימת. האישה, למרות היותה חסרת השכלה ואנאלפביתית, מתחילה לעסוק

30 המובא בקטע זה לקוח בשלמותו מן הדו"ח של ד"ר רודולף בוכוולד. אורן, שם, 40-46.

בחינוך ילדיה. היא שולחת גם את בנותיה לרכוש השכלה. היא עצמה אדוקה, ולאדיקותה תערוכת של שמירת דפוסי מסורת עם דבקות באמונות תפלות. נשי ביטולה מאמינות עד היום בשדים, בעין רעה ובקמיעות.³¹

ועל הילדים והנוער היהודי: 'ילדים ללא פיקוח, ללא חינוך. יש בביטולה כמה מאות ילדים כאלה. לבית הספר היהודי יש חדרים מתקבלים על הדעת. עובדת גם גננת יהודיה הקובלת: 'כיצד אפשר לעבוד עם הילדים כשמרביתם באים לגן בלי פרוסת לחם ולפני שטעמו טיפת חלב',... כמה חשובה, איפוא, יוזמתה של הגב' דיאנה רומנו מזגרבל להקים בית יתומים לכ־140 יתומי העיר במטרה לשלוח חלק מהם לארץ־ישראל.³¹

בוכוולד מצא בכל זאת נקודת אור אחת והיא נוער יהודי מאורגן. 'בהמשך סיורנו אנו נפגשים בקבוצות נערים מאורגנת בארגון — נוער ציוני. 'חזק ואמץ' הוא שם קבוצתם ('חזק ואמץ' היא סיסמתה של תנועת 'המכבי', ש"א). הם מוליכים אותנו אל מועדוןם. החדרים מוארים ומקושטים בתמונות ובסיסמאות. בכניסה מקבל את פנינו שיר רענן ונמרץ — שיר העמק.³¹

קרן אור זו לא הצליחה להאיר את חשכת חייהם של ילדי ביטולה היהודים. וכך תיאר ליאון קמחי את פעולות ועד הקהילה למען הילדים:

'אנו עוזרים להם ככל שידנו משגת. סוף סוף אין לדרוש כי גמילות החסדים בביטולה תהיה גדולה יותר מאשר במקום אחר. מה גם שהשכבה של בעלי היכולת היא דקה למדי. הילדים מרגישים שהם מקבלים נדבות. הם אוכלים מזון דל ב'מנוחה' ומקבלים מדים ישנים במקום בגדים. לעתים יש הכרח להפריד בין הילדים לבין הוריהם, ולו גם בכוח. הילד רואה סביבו רק לחם צר, אופקים מצומצמים ובורות, כאשר הוא גדל בנסיבות אלו אין לו אלא ללכת בדרכי אביו: להיות סבל, רוכל ובמקרה הטוב ביותר — עוזר לחנווני.³¹

בוכוולד חתם את ביקורו בביטולה ב'אסיפה חשובה מאוד' — 'אונה אינפורטנטה קונפרנסיה' בבית כנסת אראגון. בוכוולד תיאר את בית הכנסת ואת קהל המתכנסים בו: 'הבנין הוא מזיגה מוצלחת של הסגנון הספרדי והמזרחי. שטיחים רבים, חנוכיות עתיקות, הקישוט הכבד של ארון הקודש, כיסאות עתיקים ואפילו ה'קובה' (הכיפה, ש"א), המזכירה את תוכנו הפנימי של המסגד המוסלמי. בית־הכנסת היה מלא על גדותיו. אפילו הזקנים שאינם מבינים סרבו־קרוואטית באו לשמוע... על ציון. הכל הקשיבו קשב רב. יציע הנשים אף הוא מלא נשים עטורות טוקאטוס (צ"ל, דוקאדוס), לראשיהן. נשי ביטולה מגלות עניין רב בארץ־ישראל.³¹

ההתאחדות הציונית ביוגוסלביה מסרה בדיון וחשבון השנתי שלה לשנת 1937 כי ליאון קמחי ממלא את התפקידים החשובים הבאים: סגן יו"ר 'התאחדות ציוני יוגוסלביה', חבר הוועד הפועל של איגוד הקהילות הארצי. קוראטור של הקרן הקיימת בדרום יוגוסלביה, מזכיר התנועה הציונית בביטולה ומזכיר ועד הקהילה.³¹

יהודי ביטולה שהיגרו לארצות-הברית עמדו בקשרים הדוקים עם בני משפחותיהם ועם בני קהילתם. הם היו ערים למצוקותיהם ונחלצו לעזרתם. בספטמבר 1937 התעוררו המהגרים מן העיר אינדיאנפוליס והקימו קרן לסיוע לבני קהילתם בביטולה בשם: 'קרן העזרה של יהודי אינדיאנפוליס' — 'Jewish Welfare Fund of Indianapolis'. הם הרימו כספים ואספו מלבושים למען בני קהילתם בביטולה, והמריצו את בני הקהילות בניו-יורק וברוצ'סטר לעשות כמותם. המלבושים נשלחו לביטולה לאחר ששחררו מתשלום מכס בסרביה, בהמלצת הרב יצחק אלקלעי מבלגרד. יום קבלת המלבושים בביטולה היה יום חג לבני הקהילה. הם התהדרו בכגדיהם החדשים ושוטטו בהם בגאווה בחוצות הרובע היהודי. יהודי אינדיאנפוליס נהגו לתרום למען בני קהילתם בביטולה מידי שנה בשנה סכומים שבין 500 ל-600 דולר. תרומות ליהודי ביטולה נשלחו גם מבני הקהילות המונסטירליות בניו-יורק וברוצ'סטר.³²

הרב אברהם רומנו שב וערך סקר נוסף על יהודי העיר ב-1 בדצמבר 1939 ופירסמו בזיידוב ב-9 בספטמבר 1940. לפי הסקר, בפסח 1939 היו רשומות 318 משפחות שקיבלו סיוע מהקהילה. משפחות אלו מנו 1,426 נפשות, לעומת 294 משפחות שמנו 1,515 נפשות וקיבלו סיוע בשנת 1931. אל מעגל הנזקקים נוספו בשנים אלה 271 נפשות. הרב תיאר גם את תנאי המגורים של יהודי עירו. לדבריו, בתי אב כללו משפחות רבות תחת קורת גג אחת. הם ניהלו משק בית משותף ועבדו במשותף. הורים גרו עם בניהם הנשואים, או עם בנותיהם וחתניהם. רבים עשו מאמץ לבנות קן לעצמם, אך רק מעטים הצליחו. כמה מהם חזרו לחיק המשפחה המורחבת מטעמי חיסכון.

להלן רשימת היהודים שעבדו לפרנסתם, לפי משלח-ידם:

מספר	משלח יד	מספר המועסקים	משלח יד המועסקים
8	חלבנים	89	זבנים
8	כלי-קודש	70	סבלים
8	מגדלי ירקות	63	חסרי-מקצוע
8	מטאטאי רחובות	57	מטליאי נעליים
7	סטודנטים	54	מוכרי ירקות
6	גהצנים	43	אלטע זאכן (סמרטוטרים)
6	גלבים	43	סוחרים
6	זגנים	42	פועלים יומיים

32 על עניין המלבושים והתרומות קרא בהרחבה בפרקים: 'ארצות הפזורה של יהודי מונסטיר', אינדיאנפוליס, ו'מוסדות פילנתרופיים שפעלו במונטסטיר', הג'וינט.

6	סוכנים מסחריים	34	רוכלים
6	תופרי 'אופנקות'	29	סוחרי קמח ואופים
5	נפחים	29	קבצנים
4	בעלי מסעדות עממיות	26	חייטים מטליאים
4	יצואנים	24	חנוונים זעירים
4	פחמיים	22	קצבים
3	בעלי מסעדות	21	משרתים
3	חייטים	17	פחחים
3	רופאים (לא מקומיים)	16	סוחרי עופות
2	מכבי-אש	14	מגדלי פירות
2	נגרים	14	בורסקאים
1	מהנדס (לא מקומי)	11	בעלי בתי-קפה
1	עורך דין (לא מקומי)	10	עגלונים
1	צבע	9	חלפנים
1	רופא שיניים (לא מקומי)	9	פקידים

מן הרשימה עולה כי מספר המועסקים עלה על מספר המשפחות, דבר המעיד על כך שבני משפחה אחרים, לבד מראש המשפחה, יצאו לעבודה. אין ברשימה נתונים על עבודת נשים. מעדויות רבות נמסר כי נערות יהודיות עבדו במשקי-בית, ובעיקר במשקי-בית נוכריים. השוואה בין הסקר של שנת 1932 לסקר של שנת 1939 מראה כי מניין המועסקים עלה מ-570 ל-849. משלחי-יד חדשים שאימצו לעצמם יהודי ביטולה בשנים שבין שני הסקרים היו: פועלים יומיים, רוכלים, קבצנים, סוחרי-עופות, בעלי בתי-קפה, עגלונים, חלפנים, מגדלי פירות וירקות, זגגים, ספרים, מסגרים, בעלי מסעדות עממיות, פחמיים, יצואנים, חייטים, נגרים, מכבי-אש וצבע אחד.

הרב רומנו סיווג גם את משלמי המסים בקהילה, לשמונה קטגוריות לפי דירוג משלמי המס: 1; 2; משפחות, 2; 3.12; 4.8; 5.34; 6.28; 7.41; 8.43; 42 — סך הכול 210 משפחות. מכאן ש-689 משפחות (75%) היו עניות במידה כזו שלא עלה בידן לשלם את מסי הקהילה.³³ בין השנים 1931-1939 קיבלו אחדים מצעירי ביטולה מלגות ללימוד מקצועות שונים, כגון: נגרות, ספרות וחייטות. שבעה מבוגרי בית הספר התיכון החלו ללמוד באוניברסיטה. מלגות-הלימוד הוענקו על ידי שני ארגוני צדקה ביוגוסלביה, 'משען' מבלגרד ו'בנבולנסיה' מסרייבו.

בשנים 1931-1940 נטשו את ביטולה 1,090 מיהודיה. (203 משפחות ו-120 יחידים, 569 זכרים ו-521 נקבות). 429 עלו לארץ-ישראל, 205 עזבו לזגרב, 181 לסקופליה, 162 לבלגרד, 27 לנוביסד, 42 לדרום אמריקה, 25 ליוון, 7 לבוסניה, 7 לשטיפ ו-5 לנובי פאזאר.³⁴

התנועה הציונית בביטולה

משנות העשרים של המאה ה-20 ניכרה בביטולה פעילות ציונית תוססת. נוסדו ארגונים ציוניים רבים ועלו לזירת-הפעילות אישים ומנהיגים שהציבו לעצמם שורה של מטרות: להכשיר את הלבבות לאהבת ארץ-ישראל, להדריך את בני-הקהילה ולכוונם למקצועות פרודוקטיביים, ובעיקר לחקלאות, לקיים קורסים לעברית, להקים מועדונים, לארגן תנועות-נוער לומד ועובד, לייסד ארגוני תרבות וסעד ברוח ציונית, להרגיל את בני הקהילה לשקול את השקל הציוני ולתרום למוסדות הלאומיים — 'קרן קיימת לישראל' ו'קרן היסוד', לשלוח צעירים ללמוד חקלאות בחוות חקלאיות סמוכות לביטולה ובבית הספר החקלאי 'מקוה ישראל', לארגן עלייה לארץ-ישראל, עליית יחידים ובעיקר יחידות בכוונה שתנישאנה בארץ עם אזרחים ארצישראלים, ועליית משפחות, אם במסווה של תיירות ואם בדרך ליגלית — באמצעות סרטיפיקטים (רשיונות עלייה מנדטוריים).

להלן כמה הצהרות והתבטאויות בשבח הציונות וארץ-ישראל מפייהם של מנהיגי הקהילה ופעיליה הציוניים:

הרב שבתי ז'אין, רבה של הקהילה היה חותם את מכתביו במילים: 'כשלוש ציון ובברכת-התחיה'. במכתבו ל'התאחדות' בירושלים מיום ט"ז בתמוז תרפ"ד, כתב לאמור: 'המילה ציון ממלאה את לב כל יהודי מתושבי ביטולה'.³⁵

ליאון קמחי, כשנתבקש לחוות דעתו על בולטין באיספניול בנושאי ארץ-ישראל, שיצא לאור על ידי 'ההתאחדות' בירושלים, כתב ב-29 בנובמבר 1925:

'הבולטין הוא בעל תועלת מיוחדת וערך מיוחד במובן זה שהוא מעניין ומסב את תשומת ליבה של היהדות הספרדית בכל התפוצות, לכל הנעשה והעומד להיווצר בשדה התנועה של עבודת הבניין בארץ-ישראל. אנו מחכים לקבלת הבולטין הזה מידי שבוע, בסקרנות ובגעגועים רבים. באים חברי אגודת 'התחיה', אלה שאינם קוראים צרפתית וסרבו-קרואטית, לאמור אלה שאינם יכולים לשאוב ידיעות וחדשות מעיתונים אחרים, אלא אך ורק בשפה האיספניולית, וקוראים בו בשקיקה. הבולטין מתקבל אצלנו בשני עותקים — אחד ל'תחיה' והאחר לועד הקהילה. אנו מדביקים את שניהם בשערי בתי-הכנסת, בכדי שכל בני הקהילה המעוניינים בחדשות מארץ-ישראל יקראו אותם'.³⁶

ליאון קמחי התלהב מן הלוח השנתי של 'הקרן הקיימת לישראל' שהגיע לביטולה, וכך

34 לבל, שם, 153, 155.

35 אוע"ס, שם.

36 אוע"ס, שם.

כתב ל'התאחדות': 'הנני להזכירכם כי הלוח השנתי של ה'קרן הקיימת לישראל' המכיל רשימות מפעולותיה, מטרותיה והצלחת עבודתה בשנים האחרונות, השפיע רבות על הציבור. יש לקוות שהוצאת חוברות כאלה או דומות להן, לעתים קרובות, תוכל להועיל להפצת הרעיון הציוני בקרב ההמון שאינו יודע דבר על המתהווה והמתרקם בארץ, תסייע בקירובם של כל המרוחקים עד כה מענייני האומה ומן העבודה הלאומית היוצרת בארץ-ישראל. קונטרסים אלה העוסקים בתולדות התנועה הציונית, מנהיגיה והוגיה כגון: הרצל, נורדאו, ז'בוטינסקי, סוקולוב, סמילנסקי ועוד ועוד. חוברות המראות בעובדות את פעולותיה של 'קרן הקיימת לישראל', מלאות בתמונות מחיי הארץ, עשויות לעורר את המונינו, התאבים לקרוא דברים על ארץ-ישראל המתחדשת.³⁷

במכתבו ל'התאחדות' בירושלים ב-25 בנובמבר 1925 כתב: 'מה שדרוש הוא עיתון איספניולי אחד... אשר יכיל בשפע ידיעות מארץ-ישראל מכל המתרחש בה... שיהיו בו מאמרים שיעסקו בתולדות הציונות. עיתון אשר יוכל לעורר את המונינו מתרדמתם, מבטלנותם היומיומית, לרומם את רוחם ואת כבודם בעיני עצמם כבני האומה הקמה לתחייה'.

ליאון קמחי ינק את חיבתו לארץ-ישראל בהיותו פליט בסלוניק בימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר ביטולה הופצה והופגזה על ידי הצבאות שלחמו במקום. הוא היה בן 17 בלבד כשהגיעה לסלוניק הידיעה על הצהרת בלפור ונסחף בהתלהבות הכללית שפקדה את יהודי סלוניק לקראת הגשמת החלום של בניין הבית הלאומי בארץ-ישראל. בשוכו לביטולה בשנת 1919, יסד שתי אגודות נוער ציוניות: 'בני ציון' ו'בנות ציון'. בנובמבר 1923 התאחדו שתיהן לאגודה אחת בשם 'התחיה' שמנתה עם היווסדה כ-200 חברים. לתפקיד יו"ר 'התחיה' נבחר ליאון קמחי, כסגנו שימש שמואל לוי; אלברט עשהאל היה מזכיר; יעקב ארואיסטי, גזבר וממונה על ענייני ה'קרן הקיימת לישראל'; יצחק מסעוד (מסוט), מפקח; יצחק לוי, כלכלן; אברהם קמחי, הממונה על הספורט; חנה חסון וחנה קסורלה, בראש מחלקת הנשים.

באותה שנה הצטרפה תנועת 'התחיה' לברית אגודות הנוער היהודי בממלכה הסרבו-קרואטית.³⁸

הרב שבתי ז'אין כתב ל'התאחדות' בירושלים ב-1 בנובמבר 1924, גם על מוסדות קהילתו ובכללם על הארגונים הציוניים שפעלו בה:

'התחיה' — 'סוסייטאד ציונסטה די ז'ובינוס' (אגודה ציונית לצעירים) מונה כמאה חברים, פעילה, עובדת בהתאם לתכנית הציונית. מצבה התרבותי אינו בעל ערך וחשיבות מיוחדים. לעבודה לטובת ה'קרן הקיימת לישראל' ולהפצת שקלים הם הינם הראשונים אשר מתמסרים לעבודה'.

'שרה אהרונזון' (!) — אגודה ציונית לבנות, מונה 80 חברות. מטרתה לחנך את

37 אוע"ס, שם.

38 לבל, שם, 168.

חברותיה ברוח לאומית-עברית. מארגנת הרצאות. אחת לחמישה עשר יום מרצה נערה אחת. על פי רוב בהתבסס על תרגומים מפרסומים בעברית; וצעיר ממשכילי העיר נושא הרצאה אחת לחודש. האגודה מכסה את הוצאותיה על ידי גביית תשלום בסך דינר אחד מכל חברה המבקרת בהרצאות, הכנסות מנשפים ועוד. אגודה זו מצטיינת בפעילותה. ועדת 'קרן היסוד' — ועדת 'קרן היסוד' מתנהלת תחת נשיאות הכבוד של עבדכם (הרב שבתי ז'אין). כמו כן על ידי ה"ה ויטאל פראגי, משה ברכה, מושון פארדו, צ'ליבון פרנקו, ודאריו פארדו, וכן שמואל לוי וליאון קמחי, באי-כוח 'התחיה'.³⁹

'ועדת השקל' — על קיומה של ועדת השקל אנו למדים מ'קול קורא' שפרסמה ועדה זו בביטולה באייר תרפ"ה (אפריל-מאי 1925): 'ביטולה עמדה תמיד במקומות הראשונים ביוגוסלביה בגייסה 600-700 שקלים. אנו מקווים שבשנה זו תגיע לשיא במילוי חובתה. יהודי, יהודיה! קנו את השקל. אם הוועדה לא מצאה אתכם במקום עבודתכם או בביתכם, חפשו את הדרך לשקילת השקל, זו חובתכם וזו גם זכותכם! ועדת השקל הוקמה על ידי תנועת 'התחיה'.⁴⁰

ז'ני לבל ציינה כי בשנים 1924-1927 תרמו יהודי ביטולה בין 600-800 שקל מדי שנה, כ-10% יותר מכלל השקלים שנשקלו ביוגוסלביה, וכי בשנים 1928-1931 כשמצבם של יהודי ביטולה היה בשפל המדרגה, הם תרמו 400-500 שקלים, כ-7% מכלל השקלים שנשקלו ביוגוסלביה כולה.⁴¹

חוג לדרמה — הנרי נחמיאס הקים חוג לדרמה. הוא ביים את ההצגות וגם כתב בעצמו כמה מחזות, ותרגם מחזות של מחברים אחרים. הוא העלה על הבמה את המחזה 'דרייפוס'. כן הועלו מחזותיו של הרב יצחק אליצפן, שעמד בראש 'חוג לומדי תורה', ושל הרב ז'אין ובכללם המחזות: 'שרה אהרנסון', 'דבורה ויפתח' — העוסקים כולם בארץ-ישראל הן בתקופת המקרא (דבורה ויפתח) והן בשיבת ציון המחודשת ('שרה אהרנסון'). הוצג גם המחזה של מולייר 'החולה המדומה'.⁴²

כדורגל — בביטולה פעלו גם קבוצות כדורגל יהודיות שנשאו את השמות 'סיני', 'מכבי' ו'אספרנסה' (התקווה). הן שיחקו זו עם זו ועם קבוצות כדורגל יהודיות מסקופליה.⁴³

אגודות ספורט — נודעו בביטולה ארבע אגודות ספורט: 'התקווה', 'מכבי', 'טרומפלדור' ו'אולימפיק'.⁴⁴

אף כי יהודי ביטולה הצטיינו בהפצת השקלים, נבצר מהם לשלוח צירים לקונגרסים הציוניים. ב-15 באוגוסט 1925, לפני פתיחת הקונגרס הציוני הי"ד, כתב 'המשרד המכין את הוועידה העולמית של היהודים הספרדים' בירושלים (להלן: 'המשרד המכין') אל

39 אוע"ס, שם.

40 אוע"ס, שם.

41 לבל, שם, 180.

42 לבל, שם, 170-171. אורן, שם, 65.

43 לבל, שם, 168, 171-172.

44 לבל, שם, 187, קונסטנטינוב, יהודי, א"א, C-61.

1918-1943 מימי הממלכה הסרבו־קרואטית ועד להשמדה 77

קריאה לשקילת השקל הציוני, אייר תרפ"ה, 1925

ארגון 'התחיה' בביטולה כי על פי תקנות 'ההסתדרות הציונית', יכול 'המשרד המכיין' ליהנות מן השקלים שנשקלו בביטולה ולהעבירם לחשבוננו כדי להגדיל את ייצוגו בקונגרס. לעומת 'המשרד המכיין' דרש הרב שבתי ז'אין לשמש ציר לקונגרס מטעם עירו ביטולה, אך נענה בשלילה בטענה כי לאחר עמל רב עלה בידי 'המשרד המכיין' לשלוח לקונגרס שני צירים בלבד, אחד מטעמו ואחד מטעם 'חלוצי המזרח'.⁴⁵

קונסטנטינוב הוסיף מידע על תנועת 'התחיה': 'האגודה הטיפה לאהבת החקלאות ומדי שנה שלחה מספר חברים למרכזים חקלאיים במטרה ללמוד ולהשתלם'.⁴⁶

קונסטנטינוב מסר על אגודות ציוניות נוספות שפעלו בביטולה:

תכלת לבן — לאגודה זו השתייכו בני הנוער העובד המתקדם, בראשה עמד מרסל די מאיו. היא הטיפה לעבודה שיתופית, לעלייה לארץ-ישראל ולהקמת מדינה יהודית.⁴⁷

ז'ני לבל ציינה כי תכלת לבן החלה לפעול בשנת 1934 ותוך זמן קצר מנתה 300 חברים. בראשה עמדו נסים אלבה, מרסל די מאיו, ויקטור משולם, מרדכי נחמיאס ושמואל קלדרון. האגודה אירגנה הכשרות חקלאיות. כמה מחבריה השתתפו גם בהכשרה ימית לדייגים ליד סושאק שעל שפת הים האדריאטי.⁴⁸

אספרנסה (התקווה) — אגודות בשם זה נמצאו בקהילות אחרות דוגמת סרייבו. ז'ני לבל מסרה כי חברי מועדון 'התקווה' למדו בשנת 1925 את השפה העברית מפיה של הגנת מארץ-ישראל לאה דוידסון (בן דוד). לאגודה היתה גם קבוצת כדורגל שנקראה גם היא 'התקווה'. בין חברי אגודת הספורט 'התקווה' היו: ליאון אלבוחר, פנחס אלבינדה, אברהם אלברניס, ליאון ברוך, משה חסון, משה ישראל, ז'אק כהן, משה לוי, יצחק מוסה, ליקו נבון, ז'אק נחמיאס, ז'אק פארדו, יצחק פארדו, משה פארדו, ז'אק קלדרון וחיים רוסו.⁴⁹

ויצ'יו — קונסטנטינוס מסר כי היה זה ארגון נשים שעסק בפעילות חברתית והטיף לצינונות ולעלייה לארץ-ישראל. לבד מכך, הארגון דאג להבטיח לנערות נטולות אמצעים נדוניה מלאה — מה שאיפשר חיי משפחה גם לצעירות העניות ביותר והציל אותן מן הסכנה לסור מדרך הישר.⁵⁰

תזמורת — ז'ני לבל מסרה גם על תזמורת שהיתה קשורה לפעילות הציונית בביטולה: התזמורת נקראה 'התקווה' כשם האגודה 'אספרנסה' (התקווה) והיו בה כלי נשיפה, תופים ומצילתיים. תזמורת זו ליוותה את נציגי ביטולה ב'ועידת הנוער הציוני של דרום סרביה' (מקדוניה, ש"א), שנערכה בסקופליה ב-31 במאי 1924.⁵¹

45 אוע"ס, שם. על 'חלוצי המזרח' ו'המשרד המכיין': שלמה אלבוחר, 'הזדהות, הסתגלות והסתייגות', אברהם-חיים, ייחוד והשתלבות.

46 קונסטנטינוב, שם.

47 קונסטנטינוב, שם.

48 לבל, שם, 186.

49 לבל, שם, 168, 187.

50 קונסטנטינוב, שם, ויצ'ו Wizo, Women's International Zionist Organization.

51 לבל, שם, 171.

הרב ג'אין קֶבֶר לליאון קמחי בפעילותו הציונית וכך כתב ל'התאחדות' בירושלים במכתבו מט"ז בתמוז תרפ"ד, 18 ביולי 1924:

'אני התחלתי במרץ רב בעבודה לטובת תחיית הנוער בביטולה בכדי להכין אותו לקראת החיים החדשים בארץ־ישראל... רעיוני בדבר יסוד מושבה עברית ספרדית מיהודי ביטולה בארץ־ישראל הולך ומתקדם... בחודש אוקטובר בשנה זו אסע לזמן קצר לארצות־הברית ואבקר את המושבות הגדולות של יהודי ביטולה בארץ זו במטרת ייסוד המושבה הנ"ל בארץ־ישראל. החיבה לארץ־ישראל בעיר זו כה גדולה עד שאין שום כוח אשר יוכל לעמוד בפני הגירה (!) לציון.⁵²

ובמכתבו מיום כ"ב בתשרי תרפ"ה, 23 באוקטובר 1924, הוסיף וכתב: 'בטוחים אנו כי מחצית מתושבי ביטולה ירצו להתיישב בארץ־ישראל'. בשנה זו הפצנו 750 שקלים בחגיגה גדולה אשר ערכתי ביום ל"ג בעומר אשר נקרא 'יום השקל'. חגיגה מיוחדת (התקיימה) בכל ארבעת בתי־הכנסת. כמו כן סודר טכס עממי בגן אחד ואחרי הצהריים נערך החזיון (המחזה, ש"א) 'שרה אהרונזון'.⁵³

כן דיווח הרב ז'אין על התרומות של יהודי ביטולה ל'קרן הקיימת לישראל' ול'קרן היסוד': 'בהישאר העיר בלי סביבה אמידה (בעקבות חורבנה במלחמות הבלקנים ובמלחמת העולם הראשונה, ש"א), עם קיבוץ הכספים ל'קרן היסוד' ועם ייסוד בתי ספר חדשים, אין ההכנסות ל'קרן הקיימת' משביעות רצון בשנה זו, אולם בהשוואה ליתר הערים ביוגוסלביה תפסה ביטולה בשנים שעברו את המקום היותר חשוב'.⁵⁴

ב־24 ביוני 1927 כתב הרב שבתי ז'אין ל'התאחדות' בירושלים: 'בשנה זו נמכרו 510 שקלים לעומת 320 של השנה שעברה'.⁵⁵

השנים 1928-1930 היו שנות משבר כלכלי וכתוצאה מכך פחת מאוד היקף שקילת השקלים ביוגוסלביה ובעולם היהודי כולו. ליאון קמחי, שהבחין בתופעה, הציע במאמר ב'זידוב' כי על ההסתדרות הציונית להפחית את מחיר השקל לכדי מחציתו. כתוצאה מכך, שקילת השקל תקבל תמריץ מחודש, מספר השוקלים יגדל והכנסות ההסתדרות הציונית לא ייפגעו.⁵⁶

שליח מן העיר ביטולה בשם יעקב אלבוחר עלה לירושלים בשנת 1925 ועסק ברכישת שטח של 30 דונם ליד הכפר 'נענה' (לימים נען) להקמת מושבה ליהודי ביטולה. בעלי הקרקע היה תופיק איוב מיפו. העיסקה לא יצאה לפועל. יעקב אלבוחר התגייס ל'הגנה' וב־1929 בדרכו מרוממה לעמדה בבית היתומים דיסקין שבגבעת שאול בירושלים, נהרג על ידי פורעים ערבים.⁵⁷

52 אוע"ס, שם.

53 אוע"ס, שם.

54 אוע"ס, שם.

55 אוע"ס, שם.

56 אורן, שם, 84-86.

57 שאלון וראיון של מאיר אלבוחר, בנו של יעקב.

ליאון קמחי עורר מחדש את עניין הקמתה של מושבה ליהודי ביטולה בארץ-ישראל. במכתבו ל'התאחדות' בירושלים מג' בטבת התרפ"ו — 20 בדצמבר 1925, טען כי קבוצה של יהודים מביטולה מתכוננת לעלות לארץ ולעסוק בחקלאות במושבה שתוקם למענה על ידי 'הקרן הקיימת לישראל'. הוא ביקש את 'התאחדות' לדרוש ש'הקרן הקיימת לישראל' תקצה את האדמות המתאימות.

ההתאחדות' לא גילתה עניין בכך וביקשה לצנן את התלהבותו של ליאון קמחי בכותבה: 'אם העולים המתכוננים לבוא מביטולה הם עוסקים בחקלאות מכבר אנו נוכל לעזור להם רק בכואם לארץ, ואם האלמנט העולה הוא רק חובב חקלאי בלבד, יש מן הצורך שיקבל חינוך והדרכה חקלאית משך זמן ידוע בארץ טרם עלותו על הקרקע'.⁵⁸ לעומת זאת, כאשר ביקרה בארץ משלחת של יהודים מביטולה, ובראשה הרב שבתי ז'אין, ליאון קמחי ובכור קסורלה, הביעה 'ההתאחדות' תמיכה נלהבת ברעיון הקמתה של מושבה של יהודי ביטולה בארץ. וכך כתבה בכ"ב בסיוון התרפ"ו, 4 ביוני 1926, ל'שיירת האורחים הנכבדה מביטולה': 'מטרה חשובה הצבתם לנגדכם בביקורכם זה בארצנו — להניח את היסוד למושבה הספרדית הראשונה ליהודי ביטולה... התאחדותנו רואה בהגשמת מפעלכם החשוב הקרוב של יצירת המושבה ליהודי ביטולה, את אחד מניצני תחייתנו. עלו והצליחו!'⁵⁹

יהודי ביטולה לא הרפו והוסיפו לדרוש מן 'ההתאחדות' לפעול להשגת אדמות. הנושא הוזכר כמעט בכל מכתב שנשלח מביטולה הן של תנועת 'התחיה', הן של הקהילה והן של סניף 'ההתאחדות'. במכתב של 'ההתאחדות' בירושלים למר בכור קסורלה, נציג 'ההתאחדות' בביטולה, מ-8 בפברואר 1927, נכתב: 'הקרקע שהיתה מיועדת לבני ביטולה בעמק, שהיתה מביאה כבוד ליהדות הספרדית, נמסרה לקבוצה חקלאית מאורגנת אחרת'.⁶⁰

'ההתאחדות' בירושלים דרשה גם שכל התרומות ל'קרנות הלאומיות' וכן גם השקלים לקונגרסים הציוניים שיישקלו על ידי יהודי העיר, יועברו אליה, כך היא תגביר את כוחה ואנשיה הם שייצגו את יהודי ביטולה בקונגרסים הציוניים. דרישה זו עוררה התנגדות חריפה בחוגים הציוניים בעיר.⁶¹

וכך כתב נציג 'ההתאחדות' בביטולה ל'התאחדות' בירושלים ב-8 בפברואר 1927: 'דרישת 'ההתאחדות' שהתרומות ל'קרנות הלאומיות' תגענה לתעודתן באמצעות 'ההתאחדות' עוררה ויכוחים עצומים... שאלה זו תוכל לעורר ספקות וחששות של פְּרֹוד'.⁶²

58 אוע"ס, ש.ם.

59 אוע"ס, ש.ם.

60 אוע"ס, ש.ם.

61 אוע"ס, ש.ם.

62 אוע"ס, ש.ם.

ליאון קמחי דאג לאחד את כל הגופים הציוניים שפעלו בביטולה לוועד מרכזי אחד שהוא עמד בראשו, כדי למנוע את האפשרות שיהודי ביטולה יתפתו לדרישות 'ההתאחדות'. הוא כתב ב-9 במרס ל'התאחדות' בירושלים: 'הושג הסכם בין כל הגופים הציוניים של קהילתנו. כל הפעילות הציונית תיעשה על ידי ועד מרכזי אחד'.⁶³

'ההתאחדות' פגעה פגיעה קשה בפעילות הציונית ובעבודת הקהילה בכללה, כאשר ניצלה את בואה של משלחת מביטולה לירושלים כדי לבקש את הרב שבתי ז'אין לצאת מטעמה לארגנטינה כדי לעורר את היהודים הספרדים באמריקה לעניין הציוני. הרב שבתי ז'אין נענה לבקשה ולחץ על קהילת ביטולה לוותר על שירותיו בקהילה לזמן מה. במכתבו של הרב ז'אין לד"ר יצחק לוי, סגן יושב ראש 'ההתאחדות' בירושלים, מיום ד' בחשון תרפ"ה, הוא כתב: 'בעוד חודש אסע לחודשים מספר לאירופה ולארצות-הברית, לשם תעמולה לטובת ייסוד מושבה עברית ספרדית בארץ-ישראל'.⁶⁴ ההתאחדות בירושלים ידעה היטב כי הרב ז'אין הספיק לכהן בקהילה זמן קצר מאוד. הוא החל בכהונתו באייר תרפ"ד ובתקופת כהונתו הצליח להפיח רוח-חיים בקהילה ולעוררה למען ציון וארץ-ישראל. עם זאת, ההתאחדות לא נרתעה מלפנות אל ועד הקהילה בביטולה ולהודיע לו, ב-15 ביוני 1926, כי הוסכם שהרב ז'אין ייסע מטעמה למשך שישה חודשים והסבירה כי בהזדמנות זו הוא יפעל גם לעורר את התעניינות הגולה הספרדית באמריקה במצב העדה בביטולה. התעניינות הגולה הספרדית באמריקה במצב העדה בביטולה היתה 'הפתיון' שהושלך לוועד הקהילה בביטולה כדי שישכים להתיר את החוזה של שבתי ז'אין. חברי ועד הקהילה סברו לתומם כי שהותו של הרב ז'אין באמריקה תהיה קצרה וכי הוא יצליח לעורר את היהודים הספרדים באמריקה, שרבים מהם היו יוצאי ביטולה, לסייע לאחייהם בעיר. אבל הרב ז'אין לא חזר לביטולה, והעיר נותרה ללא רועה רוחני וממריץ ציוני.⁶⁵ במכתב של 'ההתאחדות' בירושלים מיום 24 בינואר 1929 אל שמואל לוי, נציג 'ההתאחדות' בביטולה נכתב: 'הרב ז'אין נמנה (מונה, ש"א) בדצמבר 1928 בתור רב ראשי על אי אלו עדות הספרדים בארגנטינה (!) ואנו איחלנו לו הצלחה רבה'.⁶⁶ יהודי ביטולה היו מודעים לכך שה'התאחדות' לא שירתה את עניינם. במכתב מ'ההתאחדות' בביטולה להתאחדות בירושלים הם כתבו: 'עשוי להיווצר קרע בין נציגי 'ההתאחדות' לבין הפעילים של התנועה הציונית, ומשום כך חייבת 'ההסתדרות הציונית' לפעול ליישוב יהודים ספרדים על הקרקע. כוחה של 'ההתאחדות' פוחת והולך. אין מאחוריה ציבור. בקרוב לא תהיה לה כל חשיבות'.⁶⁷

63 אוע"ס, שם.

64 אוע"ס, שם, ראה הפרק על התפוצה המונסטירלית.

65 אוע"ס, שם.

66 אוע"ס, שם.

67 אוע"ס, שם.

'ההתאחדות' בירושלים הוכיחה את חדלונה ואת אוזלת-ידיה כאשר כתבה ב-24 בינואר 1929 אל נציגה בביטולה מר שמואל א. לוי:

'לצערנו הרב אין אנו רואים כל הטבה בעניינים היישוביים של הספרדים (דוק, ספרדים ולא יהודי ביטולה). אפשר ששנת המשבר הקשה העוברת על ההנהלה הציונית מעכבת בעד מילוי התחייבויותיה כלפי הספרדים'.⁶⁸

ב-25 ביוני 1929, במכתבו להתאחדות בירושלים, חזר ליאון קמחי ועורר את שאלת התיישבותם של יהודי ביטולה על אדמות ארץ-ישראל: פיק"א (Palestine Jewish Colonization Association) מייסדת מושבה ליד בנימינה. שמואל לוי (סגנו של ליאון קמחי בתנועת 'התחיה' שעלה בינתיים לארץ), חקר את המקום הזה. אפשר וצריך ליישב בו יהודים מביטולה. כדאי לבדוק גם מקומות אחרים.⁶⁹

אך 'ההתאחדות' בירושלים היתה עסוקה בטיפול בנפגעי מאורעות תרפ"ט, (אוגוסט 1929), ולא רק שנמנעה מלטפל בהעלאת יהודי ביטולה לארץ-ישראל ובייסוד מושבה חקלאית למענם, אלא שבמקביל דרשה מהם להגדיל את השתתפותם בהוצאותיה בארץ. במכתבה מיום 13 בדצמבר 1929 כתבה:

'אלה אשר נפגעו מן המצב באופן הכי קשה הן באבדות נפש והן ברכוש, הם ברובם הגדול ספרדים ובני עדות המזרח. אנו פונים אליכם באופן מיוחד להקציב השנה סכום ניכר לטובת 'ההתאחדות' ולתמוך בה ככל האפשר בחומר וברוח'.⁷⁰

ייסוד 'הסוכנות היהודית לארץ-ישראל' עורר תקוות חדשות בקרב יהודי ביטולה. במכתב ועד הקהילה ל'הסתדרות הציונית' בירושלים מיום ט' בסיון תרפ"ט, 17 ביוני 1929, נכתב:

'אנו מצפים להגשמת הרעיון של בניין הבית הלאומי ומביעים רצוננו לעלות לארץ-ישראל וליטול חלק ביישובה. רעיון הקמת 'הסוכנות היהודית' נראה לנו מצוין. אנו מפנים תשומת לבכם שאיחוד זה (של ההסתדרות הציונית עם ארגונים לא ציוניים) יהיה בלתי שלם ללא ייצוג החלק הספרדי של עם ישראל. אנו רואים ב'התאחדות' נציגה שלנו ב'הסתדרות הציונית'. נציגיה בארץ-ישראל ראויים לקבל ייצוג ב'סוכנות היהודית'.⁷¹ אורי אורן מסר כי בשנת 1930 נערכו בחירות לוועד הקהילה. בבחירות נטלה חלק גם התנועה הציונית בעיר ובראשה מנהיגה ליאון קמחי. התנועה הציונית זכתה אמנם בבחירות וכבשה את כל המקומות בוועד הקהילה; אך איבדה את אהדת ראשי הציבור ומשום כך ויתר ליאון קמחי על הנהגת הקהילה והוועד הקודם הושב על כנו. במאמר ב'זידוב' מיום 11 בספטמבר 1931 תבע ליאון קמחי מוועד הקהילה להפריש 10% מהכנסותיו לקרנות הלאומיות כפי שדרשה 'ההסתדרות הציונית ביוגוסלביה'. לוועד הקהילה היה זה נטל כבד מנשוא, בשל אמצעיו הדלים. מנהיגי הקהילה ובראשם יעקב

68 אוע"ס, ש.ם.

69 אוע"ס, ש.ם.

70 אוע"ס, ש.ם.

71 אוע"ס, ש.ם.

רחמים ישראל הביעו את התנגדותם. ליאון קמחי לא התיימש ומצא דרך קלה יותר להשגת הכספים הנדרשים. ב-13 באוקטובר 1931 ביקר בעיר קרלו פרידמן שביקש להתרים את הציבור ל'קרן הקיימת' ולראיין מועמדים להתיישבות. ליאון קמחי ערך לכבודו עצרת באולם 'מכבי' ודרש מן הצעירים להתגייס למשימת ההתרמה. הוא טען: 'על הנוער להוכיח כי הוא ראוי ליטול חלק בתחייה הרוחנית ובבנייתה מחדש של ארץ-ישראל'. ואמנם, בני-הנוער התרימו בימים אחדים 16 אלף דינרים וליאון קמחי הכריז כי בתוך מספר ימים יגיע סכום התרומות ל-30 אלף דינרים.⁷²

ב-30 באפריל 1932 נערך בביטולה כנס נוער בו השתתפו 80 אורחים מסקופליה ובהם 40 נערים. בכנס, השמיע ליאון קמחי דברים קשים ובוטים על מצב הנוער בעירו: 'מוקד הבעיה הוא ביטולה, בה קיים הריכוז הגדול ביותר של בני נוער, מכל השכבות, החיים ללא הווה וללא עתיד. כאן הולכת היהדות מדחי אל דחי ונשקפת לה סכנת אובדן מוחשית... תלמידי בתי ספר תיכוניים אשר נאלצו מסיבה זו או אחרת לנטוש את ספסל הלימודים אינם מוצאים עבודה. לצעירים העניים לא נמצא משלח-יד מכובד יותר מאשר הדשדוש הלון ושוב ברחובות העיר, בניסיון עלוב למכור נייר כתיבה זול או סלסילת פירות מיובשים. אלה הם צעירים בעלי השקפת חיים בריאה שאינם רואים בפניהם כל אפשרות ליצור לעצמם מקורות קיום. הדרך היחידה העומדת בפניהם היא ריכוזם בארץ-ישראל, אפילו בלי משלח-יד קבוע. מקום שם יוכלו לחיות חיי צנע, אך חיים של כבוד.

ליאון קמחי הטיל את האחריות למצב זה על הנהגת הקהילה שלדבריו במקום לדאוג להקניית השפה העברית לנוער, כדי לקרבו אל יהודי העולם ואל ארץ-ישראל, עוסקת כמימים ימימה בגמילות חסדים ובמעשי צדקה'.

ליאון קמחי, הסוחר והסוכן המסחרי, ראה את הפתרון לבעיית הנוער דווקא בהכשרתו בדרך ההגשמה החלוצית: 'ליטול את גורלנו בידינו, להכשיר את הנוער ברוח 'השומר הצעיר', להעניק לו בגלות את האופקים הדרושים, אנו חייבים לנהל את ענייננו בהתאם להשקפותינו'.

הוא תבע את כיבוש הקהילה מחדש: 'אם ראשי הקהילה לא יתחשבו בעובדה זו, עליהם לדעת שדור זה מתכוון לחולל תמורה מעמיקה במוסדות הקהילה שלנו ולגרום לחילופי משמרות של ראשיהם'.⁷³ כיבוש הקהילה נועד לקדם בעיר את הפעילות הציונית.

הרב אברהם רומנו, רבה של ביטולה, חבר לליאון בפעילות הציונית בעיר. בעיתון ז'דוב פורסם ב-30 בינואר 1931 כי בית כנסת 'אראגון' שופץ וב-17 בינואר נערכה בו חגיגה לציון המאורע ולמלאת 35 שנה לייסוד האגודה 'עוזר דלים'. על מצב הקהילה דיברו באותו מעמד מזכירי התנועה הציונית — ליאון קמחי והרב רומנו.⁷⁴

72 אורן, שם, 88-92.

73 אורן, שם, 92-95.

74 אורן, שם, 101.

על פעולות תרבותיות במועדונים הציוניים בביטולה באותם ימים מדווח ז'ידוב: 'כל העילית התרבותית של ביטולה השתתפה בנשף מחולות גדול שנערך על ידי אגודת הנשים ויצ"ו, בהשתתפות הקונסולים הצרפתי, האיטלקי והרומני ונציגי ממשל אזרחיים וצבאיים. על קיר המועדון התנוססו, לצד תמונתה של משפחת המלוכה, תמונותיהם של הרצל ושל וייצמן וצילומי נוף מארץ-ישראל.

ב-8 בפברואר, ערב ט"ו בשבט, התקיימה אסיפה כללית מטעם 'הקרן הקיימת' באולם 'התחיה' שהיה מלא מפה לפה. ליאון קמחי סיפר לנוכחים על פעולות הייעור של 'הקרן הקיימת לישראל'. דיקלמו חברי החוג הספרותי של 'התחיה' והתזמורת הנעימה בנעימותיה'.⁷⁵

במוצאי שבת (כנראה ב"א באדר, 28 בפברואר 1931) נערכה באולם 'התחיה' עצרת לזכרו של יוסף טרומפלדור, בה אמר ליאון קמחי: 'עלינו... להתנתק מהשקפת עולם גלותית. המפתח להצלה בידינו, והוא האדמה. הבה ונגאל אותה את הבית (הלאומי) לא יבנה עבורנו עם אחר ולו גם הידידותי ביותר. אם אנו ראויים למולדת, הבה ונקים אותה כמו ידינו!⁷⁶

פעולות התרבות כללו שיעורים בשפה העברית בהנהלת איגוד 'התחיה'. נערכו שיעורים בעברית, מלמד הרב אברהם רומנו ומסייע בידי ליאון קמחי. כל שבת נערכת במקום 'שיחה' (בעברית, ש"א).⁷⁷

ביולי 1931 סירו בביטולה תלמידי 'בית המדרש לרבנים' מסרייבו. התלמיד יעקב מאסטרו כתב בז'ידוב על התרשמותו מן הביקור: 'לפלא הוא הדבר עד כמה צמאים יהודי ביטולה למילה על יהדות. לדרשה או להרצאה... מכל הקהילות שאני מכיר רק בביטולה אפשר לדבר על לימוד עברית לשמו. צעירים רבים מדברים עברית וכמעט כולם מבינים לפחות את השפה. לתוצאה זו חייבת הקהילה את תודתה לליאון קמחי'.⁷⁸

גם בית-הכנסת בביטולה שימש זירה לפעילות ציונית. ב-2 בנובמבר 1931 חגגו בבית-הכנסת מלאת 14 שנים להצהרת בלפור. נציג 'קרן קיימת לישראל' השמיע באזני קהל רב הרצאה על הצהרת בלפור וסיים דבריו בקריאה:

'הטו שכם לעבודת הקרן הקיימת'. בין כותלי בית-הכנסת הדהדה שירת 'התקווה'.⁷⁹ בני הנוער הציוני בביטולה עוררו והתסיסו גם את הנוער היהודי בסקופליה. ב-7 בינואר 1932 נערך כנס של נוער בסקופליה. לכנס הגיעה משלחת גדולה מביטולה. הצעירים מביטולה צעדו בחוצות העיר ובראשם תזמורת כלי-נשיפה. ליושב ראש הכנס נבחר ליאון קמחי, שהגדיר את מטרת התנועה הציונית: 'עלייה לארץ-ישראל! אות

75 אורן, שם, 101-102.

76 אורן, שם, 103.

77 אורן, שם, 106-107.

78 אורן, שם, 104.

79 אורן, שם, 105.

לכך שליאון קמחי וחבריו הטיפו לציונות סוציאליסטית מגשימה הובא בסוף הידיעה לאמור: בין כתלי המועדון נשמעה שירה נלהבת של 'התקווה'. ההמנון הלאומי ו'תחזקנה', המנונם של הפועלים בארץ־ישראל.⁸⁰

ב-2-3 באפריל 1933 נערכה בבגדד ועידה של 'איגוד הקהילות היהודיות ביוגוסלביה' שהיה ארגון כלל יהודי בעל אופי הומניטרי ודתי. ליאון קמחי השתתף בוועידה ונשא בה נאום בעברית, ובו טען כי אין זה נכון שהצעירים, שאותם הוא מייצג, שונאים את הדת ואת הרבנים; דרכם אל היהדות מבקשת אפיקים חדשים. הוא כִּיְוֹן לאפיקים של התנועה הציונית המגשימה. הוא לא שכח להביא בפני צירי הוועידה גם את הצרכים המיוחדים של בני עירו: 'הרחבת ההכשרה לצעירים, חשובה בכל מקום אולם לגבי הנוער בביטולה היא צורך דחוף'.⁸¹

על הפופולריות הרבה של ליאון קמחי בקרב יהודי יוגוסלביה ניתן ללמוד מכך שהוא נבחר לוועד הראשי של 'איגוד הקהילות' ברוב מכריע של 167 קולות מתוך 188 צירים שהשתתפו בהצבעה.

את תמיכתו בפעולות תנועת 'השומר הצעיר' בביטולה הפגין ליאון קמחי כאשר מיד עם שובו לביטולה מן הוועידה של איגוד הקהילות כינס אסיפה של הורי החברים ב'שומר הצעיר' והמריצים להטות שכס לעבודה ציונית נמרצת. בדבריו הביע את קורת רוחו מן ההצלחה שנחלה התנועה הציונית ב'איגוד הקהילות'.⁸²

באפריל 1933 הוא ביקר בסקופליה בתוקף תפקידו כסגן יו"ר התנועה הציונית. בנאומו בכנס חגיגי לרגל ייסודו של ארגון ציוני מקומי, הוא ראה חובה לעצמו לפתוח בדברי ברכה בעברית וטען: 'יש להקנות את שפת העבר לבני הנוער כדי שיוכלו להיקלט בין הפועלים העברים בארץ־ישראל'.⁸³

יהודי ביטולה נטלו חלק במסעות מחאה נגד רדיפות היהודים בגרמניה. בחודש יוני 1933 נערכה אסיפת־מחאה רבת משתתפים בה נשאו דברים הרב אברהם רומנו, משה ברכה, ד"ר משה ג'יראסי וליאון קמחי שאמר:

'עד אשר לא ימצא פתרון לעם היהודי, לא ימצא העולם פתרון לבעיותיו'. כן תבע עזרה של ממש ליהודי גרמניה. בו ביום נאספו בעיר 13 אלף דינרים ל'קרן העזרה ליהודי גרמניה'.⁸⁴

בבחירות לקונגרס הציוני ה-18 (1933) נטלה חלק 'הרשימה למען ארץ־ישראל העובדת' שליאון קמחי נמנה על מנהיגיה. הוא ניצב במקום השני ברשימה לאחר ד"ר יואל רוזנברג מזאגרב. הרשימה הטיפה לציונות־חלוצית מגשימה. הבחירות לקונגרס נערכו ב-16-23 ביולי. בביטולה הצביעו 375 שוקלים. 297 הצביעו בעד 'רשימת ארץ־

80 אורן, שם, 106.

81 אורן, שם, 110-111.

82 אורן, שם, 111.

83 אורן, שם, 111-112.

84 אורן, שם, 112.

ישראל העובדת', 70 לציונים הכלליים ורק 8 לרוויזיוניסטים. באותה שנה שקלו בביטולה 542 שקלים מתוך 7,410 שנשקלו ביוגוסלביה.

לציוני יוגוסלביה הוקצו ארבעה מקומות בקונגרס. 'רשימת ארץ-ישראל העובדת' זכתה בשני צירים. כלומר, ליאון קמחי נבחר כציר לקונגרס מהיותו במקום השני ב'רשימת ארץ-ישראל העובדת', אך מסיבות לא ברורות יצא לקונגרס דראגו שטיינר שהיה השלישי ברשימה.⁸⁵

בידינו מכתב מדראגו שטיינר אל ליאון קמחי, מיום 8 באוגוסט 1933, בו הוא הודיע לליאון קמחי כי בכוננתו להעלות בקונגרס הציוני את הצרכים המיוחדים של יהודי ביטולה. לדבריו, אם סיעת העבודה בקונגרס תתחזק הוא מקווה להשיג הישגים רבים למען יהודי ביטולה. הוא ביקש מקמחי להכין תזכיר על צורכיהם המיוחדים של יהודי ביטולה, המתישבים 'בבית שערים', ומספר רישיונות העלייה הדרושים. הוא גם הבטיח לקמחי להיפגש בדרכו לפראג עם משה אשכנזי, שליח 'השומר הצעיר' בביטולה, ולקבל גם ממנו הנחיות לעבודה ודין וחשבון מפורט.⁸⁶

ליאון קמחי, כאיש תנועת העבודה, חתם עם עוד עשרים ושלושה מנהיגים ציוניים ביוגוסלביה על גילוי דעת המגנה את התנועה הרוויזיוניסטית, משום שציריה התייצבו לקונגרס הציוני ה-18 במדים פשיסטיים ומשום שאיימו לפרוש מן 'ההסתדרות הציונית'.⁸⁷

על זיקתו של ליאון ללשון העברית ולתרבות הארצישראלית ניתן ללמוד מכך שביולי 1934 קיים בביטולה עצרת אבל לזכרו של חיים נחמן ביאליק בהשתתפות כל ארגוני הנוער, ארגוני הנשים ומועדוני התרבות היהודיים בעיר. בעצרת, קמחי העלה קווים לדמותו של המשורר, קראו משיריו ומקהלת הנוער שרה את המנון הפועלים 'תחזקנה', פרי עטו של ביאליק.⁸⁸

בית הכנסת הוסיף לשמש זירה לפעילות ציונית. בכ' בתמוז תרצ"ה, 1935, נערכה בו עצרת זיכרון להרצל ולביאליק. ליאון קמחי נשא דברים לזכרם.⁸⁹

לקראת הקונגרס הציוני ה-19, קרא ליאון קמחי לציבור היהודי בביטולה לשקול את השקל הציוני. בנאומו באסיפה המונית בביטולה התפלמס בחריפות עם המפלגה הרוויזיוניסטית.⁹⁰

בדצמבר אותה שנה התחולל משבר בקן 'השומר הצעיר' לאחר שמדריכיו יצאו להכשרה, והורי החניכים הביעו התנגדות לרוח המרדנית של ילדיהם. ליאון קמחי וראשי התנועה הציונית כינסו את ההורים והסבירו להם את היסודות הרעיוניים של

85 אורן, שם, 112-113.

86 א"א, B-13.

87 אורן, שם, 113-114.

88 אורן, שם, 114.

89 אורן, שם, 116.

90 אורן, שם, 115-116.

'השומר הצעיר'. חברי הקן שרו שירים עבריים ארצישראלים והחוג הדרמטי העלה מחזה מחיי החלוצים בארץ-ישראל.⁹¹

על עניינם הגובר והולך של יהודי ביטולה בארץ-ישראל נמסר בעיתון ז'יודוב בסוף שנת 1936: 'לביטולה הגיע סרט תיעודי של קרן היסוד 'ארץ העמל והעתיד'. הסרט הוקרן בבית-הקולנוע היחידי בביטולה. אולם בית הקולנוע היה מלא מפה לפה ובשל כך הקרינוהו ערב ערב במשך שבוע ימים'.⁹²

ד"ר רודולף בוכוולד, המזכיר הכללי של ההתאחדות הציונית ביוגוסלביה, שביקר כאמור בביטולה בשנת 1936, סיכם את ביקורו במילים חמות וברוח אופטימית כשהוא מביע ביטחונו שפתרון שאלת היהודים בביטולה הוא בציונות, בעלייה ובהתיישבות בארץ-ישראל. 'בקרב בני הנוער, הבינתי לפתע מלוא משמעותה של החלוציות, ערכה של אותה שאיפה עקבית ובלתי נידלית שהיתה נחלת צעירינו, להביא לידי תמורה בחייהם ולקשור את גורלם בארץ-ישראל. הבינתי כי בני הנוער נחנקים באותה אווירה דחוסה של עירם וכי הם רוצים ומסוגלים לחיות ברווחה בארץ-ישראל... בביטולה, יותר מבכל מקום אחר בדרום יוגוסלביה, מורגשת כבר הרוח הרעננה של דור ציוני צעיר'.

בסוף דבריו, חלק בוכוולד שבחים למנהיגים הציוניים בעיר: 'כאן פועלים ליאון קמחי שלנו, הרב רומנו, המורה קסורלה ואחרים... ליאון קמחי האיש הצעיר והבוגר תמיד, הוא שאחז בריסנה של התנועה, הנהיג אותה, הפיח רוח של התלהבות אמונה וחזון'.

בלוח השנה היהודי מבלגרד, משנת 1936-1937, פורסם פילטון פרי עטו של רבה של ביטולה הרב רומנו, בשם 'שיחות שלנו', המתאר את צורת עבודתו של ליאון קמחי לגיוס תרומות למוסדות הלאומיים: 'קרן הקיימת לישראל' ו'קרן היסוד'. להלן תקציר של הפילטון: משלחת מטעם המוסדות הלאומיים עמדה לבקר בביטולה ועשירי העיר טענו שאין השעה כשרה לכך, שכן הזמנים קשים, וערכו של הדינר המריא והכנסות אין. סלומוניטו טען שאין ביכולתו להוסיף לתרום סכום נוסף על 1,000 הדינרים שכבר תרם, וליאון קמחי השיב לו: 'תרומתך לא היתה לשוא. קיבלת תמורה יער על אדמת ארץ-ישראל. אתה תתרום שוב, מי ייתן וכולם יהיו כמוך סלמוניטו, אילו כולם היו תורמים כמוך הייתי פוצח בשיר'. על הטענה שהזמן אינו מתאים לבוא המשלחת השיב ליאון: 'לעולם לא נמצא את הזמן המתאים. אנו ממתנינים 2000 שנה. לא נמתין יותר. המשלחת תגיע ותגיע. אתם יושבים כאן בבית הקפה בשלווה. הם באים להפר את השלווה. אינכם יכולים לשבת כאן בבטחה אחרי כל מה שמתרחש בעולם (עליית היטלר לשלטון, התחזקות הנאציזם והפשיזם ומאורעות הדמים בארץ משנת תרצ"ו 1936, ש"א). אנשי המשלחת יאספו כספים בחנויות ואין אנו יכולים להרשות לעצמנו שיסתובבו בשוק ללא ליווי. אני מציע לך יעקב להתלוות למשלחת. המשלחת הגיעה, נשלחו הזמנות, נערכו פגישות, שיחות, ישיבות והרמת-כוסות, הכל נהג כשורה; יעקב ליווה את המשלחת,

91 אורן, שם, 116.

92 אורן, שם, 118.

סלמוניטו תרם שוב 1,000 דינר, שבתי נשא נאום נמלץ ונאספו סכומים נכבדים. לאחר כשבוע נפגשו ה'גיבורים' שוב בבית הקפה ויעקב נשאל מדוע שינה את דעתו והצטרף למשלחת, והשיב: 'קודם כל, נערכה אסיפה, באתי, ישבתי בפניה והקשבתי ואז נקפני מצפוני ואמרתי לעצמי: הינך נוהג שלא כהלכה ובתום האסיפה התנדבתי ללוות את המשלחת'. ליאון הגיב: אמרתי לכם שהכל יהיה בסדר וכי אין סיבה לדאגה. האשם הוא בלבבות ולכן פונים אנו לעתים קרובות ומעוררים את הלבבות והם נענים לנו. אתם חייבים להקשיב לקול ליבכם. סלמוניטו: 'שמור את הדברים לאסיפה הבאה בה תזדקק לעוד 1,000 דינר'. ליאון: 'בראו! מקבל את עצתך!⁹³

אורי אורן ליקט עדויות מבני ביטולה בארץ על דרכי פעולתו של ליאון קמחי לעורר את הנוער לציון. הוא עמד על הצורך בפרודוקטיביזציה של היהודים בביטולה. פפו נחמיאס מכפר סירקין סיפר שליאון הרבה לתאר את הפירמידה החברתית-כלכלית הרצויה, לפיה בבסיס הפירמידה עובדי אדמה ובראשה סוחרים, פקידים ובעלי מקצועות חופשיים ואילו כאן (בביטולה) ובגולה היהודית כולה הפירמידה הפוכה. מי שמתכוון ליצור חברה בריאה בארץ-ישראל חייב להכשיר עצמו לעבודת האדמה וללמוד מקצוע. הוא (קמחי) הנהיג מחנות קיץ לנערי העיר, בנים ובנות יחדיו, ובשל התנגדות ועד הקהילה שכנע את הרב אברהם רומנו לצאת בעצמו למחנה קיץ ליד אגם אוכריד ובכך השיג למחנה גם מימון מטעם הקהילה.⁹⁴

ניסים טסטה (לימים ארזי, בשער העמקים), ששימש מזכיר הקן של השומר הצעיר בביטולה, שוכנע על ידי ליאון קמחי לבוא ל'וועד הקהילה' כדי לקבל סיוע למחנה קיץ של תנועתו. משבא לשיבת 'הוועד' ננוף על שהוא וחבריו מרבים מהומה ורעש בלילות והשכנים מתלוננים, והשיב לחברי הוועד הזקנים כי טבעי הדבר שבהיות מאתיים נערים ונערות יחדיו יסערו הרוחות, ושמחנה קיץ חשוב מאוד לבריאותם הנפשית ולחוסנם הגופני של הצעירים. ליאון קמחי, ששימש אז מזכיר ועד הקהילה ונכח במקום אמר: הרי לא ייתכן שבשל עוניים של צעירים אלה נגזול מהם את עתידם ופנה אל ארזי בשאלה מהו הסכום הנחוץ לו לאירגון המחנה. בהנחייתו המוקדמת של ליאון נקב ניסים בסכום כפול מן הדרוש לו, ואז הציע ליאון כי הוועד ישא במחצית ההוצאות, וחברי הוועד נעתרו לכך.⁹⁵

ניסים טסטה העיד עוד כי דלתו של ליאון קמחי היתה פתוחה בפני כל ומשרדו שימש מעין לשכת סעד. הוא סייע בגיוס אמצעים לכלה חסרת אמצעים אך עיקר זמנו הוקדש לפעילותו הציונית. הוא טיפל בענייני עלייה לארץ-ישראל ושיגר מכתבים למשרד הארצישראלי בזגרב, לגורמים שונים בארץ-ישראל, לקונסול הבריטי בסקופליה ולמשרדי הפנים והמשטרה. הוא חיבר 'קולות קוראים', כרוזים ומודעות ופרסמם

93 Jevrjski Narodni Kalendar 1936-1937

94 אורן, שם, 66.

95 אורן, שם, 67-68.

בציבור. היה זה כאמור עיקר עבודתו של משרדו הקטן במסווה של סוכנות לסחר בסידקית.⁹⁶

נראה שבשנים 1936-1937 חל רפיון מה בפעילות הציונית בביטולה. בהודעה בודדת מביטולה בז'ידוב, מיום 18 בנובמבר 1938, נאמר כי מזה שנים מספר הורגש הצורך בריענון הארגון הציוני בביטולה וכי ב-13 בנובמבר הוקם ועד זמני בהשתתפות נציגי כל הארגונים הציוניים. בוועד נכללה גם קבוצה של צעירים.⁹⁷

ליאון קמחי הוסיף לתמוך בתנועת 'השומר הצעיר' ולרגל יובלה ה-25, במרס 1939, שלח דברי ברכה להנהגת התנועה ביוגוסלביה. בין שאר דבריו כתב: 'הציונות אינה זרם של הגירה בעלמא, אלא תנועה לחידוש חיים מדיניים של העם השב למולדתו. מה יכול להיות חשוב מכך, הוגן ונבון יותר בתקופתנו זו בה המין האנושי תועה בחשיכה סמיכה הדוחפת רבים לזרועות הייאוש'. ובאפריל 1939 שלח דברי ברכה לוועידה הרביעית של 'השומר הצעיר' ביוגוסלביה שכונסה בבלגרד: 'בצרו את עבודתכם הקדושה למען הקרן הקיימת. הכשירו את הנוער למען ארץ-ישראל וחזקו את יתדותיה של הארץ בעתות צרה כבעתות שלום... רעיון הגאולה לעמנו מוליך אל אותה דרך חיים כוללת של תחייה לאומית רוחנית וחברתית'.⁹⁸

בנובמבר 1940, הוחרם בניין הקן של 'השומר הצעיר' לצורכי הצבא היוגוסלבי — דבר שגרם לקשיים מרובים בעבודה הציונית עם השכבות הצעירות.⁹⁹ עם זאת, הפעילות הציונית בביטולה לא פסקה ובעיתון ז'ידוב, מפברואר 1941, חודשיים לפני פלישת הגרמנים ליוגוסלביה נמסר כי ב-25 בינואר נערך בביטולה כינוס חגיגי לציון שנת ייסודו של הגדוד 'תכלת לבן'. הושמעו נאומים וברכות. שליח מארץ-ישראל בשם חזקי בכר הרצה על עבודת הגדוד. בתום הטקס בירך ליאון קמחי את החוגגים וקרא לנוער לעמוד עמידה אמיצה בעבודתו.¹⁰⁰

כך ירד המסך על הפעילות הציונית בביטולה. ליאון קמחי ואברהם רומנו הובלו למשרפות בטרבלינקה יחד עם המוני היהודים בעיר. 'הקרן הקיימת לישראל' הוקירה את פועלו של ליאון קמחי והנציחה את זכרו בספרה 'דמויות'. ב'פתח דבר' לספר נכתב: 'כונסו בספר זה רק דמויותיהם של אלה שעמדו בחזית הראשית של גאולת הארץ על ידי 'הקרן הקיימת לישראל', אם כדברים ומעצבים ואם כנציגים ופועלים, שעמדו ופעלו במרכזי הפעולה במרכז ובארצות והביאו לקרן ממיטב לשדם ודמם'.¹⁰¹

ליאון קמחי נמנה על דמויות אלה. וכך תיאר את פעילותו ' בכר: 'במשך כל התקופה שבין שתי המלחמות העולמיות, היה טורח למען הציונות בכל

96 אורן, שם, 69.

97 אורן, שם, 120.

98 אורן, שם, 121.

99 אורן, שם, 124.

100 אורן, שם, שם.

101 מגילת האדמה, דמויות, ספר שני, פתח דבר, לא צוין מס' עמוד.

תחומי פעולתה ואורח עבודתו היה עממי. השפעה מיחיד ליחיד, על דרך מעשה מצטרף למעשה. טבעי הדבר שפועל עממי מעין זה ישקיע את מיטב כוחו בתחום העבודה לטובת גאולת הקרקע ואמנם עבודתו למען הקרן הקיימת היתה גולת הכותרת של פעולתו הציונית. הוא עמד שנים רבות בראש ועדת 'הקרן הקיימת לישראל' לכל המחוז, לפני היות לשכה ארצית ליוגוסלביה כולה.¹⁰²

חינוך עברי בביטולה

קהילת ביטולה פנתה אל 'ההתאחדות' בירושלים בבקשה לגייס גננת לעבודה בגן הילדים בקהילה. במכתב 'ההתאחדות' מיום 21 באוגוסט 1924 נאמר: 'בנוגע לבקשת הרב ז'אין בדבר גננת ארצישראלית לקהילת ביטולה... אנו מנהלים משא ומתן עם ועד החינוך בשאלה זו... אנו מתכבדים לעורר את תשומת לבכם לשני תנאים אשר רק בהימלאם תוכל גננת ארצישראלית לנסוע לביטולה: א. משכורת הגננת הזאת לא תהיה פחותה ממשכורת גננת הנשלחת לבולגריה; ב. הוצאות נסיעת הגננת לביטולה חלות על קהילתכם'.¹⁰³

ועד החינוך המליץ על הגננת לאה בן דוד והקהילה הסכימה לתנאי העסקתה כנדרש. ב-21 באוגוסט 1924 שלח הרב ז'אין מברק לאמור: 'אנו מסכימים לתנאים, מהרו (הזרזו, ש"א) בנסיעת הגננת הודיעונו על דבר הנסיעה. הרב ז'אין'.¹⁰⁴

הרב ז'אין הודה לד"ר יצחק לוי מההתאחדות בירושלים, ביום 23 באוקטובר 1924: 'ועכשיו בהשתדלותו לשלוח לנו את המורה המומחה (!) הראשונה שהיא ראשונה לא רק בביטולה אלא בכל ארץ יוגוסלביה ואנו מרוצים ושבעים רצון ממנה מאוד'.¹⁰⁵ הרב ז'אין חזר והביע הערכתו לגננת לאה בן דוד במכתבו ל'התאחדות' בירושלים מיום 25 בנובמבר 1925: 'חדשות מהעיר ישנן רבות, אודות המוסדות ובפרט על דבר ההתקדמות בעברית. בחנוכה נחוג את חג המכבים, כולו עברית. נציג את החזיון 'דבורה' בשלוש מערכות. צפצוף השפה העברית מתחיל להישמע בחוצות ביטולה הנחרבה, וכל זה אודות (!) לעבודתה הנמרצת של המורה ששלחת לנו, הגב' לאה בן דוד, העובדת ועובדת בכל כוחותיה'.¹⁰⁶

לאה בן דוד שירתה בקהילה בשנות הלימודים תרפ"ד-תרפ"ה ומאז נותרה הקהילה ללא מורים עבריים. כל הנסיונות לגייס מורים נוספים מארץ-ישראל עלו בתוהו. הרב שבתי ז'אין ביקש במכתבו ל'התאחדות' בירושלים מיום 9 במרס 1926: 'דרוש זוג צעיר כדי לייסד בית עברי שיהיה למופת לישראל בביטולה. הגננת נעמי

102 מגילת האדמה, שם, שם, ליאון קמחי, עמ' רמ"ג.

103 אוע"ס, שם.

104 אוע"ס, שם.

105 אוע"ס, שם.

106 אוע"ס, שם.

בעלול והמורה אהרן בן ברוך הגיעו לביטולה אך ב-23 במרס 1927 סולקו על ידי המשטרה הסרבית.¹⁰⁷

ביום 24 ביוני 1927 הודיעה 'ההתאחדות' בביטולה ל'התאחדות' בירושלים כי על פי הודעת מיניסטרוני החינוך הסרבי המורים ה' בן ברוך והגב' בעלול לא יוכלו לחזור לביטולה ושמכאן ואילך לא ירשו לקהילה להעסיק מורים זרים.¹⁰⁸ נציגי 'ההתאחדות' בביטולה ניסו להסתמך על זכויות המיעוטים כפי שהוכרו בחבר הלאומים וכתבו: 'אנו בטוחים כי בתור מיעוט יש לנו הזכות להביא את המורים שלנו מארץ-ישראל ומי יודע? אפשר שההשתדלויות אשר תעשינה מצד בלגרד וזגרב תיתנה תוצאות טובות. לדעתנו חשוב מאוד כי ההנהלה הציונית בארץ-ישראל תכתוב להסתדרות הציונית ביוגוסלביה באופן נמרץ בשאלה הזאת, כי במקרה שלא תמצאו פתרון, אנו בטוחים שנאבד את התקווה להחייאת השפה ולימוד העברית בארצנו'.¹⁰⁹

ואכן במכתב הקהילה, בחתימת נשיאה יעקב ר. ישראל ומזכירה שלום י. נחמה, הובעה חרדה למצב החינוך בקהילה: 'בית הספר שלנו חדל לפעול. התלמידים משוטטים ללא חינוך. אך מה ביכולתנו לעשות נגד השלטונות?'¹¹⁰

חינוך והכשרה מקצועית של בני ביטולה בארץ-ישראל

בשנים 1926-1927 למד משה לוי מביטולה את לימודי החקלאות בבית הספר 'מקווה ישראל', ביוזמת אחיו שמואל אברהם לוי, בהתערבות הרב שבתי ז'אין, ובאפוטרופסות שמעיה חזן מירושלים.¹¹¹

בשנת 1926 למדו אברהם חסון ונסים לוי את מלאכת הסיתות אצל שמעון מאימראן בירושלים. הלימודים מומנו על ידי קהילת ביטולה.¹¹²

בשנים 1926-1927 למדו אברהם אשכנזי ומצליח אלקוצר, מלאכה שלא פורטה, בבית הספר למלאכה של כ"ח בירושלים. הלימודים מומנו על ידי 'ועדה להתפתחות ביטול' Comité d'Instruction et Progres de Secours Americain Bitol.¹¹³

ביוני 1936 התפרסמה בז'ידוב רשימה על מצב החינוך בביטולה. מתוך 114 תלמידים יהודים שסיימו בשנת הלימודים 1935-1936 את בית הספר היסודי (4 כיתות) נרשמו רק 20 להמשך לימודיהם בתיכון. באסיפה שהתקיימה בביטולה בסוף שנת הלימודים, נאם ליאון קמחי והבהיר לציבור כי הקניית חינוך והשכלה לבני הנוער

107 אוע"ס, שם.

108 אוע"ס, שם.

109 אוע"ס, שם.

110 אוע"ס, שם.

111 אוע"ס, שם.

112 אוע"ס, שם.

113 אוע"ס, שם.

היהודי היא משימה ראשונה במעלה. 'אנו אחראים לעתידם של בנינו; אלו הנשארים כאן, ואלו המתעתדים לעלות לארץ-ישראל'.¹¹⁴ בספטמבר 1938 נשלחו שלוש בנות מביטולה לבלגרד כדי ללמוד תפירה: אסתריה לוי, אסתריה עובדיה וסולצ'י קסורלה. חוגים להוראת תפירה לבנות וחייטות לגברים התקיימו גם בביטולה.¹¹⁵

עלייה לארץ-ישראל

עלייה לארץ-ישראל היתה משאת נפשם של רבים מיהודי ביטולה. על כך עמד הרב שבתאי ז'אין במכתבו אל ההתאחדות מיום 18 ביולי 1924: 'זה ארבעה חדשים מאז אנכי מכהן בתור רב ראשי בקהילת ביטולה. הקהילה היחידה הערה בכל יוגוסלביה השולחת מדי שבוע בשבוע קבוצות של מהגרים לארץ-ישראל. החיבה לארץ-ישראל בעירי כה גדולה, עד שאין שום כוח אשר יוכל לעמוד בפני ההגירה לציון'.¹¹⁶ על עניין זה חזר הרב ז'אין במכתבו מיום 1 באוקטובר 1924, בו התלונן על כי העולים מביטולה סובלים מחבלי קליטה קשים ואין מי שיעזור בידם: 'שאלה זו (שאלת העלייה, ש"א), מעסיקה אותנו למדי בביטולה, היות ובחודשים האלה היגרו יותר מ-15 משפחות לארץ-ישראל משום שלא מצאו משם עזרה ועצה. המכתבים המוזעזעים המגיעים אלינו מצד אלה, מעמידים אותנו במבוכה. אחדים מהם כבר חזרו בהביאם רשמים היותר מרגיזים ועצובים. בין המהגרים האלה יש בעלי מלאכה וחקלאים. הרשמים הנפוצים על ידי החוזרים עלולים להזיק בהרבה למצב המוסרי, לא רק בביטולה, כי דבר זה עף מעיר לעיר...'¹¹⁷ ברוך אהרן קסורלה, נציג 'ההתאחדות' בביטולה, כתב במכתבו ל'התאחדות' בירושלים על הלהט של היהודים הספרדים לעלות לארץ-ישראל ובכללם כמוכח בני עירו, ועל המכשולים הנערמים בדרכם: 'ההנהלה הציונית חייבת להקריב קרבן כספי לשיקום הספרדים. הרצון העז של היהודים הספרדים לעבוד בארץ-ישראל התעורר מחדש בקרב בני קהילתינו. להמוני הספרדים שאיפה חזקה להשתקע בארץ-ישראל. רק הקשיים שמערימה ממשלת המנדט הם שריפו את חובבי ציון שלנו, החפצים לעלות ארצה'.¹¹⁸

דרכי העלייה לארץ-ישראל

אורי אורן פירט בספרו את השיטות בהן נקט ליאון קמחי כדי להגביר את זרם העלייה ארצה:

114 אורן, שם, 118.

115 ריסטסקי, נערה ושמה אסתריה, 33. לבל, שם, תצלומים, 175.

116 אוע"ס, שם.

117 אוע"ס, שם.

118 אוע"ס, שם.

1. עליית בנות — הוא שיכנע בנות רבות (אורן נקט במספר 200, הנראה מוגזם) לצאת לארץ־ישראל. הוא טען כי בביטולה עודף של בנות בשל הגירת צעירים יהודים רבים מן העיר ואילו בארץ־ישראל עודף של רווקים והללו ישמחו להתחתן עם הבנות הנאות מביטולה. ועוד סגולה לרווקים מארץ־ישראל: הם אינם מבקשים נדוניה. הבנות יצאו לארץ באשרת תייר לשלושה חודשים ונשארו בה לצמיתות.¹¹⁹
 2. רשיונות עלייה — רשיונות עלייה הוקצו במספר קצוב ומצומצם. המשרד הארצישראלי ביוגוסלביה ישב בזגרב. ליאון קמחי הצליח לשכנע את חברי ההנהלה הציונית בזגרב כי יהודי עירו קודמים לעלייה בשל המחסור בו הם שרויים ובשל הלהט הציוני שלהם. ליאון קמחי ניצל כל רשיון עלייה ככל האפשר והרכיב משפחות גדולות מלאכותיות, וכך הגדיל את מספר העולים בכל רשיון עלייה.
 3. בעלי הון — בעלי הון היו בודדים בביטולה וכמה מהם אמנם עלו לארץ. עליית בעלי הון לארץ־ישראל הותרה על ידי ממשלת המנדט למי שהוכיח כי בידיו 1,000 לירות ארצישראליות.
 4. אשרת תייר — תייר קיבל אשרה מיוחדת וזכות לשהות בארץ שלושה חודשים, בתנאי שיוכיח שברשותו 25 לירות ארצישראליות. שיק בנקאי אחד בסכום זה עשה את דרכו מביטולה ליפו ומיפו לביטולה ושימש תיירים רבים. משה ישי מסר כי משפחתו עלתה לארץ בשלושה מחזורים באמצעות אותו שיק.¹²⁰ יהודה אלבוחר מסר כי משפחת זקניו יהודה וקלרה אלבוחר אף היא השתמשה בתחבולה זו ובני המשפחה הגיעו לירושלים בשני מחזורים.¹²¹
- עדויות על נסיונות עלייה של בני ביטולה מצויות בארכיון 'ועד עדת הספרדים'. בראשית שנת 1926 ניסה שבתי קמחי לעלות ארצה בלוויית אשתו ובתו. הוא ביקש לזייף את גילו בדרכון כי היה בן 58 שנים וחשש שבשל גילו 'המפולג' לא יינתן לו רשיון עלייה. 'ההתאחדות' בירושלים הציעה לו כמה דרכים לעלייה: א. להצטייד בסך 500 ל"מ (לירות מצריות), סכום הנדרש מחייט כדי לזכות באשרת־עולה; ב. לבקש מנכדו הנמצא בארץ להזמין. אם הנכד יעשה כן, עליו להוכיח כי יוכל להקצות לפרנסתם 13,500 (שלוש עשרה ל"מ ו־500 מילים) (4.500 לכל נפש), ג. להצטייד באשרת־תייר.¹²² משפחת אברהם טסטה ביקשה לעלות ארצה בשנת 1925. 'ההתאחדות' בירושלים הודיעה לה כי ההנהלה הציונית מטפלת אך ורק בהעלאת חלוצים עובדים מגיל 17 ועד לגיל 45. עולים בעלי מקצוע נתבעים להוכיח כי ברשותם 250 ל"מ, ועולים חסרי מקצוע נתבעים להוכיח כי ברשותם 500 ל"מ. עולים שיש להם בנים בוגרים בארץ יכולים להזמין את בני משפחתם אך עליהם להוכיח כי יוכלו לדאוג למחייתם בסכום של 500 ל"מ לכל נפש. שני בניו של אברהם טסטה שהיו בארץ הודיעו

119 אורן, שם, 70.

120 אורן, שם, 72.

121 יהודה אלבוחר, עדות אישית.

122 אוע"ס, שם, עד לשנת 1927 נהג בארץ ההילך (המטבע) המצרי.

בשנת 1926 כי בכוונתם לפנות לשלטונות ולבקש רשיונות עלייה לבני משפחתם.¹²³ ב-26 במאי 1929 פנה ליאון קמחי אל עובדיה חזן בירושלים והודיע לו כי הוא מטפל בהשגת רשיונות עלייה למבקשים לעלות ארצה מביטולה. לצורך זה הוא בא בקשרים עם קונסול אנגליה בסקופליה ועם הפדרציה הציונית בזגרב. הוא מבקש מעובדיה חזן שישתדל אצל 'ההתאחדות' בירושלים כדי להשיג רשיון עלייה ליעקב אישך בן 69 ולאשתו בכורה בת 48 המבקשים לעלות לארץ בלוויית שתי בנותיהם בידי המשפחה 500 לא"י. יעקב אישך נעזר בבנו ובחתנו המתגוררים בניו-יורק. הבנות הן תופרות עלית ותוכלנה לעבוד למחייתן בארץ.¹²⁴

בשנת 1931 ביקשה משפחת ליאון אישך לעלות ארצה. 'ההתאחדות' בירושלים המליצה לאשר לה רשיון עלייה מסוג 'קרובים'. המשפחה לא הצליחה לקבל רשיון עלייה ועלתה לארץ בשלושה מחזורים, כשהעולים מתחזים לתיירים.¹²⁵

בראשית שנות השלושים התחוללה תנועה גדולה של עלייה מביטולה. ב-1 באפריל 1931 כתב ד"ר שלמה לוי מהלשכה הראשית של 'הקרן הקיימת לישראל' למ.ד. גאון: 'הנני מבקש אותו מאוד לבוא בדברים עם המוכ"ז (מוסר כתב זה) שהם באו מביטולי (ביטולה) ארצה בלי לקבל קודם איזה ידע איך ומה לדבר אתם ולייעץ להם מה לעשות'. ובשולי המכתב: 'יהודה אהרן אלבוכיר (צ"ל אלבוחר), בא מביטולה עם המלצה של הא' ליאון קמחי ופנה אל לשכת הקהק"ל שיעזרו לו לסידורו בארץ משם נשלח אל הא' גאון (משה דוד גאון, ש"א), מזכיר העדה הספרדית ומשם נשלח על ידי הא' גאון אל 'התאחדות הספרדים'.¹²⁶

ב-12 ביולי 1931 (כ"ז תמוז תרצ"א) כתב שוב ד"ר שלמה לוי אל מ.ד. גאון: 'אני חושב כי צריך להתחיל באיזו פעולה בעניין העולים מביטולה... כי מספר האנשים העוזבים את סרביה הדרומית הולך וגדל מיום ליום'.¹²⁷

ואמנם סגן יו"ר 'הסתדרות עולי מונסטיר' בירושלים יצחק אלכסנדרוני הגיש ל'ועד עדת הספרדים' ב-11 באפריל 1932 רשימת עולים חדשים מביטולה שמצבם הכלכלי 'אינו מזהיר ביותר'. הרשימה מנתה 120 נפשות.¹²⁸

על ניסיון להעלות ארצה את ילדי ביטולה דיווח העיתון ז'ידוב, בהזכירו דו"ח על ביטולה שהכין רבה של העיר הרב אברהם רומנו, לפיו 'יהודי ביטולה גועים ברעב ממש ויש לחוש ולהציל את ילדיהם מהר ככל האפשר ולשלוח מהם לארץ וכן לאילו מערי יוגוסלביה למען ילמדו מלאכה'.¹²⁹

123 אוע"ס, שם.

124 אוע"ס, שם. עדות משה ישי (אישך), ראשון לציון.

125 אוע"ס, שם.

126 אוע"ס, שם.

127 אוע"ס, שם.

128 אוע"ס, שם.

129 Zidov, 14 במרס 1932.

על עלייתה של משפחה אמידה מביטולה דיווח ליאון קמחי בעיתון ז'ידוב: 'ב-3 בפברואר 1931 ליווינו את משפחת עקיבא אסקיו בת שמונה נפשות בדרכה לארץ-ישראל. זוהי משפחה מהמעמד הבינוני שברשותה הון של 1,000 לירות'. ליאון קמחי הדגיש כי כל עלייה לארץ-ישראל היתה מאורע חגיגי בקהילה: 'למרות היום הגשום והשעה המוקדמת ליוו רבים את משפחת אסקיו אל תחנת הרכבת'.¹³⁰

המחבר שלמה אלבוחר עלה עם משפחתו לארץ-ישראל, בדרך חוקית, באמצעות רשיון עלייה ותעודת עולה. עלו אביו ואמו אהרן ורגינה (לבית קלדרון), אחיו הבכור יהודה בן שש, המחבר בן ארבע והאח הצעיר אליעזר שהיה אולי צעיר העולים מביטולה. הוא יצא מביטולה בהיותו בן שלושה שבועות והגיע ליפו בהיותו בן חמישה שבועות.¹³¹ יעקב מאסטרו שביקר בביטולה עם תלמידי בית המדרש לרבנים מסרייבו, מסר כי כאשר הגיע עם חבריו לגטו היהודי בביטולה, קיבלו היהודים את פני הבאים בקריאה: 'שילחו אותנו לארץ-ישראל. כאן אין לנו ממה לחיות'.¹³²

בז'ידוב מ-26 באוגוסט 1932 פורסם: 'יציאת יהודי ביטולה לארץ-ישראל היתה לתופעה של קבע. באמצעות הסוכנות היהודית של 'התאחדות ציוני יוגוסלביה' יצאו לארץ-ישראל 87 מיהודיה, אשר זכו מהקונסוליה הבריטית לאשרת כניסה של תיירים. בחודשים האחרונים יצאה קבוצה של 40 איש. החלו יוצאות גם משפחות שלמות. לרבים מהם יש רק הוצאות נסיעה לצד אחד בלבד. הם מעדיפים לחיות בעוני בארץ-ישראל מאשר באירופה. מבין 110 צעירים שנרשמו להכשרה, יצאו כבר עשרה לארץ-ישראל'.¹³³

בשנת 1931 ניתנו ליוגוסלביה רשיונות עלייה בודדים, בעוד הביקוש גבר יותר מאי-פעם.¹³⁴

ליאון קמחי הזמין את ראשי יהדות יוגוסלביה לביטולה כדי שיעמדו על חומרת מצבם של יהודי העיר ויטו שכם במאמצים של ראשי הקהילה ומנהיגי התנועה הציונית למצוא דרכים ואמצעים להבראת הקהילה. בסוף מאי 1932 הגיעה לעיר משלחת של ההנהגה הארצית של יהודי יוגוסלביה ושל נציגי הקהילות היהודיות, ויצ'ו ושליחי ארגונים ציבוריים מבלגרד ומסרייבו. ראשי המשלחת היו ד"ר פרידריך פופס, יו"ר איגוד הקהילות, ולזר אברמוביץ, מראשי היהדות הספרדית בבלגרד. באסיפה שאורגנה בעיר טען לזר אברמוביץ כי פתרון 'שאלת ביטולה' אינו בעלייה לארץ-ישראל. שאיפתם של יהודי העיר לעלות לארץ-ישראל היא הבולמת את התפתחותם והיא המהווה מכשול בדרכם אל הקידמה, והראיה, מצבם הכלכלי והפוליטי של יהודי בלגרד טוב למדי והם אינם נסחפים לעלות לארץ-ישראל. הוא הציע ליהודי ביטולה להתפזר בערי יוגוסלביה ולמצוא בהן

130 אורן, שם, 101.

131 ראה צילום 'תעודת עליה' של אהרן אלבוחר ומשפחתו.

132 אורן, שם, 104.

133 אורן, שם, 108.

134 אורן, שם, 109.

פרנסה בשפע. יהודי ביטולה כפויי טובה לארץ מולדתם ומוטב להם להישאר בארץ טובה ופוריה שבה כ-14 מיליון תושבים מאשר לצאת לארץ-ישראל השוממה ודלת האוכלוסין. בעקבות דברים אלה קמה מהומה רבתי ויהודי ביטולה מחו נמרצות על דבריו. ליאון קמחי עשה להרגעת הרוחות אך הבהיר ללזר אברמוביץ כי אין בכוונת יהודי העיר להתפזר בערים שונות ביוגוסלביה. הוא הודה לאורחים על שטרחו ובאו לביטולה והכריז כי יהודיה רוצים ושואפים לעלות לארץ-ישראל. הוא נעל את האסיפה בשירת ההמנון הציוני 'התקווה' החותם במילים: 'לשוב לארץ אבותינו לעיר בה דוד חנה'.¹³⁵

בדין וחשבון של 'ההתאחדות הציונית של יוגוסלביה' משנת 1932 נמסר כי ביטולה הועדפה בקבלת רשיונות-עלייה על פני קהילות אחרות ביוגוסלביה, מפני ש'עיר זו היא מן המקומות הבודדים ביוגוסלביה בו למדו בני הנוער עברית תודות לפועלו הנמרץ של מזכיר הסניף הציוני ליאון קמחי'.¹³⁶

ב-11 בפברואר 1933 פנה ליאון קמחי אל הילל לוי ואל אברהם דויג'ו ממשמר העמק והודיע להם כי לביטולה הוקצו 18 רשיונות עלייה בלבד, וכן כי הוא ממליץ על דוד קמחי ומבקש לפעול למענו כדי שיתקבל לקיבוץ. הוא הגדיר את דוד קמחי כצעיר צנוע, איש עבודה ממושמע מאוד, בעל רצון לעבודה ולחיים בקולקטיב. ליאון הודיע גם כי מזה שמונה ימים נמצא בביטולה שליח 'השומר הצעיר' משה אשכנזי, והביע תקוותו כי 'ניתן יהיה לנצלו בארגון קבוצות על בסיס איתן ותהא זו נקודת זינוק לתנועה קיבוצית גדולה לביטולה ואפשר גם לכל צעירי סרביה'. ליאון קמחי מצא לנכון להביע במכתבו גם את משנתו הפוליטית באומרו כי תהליך הגשמת הציונות על ידי מספר רב של עולים מתקיים דווקא עכשיו. לדעתו, מעמד הביניים שהוא היסוד החזק ביותר בחברה היהודית ייעלם ובכך יתחזקו מעמדות הפועלים והאיכרים והיהדות הפרולטרית תתעצם. הוא סיים בהבטחה כי בהדרגה יישלחו לארץ אנשים מוכשרים יותר.¹³⁷

ב-24 בפברואר 1934 כתב ליאון קמחי מכתב אל עמיתו בהנהגה הציונית ביוגוסלביה דראגו שטיינר וברך אותו לקראת עלייתו ארצה. במכתב הוא הביע את רצונו ללכת בעקבות חברו, אך כלשונו: 'אבל לשמחתם של יהודי ביטולה עירי, טרם הגיעה השעה שאוכל לומר 'הנני! אני מוכן לעלות'... ללא ספק אעלה ב-1934 או ב-1935. מאוד אצטער על כי יוותרו בביטולה כמה שאלות לא פתורות לאחר עלייתי, אך גם ארץ-ישראל תובעת עובדים ונזקקת להם'.¹³⁸

ב-29 במאי 1934 שלח ליאון קמחי מכתב נוסף לדראגו שטיינר, הפעם לקיבוץ מרחביה. במכתב זה התייחס ליאון לנושא העלייה מביטולה וכתב: 'ידוע לך שהמצב רע מאוד. האדונים האנגלים מקשים את ליבם בנושא רשיונות עלייה'.¹³⁹

135 לבל, שם, 153.

136 אורן, שם, 109.

137 א"א, A-72.

138 א"א, שם, שם. דראגו שטיינר עיכרת את שמו בארץ-ישראל ונקרא יקר אבן-טוב.

139 א"א, שם, שם.

ליאון קמחי חזר לנושא עלייתו ארצה במכתבו זה, והפעם במילים נמרצות ביותר: 'אני רוצה ליישם בפעם אחת את רצוני לעלות ארצה. עברו למעלה מאחת-עשרה שנה מאז שהרב ז'אין נטל ממני את דרכוני בטענה שאין שום סיבה לכך שאני, ליאון קמחי, אהפוך לחלוץ בארץ-ישראל. בדעתי לעלות ארצה תוך שנה-שנתיים ולהתיישב בכפר. יש לי קשיים בחיסול עסקיי ובמימוש רכושי, אך יש לי רושם חזק כי שנת הגלות האחרונה שלי תהיה 1936'.¹⁴⁰

ליאון קמחי לא עלה לארץ ואין לנו עדויות על עלייה מביטולה לאחר שנת 1935. העלייה מביטולה לארץ התחדשה רק לאחר השואה, כאשר עלו לארץ מתי-מעט, אודים מוצלים מאש ובעיקר פרטיזנים ששרדו את הקרבות.

הדגשנו את תמיכתו הנלהבת של ליאון קמחי בתנועת 'השומר הצעיר' ואת מאמציו הבלתי-נלאים להעלות את חבריה לארץ-ישראל כחוליית החלוץ ההולכת לפני המחנה. כאן המקום לסכם את פעולותיה בביטולה מראשית שנות השלושים ועד מלחמת העולם השנייה.

השומר הצעיר

תנועת 'השומר הצעיר' החלה בפעולתה ביוגוסלביה בשנת 1930 לאחר שהתאחדו בה שתי תנועות נוער: 'אחדות הצופים' מזגרב ו'שכט כחול לבן' מבלגרד. באוגוסט 1931 החליטה התנועה לשלוח לביטולה שליח מטעמה. לתפקיד נבחר שלמה אשכנזי חבר קיבוץ מרחביה.¹⁴¹ תפקידו הוגדר במכתב ההנהגה הארצית בכרכור אל ההנהגה בזגרב: 'הקמת תנועה רצינית וגדולה בסרביה הדרומית' (מקדוניה).¹⁴² שלמה אשכנזי הגיע לביטולה בינואר 1933 ובמכתבו הראשון משם כתב על רשמיו מן הנוער במקום: 'זה אשר ישנו אינו משיבוע רצון מכל הבחינות. מעטים הם אלה שאפשר איתם לעבוד ולסמוך עליהם'. שלמה אשכנזי מצא במקום כמה קבוצות של השומר הצעיר — אחת של צופים בוגרים, אחת של צופים צעירים ושלוש קבוצות של כפירים (ילדים). חברי הקבוצה הראשונה היו תלמידי הגמנסיה מהמחלקה החמישית ומעלה בערך 10 במספר, ובהם שתי צעירות. כן מסר אשכנזי: 'עכשיו גם שרים ורוקדים... עברית אינם יודעים... כמה מן הבוגרים רוצים לצאת להכשרה לקיבוץ היוגוסלובי בזגרב. רבים הם בחורים פשוטים מאד. כמעט בלי השכלה הוגנת ונאותה... אם כי הבחורים טובים באופיים'.¹⁴³ מכאן, שתנועת 'השומר הצעיר' פעלה בביטולה גם לפני בואו של שלמה אשכנזי בשנת 1933. בראשית שנת 1933 כתבו משה קמחי ודוד קלדרון, פעילי השומר הצעיר בביטולה, שני מכתבים לגרעין היוגוסלבי בשער העמקים והודיעו כי הם עולים

140 א"א, שם, שם.

141 מכתב צבי לוריא, 30 באוגוסט 1931, ארכיון השומר הצעיר, ה-4-1-2-4 (4).

142 מכתב מיום 6 בדצמבר 1932, ארכיון השומר הצעיר ה-5-1-2 (2).

143 מכתב ליכרכור, 24 בפברואר 33, שם ה-7-1-2 (ג'6).

לארץ-ישראל וכי עלה בידם לארגן בביטולה 'עדת בוגרים חלוצים' בת עשרה חברים. במאי 1933 כתב אשכנזי: 'אם כי הפעולה בשכבות החינוכיות מגלה הבראה ונורמליזציה, הרי חוסר דרגה תרבותית מתאימה, ובעיקר חוסר ספרים הנחוצים לפעולתנו בשפת המדינה... ההוראה של עברית גוזלת אצלי מדי שבוע למעלה מ-20 שעות, ולמרות זה מסופקני האם נוכל בקרוב לעבוד בעברית בהסתדרות' (בקן התנועה, ש"א). שלמה אשכנזי תיאר במכתבו את הפעילות בסניף בביטולה: 'הנהגתי אסיפות בקן בט"ו בשבט, בפורים, בפסח ובל"ג בעומר. לא חסרים גם כאן קשיים. היות וחלק מהם רק ימשיך לבקר את בית הספר והיתר עומדים לצאת לעבודה או להישאר בבית (בחורות), השבט מונה בערך 20 בוגרים, 29 צופים, 45 כפירים ו-80 בני המדבר. אין אנו ממשיכים כי אין לנו די מנהלים (מדריכים, ש"א), התחלנו להוציא עיתון קיר לשכבה א' וב'... בפעם הראשונה נוסעות מכאן למושבה (מחנה קיץ), גם בחורות. בפעם הראשונה נסעו מכאן לפני שנה, ואז רק בחורים'.¹⁴⁴

סטון ריסטסקי מסר כי בתנועת 'השומר הצעיר' בביטולה היו שלוש שכבות של חניכים: 'בני המדבר' — ילדי בית הספר היסודי, 'צופים' — תלמידי בית הספר התיכון, ו'בוגרים' שיצאו להכשרה.¹⁴⁵

שלמה אשכנזי לא היה מרוצה מעבודתו בביטולה וביקש לחזור לארץ בטענה שקשה לו להסתגל לתנאי המקום: 'אי אפשר להישאר בחבל ארץ זה יותר משנה... האיש הרגיל לחיים אחרים מתחיל להתנוון וגם להיות בטלן בכל המובנים'.¹⁴⁶ לאחר שנת עבודה בביטולה, כתב אשכנזי מסקופליה: 'סוף כל סוף זזתי מביטולה אחרי שהותי בה בערך שנה, אולם נסעתי משם בביטחון מלא שההסתדרות (השומר הצעיר, ש"א), אשר הוקמה עומדת עתה על יסודות בריאים וחזקים. קיים אצל בוגרי ביטולה ביסוס רעיוני — דבר אשר חסר עוד אצל הבוגרים בהרבה קנים. יש כמה ניסיונות מצדם לחדור לספר העברי, ספרים מנוקדים ('מולדתנו') הם כבר קוראים. מנסים את כוחותיהם גם ב'המצפה'. שכבת הבוגרים נידלדלה בזמן האחרון, עשרים וכמה חברים עזבוה, שבעה לרגל צאתם להכשרה (אחד עלה ישר ארצה), כמה מהם עזבו מזמן את בית הספר והם בלי עבודה'.¹⁴⁷

לאחר אשכנזי, פעל בביטולה כשליח השומר הצעיר מאיר דוידוביץ שהשכיל לרכז סביבו את בני הדור שנולדו לאחר מלחמת העולם הראשונה.¹⁴⁸ הפעילות התנועתית של 'השומר הצעיר' בביטולה נמשכה. על-פי חוזר מ-21 במרס 1939 נמצאו בביטולה 156 חברים ששלחו שמונה נציגים לוועידה הארצית ביוגוסלביה.¹⁴⁹

144 ארכיון אבן טוב A-72, מכתב מ-30 במאי 1933, שם ה, 2, 1, 7 (6).

145 ריסטסקי, נערה, 20-21.

146 מכתב מ-10 באוקטובר 1933, ארכיון השומר הצעיר, שם.

147 מכתב מ-27 בינואר 1932, שם, שם.

148 לבל, שם, 184.

149 Hahanhaga Haarsit, Histadrut Hashomer Hacair Zagreb, S50/99, 21 במרס 1939. המחבר

בשנת 1939 הדריך בתנועה אליהו ברנך, 'ליקאץ' מבלגרד. בין הזמנים צמח בביטולה דור חדש של חברי התנועה. ז'ני לבל ערכה רשימה של חברים בתנועה: ויקי מוסה, סרינה פיסו, אדלה פראג'י, אברהם סדיקרו, דוד קלדרון, יעקב קלדרון, יוסף קמחי, סטלה קמחי, אלברט רוטו, בנימין רוטו ומוריץ שאמי.¹⁵⁰
 כמה מחברי התנועה הצטרפו לתנועת הנוער הקומוניסטי היוגוסלבי סקו"י.
 הם לא ראו כל פסול בכך שהיו גם חברי תנועה ציונית וגם קומוניסטים.¹⁵¹
 עם כיבושה של ביטולה על ידי הגרמנים (9 באפריל 1941) נאסרה פעילותן של תנועות הנוער 'השומר הצעיר', 'ויצ"ו' ו'תכלת לבן'.¹⁵²

תנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י — SCOJ

עם התעצמות כוחה של המפלגה הקומוניסטית, הצטרפו אל תנועת הנוער שלה צעירים יהודים רבים מבני העיר ובהם הצעירים: מנטש אישך, אלברט אלבה, נסים אלבחר, אנריקי אלבחרי, אלברט ארואסטי, נסים חסון, ז'ק כהן, מורדו כהן, סלבו כהן, סלומון כהן, אלברט לוי, אלי לוי (מדריך בכיר), אליקו לוי, ויקטור משולם, סלומון משולם, סלומון סדיקרו, באטו ענו, פפו פיסו, אלי פרג'י, ויקטור פרדו, ג'מילה קולונמוס, ז'אק קלדרון, דאדי קלדרון, סמואל קלדרון, ויקטור קמחי, ברטו קסורלה (מדריך בכיר), מוריץ רומנו, אלברט רוטו, אנריקו רוטו, מטי רוטו, מוריס שאמי (אחראי על כמה קבוצות), ושרלו שאמי — 31 חברים בסך הכל; והצעירות: לונה אישך, אסתר ארוטי, מטי (מטילדה) חסון, שלי כהן, נינה לוי, סטלה לוי, אלגרה נחמיאס, אסתר עובדיה פאנה ציון, ג'מילה קולונמוס (אחראית על שלוש קבוצות), לונה קלדרון, ויקטוריה קמחי, רוזה קמחי, ריינה קמחי (אחראית על כמה קבוצות), סולצי קסורלה, אלגרה שאמי — 16 חברות בסך הכל ויחד חברים וחברות — 47 בסך הכל. שיעור הבנות במפלגה היה שליש ממספר החברים.¹⁵³

באפריל 1942 נערכה פשיטה על חברי סקו"י ונעצרו ויקטור פרדו, מוריץ שאמי, מוריץ רומנו, באטו ענו ואלי פרג'י. הם נאסרו, עונו ונשפטו לעבודת-פרך. הם לא הסגירו את חבריהם. ב-1943 נעצרה רוזה קמחי בדרכה להצטרף לפרטיזנים ונשפטה לתקופת מאסר ארוכה.¹⁵⁴

ביקר בסקופליה ביוני 1998 והתארח בביתם של ג'מילה קולונמוס (סדיקרו) ואברהם סדיקרו, שניהם חברי 'השומר הצעיר' לשעבר. אברהם סדיקרו פטפט כמה מילים בעברית אך זכר היטב את שירי ארץ-ישראל שלמד בתנועה בשנות ה-30 ושר אותם על כל מילותיהם בקול בס בריטון מרשים ביותר.

150 לבל, שם, שם.

151 לבל, שם, 191-192.

152 ריסטסקי, שם, 46.

153 I, The Jews, Kolonomos, 102, 105. שני חברים נשאו את השם מורדו כהן.

154 I, Kolonomos, שם, 105, מוריס שאמי נעדר מן הרשימה הקודמת.

רבים מחברי סקו"י מצאו את דרכם אל תנועת ההתנגדות היוגוסלבית לכובש הנאצי ולשליט הבולגרי במקדוניה ולחמו ביחידות הפרטיזנים.

המפלגה הקומוניסטית

בשנים 1941-1942 פעלו רבים מצעירי העיר היהודים במפלגה הקומוניסטית. על חברי הוועד הקומוניסטי של ביטולה נמנו החברים: נסים אלבה, מנחם אישך, נסים אלבחר, אהרן ארואיסטי, אליהו ברוך, פיפו חסון, מורדו טודילנו, אהרן טסטה, מרדכי כהן, מרסל די-מאיו, ויקטור משולם, שלמה משולם, גבי נחמיאס, מרדכי נחמיאס, אברהם סדיקריו, שלמה סדיקריו, אברהם ענו, אלי פראגי, ויקטור פרדו, ז'ק ציון, יצחק צרפתי, דוד קלדרון, סימו (שמואל) קלדרון, שמעון קלדרון, ויקטור קמחי, אלברט רוסו, בנו רוסו ומוריץ (משה) שאמי, סה"כ — 28 חברים.

חברות: שלי כהן, אסתר עובדיה, מרים פופוביץ, שרה פיסו, אדלה פרגי, פניה ציון, ג'מילה קולונומוס, סטלה קמחי, סולצי קסורלה ומגי רוסו — סך הכל — 10 חברות. שיעור החברות עלה לכ-36%.¹⁵⁵

האנטישמיות ופרי הביאושים שלה — ההשמדה, 1938-1943

בשנים 1938-1939, חקקה ממשלת יוגוסלביה שבראשות צבטקוביץ-מאצ'ק חוקים שבהם הופלו היהודים לרעה מכלל האוכלוסייה. ב-27 ביולי 1939 פורסמו תקנות אנטי-יהודיות שמשמעותן גירושם של חלק מן היהודים מתחומי המדינה:

1. חובה על יהודים שנכנסו ליוגוסלביה לאחר ה-1 בינואר 1935 לצאת ממנה תוך שלושה חודשים.

2. חובה על יהודים שבאו ליוגוסלביה לפני ה-1 בינואר 1935 ולא התגוררו בה יותר מ-10 שנים, לצאת ממנה תוך שישה חודשים.

3. חובה על יהודים שהתגוררו ביוגוסלביה יותר מ-10 שנים, ושאינם אזרחים יוגוסלבים (בכללם אלה שביקשו אזרחות ולא נענו), לצאת ממנה תוך שנה.

בשנת 1940, חקקה ממשלת צבטקוביץ-מאצ'ק חוקים להגבלת שוויון הזכויות האזרחי-פורמלי של היהודים. נאסר עליהם לעסוק במקצועות שונים ועל ילדיהם ללמוד בבתי ספר של המדינה.¹⁵⁶

ערב פלישת הכוחות הגרמניים ליוגוסלביה, ב-6 באפריל 1941, ברחו כ-300 יהודים מסרביה למקדוניה ורובם התיישבו ללא רשיון בסקופליה ובביטולה.¹⁵⁷

155 Kolonomos, שם, 101-102; ריסטסקי, שם, 49. במניין החברות נמנית גם מרים פופוביץ, שם משפחה סרבי. אפשר שמרים היתה בת לאם יהודיה ולאב סרבי.

156 מאטקובסקי, שואת, 190-191.

157 מאטקובסקי, שם, 192.

בתחילת חודש אפריל מנו יהודי ביטולה 810 משפחות, 3,351 נפשות.¹⁵⁸ כלל יהודי מקדוניה היה 7,762, מכאן שיהודי ביטולה הוו 43% מכלל יהודי מקדוניה.¹⁵⁹ יוגוסלביה נכבשה בסערה תוך שבועיים. מקדוניה נמסרה לידי הבולגרים מיד לאחר הכיבוש. רוב הצבא הגרמני יצא ממקדוניה וכוחות צבא בולגריים נכנסו לתוכה. הבולגרים שלטו במקדוניה מכיבושה על ידי הגרמנים ועד לכניעתה של בולגריה.¹⁶⁰ ביטולה נכבשה על ידי הדיוויזיה ס"ס אדולף היטלר ב-9 באפריל 1941. בזמן הכיבוש התגוררו יהודי ביטולה בגדה השמאלית של הנהר דראגורה (Dragora) ברובע משלהם שכלל את השכונות 'לוס קורטיז'וס' (החצרנות), 'לה קאלז'ה' (הסימטה), 'בואנוס איירס' (רוחות טובים), 'בוסתניקו' (בוסתן קטן) ו'לה טבאנה'.

שכונת לוס קורטיז'וס נבנתה כחצי עיגול והיה לה שער כניסה. בשכונה התגוררו כמאה משפחות. לכל בית אב, זקנים, הורים וילדים היה רק חדר אחד. הכניסה לדירה היתה הישר מן הרחוב ועלו אליה בגרם מדרגות קצר. מתחת היה מרתף שבו נשמרה אספקה לחורף והוא שימש לעתים גם כרפת וכלול. במרכז השכונה היתה באר מים ציבורית ובמרחק מה ממנה שירותים משותפים. לבד משכונות אלה הוקמה שכונה נוספת שהשתרעה מרחוב ד"ר רייס ועד רחוב דלמציה וגבלה במזרחה ובצפונה עם ה'טבאנה'. ברובע פעלו שני בתי ספר יהודיים 'לה סקוליקה' (בית הספר הקטן) ו'טבאנה' (על שם השכונה).¹⁶¹

עם הכיבוש הועברו היהודים שהתגוררו בגדה הימנית של נהר הדרגור אל הגדה השמאלית.¹⁶² בשלושת הימים הראשונים לכיבוש, בזוו הגרמנים כמה חנויות של יהודים. גם מדירותיהם נטלו ככול העולה על רוחם. על פתחיהן של כמה חנויות נראו שלטים: 'ליהודים, לסרבים ולכלבים הכניסה אסורה'.¹⁶³

נאסר על היהודים לבוא לשוק לפני השעה 10:00 בבוקר. למעשה, נמנע מהם לקנות מצרך כלשהו שכן מעט דברי המזון שהובאו לשוק נמכרו כבר עד לשעה עשר ויהודי העיר היו צפויים לרעוב.¹⁶⁴

משלחת של יהודי העיר התייצבה בפני ראש הכנסייה הפרבוסלבית, ההגמון פילרסטה, בתביעה שיתערב לביטול גזירות הגירוש של היהודים. ההגמון הבטיח להם שלא ייתכן שדבר מעין זה יתרחש, ושכל השמועות המופצות בעניין זה הן תעמולת האויב.¹⁶⁵

158 מאטקובסקי, שם, 192.

159 מאטקובסקי, שם.

160 מאטקובסקי, שם.

161 ריסטסקי, שם, 18-19.

162 ריסטסקי, שם, 51.

163 ריסטסקי, שם, 46.

164 ריסטסקי, שם, 51.

165 ריסטסקי, שם, 56.

ב-26 באוגוסט 1942 הקימה ממשלת בולגריה קומיסריון לענייני יהודים וב-3 בספטמבר העמידה בראשו את אלכסנדר בלב. מקום מושבו של הקומיסריון היה בסופיה. הקומיסריון פתח סניפים ומינה נציגים בכל אחת מערי מקדוניה. הקומיסריון היה בקשר הדוק עם הצירות הגרמנית בסופיה ועם הגסטפו.¹⁶⁶

תקציב הקומיסריון מומן מכספי 'קרן הקהילה היהודית' שהוקמה על ידי חסימת כל חשבונות היהודים בבנקים הבולגריים והעברת כספים מהם אל הקרן, בשיעורים משתנים, לפי גובה הפקדונות. כן הופקעו לטובת הקרן רכושן של כל הקהילות וכספי האגודות ומוסדות התרבות והסעד שפעלו בהן.¹⁶⁷

ממשלת בולגריה חקקה חוקים אנטי-יהודיים במסגרת תכניתה להשבית את הכלכלה היהודית, לשלול מן היהודים את זכויותיהם האזרחיות, ולבסוף להשמדם פיטית. ב-24 בינואר 1941 הוחק באסיפה הלאומית הבולגרית (סובראניה) 'החוק להגנת האומה'. ב-13 בספטמבר התקינה ממשלת בולגריה תקנות לאכיפת החוק. ב-15 בפברואר אושרו החוק והתקנות על ידי המלך בוריס השלישי. כל היהודים הוכרזו כאויבי המדינה וחוק זה נועד להגן על האומה הבולגרית מפניהם.¹⁶⁸

בשנת 1942 פורסם חוק לגביית מס חד-פעמי מן היהודים שעל פיו הוטל על כל יהודי למסור לידי השלטונות חמישית מרכושו. חלה חובה על כל יהודי להצהיר על רכושו במקרקעים ובמיטלטלים בתביעות מבעל-חוב, במזומנים, בתכשיטים, ברהיטים, בכלי בית וכדומה. ועדה מיוחדת בדקה את אמיתות ההצהרה והעריכה את הרכוש מחדש. כל התרשלות בהצהרה גררה אחריה החרמת הרכוש כולו או מעצר. הוועדות הפריזו בהערכת הרכוש כדי להגדיל את סכומי-המס.¹⁶⁹

ממשלת בולגריה החליטה למעשה לגרש את היהודים וזו הסיבה להחלטתה בישיבתה מיום 2 במרס 1943 להפקיע את רכושם:

א. המקרקעין של היהודים שיגורשו אל מחוץ לתחומי בולגריה מופקעים לטובת המדינה. אין לערער על החלטה זו.

ב. המיטלטלים של המגורשים יימכרו על ידי 'הקומיסריון לענייני יהודים' במכירה פומבית. התמורה תופקד בבנק על שם הבעלים היהודים. אם הבעלים אינם ידועים ייזקפו הכספים לזכות 'קרן הקהילה היהודית'.

ג. מאחר וכל המוסדות היהודיים מתחסלים, עם 'הגירתם' יועבר כל רכוש הקהילות היהודיות המקומיות וכן כל רכושם של מוסדות הדת והתרבות היהודיים אל העיריות.¹⁷⁰

בנוסף לחובת הרישום של הרכוש של כל יהודי מקדוניה פרסמה לשכת המס בביטולה

166 מאסקובסקי, שם, 193.

167 מאסקובסקי, שם, 194.

168 מאסקובסקי, שם, 195.

169 מאסקובסקי, שם, 198.

170 מאסקובסקי, שם, 200-201.

פקודות הנוגעות ליהודים שנעדרו מזה זמן רב מן העיר והותירו בה נכסים. הם נדרשו להתייצב תוך 14 ימים ולשלם לקופת המדינה סכומים שנקבעו על ידי נציגיה, ולא – יוחרם רכושם. מאחר שנבצר מיהודים אלה להתייצב כנדרש, הוחרמו כל נכסיהם. ברשימת היהודים שרכושם הוחרם נכללו 17 משפחות שהתגוררו בארצות־הברית, 8 בערים אחרות ביוגוסלביה, 7 ביוון ו־2 שמקום מגוריהן לא נודע. ערכם של הנכסים המוחרמים במקדוניה עלה ל־34 מיליון לְוּוּת.¹⁷¹

ב־2 במרס 1943 החליטה ממשלת בולגריה על הדרך שבה תשתלט על הרכוש היהודי, לאחר שילוחם של היהודים למשרפות. בסעיף הראשון להחלטה נאמר שנכסי דלא נידי של כל האנשים ממוצא יהודי שיגורשו אל מחוץ לתחומי המדינה יוחרמו לטובת המדינה. מיד עם איסופם של יהודי מקדוניה פרסם כריסטו פטרוב, הממונה על נכסי המדינה, צו למכירתם של נכסי דלא נידי בערים סקופליה, ביטולה, אוכריד, פּרילפ, שטיפ וקומאנובו. המיטלטלים של יהודי מקדוניה נמכרו במכירה פומבית. הבולגרים העריכו את שווי המיטלטלים בביטולה ב־40 מיליון לוּוּת. למעשה, הם הצליחו לקבל תמורתם כ־19 וחצי מיליון לוּוּת שהן 238 אלף דולר, שכן דברי ערך רבים נגנבו על ידי חברי הוועדות.

ד"ר איבן פופוב, הממונה מטעם הבולגרים על החרמת הרכוש, ביקר במקדוניה במאי 1943 ולא היה מרוצה מקצב ההחרמות. הוא מצא כי בביטולה הוחרם רכוש שנמצא ב־198 בתים מתוך 400 בתים יהודיים שהיו בעיר.¹⁷²

בנובמבר 1946 הוקמה בביטולה ועדה אשר קבעה כי הנזק שגרמו הבולגרים לאוכלוסייה היהודית עלה על חצי מיליארד דינרים טרום־מלחמתיים. הוועדה מצאה לנכון לציין כי ההפסד שנגרם לכלכלת העיר כתוצאה מגירוש היהודים עלה לכמיליון שבע מאות ארבעים ושישה אלף דינרים.¹⁷³

בד בבד עם הגזירות הכלכליות, ההיטלים והחרמות הרכוש הוטלו על יהודי מקדוניה גם הגבלות פוליטיות אזרחיות:

1. יהודי מקדוניה לא יוכלו לרכוש אזרחות בולגרית. הם נחשבו אזרחים יוגוסלבים ושילמו מס בסך 30 לוּוּת לחודש תמורת הרשות להתגורר בתחומי בולגריה. כן חויבו בנשיאת תעודות זהות מיוחדות.

2. ניטלה מהם הזכות לבחור ולהיבחר.

3. נשללו מהם משרותיהם במוסדות ובארגונים ממלכתיים, עירוניים, חברתיים ופרטיים.

4. פקעה זכותם לשרת בצבא הבולגרי ותמורת השחרור מן השירות חוייבו בתשלום כופר מיוחד.

171 לבל, שם, 200.

172 The Bulgarian, Chary, 125-126.

173 לבל, שם, 240.

5. נאסר עליהם להתחתן עם בני-זוג שאינם יהודים או לחיות עימם מחוץ למסגרת הנישואים. נישואים מעורבים אחרי פרסום החוק, לא יכובדו.
6. נאסר על יהודים להעסיק משרתים ועוזרות בית לא יהודים.
7. נאסר על יהודים להתגורר בערים מסוימות או ברבעים מסוימים בערים אחרות.
8. נאסר על יהודים להעתיק את דירתם מעיר לעיר ומרובע לרובע ללא היתר המשטרה.

9. נאסר על לא יהודים לאמץ ילד ואפילו רק אחד מהוריו היה יהודי.¹⁷⁴

בצו מיום 4 בספטמבר 1942 מטעם 'הקומיסריון לענייני יהודים', הוטלה חובה לקבוע שלט מעל לכל בית יהודי ועליו הכתובת: 'בית יהודי', באותיות בולטות וכן רשימת כל המתגוררים בו. על חנויות היהודים נקבעו שלטים: 'עסק יהודי'. בצו מספר 32 מיום 23 בספטמבר 1942 מטעם 'הקומיסריון לענייני יהודים' הוטלה חובה על כל יהודי מבין 10 ומעלה לשאת בצד השמאלי של חזהו מגן דויד בקוטר של 3 ס"מ. סימני היכר אלה נמכרו ליהודים. 50% מהם במחיר 20 לוות כל אחד, 25% ב-10 לוות. הופצו גם תוויות עגולות שבאמצעותן מגן דוד. אלו נמכרו ב-10 לוות כל אחת.¹⁷⁵

צעירים יהודים רבים בביטולה שהיו ערים למתרחש ביקשו להצטרף לתנועת ההתנגדות היוגוסלבית ולהיות לוחמים ביחידות פרטיזניות, אך נענו בשלילה בטענה כי 'יש זמן לכך'. בלית ברירה הסתפקו צעירים אלה בבקשה שאם יודע למפלגה הקומוניסטית על סכנה כלשהי לשלומם של יהודי ביטולה, עליה להודיע להם מיד, כדי שיוכלו להצטרף לכוחות הלוחמים. הנהגת המפלגה לא הזדרזה בגיוס צעירים יהודים ליחידות לוחמות, בהנחה שהסיוע שצעירים אלה עשויים להושיט ליחידות הלוחמות בהיותם בביטולה חשוב יותר מלחימתם בחזית. ואמנם, צעירי העיר עשו ככל יכולתם והתגייסו בכל מרצם לפעולה. בתיהם שימשו מחסנים לאחסון נשק, לשיפוצו ולהכשרתו לקרב. הם ערכו חומר תעמולה, הדפיסו והפיצוהו. הם אספו צורכי עזרה ראשונה ללוחמים, הסתירו בבתיהם לוחמים לפני צאתם לקרבות, וגם אירחו אותם בשוך הקרבות. היקף פעילותם של היהודים היה רחב ביותר. הם היוו 10% מכלל תושבי העיר, אך 75% מתאי המחותרת ומן הפעולות השונות למען התנועה הפרטיזנית.¹⁷⁶

ג'מילה קולונומוס מסרה כי 30 חברי המפלגה הקומוניסטית, למעלה מ-150 חברי ברית הנוער הקומוניסטי ו-650 פעילים עסקו במאורגן בגיוס כספים ובאיסוף בדים, מצרכי מזון ומצרכים אחרים למען הלוחמים הפרטיזנים במסגרת 'קרן הסיוע העממי' שהוקמה על ידי תנועת ההתנגדות בביטולה. קבוצות ברית הנוער הקומוניסטי וראשי ההנהגה המקומית התכנסו, לעתים מזומנות, אצל פעילים יהודים.¹⁷⁷

174 מאטקובסקי, שם, 201-202.

175 מאטקובסקי, שם, 202-203.

176 לבל, שם, 205.

177 קולונומוס, פתגמים, עמ' 178.

חברי ועד העזרה למען המאבק היו: ליאון אישך, דאריו ארואיסטי, ליאון פרנקו, פרץ רוסו, מוריץ שאמי. הם אספו שני שלישים מכלל התרומות של כל תושבי ביטולה לתנועת ההתנגדות. על התורמים לוועד העזרה נימנו לונה צרפתי, רחל לוי ואלגרה נחמיאס.¹⁷⁸ גוֹד'ה ג'ורג'בסקי, קומוניסט מביטולה, הצהיר ששני שלישים מן הבדים למדים ששימשו את הלוחמים נתרמו על ידי סוחרים יהודים. על היהודים שבתיהם שימשו מחסנים לאחסון סחורות ומצרכים של הלוחמים נמנו פיפו חסון, איזק ישראל, אדלה פראג'י, יצחק צרפתי, דוד קלדרון, ליאון קמחי, רוזה קמחי, סלמון קסורלה, בנו רוסו, מוריץ שאמי ואחרים.

אחרים עסקו בפעולות סיוע אחרות. מורדו נחמיאס לאזו נתן מחסה לכמה לוחמים למשך כחודש ימים. אדלה פראג'י נתנה מחסה לגיבור הלאומי ונצ'ו פרקה וללוחמים אחרים במשך חודש ימים, שמואל קלדרון נתן מחסה לִבְנו רוסו וללוחמים אחרים לא יהודים. רוזה קמחי נתנה מחסה למורדו טודילנו וללוחמים אחרים לא יהודים. חנותו של החייט יצחק ישראל שימשה מקום מחסה ללוחמים נמלטים, וכן שימשו לאותה מטרה ביתו של ליאון קמחי וטחנת הקמח של סלומון קסורלה.¹⁷⁹ להלן כרוז של המפלגה הקומוניסטית שהודפס ופורסם בביטולה כ'קול קורא' אל האוכלוסיה היהודית בעיר:

'יהודי מקדוניה במחנות ריכוז... האנטישמיות ורדיפת היהודים הם חלק בלתי־נפרד בכל שלטון ריאקציוני אנטי־עממי. אך בו בזמן הן מבשרות אובדן קרוב ובלתי נמנע של שלטון ריאקציוני... מאות בשנים חיים מקדונים ויהודים יחדיו, בית ליד בית, עסק ליד עסק. מאות בשנים מתחלפים משעבדי מקדוניה. אלה הולכים ואלה באים. מצבם של העמים המקדוני והיהודי לא משתנה, הוא תמיד מצב של שעבוד... ברגעים הקשים ביותר לעם המקדוני עמדו היהודים לצידו. בימי מרד 'יילינג'ן' מצאו הלוחמים מקלט בבתי־היהודים. יהודים רבים הגישו ללוחמים סיוע חומרי ורבים אחרים היו לוחמים פעילים למען חירותה של מקדוניה'.¹⁸⁰ אלכסנדר מטקובסקי מסר על כרוז נוסף של תנועת ההתנגדות במקדוניה שקרא ליהודי מקדוניה לסייע לכוחות הלוחמים:

'יהודי מקדוניה! הרימו את ראשיכם בגאון. ספינת הפירטים הפשיסטים טובעת. הצבא האדום מצפון וממזרח, צבא אנגליה — ארה"ב מדרום וכוחות האוויר של בנות הברית ממערב, משמידים ומחריבים את הרודנות ואת הפאשיזם. יום השיחרור קרב. עם מקדוניה מושיט לכם יד אחים וקורא לכם לצאת למלחמה. כל יהודי שיצטרף לפרטיזנים יחזק את יחידות הלוחמים. כל לווה הנתרמת תסייע למאמץ הלאומי. כל זוג נעליים, גרביים או חלקי לבוש כלשהם יקרכו אותנו אל הניצחון.

178 Kolonomos, שם, I, 103.

179 Kolonomos, שם, I, 104.

180 קולונומוס, שם, עמ' 176.

- הלאה האנטישמיות הבינלאומית הפושעת של היטלר והכלבים הנאמנים לו, הפשיסטים הבולגרים!
- הלאה שוד היהודים!
- הלאה סמלי הגנאי וחרפת הגיטו!
- הלאה מחנות הריכוז של גרובובסקי! (שר הפנים הבולגרי, ש"א)
- הלאה מחנות העבודה והעבדות!
- תחי הסולידריות והאחוה של כל עמי מקדוניה!
- תחי מלחמת השחרור הפרטיזנית במקדוניה!
- תחי האחוה בין העם היהודי לבין העם המקדוני!
- תחי הברית האנגלו-סובייטית אמריקנית!
- יחי מאבק העמים המשועבדים באירופה!
- יחי הניצחון והחופש!¹⁸¹

באפריל 1942 לאחר מעשה בגידה והלשנה נאסרה חבורה של פעילי קפ"י וסקו"י ובה צעירים יהודים רבים. ביוני הם הובאו למשפט בבית דין צבאי בולגרי שגזר עליהם עונשי מאסר ארוכים, עד ל-15 שנים. כתוצאה מכך הסכימו ראשי המחתרת שמספר צעירים יהודים שפעילותם נחשפה יצטרפו לפרטיזנים. בתחילת דצמבר 1942 הוגלו מרבית ראשי הקהילה היהודית בביטולה ובהם ליאון קמחי. הם פוזרו בכפרים בבולגריה הישנה והוחזקו שם.¹⁸² הדבר נעשה כדי להשאיר את הקהילה ללא מנהיגות וללא יד מכוונת ומדריכה לפני ובשעת השילוח למשרפות.

בתחילת שנת 1943 הושלכו לכלא 87 יהודים מביטולה ורכושם הוחרם. לאחר ששילמו קנס בסך 4,350,000 לווה, שוחררו מכלאם.¹⁸³

הבולגרים והגרמנים התפנו עתה לתכנון 'הפתרון הסופי' של יהודי מקדוניה. ב-28 ביוני 1942 חוקקה האסיפה הלאומית הבולגרית חוק שהסמיך את הממשלה לנקוט בדרכים ל'פתרון' שאלת היהודים. את המשא ומתן בעניין זה ניהלו השגריר הגרמני בסופיה בקרָלָה ושר הפנים הבולגרי פטר גרובובסקי. הם הגיעו להסכמה עקרונית כי בולגריה תעביר לגרמנים, בשלב ראשון, 20 אלף יהודים, רובם מאזורים שסופחו לבולגריה לא מכבר, ובכללם מקדוניה.¹⁸⁴

ב-2 בפברואר 1943 הוסכם בעל-פה בין תיאודור דאנקר, קצין הס"ס בסופיה, לבין אלכסנדר פֶּלֶב על הגליית היהודים: 'הרייך מוכן לקבל לידי את היהודים מבולגריה. מספר היהודים המוגלים ייקבע מראש. ההגליה תתחיל בראשית מרס 1943. המוגלים יימסרו לרשויות הצבא הגרמני בנקודות קבועות מראש. עם ההסגרה לגרמנים יאבדו המוגלים את אזרחותם הבולגרית, אם היו כאלה, ושלטונות בולגריה יחדלו להתעניין

181 Matkovski, שם, 103.

182 לבל, שם, 205.

183 לבל, שם, 200.

184 מאטקובסקי, שם, 205.

בהם ובגורלם. המוגלים ירוכזו תחילה במחנות ארעיים בקרבת תחנות הרכבת. הם יורשו לקחת איתם רק מלבושים ומזון לדרך שתימשך 10-15 ימים. איסוף היהודים במחנות ייעשה בהפתעה ובבת אחת כדי למנוע בריחה.¹⁸⁵

בהסתמך על ההסכם הסביר אלכסנדר בלב לשר הפנים גרובסקי כי לצורך איסוף היהודים יש צורך בשיתוף פעולה מלא בין המשטרה לבין הצבא. ליהודים במחנה ייאמר כי הם מועברים ממחוז אחד של בולגריה למשנהו ולא יירמז להם כי הם יוסגרו לידי הגרמנים. לאחר 'הגירת' היהודים יותרם כל רכושם לטובת המדינה.

למחרת ההסכם עם תיאודור דאנקר, ב-3 בפברואר 1943, הורה אלכסנדר בלב לכל נציגי 'הקומיסריון לענייני היהודים במדינה' להכין מיד רשימות של היהודים בכל אזור ואזור. את הרשימות יש לערוך לפי משפחות ולציין את המין, הגיל והמקצוע ולהקפיד על רישום הכתובות. טופס אחד של הרשימה יש להעביר לקומיסריון לא יאוחר מ-9 בפברואר 1943.¹⁸⁶

מניין היהודים בביטולה לפני השילוח, לפי נתונים סטטיסטיים של הקומיסריון, היה 813 משפחות שהן 3,342 נפשות.¹⁸⁷

לפי נתונים סטטיסטיים מלפני המלחמה היה מניינם 810 משפחות שהן 3,351 נפשות.¹⁸⁸

לפי המפקד, כפי שפורסם על ידי ג'מילה קולונומוס, וורה וסקוביץ-ונג'לי, עלה מניינם ל-3,276 נפשות.¹⁸⁹

ב-22 בפברואר 1943 נחתם הסכם בכתב על העברת 20 אלף יהודים לחבלי גרמניה המזרחיים, כשלב ראשון. על ההסכם חתמו אלכסנדר בלב בשם בולגריה ותיאודור דאנקר בשם גרמניה. על פי ההסכם: 'לאחר שההסכם יאושר על ידי ממשלת בולגריה יוחל בהעברתם של 20 אלף יהודים ללא הבדל גיל ומין. הרייך הגרמני מוכן לקבלם לטריטוריות שלו במזרח. היהודים לא יורשו לקחת איתם נשק, מטבע חוץ, מתכות יקרות ועוד. לכל משלוח יוכנו רשימות בשלושה עותקים. עותק אחד יימסר ליחידת הצבא הגרמני שתקבל לידיה את המשלוח הראשון. עותק נוסף יישלח למיופה הכוח הגרמני בסופיה. קרוב לוודאי שיחידות הצבא הגרמני תקבלנה את המשלוחים בתחנות המוצא של הרכבות. בשום פנים ואופן ובשום מקרה אין רשות לממשלת בולגריה לתבוע את החזרת היהודים שהוצאו מתחומיה'. מיד עם חתימת ההסכם הוחל בהכנות לגירוש וללא האישור הפורמלי של ממשלת בולגריה. נקבעו ממונים על הגירוש לפי אזורים. לאזור ביטולה נקבע קיריל סטומונוב.¹⁹⁰

185 מאטקובסקי, שם, 206.

186 מאטקובסקי, שם, שם.

187 Chary, שם, 122.

188 Chary, שם, 123.

189 Kolonomos, II, 1169-1271.

190 מאטקובסקי, שם, 207.

חורף 1942-1943 היה קשה במיוחד ובחודש מרס עוד ירדו שלגים כבדים. כשגונבה לאוזני ליאון אישך ידיעה ממקורות בולגריים שיהודי ביטולה ישולחו למזרח הוא התייצב בפני הוועד המקומי של קפ"י (המפלגה הקומוניסטית) ותבע לאפשר לצעירים יהודים להצטרף ליחידות הפרטיזנים. גם הפעם הרגיעו אותו חברי הוועד באומרם כי השמועות נטולות כל יסוד שכן יש להם קשרים טובים עם כל החוגים בחברה המקדונית וידיעה על כך לא הגיעה לאזניהם.¹⁹¹

בשעה 2:00 אחר חצות, בליל ה-11 במרס 1943, התכנסו מאות שליחי המשטרה הבולגרית בערים סקופליה, ביטולה ושטיפ לאסוף את היהודים לקראת שילוחם להשמדה. ליד בנייני המשטרה חיכו לפני עלות השחר עגלונים ועגלות כדי להוביל לרכבת את חפצי המגורשים ואת החולים שאין בכוחם ללכת. איסוף היהודים נעשה על פי הרשימות שהוכנו. נקבעו קבוצות של שוטרים שנשלחו אל בתי היהודים. לכל קבוצה נמסרו מספר לוחות קרטון בהם נרשמו שמות ראשי המשפחות וכתובותיהם המדויקות. לכל קבוצה ניתנה פקעת חוטים כדי לקשור בהם את המפתחות של הדירות המפונות ואת לוח הקרטון ובו שמות דייריהן. לאיסוף כל יהודי מקדוניה הוכן מחנה ריכוז במפעל הטבק הממשלתי הבולגרי 'מונופול' בסקופליה. איסוף יהודי ביטולה הוטל על קיריל סטומנוב וגאורגי גאמבזוב. 793 משפחות שמניינן עלה ל-3,351 נפש קובצו באותו יום. הרובע היהודי חולק לעשרים קטעים. לכל קטע נקבעה קבוצה ובה קצין משטרה, מורה, חמישה שוטרים וחמישה חיילים. ב-2 אחר חצות, בליל ה-11 במרס 1943, הוטל סגר על העיר ונאסרה בה תנועה כלשהי. בין השעות 5:00-6:00 לפנות בוקר נמסר ליהודים כי עליהם להיות מוכנים לצאת לדרך בתוך שעה. בשעה 7:00 בבוקר נטשו היהודים את דירותיהם ויצאו לנקודות איסוף שנקבעו לכל קבוצה. כאן ניטלו מהם חפצי הערך. מבית החולים הובאו שמונה יהודים חולים אל תחנות האיסוף ובכללם שניים שנותרו ימים אחדים לפני האיסוף. היהודים נדחפו לקרונות להובלת בקר — 50-60 איש לקרון יחד עם החפצים. הצפיפות היתה רבה, רבים עמדו. מים לא היו והילדים פרצו בבכי. באחד הקרונות כרעה אישה ללדת ולא היה בו רופא. בחצות הלילה הגיעו הקרונות לסקופליה. נפתחו פתחי הקרונות ונוסעיהן נדחפו בחושך אל תוך שני בניינים גדולים כשהם פוגעים איש ברעהו באפילה וסופגים מכות מן החיילים הבולגרים. רק למחרת היום נודע להם כי הם נמצאים בבנייני מפעל הטבק 'מונופול' וכי יחד עימם כלואים במחנה כל יהודי מקדוניה.¹⁹²

למפקד המחנה מונה פֵּיו דראגאנוב פֵּאָב ולידו שימשו אנשי צבא ומשטרה. מפקדי מחלקות, שוטרים, בלשים, שומרים, חיילים, פקידים, מנהלים ואנשי שירות. השמירה על המחנה היתה קפדנית ביותר. בפינות החצר, הוצבו מכוונות יריה. בחצר המחנה, פיטרלו שוטרים ופרשים וסביב למחנה הוצבו יחידות צבא. נקבעו תקנות הבית לפיהן

191 לבל, שם, 206.

192 מאטקובסקי, שם, 211-212.

ההשכמה ב־7:00 בבוקר והלינה ב־8:00 בערב. ייערך חיפוש פעמיים ביום בבוקר ובערב. ייאסר על העצירים להחזיק ברשותם כסף, נשק, סיגריות, גפרורים וכדומה. הכניסה למחנה נאסרה על אנשים מבחוץ ועל העצורים נאסר להתראות עם אנשים מבחוץ. נאסרה כניסת רופאים למחנה. החולים נבדקו על ידי רופאי המחנה שהיו מביין העצורים. המזון חולק פעמיים ביום למבוגרים ושלוש פעמים ביום לילדים עד גיל 10. השימוש בשירותים נעשה בקבוצות בלויית משמר. במחנה היו 15 בתי שימוש בסך הכל, ועל כן התפתלו בהם תורים בכל שעות היום. על העצירים נאסר לרשום על הקירות או להקיש עליהם בפטישים, לעשן, לשחק במשחקים כלשהם, לשיר, לקרוא עיתון, לשנות משקאות משכרים, להביט מבעד לחלון, להתכתב זה עם זה, לעבור ממחלקה למחלקה ועוד.¹⁹³

אלכסנדר מאטקובסקי הביא עדות מפיה של הלנה ליאון אישך, רופאה יהודיה מביטולה: 'באולם אחד היינו יותר מ־500 נפש. בחצות הלילה באנו לסקופליה ונכלאנו בבניין ה'מונופולין'. כל יום המחרת היינו כלואים אנו ויהודי שטיפ משום שעדיין נערכו חיפוש שוד על יהודי סקופליה. יום קודם לכן היינו כלואים בקרונות הרכבת, ועתה יום שלם בתוך הבניין. בלא בתי שימוש. האנשים עשו בעל כורחם את צורכיהם בפינות, עד שבמהרה נעשה האוויר ללא נשוא... כאשר העזו אחדים להציץ מבעד לחלון, ירה אחד ממפקדי המשטרה מאקדחו. רק ב־13 במרס פתחו את הדלת בפעם הראשונה והירשו לנו לצאת לבית השימוש... הוציאו את כל החמש מאות, שהיינו באולם, ונתנו לנו שהות של מחצית שעה ואחר כך כלאו אותנו שוב, וכך לא הספיקו יותר ממחצית הכלואים לעשות צורכיהם ולהשיג מים. את עשיית הצרכים הרשו רק אחת ליום, מחלקה אחר מחלקה, והיה הזמן קצר כל כך, שרבים שהיו חלשים, חולים, או נכים, לא הספיקו אפילו לרדת במדרגות... היינו רעבים... רק ביום החמישי ארגנו שלטונות המחנה את המטבח... יותר מ־7,000 איש היינו ולא הספיקו לנו הדוודים. המזון חולק בשעה 11:00 והקבוצה האחרונה קיבלה את הארוחה רק בשעה 17:00 לערך. את המזון היו מחלקים פעם אחת ביום. המנה — 250 גרם לחם ועל פי רוב שעועית מימית ואורז... לעתים היו נותנים גם בשר מעושן. אלא שהיה רע כל כך, שלא יכולנו לבלוע אותו, אף על פי שהיינו רעבים... לפחות ממחצית העצורים היו כלים וכך נמצאו כמה אנשים אוכלים מכלי אחד. מתוך הנאה סדיסטית היו מכריחים אותנו להתפשט לגמרי באמתלה שהם עורכים חיפוש כדי לגלות כסף, או מטבע חוץ מוסתרים... היו מקרים שגזלו אפילו חיתולים של תינוקות... אם מצאו דבר אצל מישהו, היו מנחיתים עליו מכות... את המכות האכזריות ביותר הנחית אחד ממפקדי המשטרה שכונה 'טטרי' בשל היותו טיפוס מונגולי וסדיסט מובהק. כל היום היה מתהלך במחנה, בידו שוט גדול, ומכה כל אחד, ילד ואישה, חולה וישיש. לאחר שהיו מכניסים אותנו לבנין בשוטים, היו מתייצבים באמצע החצר ולועגים לנו. אותם השוטרים עצמם היו מוכרים לנו בסתר לחם, שימורים ומצרכים אחרים במחירים אגדיים. כיכר לחם, שקנו ב־16 לוות מכרו לנו ב־500. אמהות רבות איבדו את חלבן מחמת הפחד.

לתינוקות לא היה חלב. לאחר ימים מספר ניתנה פקודה 'רחבת לב' להביא חלב לתינוקות. אולם למעשה שתו אותו השומרים והבלשים. בשעת החיפוש לא הניחו ברשותנו אפילו חפיסה אחת של אספירין... בימים הראשונים הורשינו לשלוח חולים קשים ויולדות לבית החולים, אך כאשר הגיע תורם לשילוח, הוחזרו מבית החולים בין שנתרפאו ובין שמצבם חייב המשך הטיפול'.¹⁹⁴

עדות נוספת היא עדותו של אלברט צרפתי מביטולה שנמלט מ'מונופול'. 'לארוחת צהריים קיבלנו מרק שעועית דליל... מיד לאחר חלוקת המזון, התקרבו הילדים בריצה לדליים, נדחקו לידם ובכפות ידיהם ניסו לגרוף את השיירים ולשתותם. גם מרפאה היתה במחנה... הנייר שימש לחולים במקום מזרנים והיו מתכסים במה שהיה ברשותם... במרפאה שירתו צעירות יהודיות מכלואי המחנה... השוטרים והבלשים פגעו בצעירות אלו, הוליכו אותן בכוח למשרדיהם והן חזרו משם בעיניים דומעות. צעירה ששמה ז'אנה אמרה לי כי נאנסה. הם איימו עליה, כי יירו בה אם תעז לגלות את הדבר'.¹⁹⁵ השלטונות הבולגרים לא שכחו את ראשי הקהילה שגורשו לכפרים בבולגריה הישנה. ב-11 במרס, יום השילוח למחנה 'מונופול', נאספו הללו מן הכפרים ונשלחו ברכבת מסופיה אל סקופליה. שם כבר חיכו להם השוטרים. הם הוכנסו לבית הסוהר ולמחרת בבוקר, כבולים באזיקים, מלווים בשוטרים חמושים וברוכים מכודנים הובלו אל מחסני 'מונופול' והצטרפו לאחיהם.¹⁹⁶

מספר הכלואים במחנה, מביטולה היה ביום 11 במרס 1943 3,351 נפש: 302 — עד גיל 5; 290 — מ-5-10; 696 — מ-10-16; 1,622 — מ-16-60; 441 — מעל ל-60.¹⁹⁷ יהודיה מביטולה, ששמה לא נמסר, נעצרה בו ביום יחד עם 188 היהודים שנעצרו בפירוט.¹⁹⁸

מ'מונופול' שוחררו ארבע משפחות יהודיות בעלות אזרחות איטלקית שמנו יחד עשר נפשות. לא היו ביניהן יהודים מביטולה. כמו כן שוחררו על פי הוראות מסופיה כל הרופאים והאחיות ובני משפחותיהם וביניהם הלנה ליאון אישך, רופאה מביטולה, בעלה ואמא שלה.¹⁹⁹

ממונופול הצליח להימלט אלברט מושון ארואיסטי בן 36 מביטולה. בלילה, אור ל-25 במרס, הוא יצא מן המחנה, הסתתר במשך 24 שעות אצל האפוסטול שומאנוב בסקופליה, עבר בגניבה את הגבול לאוריזבאץ שהיתה באזור הכיבוש האיטלקי ושם נותר עד לתום המלחמה.

194 מאטקובסקי, שם, 214-215.

195 מאטקובסקי, שם, 216.

196 לבל, שם, 206.

197 מאטקובסקי, שם, 217. הנתון 3,351 שגוי, זה היה מנינם של יהודי ביטולה לפני המלחמה. לפי המפקד הבולגרי היה מנינם של כל יהודי ביטולה 3,276.

198 Chary, שם, 115.

199 מאטקובסקי, שם, 222-223.

צעיר יהודי נוסף מביטולה שהצליח להימלט מן המחנה היה אלברט צרפתי. הוא יצא מן המחנה ב־26 במרס 1943.²⁰⁰

כמו כן נמלט מן המחנה ז'וזף קמחי מביטולה. הוא מצא מקלט לילה בביתו של לארוזה, קונסול איטליה בסקופליה. הקונסול הציע לקמחי להלבישו במדי חייל איטלקי ולהבריחו אל מחוץ לעיר. אך קמחי הצליח בכוחות עצמו לעבור את הגבול האלבני.²⁰¹

השמדה

היהודים שנכלאו ב'מונופול' הובלו ברכבות למחנה 'טרבלינקה', שם הושמדו כולם. ההובלה נעשתה בשלוש רכבות בלבד, אף שתכננו חמש רכבות. הנהלת הרכבות בבולגריה קיבלה הוראה להסיע את יהודי מקדוניה עד לגבול. למשלוח הראשון קבע משרד הפנים הבולגרי קצין אחד ו־120 חיילים, כולם בולגרים. המשלוח יימסר לידי שלטונות הצבא הגרמני על פי רשימות שהוכנו מראש בגרמנית ובבולגרית. עם קבלת המשלוח על ידי הגרמנים חדלים השלטונות הבולגריים להתעניין בהם. בכל קרון הוצבה חבית קטנה עם מים וכמה דליים לעשיית הצרכים. בכל קרון 80 נפש והחפצים שלהם. כל מבוגר היה רשאי לקחת איתו 40 ק"ג מטען וכל ילד 20 ק"ג. על משלוח זה העיד מ. אישאח מביטולה:

'המשלוח הראשון יצא לדרכו ביום 22 במרס 1943. יום אחד קודם לכן נקבעו כ־1,600 נפש למשלוח. ניתנה להם צידה ל־15 ימים. כל אחד קיבל 1 וחצי ק"ג לחם, חצי ק"ג גבינה קצ'קאוואל, 2 ק"ג ריבה, 2 ק"ג לחם יבש, וכן ק"ג אחד של בשר מעושן לא מבושל, שמתוך מחאה איש לא רצה לקבלו. באותו יום, 22 במרס, לפני הצהריים, הודיעו במפתיע כי 800 איש נוספים יצורפו למשלוח. בחיפזון הכריחו אותם לעלות לקרונות, מפני שהרכבת כבר עמדה לצאת לדרך. רבים מבין החדשים לא הספיקו לקבל את מנת האוכל. כאשר הגיע תורו של מישהו לצאת לדרכו, לא שאלו אם חולה הוא ואת הנשים אם הרה היא, או אם ילדה יום קודם לכן.²⁰²

מסקופליה עברה הרכבת בתחנות ניש, לאפובו, ז'מון, פוטרקוב, מאלקינייה, טרבלינקה. בין לאפובו לז'מון נפטרה אישה אחת ובין פוטרקוב למאלקינייה מתו שלושה גברים. הרכבת הגיעה ליעדה — טרבלינקה, ב־28 במרס 1943. לפי הדו"ח הגרמני: נתקבלו מידי הבולגרים 2,338 יהודים, פחת, 4 יהודים. נמסרו בטרבלינקה, 2,334 יהודים.²⁰³

הרכבת השנייה יצאה ב־25 במרס ובה קבוצה מיהודי סקופליה, קבוצה מיהודי ביטולה וכל יהודי שטיפ. את המשלוח הזה קיבלה בסקופליה יחידה של אנשי הגסטפו.

200 שם, 147.

201 לבל, שם, 234.

202 מאטקובסקי, שם, 224.

203 מאטקובסקי, שם, 226.

הרכבת יצאה לדרכה ועברה בתחנות קראליבו, זֶמוֹן, רוֹמָא, זֶגֶרֶב, לונדבורג, צ'נסטוחוב, פוטרקוב, ורשה, מאלקיניה, טרבלינקה. בין זמון לרומא נפטרה אישה בת 96 וגוייתה נמסרה לשלטונות ברומא. בזוג מת אדם בן 75 ובלונדבורג – ילד בן שנתיים. הרכבת הגיעה ליעדה – טרבלינקה, ב-31 במרס. לפי הדו"ח הגרמני: נתקבלו מידי הבולגרים 2,402 יהודים, פחת, 3 יהודים, נמסרו בטרבלינקה 2,399 יהודים.²⁰⁴

המשלוח השלישי יצא לדרכו ב-29 במרס 1943 בשעה 12:30. במשלוח זה היו הרוב המכריע של המשולחים יהודי ביטולה ונוספו עליהם 40 יהודים מסקופליה וכ-90 בני נוער מקאוואלה. הרכבת יצאה לדרכה דרך קוסמט ועברה באותן התחנות כמו הרכבת השנייה. 5 מתו בדרך. ב-30 במרס בלילה, אישה בת 76; ב-31 במרס ישיש בן 85; ב-3 באפריל, אישה בת 94 ותינוק בן 6 חודשים; וב-4 באפריל, קשישה בת 99. הרכבת הגיעה ליעדה – טרבלינקה, ב-5 באפריל 1943. לפי הדו"ח הגרמני: נתקבלו מידי הבולגרים 2,404 יהודים, פחת 5 יהודים. נמסרו בטרבלינקה, 2,399 יהודים.²⁰⁵ הבולגרים שילחו מסקופליה לטרבלינקה 7,144 יהודים. נפטרו בדרך 12. ניספו בטרבלינקה 7,132.²⁰⁶ מניין הנספים מיהודי ביטולה הגיע ל-3,013.

יחיאל מאיר רייכמן ששימש במשך שנה בתפקידים שונים בטרבלינקה, מנושא אלונקות ועד לעוקר-שיניים של המומתים, מסר לנו תמונה נאמנה של המחנה בטרבלינקה ושל שיטות ההשמדה:

'טרבלינקה בנויה בידע מקצועי מעולה. ממבט ראשון אפשר להתרשם שזוהי תחנת רכבת רגילה ביותר. הרציף ארוך ורחב ידיים והוא מסוגל לקלוט נוסעים מ-40 קרונות מסע. במרחק של כמה עשרות מטרים ניצבים אחד מול השני שני צריפים. בצריף הימני, מאוחסנים מצרכי מזון שהביאו עימם הכלואים בקרונות, והשמאלי, משמש להתפשטות הנשים והילדים מבגדיהם. הרוצחים מעמידים פנים של אדיבות ואמנם 'מרשים' לנשים להתפשט בחוץ, בדרך האחרונה אל המוות שאין מנוס ממנו... ממול לרציף נמצאת הדרך לתא-הגאזים המכונים 'שלאוך' (צינור)... בדרך זו המצופה בחול בהיר, רצים הכול בהיותם עירומים. מכאן אין חזרה עולמית. האנשים הרצים בשדרה זו מוכים באכזריות ונדקרים בכידונים. החול הבהיר הופך אדום מהדם הנשפך עליו... דרך ה'שלאוך' אינה ארוכה ביותר. לאחר רגעים מספר מגיעים לבניין מסויד לבן ועליו מגן-דוד. על המדרגות עומד גרמני, המצביע על הכניסה. הוא מחייך בִּיטָה, בִּיטָה (אנא, בבקשה), המדרגות מובילות למסדרון המקושט בפרחים ועל הקירות תלויות מגבות ארוכות. שטחו של תא הגאז שבעה על שבעה מטרים, במרכזו מותקנים מזלפי מקלחת שדרכם מוזרם הגאז. על אחד מקירות התא מותקן צינור עבה, המשמש לשאיבת האוויר מן התא. הדלתות מרופדות בלֶבֶד עבה, למנוע כניסת אוויר מבחוץ, במבנה הזה מותקנים עשרה תאים מסוג זה.

204 מאטקובסקי, שם, 228-229.

205 מאטקובסקי, שם, 229-230.

206 מאטקובסקי, שם, 231.

לא הרחק ניצב מבנה קטן שבו שלושה תאי־גאז. ליד הדלתות עומדים גרמנים, המאיצים בבאים ומפליאים בהם את מכותיהם המלוות בצווחות מחרידות: שנלר, שנלר, לאוס! (מהר, מהר, החוצה!).²⁰⁷

שניים מאתנו לוקחים אלונקה ומובילים למבנה מרוחק, שם מונחות גוויות של אנשים בערימה שגובהה כקומת בניין. אלה גופות האנשים שהומתו בגאזים.²⁰⁸ ברוצי כמה וכמה פעמים נגלה לפני הבור העצום והעמוק: עומדים בתוכו כמה אסירים יהודים ומסדרים את הגוויות אחת לאחת.²⁰⁹

יחיאל מאיר רייכמן מסר על הדרכים שנקטו על ידי הנהלת המחנה לייעול מלאכת ההרג, ועל משלוח אחד של יהודים מחוץ לפולין באפריל 1943.

'הגיע מרס 1943. העבודה מתנהלת בקצב גובר והולך. מפקד המחנה מצווה שהכנת האלונקות תתחיל שעתים לפני המסדר, כדי שלא נצטרך לחכות. בור קבורה אחרי בור קבורה מתפנה מהגוויות הטמונות בו. כשבור אחד היה מתרוקן ובפינה שלו נקוותה כמות של דם, חייב היה אחד העובדים לפשוט את בגדיו, לרדת אל הבור, לסלק כמו ידיו את שרידי הגוויות ולנקותן למשעי.

מדי יום ביומו משתפרת העבודה. התנורים מועברים קרוב יותר לבורות, כדי לקצר את דרכם של הסבלים ולא להפסיד זמן יקר. כרגיל מילאו את התנור בגוויות במשך היום ולפנות ערב היו מבעירים אותן.

בחודש אפריל החלו להגיע משלוחים חדשים, במיוחד מחוץ לפולין. בוקר אחד מופיע מפקד המחנה ומצווה על סגירתן של דלתות תאי הגאזים... לא עברו דקות אחדות ובחלל המחנה נשמעו קולות ויבבות: הצילו, הצילו, שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד... אני מסתכל בפניהם של המומתים ונראה לי שהם נראים אחרת מאתנו. נראה שכאילו במיוחד נבחרו הקרבנות: יפים, בריאי גוף, לאחר ההמתה הם נראים היו כאילו נרדמו והם חיים עדיין.²¹⁰

כמה יהודים מביטולה נמלטו לקסטוריה שביוון בתקווה להינצל מן התופת. כמעט כולם ניספו במחנה אושוויץ. לפי עדות, בפני הוועדה המקדונית, שהובאה בספרו של אלכסנדר מאטקובסקי:

'יהודים אחדים ברחו מביטולה לעיירה קוסטור (קסטוריה, ש"א), שם נתפסו והועברו לאושוויץ. בדרך מתו אחדים. מפקד המחנה קראמר הבדיל בין הגברים לנשים ובין המסוגלים לעבודה לשאינם מסוגלים. לכולם ניתנו מספרי קעקוע. במחנה היו שואבים מהם דם במזרקים בשביל חיילים גרמנים. בבוקר היו קמים בשעה 02:30 ומצפים בצריפים עד לשעה 06:30 העבודה התחילה בשעה 06:30 ונסתיימה בשעה 17:30. חופרים, חורשים, מעמיסים ופורקים קרונות. 250 גרם לחם היו מקבלים ליום. בכל חודש

207 רייכמן, ילקוט מורשת ל"ב, 35.

208 רייכמן, שם, שם, 44.

209 רייכמן, שם, שם, 45.

210 רייכמן, שם, 55-56.

נערכה ברירה במחנה. את שאינם כשרים לעבודה שלחו למשרפה. 9 משרפות היו במחנה. מבעד לפתחי הצריפים היינו רואים, כיצד רכבות מגיעות עמוסות יהודים. הפשיטו אותם עירומים כביום היוולדם ונתנו להם 'סכון', ואחר כך פתחו את ברזי הגז ב'בית המרחץ' והכל נחנקו תוך עשר דקות. אחר כך הובילו אותם למשרפות ומשם נראו להבות פורצות אל על. עובדי המשרפות לא הורשו לבוא במגע עם אנשים אחרים. בין העובדים האלה היו גם יהודים, ותוך חודש ימים אותו גורל עצמו היה מזומן גם להם.²¹¹

גיטה שמי שמחה קלדרון מסרה כי שמונה צעירים מביטולה נמלטו לקסטוריה ב-10 במרס 1943, יום לפני השילוח למחנה 'מונופול'. בין הנמלטים היו גיטה עצמה ושמואל קלדרון שהצטרף ליחידת פרטיזנים יוונים. גיטה הובלה עם כל יהודי קסטוריה אל מחנה חרמנקוויי שברברי סלוניק ומן המחנה לאושוויץ ב-11 באפריל 1944. גיטה זכתה להישאר בחיים מפני שנמצאה ראויה לעבודה. אחיה של גיטה שבתי נפטר במחנה ברגן-בלזן. גיטה עצמה התגלגלה למחנה מטהאוזן ושם שוחררה על ידי צבא ארצות הברית. ב-6 בדצמבר 1948 עלתה לארץ והתיישבה בכפר סירקין. וכך כתבה גיטה לילדיה:

חזרתי מ'אושוויץ'
גדרות התיל גהינום וזוועות.
ראיתי בדרך למוות, אלפי גוויות
בחזרי הגאזים עלו בעשן נשמתם
ללא פרידה ונשיקה...

וחתמה בצו: זכור! לעולם אל תשכח!²¹²

על אף הקשיים שהציבו ראשי המפלגה הקומוניסטית בפני צעירים יהודים להצטרף ליחידות לוחמות, הצליחו צעירים מביטולה ביוזמתם ובעוז רוחם למצוא את דרכם אל יחידות פרטיזניות שונות. בשנת 1942 הצטרפו ליחידת 'דאמיין גרוייב', ויקטור משולם (בוסטריק), (בסוגריים הכינוי המחתרתי) מרדכי טודילאנו (ספירו), ויוסף פיפו רוסו. ליחידת יאנה סאנדאנסקי: בנימין רוסו (קיקי), מרדכי נחמיאס (לאזו), נסים אלבה (מיקי). אהרן ארואיסטי ולזר יוסף הוחזרו לביטולה בטענה כי מוטב שימשיכו לפעול במחתרת בעירם.

במרס 1943 הצליחו להימלט מבתיהם ולהצטרף לפרטיזנים שמונה צעירים נוספים: שלמה סדיקריו (מו), שמואל סדיקריו (סימוליקו), אלברט קסורלה (בֶּרטו), אלברט רוסו (קאטה), אסתריה עובדיה (מארה), ג'מילה קולונמוס (צֶבֶטָה), אסתריה לוי (לֶנָה) ואדלה פראג'י (קאטה).

ליחידות הפרטיזנים ביוון הצטרפו שמואל קלדרון (בימה), דוד קלדרון, מרסל די-מאיו, יוסף-פיפו חסון, מנטש אישח, פנחס אישח ולונה אישח, כן נמלטו מביטולה

211 מאסקובסקי, שם, 232.

212 קלדרון, פרידה לנצח.

האחים אלברט (אברהם שגב) ומשה קאסורלה ויוסף שמעון ארואיסטי. הם חיכו לאנשי קשר של יחידות הפרטיזנים ומשאלה בוששו לבוא, נמלטו לאלבניה, שם שהו עד לכניעתה של איטליה ואז הצטרפו ליחידה פרטיזנית. מראשוני הלוחמים היה רפאל באטינו, הוא היה ממארגני המרד נגד הפשיסטים בחבל סנז'אק. נפל בקרב בשנת 1942 בשמו המחתרתי מישה צבטקוביץ'. מפני שלוחמים יהודיים נשאו כינויים מחתרתיים אין לדעת בוודאות מה היה מספרם של הלוחמים היהודים.²¹³

הפרטיזנים היהודים לחמו בצ'טניקים (יחידות יוגוסלביות שתמכו בגרמנים) בחיל המצב הבולגרי, ביחידות גרמניות וביחידות איטלקיות. חלקם הצטיינו בקרבות ובהם ויקטור משולם, שלמה סדיקריו, אסתריה עובדיה ובנו רוסו.

ויקטור משולם (בוסטריק) הגיע לדרגת מאיור ושימש לאחר המלחמה נספח צבאי של יוגוסלביה בטורקיה.²¹⁴ בנו רוסו הצטיין בקרבות ולאחר המלחמה קודם לדרגת גנרל.²¹⁵

בקרבות נהרגו הלוחמים אהרן ארואיסטי, מרסל די־מאיו, מרדכי טודילאנו, מרדכי נהמיאס, אסתריה עובדיה, יוסף פיסו, שלמה סדיקריו, שמואל סדיקריו, יצחק צרפתי ואחרים. רבים מן הנופלים שימשו מפקדים בכירים. מרדכי נחמיאס נהרג במאי 1944 כקומיסר של בריגדה, תפקיד מקביל מילא שלמה סדיקריו שנהרג בקומנובו ב־1944. אחיו, שמואל סדיקריו נהרג ב־1945 כקומיסר של חטיבת צנחנים. אסתריה עובדיה (מארה) שימשה ממלאת מקום של קומיסר אוגדתי.²¹⁶

שלמה סדיקריו נהרג בהסתערות על מצודה שליד סטרדינה במקדוניה.²¹⁷ היא (מארה) עמדה בראש הלוחמים בקרבות רבים, המריצה אותם בשירתה ובהתלהבותה. אסתריה עובדיה נפלה בהסתערות על אחרונת המצודות בהר קימקצ'ילן בשעות המוקדמות של בוקר ה־26 באוגוסט 1944 בהיותה בת 22.²¹⁸

לאחר מות הגבורה שלה צעדו חבריה לקרב כשבפיהם השיר על הגיבורה אסתריה עובדיה (מארה), שיר שהפך לזמר עם מקדוני:

זכרו אותה אחי
את אסתריה מארה
אסתריה — מארה
נפלה היא למען העם,
למען העם נפלה
למען מקדוניה.²¹⁹

213 לבל, שם, 223.

214 ריסטסקי, שם, 87.

215 עדות אברהם סדיקריו ובנו רוסו בסקופליה.

216 ג'ני לבל, שם, 223.

217 ריסטסקי, שם, 87.

218 ריסטסקי, שם, 92.

219 ריסטסקי, שם, 17.

ב-9 באוקטובר 1953 הוכרזה אסתר עובדיה מארה לגיבורת האומה של יוגוסלביה.²²⁰ להלן רשימת הלוחמים היהודים ביחידות המחותרת הפרטיזנית בציון השתייכותם התנועתית, אזורי פעולתם, כינוים במחתרת, הערות ומראי-מקום.

לוחמי מחתרת

שם	תנועה	מקום	כינוי	הערות	מראה מקום
מנטש אישך		יוון			לבל, 223
פנחס אישך		יוון			לבל, 223
נסים אלבה	תכלת לבן	מקדוניה	מיקו		לבל, 186, 223
אהרן ארואיסטי		מקדוניה		נפל בקרב	לבל, 223
דריו ארואיסטי	השומר הצעיר				Kolonomos
יוסף ארואסטי		אלבניה			לבל, 223
שמעון ארואסטי		אלבניה			לבל, 223
רפאל בטינו	קומוניסטית	סנז'ק ביטולה	מישא צבטקוביץ'	נפל בקרב	לבל, 192, 223
אליהו ברוך	השומר הצעיר				Kolonomos
יוסף פיפו חסון		יוון			לבל, 223
מרדכי טודילנו		מקדוניה	ספירו	נפל בקרב	לבל, 223
יצחק ישראל					Kolonomos
מרסל די מאיו	תכלת לבן	יוון		נפל בקרב	לבל, 186, 223
מויס משה					Kolonomos
ויקטור משולם	תכלת לבן	מקדוניה	בוסטריק	יחידת דמייאן	לבל, 223
גבי נחמיאס					Kolonomos
מרדכי נחמיאס	תכלת-לבן	מקדוניה	לאזו	קומיסר בריגדה יחידת יאנה סנדנסקי, נפל בקרב	לבל, 223

שם	תנועה	מקום	כינוי	הערות	מראה מקום
אברהם ענו יוסף פיפו פיסו		מקדוניה		יחידת דמייאן גרייב, נפל בקרב	Kolonomos לבל, 223
אלי פראג'י					Kolonomos
יצחק פראג'י					Kolonomos
ליאון פראג'י					Kolonomos
ויקטור פרדו	קומוניסטית				Kolonomos
ליאון פרנקו					Kolonomos
אברהם צדיקריו	השומר הצעיר				לבל, 184
דוד צדיקריו					Kolonomos
חיים צדיקריו					Kolonomos
שלמה צדיקריו				קומיסר בריגדה, נפל בקרב	Kolonomos
שמואל צדיקריו		מקדוניה	סימוליקו	קומיסר חטיבה, נפל בקרב	לבל, 223
ז'ק ציון					Kolonomos
יצחק צרפתי		מקדוניה			לבל, 223
דוד קלדרון	השומר הצעיר	יוון			לבל, 184, 223
שמואל קלדרון		יוון		בימה	לבל, 223
ליאון קמחי					Kolonomos
פיפו קמחי	השומר הצעיר				Kolonomos
אלברט קסורלה		יוון	ברטו	בארץ אברהם שגב	לבל, 223
משה קסורלה					לבל, 223
אלברט רוסו	השומר הצעיר		קאטה		לבל, 184
בנימין רוסו	השומר הצעיר		קיקי	יחידת יאנה סנדנסקי	לבל, 184, 198 223
פרץ רוסו					Kolonomos

שם	תנועה	מקום	כינוי	הערות	מראה מקום
משה שאמי	השומר הצעיר				לב, 184 Kolonomos
אלעזר שלום לוחמות					Kolonomos
לונה אישך		יוון			לב, 223
שלי כהן		מקדוניה			ריסטסקי, 49
אסתריה לוי		מקדוניה	לזה		לב, 223
רשלה לוי					Kolonomos
אלגרה נחמיאס					Kolonomos
אסתריה עובדיה	סקוי	מקדוניה	מארה	גיבורת יוגוסלביה קומיסר	
ריקה סדיקריו		מקדוניה		בטליין נפלה בקרב	לב, 191 223
אדלה פראגי	השומר הצעיר	מקדוניה	קאטה		לב, 184, 223
מרים פופודיץ'					Kolonomos
שרה פיסו	השומר הצעיר				לב, 184
ג'מילה קולונמוס	השומר הצעיר	מקדוניה	צבטה		לב, 223
סטלה קמחי					Kolonomos
רוזה קמחי					Kolonomos

הערות ללוח:

- 1 בכל מקום שמצוין Kolonomos, Los Muestrs , 15 דצמבר 1997.
- 2 בכל מקום שמצוין לב, גאות ושבר.
- 3 מרים פופודיץ' שם משפחה לא יהודי. יחידת דמז'ן גרויאב (Damjan Gruev) 1 הוקמה ביולי 1942 ובה לוחמים מפרספה ומביטולה.
- 4 יחידת יאנה סנדנסקי (Jane Sandanski) הוקמה בסתו 1942 (Kolonomos, שם, 109).
- 5 יחידת גוצ'יה דלצ'ב הוקמה ב-22 במאי 1943 (ריסטסקי, שם, 72).

על קרבות הפרטיזנים היהודים קרא בהרחבה בספרו של סטוין ריסטסקי בתרגומו של יעקב מאסטרו "נערה ושמה אסתרייה".

'הקרן להנצחת קדושי מקדוניה'

בשנת 1996 חוקקה ממשלת מקדוניה חוק להפרטת הרכוש שהולאם לאחר מלחמת העולם השנייה. בחוק ארבעה סעיפים הדנים בהחזרת רכושם של יהודי מקדוניה שניספו בשואה. הרכוש נחלק לשני סוגים:

- א. מקרקעין: בתים, שדות וגנים שניתן להחזירם לבעליהם.
 - ב. מקרקעין: רחוב יהודי, בית ספר, בית חולים ועוד שנמכרו על ידי ממשלת מקדוניה לגורמים שונים ושאינם ניתנים להחזרה. על אלה יינתן פיצוי באיגרות חוב ממשלתיות, איגרות החוב הן בערכים דינריים מקדוניים MKD, צמודים למטבע האירופי EURO, ונושאות ריבית.
- באפריל-מאי 2002 החליטה ממשלת מקדוניה להקים קרן לפיצויים ליהודי מקדוניה. הותקנו תקנות לקרן, פורטו מטרותיה, והעקרונות והדרכים להפעלתה. בראש הקרן הועמד ועד – שלושה נציגי ממשלה ושלושה נציגים מקהילת סקופליה. חברי הוועד התכנסו לראשונה ביולי 2002 והוסכם כי יו"ר הוועד יהיה תמיד נציג הקהילה וסגנו, נציג הממשלה. חברי הוועד: נציגי הקהילה: פרופ' שמואל סאדיקרו, סאמי זרבקו ולוליאנה מזרחי. נציגי הממשלה: גוראן טרג'קובסקי, דימיטר בוגוב וריפאת ווליו.

לקרן להנצחת קדושי מקדוניה שלוש מטרות:

1. הקמת מוזיאון אזורי ומרכז חינוכי ברובע היהודי לשעבר של סקופליה.
2. שיקום ושימור של אתרים היסטוריים יהודיים כמו בית העלמין היהודי בביטולה.
3. קידום תכניות חינוכיות וטיפוח הבנה בין-אתנית.

הוועד הקים ועדת משנה שתפקידה להכין רשימה של אתרים יהודיים בהסתמך על נתונים היסטוריים ועל מקורות אחרים, שכן אין בידי הקהילה צוואות וכתבי הקדש להוכחת בעלות יהודית. אותרו ארבעים אתרים שהיו כבעלות יהודית ושניתן להשיבם לקהילת סקופליה. כמו כן אותרו שלושים ושישה אתרים שאין להשיבם ושבתמורתם יינתנו פיצויים באיגרות חוב. ערכם של אתרים אלה נאמד ב-3 מיליון דולר. בביטולה קיבלה הקהילה בסקופליה חזקה על שתי חנויות קטנות במרכז העיר (האחת בשטח של 20 מ"ר והשנייה בשטח של 15 מ"ר) ועל בית 'השומר הצעיר' (241 מ"ר). בית 'השומר הצעיר' במצב רעוע ויהיה צורך בהשקעה של 120 אלף דולר כדי לשקמו ולחדשו.²²¹

221 מכתב נציג הג'וינט יחיאל בר חיים אל הרברט בלון מהנהלת הג'וינט בניו-יורק. 2 בספטמבר 2002, ארכיון עמותת דור ההמשך של יהודי מקדוניה, מאוסף המחבר.

מכתב מוועד הקהילה במונסטיר אל 'החכם באשי' חיים נחום
(בלאדינו באותיות 'סוליטראו')

1918-1943 מימי הממלכה הסרבו־קרוואטית ועד להשמדה 121

מכתב מקהילת ביטולה אל 'ההתאחדות' בירושלים (בלאדינו באותיות לטיניות)

מכתב מוועד הקהילה במונסטיר אל 'החכם באשי', חיים נחום
(בלאדינו באותיות 'סוליטראו')

מונסטיר בספרות הרבנית

הספרות הרבנית על כל ענפיה, שאלות ותשובות (שו"ת), קונטרסים, שערי-ספרים, הקדמות לספרים ועוד, אוצרת בתוכה מידע רב ערך ועניין לחקר קהילות ישראל ובהן קהילת מונסטיר לדורותיה. יש ומחברים כתבו בשערי ספריהם פרטים על עצמם ועל בני משפחתם ועל הקהילות שבהן שירתו. בספרים הקרויים ספרי שו"ת (שאלות ותשובות) התפרסמו שאלות שנשלחו מקהילות שונות אל גדולי הפוסקים על עניינים שבית הדין המקומי או הרב או הקהילה לא יכלו להכריע בהם. מן המאה ה"טז ואילך, עם היווסד הדפוס העברי התחזקה והלכה נטיית הפוסקים לראות בתשובותיהם שלהם ובתשובותיהם של אחרים ענף חשוב בספרות הרבנית העיונית. הם אגרו את תשובותיהם ויש שהוציאו לאור בעצמם או שצאצאיהם, מקורביהם ותלמידיהם טרחו בהוצאתן. ספרי שאלות ותשובות אלו משמשים מקור היסטורי חשוב ללימוד העבר היהודי. מספר ספרי השו"ת שחברו בחמש מאות השנים האחרונות מגיע לאלפים והם מנכסי צאן ברזל של הספרות הרבנית.¹ שאלות ממונסטיר הופנו אל גדולי הרבנים הפוסקים שבכל דור. השאלות הראשונות הן מאמצע המאה ה"טז והאחרונות מסוף המאה הי"ט.

בין הפוסקים היו ר' דניאל אישטרושא, ר' שלמה אמארייליו, ר' חיים שבתי, מהרח"ש, ר' שלמה בר אברהם הכהן, מהרש"ך, ר' שמואל די מדינה, ר' שמואל מודיאנו, ר' חיים פאלאג'י, ורבים אחרים. ניכר שחלק הארי של השאלות הופנה אל רבני סלוניק שהיתה לדברי הרב שמואל די מדינה עיר שרובה ישראל ומיעוטה גויים שלא כמונסטיר שהיא עיר שרובה גויים ומיעוטה ישראל.²

השאלות ממונסטיר נשלחו, בדרך כלל, על ידי דיני העיר ולעתים על ידי רבה או ראשי הקהל. השאלות עסקו בנושאים רבים ומגוונים: בענייני אישות, גט שלא נכתב כהלכה, נשים שבעליהן נעלמו, נטרפו בים או נרצחו בדרכים והיה צורך להתירן מעגינותן. קידושים שלא נעשו על ידי רב והיה חשש שאינם תופסים; המרה לאיסלאם או לנצרות; ענייני סחר: ירידים שבהם היה קושי לשמור על קדושתם של מועדי ישראל; הסכמים מגבילים (קרטלים) בין סוחרים ממונסטיר לסוחרים מערים אחרות; מסחר בצמר ובעורות; נכסי דלא נידי; צוואות ועזבונות; עלייה לארץ-ישראל; ענייני קהילה ורבנות

1 אנציקלופדיה עברית, שו"ת, ל"א, 370-371.

2 הרשר"ם, שו"ת, א"ה (אבן העזר), שאלה קכ"ד.

כגון: פטור כלי קודש מתשלום מסים; הסכמים בין שתי קהילות מונסטיר – פורטוגל ואראגון, סכסוכים בין שתי הקהילות; שריפות בעיר; שוד והרג בדרכים, ועוד. השאלות נכתבו בעברית אך העדויות הובאו כלשונו, רובן באיספניול (לאדינו) ומיעוטן, יעד מפי יעד, בטורקית. את הטקסטים באיספניול תרגמתי לעברית ועשיתי כמיטב יכולתי לפענח גם את העדויות בטורקית, שהיא ארכאית ומשובשת. לפעמים היו השאלות ארוכות והעדויות, יש וחזרו על עצמן, ולכן הרשיתי לעצמי לקצר בכמה מקומות ולהשמיט במקומות אחרים. כמו כן הוספתי סימני פיסוק לשאלות לנוחיות הקורא.

מן הספרות הרבנית הובאו חמישים ואחד עניינים ושאלות, מתוכם, בענייני אישות, גיטין, שאלה אחת; בענייני אישות, התרת עגונות, ארבע עשרה שאלות; בענייני אישות, נידה, מקרה אחד; בענייני אישות, קידושין, שבע שאלות; בענייני הגירה, שאלה אחת; בענייני הונאה, שאלה אחת; בענייני המרת דת, שלוש שאלות; בענייני ירושה, ארבע שאלות; בענייני מסחר, שלוש שאלות; בענייני נכסי דלא ניידי, שלוש שאלות; בענייני עלייה לארץ ישראל, שתי שאלות; בענייני קהילה ורבנות, שבעה עשר עניינים ושאלות, כולל מבוא לספרו של רב העיר, ר' אברהם די בוטון; מבואות לספריהם של רבני העיר יוסף יעקב ישראל ויעקב יוסף ישראל ומידע על הקהילה מתוך ספר המוסר של הרב המונסטירלי, רפאל אברהם אישקאלייו. כן הובאה איגרת אחת שנשלחה על ידי חכמי ירושלים אל ראשי הקהל במונטסיר. כמו כן מצאתי לנכון להביא רשימות של שדר"ים מארץ ישראל, של בתי הדין במונטסיר לדורותיהם, של פוסקים שפסקו בשאלותיהם של יהודי מונסטיר, ושל מקומות שנזכרו בשאלות. בכל העניינים והשאלות, הובאו הדברים בסדר כרונולוגי.

רשימת אזכורים של יהודי מונסטיר בספרות הרבנית ספרות שאלות ותשובות

א. אישות

כשירותו של גט שנשלח ממונטסיר לסופיה	אמצע המאה הט"ז
התרת עגונות – רצח של יהודי שגוייתו נמצאה על שפת הורדאר	שי"ח, 1557
טביעתו של יהודי ממונטסיר במימי ונציה	אמצע המאה הט"ז
טביעתם של תשעה מיהודי מונסטיר בחוף ראגוזה (דוברובניק)	אמצע המאה הט"ז
שני יהודים ממונטסיר ש'אבד זכרם'	הת"ג, 1643
רצח של יהודי שגבה מיסים בכפרים	תל"ב, 1672
רצח יהודי בדרכו מבילוגרדו (אלבניה) לסקופליה	תמ"ז, 1687
רצח של יהודי על ידי ערל (נוצרי)	תס"ב, 1702
רצח יהודי על ידי טורקי	תצ"ח, 1738

אמצע המאה הי"ח	רצח שני יהודים בדרך מבילוגרדו (אלבניה) למונסטיר
תקב"ל, 1772	רצח של אברהם אלבילדה ואברהם בן יקר
תקל"ג, 1773	רצח של יהודי בכפר טורקי
תקט"ל, 1779	רצח ושווד של יהודי בשוכו מיריד איסטרוגה
תקמ"ג, 1783	'זיארה' (עלייה לרגל לקברי קדושים) בירושלים, וטביעה בים
תקנ"א, 1791	רצח יהודי שבא לכפר קוז'ינה כדי לגבות חובות
תקל"ד, 1773	נידה – נשות מונסטיר מקפידות על נידתן
שכ"ו, 1566	קידושים – קידושים בעורמה
אמצע המאה הט"ז	קידושים במירמה בסיוע עד או עדים זוממים
תקפ"ח, 1828	קידושים של ילדה יתומה במטבעות זהב
הדר"ת, 1849	שידוכים במטבע על ידי שליח
תרי"א, 1851	נערה שהשתדכה ואולצה להינשא לאלמן
תר"מ, 1880	קידושים במטבעות ששימשו קישוט לראשה של האישה
תרמ"ה, 1884	קידושים בעורמה, באמצעות מטבע

ב. הגירה

אמצע המאה הט"ז	מונסטיר עיר שרובה גויים
----------------	-------------------------

ג. הונאה

שכ"ג, 1563	הונאה בפיקדון
------------	---------------

ד. המרת דת

אמצע המאה הט"ז	המרת דת והחזקת שפחה
אמצע המאה הט"ז	אנשי חסד ממונסטיר מנסים להשיב ליהדות צעיר מסלוניק
תקצ"ח, 1838	שהמיר דתו יהודי מסלוניק המיר דתו לאיסלאם ויהודי ממונסטיר ניסה להחזירו בתשובה

ה. ירושה

אמצע המאה הט"ז	סכסוכים בין אחים אנוסים מפורטוגל בעניין נכסים
אמצע המאה הט"ז	ירושה במונסטיר ליהודי שאינו מבני המקום
תקצ"ח, 1838	צוואה על ערש דווי
תרי"א, 1851	שכיב מרע מצווה רכושו לאשתו

ו. מסחר

הבש"ם, 1582	הסכם בין הסוחרים היהודים במונסטיר לסוחרים היהודים בבלגרד (בילוגראדו, אלבניה)
-------------	---

סחר בעורות — הסכמי סחר בין הסוחרים
 היהודים ממונסטיר ומסלוניק
 סחר בצמר, מחלוקת בין סוחרי מונסטיר לסוחרי סלוניק
 אמצע המאה ה־18
 תק"ס, 1800

ז. נכסי דלא ניידים

מכירת בתים של יתום על ידי האפוטרופוס שלו
 קניית חורבה ובניית בית
 מחלוקת על מכירת קרקע בשל חוב
 מכירה ושכירות של בית וגינה
 ש"ר, 1540
 תר"ה, 1845
 תר"ט, 1849
 תרל"ב, 1872

ח. עלייה

ארבעה מיהודי מונסטיר נודרים לעלות לארץ-ישראל
 ארבעה מיהודי מונסטיר נודרים נדר לעלות לארץ-ישראל
 שמ"ט, 1589
 שנ"ב, 1592

ט. קהילה ורבנות

כשרותה של בהמה שנמצא בה איבר פגום
 מוסדות קודש בקהילת מונסטיר
 שריפת בתי הכנסת אראגון ופורטוגל
 שריפת בתי הכנסת, מחלוקת בין ראשי הקהל לבין שליחם
 פטור ממסים ל'כלי קודש'
 ר' אברהם די בוטון — רבה של מונסטיר
 פטור ממסים לתלמיד חכם
 של"ה, 1575
 של"ו, 1575
 אמצע המאה ה־18
 תצד"ק, 1834
 תר"י, 1850
 סוף המאה הי"ח
 לפני תרמ"ח, 1888

י. שוד

שוד והרג ביהודים בסביבות מונסטיר
 תר"ג, 1843

יא — חיבורים של חכמי מונסטיר

סידור תפילה, חיבור של הרב יוסף יעקב ישראל
 'יגל יעקב' תיקון חצות, חיבור של הרב יעקב יוסף ישראל
 שנות חיים — ספר מוסר של הרב רפאל אברהם אישקאליו
 אמצע המאה ה־19
 סוף המאה ה־19
 תרח"ם, 1888

יב — שונות

איגרת מחכמי ירושלים אל ראשי הקהל במונסטיר
 שד"רים מארץ-ישראל שבאו למונסטיר
 שנ"א, 1591
 תי"ח, 1658; תל"א 1671;
 תמ"ה, 1685

* * *

אישות – גיטין – כשירותו של גט שנשלח ממונסטיר לסופיה³

גט נשלח ממונסטיר לסופיה והיה ספק בכשירותו ונשלחה שאלה להרשד"ם. אין אנו יודעים המועד המדויק שבו נשלחה השאלה. וזו לשונה:
"ראובן שלח גט לאשתו ע"י שליח ממינישטירייו לסופיאה, ונמצאו בגט גמגומים ובפרט ואוין, שנתנו לפני ינוקי (חינוקות) דלא חכימי ולא טפשי (שאינם חכמים ואינם טפשים), והיו קורין אותן נונין. עוד היה כתוב בגט לפלונית העומדת במקום (פלוני) ואיפשר (!) שבעת ההיא לא היתה עומדת. ושאל השואל אם ראוי גט זה שתנשא אשה זו על ידי".
למדנו שיהודים ממונסטיר נשאו להם נשים ממקומות אחרים, והרחיקו עד סופיה, או למזער שיהודים נהגו לנסוע ממקום למקום ברחבי הסולטנות העות'מאנית. וכן, שהיה נהוג לשלוח גט על ידי שליח. וכמו כן, שהיה נהוג לבדוק כשירותו של גט על ידי כך שמסרוהו לקריאה לילד שאינו חכם ואינו טיפש. אין בידינו לקבוע אם סופר בית הדין במונסטיר לקה בכתיבת הגט לפי תומו, או שהיה זה מעשה מכוון מצד הבעל, או מצד הסופר, לפסול את הגט. אפשרות שהועלתה בתשובתו של הרשד"ם.

אישות – התרת עגונה. רצח של יהודי שגוייתו נמצאה על שפת "הורדאר"⁴

ביום כ"ט באלול שנת השי"ח, 1557, העיד ר' קולונמוס בפני בית הדין בסלוניק שחבריו היו שלמה הלוי, אברהם גאטניו ויצחק נאחמולי, כי בהיותו במהלה (הרובע היהודי) בא אליו תוגר אחד בשם אחמאט, ואמר שיהודי אחד שיצא מסלוניק בדרכו למונסטיריו, מוטל על שפת הברדאל (ורדאר). ונודע לבית הדין לאחר חקירה, שבאותו שבוע לא יצא איש דרך מונסטיריו.

גם העיד הגביר חר' גבריאל כי הוא קנה משאות עצים מגוי של כפר בטישנה ושאל מן הגוי על שלומו ושלום הכפר והשיב לו הגוי כי "כהו אלוהים, למי שהרג את מרדכי (די בוטון), כי מיום אשר הרגו את מרדכי, לא מצאנו מנוח לכף רגלינו, ואולי אתה יודע אם דניאל אחיו יתבע יותר דמים והשיב לו ר' גבריאל כי לא ידע. חברי בית הדין לא יכלו

3 הרשד"ם שו"ת, אבן העזר, שאלה נ"ח, מאמצע המאה הט"ז.

4 הרשד"ם שו"ת, אבן העזר, שאלה נ"ז, עמ' ל"ג, אמצע המאה הט"ז.

להכריע בשאלת היתר עגינותה של אלמנת ר' מרדכי, ושיגרו שאלה אל הרשד"ם וזו לשונה: 'ועתה יש לראות אם יספיקו הללו העדויות להציל אישה זו מכבלי עגונה ותהיה מותרת להנשא'?

למדנו כי הדרכים משאלוניקי למונסטיר היו בחזקת סכנה ויהודים נרצחו בדרכם. כן למדנו כי יהודים סחרו גם בעצים. ועוד כי נוהג היה שבני משפחתו של נרצח דרשו פיצויים מן הרוצחים וכן עונש קיבוצי על היישוב שבו אירע הרצח.

אישות — התרת עגונה. טביעתו של יהודי ממונסטיר במימי ונציה⁵

בפני הרב יוסף אלרואיטי ממונסטיר הובאו עדויות על טביעתו של יהודי ממונסטיר, בשם חיים די אבילה, במימיה של ונציה. העיד ר' יעקב כהן כי בהיותו בוונציה עם אחיו נתן: 'היו שניהם יחד מטיילים מהגיטו לריאלטו (העיר ונציה) קראו להם שני יהודים שהיו מכירים אותם שהיו ממונישטיריו ואמרו להם, תמתינו פה ותשמעו דברים ואמרו: תדעו אחי, כי היינו באים בספינה אחת מהג'ירבי (?) עם יהודי א' (חד) ממונישטיריו ששמו חיים די אבילה, ובא רוח סערה גדולה בים והאניה חישבה להישבר, ורבים ממנו השלכנו את עצמנו בים, לשוט כדי להנצל ליבשה, וגם מהגויים הבאים שם ובתוכנו, השליך עצמו ג"כ (גם כן) ר' חיים די אבילה הנז' (כר). ואנחנו ברחמי ה' הגענו יותר מהרה אל היבשה, בהצלה גמורה ש"ל (שבח לאל ית' (ברך). ואחרי כן, הגיעו אנשי הבאטיל (מצודה) ליבשה ג"כ (גם כן). והסכמנו כלנו יחד להמתין שם אצל שפת הים. ואחר שלשה ימים, ראינו שפלטו המים פגרים מתים, וראינו שם גולם א' (חד) שהיה צף על פני המים, ושטנו על פני המים ולקחנו אותו, וראינו אותו שהיה רבי חיים די אבילה הנז' (כר), וקברנו אותו על שפת הים'.

הרשד"ם לא התיר את אשתו (אלמנתו) של ר' חיים די אבילה מעגינותה בטענות שהעדות היתה 'עד מפי עד' ושל עד אחד במקום שניים וכן שהעדות לא נמסרה בבית דין של שלושה.

למדנו שיהודים ממונסטיר יצאו למסעות סחר עד לוונציה וכי יצאו לדרך בחבורה. כן למדנו, שהיתה סכנה גדולה בהפלגה בימים וכי קרה שטבעו ספינות סוחר. כמו כן למדנו שיהודים, שהיו עדים למקרי מוות, דאגו לקבורתם של המתים במקום מותם ולא בבית הקברות היהודי, בעיר הסמוכה למקום הטביעה. כמו כן למדנו שיהודים שהיו נוכחים במקרי מוות של יהודים אחרים, ראו חובה לעצמם למסור עדות שהיה בה משום סיוע להתרתן של נשים עגונות. עוד למדנו ש'על פי שניים עדים יקום דבר' ואין מקבלים עדות של 'עד מפי עד' וגם למדנו שעדות על מקרה מוות, יש להביא בפני בית דין של שלושה.

5 הרשד"ם שו"ת, אבן העזר, שאלה ס"ט, אמצע המאה הט"ז.

אישות – התרת עגונות – טביעתם של תשעה מיהודי מונסטיר בחוף ראגוזה (דוברובניק)⁶

ביום כ"ו בחודש אדר ב' שנת השכ"ז, 1567, נתקבלה עדות בבית הדין במונסטיר שחבריו היו יצחק קאטיבילה משה רוצו ודוד לירמה. העד היה דוד טרויש שהעיד 'שבהיותו בראגוזה בבית-הכנסת צוה החכם כהר' שלמה אוהב נר"ו (נטריה רחמנא ופרקיה) לשליח ציבור שיאמר השכבות על אותם אנשים שנטבעו בספינה מפיסה, ולא היה השליח ציבור יודע שמותיהם, ואמר החכם להר' דוד הנז' (כר), שילך ויאמר לשליח ציבור שמות האנשים הטבועים, שהוא היה מכירם, ובאו עמו עד ראגוזה. וקם הר' דוד הנז' (כר) ואמר שמותם. והטבועים היו יעקב פיסו, יעקב נחמיאש, יצחק פראנקו ובנו, יאודה חובש, יצחק אלמושנינו, יעקב ברוך, מרדכי גבריאל ומרדכי אברהם. ולכולם אמרו בראגוזה הנז' (כרת) השכבות. ואחר שאמרו ההשכבות, היה ר' דוד הנז' (כר) כותב כתב אגרת א(חת) למונישטיר הנז' בלשון לעז (בלאדינו): 'כתבתי שם למונסטיר שידוע לנו היטב שהם משלנו'. בתשובתו של ר' אהרן ששון נמסר שמספר הטבועים היה תשעה ושכולם היו ממונסטיר.

למדנו שיהודים ממונסטיר יצאו למסעות סחר בימים והרחיקו עד פיסה (באיטליה), וראגוזה (דוברובניק), שהיתה אז ברפובליקה של ונציה.⁷ כן למדנו, שלמסע בים האדריאטי יצאו עם מורה דרך, והפעם היה זה דוד טרויש מראגוזה. כמו כן למדנו, שנהוג היה בבתי כנסת לומר השכבה ליהודים שנספו, אף שלא היו מבני העיר, כבמקרה שלפנינו, בו יהודי ראגוזה אמרו אשכבה ליהודים ממונסטיר. ועוד למדנו, שנהוג היה שעד למותם של יהודים יכתוב איגרת למקום-מושכם כדי שאפשר יהיה להתיר את אלמנותיהם מעגינותן.

אישות – התרת עגונות. שני יהודים ממונסטיר ש'אבד זכרם'⁸

בח' בשבט הת"ג, 1643, פנו דיני מונסטיר: יעקב המיוחס למשפחת פרעש בן יהודה, שבתי בכ"ר סעדיא ושלמה בכ"ר משה נחמיאש, אל המהרח"ש, ר' חיים שבתי, בשאלת התרתן של שתי נשים מעגינותן. על פי השאלה יצאו שניים מיהודי העיר בדרכם לקאסטוריה ובשובם "נאבד זכרם".

בית הדין קיבל עדות על כך מפי שבתי סבח שאמר כי בהיותו במרפסתו בא 'טאבאק (בטלן) אחד למונסטיר לקנות עורות ממרדכי קמחי ואז הבחין באספירנסה בתו של משה קמחי שהיא בוכייה ושאל את העד מי היא האישה הבוכייה והאם היא אשתו של

6 ששון, תורת אמת, שאלות ותשובות, שאלה ד'.

7 ביינטארט, אטלס, מפה 72.

8 מהרח"ש, קונטרס, שאלה מ"ד, עמ' קצ"ג.

יואישי (נראה לפי הקשרו ככינוי ליהודי) והוסיף ה'טאבאק' ואמר כי היא אינה בוכה לשווא כי בעוברה בעיבורה של קאסטוריה ראה את גוויותיהם של משה יואישי, אלעזר יואישי ושל תוגר אחד.

למדנו שנשקפה סכנה לעוברים בקסטוריה — יהודים וטורקים כאחד. וכן שנהגו לבוא ממרחקים למונסטיר כדי לקנות עורות מן הבורסקאים ומן הסוחרים היהודים. ועוד למדנו שכל זמן שלא היו עדויות חותכות ונאמנות על מותם של יהודים נותרו נשותיהם בחזקת עגונות.

אישות — התרת עגונה. רצח של יהודי שגבה מסים בכפרים⁹

בשנת תל"ב, 1672, העיד בבית דין במונסטיר ר' יעקב ן' וינישתי בעניין רצח של יהודי. בבית הדין ישבו שמעיא דמאיו, דיין, יעקב אלישע לבית חזן ומנחם רוסו. וזו לשון העדות כפי שנרשמה על ידי חברי בית הדין: 'יום א' (אחד) בא ערל א' לתנות בביתי, להיותו מאותם הכפרים של נשיליצה, שהוא נושא ונותן בהם, ולכן נתארח בביתי. ובתוך הדברים, התחילו לדבר על הגביר יהודה כהן, שהיה חבוש בב"ה (בבית-הסוהר) על סך מה בשביל שנתערב (ערב) לחרגירו בעד אותם הכפרים (ם). ואמר לו היאודי: למה אין אתם פורעים ליאודה מה שאתם חייבים לו, שהרי הוא אסור בזיקים בשבילכם'. והשיב הגוי: 'לפי שהכפרים נדלדלו מאד, וכלתה פרוטה מן כיסם, וגם לחם אין לנו לאכול מפני הרעב, ומה יתן לו? ואח"כ (ואחר כך) אמר הגוי ליאודי כדברים האלה: 'יעקב, אני רוצה לגלות לך דבר סוד, שלא גיליתי לשום אדם, אבל אל תגלנו לשום אדם. תדע איך בהיותי רועה הבהמות שלי, סמוך לנהר, ראיתי למשה בן יאודה הרוג בשפת הנהר, שפלטוהו המים. ובשביל שלא יאמרו שאני הרגתי, גררתיהו ברגלו בתוך היער, ושמתי עליו עלים וענפים של יער, והנחתיהו שם כל היום. ובלילה, השלכתיהו שנית בנהר. גם ביום השני, הלכתי לראות אם הוליכוהו המים, וראיתי שכבר אכלו העופות את בשרו. וביום השלישי, חזרתי לראות שם, ובקשתיהו ולא מצאתיהו'. אז א"ל (אמר לו) היאודי (יעקב ן' וינישתי): 'ולמה לא באתה (!) להגיד לנו אז והיינו נותנים לך ה' (חמישה) גסים (מין מטבע) מוסטולוק' (שכר-עדות). אמר הערל: 'לא רציתי, פן יאמרו שאני הרגתי, וגם כדי שלא יפול הדם על הכפר, ולכן לא הגדתי, וגם עתה איני מגלה הדבר אלא לך, שאתה אהובי'. למדנו שיהודי ממונסטיר שימש גובה מס החר'אג' (הג'יזיה) בכפרים, וכי היו בין היהודים לבין הכפרים יחסי קרבה עד כי כפריים, כבואם לעיר, נהגו ללון בבתי-היהודים. כן למדנו, כי בכפרים גידלו בקר ונהגו לרעותו על שפת-הנהר. ועוד למדנו כי קרה שיהודי נרצח בדרכו לכפרים וכן, שכפרי שהעיד על מקרה רצח של יהודי, קיבל שכר-עדות. וגם למדנו שכפריים חששו להעיד בבית דין על מקרי רצח, לבל יאשימום

9 שני המאורות הגדולים אליהו קובו, אדרת אליהו; ויהושע חנדאלי, פני יהושע, שות, סימן ח'.

ברצח. וכן, מפני שחששו שמא יאשימו בכך את כל תושבי הכפר. ומכאן שהטורקים נהגו להעניש את הכפריים בעונשים קיבוציים. ועוד למדנו שיהודים ערכו לשלטונות על חובות של כפריים ומשאלה לא פרעו את חובם, נכלאו היהודים הערבים באזיקים וישבו בכלא, עד לפרעון החוב, והוספנו ללמוד שהיו זמנים שבהם שרר רעב כבד באזור מונסטיר.

ולבסוף, מן הראוי לציין כי רק ליד שמו של שמעיה דמאיו מצוין שהיה דיין ושאלה היא האם ניתן ללמוד מכך שרק דיין אחד שימש בדין ולידו ישבו שני חכמים אחרים ששימשו דיינים לעת-מצוא.

אישות – התרת עגונות. רצח יהודי בדרכו מבילוגרדו (אלבניה) לסקופליה¹⁰

בכ"ט באדר התמ"ז, 1687, הובאו עדויות בפני בית דין במונסטיר, שחבריו היו משה מאיו יהודה קאסוטו ומשולם הלוי, בעניין הירצחם של אראף אוגלי ממונסטיר ושל זכריה שאקי. העדים היו אברהם הכהן ואליהו הכהן תושבי מונסטיר אף הם. לעדותם, בעוברם בשוק התחתון ובעומדם מול חנותו של החנווני רמאדאן ראו אישפאי (חואי, חייל משוחרר) אחד שאמר: (העדות בטורקית ולא ידעתי מובנה). ואמרנו אנחנו שלא. שהיא מצפה לבעלה. והשיב התוגר ואמר: (העדות בטורקית ולא ידעתי מובנה).

באותו עניין הובאה עדות בפני בית הדין בשאלוניקי שמחבריו ידוע לנו רק דיין אחד והוא בנימין עשאל. ראשון העדים היה משה קאריליו, ואלו דבריו: 'יום אחד נמצאתי עם אישפאי אחד ממונסטיר שהיתה לו מטבע אחת למכירה וסייעתי לו במכירתה. לאחר מכן שאלתיו על אודות זכריה שאקי שהיכרתיו והוא השיב לי שאותו אומלל זכריה שאקי, הרגוהו והותיר אחריו יתומים ואוצרו נמצא בידיהם של אנשי הפחה... ובתוך הדברים (כך במקור) אמר האישפאי בעצמו כי זכריה שאקי ושני יהודים שהיו יחד איתו מצאום שבעה שאריג'יש(?) ונאבקו עם זכריה שאקי ופצעוהו קשה ואז ירה לעברם זכריה שאקי. משנוכחו השאריג'יש בכך הרגוהו והרגו יחד איתו את שני חבריו, והותירו בחיים את אראף אוגלי (כינוי) ממונסטיר. אך לאחר מכן נמלכו בהם ואמרו: איש זה ילשין עלינו, ועמדו והרגו גם אותו. ולאחר מכן עצרום ותלו אותם, ונטלו מהם את כל האוצר'.

לאחריהם, העידו יצחק יעבץ ואברהם עמי ואמרו כי בהיותם בעיר בילוגרדו (שבאלבניה) נפגשו עם זכריה שאקי, ועם סימן טוב עשאל ושאלום לאן הם נוסעים מכאן, והשיבו הנ"ל (הנזכרים למעלה) ואראף אוגלי שהיה עימהם, כי ביום שישי הם יוצאים מבילוגרדו לאיסקופיא.

העיד אחריהם ר' אברהם בולי ואמר כי הגיע לשאלוניקי אישפאי אחד ממונסטיריו

10 אהרן בכמהר"ר חיים אברהם הכהן, פרח מטה אהרן, שאלות ותשובות, שאלה כ"ב. השאלה והתשובה מובאות בלשונן בספרו של יצחק חנן, ספר בני יצחק ח"מ, חושן משפט, סי' ו'.

שהיה מכיר את ר' זכריה שאקי הנאבד ויצא לקבל את פניו ואמר האישפאי הנזכר בזה הלשון: (העדות בטורקית ולא ידעתי מובנה). אז אמר ר' אברהם הנזכר (כר) לאישפאי היכן הרגוהו ואמר: (העדות בטורקית ולא ידעתי מובנה). בית הדין פנה בשאלה בעניין זה אל אהרן בכמהר' חיים אברהם הכהן.

למדנו שיהודים ממונסטיר ומשאלוניק סחרו יחדיו בכפרים וסובבו בדרכים, וכי במונסטיר היו חנוונים טורקים וכי למונסטיר הגיעו איספאים טורקים ואחד מהם ניסה למכור מטבע. ומתוך הדברים עולה שהגיעה לידינו לאחר מעשה רצח ושווד של יהודים. כן למדנו שבית הדין בשאלוניקי לא הסתפק בעדויות שהובאו בפני בית הדין במונסטיר, ודן בעניין בעצמו. ואפשר שעשה כן בשל כך שחלק מן הנרצחים ומן העדים היו מבני סלוניק. גם למדנו שהשוודים לא אצו לפגוע ביהודים ועשו כן רק לאחר שאחד היהודים פתח לעברם באש. ואגב כך נודע לנו שיש ויהודים נשאו כלי-נשק להגנתם.

אישות — התרת עגונה. רצח של יהודי על ידי ערל (נוצרי)¹¹

שלמה קאסוטו יצא מעיר מונשטיריו בתוך חודש אלול ללכת ליריד איסטרוגא, ונאבד ולא נודע מקומו או כי לא הלך ליריד ולא שב למקומו ולביתו.

ביום ט' בחודש אדר שני — התס"ב, 1702, העיד משה בר' שבתי קמחי בפני בית הדין במונסטיר, שחבריו היו יוסף בכ"ר משה, משה קמחי ויוסף קאפסוטו, בעניינה של העגונה אשת ר' שלמה קאסוטו. על פי עדותו: עמד בפתח החצר (הרובע היהודי, אל קורטיג'ו) ושמע ערל אחד שואל לביתה של אשתו של ר' שלמה קאסוטו. והוסיף הערל לומר, שאיש אחד שהיה בביתו אכל ושתה, ולאחר אכילה ושתיה התפאר כי הרג את הבן של קוקושקה (כינוריו של אבי-הנרצח ש"א) בדרכו לסטרוגה, ונטל ממנו את בגדיו הן העליונים, והן התחתונים. ועוד הוסיף הערל כי הוא יכול להראות לנו את הרוצח. דייני העיר לא הצליחו להגיע לכלל הכרעה בעניין ופנו אל הרב שלמה אמאריליו, שפסק להתיר את האישה מעגינותה. הרב יוסף קובו, אשר דן אף הוא בשאלה זו התחבט קשה אולם מצא מקום להתירה בהסתמך על פסק הלכה של הרב אמאריליו.¹²

למדנו כי יהודים נהגו לסחור ביריד של סטרוגה וכי הדבר היה כרוך בסכנה בשל ליסטים ורוצחים שארכו בדרך. כן למדנו כי ערלים (נוצרים) רצחו יהודים ולו רק כדי לזכות בבגדיהם. כמו כן למדנו שערלים אחרים היו מוכנים להעיד על מקרי רצח של יהודים.

11 אמאריליו, כרם שלמה, הלכות עגונא דאיתתא, סימן ט'.

12 קובו, גבעות עולם, שאלות ותשובות, סימן ט'.

אישות – התרת עגונה. רצח יהודי על ידי טורקי¹³

בכ"ד בחודש סיון שנת התצ"ח, 1738, ישב בית הדין של מונסטיר, שחבריו היו יצחק פיסו, עובדיה חונן ושבתי קמחי, ודן בעניין התרת עגונתו של משה חסון. על פי העדויות שהובאו בבית הדין, נהרג משה חסון על ידי איכרים טורקים. העידו בבית הדין יצחק טאלבי ואברהם עובדיא, ומסרו כי הם שוחחו עם שלמה חסון, אחיו של הנרצח, והוא סיפר להם כי שמע מפי הז'ובאן (גובה, עד בטורקית) כי אחיו משה וחברו נרצחו, וכי הוא הגיע למקום הרצח, וכי מצא במקום אך ורק את גווייתו של החבר. כן סיפר לו הז'ובאן כי שני היהודים דיממו במשך שלושה ימים ואזי מתו וגוויותיהם הושלכו. כן העיד יצחק קלדרון ואמר, כי הוא נפל בשבי והשתעבד (קאימוס איסקלאבוש) ושם פגש שפחה מאחד הכפרים שאף היא נפלה בשבי שאמרה לו: בוודאי שאנו חייבים בשעבוד, שכן הגויים ירו במשה כדור אחד. ומשה כתב מכתב קצר ומת.

כן העיד דוד ייני כי בצאתו מניש פגש כמה תוגרמים (טורקים) ושאל אותם כיצד אירע האסון והם הסכימו להראות לו את מקום הירצחם של משה וחברו, אך כיוון שהטורקים נראו פראים, הוא נמנע מלהילוות אליהם.

כמו כן העידו שבתי קמחי וישראל יוסף, כי שמעו מפיו של שלמה חסון כי הוא נפגש עם אבי־הרוצח בניש והלה העיד בפניו שבנו הרוצח הוצא להורג, וכי נמצאו בידיו ספרו של הנרצח ושערות זקנו.

והעיד אהרן טאלבי כי בהיותו בניש ירדו הערלים מן הכפרים (אבשארון לוש ערלים די לוס קאזאליס) ואמרו לו כי הם שרצחו את משה. ובצאתו מן הכפר, פגש את וידאל מתהלך עירום, והוא סיפר לנו כי הוא נמלט מן הטורקים שקשרו אותו לעץ, באומרם כי ירצחוהו, כפי שרצחו את משה וחברו. וכשישבו לאכול ונרדמו, הוא התיר את הקשרים בשיניו ונמלט.

בית הדין לא יכול היה להכריע בעניין והפנה את השאלה אל הרב יצחק בכמהר אליהו ן' שאנגי.

למדנו שיהודים ממונסטיר שוטטו בכפרים והגיעו עד לפאתי ניש. כן למדנו כי טורקים ארבו ליהודים בדרכם והתנכלו להם. יש שרצחום, ויש ששעבדום. ועוד למדנו שהשלטונות הוציאו להורג רוצח יהודים שנתפס. וגם למדנו שיהודים נהגו לגדל זקן וליטול עימהם ספר בצאתם לדרכים. מן הסתם היה זה סידור תפילה ואולי ספר תהלים. נטילת הספר וגזיזת הזקן על ידי הרוצח מורה על כך שאולי היה זה נוהג לבוא לכפר ולהתפאר ברצח של יהודי ולהוכיח את מעשה־הרצח על ידי הצגת ספרו וזקנו. הרב יצחק שאנגי לא ראה בעדותו של הז'ובאן עדות מספקת להתיר את אשת הנרצח משה חסון מעגינותה.

13 ן' שאנגי, בארות המים, א"ה, אבן העזר, הלכות עיגונא דאתתא, סי' כ"ו, עמ' קס"ב.

אישות – התרת עגונות – רצח שני יהודים בדרך מבילוגרדו (אלבניה)
למונסטיר¹⁴

בבית הדין של מונסטיר הובאו באמצע המאה הי"ח עדויות על רצח של שני יהודים והצורך להתיר את נשותיהן מכבלי עגינותן. חברי בית הדין היו מרדכי קאמחי, שמואל אלבה ושלמה בן יקר. ומעשה שהיה כך היה: 'שניים יצאו מן הכפר הארנאוטי (האלבני) בילוגרד בדרךכם למונסטיר, והם: יצחק שאחוליו (נראה ככינוי) ושמואל פיסו, ועברו דרך כפר אשדודה והתנפלו עליהם גויים והרגום. ועברו באותה דרך שני יהודים והם: אברהם קאשורלה ומשה בר' שלמה בן נחמיאש. ופגשו גוי אחד מוזילגי (פקיד של הוואלי) והוא אמר להם, כמסיח לפי תומו (כך במקור), שהוא ראה את שני היהודים מתים בדרך והכירם בשם יצחק שאחוליו המכונה קאלפקלי אוגלי וחברו שמואל פיסו. הדיינים לא יכלו להכריע בשאלה והפנו את העניין להכרעתו של הרב גאטניו.¹⁵

למדנו שיהודים ממונסטיר סחרו עם הכפרים בסביבה והרחיקו עד לאלבניה. הם היו מוכרים היטב על ידי הנוכרים. כמו כן למדנו כי הדרכים היו בחזקת סכנה ויהודים נרצחו בדרךכם. ועוד למדנו שבמונסטיר נהוג היה להוסיף כינויים לשמותיהם של היהודים.

אישות – התרת עגונה – רצח של אברהם אלבילדה ואברהם בן יקר¹⁶

בכסלו התקב"ל, 1772, ישב בית הדין בסלוניקי, שחבריו היו רפאל אליעזר נחמיאס, יוסף בכ"ר מרדכי אשיאו ויצחק הירירה, והעיד בפניהם שמעיה קאסוטו ממונסטיר כי בסוף אלול הסתפר בחנותו של תוגר אחד ואמר לו המוסלסוף (אדמיניסטרטור) בזה הלשון: אין כל ידיעה על אברהם קייסטירלי ואמרתי לו כי אמנם אין ידיעה, לבד מכך שהוא נעלם. והשיב לו הספר ואמר, שאיש אחד אמר לו שהיו לו (לאברהם קייסטירלי), סוס שערכו ארבעים גרושים. ובא לשם רוכב על סוס שערכו שלושה-ארבעה גרושים, ונאמר שם שהיה לו ממון רב, ונמצא לידו ממון מועט בלבד, לקניית זוג מגפיים, שם הרגום.¹⁷

והעיד ר' שמעיה הנז' (כר) שלהח' (כס) אברהם אלבילדה, שהיו קורין אותו קייסטירלי קוג'ה אברהם, וכאן (במונסטיר) היו שני סוחרים תושבי קאסטוריה שהתוגר הנז' (כר) אמר בזה הלשון: 'אורדה פאקלאדיליר איקיי שינידה', שם נרצח גם אביון אחד. ואמר שעל שניהם היו מדברים בתחילה.

והעיד דוד אלבילדה כי בהיותו בכפר קאראבארי עם אביו אברהם אלבילדה, ועם

14 א. גאטניו, צרור הכסף, א"ה סי' א' עמ' ל"ו. הספר יצא לאור בשנת 1761 לאחר מות המחבר ובוודאי אירע המעשה במועד מוקדם משנה זו.

15 פניית הדיינים אל הרב גאטניו נכתבה בלאדינו.

16 מודיאנו, ראש משביר, אבן העזר, הלכות עיגונא, סימן ט"ו.

17 נרצח אברהם אלבילדה ועוד אביון אחד, ששמו אברהם בן יקר.

אברהם ן' יקר, תושבי מונסטיריו ורצה אביו הנז' (כר) לילך לעיר שאלוניקי יע"א (יגן עליה אלוהים), נתן דוד הנז' (כר) לאברהם ן' יקר הנז' (כר) שלושה גרושים בשביל שיתלווה אליו... ויצאו לדרך שניהם יחד, לבדם... והוא ראה אותם שעה שיצאו לדרך וליווה אותם כמו חצי שעה ובאותה יציאה שיצאו נעלמו בדרך, אביו אברהם אלבילדה ואברהם ן' יקר ועוד העיד דוד הנז' (כר) שהכפר קאראבארי הוא כמו חצי שעה ממונסטיריו.

נמסרו גם עדויות נוספות של תוגר אחד ושל שלמה קמחי ובשל אריכותן וגם משום שאין בהם חידוש לא הבאתים כאן.

למדנו שיהודים מקסטוריה (יוון) שסחרו בכפרים עברו דרך מונסטיר. כן למדנו שהסוחרים רכבו על סוסים ועוד למדנו כי סוחר אמיד שכר לו יהודי אביון שיתלווה אליו וישמשהו בדרך. במקרה שלנו אברהם אלבילדה מקאסטוריה, שכר את אברהם ן' יקר ממונסטיר.

אישות — התרת עגונה — רצח של יהודי ממונסטיר בכפר טורקי¹⁸

בט"ז באדר התקל"ג, 1773, הובאו עדויות בפני בית הדין במונסטיר שחבריו היו חיים שלמה הלוי, דן לוי ויעקב חזן. ראשון העדים היה אברהם ארוויסטי שהעיד כי בעוברו לפני חנותו של התוגר הנקרא ביטולה הטאקיגי (הכובען) אמר לו בטורקית: (העדות נמסרה בטורקית קדומה ולא ידעתי מובנה). לאחר ימים הלך העד אברהם ארוויסטי ומסר את הדברים הללו למרדכי הלוי שהוא חתנו של שם טוב ארוויסטי הנעלם. ואמר לו, זה האחרון: 'הבה ונלך אל התוגר' והלכו לחנותו וביקשוהו לומר להם איך היה המעשה והשיב להם ביטולה הנזכר; הייני בדרכנו לדוליא ונטינו ללון אצל ה'אגה' (כינוי כבוד) שהוא יורוק ביג (שומר ההרים) בכפר אחד ששמו אלנסי טאבילי. (המשך העדות נמסר בטורקית קדומה ולא ידעתי מובנה).

והעיד גם ר' משה בן נחמיאש ואמר: "באחד הימים קראני איברהם קיאייא (עוזר השליט) ואמר לי שהוא יודע כי חיים ש"ט (שם טוב) אוגלי (המשך העדות נמסר בטורקית קדומה ולא ידעתי מובנה).

ואחר כך בא אלי תוגר נוסף ואמר לי: "אני קברתי". (המשך העדות נמסר בטורקית קדומה ולא ידעתי מובנה).

ובאתי להסכמה עם התוגר הנזכר ועם איבראים קיאייא לשלם להם חמישה עשר גרושים לכל אחד דהיינו: חמישה עשר גרושים לאיברהם קיאייא. והלכתי לשם כדי להוציאו מקברו ואמר לי אותו תוגר: (העדות בטורקית קדומה ולא ידעתי מובנה). והעיד גם חיים יעקב יושע לאמור: 'בהיותי בכפר הנקרא אירקאליר בביתו של מוסטפ'ה ושאלתיו על הנעלם חיים בר ש"ט (שם טוב) ארוויסטי הי"ד (השם ינקום דמו)...

18 נחמיאש, הון רב, חלק שני, אבן העזר, סימן ג', העדויות שאינן בטורקית נמסרו באיספניול (לאדינו).

ובתוך הדברים אמר לי: 'איך הם טוענים שהוא נהרג כאן, בוא ואראה לך איפה הוא נהרג. והוציאני החוצה, ואמר לי: (העדות בטורקית קדומה ולא ידעתי מובנה). והעידו חברי בית הדין, כי ידוע להם כי הטורקים קראו לנעלם חיים שאנטו אוגלי והנוצרים קראו לו שאנט יוב'יק, ושם אשתו אסתר בת המנוח דוד בן נחמיאש נ"ע (נוחו עדין).

מתוך העדויות עולה, כי יהודי בשם שם טוב ארווסטי נעלם בדרכו לסחור בכפרים, ונדע שהוא נהרג ונקבר, סמוך למקום מותו.

למדנו, שהיתה סכנה ליהודים שסחרו בכפרים והיו מקרים של רצח יהודים. כן למדנו שטורקים נהגו למסור עדות לחבריהם היהודים על מקרים של רצח. וכמו כן למדנו כי היתה מערכת יחסים הדוקה בין יהודי מונסטיר לטורקים, הן אלו שבמונסטיר והן אלו שבכפרים בסביבה, ושיהודים נהגו ללון אצל טורקים בכפרים. ועוד למדנו שטורקים נהגו לקבור מתיישראל במקומם, אולי מפני שחששו שמא תתגלה גווייתם, וייתבעו למלכות. וגם למדנו שיהודים ראו חובה לעצמם להוציא מקברו יהודי שלא נקבר בבית-עלמין יהודי ולהביאו לקבר ישראל. ועוד הוספנו ללמוד כי נהוג היה לשלם לטורקים תמורת שירותיהם כגון: מסירת מידע על יהודי שנרצח וקבורתו של יהודי שגווייתו נמצאה בשדה.

אישות — התרת עגונה. רצח ושוד של יהודי ממונסטיר בשובו מיריד איסטרוגה¹⁹

בשליש האחרון בחודש סיון שנת התקט"ל, 1779, התכנס בית הדין במונסטיר, ששמות חבריו לא פורטו ושלא אל הרב אברהם די בוטון בעניין התרת עגינותה של אלמנת יקותיאל גראשיאנו. חרש, תושב מונסטיר שהלך ליריד איסטרוגא עם כמה מבני עירו ובשובו מן היריד, בהיותו בין כפר פיטרינו לבין כפר רישנה, נעלם מן העין. למחרת, ביום השבת בא החמר (הסייס) של ר' יקותיאל אל השיירה והביא איתו את הסוס אשר יקותיאל רכב עליו ואת מכנסיו. ובמוצאי השבת, שלחו בני השיירה את ר' מתתיה גראשיאנו, ועימו החמר של ר' יקותיאל, ועוד ארבעה תוגרמים, לחפש את ר' יקותיאל בהרים ובגבעות, ובכל המקומות אשר דרכו שם הליסטים. ומצא ר' מתתיה כמה ערלים (נוצרים) ושאל אותם על ר' יקותיאל והשיבו כי ראו אותו עם קצת גויים (נוצרים) אחרים, בידי הליסטים, ומכיוון שר' יקותיאל לא הצליח ללכת במהירות שבה הלכו הליסטים, הניחו אותו עם חלק מהליסטים, ושאר האנשים התפוסים הוסיפו ללכת עם הליסטים. ר' מתתיה הלך לכפר הנקרא פאסליקוביש (כפר נוצרי) ומצא שם את 'בולוק באשי' (שומר ההרים) ושאל אותו על דבר הליסטים ואם עברו שם. והשיב הבולוק שהוא יצא לקראת הליסטים,

19 די בוטון, מחזה אברהם, סי' י"ט.

והציל מידם את הגויים התפוסים, ולקח מהם את שללם, ובו גם שתי אדרות של ר' יקותיאל, אותם נתן לר' מתתיהו.

עד כאן סיפור המעשה. ולהלן העדויות שהובאו בפני בית הדין באיספניול (לאדינו). משה פארו: בא טאבאק אחד מאוחרי (צ"ל אוכריד) אל החאן (אכסניית דרכים) והלכתי לראותו ובהיותי משוחח עמו אמר לי אותו הטאבאק מאוכריד שאותו יהודי שאראפ קישי (יינן) בשובו מיריד איסטרוגה, תפסוהו ליסטים והיו מכים אותו מפני שהלך איתם ולא יכול היה להדביקם והותירו אותו מאחור, והלכו עם שני ולאכוס (וולאכים) שמצאו בדרך. ואחר שהלכו טריש קואטרו מיזרא קישידי (שלושה ארבעה מיזורה, בלאדינו מידה) אמר אחד הליסטים: הרי לנו יהודי עקשן שנותר מאחור, ושב וערף את ראשו של היהודי. ואמר לו ר' משה: הרי אומרים שהוא חי. והשיב התוגר: כן. אמנם היה בחיים עד עתה, וכבר שלחו הליסטים הודעה למבקשים לפדותו. ושאל משה את התוגר: מה מראהו של אותו יהודי? והשיב התוגר: הכיצד? אני מכירו, יש לו זקנקן, והיה יושב בבזאר ועושה שאראפליק (יינות, משקאות) והיה חרש, והתגורר אין אל קורטיזו גראנדי (בחצר הגדולה) ושאל ר' משה את התוגר מניין לו הדבר והשיב התוגר כי סובב בכפרים כדי לאסוף עורות וסיפרו לו על המעשה בכמה מקומות.

משה קאלדירון העיד כי היה חבר (שותף) של ר' יקותיאל ביריד איסטרוגה ושניהם שכרו סוסים, ובשובם מן היריד עם השיירה, ובהיותם בשבת ברישנה, בא החמר עם הסוס (של ר' יקותיאל), ועם מכנסיו, ועם שני דגים שקנה ר' יקותיאל מאיסטרוגה, ושאל משה את החמר ואיה ר' יקותיאל? והשיב לו כי רצחו אותו הליסטים. אך חזר בו, ואמר כי הליסטים לקחו אותו, ואת ר' יקותיאל, והביאום אל אחד הבורות לשתות מים. ופרקו הליסטים את סוסו של ר' יקותיאל, וישבו לסעוד. וחילקו ביניהם את התפוחים של ר' יקותיאל. וביקש מהם ר' יקותיאל שייתנו לו תפוח אחד, שהרי הוא קנה אותם בכספו, וקם אחד הליסטים והיכה אותו ב'קונדאק' (קת) הרובה ואני קמתי והלכתי. ועוד העיד ר' משה קאלדירון כי בהיותו ברישנה ביום ראשון יצא לשוק, והיה בחנותו של קצב אחד, כשבא גוי אחד ושאל את משה: 'מה מעשיך כאן? ואמר לו: אני מחכה לחברי, שנותר בדרך. ואמר לו הגוי: שמעתי ששלחת לחפשו ואין לך הכרח (כך במקור, ומובנו: צורך) לבזבז את כספך, שכן ביום שישי הרגו אותו.

משולם צרפתי העיד כי לאחר חג הסוכות בהיותו בכפר דיאבאטו פגש את בולוק באשי (שומר ההרים) ושאל אותו על יהודי אחד שתפסוהו ליסטים בשובו מיריד איסטרוגה והשיב הבולוק באשי: היה חזק! ביום שתפסוהו הרגוהו שהרי בא איש אחד למונסטיר כדי לבקש מושטולוק (שכר-עדות) ואמר לו הבולוק: אם אשתו של יקותיאל היא שכנה שלך או קרובה שלך אמור לה לבל תבזבז את כספה, שכן הרגו אותו ביום תפיסתו.

פנחס פארו העיד שגוי אחד שהיה חייב לו ממון, בא אליו לפרוע את חובו, ושאל ר' פנחס את הגוי מדוע איחר בסילוק החוב והשיב לו כי תפסו את אחיו בכפר, והוא יצא לשחררו. ושאלו ר' פנחס אם היה שם יהודי כלשהו וענה הגוי כי בשובו עם הבולוק באשי,

אמר לו הבולוק באשי: במקום זה רצחתי יהודי אחד שתפסתי בדרכי מאיסטרוגה. למדנו, שיהודים במונסטיר נהגו לסחור ביריד איסטרוגה. כן למדנו כי יהודים סחרו בשותפות, וכי בצאתם לדרך שכרו סוסים. והסייס, משכיר הסוסים, נהג להנחותם בדרך. כמו כן למדנו שהיו ליסטים בהרים שנהגו לשבות יהודים ולדרוש תמורתם כופר נפש, ועוד למדנו כי היו שומרים בהרים ובראשם היה ראש-השומרים ואפשר שידו היתה ברצח של יהודי. וגם למדנו כי היהודים המונסטירלים עשו ככל יכולתם כדי למצוא יהודי בן-עירם שנעלם. אם חי, הרי מה טוב. ואם מת, כדי להתיר עגינותה של אלמנתו. והוספנו ללמוד כי יהודי מונסטיר התגוררו בשני קורטיג'וס (חצרות) קורטיז'ו גדול, וקורטיז'ו קטן.

אישות — התרת עגונה. זיארה (עלייה לרגל לקברי קדושים) לירושלים וטביעה בים²⁰

בשנת הקמ"ג, 1783, יצא משה רפאל ממונסטיר 'לעשות זיארה' (עלייה לקברי צדיקים), בעיר הקודש ירושלים, ועקבותיו לא נודעו, ונותרה אשתו עגונה. ובא עניינה בפני דיני העיר וידאל בכ"ר יוסף נחמולי, יצחק פיסו, ומשה בכ"ר יהודה כהן. אלה לא הצליחו להכריע בעניין ושלחו שאלה אל הרב משה מרדכי מיוחס, ובה רשמו עדות שקיבלו כלשונה. את אמיתות הכתוב אישרו בחתימתם שלושה מבני-העיר, והם, שמואל בכר יעקב קלדרון, שבתי בכר יהושע קמחי ומתת'א חזן. העדות היתה עדותו של אברהם סמוראנו, יהודי מרודוס וזו לשונה: 'דעו לכם כי שלושה יהודים הגיעו לאיסטאנקויי (האי קוס) ושמותיהם היו יצחק אשיאו מסאלוניקי, יעקב רוזאלי ומשה רפאל תושב מוניסטיריו והייתי אני באיסטאנקויי לרגל עסקיי ובאו שלושת היהודים הנז' (כרים) ושהו בחדרי במשך שלושה ימים. לאחר מכן, שכרתי להם קאיק (סירת משוטים) לרודוס והעליתי את שלושתם על הסיפון, ונתתי בידם מכתב לנוות-ביתי, והם הפליגו לרודוס. וכעבור שלושה ימים, עליתי בספינה מאיסטאנקויי לרודוס, ושאלתי על שלושת היהודים הנז' (כרים) ואמרו לי כי באו לכאן, וברדתם מן הסירה מצאו נאב"י (ספינת מפרש) אלבנית המפליגה לאלכסנדריה, ועלו על סיפונה. ואני, לאחר שלושה ימים, הפלגתי מרודוס לאלכסנדריה, ושאלתי על אודות שלושת היהודים הנז' (כרים) ועל הספינה האלבנית, והשיבו לי כי הספינה הנז' (כרת), עדיין לא עגנה בנמל. עברו שלושה ימים, והנה הופיעה הספינה הנז' (כרת) אל מול הנמל, וראינו כי בגלל הסערה לא הצליחה לעגון, והושלכה לדימיאט. ובעוונותינו טבעה בנמלה של דימיאט, וטבעו עימה כל מי שהיו בתוכה. ובתוכם

20 מיוחס מים שאל, שע' (שולחן ערוך) אה"ע (אבן העזר) סי' ב, עמ' כ"א. העדות נמסרה בשנת תקנ"א, 1791, שמונה שנים לאחר האירוע.

שלושת היהודים שהיכרתים, וידעתי שהיו באותה ספינה... שיגרתי רץ מיוחד ובידו איגרת מאלכסנדריה לדימיאט כדי לדעת דבר על שלושת היהודים הנז' (כרים), ושלחו לי תשובה מדימיאט כי הים הקיא את שלושת היהודים, עם ארבע כנפותיהם (ציציותיהם) – סימן להיותם יהודים), וקברו אותם. ואחרי ימים באתי לדימיאט ושאלתי את היהודים בה ואמרו לי כאמור, ועליתי על קברותיהם של השלושה, והיו שלושתם קבורים בשורה אחת".

ר' משה מיוחס פסק שיש להתיר את העיגון של שלוש האלמנות כלשונו: יצאו מכלל העיגון למיהך להתנסבא לכל גבר די יצבו (רשאות להינשא לכל גבר שתפוצנה). למדנו, שיהודים ממונסטיר, מרודוס ומסלוניק נהגו לעלות לרגל לקברי קדושים (זיארה) שבירושלים, וכי היהודים ראו כחובה קדושה לסייע בהתרת נשים מעגינותן, כר' אברהם סמוראנו מרודוס, שהטריח עצמו למונסטיר כדי להעיד בבית דין על טביעתו של בן העיר משה רפאל ובכך להתיר את אלמנתו מכבלי עגינותה. כן למדנו כי מסע מן האיים לארץ-ישראל היה דרך אלכסנדריה של מצרים, וכי ארבה סכנה למפליגים בספינות, והיו ספינות שטבעו בים.

אישות – התרת עגונה. רצח יהודי שבא לכפר קוז'ינה כדי לגבות חובות²¹

באדר א' שנת התקנ"א, 1791, ישב בית הדין במונסטיר שחבריו היו אברהם די בוטון, אברהם קמחי ויוסף פיסו ודן בפרשת הירצחו של יעקב אבשלום הכהן. הם גבו עדויות משלום בישורדה ומאברהם די מאיו ושלחו אותן כלשונו אל הרב שמואל מודיאנו, בשאלה אם ניתן להתיר את אשת הנרצח מעגינותה. וזו לשונם: 'יעקב אבשלום הכהן הלך מכאן (ממונסטיר), לכפר אחד הנקרא קוג'ינו, כדי לגבות הקפותיו שהיו לו, ונפל קול שנהרג בדרך. והעידו שלום בישורדה ואברהם די מאיו, שהפאפאס (הכומר) של קוג'ינא כתב לגביר ג'ליבי רוזי כי יעקב (אבשלום הכהן) לן בביתו, וכי להווי ידוע לגביר, שיעקב שנשלח על ידי לקוג'ינא, בא לשם ונתנו לו שש אש (מטבע), וחמישה דוקדוס (מטבע זהב) וכי שלחו אותו מן הכפר בלוויית קיראג'י ערל אחד, ועם טורקי אחד וכי הוא יצא מן הכפר, ובהיותו במרחק של שעה וחצי מן הכפר, רצחו אותו. וכי הם מבקשים, לבל יאשימו את הכפר שלהם, בביצוע הפשע. ואשר ל'אש' שנשא איתו הרי שהם ישלחו אותו להם. ועוד העיד אברהם (די מאיו) שהגיעו למונסטיר אנשים מקיג'ינה, ואמרו שיעקב נשלח על ידי ג'ליבי (תואר כבוד) רוזו, אל הכפר שלהם, ובצאתו מן הכפר התנפלו עליו שני תוגרמים (טורקים) רכובים על סוסים, והפרידו בינו

21 מודיאנו, ראש משביר, אבן העזר, הלכות אישות סי' ח'. אברהם די בוטון, ספר מחזה אברהם, סי' ח', היתר עיגונא מכבלי העיגון.

לבין מלווהו הקיראג'י והרגוהו. לאחר מכן, נעלמו ויצאו לחפשם, ולא מצאום. למדנו כי יהודים שימשו גובים בכפרים של בעלי-חוב גבירים ואנשי-עסקים לא יהודים. כן למדנו, שיהודים שיצאו לכפרים רחוקים יש שהתאכסנו אצל הכומר של הכפר. ועוד למדנו, שראשי הכפרים נהגו לשלוח מלווים שומרי ראש עם יהודים שעשו בכפרים, אם לעסקים ואם לגביית חובות.

אישות — נידה. נשות מונסטיר מקפידות על נידתן²²

בראש חודש חשון התקל"ד, 1773, השיב ר' אברהם גאטיניו על שאלה שהופנתה אליו מן הרב אברהם די בוטון, רבה של מונסטיר, בעניין מנהגן של נשות מונסטיר. וזו לשון השאלה: "על מנהג נשי עיר מונישטיריו זע"א (זכותן עליהן אמן) שנוהגות ללבוש לבנים ולמנות ז' נקיים (שבעה ימים ללא כתם דם) מיום ג' לשמושה (התשמיש) וכל כי האי תמיה למע' מההוא דכתב מהריק"א (מורנו הרב ר' יוסף ק'ארו, בעל השולחן ערוך). דאמר מר: 'לא תתחיל למנות עד יום ה' לשמושה וכ"ו (וכן הלאה) ככתוב בדברי קדשך. וכן איתא באבן העזר ס"ג זע"ש (?) ובאמת, לכאורה שהוא הפך מן הדין, אין ללכת אחריו וצריך לבטלו.

ר' אברהם גאטיניו סבר 'שיש להן ע"מ (על מה) שיסמוכו'. הוא מניח שאין בידיו של ר' אברהם די בוטון הספר 'בעל הטורים' שאם היה בידיו בוודאי שלא היה תמה על המנהג. ועוד כותב הרב גאטיניו: 'אם הני נשי נוהגות בעצמן לקנח יפה באותו מקום במוך או בכגד להפליט כל הזרע. או שרוחצות במים חמים שהן יפליטו הזרע שאז ודאי הדין דין אמת ופשוט, שמתחילות למנות תכף לאחר שמושה, ולא באו להמתין עד יום ה' ופסק ר' אברהם גאטיניו: "שאין לזוז המנהג ממקומו הנה והנה. על עמדו יעמוד עד עמוד הכהן לאורו ותומו, ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו".

למדנו שנשות מונסטיר החמירו בעניין נידתן והקפידו על שמירת טהרתן. אין בדינו לומר מי העלה עניין זה בפני רב העיר. סברה היא שהעניין הטריד את הגברים והועלה על ידם.

אישות — קידושים בעורמה²³

באדר ב' שכ"ו, 1566, הובאו לפני בית דינם של ר' יוסף אלרוטי, ר' יוסף אישקאלונה, ור' אהרן בכ"ר משה עדויות על ניסיון לקידושים בעורמה שאירע במונטסטיר ביום

22 א. גאטיניו, צרור הכסף, סימן י"א.

23 אדרבי, דברי ריבות, שאלה א', עמ' ב'. עניין זה נזכר בתשובה של בבנישתי מירקאדו גאטיניו, צל הכסף, תרומת כסף, סימן יוד.

חמישי בערב, חמישה עשר יום לפני חג החנוכה. ראשון העדים היה המקדש משה בר' יהודה כהן שטען כי קידש את בתו של ר' אליעזר, באמצעות כובע, הנקרא טאסטאקיא. שני עדים הובאו לבית הדין והם ר' שמואל (שמו המלא לא נמסר), ור' שלמה בר' נתן שונצ'ין. לפי עדותו של שמואל נקראו הוא וחברו שלמה אל משה כהן, אשר שלח נערה אחת גויה, לקרוא לבתולה בתו של ר' אליעזר הנזכר, והבתולה ירדה עד למחצית הסולם, ורבי משה עמד למרגלות הסולם, ואמר לבתולה: 'כובע זה בעד קידושין', והניח את הכובע בראשה. לעדותו של משה, עמדה הבתולה במדרגה הראשונה או השנייה שבסולם.

בית הדין לא הצליח להכריע בשאלה אם הקידושים תופסים והכלה חייבת בגט, וביקש את הכרעת הרב יצחק בכ"ר שלמה אדרבי.

למדנו שיש ונעשה ניסיון לקדש נערה בערמה על ידי חפץ (שווה-כסף) וכי לצורך העניין גייס המקדש שני עדים על פי דין תורה וגם השתמש בשירותיה של נערה גויה ששימשה לו 'שליחה לדבר עבירה'. וגם למדנו שדייני העיר שמרו על כבודה של המקודשת ולא ציינו בשאלתם את שמה ואת שמו המלא של אביה.

אישות – קידושים במרמה בסיוע עד או עדים זוממים²⁴

במועד בלתי ידוע בסוף המאה ה'ט"ז פנו דייני מונסטיר, ששמותיהם אינם ידועים, אל הרב שלמה הכהן בשאלה אם קידושים שנעשו בעורמה אכן תקפים. בשאלה הביאו את העדויות כלשונן בלאדינו וזו לשון השאלה: ראובן תושב מוניסטיריו יע"א (יגן עליה אלוהים), הוציא שם שקדש לבת ישראל אחד (!) וכדי לברר הדבר קמו אנשי טובי מוניסטיריו יע"א והעמידו ב"ד (בית דין) על הדבר הנ"ל (הנזכר למעלה), כדי לקבל העדות מהענין הנ"ל. אשר על כן, יום ו' בין השמשות עמדו ב"ד מוניסטיריו הנ"ל, ושלחו וקראו לראובן הנ"ל, ושאלו ממנו איך הוא העניין הנ"ל? והשיב ראובן הנ"ל בלשון לעז (לאדינו) כנמשך וכתוב למטה; שהוא עתה לא מבקש דבר שבזמנו הוא ביקש לעצמו (כנראה, כלה), כאן, או במקום אחר. ונתכנס בית הדין כדי לדעת האמת, שכן התובעים טוענים שרצו להשיא את אותה מוסה (בחורה) ואנו רוצים לדעת אם הקידושים תקפים. השיב ראובן ואמר, שאמת הדבר שהוא קידש את פלונית ושאלו בית הדין, באיזו דרך? והשיב: דעו לכם אדונים כי ביקשתי משניים או משלושה צעירים מחבריי. היום בחצות היום, בהיות הטורקים במסגד, שיעשו לי חסד שיבואו אתי, על מנת שאקדש בחורה אחת. ונטלתי טבעת אחת והראיתה להם. והלכתי לשקול אותה והיה משקלה מיטיקאל אחד ושבע ביקארדיטיס (מידת-משקל וחלקיה). והביא את העדים אל הקורטיג'ו (החצר). והם נשאו למטה (שלושת העדים) ואחד מן העדים עלה למעלה עם המקדש. והקיש בדלת

ופתחה אותה בחורה ואמרתי אני לעדים האם אתם שם למטה? והשיבו: הן. ואמרתי: ראו שאני מקדש אותה. אלו דברי ראובן. ושאל בית הדין: אלו השניים או שלושת העדים מי הם? והשיב: 'אחד מהם היה מנואל בכ"ר נחום יצ"ו (ישמרו צורו וגואלו) דודן של אחיה של הבחורה בניהם של שני אחיה של הבחורה' (פסוק לא מובן). ועוד יוסף באשה בחור זר שזה עתה הגיע, וגם שלמה בואה שהיו מעדי בית הדין. וקרא בית הדין לעדים הנזכרים ושאלו את הזר שהיה הראשון מה העדות שהיה מעיד על העניין והשיב שהוא לא ידע על העניין 'לא מינה ולא מקצתה' (כך במקור). וענו לו בית הדין: ראה מה שהינך אומר. והשיב: 'בעניין זה איני יודע דבר' ויצא החוצה. ובא אחריו שלמה בואה וגזר עליו חכם השלם מהעיר (רב דמתא) שיעיד ויגיד. והשיב ואמר: דעו לכם כי לי ליוסף באסה ולמנואל נחום קרא ראובן זה וביקשנו לבוא איתו, שברצונו לקדש בחורה אחת. והלכנו עד לשער הקורטיזו ושאלנוהו אם להיכנס לתוך החצר והשיב: הן. ועלה הבחור המקדש למעלה ושאל אותנו: אתם למטה? ראו אותי מקדש. ושאל אותו בית הדין: ראית מישהי? והשיב: באותו בית היו חמש או שש נשים ולא ראיתי מי היו אלא שמעתי שאמר: ראו אחים. 'קי דו קדושי(ם)' (שאני מקדש). בהיותנו בחקירה ודרישה של עד זה הוציא חיים שהוא ראובן נייר אחד מכיסו ואמר קידושיי היו נאמנים וכאן יש לי חתימות העדים. וביקש בית הדין: 'הב נא את ה'נייר' והשיב: גם אם יטילו עליו מאה חרמות לא ייתן אותו. ואחר-כך שלח בית הדין לקרוא לאיש הזר באשה ואמרו לו: 'הנה חיים אומר שחתמת לו על מסמך אחד כעד'. והשיב: שהוא אמר מה שידע ושגם אם יטילו עליו שבעים חרמות לא יאמר דבר, עד ששני העדים האחרים יעידו, כי הוא נשבע בספר תורה שלא למסור את עדותו. ואמר לו בית הדין, כי חייב להעיד ועל דבר שבועתו יתנו לו "התרה" ונתנו לו התרה... ואמר: אני לא חפצתי להיות מעורב בעניין מהיותי איש זר והמקדש אילץ אותי (לעשות רצונו). וכך הלכנו שלושתנו יחדיו היום בשעת התפילה במסגד, לחצרו של ר' יוסף נחום נ"ע (נאמן עדה) ועלה למעלה אותו חיים והיתה שמיכה אחת על פתח הדלת והרימה ואמר לנו אתם למטה? ואמר: 'ראו נא כי אני מניח טבעת בידה של אותה בחורה, וזאת למטרת קידושים'. ושאלו בית הדין את העד מתי אמר ראו נא אותי מקדש, האם היתה הטבעת בידה של הבחורה? ואמר כן. כבר היתה הטבעת בידה של הבחורה... וערכנו חקירה ודרישה ואמר העד פעמיים או שלוש פעמים אותם הדברים. ושאלו בית הדין אם העד מכיר את הבחורה והשיב: אני זר ואיני מכירה לבד מכך שראיתי מסירת טבעת לאותה בחורה.

העדות האחרת של מנואל נחום לא נתקבלה אף שהצהיר כי אכן נתן הזר באשה עדות, וחזר בו. ואמר שבזמן מתן הטבעת אמר: 'ראו שאני מקדש אותה'. ואמר לו בית הדין: עד כאן העדת אחרת ולמה חזרת כך? והשיב אני כה מבובל שאיני יודע יותר מה שאני סח. ושאלו בית הדין את ר' חיים שהוא ראובן המקדש אם היו לו עדים נוספים והשיב: הכיצד יהיו לי עדים נוספים? ואמרו לו 'הבית דין': בכל זאת, היש לך עדים נוספים? והשיב ואם היו לי הייתם פוסלים אותם. הכרעתו של ר' שלמה הכהן היתה שהקידושים אינם תקפים ואין הבחורה צריכה לגט.

למדנו כי היו נוכלים שניסו לקדש להם אישה בדרכים אסורות ואף גייסו עדים

זוממים לשם כך. כן למדנו שלמקדש בעורמה היה קושי להשיג לצרכיו עד מבני מונסטיר והשתמש בעד זר, לא מקומי. כמו כן למדנו שנהוג היה לשקול את טבעת הנישואים ובוודאי כדי לקבוע אם היא 'שווה פרוטה' כדין. כמו כן למדנו שיהודים גרו בחצרות ושנהוג היה להשאיר את הדלת החיצונית של החצר פתוחה. בוודאי, כדי לאפשר משב רוח רענן. אך האפילו על הפתח בשמיכה, מטעמי צניעות, ואף על פי כן נהוג היה להקיש על הדלת. וכי גרו בחצר אחת כמה וכמה משפחות. ועוד למדנו שבית הדין הקפיד לחקור את העדים חקירה יסודית ומעמיקה. וכי נהוג היה להטיל חרמות על עדים זוממים. וגם למדנו שחברי בית הדין נזהרו מאוד לבל ייפגע כבודם של באי בית הדין, ולכן לא פירטו בשאלתם את שמו המלא של המקדש ואת שמה של ה'מקודשת'. ועוד נראה לנו שבזמן השאלה לא היה במונסטיר בית דין קבוע ומינו הרב דמתא ואישים אחרים חברים לבית הדין, לחקירת העניין. שכן נכתב בשאלה: 'קמו אנשי טובי מונישטיריו והעמידו בית דין על הדבר הנ"ל'. ולבסוף, מן השאלה עולה שמקבלי השאלות לא קיבלו תמורה על תשובותיהם שכן חברי בית הדין סיימו שאלתם בפיסקה: 'ושכר אדוננו כפול מן השמים' אנס"ו (אמן נצח סלה ועד).

אישות – קידושים של ילדה יתומה במטבעות זהב²⁵

בשנת התקפ"ח, 1828, פנו דייני מונסטיר, יוסף בכמה"ר יעקב ישראל, אברהם פיסו ודן קמחי, אל חכמי סלוניק בשאלה הלכתית וזו לשונה: 'במותב תלתא הוינא כחדא נחנא ב"ד (בית דין) דח"ל (דחתומים למטה) כד אתא קדמנא חר' (חכם רבי) יאושע טיסטא הי' (השם ישמרהו) ואחר האיום והגזום כדחזי קם על רגליו והעיד בתורת עדות גמור ע"ן (עדות נפשות) וע"י (עדים ישרים) וכה היו דבריו (העדות באיספנוילית): בוקר אחד, בהיותי ב'מדרש' של הקורטיז'ו (החצר) בתיקון חצות, קראני חר' (חכם רבי) מצליח בכ"ר יוסף קלדירון הי' והובילני אל ביתו ונתן לבנו יוסף קלדירון הי"ו (השם יחייהו וינצרהו) ארבע או חמש מטבעות זהב ואמר לנערה מרת מירו המכוננית בכורה ת"ם (תבורך מנשים) בת המנוח יעקב קלדירון נ"ע (נוחו עדן): 'האם תחפצי ביוסף כחתן? ואמרה הנערה: 'כן'. אמר ר' מצליח לבנו הנז' (כר): 'תן את המטבעות לנערה'. כה היו דבריו של הר' יאושע הנז'. ועוד בא חר' שלמה רוזיליו הי' ואחר האיום והגזום כדחזי קם על רגליו והעיד בתורת עדות גמור וכה היו דבריו: 'בוקר אחד, בהיותי ב'תיקון חצות' קרא לי ר' מצליח הנז' והובילני אל ביתו והיו בידי הבחור יוסף הנז' מטבעות זהב ואמר לנערה הנז"ל (הנזכרת למעלה): 'האם תחפצי בי כחתן? השיבה הנערה: 'כן'. ונתן (את המטבעות) לידה של הנערה. כה היו דבריו של חר' שלמה הנז"ל

25 א. גאטיניו, צל הכסף, חלק ב', אבן העזר, סי' כ"ו.

ולמען תהיה לראיה ברורה כו"ח (כתבנו וחתמנו) שמותינו בשליש התיכון לח' (דש) תמוז מהאי שתא התקפ"ח ליצירה פה מוניסטיריו יע"א (יגן עליה אלוה) ושו"ב (והכל שריר ובריר) וקיים'.

ובהמשך השאלה נאמר: 'יש לבאר שאנחנו ב"ד (בית דין) הח"מ (החתומים מטה) שאלנו את פי היתומה מרת מירו הנז"ל מה היה בשעת נתינת הזהובים הנז' (כרים) ואמרה בזה הלשון: 'אמר לי דודי מצליח הנז' אם אני חפצה ביוסף כחתן' ואמרתי: 'איני חפצה בו ולא חפצתי בו. ולאחר מכן נתן לי את המטבעות, והניחן בראשי. ואף על פי כן לא חפצתי בו. ולאחר חודש נענית'. ועוד אמרה היתומה הנז': 'כאשר הניח לי את הדוקאדוס על ה'פס' (כובע שחבשו נשים יהודיות וכרכו סביבו בחוט מטבעות זהב), אמר לי דודי מצליח הנז' שמטבעות אלה הן לקידושים עם יוסף'. ולמען תהיה לראיה ברורה כו"ח שמותינו פה מוניסטיריו יע"א וקיים. יוסף בכמה'ר יעקב ישראל ס"ט, משה נחמיאס ס"ט, אברהם פיסו ס"ט.

השאלה נמסרה לפסיקתו של רפאל בן חסון שפסק שהקידושים אינם תופסים וזו לשונו: 'נתברר לי ברור גמור כי המעשה הנז"ל נעשה מזה י"ט שנים ויותר וכי בפרק היה הבחור הנז' למטה מעשר שנים. והלכה רווחת שקטן שקידש אין קידושו קידושין'. למדנו כי בשליש הראשון של המאה ה-19 התקיים בקורטיז'ו (חצר היהודים) של מונסטיר 'בית מדרש' ושוכני הקורטיז'ו נהגו לקרוא בלילות בבית המדרש 'תיקון חצות'. כן למדנו שאבות דאגו לקידוש בניהם בעודם צעירים לימים (פחות מגיל עשר), ויש להניח שהכלות המיועדות היו צעירות אף יותר. ומכאן שנהגו במונסטיר נישואי קטינים. ועוד למדנו כי נהוג היה 'לקרוא לנערה ולשאול את פיה'. והוספנו ללמוד כי נהגו לקדש במטבעות וכי נשות מונסטיר נהגו לקשט את ראשיהן בשרשרת של מטבעות זהב הקשורה לכובעיהן. וכך נהגה סבתו של המחבר קלרה אלבוחר לבית צדיקיריו, שעלתה לארץ, וג'ויה קלדרון לבית קלדרון שעלתה בלהבות בטרבלניקה.

אישות — שידוכים במטבע על ידי שליח²⁶

בט"ו בחשון שנת הדר"ת, 1849, הובאו עדויות בפני הדיינים דן קמחי, יעקב ישראל ויעקב קמחי בעניין תוקפם של שידוכים. 'מעשה שהיה שזה כמו חמישה (!) שנים וחצי מו"מ (מעלה ומטה, בערך) שהבחור היתום משה בן המנוח כה"ר (כבוד הרב) שלמה הלוי הי"ו (השם ישמרהו וינצרהו) נשתדך עם היתומה שרה בת המנוח כה"ר חיים הלוי נ"ע (נוחו עדן) וזה זמן רב שהר' מוריניו ארגואיסטי הי"ו שהוא בעל אמו של הבחור משה הנז' (כר) והיו דוחים מזמן לזמן עד שבאלו הימים ראה הר' מוריניו הנז' (כר) שקרובי הכלה הנז' (כרת) דוחים אותו בדברים, שלח חזרה לאם הכלה הנז' (כרת) הסי'

(הסימן) ששלחו להחתן בעת השידוכים מצד הכלה דהיינו ריזה (מטפחת) אחת מסירמה (מיץ בד) ולקח חזרה הסימן ששלח החתן להכלה בעת השידוכין דהיינו דינרי זהב כמנהג ותכף ומיד אינה ה' להיתומה הנז' (כרת) בחור יפה אף נעים ונשתדך עמה ע"מ (על מנת) לכונסה לחופה אפי' (לו) בלי נדוניה ובלי מעות בעין, זולת שיעשו לה אלו מלבושים, זה היה מעשה בעש"ק וביום שבת מצא את יוסף פיסו היו' להר' מוריניו תנז' (כר) ואמר לו תדע שהשידוכין של משה חורגך עם היתו' (מה) של הנז' (כרת) היו בקדושין ונודע הדבר לנו ונתועדנו במקום אחד כדי לברר הדבר.

במותב תלתא כחדא הוינא (במושב שלושה כאחד היינו) אנחנו בית דין החתומים מטה שלחנו אחר הר' יוסף פיסו הי"ו המשדך הנז' ובא לפנינו ואחר האיום והגיוזום קם על רגליו והעיד בתוע"נ (בתור עד נאמן) וכה היו דבריו. העדות באיספניול: אני הייתי המשדך ונתן לי החתן משה הלוי דוקאדו (מטבע ואמר לי קח מטבע זה ומסור אותו לשריקה בת חיים לוי למטרת קידושים. ובאתי לבית אחי אימה של הכלה שהוא משה שאמי וקראתי לכלה ואמרתי לה בזה הלשון: קחי מטבע זה של משה הלוי למטרת קידושין ואינך יכולה להשתדך לשום בן ישראל ושאלנו להר' יוסף אם היה שם עד אחר ואמר לנו: לא היה שם זולת קרובי הכלה דווקא.

ובאותו מעמד שלחנו אחר המשדך הנז' ובא לפנינו ואמר בזה הלשון. העדות באיספניול: נתתי לו שלושה מטבעות בידו של יוסף הנז', שני זהובים ואחד 'מיציר' (מטבע עובר לסוחר) ואמרתי לו בשביל הבת של חיים לוי למטרת קידושין. ע"כ (עד כאן) דברי המשדך הנז'. ואחר שהלך המשדך הנז' מלפנינו באותו מעמד שלחנו אחר המשדכת הנז' ובאה לפנינו ואמרנו לה: איך היה המעשה הזה שאומר ח' יוסף שנתן לידך דוקאדו אחד למטרת קידושין אף היא השיבה אמריה בזה הלשון: 'אני לא ראיתי את ר' יוסף ולא קיבלתי מידי דבר'. ע"כ (עד כאן) דבריה ולמודע אנו צריכין שבעירנו זאת מונסטיריו יע"א מימי עולם ומשנים קדמוניות לא נעשו שום שידוכין בקידושין ולא נשמע מעולם לא שידוכי בתולה ולא שידוכי אלמנה. וקרובי הכלה שנמצאו שם בעת השידוכין אומרים שלא נזכר בשעת השידוכין שום לשון של קידושין וח' יוסף הנז' לא נתן ביד היתומה הנז' שום דבר וכשהביא הדוקאדוס מהחתן הנז' הניחם בסל שהיה שם. אלו דברי קרובי המשדכת הנז' שנמצאו שם בשעת השידוכין ועתה יורנו וכו' והיה זה ביום ט"ו חשון משנת הדר"ת וקיים.

הדיינים: דן קמחי, יעקב ישראל, יעקב קמחי.

... ודרשנו מפי מגידי אמת שילדו להם בנים באותו זמן שנולדה המשדכת והעידו שכהיום יש לה י"ב שנים וחצי. צא מהם חמש שנים וחצי מזמן השידוכין בת ז' שנים. ולמען תהיה האמת נהדרת חתמנו שמותינו פה העירה מוניסטיריו יע"א בשליש הראשון לחודש כסליו משנה זו הדר"ת ליצירה וקיים. דן קמחי, יעקב ישראל, יעקב קמחי. בית הדין לא יכול היה להכריע בשאלה אם הקידושים תופסים ופנה לרב א. גאטיניו לקבל את הכרעתו ופסק: באופן דכע"ד (דכפי עניות דעתנו) יש לנו להתיר בשופי להלכה ולמעשה דאינה צריכה גט והרי היא מותרת לכל אדם. חתום: הצעיר אגן ס"ט (א. גאטיניו).

למדנו כי נהוג היה במונסטיר לשדך יתום עם יתומה וכי ליתום הועמד אפוטרופוס ובמקרה שלפנינו אביו חורגו. תחילה קיימו אירוסים ולאחר מכן קידושים. במקרה שלפנינו היתה היתומה כשנתארסה בת שבע שנים ונתקדשה בת שנים עשרה שנים וחצי. ומכאן, שעברו חמש שנים וחצי בין השידוכים לקידושים. קרוב לוודאי שהמתינו לצורך הקידושים עד שבגרה הנערה. נראה כי עד לאמצע המאה ה-19 נהגו במונסטיר נישואי קטינים. כן למדנו כי ניתן היה לשדך על ידי שליח ובאמצעות מטבעות זהב, אלא שלא נהגו כן במונסטיר, לא בנוגע לבתולה ולא בנוגע לאלמנה. ועוד למדנו כי נהוג היה שהכלה מביאה לחתנה נדוניה במעות ובמלבושים.

אישות – נערה שהשתדכה לצעיר ואולצה להינשא לאלמן²⁷

שאלה שהופנתה אל הרב אברהם ן' בינבינישטי גאטיניו בשנת תרי"א, 1851, על-ידי דיני העיר מונסטיר רפאל דן קמחי, חיים אברהם פיסו ויעקב ישראל. וזו לשונה: 'מעשה שהיה שהנערה מ' (רת) רבקה ת"ם (תבורך מנשים) בת המנוח מנחם קאלדירון נ"ע (נוחו עדן) היתה משודכת עם הבחור משה בן יצחק ארואיסטי הי"ו (השם יחייהו וינצרהו). וקמו שני אנשים עברים ניצים ושידכו את היתומה הנז' (כרת) עם אלמן והוא הר' חיים ארואיסטי הי"ו והיטב חרה לנו הדבר הזה ועשינו בהם משפט חרוץ וכל העם ישמעו ויראו ולא יזידון לעשות כדבר הרע הזה, עכ"פ (על כל פנים), אנו בדידן חוששנו לקידושים ועשינו חקירה ודרישה בדבר הזה, לפקח ולהשגיח איך היו השידוכין מהיתומה הנז' עם האלמן הנז'. וקרינו לפנינו להר' משה אלבא ושלמה אלבא הי"ו, כי הם היו הסרסורים. ואחר האיום והגיוזום כדחזי ה' שלמה אלבא קם על רגליו והעיד בתוע"ג (בתורת עד גמור) ע"ן (עדי נפשות) וע"י (עדי ישראל) ובחרם חמור שקבל עליו וכה היו דבריו (העדות באיספניולית): "דעו לכם כי כאשר נפטרה אשתו של ר' חיים ארואיסטי הי"ו, עתה קרוב לחודש, דיברנו על קידושין עם הצעירה רבקה הנז' ולא עלה בידינו. ערב אחד קרא לי אחי משה אלבא ונתן לי באנטיל (סינר) אחד שאתן אותו לחיים ארואיסטי כסימן של הנערה הנז', ונתתיו לחיים ארואיסטי הנז' וברכתיו בסימן טוב. וחיים ארואיסטי הנז' נתן לי מטבע זהב וכמה עגילים ואמר לי, חיים קמחי הי"ו, מקומה של הנערה. ואמרתי אני לנערה: 'הנה אלה בשביל קידושים' והיו אלה (התכשיטים) בתוך נייר סגור, ואז אמר חיים קמחי הנז': 'איך נטש אותה החתן האחר ואמרתי אני: 'כך היה הדבר'. ואמרה הנערה: 'כך היה הדבר, כפי שאמר חיים קמחי הי"ו. ופתחתי (את הנייר) כדי שתראה (הנערה) את המטבע ואת העגילים וחזר חיים קמחי הי"ו ואמר: 'זה כאילו שנטשה את חתנה האחר'. ע"כ (עד כאן) היו דברי שלמה הנז'. ואחר כך הר' משה הנז' העיד בתוע"ג הנז' ככל הנז' וכן הר' חיים קמחי הי"ו. ואחר כך בא הר' חיים ארואיסטי הנז'.

וקם על רגליו ואחר האיום והגיזום הנז' פנה ואמר (העדות באיספיונלית): 'פעמים רבות דיברו איתי על נשואי עם נערה זו ולא השבתי דבר. עכשיו נטלתי מטבע אחד וכמה עגילים ושמתי בתוך נייר ונתתי לשלמה אלבא ואמרתי לו: 'הנה אלה בשביל קידושים, העגילים הם מכסף מוזהב. את המטבע שאלתי מדודי משה ארואיסטי הי"ו, כדי להתחתן'. ע"כ דברי חיים ארואיסטי הנז'. ואחר קרינו להבתולה הנז' ואחר האיום והגיזום ענתה ואמרה (העדות באיספניולית): 'באה אשתו של חיים קמחי הי"ו ושאלה אותי אם יש לי סינר שישמש סימן. ואמרתי לה שיש לי רק סינר אחד של אמי, ולקח אותו ממני דודי משה אלבא. ואחר כך בא שלמה אלבא ונתן לי נייר אחד סגור ואמר לי: 'הנה קידושים מחתן זה'. ואמר חיים קמחי: 'אין הדבר כן, שהרי כיצד יעזבנה החתן השני? ואמרתי אני שכך היה הדבר, ואחר כך נודע לי שהיו בנייר מטבע וכמה עגילים'. עד כאן היו דברי הנערה הנז' והכל היה במעמד ומושב בב"ד שלושה. אנחנו בית דין דח"ל (דחתומים למטה) בשליש א' מאדר הראשון משנת זאת הת' ואחד עשרה (תרי"א, 1851).

תשובתו של הרב גאטיניו היתה: 'הרי היא מותרת לכל אדם'. פסק הלכה זה אושר על ידי דייני שאלוניקי רפאל אשר קובו ודוד יוסף.

למדנו כי היו בקהילת מונסטיר, באמצע המאה ה-19, בני אדם חסרי-מוסר שביקשו להשיא נערה בתולה לאלמן, אף כי ידעו כי הנערה התארסה לאחר. אלה נענשו בעונש חמור על ידי בית הדין. מן העדויות עולה כי נהגו להודיע מראש למשודכת מיעדת על הרצון לשדכה ולקבל ממנה חפץ משלה, כהוכחה על נכונותה להשתדך. כן נהגו להעניק לכלה היעודה מטבע ותכשיטים ולשדכה באמצעותם.

אישות — קידושים במטבעות ששימשו קישוט לראשה של האישה²⁸

בניסן תר"ם, 1880, הובאו עדויות בפני הדיינים משה ניגרין, יעקב בכר מרדכי ויצחק גבריאל הכהן בעניין תוקפם של קידושים בין האלמן משולם משה פיסו לבין הבתולה היתומה לאה בת המנוח יהושע, המכונה שבת קאסורלה נ"ע.

משה אברהם איסקאליי העיד שיצחק צרפתי הלך יחד אתו אל מר משולם הנז' ואמר משולם לחיים אנג'ל טאלבי שיפרום את הדוקאדוס (שורה או שתי שורות של מטבעות זהב שנושט מונסטיר נהגו לקשט בהן את ראשיהן) של אשתו הראשונה, וכך נעשה. והותרו הדוקאדוס, ונתן לי חמש עשרה רוביאוס (צהובים — מטבעות זהב) ושאלתי את משולם אם ללכת (בשליחותו) ואמר לי: לך. ובא עימנו גם שבת קמחי. והלכנו יחדיו, והוצאתי את הדוקאדוס ואמרתי אלו הן לקידושו של משולם, והשיב

28 ארדיטי, דברי שמואל, אה"ע (אבן העזר), סי' ה', עמ' קכ"ז. העדויות נאמרו בלאדינו והובאו בספר בלשונן המקורית.

שבת הנוז' (כר) אני לקידושים איני נותן (דוקאדוס), אלא לאות ולסימן (נישאן), ולקח את הדוקאדוס ומסרן לבחורה.

שבת קמחי העיד שכך היה הדבר וכי הוא נתן את המטבעות לבחורה כאות וכסימן, אך דודתה של הבתולה נטלה את ידה של הבתולה, הניפתה בכוח, נטלה את המטבעות והניחתן על הרצפה. ושאל בית הדין את פיה של הבתולה, אם באמת נטלה את המטבעות ממשה אישקאליו, שאמר לה לצורך קידושים, או ממר שבת, שאמר לה לאות ולסימן, וענתה ואמרה שלא שמעה דבר, לא לצורך קידושים ולא לאות ולסימן, משום שהיתה בוכייה. ואמר לה משה אישקאליו: והיאך לא שמעת? שהרי היינו זה ליד זה ועוד אמר לה חר' (חכם רבי) שבת הנזכר — הכיצד לא שמעת שאמרתי לך שזה דרכו של עולם, שבתולות רבות נישאות לאלמנים. ומסרתים (את המטבעות) לך. וגם חר' (חכם רבי) מירקאדו פיסו אמר לה: כשהלכתי לבייתך ודיברתי אתך ואמרתי לך: הכיצד תאמרי שאינך חפצה במשולם, ושאיני מבין כי את חייבת לקבל גט ממשולם, והשבת לי, כי אם יש צורך בגט את חפצה בו (במשולם). ואמרה הבתולה הנוז' (כרת): 'לא הרגשתי דבר'. ושאלנו את פי הבתולה: הכיצד תטעני שלא שמעת דבר מחר' (חכם רבי) מירקאדו נראה שאת משימה אותו שקרן, והרי הוא משמש אצלנו בקהילה שליח ציבור, שוחט, וחבר בית הדין לגוביינות, ואיך את משימה אותו שקרן? האמת היא שאת הינך השקרנית. ואמר עוד חר' מירקאדו הנוז' (כר) כשאמרתי לה את אותה אמת היו נוכחים שני חייטים שתפרו בגדים לבתולה.

ר' אברהם קאסורלה — הוא החייט הראשון העיד כי בהיותם (שני החייטים) תופרים בביתה של הבתולה הנזכרת ובא חר' מירקאדו ואמר לבתולה הנוז': 'אפילו שבא חיים המשודך לך, עלייך להינשא למשולם, מפני שכשלא נישאת לו, הבין שתקבלי גט ממשולם. ואמרה הבחורה הכיצד גט? איני חפצה במשולם. אך מפני שאין גט אני חפצה בחיים המשודך.

ר' אליהו משולם — הוא החייט השני העיד כי כך היתה האמת וכי אח"כ הם אמרו לבתולה, 'ראי כמה את שקרנית'.

דייני העיר לא הכריעו בעניין וביקשו פסק הלכה מהרב רפאל שמואל ארדיטי. למדנו שאלמנים נשאו גם בתולות אך הבתולות העדיפו רווקים; שקידושים נעשו גם במטבעות שקישטו את ראשי הנשים; שחתן המעוניין בכלה ביקש את ידה באמצעות שליח; ששליח הציבור של הקהילה שימש גם שוחט וגם חבר בית דין לגוביינות.

ועוד למדנו כי חייטים נהגו לתפור בגדים לכלה בכיתה, בוודאי בהשגחת בני משפחתה. וגם למדנו כי נשים חששו לקבל גט פן יקשה עליהן להינשא בשנית. יש לזכור שהבתולה שביקשו להשיאה לאלמן היתה יתומה, ואין לדעת אם האלמן היה מעז להציע לה נישואים אם אביה היה בחיים.

אישות — קידושים בעורמה, באמצעות מטבע²⁹

בליל י"ב בחודש תשרי התרמ"ה, 1884, ניסה הצעיר יצחק בן יקר לקדש במירמה את הבתולה היתומה שרה בת ר' יוסף קלדרון נע' (נוחו עדן). המקדש והמקודשת נקראו לבוא לבית הדין, שחבריו היו יעקב רפאל יוסף, יצחק ניגרין ורפאל חיים אישקאלי — ולהעיד על שהתרחש.

יצחק בן יקר העיד, כי בהיותו בחתונתו של חיים משולם, ובצאתו במחול, שאל את ר' שלמה אהרן הכהן אם בידו מטבע של 'דוקאדו' (מטבע זהב), והשיב לו שלמה הכהן כי ברשותו פרוטה והעד נטל את ידה ואמר לה: 'מקודשת בדבר זה' (המקור בעברית). שרה בת ר' יוסף קלדרון — העידה כי לא ראתה מטבע ולא קיבלה דבר.

שבת אלבוחר העיד כי אמנם היתה מטבע אך לא שמע קידושים כי אם קריאה ב'סימן טוב', והשיב ב'סימן טוב', בהיותו סבור שהקריאה היא מן החתונה שנערכה באותו בית. והבחורה הנזכרת אמרה לו בפניו, ייתכן כי השלכת את המטבע אל תוך סינרי, אבל אני לא ראיתי דבר ולא קיבלתי דבר.

שלמה הכהן העיד כי יצחק חברו שאל אותו אם יש לו מטבע של דוקאדו, וכששאלו לשם מה? השיב: 'כך רצוני'. ואמר לו: 'יש לי מטבע'. והשאלה לחברו מפני שהלה טען שיש בידו לשלם, וכן שברשותו סחורה, והוא יחזיר לו את דמי המטבע. אחר כך נכנס יצחק לביתה של הבחורה, נטל את ידה, ואמר לה את נוסח הקידושים. כמו כן שמע העד, שבתו של משה בר אדון אמרה לבתו של יוסף הנז' (כר), הרי שם נמצא חתנך לשעבר, והשיבה בתו של יוסף שאין היא יכולה לעשות ג'אלו. וג'אלו פירושו גנאי והבחורה הנזכרת השיבה בפנינו כי לא אמרה דבר, ולא קראה ג'אלו.

ג'ליבון אברהם פראנקו העיד כי בהיותו בחתונתו של חיים משולם, נכחה בה גם בתו של יוסף הנזכר, עם בתו של משה בראדון ועם אשתו של שבת אלבוחר. ואמרה להן אותה בחורה: 'הבה ונלך לחתונתו של חיים משולם', ובאו כולן אל ביתו של חיים משולם 'ובהיותי מרקד עם הבחורים ועם אשתו של מצליח' שמענו את הבחורה אומרת: 'אוי לי על מה שקרה לי', והבינונו כולנו שאמרה כן בגלל הילד הקטן שנמצא במקום, שמא דרכה על רגליו בשעת המחול. והבחורה הנזכרת, בתו של יוסף ברחה וראיתי שמחפשים את המטבע, אך המטבע היתה מוטלת לפני הבחורה, אך לא ראיתי שהבחורה קיבלה דבר מה. מצליח אבישי הכהן — בהיותי בחתונה של דודי חיים משולם עם הבחורים הנזכרים אמרו לי: 'הבה נצא במחול'. ואותו בחור, יצחק בן יקר יצא החוצה כשהוא משוחח עם שלמה הכהן ושאלתיו: 'מה הדבר?' וענני: 'אתה תראה'. ואותה בחורה, בתו של יוסף, היתה עם בתו של משה בראדון, ועם אשתו של שבת אלבוחר, וכשקמנו לרקוד עמדה גם כן אותה בחורה, והבחור יצחק הנזכר, נטל את ידה, ואמר לה: 'הרי את מקודשת לי' (בעברית) ואחר כך נמצאה המטבע על הרצפה. והבחורה הנזכרת ענתה בפניו: 'הואיל

29 ארדיטי דברי שמואל אה"ע, סי' ד' עמ' קס"ה. כל העדויות בלאדינו והובאו בספר בלשונן.

וסובבני בדברים קמתי, אך לא הרגשתי נטילת יד, ולא נטלתי דבר מידי, גם לא ראיתי דוקאדו'.

בן ציון ארוטי — לא ראיתי דבר מפני שנרדמתי. שמעתי רק 'בסימן טוב' אחד. ונתקשו דיני העיר להכריע בדבר אם הקידושים תקפים ואם לאו, שאם הקידושים תקפים, והכלה אינה מתרצה, חייבת היא בגט.

למדנו כי נישואים נערכו בבתי פרטיים, בהשתתפות גברים נשים וטף, ואף כאלה שלא הוזמנו מראש. כן למדנו כי קרואי החתונה יצאו במחולות, נשואים ורווקים, גברים ונשים יחדיו. כמו כן למדנו שנהגו לקדש גם בממוץ, וכי נהגו לקרוא לאחר הקידושים 'בסימן טוב', והשיבו 'בסימן טוב'! ונשאלת השאלה אם יצחק בן יקר היה מעז לקדש את שרה קלדרון בעורמה אלמלא היתה יתומה.

הגירה ממונסטיר — מונסטיר עיר שרובה גויים³⁰

ר' שמואל פאג'י מסלוניק שיגר איגרת להרשד"ם וזו לשונה: "שאל האיש הזה בר' שמואל פאג'י יצ'ו (ישמרו צורו וגואלו) שהוא נשא אשה במונישטיריו וכוונתו ורצונו לעקור דירתו משם ולבוא לדור הנה עיר שאלוניקי והתיירא שמא תעכב אשתו החדשה בידו. הרשד"ם השיב לשואל: "דבר פשוט הוא שיכול לכופה להביא (ה) ממונישטיריו שהיא עיר שרובה גויים לשאלוניקי שהיא עיר שרובה ישראל".

מן השאלה למדנו כי יהודים ממונסטיר היגרו לסלוניק וכן כי מונסטיר היתה עיר שרובה גויים. בסוף תשובתו כותב הרשד"ם: "אבל עתה ת"ל (תודה לאל) הכל תחת ממשלת יר"ה (ירום הודו) וכ"ש (וכל שכן) וק"ו (וקל וחומר) מעיר מונישטיריו לשאלוניקי שכל הימים הולכים ושבים שפשיט (א) שהדין עם הר' (ב) שמואל הנז' (כר). הנלע"ד (הנראה לעניות דעתי) כתבתי". מכאן למדנו שהדרכים בין סלוניק למונסטיר היו בטוחות, בימי הרשד"ם באמצע המאה הט"ז, שמלכות טורקיה שמרה על ההולכים בדרך וכי יהודים נהגו ללכת בטח ממונסטיר לסלוניק ומסלוניק למונסטיר. ועוד למדנו, שהיו מקרים של נישואים בין בני שתי קהילות אלה. שאלה היא למה נאמר אשתו החדשה. האם היה אלמן או שמא נשא לו אשה שנייה.

הונאה — הונאה בפיקדון³¹

בח' כסלו השכ"ג, 1563, הובאו עדויות לבית הדין במונסטיר, שחבריו היו יוסף אלרואטי, יוסף בכר שלמה אדיג'יש ויודה אלפאקי על מעשה הונאה שאירע בעיר

30 הרשד"ם, שו"ת, יורה דעה, שאלה קכ"ד, ללא תאריך.

31 הרשד"ם, שו"ת, או"ח, שאלה קמ"א.

טוג'יל. העידו יצחק סופר, יוסף עמנואל ואהרן מסעוד לאמור: בהיותם ביריד טוג'יל זה שעבר (היריד האחרון) בחנו(ת) רבי יוסף הנז' (כר) נמצא שם רבי יצחק סופר הנז' (כר) ורבי חיים בכ"ר מנחם הכהן נ"ע (נאמן עדה) תושב ארטה יחד בחנות הנז' (כרת) ואמר ר"י (ר' יוסף) הנז' לר"ח (ר' חיים): אתה הולך מכאן ליאנינה דרך ישר והשיב לו ר"ח הנז' הן. ואם תרצה איזה דבר מינינה הנני לשרתך מוכן. והשיב לו הנז': יש לי לשלוח שם לינינא לידי רבי יוסף בכ"ר יאודה הדר שם גרופו (צרור מטבעות בכיס חתום) אחד, עם שלוש מאות פרחים (מטבעות, פלורינים) בזהב. ואמר לו ר' חיים הנז' דע כי אני הולך שם לינינא מכאן דרך ישר עם ההולכים שם מכאן ולכן תנה אותם על ידי ואני אוליכם לו וגם שהוא קרובי ובביתו אני מתאכסן. וחזר רבי יצחק הנז' ואמר לו: אם אתה הולך ישר ליאנינה היות ששמעתי שנתרבה מד' (ת) הדין בארטה (יש מהומות בארטה). ומתיירא וחושש אני שמא תלך תחלה לארט' (ה) להציל ביתך ממידת הדין המתוחה, ואם הוא כן, הודיעהו לי כי אני מוצא אחרים הרבה שילכו מכאן ליאנינה דרך ישר. והשיב לו ר' חיים הנז' עם כל זה, על כל פנים, אני צריך ללכת מכאן דרך ישר ליאנינא שיש לי שם לעשות ועל אודות ביתי הנה שם בארטה עומדים אחי ומה שיעשו הם מבתיהם יעשו מביתי. ובכך הוציא רבי יצחק הגרופו הנז' עם השלוש מאות פרחים הנז' ונתנם בידי ר' חיים הנז'. חיים הנז' לקחם בידו ושם אותם בתוך חיקו.

בהמשך מובאים דבריו של מקבל הפיקדון, ר' חיים בכ"ר מנחם הכהן "הנפקד" בבית דין, לאמור: 'שבבואו מיריד טוג'יל שמע איך מידת הדין מתוחה בארטה והלך לארט' (ה) לראות פמיליאטו (משפחתו) ואח"כ (ואחר כך) יצא מארטה יחד עם פ' (לונגי) ופ' (לונגי) ובלילה במקום שלנו שם קרעו האמתחו(ת) ולקחו הטורבזיק (טורבה — כיס, שקית) שלו עם ח' אלפים לבנים (מטבעות כסף) משלו, וגם השלש מאות זהובים (מטבעות זהב) וגם עשו כן לחבר אחר שהיה אתם. בית הדין פנה בשאלה לר' שמואל די מדינה, לאמור: 'ועתה הנפקי(ד) ר' יצחק סופר יצ"ו (ישמרהו צורו וגואלו) שואל פקדונו מהנפקד ואומר שפשע הנפק' (ד), והנפק' (ד) אומר שכבר שמר פקדונו כמו ששמר את שלו ומה לו לעשות ולא עשה, ושאל השואל (בית הדין) הדין עם מי?

למדנו, שבירידים נפגשו סוחרים יהודים ממקומות שונים ורחוקים כמו מונסטיר וארטה, וכי הם נהגו להתכנס בחנויות של יהודים שהיו בירידים ושם נהגו לסחור ולדון בענייניהם. כן למדנו, שהיו ימים קשים ליהודי ארטה שחששו ממידת הדין (פרעות ביהודים). ועוד למדנו כי יהודים בטחו זה בזה והפקידו כספים זה בידי זה במטרה להעבירם ממקום למקום ולפעמים הפקידו כספים שלא בידיים אמונות, כמאמר הרשד"ם בסוף דברי תשובתו: "שזה הנפקד חייב לשלם עד פרוטה אחרונה".

המרת דת והחזקת שפחה³²

על מקרה של החזקת שפחה במונסטיר נודע לנו משאלה שהובאה בפני הרשד"ם וזו לשונה: "ראובן קנה שפחה אחת משמעון, תושב קאסטוריה, והביאה במונישטיריו. ושם, העלילו עליו שהשפחה היתה גנובה, והיו מצרים לו. וכתב ליחידי קשטוריה(ה), וביקשו החוגיטי (שטר הנכתב בערכאות) מהשפחה משמעון. והלכו כמה יחידי לבקש החוגיטי מאת שמעון, ולקח שמעון החוגיטי לתת אותו לאותם היחידיים, ובא לו תושב קאסטוריה והחזיק בחוגיטי באמרו שראובן היה חייב לו בגד אחד ששלח בידו למוכרו, ויש לו כתב שמכרו. והפצירו בו היחידיים שיתן החוגיטי ולא רצה, עד שבראות(ו) שראובן היה בצר ובמצוק, הוכרחו לעשות לו שטר ערבות. אך בזאת שיעשה חשבון עם ראובן, ויברר שחייב לו, וקודם כל דבר מסרו מודע(ה) בפני כל אנשי העיר וכולם ידעו והכירו, שהיו מוכרחים בעשותם הערבות, להציל את ראובן מצרת נפשו. ומתוך זה הזמן נשתמד ראובן, והם לא ידעו דבר. ואחר הימים, מת ראובן, וגם לוי נפטר לב"ע (לבית עולמו). וחיי לרבנן, ולכל ישראל שבק. ובא אחיו מלוי לתבוע מן הערבים החו' (גייטי) הנז' (כר) ואין להם ראיה אחרת רק כתב יד ר' (אובן) שכתב שמכר אלקימייא אחת מחשבון לוי, וטוענים הערבים שאין זה ראיה.

וגם, שהערבות היה(!) בעשות לוי חשבון עם ראובן, ולא היה כן. ועוד, שהערבות היה(!) באונס. ומסרו מודע(ה) ועוד שאין כתוב בשטר הערבות(ת): לא חייב במעכשיו, ולא שעבוד נכסים, ולא נאמנות. ואין שם רק קנינא כו' (כלל ועיקר). ועוד, שכיוון שנשתמד ראובן, הערבות אינו(!) כלום. ילמדנו מוריניו הדין עם מי? למדנו, שיהודים נהגו לקנות לעצמם שפחות ומכרון זה לזה. ועל דבר המכירה נכתב שטר קניין הנקרא חוגיטי. במקרה שלנו, קונה השפחה היה תושב מונסטיר שכונה בשאלה ראובן והמוכר היה תושב קאסטוריה שכונה שמעון.³³ נראה, שהיו קשרי עסקים בין יהודים משתי ערים אלו. כמו כן למדנו כי במקרה של סכסוך, נהוג היה לפרסם מודעה ברבים לידיעת כל תושבי העיר היהודים. ועוד למדנו שהיו מקרים של המרת דת (כנראה לאיסלאם). וגם למדנו שכתב ערבות או שטר קניין המצויים בידי מי שהמיר דתו אינם תופסים בבית דין יהודי. לבסוף, נראה לנו שהדיון המשפטי נמשך תקופה ארוכה שכן מן השאלה עולה שתוך כדי הדיונים נפטרו גם קונה השפחה וגם אחיו של מוכר השפחה.

32 הרשד"ם, שו"ת, או"ח, שאלה פ"ח, אמצע המאה הט"ז.

33 שואלי השאלה נמנעו מלמסור שמותיהם של הנוגעים בדבר משום צניעות הפרט.

המרת דת – אנשי חסד ממונסטיר מנסים להשיב ליהדות צעיר משאלוניקי שהמיר דתו³⁴

קהילת סלוניק פנתה בשאלה להרשד"ם בעניין צעיר יהודי שהמיר דתו. וזו לשון השאלה: "חר' (חכם רבי) פלוני קרה לו מקרי (!) בלתי טהור שאח'ד) מבניו יצא ממחיצתו והחליף דתו פה שאלוניקי, וארח לחברה עם פועלי און והוליכוהו עמהם והגיעו העיר מוניסטרו. ושם אנשי חסד עלה בדעתם להוציאו מידם כי שמעו דברים מן הנער שהיה נראה כונתו טובה לשוב אל אביו, והחביאוהו כמו ג' ימים עד שהוצרכו להוציאו סך מעות, והעלו חרס בידם. כי נשאר הנער עם האדון שלקח הנער לעצמו לרע לו, ועתה האנשים אשר הוציאו הסך ההוא, שואלים מפ' (לוני) אבי הנער הנז' (כר) הסך שהוציאו בעד הצל'ת) הנער כי לטובתו וטובת בנו נתכוונו, ועתה שואל אבי הנער אם הוא חייב לפרוע הסך ההוא אם בדיני אדם או בדיני שמים. למדנו שצעירים יהודים המירו דתם ושעבדו גופם ונפשם לאדוניהם. כן למדנו כי יהודים ממונסטיר, ולא רבנים וראשי הקהל, טרחו להשיב צעיר מסלוניק שהמיר דתו, אל חיק היהדות.

המרת דת – יהודי משאלוניקי המיר דתו לאיסלאם ויהודי ממונסטיר ניסה להחזירו בתשובה³⁵

בחודש שבט שנת התקצ"ח, 1838, ישב בית הדין של מונסטיר שחבריו היו דן קמחי, רפאל שלמה קאלדירון וחיים אברהם פיסו וגבה עדות מפי יאודה אלכחארי. מפני אריכות הדברים אביאם בקצרה.

יאודה אלכחארי נפגש בח'אן עם שני צעירים סלוניקאים ולימים נודע לו שאחד מהם נחטף ואולץ להתאסלם ולהשתעבד לחוטפו. העד חיפש אותו במקום מגוריו של החוטף ופגש אותו ב'קבאנה' (בית קפה) וניסה פעמים אחדות להשפיע עליו לשוב ליהדותו, ללא הועיל.

הרב קמחי, רבה של מונסטיר, ששמע על המקרה שיגר איגרת אל יאודה אלכחארי, ששוטט בכפרים לרגלי עסקיו, ובה תבע ממנו להיפגש עם המומר פעם נוספת ולנסות להשפיע עליו לחזור בו, כי 'מצווה רבה היא'. ואז נודע ליאודה אלכחארי כי היהודי המומר נהרג על ידי הטורקים בשל חשד כי גנב מהם פרסה אחת. יאודה אלכחארי עלה אל מקום קבורתו, שהיה בתוך המחנה של הצוענים ולא קברוהו במקומם (מפני שהיה יהודי), והניח ערימת אבנים על קברו.

34 הרשד"ם, שו"ת, יורה דעה, שאלה ר"ד, ללא תאריך, אמצע המאה ה"ז.

35 קובו, שער אשר, ח"א, אה"ע, סימן כ'.

מעדותו של יאודה אלבאחרי למדנו, שיהודי מונסטיר שוטטו לרגלי מסחר בכפרים רבים, ובלילות לנו בח'אנים (אכסניות). ובח'אנים פגשו יהודים שבאו ממקומות אחרים כמו סלוניק, כן למדנו כי יש שטורקים חטפו יהודים בדרכים, אילצום להתאסלם והפכום לעבדים. כך קרה עם צעיר יהודי משאלוניקי, ועוד למדנו כי בני מונסטיר ובראשם רב העיר, טרחו ויגעו כדי להשיב את המומר לחיק היהדות.

ירושה — סכסוכים בין אחים אנוסים מפורטוגל בעניין נכסים³⁶

בית דין, שהרכבו לא נמסר ומועד התכנסותו לא נודע, דן בסכסוך בין שני אחים אנוסים, "שמעון ולוי היו אחים בפורטוגל מן האנוסים, והניח בידי אחיו הקטן נכסי שני האחים הנשארים לחסות תחת כנפי השכינה. וש' (שמעון) הביא בני אדם עמו עד מונשטיריו, ונשאר לו עם הנכסים בפראנקיאה, במקום שהוא שומר תורת ה'. ועתה, שמעון טוען ותובע מלוי אחיו כל הנכסים שיש בידיו כי אומר שלו משפט הגאול' (ה) להיותו יותר זקן, גם כי הביא היתומים וסמוכים אליו. ולוי טוען שלאחר שהנכסים בידו והנפטר מסרם אליו רוצה להוציא מידו פרוטה. ואפי' (לו) שרצונו היה כך ממ' (מכל מקום) ירא הוא שמא או למחר אם יפסידו הנכסים ישאלו יורשי ר' (ראובן) ממנו. הדין עם מי שואל לוי, שלוי רוצה לבוא למלכות תורגמה עם ביתו ומה יעשה מאלו המופקדים בידו. אם יניחם שם בעיר אשר הנכסים שם בידי ב'ד (בית דין) או יביאם אל מקום אשר היוורשים יושבים, וכונתו לצאת י'ש (ידי שמים) וידי הבריות ולא יסטה ימין ושמאל מאשר יגזור אליו הדין".

למדנו, כי אנוסים מפורטוגל הגיעו גם למונטסיר, וכי מצאו דרכם גם אל הסולטנות העות'מאנית וגם אל ארצות הנוצרים (פרנקיאה), וכי כתוצאה מכך נוצרו בעיות בין בני משפחה על חלוקת ממון שהוצא מפורטוגל ועל נכסים שנרכשו בארצות גלותם החדשות. כן למדנו שנהגו להפקיד ממון השנוי במחלוקת בידי בית הדין עד לקבלת הכרעה משפטית.

ירושה — ירושה במונטסיר ליהודי שאינו מבני המקום³⁷

תלמידו של הרשד"ם כתב איגרת לרבו ובה הודיע לו כי נעדר ממקומו ולא בא אל רבו כמנהגו מדי שבת בשבתו משום שיצא למונטסיר לטפל בעניין ירושה. וכלשונו: 'כי הלכתי לעיר מונישטיריו על דבר ירושה', אין בדינו לקבוע אם תלמידו של הרשד"ם בא למונטסיר כדי לטפל בנכסים שירש בעצמו או כדי לטפל בירושה שהורישו לאחרים.

36 הרשד"ם, שו"ת, חשן משפט, שאלה מ"ו, אמצע המאה הט"ז.

37 הרשד"ם, שו"ת, אבן העזר, שאלה רמ"א. אין תאריך לאיגרת, ואין מצוין שמו של כותב האיגרת. המשך האיגרת אינו קשור למונטסיר. אמצע המאה הט"ז.

ירושא – מתנות בחיים מזקנים לנכדם³⁸

באמצע חודש חשון התקכ"ד, 1764, התייצבו בני הזוג מזל טוב ורפאל שם טוב ארואיסטי בפני בית הדין של הקהילה המונסטירלית בירושלים, שחבריו היו שמואל קאלדירון, שם טוב ארואיסטי ואברהם אלקוציר, וביקשו מחברי בית הדין שישמשו להם עדים נאמנים ואמרו כי "ברצון נפשינו ובהשלמת דעתינו ובדעת שלמה ורוח נכונה ועין יפה וגוף בריא בלי שום אונס כלל אלא בלב שלם ונפש חפצה" הם מורישים לנכדם שם טוב ארואיסטי ארבע אמות קרקע מאחוזתם (על פי 'בבא בתרא, קכ"ב: לעולם הבא, אין לך כל אחד שאין לו (ארבע אמות) בהר ובשפלה ובעמק ש"א) ואגב כך הם נותנים לנכדם שעה אחת לפני מיתתם בית אחת (!) וחנות אחת. בחנות שתחתיה, שיש להם במונסטיר, בחצר הקק' (הקהל קדוש) כפי שהיא מחוברת ומסומנת במצריה אלו: מצד מזרח, הוא דרך לילך לקק' אראגון. מצד צפון, הוא הקק' הנזכר. מצד דרום, הוא שדרים האחים יעקב ויוסף ארואיסטי. מצד דרום, הוא דרך המלך... כל הבית והחנות שתחתיה המסומנות במצריה... עם כל הנאותיה והנלווה אליה וכל תשמישיה ומוצאיה ומבואה והגרת מימיה ופתחיה וחלונותיה) ומעקותיה וסולמותיה הכל נמסר... מעומקא דארעא ועד רום רקיעא... בלי שום שיור כלל ובלי שום שיור שבעולם... וחומר וחוזק שטרי מתנה זו כחוזק כל שאר שטרי מתנה הכשרים בדיני ישראל".

הדיינים לא יכלו להכריע בעניין ופנו אל הרב אברהם יהושע די בוטון בשאלה: "יורינו מורינו מורה צדק מה דינה של מתנה זו ושכמ"ה (ושכרו מן השמים)". למדנו שבמחצית השנייה של המאה הי"ח התקיימה בירושלים קהילה של יוצאי מונסטיר שמניינה היה כזה שאפשר והצריך הקמת בית דין משלה, כי בסוף השאלה נכתב לאמור: 'בשליש אמצעי לחדש חשון משנת התקכ"ד פה עיר הקדש ירושלים תובב"א (תיבנה ותיכונן במהרה בימינו אמן) והכל שריר ובריר וקיים'. גם שמות הדיינים הם שמות מונסטירליים מובהקים: קאלדירון, ארואיסטי ואלקוציר. מראש השאלה ניכר שמעמדה של האישה היה חשוב בעיני בני הקהילה, שחברי בית הדין הקדימו את שמה של המורשה את הנכסים לשמו של בעלה. מה גם, שהנכסים במונסטיר היו רשומים על שמות שני בניהזוג. צוואה זו ממחישה את הנוהג במונסטיר לקרוא לנכדים על שם זקניהם. גם המוריש וגם היורש נקראים שם-טוב. כן למדנו שיהודים ממונסטיר היו בעלים של נכסי דלא-ניידי ויש שהורישו את נכסיהם בחייהם. אין בירינו לדעת אם פסחו על ילדיהם והורישו את הנכסים לנכדם, או שילדיהם מתו על פניהם. מכל מקום, מן הראוי לציין שבני-המצר של בית המורשים במונסטיר היו האחים יעקב ויוסף ארואיסטי, ואפשר שאלה בניהם היו ואולי נהגו בני משפחה מורחבת להתגורר אלה בקרבת אלה. ועוד למדנו כי בית כנסת אראגון היה בלב שכונת המגורים היהודית. בוודאי נקבע לבית הכנסת השם אראגון בזיקה לנסיכות אראגון

38 די בוטון, מחזה אברהם, סימן ל"ג, הלכות מתנות והלכות נחלות.

שבספרד, שבה התגוררו בעבר אבות-אבותיהם של יהודי מונסטיר. ולבסוף, נראה שהזקנים עלו לירושלים ואילו נכדם נשאר במונטסטיר.

ירושלם – צוואה על ערש דווי³⁹

שאלה שהופנתה אל הרב רפאל אשר קובו מסלוניק בשנת תקצ"ח, 1838, (לא נמסרו שמות השואלים) וזו לשונה: 'בהיות שח"ר שלמה צאדיקאריו תו' (שב) מוניסטיריו נ"ע (נחו עדין) חלה את חוליו ובהיותו שוכב על ערש דוי ביום שב"ק (שבת קודש) קרא לב' (שניים) בני אדם וכה אמר להם (דבריו הובאו באיספניולית): 'דעו לכם כי אני עומד למות ואני מבקש מכם מחילה אם פגעתי בכם... אני מודיע כי הוצאתי מכיסי סך אלף גרושים כהקדש לבניין תלמוד תורה וכן אני מעניק לאשתי שלושת אלפים גרושים נוספים על דמי-כתובתה. ושאלנו אותו (את החולה); איזה יום היום? והשיבנו: 'שבת היום'. ונוכחנו כי היה מיושב בדעתו והוספנו לדבר איתו והשיבנו על הן ועל לאו לאו. ולאחר שלוש שעות נפטר, עד כאן דברי העדים שהעידו בתו' (רת) עדות גמור... ועל זה לשאול הגיעו את דבר המשפט אם צוואה זו שרירה וקיימת ומחייבין לאביו של המנוח הנז' (כר) להוציא מן המעות בעין שיש לו תחת ידו מנכסי בנו כדי לקיים דברי המת. או דילמא (שמא) בטלה היא תבטל ולא מפקינן (מוציאים) ממונא מחזקת היורשים. על הכל יבוא דברו הטוב ושכמ"ה (ושכרו מעם השמים).

תשובה: הצוואה הזו דכ"ד (דכה דברי) שרירה וקיימת לפי דינא (לפי הדין) של תורה וכייפינן (כופים) לה' (להם) ליורשים לקיים דברי המת. זהו מה שהעליתי לפי ק"ד (קוצר דעתי) אם יסכימו עמי הרבנים המובהקים היושבים על כסא ההוראה נא"ה (נאום הגבר) הצעיר וזעיר רפאל אשר קובו.

תשובת חכמי ההוראה: פינו כפיו ושהלכה כמותו בכל מקום... שנת התקצ"ח ליצירה בשאלוניקי יע"א (יגן עליהן אלוהים) ברוב עוז ושלום. משה ברכה, מרדכי מאטאלון.

למדנו כי נוהג היה במונטסטיר שאם יהודי ציווה את נכסיו על ערש דווי הוא קרא לשני יהודים כדי שישמעו את דבריו ויאשרו את נכונותם. עדים אלה בדקו גם אם המוריש מיושב בדעתו. כן למדנו שנכסי המת, במקרה שלא הותר צוואה, עברו ליורשיו לפי ההלכה. במקרה שלנו חרג המוריש מן ההלכה והוריש חלק מכספו ל'תלמוד התורה' וחלק נוסף לאלמנתו. נראה שרצונו של השכיב מרע היה המכריע וגדולי הפוסקים קבעו קיום הצוואה כלשונה. כמו כן למדנו כי היו שנהגו לתרום ל'תלמוד התורה' וכספי התרומה היו הקדש לתלמוד התורה ללא כל אפשרות ליעדן למטרה אחרת כלשהי.

ירושלם — שכיב מרע מצווה רכושו לאשתו⁴⁰

הרב ב' בינבינישטי גאטניו מביא בספרו 'צל הכסף' מעשה שהיה בעיר מונסטיר בשנת תרי"א, 1851, ומעשה שהיה כך היה: הרב חיים בן אליהו קמחי נ"ע (נוחו עדן) בהיותו בחיים עשה שטר מתנה מסך מה' (ארבעים וחמישה) גרושים לנ"ב (לנוות ביתו) היא האשה מרת רבקה ת"ם (תבורך מנשים) בת מנחם קאסורלה נ"ע בשטר קיים עשוי וכתוב וחתום כתחז"ל (כתקנת חכמינו זכרם לברכה) ומסור ביד האשה הנז' (כרת). ובו בפרק יצאה קול הברה בעיר שחר' (שחכם רבי) חיים הנז' עשה שטר מתנה מהטארלס (טארלה בטורקית: מטע, גן) שיש לו לאשתו הנז'. ועברו איזה ימים וקם מחוליו חר' חיים הנז' ועשה הגומל בק"ק (בקהל קדוש) יע"א (יגן עליו אלוהים) ואח"כ (ואחר כך) חלה עוד הפעם ונפל על ערש דווי ב"מ (בר מינן), וביום כ"ה לירח אייר משנתינו נפל ב"ע (נפטר לבית עולמו) ותלי"ש (ותהילה לאל יתברך שמו) ונשארה אלמנתו מעוברת וביום ר"ח (ראש חדש) סיון ותלד האשה בן ונקרא שמו בישראל חיים כשם אביו נ"ע. ובחדש תמוז משנתינו מע' (לת) הב"ד (הבית דין) נר"ו (נטריה רחמנא ופרקיה) מינו אפוטרופוס בעד היתום והאלמנה לראובן ושמעון ולאחיו מהאלמנה הנז' (כרת) הר' יאושע קאסורלה הי"ו (השם יחיהו וינצרהו) ובשלהי תמוז חלה הילד הנז' ומיום אל יום גדל חוליו עד שביום י"ב מנחם (חודש אב) מת הילד הנז' ותלי"ש והנה ביום חמשה לירח אב בא לפני מע' (לת) הב"ד נר"ו הר' יאושע קאסורלה הי"ו וטען ואמר שיעשו לו קב"ע (קבלת עדות) שגיסו המנוח חיים הנז' בהיותו בחיים נתן במתנה לאחותו האשה מרת רבקה הנז' הטארלה שיש לו להמנוח הנז'. כשנודע למע' (לת) הב"ד נר"ו אמרו לו יבואו עדים ויגידו. ובמותב תלתא כחדא הוינן נחנא ב"ד דח"ל (דחתום למטה) כ"ה (כבודו הרם) אתא קדמנא הר' יאושע הנז' אחיו מהאלמנה הנז' והביא עמו עדים שיגידו ואחר האיום והגיזום כדחזי ח"ר (חכם רבי) שמואל ארואיסטי הי"ו קם על רגליו והגיד בתוע"ג (בתורת עד גמור) ע"ן (עדות נפשות) וע"י (ועדים ישרים) וכה היו דבריו: חיים קמחי ע"ה (עליו השלום) אף על פי שהיה חולה היה יוצא מפעם לפעם (מביתו) ונהג לשכב בתוך חנותו. יום אחד עבר ח' (כס) משה קאסורלה כ"ה שהוא מחותנו מהר' חיים יעקב קמחי הי"ו (ה' יחיהו וינצרהו) שהוא יורש מהמנוח חיים אליה קמחי הנז' וטיפל בו. אמרתי לחיים: מה אתה מטפל בו? והשיב לי שחיים קאסורלה ראוי כעד שכבר עיין בספרים שאין זה מן הדין שהטארלה שהעניק לאשתו תימסר לה. והשבתי לו: איזה לחץ היה לך לעשות כן? ואמר לי: הואיל ועברו כמה חודשים שהוא מטפל בך, והוא צריך להמשיך לטפל בו ומשום כך נתתי לו את הטארלה, ואמרתי לו: ראה שיש לך אישה מעוברת. והשיב לי: 'השי"ת' (השם יתברך) השיא אותי לך, יש גם בשבילו. ע"כ (עד כאן) היו דברי שמואל הנז' שהגיד בתע"ג ע"ן וע"י. אח"כ (אחר כך) בא הר' יצחק אישקאליו הי"ו ואחר האיום והגיזום

40 א.ב. בנינישטי גאטניו, צל הכסף, ח"א, חשן משפט, סי' ל"ה.

כדחזי קם על רגליו והעיד בתוע"ג ע"ן וע"י וכה היו דבריו: 'יום מן הימים הייתי אני אצל חיים קמחי כ"ה, בהיותו חולה אמר לי: 'דע לך כי בא אלי סי' חיים (זהו היורש) עם המחנות ה' משה קאשורלה וחיים משה קאשורלה. החל לדבר בשבחה של הטארלה באומרו: לא מצאתם ח'ראט אחר (לפי מובנו ירושה, מתנה, ש"א), להציע לאישה אלא את הטארלה הזו? ועשה זאת בבזיון (כך במקור) (ואמר): קייאיה (לפי הקשרו טפילים, עלוקות, ש"א), אין לי איש ואת חיים השלכתי בבזיון רב, כי הוא מחכה למותי כדי ליורשני. הלוואי ולא יגיע לכך ושלא יזכה לכך. והשבתי לו: 'בה"י (בעזרת השם יתברך) תקום מחוליך. הכל הוא שלנו ונתת אותו לאישה, הוא שלנו והוא של האישה, השיב חיים ואמר: אנשים אלה כבר נהיו לי קאייאה כי עברו שמונה חודשים שהיא מטפלת בי במשכבי והענקתיה לה. ואנשים אלה רוצים להיות קייאיה ברכושי. ויום אחר אמר לי כי מלבד שהוא העניק לה את הטארלה הוסיף לה על דמי כתובתה. ע"כ (עד כאן) היו דברי הר' יצחק הנז' שהעיד בתוע"ג ע"ן וע"י.

אח"כ בא ח"ר מירקאדו קמחי הי"ו ואחר האיום והגזום כדחזי קם על רגליו והעיד בתוע"ג ע"ן וע"י וכה היו דבריו: 'יום אחד ביקרתי את חיים קמחי ע"ה הנז' ואמר לי: 'היודע אתה כי הענקתי לאשתי את הטארלה? ע"כ היו דברי העד מירקאדו הנז' שהעיד בתוע"ג ע"ן וע"י. ולמען תהיה לראיה ברורה באנו על החתום ביום חמשה לירח אב הנחמות דהאי שתא שנת הת"ר ואחד עשר ליצירה פה העירה מוניסטיריו יע"א והכל שריר ובריר וקיים.

עתה שואלים הללו האלמנה הנז' והיורשים הר' חיים יעקב קמחי הי"ו והר' משה קאפסוטו הי"ו, מה יהיה משפט הטארלה הנז' אם היא מהאלמנה או מהיורשים כפי התורה אשר יורונו ושכמ"ה (ושכרם מן השמים) רפאל קמחי, חיים אבר(הם) פיסו יעקב ישראל'.

תשובת הרב בינבינישטי גאטיניו: הטארלה שייכת ליורשים, שכן צוואת המת לא ניתנה כדין בפני שני עדים.

למדנו כי יהודי שנפל למשכב במונסטיר טופל על ידי אשתו או על ידי מקורביו, שכן לא נזכרו רופאים, תרופות ובית חולים, והחולה שכב בביתו או בחנותו. כן למדנו כי לאחר מותו של חולה שהותיר אשה בהריון קראו ליילוד על שמו ומינו לילד אפוטרופוסים ובמקרה שלפנינו אחי אימו ועוד שני אנשים נוספים. ועוד למדנו כי חולים על ערש דווי נהגו לצוות את רכושם בבית הדין ובאוזני חבריהם. במקרה שלפנינו הוריש המנוח את המטע שלו לאשתו אך היורשים ערערו על צוואת המת וזכו במטע מכוח ההלכה.

עניין מיוחד יש בתארוך השאלה הת"ר ואחד עשר ליצירה' ולא תרי"א, מפני שמחשבי קיצין קבעו את שנת הת"ר כשנת הגאולה שאמרו: 'קול התר נשמע בארצנו'.

מסחר – הסכם בין הסוחרים היהודים במונסטיר לסוחרים היהודים
בבלגרד (בילוגראדו, אלבניה)⁴¹

בכ"ג באלול שנת ה'ש"מ, 1582, חתמו הסוחרים היהודים של מונסטיר ובלגרד על הסכם ביניהם שלא לסחור ביריד איסטרוגה. וזה סיפור המעשה (בהשמטות): "מנהג) היה בקהילות הקדש מונסטיריו וקק' בילוגראדו, לילך ולהסתחר ביריד. ולהיות, שהיה נמשך בהליכת(ם) שם חלול השם, שהיו צריכים לחלל מועדים ר"ה (ראש השנה), וי"ה (יום הכיפורים). גם שהתוגרמים הבאים שם אות(ם), כי גזלו החנויות של היהודי(ם). גם בדרך היו הולכי(ם) בדרך סכנה מפני ליסטי(ם), ומחמת צרות אלה קמו ועשו הסכמה וז"ל (וזה לשונה) בלע"ז (בלשון עם זר, בלאדינו) (בהשמטות): "בראותנו את הסכנה הגדולה הכרוכה בבואנו ליריד איסטרוגא, וגם כי ברוב השנים חל היריד במועדי ישראל ר"ה (ראש השנה) וי"ה (יום הכיפורים) וחג הסכות, כי בעוונותינו אנו מחללים אותם, בין מרצוננו, ובין שלא מרצוננו. לפיכך, אנו מסכימים שלא יבואו יהודי מונסטיר, או יהודים ממקום אחר, למקום זה. וכל מי שיעבור על הסכמה זו, יהיה מוחרם וינודה לשמים ולבריות... הסכמת זו תוקפה לשלוש שנים".

ואכן ההסכמה קוימה על ידי הסוחרים היהודים, הן אלה שממונסטיר ומבלגרד, שחתמו על ההסכם, והן אלה מעיירות אחרות. אך לאחר פקיעת תוקף ההסכמה ביקשו סוחר מונסטיר לבטלה.

כלשון הכתוב (בהשמטות): שאז עמדו רוב סוחר מונשטיריו וראו לבטלה וללכת אל היריד הנז(כר) ככל השנים כאשר בתחלה ובלי התרה כלל'.

יש לציין, שבינתיים השתלטו הטורקים על חנויותיהם של היהודים ביריד ואלה ביקשו להחזירן לעצמם: 'אולי יצליחו לשוב ולקחת החנויות מיד התוגרמים המחזיקים בהם'. השאלה בדבר התרת ההסכמה הובאה להכרעתו של הרשד"ם.

למדנו שנהגו לסחור בירידים וכי הסוחרים היהודים ממונסטיר, מבלגרד ומקהילות אחרות, סחרו ביריד איסטרוגא. כן למדנו שסוחרים אלה ביקשו ככול יכולתם לשמור על קדושת הימים הנוראים וחג-הסכות, אף במחיר פרנסתם. כמו כן למדנו שסוחרים יהודים מקהילות שונות עשו הסכמים ביניהם שלא לסחור ביריד, שהסחר בו כרוך בחילול מועדי ישראל. ועוד למדנו כי ליהודים היו חנויות בירידים ושהיתה תחרות בין יהודים ונוכרים (טורקים) וכי הטורקים ניצלו את העובדה שהיהודים ביקשו לשמור על שבתותיהם ומועדיהם כדי להשתלט על חנויותיהם.

41 הרשד"ם, שו"ת, יורה דעה, שאלה קנ"ה, עמ' י"ז, אמצע המאה ה'ט"ז.

מסחר – סחר בעורות – הסכמי סחר בין הסוחרים היהודים
ממונסטיר ומשאלוניקי⁴²

מן העיר סלוניק נשלחה שאלה אל הרשד"ם בעניין הסכם שנעשה בין הסוחרים היהודים של סלוניק לבין הסוחרים והבורסקאים היהודים במונסטיר, על סחר חופשי ביניהם, והסוחרים והבורסקאים של מונסטיר הפרו את ההסכם. וזו לשון השאלה (בהשמטות): "שהיו סוחרי עיר שאלוניקי משלחים על ידי איש נאמן להם במונישטיריו, לקנות בעדם ובשמם, עורות מבית העבדניים. וזה דרכם לעשות מימות עולם, ומשנים קדמוניות. שכן, ג"כ (גם כן) דרך אנשי מונישטיריו לעשות סחורותיהם אל עיר שאלוניקי. וגם הם עצמם הולכים תמיד ומסתחרים בה אות נפשו' (כרצונם) ואין דובר להם דבר. ויהי לימי(ם), עמדו סוחרי העיר מונישטיריו והסכמנו הסכמה בכוח חומר נגד האיש הקונה עורות(ת) ונגד הסוחרי(ם) שמחוץ לעיר להשיג את גבולם נגד עולם. והסכמנו, שלא יהא רשאי שום אדם לקנות סחורות מבית העבדני(ם) בעוד(ם) בסיד, כי אם לאחר העבוד הצריך, ואחרי הצביע(ה) והיפוי שלהם. ומזה נמשך היזק ופסידה לאיש הקונה הנז' ואחרי שמחה בדבר וירא כי לא יכול להם, שהם הרבה, שתק להם והסכים עמהם על אפו ועל חמתו. לימים, באו תוגרמי(ם) מחוץ לעיר וקנו שעור גדול עורות מבית העבדנים בעודם בסיד וקודם העיבוד וסוחרי העיר לא מחו בידם... נסתפק השואל אם יש כוח ורשות ביד שהם המעוט להוציא עצמם מתחת יד ההסכמה ולבטלה... לא היה להשלים שיבואו לשמע ההסכמה זו תוגרמים מחוץ לעיר שיירא אחר שיירא (שיירה אחרי שיירה) לקנות עורות קודם העיבוד והצביעה אך עתה יורנו מורה צדק... הדין עם מי, ולו תהיה צדקה.

למדנו כי סוחרים יהודים ממונסטיר ומסלוניק נהגו לסחור אלו עם אלו וכי לסוחרי סלוניק היו נציגים במונסטיר, שפעלו מטעמם. כן למדנו כי יהודי מונסטיר עסקו בבורסקאות, בצביעה וביפוי של עורות. ועוד למדנו שסוחרי מונסטיר היהודים הסכימו עם סוחרי סלוניק, שאלה האחרונים יוכלו לקנות עורות צבועים ומיופים בלבד, ולא עורות גולמיים הנתונים בסיד. אך סוחרי מונסטיר ובורסקאיה לא עמדו בהסכם, כי באו סוחרים תוגרמים (טורקים) רבים וקנו עורות לא מעובדים בעודם בסיד. במצב זה ביקשו סוחרי סלוניק מיהודי מונסטיר לחזור ולקיים את ההסכם.

אין בידינו להכריע בשאלה אם בורסקאי מונסטיר וסוחריה הפרו את ההסכם מרצונם, או שעשו כן מאימת המלכות, שכן בשאלה מוזכרים אך ורק סוחרים תוגרמים כמי שקנו עורות בלתי מעובדים בבית היוצר.

42 הרשד"ם, שו"ת, יורה דעה, שאלה קכ"ב, אמצע המאה הט"ז.

מסחר – סחר בצמר, מחלוקת בין סוחרי מונסטיר לסוחרי שאלוניקי⁴³

בתק"ס, 1800, עתר הרב דוד די בוטון, רבה של מונסטיר, אל הרב אברהם גאטיניו בעניין מחלוקת בין סוחר צמר ממונסטיר, ליצרני בגדים בסלוניק. העתירה הופנתה לרב גאטיניו לאחר שחכמי מונסטיר לא הצליחו להכריע במחלוקת. מן העתירה ומן העדויות, בפני בית הדין בשאלוניקי, נודע לנו שסוחר ממונסטיר בשם יצחק לוי הביא לסלוניק מטען של צמר, וביקש למכור אותו לנוכרים בעיר. 'למוכרו פה העירה יע"א (יגן עליה אלוהים) ללועזים כנהוג'. אלא שלא ניתן היה למכור את הצמר ללא היתר מן הממונה על הסחר בשלוניקי (ג'ואה ויקייל).

סוחר יהודי מקומי בשם נחמן רפאל מולייא, ביקש את הסחורה לעצמו. ואילו הגביר משה בכ"ר יצחק בן נחמיאס, חותנו של נחמן רפאל מולייא, ביקש אף הוא את הסחורה לעצמו וסירב להתיר ליצחק לוי למכור את הסחורה, אף על פי שהיה חשש שהצמר יינזק ומשקלו יפחת... הסוחר יצחק הלוי ביקש יום יום לשקול את הצמר ולקבוע את ערכו, ולא נענה. וכך עמד הצמר במקומו במשך שישים יום, ומשקלו פחת. נוסף לכך, טען יצחק הלוי, יש בידו עדויות ממונסטיר כי בין לבין עלה מחיר הצמר במונסטיר, בשלוש עד ארבע פרוטות לאוקה. ולכן הוא דורש פיצוי גם על הפחת וגם על הפסד ממון בשל העלייה במחיר הצמר. כאמור, בית הדין לא ידע להכריע בעניין ור' דוד די בוטון, רבה של מונסטיר, נאלץ לפנות בעתירה אל הרב אברהם גאטיניו. לדעתו של הרב גאטיניו, אם נגרם נזק, אשמים בכך הלועזים, ואין יסוד לתביעה. למדנו שסוחרים ממונסטיר סחרו עם סוחרי סלוניק, נוכרים ויהודים כאחד, ושכסלוניק תוקנו תקנות להגבלת הסחר. מונסטיר היתה ידועה כמקום לגידול כבשים ומכאן סחרם של יהודי העיר בצמר כבשים.

נכסי דלא-ניידי – מכירת בתים של יתום על ידי האפוטרופוס שלו⁴⁴

ר' בנבנישתי גאטיניו הביא בספרו תרומת כסף את עניין הבתים שקנה במונסטיר ישועה ארואסטי מן היתום שם טוב ארואסטי, באמצעות אפוטרופוסו של היתום, שלמה ארואסטי. בית הדין במונסטיר, שחבריו היו שמואל יאושע, אברהם בכ"ר שלמה נחמיאש ודן אלבזאר, אישר את המכירה וחתם על שטר המכר שעליו חתמו שלמה ארואסטי האפוטרופוס, ושכתי קמחי כעד. המכירה לא מומשה והטיפול בה העסיק למשך שנים ארוכות את חכמי הדור. כשהעניין הגיע להכרעתו של בנבנישתי גאטיניו בשנת ש"ר, 1740, כבר היו הבתים בחזקתו של היתום שם טוב ארואסטי, שבגר בינתיים.

43 א. גאטיניו, אלף כסף, הח"מ סי' ס"ב ה', פקדון.

44 ב. גאטיניו, תרומת כסף, סי' נ'.

ר' בנבנישתי גאטיניו קבע ששם טוב ארואסטי מחזיק בבתיים שלא כדין ואין לו זכות למוכרם או לדור בהם. כלשונו: שלא יוכל שום בר ישר (אל) לקנות הבתיים מהרש"ט (ר' שם טוב) האלם הזה ואינו יכול לדור בתוכם בתור (ת) משכנת (א) ולא בתורת שכירות כלל וכלל. ר' בנבנישתי גאטיניו התייחס גם לשאלת כשירותו של שלמה ארואסטי לשמש אפוטרופוס וקבע שהוא אפוטרופוס ראוי וכי חתם כדין על שטר המכירה. למדנו שיהודים היו בעלי בתיים במונסטיר. כן למדנו שבמות בעלי הבתיים, מינו ליתום או ליתומים אפוטרופוסים שיטפלו בנכסיהם. כמו כן למדנו שלאפוטרופוסים היתה הזכות והסמכות למכור את נכסי היתומים כפי ראות עיניהם. ועוד למדנו ששטר מכירה אושר על ידי בית דין ושעל שטר מכירה חתמו שלושת דיני העיר, האפוטרופוס, ואחד מתושבי העיר בתור עד.

נכסי דלא נידי — קניית חורבה ובניית בית⁴⁵

בשנת התר"ה, 1845, הופנתה שאלה ממונסטיר אל הרב אברהם ב' בנבנישתי גאטיניו בעניין סכסוך בין שני יהודים מבני מונסטיריו בקשר עם קניית חורבה וזו לשון השאלה: ראובן היתה לו חורבה אחת ומכרה לגוי, ואחר זמן בא שמעון וקנאה מהגוי. וכשמוע ראובן שקנאה שמעון מהגוי התרעם עליו דלמה קנאה? שהוא היה מוכן לקנותה. ואילו לא היה קונה אותה שמעון, היה קונה אותה בפחות ממה שקנאה. ועמדו בדין ע"ז (על זה) והשיב שמעון שהוא לא קנה אותה מהגוי אלא מיהודי אחד שקנאה מהגוי ודחהו בדברים. עד שביני לביני (בינתיים) הלך ראובן לעיר אחרת ועשה שם חדש ימים ושמעון תכף ומיד קנה חרבה אחרת סמוכה לזאת החורבה והתחיל לבנות בניין המחזיק שתי החורבות הנז'. ובבוא ראובן לעירו וראה שהתחיל לבנות הזמינו תכף לדין ומיחה בידו שאינו חפץ בבניינו שהוא עושה בניין חזק ע"י (על ידי) הוצאה מרובה, ואם הוא קונה אותה יספיק לו בבנין קל, ע"י הוצאה מועטת. וגם בפעם הזאת דחה אותו בדברים שהוא קנאה מיהודי עד שגמר הבניין ואינו מטה אוזן לשמוע. עתה טוען ראובן משמעון שיתן לו חורבתו ויפרע לו כפי החומר (הערך, ש"א) שהיה הוא לוקחה מהגוי, אם לא היה קונה אותה שמעון, וגם ההוצאה שהוציא בבניינה יפרע לו כפי שהשיעור שהיה צריך ראובן להוציא בבנין הצריך לו. לא מה שהוציא שמעון הוצאה מרובה לעשות הבניין כרצונו וע"ז אין לו זכות אלא ליקח דמי שווי חזקת החורבה דווקא. עוד שואל ראובן אם כנים הדברים כמו שאומר שמעון שהוא קנאה מיאודי אחר שקנאה מהגוי אם עכ"ז (על כל זה) יכול לתבוע זכותו משמעון או אינו יכול לתבוע אלא למי שקנאה מהגוי. על הכל יבוא דברו הטוב ולית דין צריך בש"ש (בשאלת שלום) ושכמ"ה (ושכרו מעם השמים).

45 א. גאטיניו, צל הכסף, חלק א', חושן משפט, סימן ד'.

תשובת אג"ן: 'ראוי לאיש הישראלי אשר יראת ה' בלבו להחזיר המקנה למחזיק בעד הדמים שקנאה ואיש על מקומו יבוא בשלום'.
 למדנו כי באמצע המאה ה-19 לא נאסר על יהודים לרכוש נכסי דלא ניידים מיהודים ומנוכרים, ואף לסחור בהם ולבנות בתים, וכן למדנו כי היו בקהילה יהודים בעלי-אמצעים שיכלו לרכוש לעצמם שני מגרשים סמוכים זה לזה ולבנות בהם בית נאה שערכו רב. כן למדנו כי מהיות הקהילה קטנה, הכירו כולם זה את זה ואף ידעו על רצונותיהם, כוונותיהם ומעשיהם של אחיהם לאמונה.

נכסי דלא ניידים — מחלוקת על מכירת קרקע בשל חוב⁴⁶

בשנת תר"ט, 1849, הופנתה שאלה אל הרב אברהם ב. גאטיניו בעניין מחלוקת שנתגלעה במונסטיר על מכירת קרקע בשל חוב (לא נמסרו שמות השואלים), וזו לשונה: 'ראובן שהיה חייב לשמעון ולוי בשטר ושטר של שמעון מוקדם לשטר של לוי ואחר זמן דחק לוי לראובן בעד חובו ומכר ראובן ללוי קרקע אחת שלו להשי' (למת) חובו בשטר מכירה מראובן ואשתו. הן עתה בא שמעון להוציא הקרקע הנד' (כרת) מיד לוי כיוון ששטר מוקדם לשט"ח (לשטר חוב) של לוי. וראובן, אין לו לפרוע חובו, כי עני הוא ולרש אין כל. יודיענו מה טובת הדין ניתן ושכמ"ה (ושכרו מעם השמים)'.
 בתשובת הרב גאטיניו כלולה פיסקה המעידה על תלותם של יהודי מונסטיר בענייני הלכה ובפסקי הלכה בחכמי סלוניק: ומעתה בכ"ד (בכל דבר) שהוא בעיר מוניסטיריו יע"א (יגן עליה אלוהים) שדהיא נגררת בתר (אחרי) עירנו שאלוניקי יע"א ובכל הדינים והמשפטים שואלים ודורשים מכאן את דבר המשפט.
 למדנו כי נהגו במונסטיר להלוות כספים זה לזה תמורת שטר ואם הלווה לא יכול היה לעמוד בחובו היה מוכר רכושו, ובמקרה שלפנינו קרקע שברשותו, לתשלום החוב. כן למדנו שעל שטר חוב חתמו גם הלווה וגם אשתו. ועוד למדנו שמונסטיר היתה תלויה בסלוניק בכל עניין הלכתי.

נכסי דלא-ניידים, מכירה ושכירות של בית וגינה⁴⁷

הרב שמואל יעקב ארדיטי העיד כי הוא נשאל שאלה ממונסטיר, בשנת תרל"ב, 1872, או סמוך לאחריה, על דבר חובו של ר' בכור אלבוחר למארי דאתרא (רב העיר) ר' יעקב ישראל. החוב עלה לאלף שמונה מאות שבעים ושבעה גרושים, כדמי משכנתא של בית

46 א. גאטיניו, צל הכסף, חלק א', אבן העזר, סי' ט"ו.

47 ארדיטי, דברי שמואל, ח"מ, סי' ז', עמ' קצ"ט.

וגינה. ועוד סך של מאה וארבעים גרושים ושלושים פרוטות, כדמי שכירות לשישה חודשים מראש חודש אלול התרל"ב, 1,872.

בכור אלבוחר חתם על שטרות וערכו לשטרותיו אליעזר מרדכי הלוי ושמואל אלבוחר. בכור אלבוחר לא פרע לא קרן ולא דמי שכירות. הרב יעקב ישראל פנה לבית הדין ובית הדין הזמין את בכור אלבוחר והורה לו לשלם למשכיר סך של שלושת אלפים גרושים, ועל השאר ימחל לו הרב. בכור אלבוחר הסכים לפשרה שהושגה על ידי בית הדין אך חזר בו לאחר מכן.

'כוללי העיר' (ראשי הקהל) התירו לרב יעקב ישראל לגבות את חובו בכל דרך שהיא, ואפילו באמצעות 'ערכאות של גויים'. שישה ימים לאחר שהושגה הפשרה, טיפלו בעניין בוררים משני הצדדים שפסקו שהחייב יפרע את מלוא החוב עספ"א (עד סוף פרוטה אחרונה). ואכן, נעתר בכור אלבוחר לשלם את החוב כפי שפסקו הבוררים, אלא שהרב יעקב ישראל פרסם 'מודעה' בה הודיע כי הוא מבטל את חתימתו על שטר הבוררות ודורש שלא להחזיר לבכור אלבוחר את שטר החוב ואת שטר המשכנתא. בין לבין נלבע (נלקח לבית עולמו. נפטר, ש"א). בכור אלבוחר והרב יעקב ישראל תבע לקבל את חובו מבא כוחו. דייני העיר (שמם לא הוזכר) גלאו מלהכריע בשאלה וביקשו פסק הלכה מן הרב שמואל יעקב ארדיטי.

למדנו שיהודים היו בעלים של בתים וגנים במונטסטיר, וכי הבעלים נהגו למכור את הנכסים כנגד שטר משכנתא וגם השכירום בדמי שכירות, תמורת שטר חוב. גם על שטרי המשכנתא וגם על שטרי השכירות, חתמו שני ערבים. כמו כן למדנו שבמקרה של מחלוקת בענייני כספים פנו אל בית הדין המקומי וגם נהגו למנות שני בוררים, אחד מכל צד. במקרה כזה, היה על הצדדים לחתום על שטר-בוררות ולהתחייב לקבל את החלטת הבוררים.

עוד למדנו כי במקרים מסוימים התירו ראשי הקהל לתובע להזדקק לערכאות של גויים. גם למדנו כי במקרה שצד אחד לא היה מרוצה מפסק הדין של בית הדין או של הבוררים, הוא התיר לעצמו לפרסם מודעה ברבים ולחזור בו מהסכמותיו ומחתימותיו. ואולי יש לראות בפנייה לערכאות של גויים ובפרסום המודעה דבר חריג, שכן היא פורסמה על ידי אישיות מרכזית בקהילה, רבה של העיר.

לבסוף, מן הראוי לציין שסכום שטר המשכנתא היה אלף שמונה מאות ושמונים וארבעה גרושים, וסכום שטר השכירות לחצי שנה היה מאה וארבעים גרושים ושלושים פרוטות, סך הכל אלפיים ועשרים גרושים ועוד שלושים פרוטות, ואילו הנתבע בכור אלבוחר נדרש לשלם סך של שלושת אלפים גרושים, וזאת לאחר שבית הדין מחל לו על יתרת החוב. ונשאלת השאלה, האם הריבית היתה בשיעורים כה גבוהים או שהסך שלושת אלפים גרושים כלל קנס שהוטל על הקונה והשוכר בכור אלבוחר, על שלא פרע את חובותיו במועד.

עלייה — ארבעה מיהודי מונסטיר נודרים לעלות לארץ-ישראל⁴⁸

בשמ"ט, 1589, קיבלו עליהם בשבועה ארבעה יהודים ממונסטיר לעלות לארץ-ישראל ומשום אונס של אחד מהם, שלא יכול לקיים נדרו, ביקש בית הדין במונסטיר להתיר את הנדר. וזו לשון ההסכמה: "בסימ'ן) טוב ובשעת ברכה והצלח'ה) אנו ח"מ (חתומים מטה) נשתתפנו להיות חברים ולעשות עסקנו יחד מכל מן סחורה שיש בעולם ונתקשרנו בקשר אמיץ וחזק בקנין ובשבועה בתורה לדעת המב"ה (המקום ברוך הוא) ולדעת הנשבעים באמת וכל א' (חד) וא' (חד) לדעת חברו בלי שום מרמה ועורמה ותחבולה ובלי שום פתח והתרה כלל בעולם. ובלי שום מודעא כלל להיות חברים ושותפים ונאמנים זה לזה ולהרחיק הנזק ולקרוב התועלת ולחלוק כל אחד כסות לחצאין כל מין ריוח שיזמין לנו הקב"ה (הקדוש ברוך הוא) ויתחיל החברה מראש השנה הב"ד (הבאה דנן) בע"ה (בעזרת השם) עד תשלום חמשה (!) שנים רצופים ותמימים וכן נתחייבנו בחיוב גמור ושלם בקנין ובשבועה הנ"ל שלשנת הב"ד ב"ה השמ"ט, למעבר הראשון שילך אחר חג הפסח לארץ-ישראל, נתחייבנו לילך לארץ-ישראל עם כל בתינו בה' (בעזרת השם), הכל בקניין שלם ובשבועה הנז' (כרת) ונאמנו' (ת) גמורה וכו' (לי) ולהיות כל זה האמת כתבנו אנו עצמנו חתימת ידנו פה מונישטיריו שנת שמח"ה (השמ"ח, 1588), ששה עשר לאייר, והכל שריר ובריר וקיים". ובפנינו עדים ח"מ (חתומים מטה) נשבעו החברים הלא הם המעולים כה"ר (כבוד הרב) שמואל אירגאש יצ"ו (ישמרהו צורו וגואלו) וחר' (וחכם רבי) יהודה קאריליו יצ"ו השבועה הנז' (כרת) על כל מאי דכתיב לעיל (מה שכתוב למעלה) והכל שריר ובריר".

מעיד אני עדות ברורה איך הוא דבר אמת שבפני נשבעו ונשתתפו החברים המקשיבים את דבר י' הנז' (כר) והעירה את רוחם עליהם ללכת לצפת תוב"ב (תיכנה ותיכונן במהרה בימינו) הנז' (כרת) ולהיות כל זה אמת כתבתי שמי יצחק בכ"ר אלעזר הכהן סעיד זלה"ה (זכותו לחיי העולם הבא).

חתום במסירת הקולמוס יהודה קאריליו מודה כל הכתוב לעיל. סמואל בכ"ר יצחק אירגאש מודה. יום טוב קאזיש, יצחק גאשקון.

ועתה יורנו גאוננו המורה לצדקה הימצא צד התר לשבועה זו אם לאו, לפי שח"ר שמואל אירגאש אחד מהמושבעים, יש כמה שנים שנתעכבה אשתו מלדת ועתה נפקדה מאת ה', וירא מלהעבירה דרך ים, פן יקראנה אסון. ואם יספיק ענין זה להתיר אותו. הישאר שותפו ח"ר יהודה קאריליו שנתחבר עמו בחיובו אם לאו?

בית הדין, כאמור, לא יכול היה להתיר את הנדר והשבועה ושלח את 'ההסכמה' בין ארבעת החברים ככתבה וכלשונה אל הרב שלמה הכהן. הרב שלמה הכהן התיר את שבועתם וזו לשונו:

'ולא ישאר שום פקפוק של זלזול על הגבירים הנז' (כרים) על התרת שבועתם

והמחשבה טובה שחשבו לידור לעלות לא"י (לארץ-ישראל) תחשב להם לצדקה כאילו עשאוה שכונתם רצויה לולא ההכרח שהכריחם להתעכב. ה' יגמור על ידם להשלים כונתם ויזכו לעלות במקום קדשנו ותפארתנו ונזכה כלנו יחד עם כל ישראל'. למדנו שיהודי מונסטיר יש ועשו ביניהם הסכם לשותפות מלאה בעסקים ובכל עניין, ולענייננו גם עסקים בכל התחומים וגם עלייה לארץ-ישראל. נוהג היה שהסכם כזה ייחתם כדין על ידי כל הצדדים ויאושר בחתימתו של עד נאמן. ומסתבר שהחתומים על ההסכם המכונים 'מעולים' וגם 'החברים המקשיבים את דבר ה'" היו בעלי אמצעים וגם תלמידי חכמים שאחד מהם רב והשני חכם. כן למדנו שיהודי מונסטיר שאפו לעלות לארץ-ישראל ובמקרה שלפנינו לעיר צפת דווקא. ועוד למדנו כי ר' שלמה הכהן ראה בעלייה לארץ-ישראל מצווה חשובה שעתידיים לקיימה כל ישראל.

עלייה — ארבעה מיהודי מונסטיר נודרים נדר לעלות לארץ-ישראל⁴⁹

לפני שנת שנ"ב, 1592, פנו דייני מונסטיר, ששמותיהם לא פורטו, אל הרב שלמה הכהן בשאלה, אם ניתן להתיר את נדרם של ארבעה בני מונסטיר, שהתחייבו בפני גדולי הרבנים, לעלות לארץ-ישראל ומשום אונס לא יכלו לקיים את נדרם. וזה נוסח השאלה: "ראובן שמעון לוי ויהודה, ארבעתם יחד, נדרו ללכת לארץ-ישראל תוב"ב (תיבנה ותיכונן במהרה בימינו), הם וטפם וכל אשר להם. ועל זה נשבעו ארבעתם, בנקיטת חפץ, ע"ד (על דעת) המב"ה (המקום ברוך הוא), ועל דעת שלושה רבני ישראל, הלא הם הרב כמהר"ר (כבוד מורנו הרב רבי) שמואל די מדינה זלה"ה (זכותו לחיי העולם הבא), והרב כמהר"ר שלמה הכהן נר"ו (נטריה רחמנא ופרקיה), והרב כמהר"ר בצלאל, תושב ירושלים,⁵⁰ וקבלו עליהם נזירות שמשון בכל תנאיו, על תנאי, אם לא יארע להם אונס ניכר לצאת מהעיר מונישטיריו בכל חודש אדר הב"ד (הבא דנן), ללכת דרך צפת תב"ב (תיבנה במהרה בימינו), ואחר שנדרו ונשבעו, אירע להם אונסין, שמחמת האונס, אינם יכולים (ם) לצאת מהעיר וללכת ראשונה, ששניים מהם חייבים לדיין אחד, שהיה דיין העיר, סך גדול. והגיע זמן הפרעון, ורצו לפורעו כדי להיפטר ממנו, ולא רצה הדיין לקבל מעותיו, ולהפרע מהם, אלא הכריחם שיכתבו מחדש עליהם, הסך ההוא. ולכן, אינם יכולים לצאת מהעיר, עם טפם עד שיפרעו לדיין. והדיין אינו רוצה להפרע מהם, וזהו אונס גדול להם, והם ודאי בשעת הנדר

49 מהרש"ך, שו"ת, ספר שני, שאלה מ"ה. שאלה זו הובאה בשנית בספרו של מהרש"ך, ויש בה תוספת למה שהובא בשאלה מ"א והם שמות גדולי הדור שאישרו את המסע וסיבות או תואנות נוספות לבקשה לביטול הנדר לעלות לארץ-ישראל.

50 הרב בצלאל אשכנזי חתום על איגרת מירושלים למונטטיר משנת שנ"א, 1591, וקרוב הוא, שהוא הרב הנוגע בעניין.

והשבועה, לא עלה במחשבה על דא. ועו(ד), כי בשעת הנדר לא עלה במחשבה שהמלך יר"ה (ירום הודו), יגזור על כל בני מלכותו שהמעות יפחיתו מערכם. כי בסבה זו, ירדו מנכסיהם, ואם הולכים לארץ-ישראל, לא ישאר להם קרן, כי ההוצאה רבה. ואיך ישאו ויתנו לכלכל את טפם, והם אינם יודעים שום מלאכה כדי שיתפרנסו, וח"ו (וחס וחלילה) יבואו להצטרך לבריות. והם ודאי בשע(ה) שנדרו, לא היו יודעי(ם) כל זה. שאם היו יודעים, לא היו נודרים. ועוד, שיש להם ממון רב ביד התוגרמי(ם), שחייבים להם והתוגרמי(ם) אינם פורעי(ם) חובותם לכ(בודם) בנקל. ואין הזמן הקצוב להם לצאת מהעיר, מספיק לגבות חובותם מידי התוגרמי(ם). ואם ילכו, יאבדו ממון רב. ואין להם אונס גדול מזה. ועוד, כי א(חד) מהנודרי(ם) לו בן קטן שאינו יונק משדי אמו כלל, אלא יש לו בביתו מינקת אחת, שמניק(ה) לו את הילד. ואם הלך ילך לארץ-ישראל אין לו מינקת להניק את בנו בדרך, ויבא לידי פיקוח נפש. כל האונסין הנז(כרים) אירע להם אחר הנדר והשבועה הנז(כרת) לכן יורנו מורנו אם יש להם איזה מין התר ע"ד (על דבר) נדרם ושבועתם מחמת האונסין הנז(כרים) ומה' יהיה משכורתך שלמה".

למדנו, שיהודים ממונסטיר נהגו לנדור נדר לעלות לארץ-ישראל ובמקרה שלפנינו מגמת פניהם היתה צפת. כן למדנו כי לצורך העלייה לארץ-ישראל התארגנו כקבוצה ובמקרה שלנו ארבע משפחות, אנשים, נשים וטף. כמו כן למדנו שלפני העלייה לארץ-ישראל נדרו נדר בנקיטת חפץ ועל דעת המקום ועל דעתם של שלושה רבנים, מגדולי הדור, ובמקרה שלפנינו, אחד משלושתם מארץ-ישראל וכי את הנדר יכול היה להתיר רק רב וגדול בישראל ולענייננו הרב שלמה בן אברהם הכהן (מהרש"ך). ועוד למדנו כי דיין העיר לשעבר, היה בעל אמצעים ומלווה בריבית ליהודי העיר, ונראה שלא היה מעוניין ביציאתן של ארבע המשפחות לארץ-ישראל, שכן סירב לקבל את דמי-חובו. וגם למדנו שהיה בעיר דיין אחד, שלא נאמר אחד מן הדיינים אלא דיין העיר. גם למדנו שהמלכות נהגה לפחת את המטבע וכתוצאה מכך נפגעו בעלי-הון שכן פחת ערכו של ממנום. והוספנו ללמוד כי יהודי מונסטיר שביקשו לעלות לארץ-ישראל רצו לעסוק בה במסחר או להתפרנס מן הממון שיביאו עימם ולא ליפול לנטל על הציבור. מכל מקום, לא התכוונו לעסוק במלאכת-כפיים, שכן לא ידעו כל מלאכה. ועוד למדנו כי במונסטיר, כבכל מקום, היו נשים שהתקשו להיניק את ולדותיהן ונזקקו למיניקת.

קהילה ורבנות — כשרותה של בהמה שנמצא בה איבר פגום⁵¹

בשנת של"ה, 1575, הובאו עדויות בפני בית הדין במונסטיר (שמותיהם של חברי בית

51 אדרי, דברי ריבות, שאלה י', עמ' קנ"ד, צד ב. עניין זה הובא גם אצל בנבנישטי מירקאדו גאטיניו (מצרף לכסף, תרומת כסף, סי' יוד) ואצל מהרש"ך (שו"ת שלמה בהר"ר אברהם כהן, תשובה ע"א, עמ' שכ"א).

הדין לא פורטו) בשאלת כשרותה של בהמה שנשחטה ונמצאה בה כליה פגומה. לטענת בית הדין היו העדים 'מטובי השתי קהילות קדושות' (אראגון ופורטוגאל, ש"א). העדים נשבעו 'שבועה חמורה בספר תורה כחוק'.

אברהם לירמה העיד כי ראה את המנקר מסיר כליה אחת טובה, ובהסירו את האחרת הריח ריח רע וראה את המנקר משליך את הכליה אל הארץ, כשידו נוטפת מים. וכששאל את המנקר מניין לו שהמים נבעו מן הכליה, השיב ומנין יכולים המים לנבוע? דוד אדיג'יש העיד כי לא ראה את עקירתה של הכליה השנייה וכי הסתובב וראה את הכלייה בפיו של כלב, והיתה הכליה נקובה, והוא לא ידע מניין נקביה ושאל את הטורקי למה השליכה, והלה השיב כי היו בה מים.

יהודה בן יקר העיד כי כשעקר הטורקי את הכליה השנייה והשליכה לכלב, התקרב כדי לראות היטב את המתרחש, אך בשל הריח הרע לא יכול היה לעמוד במקום ואמר: 'ראו נא אפילו הכלב אינו חפץ לאוכלה מפני ריחה'.

יעקב קלדרון העיד כי ראה את הכליה בידי המנקר והריח ריח רע וראה שידו של המנקר רטובה ממים או ממוגלה, ואמר המנקר: 'איזה ריח רע' והשליכה לכלב, וכששאלתיו אם עלה הריח מן הכליה השיב שלא ידע אם עלה מן הכליה או מדבר אחר. וראה חלק מן הכליה בצבעה הטבעי.

ברזלי דה לאון העיד כי כשניגש (המנקר) לעקור את הכליה השנייה נתמלאה ידו מוגלה, ועלה ממנה ריח רע, ואז השליכה אל הכלב, והכלב ליקק את הכליה ונתרה על האדמה חתיכת כליה רקובה.

שבתאי רומנו העיד שכשהסיר (המנקר) את הכליה השנייה ראה את ידו של המנקר רטובה והריח ריח רע.

ר' יעקב בן עזרה העיד שכשעמד הטורקי להסיר את הכליה השנייה אמר איזה ריח רע, והסירה והשליכה לכלב וידו נשארה רטובה וגם הריח ריח רע שעלה מן הכליה. אברהם קרישפין העיד כי הטורקי הסיר את הכליה השנייה ונתמלאה ידו מים מעופשים, ושאל את הטורקי אם הריח הרע עלה מן הכליה וענה שאינו יודע.

אברהם פאלקון העיד כי כשהסיר הטורקי את הכליה השנייה עלה ממנה ריח רע ונטפו ממנה שתיים או שלוש טיפות של מוגלה ונתמלאה ידו במוגלה, והשליך את הכליה אל הקיר 'ושאלנו לו' (במקור) אם המוגלה היתה מן הכליה ואמר 'לא ידעתי' (במקור).

יהודה בכר שלמה קפסוט העיד כי כשהסיר הטורקי את הכליה והשליכה ארצה 'ושאלנו לו' (במקור, את העד) אם הריח ריח רע ואמר לא. וגם שאלנו אם ראה מוגלה ואמר לא. הוא רק ראה את הכליה בפי הכלב והכלב אכל את חלקה של הכליה מלמעלה ולאחר מכן מן הכליה עצמה אבל הוא ראה חתיכת כליה על הארץ בצבעה הטבעי,

עניין זה הובא מחדש בפני דייני מונסטיר: יצחק ן' פלוני, גבריאלי די סיסה ושלמה מורסה והסתפקו הדיינים בקבלת עדות משני יהודים בלבד: בנימין פיסו ויוסף ניניו. אף על פי שהיו עדים נוספים למקרה וכלשון הדיינים: כמ"ש (כמו שנאמר דתרי (ששנים) כמאה וקים. שאלת דייני מונסטיר היתה: 'מה יהיה משפט בהמה זו טרפה או כשרה'?

למדנו שיש שעניין מסוים הובא לדיון מחודש בפני בתי הדין ומשלא הוכרע נשלחו שאלות לגדולי הפוסקים שבדור. כמו כן למדנו שטורקים עבדו בבית־המטבחים של יהודים. מעניין סילוק הכליה נראה שהטורקי עסק בביתור הבהמה לאיבריה אך מתשובת הרשד"ם מתברר לנו שעסק בפשיטת עורות.⁵² ונשאלת השאלה מה ראו כל כך הרבה בני מונסטיר לעשות בבית־המטבחים, סברה היא שחלקם עבדו בבית המטבחים וחלקם היו קצבים שבאו לבית המטבחים לקנות בשר. מכל מקום נראה שבהטרפת בהמה נגרם נזק רב לבני הקהילה, קצבים, שוחטים וצרכנים וראשיה אצו רצו לבקש היתר להכשירה. ועוד למדנו מתשובת הרב אדרבי כי נתגלעה במונסטיר מחלוקת בעניין. רב אחד הכשיר את הבהמה וחברו הטריף אותה... הרב המכשיר ננזף על ידי הרב אדרבי שסבר כי היתה חובה להטריף את הבהמה וכתב: 'וכי הדבר ברור מפי הסופרים ומפי ספרים שראוי להחמיר ולולי החרדה אשר החרידו הקהל הקדוש אשר בעיר מונשטיריו לשלוח רצים דחופים ושלוחים חשובים על הענין לא הייתי מאריך כל כך'. נראה שהרב שהכשיר את הבהמה חס על כספי ציבור ופסק לקולא.

קהילה ורבנות — מוסדות קודש בקהילות מונסטיר⁵³

בכ"ח בתשרי שנת השל"ו, 1575, שמע בית הדין במונסטיר עדויות על סכסוך בין ראשי הקהילה לבין שליח ציבור (חזן) שלהם וזה לשון העדות של חזן א' (בהשמטות): 'הריני נזיר כשמשון בן מנוח בעל דלילה אשר נקרו עיניו פלישתים ועקר דלתות עזה' אם לא אהיה שליח ציבור קבוע בק"ק — פה העירה מונישטיריו, יע"א (יגן עליה אלוהים), כפי אשר הייתי מיום אשר נכנסתי בק"ק (קהילה קדושה) הנז' (כרת) עד היום הזה,,, אם לא אהיה מלמד קבוע בחברת ק"ק הנז' (כרת) במדרגת התלמידים אשר נתנו לי פרנסי העיר הנז'... וזו לשון עדות ראשי הקהל: 'להיותנו כלנו שתי הק"ק בקהל א', כיס א' יהיה לכלנו לקופה של צדקה לפרוע בני השיבה וחזנים ומלמדים ושמשים וכל צורכי שתי הק"ק יצ"ו (ישמרם צורם וגואלם) והנה להיות כי בק"ק א' (חד) אשר היה שם החזן הנז' יש שם שני חזנים והוא ושותפו ויש לשתי הק"ק די בהם כי זה יתפלל בה בק"ק א' (חד) שבוע, וזה יתפלל בה שבוע א' (חד), יהיו חוזרים חלילה. ובזה סדר השלום הנז' (הנזכר למעלה). אמנם על דבר הגזירות אשר נדר החזן הנז' (הנזכר לעיל) נפל ספק לחברים יצ"ו (ישמרם צורם וגואלם) אם יהיה רשאי לילך להתפלל בשבוע א' בשבוע... הקהילה פנתה בשאלה אל הרשד"ם לאמור: "כל קהל עדתנו על כ"ת (כבוד תורתו) יסמוכו ואלהי משפט ה' יראנו מתורתו תורת אמת גדולות ונפלאות ויגדיל תורתו ויאדיר אמן".

52 הרשד"ם, יורה דעה, הלכות טרפות, שאלה ל"ט.

53 הרשד"ם, יורה דעה, שאלה קנ"ד.

עיקר תשובת הרשד"ם היתה: "למדנו מכאן התר גמור בפיי(רוש) לנדון שלנו שזה הנודר ודאי לדרישת ובקשת אנשי הק"ק נדר לקיי(ם) רצונם. א"כ (אם כן) ביד הק"ק הוא אם רוצים השלום".

על פי דרכנו למדנו כי נהוג היה להשביע את העדים בבית דין בשבועה חמורה. וכן למדנו כי היו במונסטיר שתי קהילות (קהילת אראגון וקהילת פורטוגאל) אך היתה להן קופה משותפת ששימשה לצורכי צדקה ולתשלום שכרם של כלי-הקודש חזנים, מלמדים ותלמידי ישיבה.

וגם למדנו שהיתה לשתי הקהילות ישיבה משותפת, בה לימד אחד משליחי הציבור של הקהילה. ועוד למדנו כי שליח-ציבור אחד שימש בשתי הקהילות לסירוגין, ואם כך, שקרוב הוא שלא היה הבדל ניכר בנוסחי התפילה של שתי הקהילות.

קהילה ורבנות — שריפת בתי-הכנסת במונסטיר, אראגון ופורטוגל⁵⁴

דייני העיר וראשי-הקהילה פנו בשאלה אל הרב מהרש"ך בעניין בתי הכנסת בעיר וזו לשון השאלה:

"שרפה אשר נשרפה העיר והיתה למאכולת אש ונשרפו השתי (!) בתי-כנסיות, וקמו כל אנשי העיר ואמרו: הנה עתה אשר נשרפו השתי בתי-כנסיות נהיה לעם אחד ושפה אחת, ונבנה האחד לשם בית-הכנסת מקום תפילה, כי ברוב עם הדרת מלך, מלכו של עולם. ונשב באהבה ואחזה ושלוש ורעות. ואחד, לשם מדרש, בו נקבע מקום ישיבה להגות בו יומם ולילה, באופן כי תעלה מדרגתו, וזה יורה ע"פ הגורל. אל אשר (יצא) שמה הגורל, נבנה מקום תפלה. ואשר-יהיה הגורל בית-המדרש, והיה מדרש. ונפל הגורל כי ב"ה (בית-הכנסת) ארגון היה בית-הכנסת וע"ז (ועל זה) נשבעו שבועה חמורה כראוי בלי שום ערמה ע"ד (על דברים) ידועים ומפורשים. ונתנו יחידי קהל פורטוגל מעות לעזור לבניית הב"ה (הבית-הכנסת) בחושבם, היום או למחר תעלה מדרגת בית-הכנסת ולא ישאר למרמס ולטיט חוצות ח"ו (חס וחלילה). וישבו סכום ימים יחד כולם בבית-הכנסת של ארגון. עתה ראו יהודי פורטוגל כי לא די כי בית-הכנסת שלהם לא נבנה ולא נעשה בית-המדרש, רק כי זרים באים ומטנפים אותו והיינו לחרפה ולבזיון. מקום בית תפלה יהיה למקום טנופת, ואמרו: אחר שאנחנו עזרנו עם מאודינו לכם לקום בית תפלתכם בתנאי שגם אתם תהיו לעזור, והנה הוא למרמס. הנה אנחנו מותרים מהשבועה ונקום עם מעוט יכולתנו ונבנה הבית-כנסת שלנו, וגם כן אנחנו חשבנו כי היה נהיה לעם אחד ועתה כן רבו הקטטות והמריבות. וילמדנו אורנו אם יכולים לבנות (הבית) הכנסת שלהם או יש שום פתח התרה לשבועתם".

תשובת מהרש"ך היתה כי משום דרכי שלום יש להתיר את השבועה. כדבריו:

54 מהרש"ך, שו"ת, שאלה ל"ו, סוף המאה ה"ז.

”שההתרה היא לדבר מצוה דהיינו, לברוח מן המחלוקת שאין לך מצוה גדולה מזו”. יש עניין מיוחד בפיסקה אחת מתשובת הרשד”ם והיא: ’סבת הסכמתם להתחבר הב’ כתות יחד היתה בחשבם כי מחמת מאורע השריפה רבים ישנו את מקומם וילכו לעיר אחרת ועתה נמצא כי לא נפקד מהם איש. מפיסקה זו אנו למדים עד כמה אהבו יהודי מונסטיר את עירם שעל אף שנשרפו בתיהם ובתי-הכנסת שלהם לא נטשוה. מן השאלה אנו למדים כי היו בעיר שתי קהילות חשובות — האחת של יהודים מאראגון שבספרד והאחרת, של יהודים מפורטוגל וקהלות אלו שמרו על נוסחי תפילתם ועל מנהגיהם ומשום כך קיימו שני בתי-כנסת נפרדים לאורך ימים.⁵⁵ כמו כן למדנו כי גם היהודים מאראגון וגם היהודים מפורטוגל תלו יתבם בקב”ה והכריעו בשאלת בנינם של בית-הכנסת ובית-המדרש על פי גורל. ועוד למדנו כי בית-המדרש היה בעיניהם במדרגה גבוהה יותר מבית-כנסת.

קהילה ורבנות — שריפת בתי-הכנסת — מחלוקת בין ראשי הקהל במונסטיר לבין שליחם⁵⁶

בשנת תצד”ק, 1834, פרצה שריפה בעיר מונסטיר ועלו באש בתים וחנויות של יהודים, ובכללם בתי-הכנסת ותלמוד-התורה. בפרוץ השריפה שהה בעיר הרב מאיר אלקלאעי, רבה של קהילת קאסטוריה, ונועצו עימו ראשי הקהל מה עליהם לעשות כדי שיוכלו לבנות את בתי-הכנסת ואת תלמוד-התורה. והשיב להם הרב אלקלאעי, שישלחו שני שליחים אל קהילות יהודיות כדי לקבץ את הכספים הדרושים, לערי פראנקיאה (ארצות הנוצרים) לארמולי (טורקיה האירופית) ולאנדול (טורקיה האסיאתית) ולאיי-הים (יוון והאיים). והוטלה השליחות על אברהם פיסו שילך לערי פראנקיאה ויתלווה אליו משרת בתנאי שהקהילה תממן את הוצאותיו ותעניק לו שלושים (30%) מן הסכומים שיקבץ או עשרים וחמישה למאה (25%) מן הסכומים שיקבץ (הדברים נאמרו לו כלאחר יד ולא נכתב הסכם), והכינו כתב שליחות כנדרש. לאחר מכן, חזרו בהם ראשי הקהל ומינו במקומו את דן המכונה מרקאדו קמחי, והכינו לו כתב שליחותו והסכימו שיתלווה אליו משרת אחד, ויממנו לו את הוצאות הדרך ובשובו יקבל מן הקהילה עשרים וחמישה גרוש למאה (25%), אם יקבל השליח מלבושים או נדבות יהיו אלה לו בלבד, ויצא השליח לדרכו. בה בעת, יצא לדרך אברהם פיסו כשליח לעצמו ביסבתו הנודעת לו. ראשי הקהל פנו גם לרב מאיר (אלקלאעי) וביקשוהו לצאת בשליחותם לאורמולי ובפרט לעיר המלוכה קושטא יע”א ולא אבה ר’ מאיר לצאת לשליחות ואילו ר’ אברהם (פיסו) ביקש מראשי הקהל להניח לו לצאת בשליחות לעצמו ולא הניחו לו. לבסוף,

55 אין אזכור לבית-כנסת של יהודים שישבו במקום לפני בוא גלי המגורשים מספרד ומפורטוגל.

56 פאלאג’י, חקקי לב, חמ’ סי’ מ”ג, חלק ב’, עמ’ קנ”א.

הסכימו ראשי הקהל שר' אברהם (פיסו) ייצא לשליחות לאורמילי ולאנדול ויתלווה אליו יצחק צרפתי. ונראה הדבר שלא נמצא איש אחר המתאים לשליחות. והסכים הכולל לר' אברהם (פיסו) עשרה למאה (10%) כשכר טרחה ועוד עשרה למאה (10%) ליצחק צרפתי. וכל הנדבות, לכלל ולפרט, יימסרו לקופת הכולל. ואם יקבלו מלבושים יטול אברהם (פיסו) שלושה חלקים, ויצחק צרפתי שני חלקים, והוצאות הדרך ישולמו, מחציתן על ידי הקהילה, ומחציתן על ידי השליחים, וכן היה הדבר. ואם ירצו לקחת מְשָׁרֵת לשרתם, ישולמו מחצית הוצאותיו על ידי הקהילה, ומחציתן על ידי השליחים, לבד מן ההוצאות בעיר קושטא, שיהיו על חשבון הקהילה. והשיב להם ר' אברהם (פיסו) למה יגרע חלקי מחלקו של מהר"ם הנז' (ר' מאיר אלקלאעי) וביקש לעצמו ט"ו למאה (15%) וליצחק צרפתי עשרה למאה (10%) והשיבו לו ראשי הקהל בלאו, ואמרו לו: 'אם תאבה לך, ואם לאו לאו'. וביקשם לצאת בשליחות עצמו וסירבו להתיר לו וכיוון שכך הסכים אברהם פיסו לתנאים שהכתיבו לו, והחתימוהו על כך בשטר. והוסכם שישבב בערי ישראל וכל נדבה שיקבל, הן בפרט והן בכלל, יניחנה ב'כיס השליחות' ואילו המלבושים שיקבלו יהיו לאברהם פיסו וליצחק צרפתי. כן הוסכם כי כל אחד מן השליחים יקבל עשרה למאה (10%) וכי בהוצאות בקושטא יישא הכולל. ואמנם, יצאו שני השליחים לדרכס והגיעו לעיר שירון (שרס) ומכאן כתב אברהם פיסו לראשי הקהל במונסטיר כי הוא רוצה לחזור בו מן השליחות ולצאת לשליחות עצמו, שכן טלטולי הדרך קשים והמשרת שלקח לעצמו זקן ואינו יכול לסייע בידיו, וגם הוצאותיו מתרבות, ושכר טרחתו, עשרה למאה (10%) אין בו די, והוא מבקש שיעניקו לו ט"ו למאה (15%). וראשי הכולל לא השיבו על מכתביו. ובהגיעו לקושטא, כתב לכולל שלוש פעמים ולא השיבו לו כלל. וכן שראשי הקהל אינם יכולים לטעון שלא קיבלו את המכתבים, שכן הוא קיבל ידיעות ממודעיו במונסטיר שהמכתבים הגיעו ליעדם. כאן פנה אברהם פיסו אל דייני קושטא וביקש שיתירוהו משליחותו ויאפשרו לו לצאת לשליחות של עצמו, ודייני קושטא פייסוהו בדברים וביקשוהו להמשיך בשליחותו, על תנאי שיקבל עשרים למאה (20%) כשכר טירחתו. כן הסכים לדבר הרב ישראל אליקים שהיה במקום בשליחות העיר חברון. מקושטא הלך אברהם לאיזמיר ובאיזמיר הסכימו שישוב לקושטא, אך לא כתבו דבר על שיעורו של שכר טירחתו. ואילו רב הכולל באיזמיר, הרב שלמה חביב, הסכים שמן הראוי שר' אברהם יקבל עשרים למאה (20%) כשכר טרחתו. ר' אברהם דבק בעמדתו שעל הקהילה במונסטיר לשלם לו שכר טרחה בשיעור של עשרים אחוז (20%), בטענה שראשי הקהל לא ענו על מכתביו ו'שתיקה כהודאה דמיא'.

השאלה הובאה בפני הרב חיים פאלאג'י שהכריע לטובת השליח: "וותרו לו בעין יפה ונבנתה העיר על תילה כאשר בתחילה, וגם בבתי כנסיות אשר המה מקדש מעט המה יבנו בששון ושמחה שם יתנו שם ה' כי שם ציווה ה' את הברכה חיים ושלום." למדנו שאירעו שריפות במונסטיר, וכיוון שבתיה היו בתי עץ, עלו באש בתים רבים ובכללם מבני הציבור. כן למדנו, כי רבני קאסטוריה נהגו לבקר במונסטיר וכי ראשי

הקהל במונסטיר נמלכו בהם ושאלו בעצתם. כמו כן למדנו שאם קרה אסון בעיר יהודית, נהגו לשלוח שליחים לערים יהודיות אחרות בבקשת עזרה. ועוד למדנו ששכר הטירחה לשליח נע בין עשרה לשלושים אחוזים וכי ראשי הקהל במונסטיר עשו כמיטב יכולתם לשמור על כספי הציבור וביקשו לחסוך בשכר הטירחה של שליחי העיר. גם למדנו כי לא נמצאו במונסטיר שליחים ראויים, ועוד למדנו כי דייני קושטא ודייני איזמיר התערבו במחלוקות בקהילות קטנות בסולטנות העות'מאנית, דוגמת מונסטיר. ובנוסף לכל למדנו ששד"רים מערי ארץ-ישראל נתבקשו לחוות דעתם בשאלות שהתעוררו במקומות שליחותם.

קהילה ורבנות – פטור ממסים ל'כלי-קודש'⁵⁷

סמוך לשנת תר"י, 1850, נשלחה שאלה מן העיר מונסטיר אל הרב יעקב המיוחס למשפחת פרעש בן יהודה, בעניין פטור שניתן למלמדים ולכלי-קודש אחרים מתשלומי מס המלך. על פי השאלה הסכימו בני העיר מונשטיריו שמלמדים וחזנים וכלי קודש אחרים ישלמו מסי המלך, והחלטה זו קשה לקבלה שכן יש בה משום פגיעה בגבול אשר גבלו ראשונים שמיים היוסדה של הקהילה במונסטיר, כל המלמדים ושאר המשרתים במלאכת ה' היו עושים שירותם על סמך מנהג, ותנאי העיר, שלא לפרוע מס כלל וכלל. העוסקים במלאכת הקודש חויבו לשלם את חובותיהם לרשויות עם היכנסם לתפקידם, ומאז ואילך היו פטורים מתשלום המס. והנה ביום האחרון של פסח באו ג'ינצ'ארוס (שוטרים, ייניצ'ארים) לגבות את המס, ולא היו מזומנים בידי ראשי הקהל, ושיחדו את האיניצ'רים בממונם שלהם. הוסכם, שכל בעלי הפטור יפרעו את המס, מפני שהמלך יר"ה (ירום הודו הסולטאן) גובה השנה את מס השנה הבאה מראש. זה הוא המס הנקרא כרגא דמלכא (מס גולגולת למלך).

הרב יעקב המיוחס למשפחת פרעש בן יהודה לא ראה עצמו ראוי לפסוק בעניין ושלח את השאלה אל הרב דניאל אישטרושה שפסק: "ובטחתי באנשי קדש גביית העיר יע"א (יגן עליה אלוהים) ובחסדם שכאשר עד עתה משכו חוט של חסד על העוסקים במלאכת שמים המלמדים ה' ישמרם לפוטרים ממני מסים וארנוניות גם עתה... שאפילו עירנו זאת עמוסת התלאות כאשר עיני כל ישראל יודעים כל מלמדי חברת ת"ת יע"א פטורים ממנהגם הטוב וגם אנשי עיר קדש מונישטיריו יע"א נכון להם ללכת אחריה".

למדנו, שמלמדים חזנים וכלי קודש אחרים היו פטורים ממסי המלך, ששולמו במקובץ על ידי ראשי הקהל. כך במונסטיר וכך בקהילות אחרות בישראל. כן למדנו כי היו גובים מיוחדים (שוטרים) שעסקו בגביית המס בכוח. כמו כן למדנו,

57 אישטרושה, מגן גבורים, ת"ת, הלכות שותפים בקרקע ומסים, סימן טל' א.

כי השליטים המקומיים נהגו לפעמים לגבות מראש את המסים של שנת המס הבאה, דבר שהכביד מאוד על קופת הקהל.

קהילה ורבנות – ר' אברהם די בוטון, רבה של מונסטיר⁵⁸

מן המבוא לספר מחזה אברהם למדנו שר' אברהם בכמה"ר יאודה די בוטון שימש רבן של שתי הקהילות במונטטיר⁵⁹ כלשון הכתוב: "ר' אברהם בכמה"ר יאודה די בוטון זצוק"ל (זכר צדיק וקדוש לברכה) חו"ר (חכמי ורבני) רב עם אל ועם קדושים אל הקדש פנימה עיקר חיותא תהלתו בקהל חסידים האיר וזרח בשתי קהילות קדושות שבמוניסטיריו יע"א (יגן עליה אלוהים), גדול הנאמר באברהם לו ידע אנוש ערכה שירתא תשבחתא".

קהילה ורבנות – פטור ממסים לתלמיד-חכם⁶⁰

קהילת מונסטיר התלבטה בעניין זכותו של אחד מחבריה לפטור ממסים. ראשי הקהל סברו שאינו ראוי, אולם לא רצו להכריע בשאלה בעצמם וביקשו את הכרעתו של הרב משה פארדו, וזו שאלתם:

"ראובן הדר בעי"ק (בעיר קודש) מוניסטיריו יע"א (יגן עליה אלוהים) ובכל יום לומד ד"א (דף אחד) של הלכה(ות) במשניות עם פי(רוש) רע"ב (רבי עובדיה מברטינורא) ותירו"ט (תוספות יום טוב) וכן עושים כמה אנשים מבעלי בתים אשר שם שמתאספים בכל יום בבקר ולומדים כנז(כר).

ועלה האיש ראובן הנז(כר) בעושר ונכסים במשאו ומתנו, והן עתה הרי הוא אחד מגבורי העם החשובים. והקהל הק' (דוש) יצ"ו (ישמרו צורו וגואלו), שואלים הלכה שראובן הנז(כר) יפרע עמהם במס והוא טעון (!) כי הוא תלמיד חכם'. טענות ראשי הקהל:

- א. שאינו יודע ולא יבין סוגיית דעלמא ופלפול הש"ס (שישה סדרים).
- ב. ד"א (דף אחד) של הלכה מקיימם כקבע בכל יום ופעמים שהולך לספרים ואינו לומד כלל.
- ג. מנהג ותיקון בעי"ת (בעיר תהילה) מוניסטיריו כי כל ת"ח (תלמיד-חכם) שנושא ונותן חייב לפרוע עמהם במס, ומעשים בכל יום, ואין פוצה פה.

58 די בוטון, מחזה אברהם, שער הספר שיצא לאור בשנת תקנ"ה, 1795.

59 שתי הקהילות הן ק"ק אראגון וק"ק פורטוגל.

60 פארדו, שמו משה, חו"מ, סי' ט"ו, לפני שנת תרמ"ח 1888.

ד. כי המס שנגבין לא לבד לפרוע משא מלך ושרים אלא אף צדקות ושכר מ"ץ (מורה צדק) ויתור(מים) ואלמנות ושלוחי א"י (ארץ-ישראל) כולם.
ה. אינו נוהג כחכמים ת"ח (תלמידי חכמים)... לא זו אף זו, שקנה מירי⁶¹ של חזירים ונשתכר באיסורי הנאה ואפילו קל שבישראל לא יעשנה.

ר' משה פארדו פסק שהאיש אינו ראוי לפטור ובסיפא של פסק הדין כתב: "ת"ח (תלמידי חכמים) המזולזלים במצוות ואין יראת שמים על פניהם הרי אלו נקלים שבציבור ולא אמר הכתוב אלא כל קדושו... ע"כ (על כן), אתה הראת כי האיש הלזה אינו נכנס בסוג גדר (תלמידי חכמים), וחייב הוא בכל המסים והעולים (רבים מן עול) הבאים על הצבור". למדנו שתלמידי חכמים במונסטיר היו פטורים מתשלומי המסים לקהילה. כן למדנו, שבעלי בתים נהגו להתאסף כל בוקר וללמוד משניות עם פרושו של ר' עובדיה מברטנורא ועם תוספות יום טוב. כמו כן למדנו כי תלמידי חכמים עסקו גם במסחר ומשעשו כן, נשלל מהם הפטור ממסים. וגם למדנו כי מסי הקהל שימשו לא רק לתשלומי המס למלכות ומתן 'דמי לא יחרץ' לפקידי הרשות, אלא גם כדי לשלם את שכרו של מורה הצדק (רב הקהילה), לסייע ליתומים ולאלמנות ולתרום לשד"רים (שלוחי דרבנן) של ארץ-ישראל. ובנוסף לכל למדנו כי נמצא יהודי שסחר בחזירים ועל כך גונה על ידי ראשי הקהל.

קהילה ורבנות — שוד והרג ביהודים בסביבות מונסטיר בתרי"ט, 1859, ובתר"ג, 1853⁶²

הרב אברהם בנבנישטי גאטיניו היה בקשרים עם קהילת מונסטיר, ובדברי הקדמתו לספרו מגן אברהם הוא מספר על מעשי שוד, ביזה והרג ביהודים בסביבות העיר. ואלו דבריו על שאירע לו ולחבריו:

"ברוך ה' כי הפליא חסדיו עושה פלא, עושה גדולות עד אין חקר אלו פינו מלא. הן מזכירים מעשה נסים כי בבואי מעיר מוניסטיריו יע"א ביום ט"ו באב מש' התר"ג כי, באו עלינו ליסטים מזויינים בני בליעל שופכי דמים יוצאים מבית כלא ובנפש יקיפו עלינו והמה באים על עסקי נפשות ועסקי ממונות.⁶³ ולולי ה' ברחמיו שהזמין רופא מובהק על אם הדרך והעלה ארוכה לענותם בהרות(?) לבנות היו חללים שוכני קבר בין צוקות לבין צרתן.⁶⁴ וחסד ה' גבר עלי כי לא שלחו יד בגופי וחשכו עיניהם מראות הללו בעלי ראתן וזכות אבותי הקדושים הגן עלי. גדולים צדיקים במיתתן".

61 במילון העברי השלם של אברהם אבן שושן מוגדרת המילה מִיר מן מור המיר במסחר. תילופין, קבלת סחורה על ידי תמורתה בסחורה אחרת, ולא על ידי קנייה בכסף (ברטר).

62 אברהם ב' בינבנישטי גאטיניו, צל הכסף, הקדמה.

63 'עסקי נפשות ועסקי ממונות' — בלשון נקיה: הרג ושוד.

64 מן הכתוב 'בין ספות לבין צרתן' (מלכים א', ז', 46) וביקש לומר בין מצוקות לצרות.

ואלו דבריו על שאירע לבנו ולחבריו:

"וכמה מהם נהרגים כדי לשלול שללם חמירא סכנתא פן בעון ותקראנה אותי כאלה שהרגו לבני הגדול בדרך זה שמו בנבנישטי נ"ע בבואו מעיר מוניסטיריו יע"א ביום כ"ב לח' תמוז שנת תרי"ט מדי זוכרי מעי מעי אוחילה".⁶⁵

מדברי ההקדמה למדנו שהיו מקרים של מעשי רצח ושווד בפרברי מונסטיר ובסביבתה, כי ר' אברהם בנבנישטי וחבריו נשדדו והוכו בשנת תר"ג, 1853, בצאתם מן העיר מונסטיר, וכי שש שנים לאחר מכן בשנת תרי"ט, 1859, נרצח בנו. הרב גאטיניו מספר אמנם על שאירע לו, לבנו ולחבריהם אך מפני שמדובר בשני מעשי שוד ורצח נפרדים ובזמנים שונים, נראה שמעשים מעין אלה היו שכיחים במונטסטיר ובסביבתה, במחצית השנייה של המאה ה-19.

ישמח ישראל, סידור תפילה שחיבר רבה של מונסטיר, יעקב יוסף ישראל⁶⁶

בשער הספר: תפילת ימי חול ויום ר"ח (ראש חודש) כמנהג ק"ק (קהל קדוש) ספרדים ופירוש בלשון לועז (לאדינו), הצהיר המוציא לאור מאימת המלכות כי בכל מקום בו נזכרים גויים בספר, אין הכוונה לגויים בני הזמן והמקום וכלשונו: 'למודע, אני צריך בכל מקום שנזכר בספרים איזה דופי על הגויים ועכו"ם (עובדי כוכבים ומזלות) אין כונתם על הגויים האלה בזמן הזה אשר אנחנו שוכנים בתוכם כי המה ישרים בלבותם ומודים באלוה שהוא רבון כל עלמין אלא כוונת (!) הוא על אותם הגויים ועכו"ם שהיו עובדים כוכבים ומזלות ור"ת (ראשי תיבות) עכו"ם, כך הוא וגם היו עובדים אלוהות הרבה".

מן ההקדמה לספר אנו לומדים על כמה ממנהגי היהודים בעיר ועל משפחת ישראל. ר' יוסף יעקב ישראל נתאלמן מאשתו הראשונה ששמה היה חנה ונשא לאשה את אחותה לאה. בניו היו בניה של חנה. לאה לא ילדה לו בנים. ר' יוסף רפאל ישראל, סבו של מחבר הספר, יסד בעיר ישיבה ולישיבה זו מלאו מאה עשרים ושמונה שנים בעת הדפסת הספר, שנת 5656 (1896) מכאן שהישיבה נוסדה בשנת 1768.

בהיות המחבר בן שלושים ושש הוא מונה למ"ד (מגיד דעה) ולמ"צ (מורה צדק) במקומו של אבי המחבר, ר' יוסף יעקב ישראל, והותיר כתבי יד רבים בלשון הקודש וכן פירושים בלאדינו לתפילות שחרית, מנחה וערבית. סבו של המחבר נהג לשבת בבית המדרש עטור בתפילין ועטוף בטלית. כמו כן נהג לקום בחצות ולומר תיקון חצות שלאחריו למד עד זמן תפילת שחרית בבית הכנסת אראגון, בקיץ הנהיג קריאת תהילים

65 ירמיהו ד, 19.

66 ישראל, ישמת ישראל.

בבית-הכנסת. לאחר אמירת תהילים נהג לדרוש בציבור למשך שעותיים ועם תום הדרשה התפללו מנחה.

ועתה, לאחר מות אביו של המחבר פסקה קריאת התהילים ואת הדרשה שלאחר תפילת שחרית של שבת נשאו בארבעה בתי כנסת בעיר ח"ר רפאל שלמה קמחי, חיים אישקאליו, יעקב כהן ויוסף קמחי. בעיר היו שלושה שוחטים והם ח"ר מירקאדו, וח' משלם פיסו ואברהם קאלדירון. הדרשות נמשכו כשעה בלבד. כן הנהיגו בעיר אמירת תיקון חצות בכל ליל שבת אין איל איסנאפ די לוס איסקיגיס (איגוד הפחחים) בהשתתפות כמאתיים בני אדם.

יהודי מונסטיר נהגו לנעול את חנויותיהם בערבי שבתות בשעה מוקדמת. המאוגדים באיגוד הפחחים בשעה תשע טורקית (שלוש אחר-הצהריים), המאוגדים באיגוד הבחגי'באנג'יס (הירקנים) בשעה עשר, והחנוונים בשעה אחת-עשרה. הגביר דוד אלבנדה היה ממונה על נעילת החנויות בזמן שנקבע, והוטל קנס על מי שלא נעל את חנותו בזמן.

כמו כן היו בעיר כמה מצוינים בהלכה והם: חר' יצחק ניגרין, יהושע קאסורלה, יעקב הכהן גאוקו,⁶⁷ יעקב נחמיאס וחר' משה סאדיקאריו ושמונה חכמים ששימשו מלמדים וכן כמה חזנים.

בנוסף לאלה, דרשו בחברה הקטנה של ביקור חולים בנו של המחבר וכן חתנו הגביר דוד אברהם אלבינדה אשר גם קיים ישיבה בביתו. לבד מישיבה זו, פעלו ישיבות גם בכתים אחרים שבהם היה נהוג לקיים בשבתות סעודה שלישית.

יגל יעקב — סידור תפילה, חיבור של הרב יעקב יוסף ישראל⁶⁸

ר' יעקב יוסף ישראל, שנולד במונסטיר, כיהן כרבה של העיר וכמורה צדק בקהילה. בצעירותו העמיד תלמידים הרבה בששה (!) מחלקות, וכולם היו לחכמים מובהקים. חיבר ל"ב (שלושים ושניים) קונטרסים ובהם פירושים, על החומש וההפטרות, פירוש על התנ"ך (תורה, נביאים וכתובים), ועל הש"ס (שישה סדרים, תלמוד) ועל או"ח (אורח חיים) ויו"ד (יורה דעה) ומדרשים ומשלים בלע"ז (בלשון עם זר, לאדינו) ופירוש שמע של ש"ק (שבת קודש) ור"ח (וראש חודש) וחנוכה ופורים.

סבו של הרב יעקב יוסף ישראל, ר' יעקב רפאל ישראל, הניח אחריו גן נאה לקרן קיימת לישיבה קהילת יעקב יעב"ץ במונסטיר, שמהכנסותיו ילמדו לזכרו בימי פטירתו. בכל שנה ועד היום לומדים כל אנשי עירנו איזה פרק משנה עם פירוש ר"ע (ר' עובדיה מברטנורא).

67 גאוקו — שיבוש מן ג'אקו, יעקב.

68 'יגל יעקב' בילוגראדו 5660 (1900).

חיבוריו של ר' יעקב ישראל לוקטו על ידי נינו יוסף יעקב ישראל, והוא שהוציא לאור את הספר 'יגל יעקב' בבילוגראדו (בלגרד) בשנת 5660 (1900). למדנו שהתקיימה במונטסטיר ישיבה בשם 'קהלת יעקב' על שם רבה של העיר, יעקב יוסף ישראל. כמו כן למדנו שהתקיים במונטסטיר תלמוד תורה ובו שש כיתות וכן שיהודי מונסטיר נהגו להתכנס בישיבה וללמוד פרקי משנה עם פירוש רע' (ר' עובדיה מברטנורא).

נראה שידיעתם של בני העיר בלשון הקודש היתה דלה והמדרשים והמשלים הובאו בספר בלאדינו, שהיא היתה לשון האם ושפת הדיבור של יהודי מונסטיר. כמו כן למדנו שהיו יהודים שהיו בבעלותם חלקות-גן שגידלו בהן פירות וירקות ושהיה נהוג להקדיש נכסי דלא נידי לציורכי ציבור.

שנות חיים — ספר מוסר של הרב רפאל אברהם אישקאליו, שנת תרח"ם — 1888⁶⁹

הרב רפאל אברהם אישקאליו, רב דיין ומורה במונטסטיר, חיבר ספר מוסר בלאדינו לתועלת הציבור הרחב כלשונו: 'ולא עשיתי אלא לזכות את הרבים בלשון שמבין יוצא בלשון לע"ז (לשון עם זר), למען ירוץ הקורא. ויוסיפו להם שנות חיים בקריאת המוסרים ע"כ (על כן) קראתי אותו שנות חיים⁷⁰, ובלאדינו: איל דיטו ליברו קונטייני טודו פאלאבראס די מוסר אירמוזאס דולסיס קומו לה מייל. (הספר הנ"ל כולל כל מילות המוסר, נאות ומתוקות כדבש).

ובסיפא של הספר בלאדינו: איל פאטרון די איל מונדו קי מוס די אין מואיסטרו קוראסון פארה סירבירלו אאיל קון קוראסון קומפלידו אי מוס איסקריבירה אין ספר צדקים ושנה טובה אי מוס סירה מקרב הגאולה בעגלא ובזמן קריב אכי"ר (אמן כן יהי רצון). (אדון עולם ה') שייטע בלבנו את (האמונה) לעובדו בלב שלם, וירשום אותנו בספר צדיקים ובשנה טובה. תהא זו מקרבת הגאולה במהרה ובזמן קרוב⁷¹.

בסוף הספר הביא המחבר שמות הנדיבים אשר מנדבת לבם חתמו שמם ונתנו כספם על ספר זה. רוב התורמים היו מבני מונסטיר וחלקם מסקופיא ומפרשנה (פרישטינה, קוסובו), ואף בין תורמי סקופיא ופרשנא היו תורמים שמוצאם ממונטסטיר. להלן רשימת התורמים ממונטסטיר ותפקידיהם בקהילה כפי שצוינו על ידי המחבר: מוה"ר (מורנו הרב) כמוהר"ר (כבוד מורנו הרב רבי) יעקב ישראל, תר' (חכם רבי) שבת שלמה קאמחי, חר' יעקב מרדכי הכהן, אברהם מאיו, יוסף מאיו, שמעיה מאיו, יוסף שלמה

69 אישקאליו, שנות חיים, שאלוניקי, 5648, תרח"מ, 1888

70 אישקאליו, שם, קמ"ג.

71 אישקאליו, שם, הקדמת המחבר.

אירגאס, דוד אלבילדה, פנחס אלבילדה, אברהם אלבילדה, שמעיא ארואיסטי, שמעיא אליהו, בנימין קולונומוס, יצחק ש"ט (שם טוב) הלוי, משה יצחק הלוי, יצחק חיים, אברהם יצחק יאושע, חיים פרץ ואחיו, יקותיאל חיים ארואיסטי, יקותיאל שלמה ארואיסטי, שלמה יצחק אירגאס, מנחם רוסו, יוסף ששון, חיים משה ארואיסטי, יוסף אליהו עובדיא, מרדכי אליהו עובדיא, דוד יאודה פארדו, שבת יצחק צרפתי, מרדכי אברהם הכהן, בנימין אברהם הכהן, ברוך קונפינו, אברהם יאודה צרפתי, בן ציון לוי, יעקב חיים ארואיסטי, יוסף דוד קאלדירון, חיים משה קאפסוטו, דוד שלמה אירגאס, שבת שאמי, יצחק אברהם קמחי, אברהם משה קאסורלה, בנימין מאיו, אברהם יצחק אלקוציר, יוסף בכור צרפתי, גבריאל קאלדירון, אברהם אלבראניץ, בכור שלמה קמחי, בכור בנימין אלקוציר, פרץ קאסורלה, משה יעקב פיסו, אברהם טולידאנו, בכור דוד חסון, אהרן טיסטה, יצחק ישראל חזן, אברהם יעקב טולידאנו, נחמה שלמה, אליהו קאסורלה, שלמה יצחק פראנקו, משה הכהן, יוסף דוד הלוי, שלמה יאודה קאלדירון, זכריא שאמי, יוסף אלבילדה, יעקב אהרן אלבוזיר, בכור משה חסון, יעקב יוסף קאלדירון, גב' בכורה אשת רפאל אירגאס, רבקה אשת חיים ארואיסטי, שרה אשת יאודה מזרחי.

וכן: בן ציון טודוראס, יצחק טיסטה ומשה קאלדירון, גזברים מהכתה של תיקון כרת שעושין בבית מאיר אוריאיסטי. יאודה רוסו, גזבר מהמשמרה מחר' (חכם רבי) אברהם צרפתי, חיים קאסורלה ויצחק קאלדירון, גזברים מהמשמרה מסר' (סניור) יצחק קאלדירון, שבת בכור ברוך וטודורס נחמיאס, גזברים מכ"ר רחמים פאראגי, יצחק יחיאל קאלדירון, מכיסו ומאוננו. אברהם אלבילדה, בעד נשמת מרת אמו. אליהו קאסורלה, אלעזר ארואיסטי ואליהו פאראגי, גזברים מהמשמרה מבית אלעזר. מוריניו יאושע בכור חיים קאמחי.⁷²

מכתיבת ספר המוסר ומפרסומו בלאדינו אנו למדים כי רוב יהודי מונסטיר לא ידעו עברית במידה מספקת להבנת כתובים בעברית, וכי רבים מיהודי מונסטיר הכירו בערך ובתועלת של הספר לבני הקהילה ותרמו מכיסם להוצאתו לאור. מספר התורמים לספר היה שמונים ושישה, ובהם ראשי הקהל, רב, ושני חכמים, גזברים של הלומדים תיקון כרת בלילות, גזברים של חברות משמרה (תיקון חצות) שקראו תיקון חצות בבתיים פרטיים, וגזברים של הישיבה על שם הרב רחמים פאראגי.

מתוך דברי המחבר עולה כי בזמן כתיבת הספר כיהן בקהילה רב ראשי אחד ופעלו לידו שני חכמים, וכן כי בעיר התקיימה ישיבה. ועוד, כי בקהילה נהגו לקיים משמרות בהן קראו באשמורת השנייה של הלילה תיקון-כרת ותיקון-חצות. גם למדנו כי השתמשו בכספי ציבור ולענייננו, בכספים של חברות המשמרה ושל הישיבה, למימון ספר שראשי הקהל מצאוהו ראוי ובעל ערך לכלל יהודי העיר.

איגרת מחכמי ירושלים אל ראשי הקהל במונסטיר⁷³

בשנת השנ"א, 1591, שלחו שבעה מחכמי ירושלים והם: בצלאל אשכנזי, אפרים בן משה, יהודה אשכנזי, שמעון בר' יצחק הלוי אשכנזי, מאיר בר' שמואל אשכנזי, אברהם ירושלמי ומשה בן-שושן, איגרת למונסטיר בה נתבעים ראשי עם קדוש אנשי אמונה כרם ה' צבאות קהל קדוש, אשר במונישטריו, להעניש את בני מונסטיר, משה קאטאווילה, חיים חובש ויצחק בישורדא. משה קאטאווילה היה בעל חוב של דוד נחמיאש ממונסטיר. דוד נחמיאש הביא את עניין החוב לבית הדין של מונסטיר, שבו העידו שני עדים זוממים של משה קאטאווילה, הלא הם חיים חובש ויצחק בישורדא. דוד נחמיאש יצא מבית הדין בפחי נפש ופנה לעזרתם של חכמי סלוניק שסירבו להתייחס לטענותיו. כלשון הכתוב: 'וימאנו להקשיב ולבם שמיר משמוע את התורה ואת הדברים'. ברוב יאושו עלה ר' דוד נחמיאש לירושלים וכאן מצא חן בעיני ראשי הקהילה וחכמיה, שכתבו על אודותיו באיגרת: 'כי מיום שבא אצלנו לא ראינו בו כי אם יראת חן וטהרה. ועוד הוסיפו כי ר' דוד נודע בחסידותו גם בחברון, ושאם עושקיו לא ישיבו לו את הגזל הרי שחכמי ירושלים יטילו עליהם חרמות ונידויים ליד הכותל המערבי וכלשונם: 'והשוכן בכותל הזה ישמע לקולנו או יתן ללבם לשמוע את דברינו וגם ליד מערת המכפלה גם בחברון לפני אבות הקדושים אשר ימלאו דברינו'. נראה שרבני ירושלים נרעשו מהתנהגותם של הלווה ועדיו הזוממים, מן הפסק של בית הדין במונסטיר ומדרך פעולתם של חכמי סלוניקי עד כי קמו ואספו שבעה חכמים כדי להביע את מחאתם ולדרוש תיקון המעוות.

שדרי"ם מארץ-ישראל שבאו למונסטיר

ר' אברהם בן חיים. שליחה של העיר חברון לערי טורקיה. לדעתו של אברהם יערי יש לקבוע את מועד שליחתו לשנת ת"י, 1650. נפטר, בדרך שליחתו, בהיותו במונסטיר לפני שנת תי"ח (1658).

(רוזניס, דברי, ח"ד, עמ' 350, 357) (יערי, שלוחי, עמ' 464)

ר' משה הלוי — שליח ארץ-ישראל. בא למונסטיר בשנת התל"א. ידוע לנו על תרומותיהם של יהודי מונסטיר לשליח זה: 'זה הפנקס שהעתקתי מהשליח החמ"ל (משה לוי) נר"ו מונסטיריא, 1200, עד ניסן התל"א, 1671.

(טולידאנו, שריד ופליט, קובץ ראשון, עמ' 43)

73 דאנון, מכתבים מרבני ירושלים משנות שנ"א-תקס"א, ירושלים, א.מ. לונץ, כרך שביעי, ירושלים תרס"ז.

ר' יוסף הכהן, שליחה של העיר צפת לעיר טורקיה. יצא לשליחותו לפני שנת התמ"ה, 1685, שבה שהה במונסטיר ונרשמו בפנקסו תרומות בני העיר, חברי שתי הקהילות: אראגון ופורטוגל.

'אנחנו, צעירי הצאן משתי קהילות הקדש מוניסטירי יע"א (יגן עליה אלוהים) עם היותנו עמוסי התלאות ומסרנו ביד שליחנו קדישא החה"ש (החכם השלם) הדיין המצויין כמה"ר (כבוד מורנו הרב) יצחק הכהן נר"ו (נטריה החמנא ופרקיה) שליחא דרחמנא עה"ק (עיר הקודש) צפת תוב"ב (תיבנה ותיכונן במהרה בימינו) סך חמשה עשר גרוש ושישה עשר שתי שליחויות של חר' אליעזר אשכנזי הי"ו (ה' יחייהו וינצרהו) והם יעלו לרצון כקרבן נחשון. החותמים פה, מונישטירי שליחא חשון משנת התמ"ה ליצירה והכל שריר ובריר וקיים'.

משולם הלוי, אברהם קאסוטו, אלבגלי (?) (טולידאנו, שריד ופליט, קובץ ראשון, עמ' 51)

סיכום

הספרות הרבנית לענפיה עסקה בכל מרקם החיים היהודים במונסטיר, חיי היומיום, אירוסים, קידושים, חתונות, עגונות, צניעות הנשים, שמירת מצוות-התורה, הקפדה על השבת ועל הכשרות, מקומות מגוריהם של יהודי העיר, בתי הכנסת שלהם, הרבנים, הדיינים, כלי הקודש ומוסדות הציבור, תלמוד תורה, ישיבות, בית מדרש, ביקור חולים, מלביש ערומים, עוזר דלים, חברה קדישא, בית עלמין, איגודים מקצועיים, מכירת נכסי דלא-ניידי, בתים וקרקעות, ירושות וצוואות, שד"רים מארץ-ישראל למונסטיר, ושליחים ממונסטיר לעריה הגדולות של הסולטנות העות'מאנית, קשריהם של היהודים עם הנוכרים שבעיר ובסביבותיה – הטורקים, האלבנים, המוסלמים, הסלבים והנוצרים, מקורות הפרנסה של היהודים – ייצור עורות ועיבודם, ניפוץ צמר כבשים והסחר בו, רוכלות ומלאכה, סחר עם הכפרים והערים ליד העיר ובסביבותיה, הצגת מרכולת בירידים, סחר עם ערים רחוקות כמו רגוזה וונציה, הסכמי סחר בין יהודי מונסטיר ליהודי סלוניקי, הגירה ממונסטיר ועלייה לארץ-ישראל וביקור (זיארה) במקומות הקדושים בארץ-ישראל, פדיון שבויים, התרת עגונות ועוד.

מן הכתובים עולה דיוקנה של קהילה שבמשך מאות בשנים התפצלה לשתי קהילות: האראגונית והפורטוגלית. שתי הקהילות פעלו זו לצד זו וקיימו אורח חיים יהודי מסורתי שורשי. יהודי העיר פרנסו את עצמם ואת מוסדותיהם, אלמנותיהם, יתומיהם ונזקקיהם.

לקראת סוף המאה הי"ט וראשית המאה הכ' התאחדו והיו לקהילה אחת.

בתי הדין במונסטיר לדורותיהם

שכ"ג, 1563	יוסף אלרואטי, יוסף בכר שלמה אדיג'יש ויודה אלפקי.
שכ"ו, 1566	יוסף אלרוטי, יוסף אישקאלונה, אהרן בכ"ר משה.
שכ"ז, 1567	יצחק קאטיביליה, משה רוצו, דוד לירמה.
ת"ג, 1643	יעקב המיוחס למשפחת פרעוש בן יהודה, שבתאי בכ"ר סעדיא, שלמה בכ"ר משה נחמיאש.
תל"ב, 1672	שמעיה דאמייו, יעקב אלישע לבית חזן, מנחם רוטו.
תמ"ז, 1687	משה מאיו, יהודה קאסוטו, משולם הלוי.
תס"ב, 1702	יוסף בכ"ר משה, משה קמחי, יוסף קאפסטו.
תצ"ח, 1738	יצחק פיסו, עובדיה חונן, שבתאי קמחי.
ת"ק, 1740	שמואל יאושע, אברהם בכר שלמה נחמיאש, דן אלכחאר.
אמצע המאה הי"ח	מרדכי קאמחי, שמואל אלבה, שלמה בן יקר.
תקכ"ד, 1764	שמואל קאלדירון, שם טוב ארואיסטי, אברהם אלקוציר.
תקל"ג, 1773	חיים שלמה הלוי, דן לוי, יעקב חזן.
תקמ"ג, 1783	וידאל בכ"ר יוסף נחמולי, יצחק פיסו, משה בכ"ר יהודה כהן.
תקנ"א, 1791	אברהם די בוטון, אברהם קמחי, יוסף פיסו.
תקפ"ח, 1828	יוסף יעקב ישראל, אברהם פיסו, דן קמחי
תקפ"ח, 1828	יוסף יעקב ישראל, משה נחמיאס, אברהם פיסו
תקצ"ו, 1836	רפאל שלמה קאריליו, חיים אברהם פיסו, דן קמחי.
תקצ"ח, 1838	דן קמחי, רפאל שלמה קאלדירון, חיים אברהם פיסו.
הדר"ת, 1849	דן קמחי, יעקב ישראל, יעקב קמחי.
תרי"א, 1851	רפאל דן קמחי, חיים אברהם פיסו, יעקב ישראל.
תר"מ, 1880	משה ניגרין, יעקב בכ"ר מרדכי, יצחק גבריאל הכהן.
תרמ"ה 1885/1884	יעקב רפאל יוסף, יצחק ניגרין, רפאל חיים אישקאליו.

אין ידוע מה הן השנים המדוייקות לכהונתו של כל בית דין ולשירותו של כל חבר מחברי בתי הדין. התאריכים הרשומים הם המועדים הנזכרים בשאלותיהם לגאוני ישראל בדורותיהם.

פוסקים שהשיבו לשאלותיהם של יהודי מונסטיר

יצחק בכ"ר שמואל אדרבי — שאלוניקי בין השנים רע"ה-ר"פ, 1515-1520, רב ומרביץ תורה בקהילת ליסבון. משי"ב לערך 1552, רב בקהילת שלום. התקין תקנות, שימש כדיין. שנת פטירתו אינה ברורה, חיבר 'דברי ריבות'. (ויניציאה שמ"ז, 1587) (יצחק שמואל עמנואל, מצבות שאלוניקי, 160)

ר' דניאל אישטרושה (?) — שאלוניקי — תשרי תי"ד, 1653, עמד בראש ישיבת פורטוגל. חידושי נדפסו בספרים 'בן אברהם' ו'ירך אברהם', חיבר 'מגן גבורים' שחלק א' שלו נדפס בשנת תקי"ד 1754, והשני בשנת תר"ד, 1844.
(מרגליות, תולדות גדולי ישראל, ב, 433-434)

ר' שלמה בר' יוסף אמארייליו — שאלוניקי. אחרי שנת ת"י 1650 — תפ"א 1721, דרשן ופוסק רב הכולל, תשובותיו נדפסו בספר "כרם שלמה" (שאלוניקי, תע"ט). כתב גם 'פני שלמה'. כמה מתשובותיו הובאו בספר תורת חיים, חלק ג', לר' חיים שבת. (עמנואל, מצבות, 554-556)

רפאל שמואל ארדיטי — רב בשאלוניקי, מתואר בשער ספרו 'דברי שמואל' רבא דעמיה ומדברנא דאומתיה. הספר יצא לאור על ידי בניו של המחבר.
(שאלוניקי תרנ"א, 1891)

אברהם בר' יאודה די בוטון — רבן של שתי הקהילות במונסטיר, אראגון ופורטוגאל. חיבר את הספר 'מחזה אברהם', שיצא לאור על ידי בנו דוד (שאלוניקי, תקנ"ה).
(מחזה אברהם שער הספר)

יצחק בכמה"ר אליהן ן' שאנגי — רב בשאלוניקי. מחבר "בארות המים" (שאלוניקי, תק"ו). הספר הוא חלק א של תשובותיו ואילו חלק ב לדברי המחבר: 'לא בא עת הזאת לידי הדפסה כי אפס כסף'.
(בארות המים, שער הספר)

אברהם ן' בינבינישטי גאטיניו — הוציא לאור וכתב הקדמה לספרים "מצרף לכסף" לאבי זקנו ו"אלף כסף" לזקנו. תשובות ודרושים שלו נדפסו בשני חלקים בספר "צל כסף". (שאלוניקי, תרל"ב, תרמ"א).
(עמנואל, מצבות, מצבה 1741, 831)

אברהם (חיים) ן, בנבינישטי גאטיניו — בעל "טירת כסף", דרשות (שאלוניקי תצ"ו ו"צרור הכסף", שו"ת. (שאלוניקי, תנ"א) נפטר בשנת הת"צ, 1730.
(עמנואל, מצבות, מצבה 1281, 591)

אברהם ן' בינבינישטי גאטיניו — חתם עם חברו ר' יוסף ן' יעיש על הסכמות לספרים, כתב פסקים שהוציאם לאור נכדו אברהם בשם "צל כסף" (שאלוניקי תרמ"ז)
(עמנואל, מצבות, מצבה 1680, עמ' 785)

בינבינישטי, מירקאדו בן אברהם גאטיניו — בעל "מצרף כסף" ו"תרומת כסף". דיין ורב הכולל בשאלוניקי, מפסקיו פורסמו בשו"ת של אביו "צרור כסף". נפטר מסל"ת, תק"י 1750.

(עמנואל, מצבות, מצבה 1589, עמ' 732-733, 929)

יהושע בן יוסף חנדאלי — נולד בסקופליה, התחנך בסלוניק, למד רפואה והשתקע בצפת ומשם עבר לירושלים. מחבר הספר 'פני יהושע'. יצא לאור עם ספרו של אליהו קובו 'אדרת אליהו'. ספרם של שני המחברים נקרא "שני המאורות הגדולים".

(קושטא, תצ"ט, 1739) (Matkovsky, שם, 62)

יצחק חנן — רב בשאלוניקי. מחסידי שבתי צבי, חיבר 'בני יצחק'. הספר יצא לאור על ידי נכדו יעקב חנן.

(שאלוניקי, תק"ו). (שער הספר) (Matkovsky, שם, 63)

אהרן בן חיים אברהם הכהן (1648-1698) — רב בשאלוניקי. דיין אשר תורתו זורחת בעיר ואם בישראל שאלוניקי. חיבר 'פרח מטה אהרן'.

(חלק ב' אמטרדם, תס"ג) (Matkovsky, שם, 63)

שלמה בן אברהם הכהן מהרש"ך — שיריס ש' 1540 — שס"ב 1602. בגיל צעיר נעשה רב במונטטיר, ממנה עבר לקהילת 'גירוש קסטיליה' בשאלוניקי. פוסק הדור, פסקיו היו להלכה, חיבורו שו"ת מהרש"ך. חלק א (שאלוניקי, שמ"ו) חלק ב (ויניציאה, שנ"ב). חלק ג' (שאלוניקי שנ"ד), חלק ד' (שאלוניקי תי"ר).

(מרגליות, אנצ' ד', 1293-1294)

שמואל די מדינה, הרשד"ם — שאלוניקי רס"ו, 1506 — שס"ב 1602. גדול חכמי דורו. מגדולי הפוסקים. מחבר שו"ת מהרשד"ם. שני חלקים מתשובותיו נדפסו בשאלוניקי בשנת של"ו, בשם "פסקי הרשד"ם". כל תשובותיו סודרו על ידי בנו ר' משה, שו"ת מהרשד"ם (שאלוניקי שנ"ו)

(מרגליות, אנצ', ד' 1338-1339)

יוסף בן שמואל מודיאנו — רב ודיין בשאלוניקי. סמוך לתק"ס, 1800 — יצא ספרו הראשון על "אורח חיים" ו"יורה דעה". נכדו, יעקב בן מנשה הוציא לאור את ספרו "ראש משביר".

(שאלוניקי, תקפ"א)

משה מרדכי בן יפאל מיוחס — ירושלים, תצ"ח, 1738 — תקס"ו, 1806.

רב בירושלים משנת תקס"ב. מחבר "שער המים" (שאלוניקי, תקכ"ה); "ברכות המים" (שאלוניקי תקנ"ד); "מים שאל" (שאלוניקי, תרנ"ט).

(מ.ד. גאון, יהודי, חב' 401-402)

רפאל אלעזר נחמיאש — שאלוניקי? — תקל"ח, 1778. בתקל"ג, 1773 אב בית דין. מחבר "הון רב" (שאלוניקי תקל"ג-תקס"ד).

(מ.ד. גאון, יהודי, חב' 466)

חיים בן יעקב פאלאג'י — תקמ"ח, 1788 — שבט תרכ"ח, 1868. מקורב למלכות. סופר פורה. בתקצ"ז 1834 רב באיזמיר. חיבר תשעים וחמישה ספרים ובהם "לב חיים", "חקקי לב", "גנזי חיים", "חיים לראש", "כף החיים".

(מ.ד. גאון, יהודי, חב' 560-561)

משה ב"ר רפאל פארדו — אלכסנדריה, תרמ"ח, 1888. בתר"ל, 1870 שליח כולל הספרדים בירושלים לערי המערב. מתרל"א, 1871, רב באלכסנדריה. מחבר "הוראת בית דין" (איזמיר תרל"ב), "צדק ומשפט" (איזמיר תרל"ד), "שמו משה" (איזמיר תרל"ה).

(מ.ד. גאון, יהודי, חב' 541-542)

אליהו קובו — שאלוניקי 1620 בערך — תמ"ט 1689. רב, ספר תשובותיו "אדרת אליהו" נדפס בקובץ "שני המאורות הגדולים" (קושטא, תצ"ט), שימש רב באיסטנבול ואב בית הדין בסלוניקי.

(שער הספר) Matkovsky, שם, 63)

יוסף קובו — שאלוניקי? — ט"ז אלול תפ"ז, 1727. רב בשאלוניקי, גאון וקדוש. מחבר "גבעות עולם" (שאלוניקי, תקמ"ד).

(מרגליות, אנצ, ג', 806)

רפאל אשר קובו — פוסק ומחבר. רב ודיין. מחבר "שער אשר" (שאלוניקי, תרל"ז). חיבורו יצא לאור על ידי תלמידו שמואל בן חביב.

(שער הספר)

ר' חיים שבת, מהרח"ש — שי"ז, 1557 — הת"ז, 1647. למד תורה אצל אהרן ששון שהיה חבר בבית-דינו. הניח אחריו תשובות למאות ולאלפים עליו נכתב: 'הוא בשאלוניקי ומצודתו פרושה על כל בני הגולה'. קובץ תשובותיו בדיני אבן העזר נדפס בשאלוניקי ת"א, 1641 ובראשי 'קונטרס העגונות'. אחר כך נדפס ספרו "תורת חיים"

הכולל תשובות לשאר חלקי "שולחן ערוך". (שאלוניקי, תע"ג-תפ"ב, 1713-1722).
(מרגליות, אנצ' ב', 535-536)

ר' אהרן בן יוסף ששון — מגדולי הרבנים בשאלוניקי. נולד בסלוניק ב-1565 נפטר בקושטא ש"נ, 1590. מחבר "שפת אמת" ו"תורת אמת" (ויניציאה שפ"ו, 1626)
(שער הספר) (Matkovsky, שם, 61)

מקומות יישוב שנזכרו בספרות הרבנית

כפרים
 אישדודה
 דוליא ונטינו
 דיאבאטו
 טוג'יל
 פאסליקוביש
 פוטרינו
 קאראבארי
 קוג'נא, קוג'ינו
 רישנה
 נהרות
 ורדאל (ורדאר)
 ערים
 אוכריד
 איזמיר
 איסטאנקוי (קוס)
 איסטרוגה
 איסקופיה
 אלכסנדריה (מצרים)
 ארטה
 בילוגרדו (של אלבניה)

ארצות
 אנדולי (טורקיה האסיאתית)
 ארמולי (טורקיה האירופית)
 פרנקיאה (ארצות הנוצרים
 ובעיקר צרפת)
 תוגרמה (טורקיה)
 דימיאט
 ונציאה
 יאנינה
 ירושלים
 מונסטיר (ביטולה)
 עזה (בשבועת שמשון)
 פיסה
 צפת
 קאסטוריה
 קושטא
 ראגוזה
 רודוס
 שאלוניקי
 שירון (שירים)

שמותיהם של יהודי מונסטיר (ביטולה)

יהודי מונסטיר נהגו לקרוא לילדיהם על שם הוריהם. תחילה על שם הורי האב ולאחר מכן, על שם הורי האם, וזאת בעוד ההורים בחיים. בדרך זו, שימרו את השמות הפרטיים בכל משפחה כפי שנהגו מקדמת דנא ומשנים קדמוניות.

נוהג היה שכל יהודי במונטטיר זכר ונקבה כאחד, נשא שני שמות – השם שקיבל מאבותיו ושם אביו. השם הראשון היה שמו, והשם השני היה שם אביו, אדם שנשא לדוגמה את השם יעקב רפאל ארואסטי בידוע ששם אביו רפאל, ושם סבו יעקב. יש וקראו לבן הבכור או לבת הבכורה, בכור או בכורה. ילדים שנולדו בחודש ניסן יש ונקראו ניסן או משה. ילדים שנולדו בחודש מנחם-אב יש ונקראו מנחם או נחמה ובספרדית קונורטי.

יש וקראו לילד מירקאדו ולילדה מירקאדה, שפירושם קנוי וקנויה. זאת כאשר תינוקות נפטרו במשפחה. שמות אלה אמורים היו לכלכל את השטן וכך למנוע פגיעה בתינוקות נוספים במשפחה.

יש והוסיפו לשם את השמות חיים או רפאל, שמות אלה הוספו לבני אדם חולים כסגולה לרפואה שלמה.

שמות הגברים היו ברובם המכריע שמות עבריים, ממקורות ישראל. מקראיים, כמו אברהם יצחק, יעקב, יהודה, משה, אהרן, יהושע, זכריה, שמעיה ומאוחרים, כמו גבריאֵל, רפאל, מאיר, רחמים, עקיבא, חיים, שם-טוב ועוד.

במקרים מעטים נקראו גברים בשמות שאינם עבריים כגון סלמו או סלומון שהם השם שלמה בנוסח תרגום השבעים. טודורוס שהוא תיאודורוס היווני, ויקטור שהוא חיים. פפו שהוא יוסף, ג'קו או ג'ק שהוא יעקב, צ'יליבון שהוא תואר כבוד בטורקית, אלטר, שהוא זקן בידיש ונהג אצל יהודי אשכנז, ועוד. אשר לנשים, אף להן היו שמות מקראיים לרוב: שרה, רבקה, רחל, לאה, מרים, אסתר. שמות אלה קיבלו במקרים רבים צורה ספרדית. שרה-שרינה, רבקה-רַבְקָה, רחל-רַשְׁלָה, מרים-מְרִי, אסתר-אסתרִיה, אסתרִינה או סטלה. כן נהגו שמות עבריים מאוחרים כמו מזל, מזל-טוב.

שלא כאצל הגברים נהגו אצל הנשים שמות ספרדיים נוכריים כמו: אורה, איבון, אידה, אלגרה, בואנה, ג'ויה, ג'וליה, דונה, ויקטוריה, לונה, לונאר, סול, פלומבה, פריסיאדה, קלרה, ריקה, ריקולה, ריינה ורגינה.

לא רק את השמות הפרטיים שימרו יהודי מונסטיר אלא גם את שמות המשפחה. לא היה במונטטיר נוהג של שינוי, החלפה או עיברות של שמות משפחה. גם לא נהגו

לאמץ שמות משפחה אחרים. שמות המשפחה נשארו כפי שהיו ועמדו בטוהרם ובמבטאם המקוריים.

במפקד של יהודי מונסטיר שערכו השליטים הבולגרים בפברואר 1943, לפני שילוחם למשרפות בטרבלינקה, נמצאו מאה ושישה שמות משפחה. בספרות השו"ת (שאלות ותשובות) בספרי היסטוריה, במחקרים ובארכיונים, נמצאו עוד שבעים וארבעה שמות. סך הכל מאה ושמונים שמות.

שמות אלה נבדקו ונחקרו על ידינו. ליד כל שם ציינו מקורו ומובנו. רשמנו את שמותיהם וקיצור מעשיהם של כל נושאי השמות בתולדותיה של העיר מונסטיר. הצבענו, ברוב המקרים, על הקשר של השמות עם חצי האי האיברי, בין שנהגו שם ובין שהעידו על מקומות יישוב שם. כן סיווגנו את השמות לפי מקורותיהם הלשוניים, מובניהם ומשמעותיותיהם והבאנום בלוחות נפרדים. כדי להצביע על קשריהם של שמות רבים של יהודי העיר עם חצי האי האיברי, הבאנו פרטים על חלק מאבות אבותיהם שם. אנו מודעים לכך שחלק מן השמות שהבאנו ושסיווגנו אפשר לסווג ולפרש אחרת ולכן השתדלנו לציין לידם את כל אפשרויות השיוך והסיווג הידועות לנו. מן הנספים בטרבלינקה נבצר לשמור את שמותיהם, כפי שעשו אבות אבותיהם לדורותיהם, אותם אנו מבקשים להנציח.

הערה כללית: שמות שאין בהם הכותרת: 'בני משפחה בתולדות מונסטיר', לקוחים מן המפקד הבולגרי מפברואר 1943 ולא נזכרו במקורות אחרים בתולדות הקהילה.

1. רשימת שמות יהודי מונסטיר (ביטולה)

שם	המקור בכתובים	מקור השם	מס' רשימה	עמ' בספר
אברהם	Avraham	עברי מקראי	12	281
אבילה (דה)	Avila (De)	יישוב באיבריה	2	228
אדיגיש	Adiges	יישוב שלא באיבריה	10	267
איספורמאס	Isformas	לא ידוע, שגוי	23	298
אירגאס	Ergas, Ergass	משמעות בספרדית	3	241
אישטרומשה	Istrumsa	יישוב באיבריה	2	229
אישך	Ischach Ischak	עברי מקראי	11	271
אסקלונה	Escalona	יישוב באיבריה	2	229
אלבה	Alba Alva	יישוב באיבריה	1	203
אלבוחר	Albocher Albochar Alboher Albochar	יישוב באיבריה	1	203

שם	המקור בכתובים	מקור השם	מס' רשימה	עמ' בספר
	Albucher			
	Albohar			
	Albuhor			
אלבורסה	Albrase, Alborasch	מפקד 1943	1	204
אלבידה	Albida	מפקד 1943	1	204
אלבחארי	Albahari	תולדות הקהילה	21	297
אלבירכה	Albiracha	מפקד 1943	1	205
אלבלה, אלבלק	Albalach, Albalak	מפקד 1943	1	205
	Albalat, Albolak			
אלבנדה	Albenda	מפקד 1943	1	206
אלבראנס	Albaranes	מפקד 1943	1	207
אלגיים	Aladjem	מפקד 1943	7	261
אליסנדרה	Alishandra	מפקד 1943	9	264
אלימנדרה	Alimendra	מפקד 1943	1	207
אליצפן	Elisafan	תולדות הקהילה	14	286
אלכואס	Alkues	מפקד 1943	3	241
אלמוסלינו	Almuslino	מפקד 1943	1	207
אלפכים	Alfakim	תולדות הקהילה	8	263
אלקוב	Alkob	מפקד 1943	1	208
אלקוצר	Alkuser	מפקד 1943	1	208
ארואסטי	Aroesti Aruesti	מפקד 1943	1	209
ארווה	Arwa	מפקד 1943	1	211
ארוטי	Aruti	תולדות הקהילה	1	211
ארון	Aron	תולדות הקהילה	2	230
אשכנזי	Eschkenazi	מפקד 1943	11	272
באטינו	Batino	תולדות הקהילה	4	244
בואה	Bua	תולדות הקהילה	4	244
בוטון די	Buton (De)	תולדות הקהילה	4	245
ביקר	Beaykar	מפקד 1943	22	298
בישורדה	Bishorda	תולדות הקהילה	10	268
בכר	Bechar	מפקד 1943	15	287
בן אדון,				
בר אדון	Ben Adon	תולדות הקהילה	16	291
בן דוד	Ben David	תולדות הקהילה	12	281
בן יקר	Ben Jakar	מפקד 1943	5	249
בן לב	Ben Lev	תולדות הקהילה	6	257

שם	המקור בכתובים	מקור השם	מס' רשימה	עמ' בספר
בן נון	Ben Nun	עברי מקראי	12	282
בן נחמיאס	Ben Nahmias	עברי שנהג באיבריה	6	258
בן סלם	Ben Salem	עברי בתר מקראי	15	288
בן עזרא	Ben Ezra	עברי שנהג באיבריה	6	259
בן ציון	Ben Zion	עברי בתר מקראי	16	291
בן שאול	Ben Shaul	עברי מקראי	12	282
ברוך	Baruch	עברי מקראי	11	272
ברכה	Beracha	עברי מקראי	11	273
גאטיניו	Gatenyo	יישובים שלא באיבריה	10	268
גאמליד	Gamlid	יישוב שלא באיבריה	9	264
גאסקון	Gascon	יישובים שלא באיבריה	10	269
גבריאל	Gavriel	עברי מקראי תיאופורי	14	286
גירון	Geron	יישובים באיבריה	1	212
ג'ראסי	Gerassi	יישוב באיבריה	2	230
גרסיאנו	Grassiano	יישובים שלא באיבריה	10	269
גר צדק	Ger Zedek	עברי בתר מקראי	16	291
ורסאנו	Varsano	יישובים באיבריה	1	213
ז'אין	Jain	יישובים באיבריה	2	230
זכריה	Sacharia	עברי מקראי תיאופורי	13	283
חובש	Hovesh	עברי בתר מקראי	16	291
חומן	Homen	עברי בתר מקראי	15	288
חונן	Honen	עברי בתר מקראי	15	288
חזן	Hasan, Hassan,	עברי ממקור זר	17	293
חיים	Haim	עברי בתר מקראי	15	288
חסון	Hason, Hasson, Hisson	עבריים שנהגו באיבריה	5	250
חסיד	Hassid	עברי בתר מקראי	15	288
טודילנו	Todelano	יישוב באיבריה	1	213
טולידאנו	Toledano	יישוב באיבריה	2	231
טלבי	Talbi	יישובים באיבריה	1	214
טסו	Teso	יישובים באיבריה	1	215
טסטא	Testa	יישובים באיבריה	1	215
יהושע	Schoach	עברי מקראי תיאופורי	13	283
יוסף	Yosef	עברי מקראי	12	282
יושע	Yosha	עברי בתר מקראי	16	292
ייני	Yeni	טורקי	20	296

שם	המקור בכתובים	מקור השם	מס' רשימה	עמ' בספר
ישראל	Israel	עברי מקראי תיאופורי	13	284
כהן, הכהן	Koen	עברי מקראי	11	273
לְאוֹי	Leoy	משמעות בפורטוגלית	3	241
לוי	Levy, Levi, Livi, Lewi	עברי מקראי	11	276
לוקה	Luca	יישוב שלא באיבריה	10	269
ליאון, דה ליאון	Leon (De)	יישוב באיבריה	2	232
לירמה	Lerma	יישוב באיבריה	2	233
מאיו די מאיו	Majo	יישוב באיבריה	1	215
מאיר	Mair	עברי בתר מקראי	15	289
מאנדיל	Mandil	עברי שנהג באיבריה	8	263
מאנו	Manu	משמעות בספרדית	3	242
מבורך	Mevorach	עברי שנהג באיבריה	5	250
מדונסה	Medonsa	יישוב באיבריה	1	216
מדינה	Medina	יישוב באיבריה	2	233
מואיס	Mois	עברי שנהג באיבריה	5	250
מוריאנו	Modiano	יישובים שלא באיבריה	10	270
מוליה	Mullia	יישובים שלא באיבריה	10	270
מולכו	Molcho	עברי בתר מקראי	16	292
מוסה, משה	Mossa	עברי שנהג באיבריה	5	250
מורסה	Murssa	יישובים באיבריה	2	234
מזרחי	Mizrahi	עברי בתר מקראי	16	292
מטולם	Metulam	לא ידוע, שגוי	22	298
מסאי	Masai	יישוב שלא באיבריה	9	264
מסוט	Massot	ערבי שנהג באיבריה	7	262
מסון	Mason	משמעות בספרדית	3	242
משולם	Meshulam	עברי מקראי	11	278
נבון	Navon, Nawon	עברי בתר מקראי	15	289
נגרי	Negri	יישובים באיבריה	1	217
נחום	Nahum	עברי מקראי	12	282
נחמה	Nechama	עברי בתר מקראי	15	289
נחמולי	Nahmuli	עברי בתר מקראי	16	293
נחמן	Nahman	עברי שנהג באיבריה	6	259
נחמיאס	Nachmias	עברי שנהג באיבריה	5	251
ניניו	Niño	משמעות בספרדית	4	245
ניסאו	Nissau	משמעות בפורטוגלית	3	242

שם	המקור בכתובים	מקור השם	מס' רשימה	עמ' בספר
ניסון	Nisson	משמעות בפורטוגלית	3	242
ניסם	Nisam	לא ידוע, שגוי	22	298
ניסן	Nisan	עברי ממקור זר	17	294
נסים	Nissim	עברי בתר מקראי	15	290
סאשכנזי	Sashkenazi	שגוי	22	298
סבאח	Sabah	ממוצא ערבי	21	297
סבולי	Sbuli	יישובים באיבריה	2	235
סדיקריו	Sadikario	עברי שנהג באיבריה	5	253
סוביק	Sobik	לא ידוע, שגוי	22	298
סולומון, סלמון	Solomon, Salmon	עברי מקראי	11	279
סופר	Sofer	עברי בתר מקראי	16	293
סיסה, די סיסה	Sisa (De)	יישובים באיבריה	2	236
ספורטה	Xaporta	משמעות בספרדית	3	242
סקיו	Skajo	יישובים באיבריה	1	218
עובדיה	Ovada, Ovadia, Ovadiach, Ovad'a	יישובים באיבריה	1	218
עלי	Ili	עברי מקראי	12	283
עמנואל	Imanuel	עברי מקראי תיאופורי	14	286
עניו	Anaf	עברי בתר מקראי	15	290
עשהאל	Asael	עברי מקראי תיאופורי	13	285
פאלקון	Falcon	משמעות בספרדית	4	246
פאסי	Passi	יישובים באיבריה	2	236
פאפו	Papu	משמעות בספרדית	4	246
פוסוט	Possot	יישוב באיבריה	1	219
פיסו	Peso, Pesso	יישוב באיבריה	1	220
פיבי	Pifi	לא ידוע, שגוי	22	298
פלורנטין	Florentin	יישוב שלא באיבריה	9	264
פסח	Pessah	עברי בתר מקראי	16	293
פראגי	Faradschi, Fraggi Farasch, Faraschi, Farat, Farazi	יישוב באיבריה	1	221
פראיד	Faraid	ערבי שנהג באיבריה	7	262
פראנסיס	Frances	משמעות בספרדית	4	247
פרדו	Pardo	יישוב באיבריה	1	222
פרנקו	Franko	יישוב באיבריה	1	223
פרירה	Perera	יישוב באיבריה	2	237

שם	המקור בכתובים	מקור השם	מס' רשימה	עמ' בספר
פרס	Perez	עברי שנהג באיבריה	6	260
צדוק	Zadok	עברי שנהג באיבריה	6	260
צדיק, בן צדיק	Zadik	עברי שנהג באיבריה	5	254
צוריאלי	Zurieli	עברי מקראי תיאופורי	14	286
ציון	Sion	עברי מקראי	11	279
צמח	Sema	עברי בתר מקראי	15	290
צרפת, צרפתי	Sarfat, Sarfati	עברי מקראי	11	280
קאזיס	Kazis	יישובים באיבריה	2	238
קאטביליה	Kativilia	יישובים באיבריה	2	238
קאלוו	Calvo	יישובים באיבריה	2	239
קאסוטו	Cassuto	משמעות בספרדית	4	247
קאריליו	Carilio	יישובים באיבריה	2	239
קובו	Kovo	יישובים באיבריה	2	240
קולונומוס	Kolonomos	יישוב שלא באיבריה	9	265
קונפינו	Konfino	משמעות בספרדית	3	243
קטון	Katon	עברי שנהג באיבריה	5	254
קטן	Katan, Kattan	עברי מקראי	11	281
קלדרון	Calderon, Kalderon	יישוב באיבריה	1	224
קלנר	Kelner	יישוב שלא באיבריה	9	266
קמחי	Kamchi, Kamhi	עברי שנהג באיבריה	5	254
קמלצ'י	Kamelchi	טורקי	19	296
קסורלה	Kasorla, Kassorla	יישוב באיבריה	1	226
קפואנו	Capuano	יישוב שלא באיבריה	10	270
קרספין	Crespin	משמעות בספרדית	4	248
קרשקיס	Cereskis	משמעות בספרדית	3	243
ראובן	Reuven	עברי שנהג באיבריה	6	261
רוזיליו	Rusilio	יישובים באיבריה	1	227
רומנו	Romano	יישוב שלא באיבריה	9	266
רוסה	Rusa	יישוב באיבריה	1	228
רוסו	Ruso, Russo	שם איטלקי	18	295
רפאל	Rafael	עברי מקראי תיאופורי	14	287
שאלי	Schali	משמעות בספרדית	3	244
שאמו	Schamo	יישוב שלא באיבריה	9	267
שאמי	Schami	יישוב שלא באיבריה	9	267
שבתי	Schabitai	עברי ממקור זר	17	294
שונצין	Schonzin	יישוב שלא באיבריה	10	270

שמות יהודי מונסטיר שלא הותירו צאצאים בעיר בזמן המפקד הבולגרי, 1943
(שמות מתולדות קהילת מונסטיר)

שם	שם		
Yosha	33. יושע	Avraham	1. אברהם
Yeni	34. ייני	Avila (De)	2. אבילה (די)
Luca	35. לוקה	Adiges	3. אדיזיש
Leon (De)	36. ליאון (די)	Isformas	4. איספורמאס
Lerma	37. לירמה	Istrumsa	5. אישטרומשה
Mandil	38. מאנדיל	Escalona	6. אישקלונה
Medina	39. מדינה	Albahari	7. אלבחארי
Modiano	40. מודיאנו	Elizafan	8. אליצפן
Mullia	41. מוליה	Alfakim	9. אלפכי(ם)
Molcho	42. מולכו	Aron	10. ארון
Mursa	43. מורסה	Batino	11. באטינו
Mizrahi	44. מזרחי	Bua	12. בואה
Nahum	45. נחום	Buton (De)	13. בוטון (די)
Nahmuli	46. נחמולי	Bishurda	14. בישורדה
Nahman	47. נחמן	Ben-Adon	15. בן-אדון
Niño	48. ניניו	Ben David	16. בן דוד
Sabah	49. סבאח	Ben-Lev	17. בן לב
Sbuli	50. סבולי	Ben Nun	18. בן נון
Sofer	51. סופר	Ben Nahmias	19. בן נחמיאש
Sisa (De)	52. סיסה (דה)	Ben Ezra	20. בן עזרא
Ili	53. עלי	Ben Zion	21. בן ציון
Imanuel	54. עמנואל	Ben Shaul	22. בן שאול
Falcon	55. פאלקון	Gatenyo	23. גאטיניו
Passi	56. פאסי	Gascon	24. גאסקון
Papu	57. פאפו	Gavriel	25. גבריאל
Pesah	58. פסח	Gerassi	26. ג'ראסי
Frances	59. פראנסס	Grassiano	27. גרסיאנו
Perera	60. פרירה	Ger Zedek	28. גר-צדק
Perez	61. פרס	Jain	29. ג'אין
Zadok	62. צדוק	Hovesh	30. חובש
Zurieli	63. צוריאלי	Toledano	31. טולידאנו
Cazis	64. קאזיס	Yosef	32. יוסף

שם	שם		
Capuano	.70 קפואנו	Cativilia	.65 קאטיביליה
Crespin	.71 קריספיין	Calvo	.66 קאלוו
Reuven	.72 ראובן	Cassuto	.67 קאסוטו
Refael	.73 רפאל	Carilio	.68 קאריליו
Schonzin	.74 שונציין	Kovo	.69 קובו

שמות שמקורם ביישובים באיבריה — המפקד הבולגרי, 1943

שם	שם		
Todelano	.18 טודילנו	Alba, Alva	.1 אלבה, אלווה
Talbi, Talvi	.19 טלבי, טלוי	Alboher	.2 אלבוחר
Teso	.20 טסו	Alburase	.3 אלבורסה
Testa	.21 טסטה	Albeda	.4 אלבידה
Majo, Majo (De)	.22 מאיו, מאיו (דה)	Alberaca	.5 אלברכה
Medonsa (De)	.23 מדונסה (דה)	Albalak	.6 אלבלק
Negri, Negrin	.24 נגרי, נגריין	Albenda	.7 אלבנדה
Skajo	.25 סקיו	Alberanes	.8 אלבראנס
Ovadia	.26 עובדיה	Alimendra	.9 אלימנדרה
Posot	.27 פוסוט	Almoslino	.10 אלמוזלינו
Peso	.28 פיסו	Alcob	.11 אלקוב
Faraji	.29 פרג'י	Alkuser	.12 אלקוצר
Pardo	.30 פרדו	Aruesti	.13 ארואסטי
Franco	.31 פרנקו	Arva	.14 ארווה
Calderon	.32 קלדרון	Aroti	.15 ארוטי
Kasorla	.33 קסורלה	Geron	.16 גירון
Rosillio	.34 רוזיליו	Varsano	.17 ורסאנו
Rusa	.35 רוטה		

1. אלבה, אלווה

אלבה דה טורמס Alba De Tormes — עיר במרכז ספרד, דרומית מזרחית לסלמנקה (ביינארט, אטלס מפ' 69.47.41).

אלבה דה יילטס Alba De Yeltes — עיר בספרד אלבה פוסה (Alba Posse) עיר בספרד (Gran Atlas Aguilar).

אלווה Alva — נהר בפורטוגל, קרוב לקואימברה.

Alba שחר, — גלימת כמרים לבנה.

השם De Alva נהג בקרב אצילי-ספרד (עמנואל, מצבות, 511 ; 354 Sangre, Bonnin), היה בה יישוב יהודי ערב הגירוש (ביינארט, אטלס, מפה 69).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אלברטו אלבה — חבר בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י (The Jews Kolonomos, & I, עמ' 102, 105).

מיקי אלבה — חבר המפלגה הקומוניסטית (Kolonomos, & I, שם, 101-102).

משה אלבה — ב-1929 שחקן בקבוצת הכדורגל סיני (לבל, גאות, 172).

נסים אלבה — (מיקי) מ-1934 עמד בראש תנועת תכלת-לבן. מ-1942 פרטיון בהרי מקדוניה ביחידת יאנה סאנדאנסקי (לבל, גאות, 186, 223).

שמואל אלבה — דיין לפני שנת תקכ"א, 1761. חבריו לבית הדין: מרדכי קאמחי ושלמה ן' יקר. הם דנו בפרשת הירצחם של שני יהודים מאלבניה (א. גאטניו, צרור הכסף, א"ה, עיגונא, סימן א').

2. אלבוחר

אלבוחרה Albojera, בערבית **البجيرة** יישוב ואגם בחבל בדח'וס (Badajos), על גבול פורטוגל (Gran Atlas Aguilar).

Albufera, Albuera De Feria — אגם (Gran Atlas, Aguilar). נכתב גם La Albufera, Alpujarra.

Albuquerque — יישוב בנסיכות אקסטרמדורה (Extre Madura) (בער, תולדות, 595).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

בכור אלבוחר — באלול התרל"ב, 1872, הובא לבית הדין עניין חובו לרב דמתא הרב יעקב ישראל בסך אלף שמונה מאות שבעים ושבעה גרוש בשטר משכנתא על בית וגינה וכן בשטר שכירות מאה ארבעים גרוש ושלושים פרוטות (ארדיטי, דברי שמואל, ח"מ, סי' ד', קצ"ט).

דן אלכחאר — בש"ר 1740 עד בבית דין בפרשת מכירת בתיו של היתום שם טוב ארואישטי (גאטיניו, תרומת כסף, ח"מ סי' נ').
יעקב אהרן אלבוחר — ב-1888 תרם להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקלייו, "שנות חיים" (שם, קמ"ד).

ליאון אלבוחר — חבר באגודת הספורט ה'תקוה' (לבל, שם, 187).
שבת אלבוחר — בתשרי תרמ"ה, 1884, העיד על ניסיונו של יצחק נ' יקר לקדש במרמה את שרה בתו של יוסף קאלדירון נ.ע. (ארדיטי דברי שמואל, אה"ע, סי' ד', קכ"ה).
נסים אלבוחר — חבר בברית הנוער הקומוניסטי סקו"י ובמפלגה הקומוניסטית (Kolonomos & שם, I, 102, 105, ריסטסקי, שם, 49).
שמואל אלבוחר — בתרל"ב, 1872, ערב לשטרות החוב של בכור אלבוחר לרב דמתא ר' יעקב ישראל (ארדיטי, דברי שמואל, ח"מ, סי' ז', קצ"ט).
השם נהג בספרד יהודה אלבוחרקי — אלונסו די לה קאייה (Calle) היה חייב ליהודה אלבוחרקי, תושב אירומברדה חמש פגינות של שיבולת-שועל. יהודה אלבוחרקי מסר את החוב לדיאגו ואסקאס (בינארט, גירוש 158-159).
ברתלומה ד'אלבקר — נציב-המלך לענייני נשק היהודים. היה מעורב בפרשה של שלמה פרנקו שהגיש ב-1470 זכות לפטור ממיסים 'Firma De Derecho' ולא קיבל (אסונסיון בלסקו מרטינס, גירוש, דור גירוש, 172).

3. אלבורקה

אלבאראסין Albarracin — עיר בממלכת אראגון צפונית-מזרחית לקוהינקה, ספרד (בינארט, אטלס מפ' 101.69.42). היה בה יישוב יהודי לפני הגירוש (בינארט, אטלס, מפה 69).
אלפֶרְצָה — נהר, צפונית-מזרחית לטולידו (אשתור, קורות, ב, 143).

4. אלבידה Albeida

כינויה של סרגוסה בפי הערבים: אַלְמֵדִינָה אַלְבִּידָה, על שם חומתה הלבנה.
אֵל ה' היידוע בערבית *بيضة* — לבנה *أبيضة* — הלבנה (אשתור, קורות, א', 218).
بيضة الإسلام — פִּיֶדַת אֶלְאֶסְלָאם העדה המוסלמית, קהל המוסלמים.
אלבידה אֵל — ה' היידוע. פְּדִי, פְּדִין — בית דין.
Alvedin, Alvedi — שוטר יהודי ששימש בורר כתביעה משפטית בין יהודי לנוצרי (בער, תולדות, 62).
Vedi, Alved, Bedin, Albedin — תובע ציבורי, שופט (בער, תולדות, 144).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם דוד אלבידה — חבר הוועדה לגיוס רב ראשי למונטסטר (לה איפוקה, 12 במאי 1908).

השם נהג בספרד — יעקב אלבידאנו מאוליט — סיפק מצרכי מזון לבית המלך בנאבארה (Navarra) (עסיס, יהודי, 73).

5. אלברכה

אלפֶרְצָה — נהר מצפון-מערב לטולידו (אשתור, קורות, ב', 143).

La Alberca, La Alberca De Zan Cara יישובים בספרד.

בערבית: **ألب** — ה' היידוע **بركة** — בריכה **ألبكة** — הברכה.

ברכה — Baraha אצל האנוסים מובנה: קידוש, צורת הקידוש ולעתים תפילה סתם. Fasiendo Baraha Con Baso De Taça De Vino (פסק הדין במשפט חואן דיאס דונסול). (בינארט, אנוסים 299).

6. אלבלק Albala

אלבלטי דה סינקה Albalate De Sinca — עיר בממלכת אראגון, מזרחית לסרגוסה (בינארט, אטלס, מפ' 47.42).

Albala — יישוב בחבל ברחוס בין טרוחיו לקסארס (עדות אמריקו אלבלה שביקר במקום).

Albala Del Cavdillo.

Albalat De La Ribera.

Albalat Deis Sorells (Aguilar, שם).

בספרדית Albala En Blanco — שטר מאת המלך. בהנהגת הקהל בקסטיליה הנהיגו להחתים על שטר חלק. ראשי הקהל רשמו את שם הנדון ומסרו את השטר לתליין להוצאה לפועל (בינארט, יהדות מורשת ספרד, 31).

בערבית **بلغ** — הגיע **بلغة** — ריטוריקה, אומנות הדיבור. המשיג, הדברן, הריטוריקן.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם אלבלא — ב-1888 תרם להוצאת ספרו של רפאל אברהם אישקאלייו "שנות חיים" (עמ' קמ"ד).

זאקי ביי אלבלה — נשיא הטריבונל המסחרי במונטסטר. ב-1908 מונה לממונה כללי על הסחר בעיר סמסון (לה איפוקה, 14 בפברואר 1908).

סול מתתיהו אלבלה — תרמה לחברת 'אהוב את המלאכה' (לה איפוקה, 9 ביוני 1908).

שלמה אלבלה — סוחר עורות ממונסטיר. ב־1592 ביטח הסוכן שלו ברגוזה, שלמה אוהב, גליל אחד של משי ששוויו עשר וחצי יריעות מעובדות של עורות עיזים שאותו הטעין בנמל רגוזה למשלוח לאנקונה (המר גולדנר, סוחרים, ימי הסהר, עמ' 82).

שרה מירקאדה אלבלה — תרמה לחברת 'אהוב את המלאכה' (לה איפוקה, 9 ביוני 1908).

השם נהג בספרד — יעקב אלבלה — מאראגון. בשנת 1273 קיבל פריבילגיה שלא לשלם יותר מ־1/15 מן המס הכולל למשך עשר שנים (יום טוב עסיס, תסיסה, 138, הערה 3).

יעקב אלבלה — רופא מאלמוניה דה דוניה גודינה (La Almunia De Doña Godina). במחצית השנייה של המאה ה־17 נשא לאישה את סטי, אחותו של הרופא יוסף אלעזר מסרגוסה (אסונסיון בלסקו מרטינס, גירוש, דור גירוש, הערה 97, עמ' 171).

יצחק בן אלבליה — מחכמי ספרד במחצית השנייה של המאה ה־17. קשר קשרים אישיים עם חכם אשכנזי מצרפת בשם פרגורס או פרגרוס (אברהם גרוסמן, בין ספרד לצרפת, גלות אחר-גולה, עמ' 83).

7. אלבנדה

Albendea — יישוב בספרד מזרחית ל־Aguilar Valdeoliva (שם).

Albelda De Iregua — יישוב בספרד דרומית ל־Aguilar Logrono (שם).

הל' והנ' מתחלפות בפיהם של יהודי מונסטיר.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם אלבנדה — ב־1894 שימש חבר הנהלה של חברת "עוזר דלים" (א"א, B-13).

אברהם אלבילדה — בתקכ"א, 1761 העיד בבית דין בפרשת הירצחו של יעקב בכ"ר אבשלום הכהן (די בוטון, 'מחזה אברהם', סי' חי).

אברהם, יוסף דוד, מירקאדו ופנחס אלבילדה — ב־1888 תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקליי "שנות חיים" (עמ' קמ"ג).

דוד אלבילדה — בתקכ"ל, 1772, העיד על הירצחם של אביו אברהם ושל אברהם בן-יקר (מודיאנו, ראש משביר, א"ה, סי' ט"ו).

פנחס אלבנדה — 1925 חבר אגודת הספורט 'התקוה' (לבל, שם, 187).

השם נהג בספרד — משה אלבילדה — נזכר בדרשותיו של הרב יוסף גרשון ב"ר מאיר גרשון ס"ט. נקרא גם גרשון בן גרסון (יוסף הקר, לדמותם, ספונות י"ז, 70). מראשוני המתיישבים בתוגרמה (הסולטנות העות'מאנית) בדור הגירוש (רוזניס, דברי, א, 63).

8. אלבראנס Albaranes

שם ספרדי ממקור ערבי נכתב גם: Elbrahnes, Elbranes, Brahnes, Baranes (Laredo, שם עמ' 269).

השם Baranes קיבל מובן עברי ברהנס (Saga, Toledano, 40) הרי הפיריניאים בערבית, Baranes, Albaranes נהר מצפון למארידה. (א. אשתור, קורות, 232). (Aguilar, שם). אל — ה' הידוע בערבית. برنسى — מעיל עם ברדס برانسى — מעילים עם ברדסים.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם אלבראניץ — ב-1888 תרם להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקלייב "שנות חיים" (שם, קמ"ד).

אברהם אלבראנס — חבר באגודת הספורט ה'תקווה' (לבל, שם, 187).

השם נהג בספרד — משה אלבראניס — רב, ממגורשי ספרד ב-1492. השתקע בפאס. נמנה על ארבעת המחוקקים של הקהילה הספרדית בעיר. חתום על תקנות המגורשים במרוקו שתורגמו ללאדינו ונכתבו בסיון 5254, 1494 (Laredo, שם, 270).

9. אלימנדרה Alimendra

Almendares — נהר בספרד.

Almendra — שקד בספרדית.

10. אלמוסלינו Almosnino, Almoslino

נכתב גם בצורות: Almosnino, Almosnino (Laredo, שם, 296).

מן — Almazan — עיר בממלכת קסטיליה (ביינארט, אטלס, מפ' 47, 69, 71). היו בה יהודים בזמן הגירוש.

Almosnino — אלמוסנינו הדרשן (Moisis, P. 10).

Almosnero — אלמוסנרו בעל צדקה (Laredo, שם, 296).

Almouzni — אלמוסני מי שנמנה על בני השבט סנוסי באלג'יריה (Laredo, שם, 139).

Elmoslino — שם שנהג גם אצל הנוצרים הספרדים (רוזניס, שם, א', 275).
 השם Almosnino — נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 355).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יצחק אלמושנינו — בשכ"ג 1567, טבע בים בדרך מפיסא לראגוזה (ששון, תורת אמת, שאלה ד').

השם נהג בספרד — אברהם אלמושנינו — מהואסקה Huesca, מומר ששב ליהדות. שמו הנוצרי Juan De Ciudad. ב-1489 הוצא להורג בשריפה. סבו של הרב משה אלמושנינו מסלוניק (בער, תולדות, 481, 535).

שמואל אלמוזנינו — מדור הגירוש. כתב על תפקידה של הפילוסופיה כאמצעי תקשורת עם הנוכרים. 'שמי שבטנו מלא מלחם ובשר, לימוד התורה מושרש בפינותיה, שרש בל יצען בל יסע יתדותיו לנצח, יש ללמד הפילוסופיא, לעסוק בחכמת הגיון על כל פנים' (בן ששון, דור, ציון כ"ו, 61).

11. אלקוב Alkob

Alcoba — יישוב בספרד (Aguilar, שם).

Alcovy — נהר (Rio) (Aguilar, שם).

12. אלקוצר Alcocer

יישובים ואתרים בספרד ובפורטוגל שהמילה **قصر** (ארמון), משמשת לה יסוד:

קסאר דו פולמירו Cazar De Polmero — עיר בספרד, צפונית לפלנסיא Falencia.

ריאל קסאר Real Cazar — עיר בספרד דרומית מזרחית ממרידה Mareda.

אלקסאר דו סאל Alcazar Du Sal — עיר בדרום פורטוגל צפונית מזרחית מסנטיגו דר קאסון (ביינארט, אטלס, מפ' 41, 59).

פואיבלה דה אלקוסר Puebla De Alcocer — עיירה באקסטרמדורה (ביינארט, פרקי, 629).

אלקסאר, בלוסנה (Lucena) — עיר בדרום ספרד. באנדלוסיה, 80 ק"מ מקורדובה. יש טירה בשם אלקסאר (אינציקלופדיה עברית כ"א 498-499).

אלקאיסיריאה Alcaiceria — שוק מקורה במורסיה (Murcia). עיר בדרום מזרח ספרד (אינצ' עברית, כ"ב 868).

אלקסאר — שוק בקאדיס (Guadix), עיר בדרום-מערב ספרד (מריה אנטוניה דל-בראבו, יהדות, 41).

אלקייסריה Alcaiceria — שוק מקורה במלגה (Malaga), אותו נעלו בלילה (אשתור, קורות, ב', 28).

מערבית אל ה' היידוע قصير ארמון קטן, מצודה קטנה القصير המצודה הקטנה.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם אלקוצר — בתקכ"ד, 1763, חתם על צוואת-ירושה של רפאל ארואסטי ממונסטיר. (די בוטון, מחזה אברהם, סי' ל"ג).

אברהם יצחק, ובכור בנימין אלקוצר — ב-1884 תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקלייו "שנות חיים" (שם, קמ"ד).

מצליח אלקוצר — בתרפ"ו, 1925-1926, נשלח ממונסטיר לירושלים בכדי ללמוד בבית הספר התורה והמלאכה של חברת 'כל ישראל חברים' (חכ"ח) (אוע"ס, שם). השם נהג בספרד — ד"ר אלקוסיר וד"ר די טלבריה — קיבלו מינוי מהאינקוויזיציה בעניין משכורותיהם של אלונסו דה וילאריאל ואלונסו די דיספידוס (בינארט, אנוסים, 72).

פרנאנדו די אלקסאר — לפני שהמיר את דתו היה שמו שלמה אדרוק Adroque. ביקש עם קבוצת יהודים ששבו מפורטוגל לספרד לרכוש בחזרה את נכסיהם שנמכרו ערב הגירוש (בינארט, גירוש, 349-351).

13. ארואסטי Aruesti

יַארוואס Huervas — עיר בספרד, דרומית מביח'אר (בינארט, אטלס מפה 41).

Ervas Grande — יישוב בספרד (Aguilar, שם).

Aiquilles De Arves — יישוב בספרד (Aguilar, שם).

רואסטה — כפר בגדה השמאלית של נהר אראגון בין חאקה לבין סנגסה (אשתור, קורות ב, 153).

Hierba — בספרדית, עשב, דשא, חציר.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם ארוושי — בתקל"ג, 1773, העיד בעניין התרת עגונה (נחמיאש, 'הון רב', חלק שני, אה"ע, סי' נ').

אברם שמעיה ארואסטי — תרם לעוזר דלים. 'נומבריס', 'לוח מבית כנסת' 'עוזר דלים' (קולונומוס, פתגמים, תצלום 18).

אברהם יוסף ארואסטי — ב-1942 בא מסקופליה למונסטיר. נותר בעל-חוב לקהילת סקופליה, בסך 2560 לְבוֹת (Kolonomos & שם, 101).

- אהרן ארואסטי — חבר במפלגה הקומוניסטית (Kolonomos & שם, 101). מ-1942 פרטיזן בהרי מקדוניה. נפל בקרבות (לבל, שם, 223).
- אלברט ארואסטי — חבר בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י (Kolonomos & שם, I, 102, 104).
- אלעזר ארואסטי — ב-1888 גזבר משמרה של קוראי 'תיקון כרת', תרם להוצאת ספרו של הרב רפאל חיים אישקליי "שנות חיים" (שם).
- דאריו ארואסטי — פעיל בשומר הצעיר (לבל, שם, 184). ב-1943 חבר הוועד למען המאבק (Kolonomos & שם, 103).
- חיים בכ"ר יעקב ארואסטי — גזבר התנועה הציונית 'התחיה' וגזבר קק"ל (לבל, שם, 168).
- חיים בכ"ר שם טוב ארוויסטי — בתקב"ל, 1762, נרצח. בית דין עסק בהתרת אלמנתו מעגינותה בש"ר, 1740, (נחמיאש, הוץ רב, חלק שני, אבן העזר, סימן ג').
- חיים, משה, יעקב חיים, יקותיאל שלמה, רבקה ושמעיה ארואסטי — ב-1888 תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל חיים אישקליי "שנות חיים" (שם, קמ"ג-קמ"ד).
- חיים ש. ארואסטי — חבר הוועדה לגיוס רב ראשי למונסטיר (לא איפוקה, 17 במאי 1908).
- חיים שמעיה ארואסטי — תרם ל'עוזר דלים' נלב"ע (נלקח לבית עולמו) אלול (?) (קולונומוס, פתגמים, תצלום 18).
- יוסף ושמעון ארואסטי — נמלטו מביטולה לאלבניה ולחמו בה כפרטיזנים (לבל, שם, 223).
- יעקב ויוסף ארואסטי — בתקכ"ד, 1763, התגוררו בסמוך לבית כנסת אראגון (די בוטון, מחזה אברהם, סי' ל"ג).
- יקותיאל ש. ארואסטי — חבר הוועדה לגיוס רב ראשי למונסטיר (לה איפוקה, 17 במאי 1908).
- ישועה ארואסטי — בת"ק, 1740, קנה בתים מהיתום שמטוב ארואסטי באמצעות האפוטרופוס שלמה ארואסטי. העסקה בוטלה בהוראת בית דין (בנבנישתי גאטניו, תרומת כסף, חומ', סי' ז').
- מאיר ארואסטי — ב-1888 התקיימה בביתו קריאת 'תיקון כרת' (אישקאליי, שנות חיים, קמ"ד).
- משה ויוסף ארואסטי — חברים באגודת הספורט 'התקה' (לבל, שם, 187).
- סנטו ארואסטי — אסף כספים למרד המקדוני נגד הטורקים ב-1903 (קולונומוס, שם, 183).
- אלברט ארואסטי — חבר בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י. במרס 1943 נמלט

ממחנה 'מונופול' בסקופליה (Matkovsky, A History, 104, 102, I, Kolonomos &),
(147).

פריסיידה אשת לוד ארואסטי — תרמה ל'עוזר דלים', 'נומבריס', (קולונומוס, שם, שם,
תצלום 18).

רפאל שם טוב ארואיסטי — בתקכ"ד, 1763, הוריש את ביתו וחנוותו בחצר ק"ק
אראגון לנכדו שם טוב ארואסטי (אברהם די בוטון, מחזה אברהם, הלכות מתנות, סי'
ל"ג).

שלמה ארואסטי — דיין. חבריו בבית-הדין: שמואל יאושע, ושבת קמחי.
שלמה ארואסטי — חבר הוועדה לגיוס רב ראשי למונסטיר (לה איפוקה, 17 במאי
1908).

שם טוב ארווישטי — בתקכ"ד 1763, חתם על צוואת ירושה של רפאל ארואסטי (די
בוטון, מחזה אברהם, סימן ל"ג).

השם נהג בספרד — שאול ארוואס (Arroes) — ייצג את יהודי קלעת איוד
(Calatayud) במו"מ עם סוחרים מגינואה, ברצלונה וולנסיה להסעת יהודים בספינות
מספרד לארצות אחרות בימי הגירוש (בינארט, גרוש א, 230).

14. ארווה Arwa מארוואס Huervas, עיר בספרד, דרומית מביח'אר
(בינארט, אטלס 41).

15. ארוטי Aroti

יישובים בספרד: La Hureta De Elche, La Huerta, La Huerta De Murcia, La
Huerta Del Rey, La Huerta De Ganoin, La Huerta De Valencia, La Huerta Valde
(Gran Atlas Aguilar) Carabanos.

במסמכים מימי-הביניים נכתב השם: Arrueti, Aroti, Arruet, Rueti, Arueti, Arrut,
(Laredo, שם, 375).

ארוֹאֶטָה Aruete — שם משפחה שנהג אצל הנוצרים בספרד ואומץ גם על ידי יהודים
(רוזניס, א, 275). מוצא המשפחה מפאמפלונה, נאבארה (יום טוב עסיס, יהודי, עמ' 17,
הערה 39).

רוֹטָה Rota — עיר במפרץ קאדיס שבספרד (דוד קורקוס, יהודי, ספונות 10, עמ' 10).
Ruta El Yahud מצודה יהודית עתיקה בחבל סרגוסה. (Laredo, שם, 375).

רוֹטָה Rota — סימן האופן (גלגל) (Rota) שיהודי אַראַגוֹן נשאו על בגדם (בער, שם,
110).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

משפחת ארוטי — יסדה את בית הכנסת 'עוזר דלים' שהכנסותיו קודש לקופת חולים עוזר דלים (רפאל קמחי, זכרונות, א"א, B-13).

אסתר ארוטי — חברה בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י (Kolonomos & שם, I, עמ' 102, 105).

יוסף אלרויטי — דיין בשכ"ו, 1566. חבריו לבית הדין: יוסף איסקאלונה ואהרן בכ"ר משה (אדרכי, דברי ריבות, שאלה א, עמ' ב').

יצחק אברהם ארוטי — תרם ל'עוזר דלים' נלב"ע 5690, 1930. נומברס, לוח בבית כנסת 'עוזר דלים' (קולונומוס, שם, תצלום). הקדיש בית לחברת 'עוזר דלים' לע"נ (לעילוי נשמת) אביו אברהם יצחק ארוטי (קולונומוס, שם, תצלום 15).

יצחק ארוטי — חבר הוועדה לגיוס רב לקהילת מונסטיר (לה איפוקה, 17 במאי 1908).

בן ציון ומרדכי ארוטי — בתרמ"ה, 1884, העידו על נסיונו של יצחק בן יקר לקדש במרמה את שרה בת ר' יוסף קאלדירון ז"ל (ארדיטי, דברי שמואל, א"ה סי' ד', קכ"ה).

יוסף אלרויטי — בשנת השכ"ג, 1563, דיין. חבריו לבית-הדין: יוסף בכ"ר שלמה אדיג'יס, יודה אלפאקי (הרשד"ם שו"ת חמ' שאלה קמ"א).

קיבל עדות על טביעתו של חיים ד'אבילה בחוף ויניציאה (הרשד"ם, שו"ת, אבן העזר, שאלה ס"ט).

יוסף ארוטי — בשנת השכ"ו, 1866, דיין. חבריו לבית הדין: יוסף איסקאלונה, אברהם בכ"ר משה (אדרכי, דברי ריבות, שאלה א').

השם נהג בספרד — אשאך ארואט — נמנה עם בני קהילת קלעת-איוד (Calatayud) שנזכרו במכתבו של הנסיך דון אלפונסו מסרגוסה אל ההגמון של קלעת-איוד בו נדרש ההגמון לשים קץ להטרדת היהודים.

דון ינטו ארואטי — חבר ועד קהילת סרגוסה (Zaragoza) ב-1397. ממטילי מס היין והבשר על בני הקהילה. ב-1402 נזכר בין העושים לקיום אסיפה כללית בבית-הכנסת בטרזונה (Laredo, שם, 376).

סמואל רואטי — אשתו אלגרה ובניו משה וג'מילה וכן סול ארואטי אשתו ארדוניה ובניו משה ישמעאל ויעקב, ועוד רבים אחרים נמלטו מספרד בספינה, נכלאו על ידי פיראטים בניצה, ונפדו במרסייל בקיץ 1492. (Laredo, שם, 367).

16. גירון Geron

מגירונה Gerona — עיר בספרד צפונית לברסלונה.

Gerona — מחוז בצפון-מערב ספרד מימי הוויזיגוטים (ביינארט, אטלס, מפות 11, 13, 28, 29, 41, 42, 44, 47, 54, 57, 69).

השם Giron נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 362).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

חכם גירון — חכם גירון (שמו הפרטי אינו ידוע). שימש חכם ומורה בתלמוד תורה של מונסטיר (קולונומוס, שם, 158, תצלום 30).

17. ורסאנו Versano

ברסלונה — Barcelona (ברסה בשמה הקדום) קטלוניה, ספרד. (ביינארט, אטלס, מפות, 11, 13, 15, 17, 22, 28, 29, 37, 38, 39, 41, 42, 44, 45, 47, 54, 57, 65, 69, 75, 92, 101). נקראה גם בַרְסִינֹו Barcino (אנצ' עברית, ברצלונה, ט', 914).

ג'ון וורסאנו Gon Versano — באפוליה, צפון-איטליה (Moisis, שם, 16).

Barceko נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 356).

18. טודילנו Todelano, מטודילה Tudela, נבארה, ספרד

(ביינארט, אטלס, מפות: 11, 17, 28, 29, 37, 41, 46, 47, 57, 69, 101). ב-1170 העניק המלך סנצ'ו החכם זכויות ליהודי העיר ונתן להם במתנה חלקת-שדה לבית עלמין (H. Beinart, Introduction, Sefarad, 178), היה בה ישוב יהודי בזמן הגירוש (ביינארט, אטלס, מפה 69).

בארכיון העיר בטודילה נשמרו פרוטוקולים של ישיבה אחת של בית-הדין היהודי מן המאה ה-17 (תצלום 108, H. Beinart, Introduction, Sefarad).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

מורדו טודילאנו — חבר המפלגה הקומוניסטית (& Kolonomos, שם, I, 101, 102).
מרדכי טודילאנו — מ-1942 פרטיזן בהרי מקדוניה. נפל בקרבות (לבל, שם, 223).

השם נהג בספרד

בנימין בן יונה מטודילה — נוסע ותייר. חי במחצית השנייה של המאה ה-17. יצא למסעותיו מעירו טודילה בין השנים 1159-1167 וחזר לעירו ב-1172-1173. ביקר בערי פרוכאנס ובין השאר גם באנטיוכיה, צור וצידון, ארץ ישראל, איראן והגיע עד לסין. הוא תיאר בפרוטרוט את שראו עיניו בספרו 'ספר המסעות', הנחשב לספר החשוב ביותר בהיסטוריה היהודית והכללית בתקופתו. ספרו ראה אור לראשונה בהוצאת א. שונצ'ינו בקושטא בש"ג 1543, ולאחר מכן בהוצאות רבות אחרות. תורגם לרוב השפות האירופיות (אנצ' עברית, ט', 142-144).

19. **טלבי, טלוי** Talvi, Talbi מן העיר טאלווירה דה לה ריינה Talavera De La Reina, מערבית לטולידו (ביינארט, אטלס מפות: 28, 41, 69, 71).

לא רחוק משפך הנהר אלֶבְרֶצ'ה אל הנהר טאכו (אשתור, שם ב', 143). העיר נכבשה בריקונקוויסטה במאות הי"ג-י"ד. היה בה יישוב יהודי עד לגירוש (ביינארט, אטלס, מפה 69). ב־1474 שילמו יהודיה לכתר מס בסך 2,500 מרבידים וב־1491 מס מיוחד לכיבוש גרנדה בסך 52,000 מטבעות זהב קסטיליאנים (ביינארט, אטלס, 59). לפני הגירוש היו בעיר 168 משלמי־מס שעסקו ברפואה, בצורפות, בחנוונות ובמלאכה (בער, שם, 137). טלווירה היתה מקום מושב האינקוויזיציה בשנים 1486-1527 (ביינארט, פרקי 323).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אהרן טאלבי — בתצ"ח, 1738, העיד בבית־הדין בפרשת הירצחו של משה חסון (יצחק שאנג"י, בארות המים, אה"ע, סי' כ"ו).

איספרנסה אשת דוד טאלבי — תרמה ל'עוזר דלים', נלב"ע 5675, 1915. (קולונומוס, שם, שם, תצלום 18).

דוד יעקב טאלבי — תרם ל'עוזר דלים' נלב"ע 5697, 1937. (קולונומוס, שם, שם, תצלום 18).

יצחק טאלבי — העיד בבית דין בכ"ד בסיון, שנת התצ"ח, 1738, בעניין רצח משה חסון (ן' שאנג"י, בארות המים, א"ה, עיגונא דאתתא, סימן כ"ו).

רפאל טאלבי — בשנים 1928-1932 למד בבית המדרש לרבנים בסרייבו. קיבל תואר מוסמך לקבל משרת ממלא מקום רב, ומורה בכת־ספר עממיים ותיכונים (לבל, שם, 122).

השם נהג בספרד

ד"ר די טלכירה וד"ר אלקוסיר — קיבלו מינוי מהאינקוויזיציה בעניין משרותיהם של אלונסו די וילאריאל ואלונסו די סיספידוס (ביינארט, אנוסים, 72).

ח'ואן די טאלווירה — מומר. ב־1485 ניהל ויכוחים משפטיים ותביעות נגד יהודי קסטיליה (ביינארט, גירוש, עמ' 394-399).

יוסי די טאלווירה — אחיו של המומר ח'ואן. הוא, אחותו וגיסו יוסי קאטלאן נשאר נאמנים ליהדות (ביינארט, גירוש, 395). התלונן בפני הכתר שיהודי סיגוביה והמלכות כולה ביקשו לקטול את אחיו בשל התביעות שהגיש נגדם (ביינארט, שם, 396).

20. טֶסו

מֵן הַעִיר טֶסוֹ Tejo.

בספרדית — טֶסוֹ Tejo בפורטוגלית. עיר בפורטוגל על גבול ממלכת קסטיליה (ביינארט, אטלס, מפות: 28, 29, 59).

(Tejo De Estuario, Aguilar, שם).

Teson — בספרדית התמדה, שקידה. (הספרדים והיהודים יוצאי ספרד אינם מבטאים את ה-N בסוף המילה).

21. טסטה Testa

מֵן הַעִיר טאוסטה — Tauste בספרד, צפונית-מערבית לסרגוסה (ביינארט, אטלס 42, 47, 69).

שם שנהג אצל היהודים בספרד נכתב Testa ומובנו ראש (רוזניס, א, 273).

בני המשפחה מקלעת-איוד המירו דתם לנצרות (רוזניס, א, 304).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם טסטה — בתרפ"ו, 1926, פנתה אגודת 'התחיה' אל ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים בירושלים בבקשה לטפל ברישיון עלייה לאברהם טסטה (אוע"ס, שם).

אהרן טסטה — חבר המפלגה הקומוניסטית (& Kolonomos, שם, 101-102).

אהרן ויצחק טיסטה — ב-1888 תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאליי "שנות חיים" (שם, קמ"ד).

יצחק טיסטה — ב-1888 שימש גזבר בכיתה של תיקון כרת (אישקאליי "שנות חיים", קמ"ד).

נסים טסטה — ארזי — 1916-1981. חבר השומר-הצעיר בביטולה. ב-24 באפריל 1939 עלה לארץ ישראל באוניית מעפילים והצטרף לחבריו בקיבוץ שער-העמקים. באפריל 1944 צנח ביוגוסלביה (סרביה) ושבר את רגלו. נפטר בקיבוץ (לבל, שם, 223, 226).

22. מאיו מאיו (די) Majo, De Majo

Majo — נהר בספרד (Aguilar, שם).

Majo — מפרץ (Aguilar, שם).

Major — האי מיורקה, גדול האיים הבאליאריים (ביינארט, אטלס, מפה 101). השם נהג בקרב הנוצרים בספרד ואומץ על ידי היהודים (רוזניס, א, 276). השם נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 364).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם די-מאיו — לפני תקכ"א, 1761, העיד בפרשת הירצחו של יעקב בכ"ר אבשלום הכהן (אברהם בוטון, מחזה אברהם, סי' י"ח, יוסף שמואל מודיאנו, ראש משביר, אה"ע, סי' ח').

אברהם בנימין, יוסף ושמעיה מאיו — ב-1888 תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאליי "שנות חיים" (עמ' קמ"ג-קמ"ד).

וידה יצחק מאיו — תרמה לחברת 'אהוב את המלאכה' (לה איפוקה, 19 ביוני 1908). מרסל די מאיו — חבר בתנועה הציונית 'תכלת-לבן'. לחם בהרי יוון במלחמת העולם השנייה, נפל בקרב (לבל, שם, 186, 223). חבר במפלגה הקומוניסטית (Kolonomos & שם, I, 101-102).

משה די מאיו — בהת"ג, 1643, רב דמתא (אישטרושא, מגן גיבורים, שותפים בקרקע ומסים, לח').

משה די מאיו — 1687, דיין. חבריו לבית הדין: יהודה קאשוטו ומשולם הלוי (יצחק חנן, בני יצחק, חו"מ סי' ז'; פרחיא, פרח מטה אהרן, ח"ב, סי' כ"ב).

שמואל אבימאיו — 1550, העניק את עבדו פרנסיסקו מאורו, בן 18, במתנה לסוחר ממילאנו שהתגורר בוונציה (לבל, שם, 88).

ר' שמעיה די מאיו בתל"ב, 1672, דיין. חבריו לבית הדין: יעקב אלישע לבית חזן, מנחם רוסו (קובו וחנדאלי, שני המאורות, שו"ת, סי' ח').

השם נהג בספרד — שם טוב אבן מאיו מויליאלפנדו Villalpando — נותר חייב לגארסיה די מאטאנסה סך של 54,000 מרובדים שזמן פרעונם היה 17 ביוני 1492. (בינארט, פרקי, א', 175).

23. מדונסה (די) De Medonsa, שיכול אותיות מן Mendosa.

Mendez — עיר בחבל ליריאה Lerea, בפורטוגל (Laredo, שם, 821, Aguilar, שם).

מינדרסה Mendaza, Mendaca — שם מקום בנבארה (עסיס, יהודי, 204).

Mendes Nuñez — יישוב בספרד (Aguilar, שם).

מקור השם בבית-המלוכה של סְלֶנוֹבָה (Celanova) בגליסיה (בנבסה, שלבים, פעמים 60)

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אלדד דה מדונסה — רופא שיניים. נולד בסלוניקי והשתקע במונטסטיר לצורכי עבודתו (קולונומוס, פתגמים 181-182).

השם נהג בספרד

אלוואר נונייס דה מנדוסה — מומר מחואטו. ביהדותו נקרא יצחק כהן, טען שבנה את בית-הכנסת של הקהילה מכספו. בית הכנסת ובתים אחרים שהיו בבעלותו נמכרו כשישב בכלא והוא תבע את דמיהם (בינארט, גירוש, 71, 233-234).

פדרו גונסאליס דה מנדוסה — קרדינל. ב-15 ביוני 1492 הטביל לנצרות את רב החצר של יהדות קסטיליה, אברהם סניור (בינארט, גירוש, 30, 77, 80, 87, 92, 246, 326, 429, 468, 473).

24. נגרי נגריין Negri, Negrin

Negraira, מחוז גליסיה בספרד.

Nagari כפר ליד בורגוס, ספרד.

Nagera במחוז לוגרוניו Logroño, ספרד. נכתב גם: Negri, Nagri, Nagari, Najari, (Laredo) Negre, שם, 860).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יצחק ניגריין — בתשרי תרמ"ה, 1884, דיין. חבריו לבית-הדין: יעקב רפאל יוסף ישראל ורפאל חיים אישקאליו (ארדיטי, דברי שמואל, אה"ע, סי' ד', קכ"ה).

משה נגריין — בניסן תר"מ, 1880, דיין. חבריו לבית-הדין: יעקב בכ"ר מרדכי הכהן ויצחק גבריאל הכהן (דברי שמואל, אה"ע, סי' ה', קכ"ו).

השם נהג בספרד

אשאך נגרי ויעקב אַרְפּוֹל Arrepoll — ב-1394 מונו על ידי המלכה דונה ויאולנטה לחלק את המס שהוטל על הקהילה בטרואל Teruel בין יהודי העיר. (Laredo, שם, 818, 861)

דוד נגרו (בן גדליה בן יחיא) — עשה בשליחות דיפלומטית מטעם ג'ואן הראשון בפורטוגל ובקסטיליה. ז'ואן לקח את דוד נגרו לקסטיליה והפקידו על כל היהודים במלכותו ומינה אותו לחבר במועצת-המלך (בער, תולדות, 228).

יעקב נגרי — פרקליטם של יהודי ח'אטיבה (Jativa). נזכר ב-1306 במכתב בעניין חלוקה מחודשת של המיסים (Laredo, שם, 818, 860).

ששון נג'ארי ואחיו יצחק מטרואל Teruel — נזכרים במכתב של הנסיך דון חואן מ-6 בדצמבר 1382. בניו ששון, שמואל וז'נטו היו חוכרים לגביית שכר דירה במלכות אראגון (Laredo, שם, 861).

25. סקיו Skajo נכתב גם אישקאליו, Iskalio — על גדות הנהר אַלְבְּרֶצְ'ה (א. אשתור, קורות, ב', מן העיר אסקלונה Escalona — עמ' 143); אסקלונה, אראגון בספרד, צפונית-מערבית לטולידו (ביינארט, אטלס, מפ' 41, 57, 69, 71). הקהילה נפגעה בפרעות קנ"א, 1391 (ביינארט, אטלס, מפה 57). היה בה יישוב יהודי במאה הט"ו (ביינארט, אטלס, מפה 69).
אסקלונה דל פּראדו — Escalona Del Prado (Aguilar, שם).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

משה אברהם אישקאלייו — בניסן תר"מ, 1880, העיד בבית דין בפרשת שידוכיה של לאה קאסורלה עם האלמן משולם משה פיסו (ארדיטי, דברי שמואל, אה"ע, סי' ה, קכ"ו).
רפאל אברהם אישקאלייו — ב' 1888 יצא לאור ספרו "שנות חיים" (שאלוניקי, 5648).
רפאל חיים אישקאלייו — בתשרי, תרמ"ה, 1884, דיין. חבריו בבית הדין: יעקב רפאל יוסף ישראל ויצחק ניגרין (ארדיטי, דברי שמואל אה"ע, סי' ד', קכ"ה).

26. עובדיה Ubeida

אובידה — עיר בממלכה קסטיליה צפונית לממלכת גרנדה (ביינארט, אטלס, מפות 41, 47, 57, 69, 71).
Obeida — עיר מזרחית ל-Jaen הקהילה נפגעה קשה בפרעות קנ"א, 1391 (ביינארט, אטלס, מפה 57).
Obeido — עיר בממלכת ליאון, צפונית לעיר ליאון. פעל בה בית דין של האינקוויזיציה (ביינארט, מפות, 28, 41, 69, 101).
Oveido — עיר בפורטוגל על שפת האוקיינוס האטלנטי (פיינגולד, רופאים, פעמים, 68).
עובדיה במקרא עבדיה, עבדיהו מן השורש עבד פלח והסיומת התיאופורית יה או יהו. שם של נביא בישראל ושל עוד שישה אנשים הנזכרים במקרא. עובד יה שמשו ועושה רצונו של אלוהים. שם פרטי שנעשה שם משפחה.
בתרגומו עבדאללה שימש כשם הפרטי של יהודים בארצות המזרח כגון עבדאללה סומך בעירק, וכן כשם פרטי אצל הערבים כגון: **عبدالله ابن حسين**, מלכה הראשון של ירדן.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם עובדיא — בתצ"ח 1738, עד בבית דין בעניין הירצחו של משה חסון (ן) שאנג'י, בארות המים, א"ה, עיגונא דאתתא, סימן כ"ו).

אברהם עובדיה — 1820 חלפן, אחד הערבים לשוחטי העיר וקצביה (קולונומוס, שם, 185).

אסתריה עובדיה — חברה בסקו"י (ברית הנוער הקומוניסטי היוגוסלבי). ב-1942, פרטיזנית בהרי מקדוניה. נפלה בקרב. גיבורה לאומית של יוגוסלביה (לבל, שם, 191, 223).

יוסף אליהו ומרדכי אליהו עובדיא — ב-1888 תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאליי "שנות חיים" (עמ' קמ"ד).

מויס עובדיה — היהודי היחיד שהוסיף להתגורר בביטולה עד למועד כתיבת ספר זה (עדות המחבר שנפגש איתו ב-11 במרס 2002).

השם נהג בספרד

גונסלו מרטינס די אובידו (Gonzalo Martinez De Oveido) קסטיליה. איש חצר של המלך אלפונסו הי"א (1312-1350). הסתכסך עם חצרן יהודי בשם דון יוסף די אַסְיֵ'א (Ecija). (עליזה מיוחס ג'ניאו, יהודים, 65).

ר' משה בן מימון הרמב"ם — שמו המלא ר' משה בן כבוד החכם ר' מימון בר' עובדיה, כשם משפחה. כך מוסר רב ששת הנשיא מסרגוסה באיגרתו לחכמי לונל שהרמב"ם נקרא בפי הערבים אבן עבדאללה —

על שם אבי המשפחה הראשון הנזכר ברשימת היחס של הרמב"ם (שילת, איגרות, א, עמ' י"ט). באיגרת תימן כותב הרמב"ם "מְנִי אֲנִי מִשֵּׁה בֵּר' מִיְמֹן הַדִּיין בֵּר' יוֹסֵף הַחֲכָם בֵּר' יִצְחָק הַרֵב בֵּר' עוֹבְדִיָה הַדִּיין זצ"ל" (שילת, איגרות, א, עמ' קי"ג).

27. פּוֹסוֹט Poso, Posot

שם של מקומות יישוב בפרובינציות דה לוגו De Lugo, לה קורוניה La Coruña, פונטהורדה Ponteverde, אורנסה Orense, אובידו Oveido וגרנדה (Aguilar) Granada, שם; Laredo, שם, 987). במסמכים מימי הביניים נכתב Poso.

השם נהג בספרד — ח'ואן דלפוסו — פרנסיסקו די לה טורה Torre שהיה עתיר נכסים יצא מן הכפר בגירוש ונכסיו חולקו בין עשרים ושלושה תושבים ובהם ח'ואן דל פוסו Pozo (ביינארט, גירוש, 374).

חיים פוסו — ב-1450 נתן יפוי כוח ללואיס גוטיירס מסן חואן San Juan לתבוע לדין תושב אבילה (Laredo) Avila, שם, 965, 987).

28. פֵּיסוֹ Peso, יישוב בספרד בחבל פונטוהרדה Ponteverde.

ויישובים אחרים בפורטוגל (Laredo, שם, 1004).

Peso Da Regna (Aguilar, שם).

Peso — משקל, כובד, מטבע.

Peso — שם מטבע קסטליאני שמשקלו אונסה אחת (Laredo, שם, 1004).

Pecho — מס קבוע שנפרע למלכות בסכום כולל (En Cobeza) על ידי כלל הקהילות בספרד (בער, שם, 122).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם פיסו — בתקצ"ה, 1834, שליח העיר לערי אירופה לאסוף כספים לשיקום הרובע היהודי לאחר שעלה באש (חיים פאלאג'י, חקקי לב, חומ' סי' מ"ג, עמ' קנ"א).
 בכור משולם פיסו — בפברואר 1908 נרצח בדרכו מאוכריד למונסטיר (לה איפוקה, 18 בפברואר 1908).

בנימין פסו — העיד בבית דין על כוליא (כליה) רקובה שנמצאה בבהמה שנשחטה (הרשד"ם, שו"ת, הלכות טריפות, שאלה ל"ט).

חיים אברהם פיסו — ב" 1838 דיין. חבריו בבית הדין: דן קמחי ורפאל שלמה קאלדירון (קובו, שער אשר, ח"א, אה"ע, סי' כ').

חסדאי פיסו — ב" 1929 שחקן בקבוצת הכדורגל 'סיני' (לבל, שם, 172).

יוסף פיסו — דיין. חבריו בבית הדין: ר' אברהם די בוטון (אב"ד) ואברהם קמחי. בתק"א, 1701, דנו בפרשת הירצחו של יהודי תושב העיר ביריד קוצ'ינה (די בוטון, מחזה אברהם, סי' י"ח).

יוסף פיפו פיסו — חבר המפלגה הקומוניסטית (ריסטסקי 49). מ" 1942 פרטיזן בהרי מקדוניה. נפל בקרב (לבל, שם, 223).

יוסף פישו — בתקנ"א, 1761, יצא לחפש את גופתו של יעקב אבשלום הכהן שנרצח בכפר קוז'ונה (די בוטון, מחזה אברהם, סי' ח').

יעקב פיסו — בשנ"ז, 1597, טבע בים בדרך מפיסא לראגוזה (ששון, תורת אמת, שאלה ד').

יצחק פיסו — דיין, בתצ"ח, 1738. חבריו לבית הדין: עובדיה חונן ושבתי קמחי (ן) שאנג'י, בארות המים, אבן העזר, סי' כ"ו).

יצחק פיסו — דיין, בתקנ"א, 1791. חבריו לבית הדין: וידאל בכ"ר יוסף נחמולי, משה בכ"ר יאודה כהן (מיוחס, 'מים שאל', אה"ע, סי' ב' עמ' כ"א).

משה יעקב פיסו — ב" 1888, תרם להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאליי "שנות חיים" (קמ"ד).

משולם משה פיסו — בניסן תר"מ, 1880, בא עניין שידוכיו עם בת המנוח יהושע שבת קאסורלה בפני בית הדין (ארדיטי, דברי שמואל, א"ה, סי' ה', קכ"ו).

פיפו פיסו — חבר בתנועת הנוער הקומוניסטי סק"י (Kolonomos & שם, I, 102, 105).
שמואל פיסו — באמצע המאה הי"ח נרצח בדרך למונטסיר (א. גאטיניו, צרור הכסף,
א"ה, סי' א').

שרינה פיסו — פעילה בשומר-הצעיר (לבל, שם, 184). חברת המפלגה הקומוניסטית
(Kolonomos & שם, I, 101-102).

השם נהג בספרד — יוסי פֶּקוֹ או פֶּסוֹ — Peco מטררוחיי (Trojillo) — הצטווה לפנות
את ביתו בעיר ולעבור לרובע היהודי. היה מעורב במשפט עם לואיס די מרידה, יהודה
חאלילי, וסנצ'ו עושה הנאדות בעניין ביתו. עניינו הובא בפני הכתר ונמסר להכרעתם
של שופטי העיר. (בינארט, פרקי, 144).

29 פרג'י Faraji

مدينة أفرج, כינוייה של גודלח'ארה Guadajara בפי הערבים (אשתור, שם, 146).
פראגה Fraga — עיר באראגון דרומית ממונטסון בממלכת קטאלוניה (בינארט, אטלס
מפ' 41, 42, 69). היה בה יישוב יהודי ערב הגירוש (בינארט, אטלס, מפה 69).
ערבית فرج — רווחה, הקלה.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אדלה פרג'י — ביתה שימש מחסן לאמצעי לחימה, נתנה מחסה לגיבור הלאומי ונצ'ו
פרקה ולאחרים (Kolonomos & שם, I, 104); פעילה בשומר-הצעיר ומ'1942
פרטיזנית לוחמת בהרי מקדוניה (לבל, שם, 184, 223).

אליהו פאראג'י — ב'1804 קיבל זיכיון לבית מלאכה לאלומיניום (קולונומוס, שם, I,
184).

אליהו פאראג'י — ב'1888 גזבר משמרה של קוראי 'תיקון כרת' (רפאל אברהם
אישקאלייו, "שנות חיים", קמ"ד).

דוד משה פראג'י — ביולי 1927 מזכיר הקהילה (אוע"ס, שם).

ויטאל פאראג'י — חבר הנהלת קרן היסוד ב'1924 (אוע"ס, שם).

מדאם חיים פראג'י — תרמה לחברת 'אהוב את המלאכה' (לה איפוקה, 9 ביוני 1908).
יעקב בן יהודה פרעש — בהת"ג, 1643, דיין במונטסיר. שלח שאלה אל ר' דניאל
אישטרושא בעניין פטור לתלמידי חכמים מן המיסים (אישטרושא, מגן גיבורים,
שותפין בקרקע, סימן טל') (בן יעקב, ירושלים, 409).

יעקב המיוחס למשפחת פרעש — בהת"ג, 1643, דיין במונטסיר. חבריו לבית-הדין:
שבת בכר סעדיא ז"ל ושלמה בכר משה נחמיאש (מהרח"ש, קונטרס, שאלה מ"ד,
עמ' קצ"ג). (נראה שמדובר באותה אישיות כמו יעקב בן יהודה פרעש בשינוי שמו).

רחמים פאראגי' — ב־1888 קיים בביתו ישיבה. הוא ואלהו פראגי' תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאלייו "שנות חיים" (עמ' קמ"ד).

השם נהג בספרד

יצחק אבן פאראג' — ב־1492 מגולי קסטיליה. כתב שהגרורות (!) והשמדות פגעו בקאסטיליה, ארגוניה ונווארה ביותר מארבעים אלף בתי־יהודים (בער, שם, 582, הערה 110).

שלמה פאראצי' — בנובמבר 1492 פנה הכומר של ריינוסה (Reinosa) במרינדאד דל קאמפו אל דיאגו די לינדה (Linda) הנוטריון של המרינדאד בעניין רכוש ושטרות־חוב שהותיר אחריו שלמה פאראצי' בזמן הגירוש (בינארט, גירוש, 162).

30. פרדו Pardo

שם של מקומות יישוב בפרובינציות ויסקאיה Viscaya ח'אין Jaen, סלמנקה Salamanca ומדריד Madrid. (Laredo, שם, 976).

El Pardo — יישוב (Aguilar, שם).

Pardo — אַי (Aguilar, שם).

Pardo — צבע חום כהה.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

בואינה אשת שלמה פארדו — תרמה ל'עוזר דלים', נלב"ע אדר 5690, 1930 (קולונומוס, שם, שם, תצלום 18).

בטש פרדו — השתתף בקרבות נגד הטורקים במרד המקדוני ב־1903 (Jevrevski, 95-92).

דאריו ומושון פארדו — ב־1924 חברים בוועד קרן־היסוד. (אוע"ס, שם).

דוד יהודה פארדו — ב־1888 תרם להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאלייו "שנות חיים" (עמ' קמ"ד).

ויקטור פארדו — חבר בסקו"י ברית הנוער הקומוניסטי והמפלגה הקומוניסטית. חזר לביטולה ב־1941 (לבל, שם, 192). נעצר באפריל 1942 והושלך לכלא (Kolonomos &, שם, I, 101-102, 105).

ז'ק יצחק ומשה פארדו — חברים באגודת הספורט 'התקוה'. (לבל, שם, 187).

יצחק פארדו — ב־1931 הופיע כשחקן במחזה דרייפוס (לבל, שם, 170).

יצחק א. פארדו — עקר מסקופליה לביטולה. ב־1942 נותר בעל־חוב לקהילת

סקופליה בסך 1,064 לְבוֹת (מטבע בולגרי), לפי הערכה משנת 1941 (Kolonomos & שם, I, 468-469).

ליאון א. פארדו — עקר מסקופליה לביטולה. ב־1942 נותר בעל־חוב לקהילת סקופליה בסך 1,064 לְבוֹת, לפי הערכה משנת 1941. (Kolonomos & שם, שם).

משה ופנחס פארדו — בתקט"ל, 1779, העידו בבית דין על הירצחו של יקותיאל גרסייאנו (די בוטון, מחזה אברהם, סי' י"ט).

סילביה יעקב פארדו — תרמה לחברת 'אהוב את המלאכה' (לה איפוקה, 9 ביוני 1908).

שלמה יוסף פארדו — תרם ל'עוזר דלים', נלב"ע, אדר ב' 5670, 1910 (קולונומוס, שם, תצלום 18).

השם נהג בספרד

איזבל די פראדו — מסיוודאד ריאל (Ciudad Real) אשת חואן די קוטא, פקיד, שימשה עדה מטעם התביעה במשפט האינקוויזיציה של קתלינה די סמורה (בינארט, אנוסים, 287).

משה פארדו — רודריגו דה מנסיליה, קיבל מן הכתר את הכנסות קהילת גוואדלחארה (Guadalajara) מנכסים דלא נידי. בין החייבים היה משה פארדו. חובו 300 מורבידי (בינארט, גירוש 67).

31. פרנקו Franco,

ספרדית: נדיב־לב, חופשי, פטור ממסים

מקומות יישוב בספרד בפרובינציות לה קורוניה, Coruña בורגוס, Burgos, לוגו Lugo ואוביידו Oveido (Laredo, 1006).

(Aguilar) Franco De Caridad (שם).

(Aguilar) Franco De La Rocha (שם).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יצחק פראנקו ובנו — בשנ"ז, 1597, טבעו בים בדרך מפיסא לראגוזה. (ששון, תורת אמת, שאלה ד').

ליאון פרנקו — ב־1942 חבר ועד העזרה למען המאבק (Kolonomos & שם, I, 101).

צ'יליבון אברהם פראנקו — בתשרי תרמ"ה, 1884, העיד בבית דין בפרשת ניסיונו של יצחק נ' יקר לקדש בעורמה את שרה בת יוסף אברהם קאלדירון (ארדיטי, דברי שמואל, אה"ע, סי' ד', קס"ה).

צ'יליבון פרנקו — ב־1924, חבר בהנהלת קרן־היסוד בביטולה (אוע"ס, שם). עבר

לסקופליה. ב-1942 חזר למונסטיר ונותר בעל-חוב לקהילת סקופליה בסך 5,600 לבות לפי הערכה משנת 1940-1941. (Kolonomos & שם, I, 468-469).
שלמה יצחק פראנקו — ב-1888 תרם להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאלייו "שנות חיים" (עמ' קמ"ד).

השם נהג בספרד

שלמה פראנקו — חי במאה הי"ד. חיבר פירוש לפירוש של אברהם אבן עזרא למקרא. לדעתו נועדו המשכן וכליו למשוך שפע אסטראלי מעולם הכוכבים (דב שורץ, עוד, צ"ד-צ"ה).
פרו פראנקו — התגורר ביסודאד ריאל, שימש עד תביעה במשפטו של חואן פאלקון הזקן (בינארט, אנוסים, 285).
יצחק פרנקו ובניו משה ויוסי — מלה-גארדיה הוזכרו על ידי המומר בניטו גארסיה כמי שהסיתוהו לחזור ליהדות בסתר (בער, שם, 543).

32. קלדרון Calderon, Caldera

שמות של מקומות בנסיכויות אלבסטה Albacete וסביליה (Laredo) Sevilla, שם, 1041).
Caille De Calderon — רחוב בטודילה המוסלמית (אשתור, שם, ב', מפה י', עמ' 22-23).
Calderon — דוד גדול, קדירה גדולה.
שם משפחה נוצרי הרווח עד היום. בשנת 1371 דרשו בתי-המשפט לאסור על יהודים לשאת שמות נוצריים (עמנואל, שם, א, 68).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

גבריאל, יוסף דוד, יעקב יוסף, יצחק יחיאל, ושלמה יאודה קאלדירון — תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאלייו "שנות חיים" (עמ' קמ"ד).
גיטה קלדרון (לוי) — ב-1943 נמלטה מביטולה לקסטוריה. ממנה נלקחה לסלוניק ומשם לאשוויץ, ברגן בלזן ומטהאוזן, ניצלה ומתגוררת בכפר סירקין (קלדרון, שם).
דאדו ז'אק וסמואל קלדרון — חברים בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י (Kolonomos & שם, I, 102, 105).
דוד קלדרון — מפעילי 'השומר הצעיר'. לחם עם הפרטיזנים בהרי יוון (לבל, שם, 184, 223). ביתו שימש מחסן לאמצעי לחימה (Kolonomos & שם, I, 103).
דוד וישמעאל קלדרון — פרטיזנים במלחמת העולם השנייה. לחמו בשטחה של יוון (לבל, שם, 223).

- ז'אק קלדרון — חבר באגודת הספורט 'התקוה' (לבל, שם, 187).
- יוסף אברהם קאלדרון — יצחק בן יקר ניסה לקדש בעורמה את בתו היתומה שרה (ארדיטי, דברי שמואל, אה"ע, סי', ד', קכ"ה).
- יעקב קאלדרון — באמצע המאה ה-16 התלונן בפני הקאדי על כי מחייבים אותו בתשלום מס-גולגולת על אף היותו חירש ועיוור (Matkovski, שם, עמ' 50).
- יעקב קאלדירון — בשל"ה 1575, עד בבית-הדין (אדרבי, דברי ריבות, שאלה ש"י, עמ' קנ"ד, צד ב').
- יעקב בן קלדרון — בשנת 1634 קנה חצי מבטשה מאיכר נוצרי (לבל, שם, 53). בשנת 1634 שימש גובה מס הגיזייה (לבל, שם, 22).
- יעקב בן ציון וז'אק קלדרון — ב-1931 הופיעו כשחקנים במחזה דרייפוס (לבל, שם, 170).
- יעקב ודוד קלדרון — מ-1932 פעילים בשומר הצעיר (לבל, שם, 184).
- יצחק קאלדירון — בתצ"ח, 1738, העיד בבית הדין בפרשת הירצחו של משה חסון (ן) שאנג'י, בארות המים, א"ה, עיגונא דאתתא, סימן כ"ו).
- יצחק קאלדירון — ב-1888 קיים בביתו משמרה של קוראי 'תיקון כרת' ושימש לה גזבר (אישקאליו, "שנות חיים", קמ"ד).
- יצחק בן יוסף קלדרון ויצחק בן מרדכי קלדרון — ב-1929 שחקנים בקבוצת הכדורגל 'סיני' (לבל, שם, 172).
- משה קאלדירון — העיד בבית דינם של אברהם די בוטון, אברהם קמחי ויוסף פסו בפרשת הירצחו של גבריאל גרסיאנו ביריד איסטרוגה (די בוטון, מחזה אברהם, סי' י"ט, נה, א).
- משה קאלדירון — ב-1888 שימש גזבר משמרה של קוראי 'תיקון כרת' (אישקאליו, "שנות חיים", קמ"ד).

משה שלמה קלדירון — חבר הוועד לגיוס רב ראשי למונסטיר (לה איפוקה, 17 במאי 1908).

רפאל שלמה קאלדירון — דיין בתקצ"ח, 1838. חבריו לבית-הדין: דן קמחי ואברהם פיסו (קובו, שער אשר, אה"ע, סי' כ').

שמואל קאלדירון — בתקצ"ד, 1763, חתם בירושלים על צו-ירישה של רפאל ש"ט ארואיסטי במונסטיר (די בוטון, מחזה אברהם, סי' ל"ג).

שמואל בכ"ר יעקב קאלדירון — רב. בתקנ"א, 1791, אישר נוסח של שאלה בעניין טביעתו של תושב העיר, משה רפאל, בחוף אלכסנדריה (מיוחס, מים שאל, סי' ב', עמ' כ"א).

השם נהג בספרד

חואן קלדרון — ממקידה. שמו הנוצרי של יהודה אבן-שבתי שהמיר דתו לפני הגירוש. הוריו יהודה וזוזה יצאו את ספרד. הוא הבריח כספים לאביו בפורטוגל ונדון על כך בשנים 1500-1510 (ביינארט, גירוש, 238).

סזאר קלדרון — מנהל העסקים והמוציא אל הפועל של סיניור בארנדה. בשנים 1492-1494 שימש מורשה מטעמו של ר' אברהם נחירה. (ביינארט, גירוש, 457).

33. קסורלה Casorla

מקום יישוב. כפר ליד ג'אין Jaen בספרד (14, Moisis).

ב-1479 נחתם בקסורלה ההסכם בין אראגון וקסטיליה שלפיו חולקה ספרד המוסלמית בין שתי המדינות (עסיס, היהודים, מורשת ספרד, 36).

השם Casorla, Cazorla נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 359).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם קאסורלה — באמצע המאה הי"ח קיבל, בהיותו בדרך, עדות על הירצחם של שני יהודים (א. גאטיניו, צרור הכסף, א"ה, סי' א').

אברהם קאסורלה — בתר"מ, 1880, העיד בבית דין בפרשת שידוכיה של לאה קאסורלה עם האלמן משולם משה פיסו (ארדיטי, דברי שמואל, אה"ע, סי' ה', קכ"ו).

אברהם משה קאסורלה — תרם ל'עוזר דלים' נלב"ע 5689, 1929 (קולונומוס, שם, שם תצלום 18).

אברהם, משה ופרץ קאסורלה — תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאליי "שנות חיים" (עמ' קמ"ד).

אלברט קאסורלה — מ-1942 פרטיזן. לחם בהרי מקדוניה (לבל, שם, 223).

אלברט ומשה קאסורלה — נמלטו מביטולה לאלבניה במלחמת העולם השנייה (לבל, שם, 223).

אליהו וויקטור קאסורלה — הופיעו כשחקנים במחזה דרייפוס (לבל, שם, 170).

אליהו וחיים קאסורלה — ב-1888 שימשו גזברים למשמרה של קוראי 'תיקון כרת' (אישקאליי, שנות חיים, קמ"ד).

ככור קאסורלה — ב-1926 ביקר בארץ ישראל עם משלחת ממונסטיר. בראש המשלחת עמד הרב שבתי ז'אין. ב-1927 שימש נשיא סניף ביטולה של 'ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים' (אוע"ס, שם).

ככור יצחק קאסורלה — בתשרי תרפ"ו, 1925, שימש נשיא 'ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים' במונסטיר. (אוע"ס, שם).

ברוך אהרן קסורלה — נציג ההתאחדות בביטולה, בשנות ה-30 למאה ה-20 (אוע"ס, שם).

ברטו וסולצ'י קסורלה — חברים בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י (Kolonomos & שם, 102I, 105).

חנה קאסורלה — חברת סקציית הנשים באגודה הציונית 'התחיה' (לבל, שם, 168).
יהושע שבת קאסורלה — בתר"מ, 1880, הובאה לבית דין פרשת שידוכיה של בתו לאה עם האלמן משולם משה פיסו (ארדיטי, דברי שמואל, אה"ע, סי' ה', קכ"ו).
מאיר קאסורלה, מאיר י' קאסורלה ומשה בן יהושע קאסורלה — למדו בבית המדרש לרבנים בסרייבו (לבל, שם, 122).

מאיר קאסורלה (ראה לעיל) — נולד ב-1910. לאחר סיום לימודיו בבית המדרש לרבנים בסרייבו. כיהן כרב במונסטיר. ב-1936, עבר לשטיפ ושימש בה רב דמתא עד שנספה עם רעייתו ז'וליה בת יהודה בוכור רפאל הלוי משטיפ (לבל, שם, 158).

משה בן יהושע קאסורלה (ראה לעיל) — לאחר סיום לימודיו בבית המדרש לרבנים בסרייבו בשנת 1932, התמנה לרב הקהילה הספרדית בפריס. פעל במחתרת הצרפתית במלחמת העולם השנייה. קיבל עיטור Officier Des Palmes (לבל, שם, 122).

משה בן רפאל קאסורלה — חבר 'התחיה' וברית אגודות צעירים יהודים (באנ"י). עלה לארץ ב-1933 (לבל, שם, 169).

סאלאמון קאסורלה — חכם, שימש מורה בתלמוד התורה בעיר בשנת 1931 (קולונמוס, שם, 158, תצלום 30).

סולצ'י קסורלה — חברת המפלגה הקומוניסטית (ריסטסקי, שם, 49).

סלמון קסורלה — ביתו שימש מחסן לאמצעי לחימה וטחנת הקמח שלו מקום מסתור ללוחמים (Kolonomos & שם, I, 103-104).

רבקה שבת קאסורלה — תרמה לחברת 'אהוב את המלאכה' (לה איפוקה, 9 ביוני 1908).

34. רוזיליו Rosillio

רוסיליון Rossilion — עיר באראגון, סמוך למפרץ ליאון, ספרד. (Aguilar, שם).
אחת ממדינות הקונפדרציה של מלכות אראגון. מדינות הקונפדרציה היו: קטאלוניה, אראגון, ואלנסייה, מאיורקה, רוסיליון, סרְדִינְיָה, סיציליה וסרדיניה (עסיס, היהודים, שם, 36).

Rosilho — כיכר בליסבון, בה קויימו תהלוכות האמונה וטקסי האוטו דה פה Auto Da Fé (פיינגולד, ויסנטה, 'פעמים', 46-47, עמ' 280).

Rossio — יישוב בחבל וִיזָה (Laredo, שם, 135).

Rosillio — צבע זך ובהיר (רוזניס, שם, א', 274).

Rosillion — פרח בצבע אדמוני.

35. רוסה Rosa, Rusa
 מן Rosas, שם הנמל של קטלוניה (Moisis, שם, 18).
 Rosa, Rosa Morada, Rosa De Alcuia, Rosa De La Frontera, יישובים בחצי האי
 האיברי. (Aguilar, שם).
 Rusa — אישה רוסייה, בת רוסייה. Rosa — ורד בספרדית — Rosa שם שנושאים קתולים
 ממיוקקה ולדעת תושבי המקום מוצאם מן העם היהודי (75, Distinctive, Mound).

יישובים באיבריה מתולדות הקהילה

נושאי שמות אלה לא הותירו צאצאים בעיר בזמן המפקד הבולגרי 1943

Mursa	11. מורסה	Avila (De)	1. אבילה (די)
Sbuli	12. סבולי	Istrumza	2. אישטרומשה
Sisa (De)	13. סיסה (די)	Eskalona	3. איסקלונה
Passi	14. פאסי	Aron	4. ארון
Pereira	15. פרירה	Gerassi	5. ג'ראסי
Cazis	16. קאזיס	Jain	6. ג'אין
Cativilia	17. קאטיביליה	Toledano	7. טולידאנו
Calvo	18. קאלוו	Leon (De)	8. ליאון (די)
Carillo	19. קאריליו	Lierma	9. לירמה
Covo	20. קובו	Medina	10. מדינה

1. אבילה (די) Avila (De)
 Avila — עיר בממלכת קאסטיליה. בשנים 1329, 1339 היו בה פרעות. ישב בה בית דין
 זמני של האינקוויזיציה (בינארט, אטלס, מפות 41, 44, 47, 57, 69, 71, 101).
 בימי הביניים נכתב גם: De Abela, De Abila, De Avila

בני משפחה בתולדות מונסטיר

חיים ד. אבילה — סמוך לשנת תקס"ז, 1807, טבע במימיה של ונציה (הרשד"ם, אבן
 העזר, שאלה סט').

השם נהג בספרד

ר' אברהם די אבילה — Rabi Abraham De Avila — ב-1489 ביקש ממועצת

ואלדואליד לפנות ל'אלקדיש' של מדינה דה ריוסקו — Medina De Rioseco בדרישה להוציא לפועל פסק דין נגד שמואל די אבילה (Laredo, שם, 481).

דיגו אריאס ד'אבילה — Diego Arias D'avila — שר ונאמן של המלך אנריקה הרביעי מקסטיליה. נולד בסגוביה מת ב-1466. המיר דתו עם משפחתו בעקבות מסע ההטפה של ויסנטה פרר (Vicente Ferrer, Laredo, שם, 481).

דון יוסף די אבילה — Don Yosef De Avila — חוכר מיסי המלך שאנג'י הרביעי. ביקש להשיא את בנו לבת המקובל ר' משה די ליאון ובלבד שאלמנת הצדיק הזה תמסור לו את כתב-היד של ספר ה'זוהר' (בער, שם, 118, 487, הערה 39).

יעקב די אבילה — Jacob De Abella — ב-1487 רשום בין הנידונים על ידי האינקוויזיציה באראגון (Laredo, שם, 481).

דון שמואל די אבילה — Don Samuel De Avila — לפני 1348 מכר טחנות על הנהר אַדְחָה לבישוף של אבילה (Laredo, שם, 481).

2. אישטרומשה Istrumsa

Estremos — אַסְטְרָמוֹז בפורטוגל מערבית לבדחוס (Aguilar, שם). היה בה יישוב יהודי ערב הגירוש (ביינארט, מפ' 41, 65).

Astrosa — שם שנהג גם אצל הנוצרים בחצי האי האיברי (רוזניס, דברי, א', 275).
Strumica — סטרומיץ, עיר במקדוניה.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

חיים בנימין אישטרומשה — 1864 חבר ועד חברת כל ישראל חברים (חכ"ח). (Alliance Israelite Universelle, 1865).

3. איסקלונה Escalona

Escalona — עיר באנדלוסיה דרומית-מערבית למדריד. ישבו בה יהודים במאות הי"ג-י"ד (ביינארט, אטלס, מפות 11, 41, 57, 69, 71). Escalona — עיר מצפון-מערב לטולידו על גדת הנהר אַלְבֶּרְצָה Alberaca (אשתור, שם, 143).
Escalona Del Pardo — יישוב בספרד (Aguilar, שם).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יוסף אישקאלונה — בשכ"ו, 1566, דיין. חבריו לבית הדין: יוסף אלוטי ואהרן בכ"ר משה. (אדרבי, דברי ריבות, שאלה א', עמ' ב').

4. ארון Aron

Aron — שם יישוב בספרד (Aguilar, שם).

— שם נהר בספרד (Aguilar, שם). אהרן — שם בנו של עמרם ואחיו של משה רבנו.
השם Aron נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 355).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

שלמה ארון — ב-1929 שחקן בקבוצת הכדורגל סיני (לבל, שם, 172).

5. ג'ראסי Gerassi

Jeres De La Frontera — חרס די לה פרונטרה (ביינארט, אטלס מפ' 41, 57, 69, 71, 101).

יישובים בספרד — Jeres De Los Caballeros, Jeres De Garcia Salinas, Jeres Alcubilla (Aguilar, שם).

Geraci — כפר קטן באי סיציליה (עמנואל, שם, 149).

בני המשפחה בסלוניק היו יחידים של ק"ק סיציליה (עמנואל, שם, שם).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

משה ג'ראסי — רופא העיר. ב-1926 הזים עלילת דם על רצח שני ילדים נוצרים (לבל, שם, 152). שימש פרק זמן ראש הקהילה וראש הארגון הציוני המקומי (לבל, שם, 177). ביוני 1933 נאם בעצרת מחאה נגד הנאצים על רדיפות היהודים בגרמניה (לבל, שם, 130). נולד בבלגרד (קולונומוס, שם, 182).

6. ג'אין Gain

Jaen (חאין) — מזרחית לקורדובה (ביינארט, אטלס מפות 28, 29, 41, 57, 69, 71, 101). נסיכות בספרד (Aguilar, שם). ב-1246 נכבשה על ידי הנוצרים מן המוסלמים. הקהילה נפגעה קשה בפרעות קנ"א (1391). (ביינארט, אטלס, מפה 57).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

שבתי בן יוסף ז'אין — 1883 פליבנה — 1946, ארגנטינה. בשנים 1924-1928 שימש רב ראשי בביטולה. הטיף ללאומיות יהודית ולציונות. תלמידיו הציגו את מחזותיו 'שרה אהרונסון' ו'התחיה'. ב-1924 יזם הקמת מושבה עברית בארץ-ישראל ליהודי ביטולה שתהיה כפר-גננים. כמו כן יזם הקמת 'כפר ילדים' של נערי ביטולה שיעלו לארץ-ישראל. הבטיח את עלייתם של לפחות כמחצית מן הילדים היהודים של העיר.

יצא לארצות-הברית ולאמריקה האיברית כדי לגייס כספים לצורך זה בין יהודי ביטולה שהתגוררו שם. למעשה, פעל במקום מטעם ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים (אווע"ס, שם). שימש רב ראשי לעדת היהודים הספרדים בארגנטינה, ממנה עבר לבוקרשט וכיהן בה כרב ראשי של היהודים הספרדים, בשנים 1934-1943. חיבוריו: ברכוכבא, אסתר, דבורה, יפתח, מן העולם העליון והתחתון, ילדינו, שרה אהרונסון, החלוצים, שיר החמודות על החיים, בבית-העני, בת השמש (גאון ב', 193 ; 194 ; גלר, צמיחתה, 125, 258, 278).

השם נהג בספרד

אלאואר גרסיה די חאין — אנוס, במשפט האינקוויזיציה. בכתב ההזמה שלו פסל כמה עדים ועדויותיהם בוטלו (מריה דל פילאר רבאדה-אוברדו, הזמת, דור גירוש, 214).
יעקב אלג'אין — רופא המלך קרלוס השני (עסיס, יהודי, 40).
דון יצחק אלח'אין — ביקש מדיו רואיס שבעה עשר אלף מרבדי (17,000) תמורת הבית שבו התגורר בסרגוסה ערב צאתו לגירוש עם רעייתו (ביינארט, גירוש, 195).

7. טולידאנו Toledano

Toledo (טולידו) — עיר הבירה של ספרד (Aguilar, שם). Toledo — פרובינציה בספרד (Aguilar, שם). על פי מסורת אחת קיבלו עליהם המגורשים שלא לחזור לטולידו לעולם ואמרו: Toledo No — טולידו, לא. לדעת יעקב משה טולידו זו רק אגדה (טולידו, נר המערב, קג', הע' ט'). על פי מסורת אחרת העלו המגורשים בגאווה את זכרה של קהילתם ואמרו: Toledano מטולידו אנו (Saga, Toledano, 325). מן המשפחות במקידה בזמן הגירוש (ביינארט, פרקי 270). בסלוניק נמנתה משפחת טולידו על ק"ק מוגרביס (צפון-אפריקנים) וקאטאלאן חדש (עמנואל, שם, 98).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם ואברהם יעקב טולידאנו — ב-1888 תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאליי "שנות חיים" (קמ"ד).
דוד טולידאנו — תרם לחברת 'אהוב את המלאכה' (לה איפוקה, 9 ביוני 1908).
משה יעקב טולידאנו — תרם ל'עוזר דלים' נלב"ע 5702, תש"ב, 1942 (קולונומוס, שם, תצלום 18).
רחל אשת משה טולידאנו — תרמה ל'עוזר דלים' נלב"ע 5696, תרצ"ו 1936 (קולונומוס, שם, תצלום 18).

השם נהג בספרד

אברהם די טולידאנו — כונה דון אלפכים רופא המלך אלונסו אל סאביו במאה הי"ג. תרגם כמה ספרי אסטרונומיה מערבית לעברית (Saga, Toledano, 325).

אליעזר טולידאנו — רב בטולידו. ב-1489 יסד בליסבון את בית הדפוס הראשון בפורטוגל (טולידנו 'נר המערב', קג', הע' ט').

יהודה טולידנו — מטולידו ועשרה יהודים מאלפוח'ארה Alpujara יצאו לגירוש ממלגה ושילמו כל אחד תשעה מרבדי על כל ליטרה של סחורה שבידיהם לקומיסרים הממונים על הגירוש (בינארט, גירוש, 38).

יוסף אל-טוליטולי — איש טולידו (טוליטולה היה שמה הקדום של טולידו), נזכר בתעודה מאמצע המאה הי"ב כתושב העיר טודילה (אשתור, שם, ב' 154).

יצחק מטוליטולה (טולידו) — רב ואסטרונום במאה הי"ג. חבר ספר רקיע עגול ורקיע ישר (טולידנו, שם, שם).

8. ליאון (די) Leon (De)

Leon — בירתה של נסיכות ליאון. עיר בממלכת הוויזיגוטים, על גבול ממלכת הסואבים, בירתו של אורדוניו הראשון (861-850) (בינארט, אטלס, מפות, מחוז 28, עיר 11, 22, 29, 41, 57, 69, 71, 92, 101). Leon — נסיכות ספרדית בימי הביניים ומחוז בספרד (Aguilar, שם). Leon — בספרדית, אריה. משפחת ליאון היתה מפמפלונה, נבארה (עסיס, שם, 17, הערה 39). הקהילה נפגעה קשה בפרעות קנ"א (1391) (בינארט, מפה 57).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ברזילי די ליאון — בשל"ה, 1575, עד בבית הדין (אדרבי, דברי ריבות, שאלה שי', עמ' קנ"ד, צד ב').

השם נהג בספרד

אשאך די ליאון — ב-1492 נזכר במסמך נוטריוני על משפחת קבאלריה בסרגוסה (Laredo, שם, 706, 770).

יצחק די ליאון — רב באיקוניה. רב יהודה בן וירגא הגיע אליו לאחר שגורש מאנדלוסיה ושהה באוקניה בשנים 1488-1491 (בער, שם, 494).

משה די ליאון — ישב ישיבת עראי באבילה, בחסות דון יוסף ד'אבילה. ב-1290-1299 ישב בגודלחארה. כמו כן התגורר בסגוביה. חיבר ספר 'הזוהר'. ספריו ספר הזוהר לרבות רעיא מהימנא נכתבו על ידיו בשנים 1280-1286 (בער, תולדות 135, 163, 173, 313, 321, 335, 342).

9. לירמה Llerma

Lierma — עיר בנסיכות בורגוס (Laredo, שם, 715; בער, מפת יישובי היהודים במאה הי"ד).

Lerma — מקום יישוב (Aguilar, שם).

Lerma — נהר (Aguilar, שם). השם נכתב גם Larma (Laredo, שם, 715). שם משפחה שנהג אצל הנוצרים בספרד ואומץ גם על ידי היהודים (רוזנים, שם, א', 276).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם לירמה — בשכ"ה, 1575, עד בעניין כוליא רקובה שנמצאה בפרה (אדרבי, דברי ריבות, שאלה שי', עמ' קנ"ד, צד' ב').

דוד לירמה — בשכ"ז, 1567, חבר בית הדין. חבריו לבית הדין: יצחק קאטיבליה ומשה רוצו (ששון, תורת אמת, שאלה ד').

השם נהג בספרד

אינס גונסלו סנצס Ines Gonzalo Sances — אשת גונסלו סנצ'ס דה לרמה, הובאה לדין האינקוויזיציה, פסלה חמישה עדים וניחשה נכון בארבעה מקרים, אך החוקרים לא קיבלו את הפסילה (מריה דל פילר רבאדה-אוברדו, דור גירוש, עמ' 214).

ג'נטו וחיה לרמה — ב-1482 קיבלו מהמלכה איזבלה כתב הרשאה לפתוח חנויות בטולידו, על תנאי שיתגוררו ברובע היהודי (Laredo, שם, 650, 717).

משה די לרמה — מקונטוס. נזכר כערב להלוואה שקיבל חואן הירירו תושב קונטוס (Contos). המסמך נכתב באווילה Avila ב-12 בפברואר 1488 (Laredo, שם, 650, 715).

דון סולאמה לרמה ויקו לרמה — נרשמו כבעלי בתים בגוודלחארה Guadalajara ערב הגירוש (Laredo, שם, 650, 715).

10. מדינה Medina

Medina De Pomar — עיר בחבל בורגוס (Burgos) (ביינארט, מפות 41, 69, 71).

היה בה יישוב יהודי ערב הגירוש.

Medina Del Campo — עיר בחבל ואלאדוליד Valladolid (ביינארט מפות, 41, 44, 57, 69, 71, 101). היה בה יישוב יהודי ערב הגירוש (ביינארט, מפה 69).

Medina De Rioseco — כפר בחבל ואלאדוליד Valladolid (Laredo, שם, 788).

Medina Selim — עיר. ב-1280 יהודי בשם אברהם עשה בה חוזה עם בא-כוח הכנסייה של סיגואנסה Siguanza על ניצול מכרות מלח (Laredo, שם, 789).

Medina Sidonia — עיר בנסיכות קאדיס (Laredo, שם, 788).
 Medina De Las Torres עיר בנסיכות ברחוס (Laredo, שם, שם).
 Medina Azzahara — עיר בנסיכות קורדובה (Laredo, שם, שם).
 מדינה — בערבית, مدينة עיר.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

בנימין מדינה — רב דמתא במחצית הראשונה של המאה הי"ז. מת ב-1650 לערך
 במונטסטיר (עמנואל, שם, 46).

השם נהג בספרד

דון סאג' די מדינה — בנו של דון יוסף. ב-1409 קיבל בחכירה בתי דירות ברובע
 קאלדאנדרין Caldandrin מהאלקבאלה של אבילה (Laredo, שם, 788).
 יעקב די מדינה — לאחר ההמרה פרנאן פרס Fernan Perez מכר לפרנסיסקו די ורגאס
 את ביתו בסיוודאד רודריגו Ciudad Rodrigo לפני הגירוש, וכשחזר והמיר סירב
 וארגאס להחזיר את הבית במחיר ששילם. הכתר ציווה על החזרת הבית (בינארט,
 גירוש, 336).

מרטין דה מדינה — אנוס. טען בפני חוקריו: 'לא צלבו ולא המיתו את ישו. שום קדוש
 לא עלה השמימה. דברי הנביאים כולם אמת' (פרינדי, המלנכוליה דור גירוש, 185).

11. מורסה Mursa

Murcia — מורסייה, עיר בדרום מזרח ספרד (בינארט, אטלס, מפות 41, 47, 69,
 101). העיר נכבשה בריקונקוויסטה בשנת 1243. היה בה יישוב יהודי בזמן הגירוש
 (בינארט, מפה 70). משפחת מורסה מוצאה מפמפלונה (עסיס, שם, עמ' 17, הע' 39).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

שלמה מורסה — דיין. במחצית השנייה של המאה הט"ז. חבריו לבית הדין: יצחק בן
 לב בן פלוני, גבריאלי די-סיסה (הרשד"ם, שו"ת, הלכות טרפות, ל"ט).

השם נהג בספרד

אישאק די מורסיה מאיור, סלמון די מורסיה — היו תושבי אחיאה Ajea בזמן הגירוש
 (בינארט, גירוש, 220).

וידאל די מורסיה וסיו די מורסיה — היו במעצר יחד עם לאון אלבו. שלושתם שימשו

ערבים למשה אלקולומברי שיצא לנמל כדי לשכור אוניה להסעת מגורשים (ביינארט, גירוש, 221).

12. סבולי Sbuli

סביליה Sevilla — עיר ומחוז בדרום-מערב ספרד על גבול פורטוגל (ביינארט, אטלס, מפות מחוז 28, עיר, 1, 11, 28, 29, 41, 44, 47, 54, 57, 69, 71, 101). היה בה ישוב יהודי במאה החמישית (ביינארט, מפה 1). במאה השישית היתה בממלכה הוויזיגוטית (ביינארט, מפה 28). עד אמצע המאה הי"ב עיר בממלכת קורדובה Cordoba (ביינארט, אטלס, מפה 29). הקהילה נפגעה קשה בפרעות קנ"א (1391) (ביינארט, אטלס, מפה 57). היה בה יישוב יהודי ערב הגירוש (ביינארט, אטלס, מפה 69). ב-1481 נתקיים בה בית דין של האינקוויזיציה (ביינארט, אטלס, מפה 101). יישובים נוספים בספרד: נכתב השם: (Laredo) Axibili, Axivil, Akivil, Assibili, Sibili De Sevilla, Sevillano, (שם, 378). בערבית נכתב إشبيلي.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

שבתאי זבולי — בסוף המאה הט"ז שימשה מונסטיר מרכז לעיבוד עורות. את העורות הגולמיים סיפקו לבורסקאים סוחרים יהודים מרגוזה. שבתאי זבולי ממונטסטיר שימש סוכן של שבתאי יהודה (Juda) מוולונה. ביטח משלוח של 25 עורות עזים מעובדים מן הסוג קורדובני (Cordovani) שבתוכם 3,400 עורות בשווי של 1,700 סקודי (רימר סוחרים, ימי הסהר, 82).

השם נהג בספרד

אברהם סביליאני — רכש בשמו ובשם קהילת אבילה כלי מיטה ומלבושים מעשה ידי היהודים. המלכה איסבלה אסרה זאת במכתב מ-1477 (Laredo, שם, 269, 378).

אשאך אסבילי — Acach Axibili מטרואל Teruel, נזכר בצו של פדרו השלישי מלך אראגון ב-1284 (Laredo, שם, שם).

חואן די סיביליה — מומר בחרס דה לה פרונטרה Xeres De La Frontera. ב-1482 נמלט מן האינקוויזיציה לאבורה (פורטוגל). דיוקנו הועלה על המוקד (Laredo, שם, שם, 378).

יום טוב בן אברהם אשכילי (ריטב"א) — רב במאות הי"ג-י"ד באלקליאה די סינקה Alcalea De Cinca. חיבר חידושים ל'עירובין', 'תענית', 'מועד קטן', 'כתובות', 'בבא מציעא' (אמשטרדאם 1729, פראג 1910), 'תענית' ו'מועד קטן' (פראג 1811), 'חולין' (פראג 1734), 'גיטין' (שאלוניקי 1758), 'יבמות' (ליוורנו 1787), 'שבת' (שאלוניקי 1806), 'יומא' (קונשטנטינה 1754, ברלין 1860), 'עבודה זרה' (אופן 1824), 'ראש

השנה' (קוניגסברג 1858). רבים מחידושי פורסמו בספר 'חידושי הריטבא' (למברג, 1861-1860, Laredo, שם, שם).

13. סיסה (די) Sisa (De)

Sisa — עיר בספרד. הדוכס של סיסה קיבל הוראה מן הכתר הפורטוגלי לפנות לאפיפיור קלמנס השמיני לקבלת Breve (איגרת אפיפיורית קצרה) (ביינארט, פרקי, עמ' 819).

Cisa — עיר בצפון מערב איטליה (ביינארט, אטלס, מפה 72).

Cisa Orunca — עיר צפונית מערבית מקפואה, היתה בממלכת נפולי (ביינארט, אטלס, מפה 72).

Cisa Sisa — סיסה, מס עקיף על מצרכי-מזון שהטילו הקהילות בנבארה על חבריהן בימי יעקב השני (אמצע המאה הי"ד) (עסיס, שם, 77).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

גבריאלי די-סיסה — דיין במחצית השנייה של המאה הט"ז. חבריו לבית הדין: יצחק בן לב, שלמה מורסה (מהרשד"ם, שו"ת, הלכות טריפות, שאלה לט').

השם נהג בספרד

לופי די סיסה — מומר, תושב סלמנקה. הלשין על קרובו יוסי חודידה ששימש חוכר מסי אלקבאלה בלדסמה Ladecma (ביינארט, גירוש, 253).

פאראג' סוסון — סייע לפרננדו די-מדינה בחלוקת נכסי דלא נידי של המוסלמים בקאדיס. הוא תירגם מסמכים ותעודות לערבית (בל-בראבו, יהדות, דור גירוש, 43).

14. פאסי Passi

השם Passi, Pasi נהג בספרד כשם יהודי (Bennin, שם, 368).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אסתר פאסי — ב-1909 עסקה בקישוט כיתות הלימוד בבית הספר לבנות של כי"ח (אל טימפו, 6 בפברואר 1909).

השם נהג בספרד

גארסיה די פאס (Paz) — תושב וואלורדי (Valverde), קיבל בזמן הגירוש מתנה

מרויאן מרטינס פאחו מהרנדיליה Jarandilia, בית עסקים ו-500 מרבדי (ביינארט, גירוש, 359).

15. פירירה Perera

Ferera — עיר בפורטוגל (ביינארט, אטלס, מפ' 2, 18, 40, 45, 62, 72, 86, 88, 89).
Perera — מקום יישוב במיורקה Mayor.
Pereres — מקום יישוב בסאמורה (Laredo, Zamora, שם, 1008).
Herrera Del Duque — עיירה באסט־מְדורה (ביינארט, פרקי, 500).
Herreria — כפר בחבל פלנסיה (Moisis Palencia, שם, 14).
Rua De Perrarias — רחוב המסגרים בליסבון, קרוי גם Judaria Valhas (א. אשתור, ב, שם, 131).
Herrera — שם שנהג גם בקרב הנוצרים בספרד (רוזניס, דברי, א', 275).
Pereira — עץ אגס בפורטוגלית.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

עובדיה בן יוסף פרה — ב-1894 יסד את אגודת 'עוזר דלים' ששימשה לעזר רפואי. מומנה על ידי מסים של חבריה ונהנתה גם מתרומות (רפאל קמחי, א"א, B-13).

השם נהג בספרד ובפורטוגל

גונסאלו די הירירה — אנוס שנידון. שימש עד תביעה במשפטו של חואן דיאס דונסיל (ביינארט, אנוסים, 285, 292, 294). מסר על התכנסות ביום הכיפורים בביתו של גארסיה די לה הירירה (ביינארט, שם, 292).
אנטון די הירירה — מסיוודאד ריאל Ciudad Real. עד תביעה במשפטו של חואן גונסאליס אסקוחדו (ביינארט, שם, 287).
דייגו פארירה — אחיו של הרופא דיוגו פארירה מן העיר סוזיאל Souzel. חי בעיר אלואס (Alvas) (ראובן פיינגולד, הבריחה, פעמים 68, 117).
חואן די הירירה El Tresquelado מסיוודאד ריאל Ciudad Real — עד במשפטו של חואן די סיוודאד ריאל (ביינארט, שם, 290).
מדינה די הירירה — אשתו של סנצ'ו פרנאנדיס די וילארוביה. מריה גונזאליס אשתו של פדרו דה ויליאריאל Vilareal העידה עליה שעלתה על המוקד לאחר שקראה בספר עברי בביתו של כריסטיאני די לה סארסה. העדות משנת 1511 (ביינארט, שם, 297).

18. קאלוו Calvo

— שמותיהם של יישובים בנסיכויות פונטוורדה ולוגו בספרד. (Laredo, שם, 1040). נרשם במסמכים מימי הביניים — (Laredo)El Calbo, Al Calbo, Al Calvo — שם משפחה מן השפה הספרדית (קסטיליאנית) (רוזניס, שם א, 274)

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ר' יצחק קאלוו — חיבר 'צחוק עשה לי', פירושים, דינים, דברי־מוסר וענייני קבלה. כתב היד במכון מונטאנה במדריד (עמנואל, שם, עמ' 621).

השם נהג בספרד

אברהם אלקאלבו — ב־1287 נזכר בצו מלכותי של מלך אראגון דון אלפונסו השלישי (Laredo, שם, 1015, 1040).

אשאך אל קאלבו — יהודי חצר בחאקה Jaca, נזכר בצווים של מלך אראגון דון פדרו השלישי (Laredo, שם, שם).

יפודה אל קאלבו — ראש קהילת סרגוסה, נזכר בצו־מלכותי של מלך אראגון דון אלפונסו השלישי (Laredo, שם, שם).

19. קאריליו Carillo

— Carrion — עיר בממלכת קסטיליה, בין בורגוס לליאון, בימי הרקונקויסטה במאות י"ג-י"ד (חיים ביינארט, אטלס, מפה 41).

Carillon De Los Condes — מחוז בין בורגוס לליאון. ישבו בו יהודים רבים במאה הי"א (אשתור, קורות, א, 153). Carillon — פעמוני המגדל.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יהודה קאריליו — בשמ"ט, 1588, נדר לעלות לארץ־ישראל ולהשתקע בצפת (מהרש"ך שו"ת, חב' סי' מ"א).

השם נהג בספרד

אלווארו די קאריליו — אשתו ח'ואנה די קירוס המירה דתה ויחד עם מומרים אחרים תבעה לקבל בחזרה את נכסיה במחיר מכירתם (ביינארט, גירוש, 326).

יוסי קאריליו — חייט מרילקה. יצא בגירוש ולפני צאתו מכר את ביתו שבכפר רילקה לבעליו הראשונים של הבית ועל כך קיבל היתר מן הממונים על הגירוש (בינארט, שם, 223).

דון שם טוב די קריון — ר' שם טוב ארדוטיאל (El Rab Don Santob De Carrion), חיבר שירים בעברית ובספרדית, היה יריבו של המומר אבנר מבורגוס (Burgos) (בער, שם, 235, 236, 352).

20. קובו Covo

Covo — כפר בחבל וולנסיה (Moisis, שם, 14).

Cueva — יישוב בספרד (בינארט, גירוש 322-323).

Cuevas De Almirza — כפר ליד העיר הואסקר (Huescar) (בל-בראבו, יהדות, 36).

Covo — שם שנהג גם בקרב הנוצרים בספרד (רוזניס, דברי, א', 277).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יצחק יוסף קובו — תרם ל'עוזר דלים' נלב"ע 5684 התרפ"ה, 1925 (קולונומוס, שם, שם, תצלום 18).

רחל אשת יצחק יוסף קובו — תרמה לעוזר דלים נלב"ע 5695 התרצ"ו, 1936 (קולונומוס, שם, שם, תצלום 18).

השם נהג בספרד

חיים קובו ור' חיים קובו — ב-10 בפברואר 1487 כתבו המלכים הקתולים אל הליסנסייאד'ו (המורשה) גרסיה לופס דה צ'ינצ'ילה לטפל בפנייתה של קבוצת יהודים ובהם חיים קובו ור' חיים קובו, תושבי וואלנסיה Valencia בעניין הגירוש מוואלמאסידה והאיום על חייהם מצד מועצת-העיר (בינארט, פרקי, 199, 200, הערה 29).

פרנצ'סקוס סנצ'וס די לה קואיבה Cueva ואחיו פרנאנדו גומס די לה קואיבה — ממגורשי העיירה קוואליאר Cuellar. שבו לאחר הגירוש והמירו דתם. הם קיבלו בחזרה את נכסיהם שנמכרו על ידי אחיהם שמעון (בינארט, גירוש, 322-323).

משמעויות בספרדית או בפורטוגלית

המפקד הבולגרי, 1943

Nisson	.7 ניסון	Ergas	1. אירגאס
Saporta	.8 ספורטה	Aljues	2. אלכואס

Confino	9. קונפינו	Leoy	3. לְאוֹי
Creskis	10. קרשקיש	Manu	4. מאנו
Shali	11. שאלי	Mason	5. מסון
		Nissau	6. ניסאו

1. אירגאש Ergas

Ergasulo — בית כלא תת קרקעי ברומי העתיקה המיועד לעבדים. שם משפחה שנהג בין הנוצרים בספרד ואומץ על ידי היהודים (רוזניס א', 275). שם נוצרי איברי (רוזן, בנתיבי 46, הערה 64). Ergas מן המילה היוונית Ergasia עבודה, עמל. השם Orgaz נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 367).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

בכורה, דוד שלמה, יוסף שלמה, ושלמה יצחק אירגאש — ב-1888 תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאלייו "שנות חיים" (עמ' קמ"ד).

יוסף משה אירגאש — חבר בוועד חברת כל ישראל חברים (חכ"ח) בשנת 1864 (Bulletin, Alliance Israelite Universelle, 1865)

קלרה משה אירגאס — תרמה לחברת 'אהוב את המלאכה' (לה איפוקה, 9 ביוני 1908). שמואל בן יצחק אירגאס — בשמ"ט, 1588, נדר נדר לעלות לארץ-ישראל ולהשתקע בצפת (מהרש"ך שו"ת, חב' סי', מ"א).

2. אלכ'ואס Aljuez

אַלְ ה' היידוע בערבית Juez בספרדית, שופט, דיין Aljuez השופט הדיין. Alguacil — שוטר בעיר הספרדית, שליח בית דין.

3. לאוי Leoy — מפורטוגלית Loa — שבח.

Leao בספרדית — ליאון Leon נכתב גם Leao.

Leal — שם משפחה שנהג בקרב היהודים בספרד (רוזניס א', 274). שם משפחה שנהג בין הספרדים כיהודים כנוצרים (עמנואל, שם, 87).

השם נהג בחצי האי האיברי

לוי לאו (Leo) מגירונה Gerona ספרד. השתקע בפרפיניאן Perpignan לאחר הגירוש (ביינארט, גירוש, 225).

9. קונפינו Confino

ספרדית: אסור, כלוא, גולה, מוגבל למגורים בתחום מוגדר.
שם משפחה שנהג בקרב יהודי ספרד (רוזניס, א', עמ' 271).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ברוך קונפינו — ב-1888 תרם להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאליי "שנות חיים" (עמ' קמ"ד).

10. קרשקש Kreskis

מן הפועל Crecer — בספרדית צָמַח בנין פֶּעַל בציווי יחיד: צָמַח, גְּדַל.
מקור השם העברי צָמַח.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

שמואל בן קראקש (שיבוש מן קרשקיס). באמצע המאה ה-17 התלונן בפני הרשות עם עוד יהודים מבני פורטוגל, על כי בני אראגון מכבידים עליהם את עול המיסים (לבל, שם, 73-74).

השם נהג בספרד

אברהם ויהודה קרשקש — אב ובנו שרטטו מפות ניווט בשיטה הקאטאלונית ובנו מצפנים. אברהם ובנו קיבלו הגנה בפקודת המלך ושחררו מענידת התג היהודי. הבן יהודה המיר בפרעות קנ"א, 1391, ונקרא בשמו הנוצרי חַיימָה רִיבֶס — Jaime Ribes (אנציקלופדיה עברית ל' 344-345).

חסדאי קרשקס (?) — סרגוסה 1412. פילוסוף ומנהיג. איש חצר של ח'ואן. רב ומנהיג הקהל בסרגוסה. המלך הסמיכו כדיון יחיד בענייני מלשינות באראגון. בפרעות קנ"א, 1391, נהרג בנו יחידו. פעל לשיקום הקהילות, לאיסוף כספים, לתקנת תקנות חדשות לקהילת סרגוסה ולקהילות שבסביבתה. חיבר בקאטאלונית את ספרו הפולמוסי 'ביטול עיקרי דת הנוצרים' (אנציקלופדיה עברית, שם, 345-347).

חסדאי קרשקש (הזקן) — אחד מ'עשרה שליטים' (ראשי הקהל) בקאטאלוניה, לו הוקדש ספרו של ר' קלונימוס 'אבן בוחן'. נספה במגיפה הגדולה ב-1348 (בער, שם, 264, 274).

11. שאלי Schali

Chal — בספרדית: צעיף, רדיד, מטפחת.

משמעויות בספרדית או בפורטוגלית — תולדות הקהילה

Falcon	5. פאלקון	Batino	1. באטינו
Papu	6. פאפו	Bua	2. בואה
Frances	7. פראנסיס	Buton (De)	3. בוטון (די)
Kassuto	8. קאסוטו	Niño	4. ניניו
Krispin	9. קרספין		

1. באטינו — Batino

שם משפחה שנהג גם בקרב הנוצרים בספרד (רוזניס, דברי, חא', 275). כינוי לישמעאלי בפי הספרדים (Moisis, שם, 18). השם Patino נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 367).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ג'וליה באטינו — נשיאת ויצ"ו בביטולה. ב-1930 נישאה לישראל אסא, ב-1942 נספתה במחנה הריכוז יֶסְנוֹבֶק (Jesanovac) (ז'מילה קולונומוס, שם, תצלום מס' 27). רפאל באטינו — נולד במונטסטיר (ביטולה). ב-1910 נשלח על ידי הוריו למקסיקו. חָבַר לתנועה הקומוניסטית המקסיקנית. ב-1934, שב לביטולה. מ-1935 התגורר בסקופליה, השתתף בשביתות ובהפגנות. בשל פעילותו נדון לחמש שנות מאסר שריצה בכלא סטרמה — מיסטרוביצה. בכלא תרגם את ה'קפיטל' של קרל מרקס. בימי מלחמת העולם נמלט מכלאו והצטרף לפרטיזנים. ב-1942 נפל בקרבות בסנו'ק ביטולה (Matkovski, שם, 99).

2. בואה — Boa

בספרדית — חנק, מין נחש Enyx Javulus. סודר. בפורטוגלית: Bua — אישה ששמה Buena בספרדית, טובה בעברית (רוזניס שם, א', 315).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

שלמה בואה — עד בבית הדין במחצית השנייה של המאה ה־20. העיד על בחור בשם חיים שקידש במרמה צעירה מן העיר (מהרש"ך, שו"ת, חלק ב', סי' קל"ד).

3. בוטון, די בוטון — Buton. De Buton

נכתב במסמכים ספרדיים בימי הביניים Biton, Viton — (Laredo, שם, 423).
ספרדית: — Buton — כפתור, ניצן. Bita — Vita — חיים, בוטון — חיים, בן-חי
(Laredo, שם, 423). שם פרטי שנעשה שם משפחה במאה הי"ד (Laredo, שם, 423).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ר' אברהם בן יהודה די-בוטון — בתקכ"א, 1761, רבה של העיר וראש הדיינים. כיהנו בבית דינו: אברהם קמחי ויוסף פיסו. הם התירו אישה מעגינותה לאחר שבעלה נרצח ליד הכפר קוזינה וחתמו: "כל זה עבר לפנינו למען תהיה לעדה פה מונישטיריו יע"א בשליש הב' לחדש אדר א' שנת התקכ"א ליצירה והכל שריר ובריר וקיים" (די בוטון, מחזה אברהם, סי' יח': מודיאנו, ראש משביר, אה"ע, אישות, סי' ח'). על היותו רב במונישטיריו (מונסטיר) העיד הוא עצמו בספרו מחזה אברהם, דף השער.

ר' דוד דה בוטון — ב"תקנ"ד, 1794, רבה של העיר (א. גאטיניו, אלף כסף חומ', סי' ס"ב).

מרדכי די בוטון — בשי"ח, 1558, הועד בבית דין בסקופליה כי ר' מרדכי די בוטון ממונסטיר מוטל מת על שפת הורדאר (שו"ת, הרשד"ם, אבן העזר, שאלה נז').

השם נהג בספרד

אברהם ביטון — ממגורשי ספרד, חתום על תקנה מפס משנת 5305 (1545) (Laredo, שם, 423).

ינטו ביטון — רשום בהצהרה על פירוקה של קהילת ולאדוליד (Laredo) Valladolid, שם, (שם).

סלומון ביטון — רב, רופא בית המלוכה בקשטיליה. שוחרר מסוגים שונים של מסים, היטלים ומלוות במכתב של מלכת סגוביה מ-17 בספטמבר 1476 (Laredo, שם, שם).

4. ניניו — Niño

בספרדית: Niño — ילד.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יוסף ניניו — עד בבית-דין במחצית השנייה של המאה הט"ז (הרשד"ם, שו"ת, יו"ד, שאלה לט').

5. פאלקון — Falcon

Falcon — ספרדי: מין תותח עתיק, בז, תמסח, נץ. נכתב גם: — Falco, Falchon — (Laredo, שם, שם). שם משפחה שנהג אצל היהודים בספרד (רוזניס, שם, א', עמ' 274).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם פאלקון — בשל"ה, 1575, עד בבית דין (דברי ריבות, שאלה שי', עמ' קנ"ד, צד ב').

אברהם פאלקון — הת"ג, 1643, רב דמתא. חבר בישיבה של ר' שלמה בן מאיור בסלוניקי. תשובה שלו מצויה בשו"ת מגן גיבורים, סי' לד', דף נד, א-ב (עמנואל, שם, עמ' 320, מצבה 731).

בני משפחה בתולדות ספרד

ר' שם טוב פאלקון — בראשית המאה הי"ד במיורקה. המורה של ר' אהרן הכהן בעל ספר 'אורחות חיים'. הקהילה תיקנה תקנות משלה בענייני מסחר, ירושה ונישואים (בער, שם, 283).

בונדיאה פאלקון — נזכר בתעודות רבות מספרד בעיקר בשנים 1356-1368 כנציג יהודי הקהילות, וגם כנאמן של קהילת פרפיניון Perpignan. חתום עם רבנים אחרים ועם בלשון פלכון על תשובה בשאלת ביזוי תלמידי-חכמים (אריה ל. פלדמן תשובת, עמ' ד', הערה 43).

גומס וגבריאל פאלקון — במרס 1494 נצטווה הקורחידור של סיגוביה דיאס סנצ'וס דה קונאדה לדון בתלונת גומס וגבריאל פלקון על נכסים שאביהם משה Zarco מכרם בזמן הגירוש. גומס וגבריאל פאלקון שבו לסיגוביה והתנצרו (חיים ביינארט, גירוש 302, 321).

הרנאן פאלקון — התגורר בסיאודאד ריאל, Ciudad Real. שימש עד תביעה במשפטים רבים (ביינארט, אנוסים, 287). וכן רבים אחרים מאלקלא דה חינרס, Alcalá, טרסונה Tarazona, גירונה Gerona, טולידו Toledo, רוסיליו — Rosillon, וולנסיה Valecia — ועוד.

6. פאפו — Papo, Papu

בספרדית: Papo — פימה, זפק

בלאדינו: Papu — פאפו — סב זקן

השם Papo נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 368).

7. פראנסֶס — Frances

צורות אחרות של השם: Franca, França, Franco

בן צרפת, צרפתי, מי שבא לספרד מצרפת.

רבים מן היהודים בספרד שלפני הגירוש נשאו שם זה.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

שלמה יצחק פראנסיס — ב־1864 חבר ועד של חברת כל ישראל חברים (Bulletin

Allyance Israelite Universelle, 1865).

השם נהג בספרד

אפרים ושמואל פראנסיס — שימשו בתפקידי מאיורדומי אצל הקונדי דה טנדילה, בשותפות עם אח נוסף עסקו גם בחכירת מיסי האלקבילה והטורסיה באזורי סוריטה Zorita ואלמוגיריה Almoguerra. בנו של אפרים פראנסיס המיר דתו ונקרא לאחר ההמרה פדרו דה פסטונה (חיים ביינארט, גירוש, 236).

ליאון פראנסיס — שירת את המלך ג'ואן מנבארה כגובה מס בשנות השישים של המאה ה־18 (עסיס, יהודי, 82).

8. קאסוטו, קאפסוטו, קפּסוט — Cassuto, Capsuto, Capsoot

כובע, ברדס, גולי ספרד משנת 1391 נקראו כן על הכובע הקצר שחבשו לראשם (טולידאנו, הכפוסים, סיני 30, תשי"ב).

השם קאפּוסי — Capusi נהג גם בקרב הנוצרים בספרד (רוזניס, שם, א', 276).

השם קסוטו Casuto — נהג גם בקרב הנוצרים בספרד (רוזניס, שם, א', 276).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

חיים משה קאפסוטו — ב־1888 תרם להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאלייו "שנות חיים" (קמ"ד).

יאודא קאסוטו — בתמ"ז, 1687 חבר בית דין. חבריו לבית הדין: משה די מאיו ומשולם הלוי (חנן, בני יצחק, חמ' ה', סי' ו); הכהן, פרח מטה אהרן, ח"ב, שו"ת, שא' כ"ב). בתמ"ה, 1685, אישר תרומות הקהילה בפנקסו של השד"ר יוסף הכהן מצפת (טולידאנו, שריד ופליט, 51).

יהודה בכ"ר שלמה קפסוטו — בשל"ה 1575, עד בבית דין (אדרבי, דברי ריבות, שאלה ו).

יוסף קאפסוטו — בתס"ב, 1702, דיין. חבריו בבית הדין: יוסף בכ"ר משה, משה קמחי. (אמאריליו, כרם שלמה, עיגונא דאתתא, סי' ט').

שלמה קאסוטו — סוחר. בקס"ב נרצח בדרכו ממונסטיר ליריד אישטרוגא על ידי שודדי דרכים (אמאריליו, כרם שלמה, 'עיגונא דאיתתא', סימן ט'; קובו, גבעת עולם, שו"ת, סי' ט').

שמעיה קאפסוטו — בתקב"ל, 1771, העיד בבית הדין בשאלוניקי בפרשת הריגתו של אברהם אלבילדה (מודיאנו, ראש משביר חא', אה"ע, סי' טו').

השם נהג בספרד

יעקב קאציפי — מורשה מטעם קהילות בספרד. בספטמבר 1484 טען למען קהילת סגוביה שנושלה מבית הכנסת, בית המדרש ובתי העלמין (ביינארט, גירוש, 19, 25, 28, 130, 395, 398, 400, 423).

יוסף קאפסוטו — בין עורכי ההסכם עם קברניטי-ספינות על הסעתם לפיזה של יהודי סגינוטו ושאיטבה בזמן הגירוש — (ביינארט, שם, 228).

9. קריספין — Krispin

מספרדית ממקור לטיני Crispinus — עדי לשיער לנשים. בימי הביניים נכתב: (Laredo) Avencrespin Abincresp, Crespini, Avencresp, Ben Crespi, Aben Crespin, שם, 1081).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם קרישפין — בשל"ה, 1575, עד בבית דין (אדרבי, דברי ריבות, שא' ו').

השם נהג בספרד

אסטרוג קרישפין — נמלט מטרטגונה מפני האינקוויזיציה. לדברי ר' קולונמוס מחבר הספר 'אבן בוחן' (בער, שם, 258).

וידאל קריספי — מטרטגונה. ב-1294 נתן פיקדון מסחרי לבוגג'ודה בלעיש מפס וליעקב דוד מברצלונה לצורך מסע שעמד לערוך לאלכסנדריה (עסיס, יהודי ברצלונה, גלות בתוך גולה, 265).

יצחק בן קריספין — רב ומשורר. חי בספרד במאה הי"ב, מחבר 'ספר המוסר', נזכר על ידי יהודה אלחריזי (Laredo, שם, שם).

שמות עבריים שנהגו באיבריה — המפקד הבולגרי

Nahmias	.6 נחמיאס	Ben Yakar	1. בן יקר
Sadikario	.7 סדיקריו	Hasson	2. חסון
Zadik	.8 צדיק	Mevorach	3. מבורך
Katon	.9 קטון	Mois	4. מואיס
Kamhi	.10 קמחי	Mossa	5. מוסה

1. בן יקר — Ben Yakar
 בן — יילוד ביחס להוריו. יקר — אהוב, נכבד. בן יקר — בן אהוב, בן נכבד.
 אבן יקר — מוצא המשפחה מפורטוגל. נמנית עם ארבע המשפחות האמידות והנכבדות ביותר שהתיישבו לאחר הגירוש בוויניציאה ובוורונה (בניהו, דור, נ"א).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם בן יקר — בתקב"ל, 1782, נרצח בדרכו לשאלוניקי (מודיאנו, ראש משביר, אבן העזר, סי' ט"ו).
 יהודה בן יקר — בשל"ה, 1575, עד בבית-דין (אדרכי, דברי ריבות, שאלה שי', עמ' קנ"ד, צד ב').
 יצחק בן יקר — בי"ב בתשרי התרמ"ה, 1884, קידש בעורמה את שרה, יתומה, בת יוסף קאלדירון (ארדיטי, 'דברי שמואל', אה"ע, סי' ד', עמ' קכ"ה).
 שלמה בן יקר — דיין, לפני שנת תקכ"א, 1761. חבריו לבית-הדין: מרדכי קמחי ושמואל אלבה. דנו בפרשת הירצחם של שני יהודים מאלבניה בדרכם למונטסטיר (גאטיניו 'צורר הכסף', א"ה עיגונא, סי' א').

השם נהג בספרד

ר' יהודה בן יקר — מגירונה Gerona, מקובל במאה הי"ג בגירונה. נזכר על ידי הרמב"ן כאחד ממוריו בהלכה (אידל, המחשבה, מורשת ספרד, 217).

2. חסון Hasson

עברי, חזק, אמיץ, רב כוח.
 ערבי حسون — חזחית (מין ציפור).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם חסון — ב-1926 נשלח ממונטסטיר לירושלים ללמוד לפרנסתו את מלאכת הסיתות. (אוע"ס, שם).

אברם חסון — התגורר ב'טאבנה' ליד המסגד. בביתו נמצא עד סוף 1942 הדפוס המחתרתי של המפלגה הקומוניסטית. את הדפוס ניהל המקדוני סטיב נאומוב, עבדו בו גם בנו ואלברט רוסו (קולונומוס, שם, 159).

בכור דוד חסון ובכור משה חסון — תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאלייו "שנות חיים" (קמד).

חנה חסון — פעילה בסקציית הנשים באגודה הציונית 'התחיה' (לבל, שם, 168).

יוסף פיפו חסון — פרטיזן, לחם בהרי יוון במלחמת העולם השנייה (לבל, שם, 223). חבר המפלגה הקומוניסטית. ביתו שימש מחסן לאמצעי לחימה (Kolonomos & שם, I, 101-103).

משה חסון — בתצ"ח, 1738, נרצח ועל הירצחו הועד בבית-דין (שאנג'י, בארות המים, א"ה, עיגונא דאתתא סימן כ"ו).

משה חסון — חבר באגודת הספורט 'התקוה' (לבל, גאות, 187).

שלמה חסון — בתצ"ח, 1738, היה עד לרציחתו של אחיו משה (ן' שאנג'י, בארות המים, א"ה, עיגונא דאתתא, סימן כ"ו).

השם נהג בספרד

אברהם חסון — בראשית המאה ה-17 שימש כמאלף אריות בחצרו של קרלוס השלישי מלך נבארה (יום טוב עסיס, יהודי, 86).

3. מבורך Mevorach — מהולל, ראוי לשבח, שברכתו רבה.

השם נהג בספרד

מבורך — נזכר באחד משיריו של שמואל הנגיד כמי שישב בעיר 'מבצר'. כינויה העברי של קלעת איווד (אשתור, שם, 166).

י. מבורך — כונה — אבו אלפד'ל. *أبو الفاضل* טען בפני הרמב"ם, ש'כל אישה שתעיד על עצמה בקנין, לא יועיל הקנין עד שיהא שם עומד אביה או אחיה' (שילת, אגרות, ב', תס"ג, הערה 4).

4. מואיס Moïse موسى — מן השם משה בצורתו הספרדית.

5. מוסה Mossa מן השם משה — בצורתו הערבית. במסמכים ספרדיים בימי הביניים נרשם השם: Musa, Ben Mossa, Ibn Mussa (Laredo, שם, 743). שם פרטי שנעשה שם משפחה.

בני משפחה בתולדות מונסטיר
ויקו מוסה — פעיל בשומר-הצעיר (לבל, שם, 184).
יעקב בן משה — בשנת 1634 חקר מבטשה מאיכר טורקי (לבל, שם, עמ' 53).
יעקב בן משה — בשנת 1694 הובא לבית דין מוסלמי-שרעי בעניין בעלות על כרם (Andreev, שם, 41-42).
יצחק מוסה — פעיל באגודת הספורט 'התקוה' (לבל, שם, 187).
מאיר משה — תרם לבית ספר כ"ח לבנות (לה איפוקה, 19 במאי 1908).

השם נהג בספרד

חיים מוסה — Haym Muça — נוצרים רבים חבו לו כספים והוא חב לאחרים. ביקש להקדים את מועד פרעון החובות כדי שיוכל לצאת מספרד בזמן. הכתר נענה לבקשתו והורה ללופי די בוסטאמנטי למנות שני תושבים מקומיים מהימנים שיעריכו את נכסיו (ביינארט, גירוש 128-129).

חיים בן מוסה — מביח'אר, רב, רופא ומשורר. נולד בביח'אר ליד סלמנקה ב-1390 ונפטר ב-1460. מחבר 'מגן ורומח', כתב הגנה על היהודים נגד הנוצרים ובעיקר נגד ניקולא די לירה. תרגם לעברית ספר של אלג'זאר. כתב פירוש על ישעיהו ועל ספרי-תנ"ך נוספים — (בער, תולדות 456-457) — (Laredo, שם, 801).

מוסה דה פורטלה (Muça De Portella) — מילא תפקידים שונים באראגון בשירות המלך פדרו השלישי (1270-1285) (בער, שם, 112). ב-1277 באילי ומרינוס של המלך. ניהל משא-ומתן עם המוסלמים שמרדו במלך בכפרים הסמוכים למונטסיסה (בער, שם, 113). פעל זמן מסוים כמנהל פיננסי ראשי של מחוז אראגון. נרצח בשנת 1283 (בער, שם, 112).

6. נחמיאס Namias, Nahmias — מן נחמיה, לבית-נחמיה. נכתב גם נעמיאס. במסמכים בספרד של ימי הביניים נכתב — Namias (Laredo, שם, 867). השם נהג גם בקרב נוצרים בספרד (רוזניס, שם, א', 276).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

- נחמיאס — ב־1903 מורה ומנהל תלמוד תורה (לה איפוקה, 30 באוקטובר 1903).
 אברהם בכ"ר שלמה נחמיאש — בש"ר, 1740, עד בפרשת מכירתם של בתיו של היתום
 שם טוב ארואיסטי (ב. גאטניו, תרומת כסף, חמ, סי' נ').
- אברם נחמיאס — ב־1942 עקר מסקופליה למונסטיר. נותר בעל-חוב לקהילת סקופליה
 בסך 2,528 לְבוֹת (מטבע בולגרי) לפי הערכה משנת 1939 (Kolonomos & שם, I, 469-468).
- אלגרה נחמיאס — חברה בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י ובוועד העזרה למען
 המאבק — (Kolonomos & שם, I, 102-103).
- אסתר בת דוד בן נחמיאס — בתקל"ב נותרה עגונה לאחר שבעלה חיים ארואסטי נרצח
 (נחמיאש, הון רב, אבן העזר, סי' י').
- אשר יעקב נחמיאס — נשיא קהילת מונסטיר בשנים 1924-1925 (אוע"ס, שם).
 גבי ומרדכי נחמיאס — חברי המפלגה הקומוניסטית (Kolonomos & שם, I, 101-102).
- דוד נחמיאש — הרופא אמאטוס לויטאנוס טיפל בסלוניק בדוד נחמיאס Naamias
 ממונסטיר. נפטר בן עשרים שנה (עמנואל, שם, 141).
- דוד נחמיאש — לפני שנת שנ"א, 1591, תבע לדין את משה קאטיביליה על חוב שלא
 שולם (דאנון, לונץ, ירושלים, תרס"ז, עמ' 347-351).
- דוד נחמיאס — מקסטוריה, בסוף המאה הי"ט שימש מורה בבית הספר שהקימו בני
 המעמד הבינוני של הקהילה ולימד טורקית וצרפתית (רפאל קמחי, א"א, B-13).
- הנרי נחמיאס — בשנות העשרים של המאה הכ' ארגן במונסטיר סקציה לדרמה וביים
 את הצגותיה (לבל, שם, 171).
- ז'אק נחמיאס — חבר באגודת הספורט 'התקוה' (לבל, שם, 187).
- טודרוס נחמיאס — ב־1888 גזבר משמרה של קוראי 'תיקון כרת' (אישקלייו, שנות
 חיים קמ"ד).
- יעקב נחמיאש — בשנ"ז, 1597, טבע בדרך מפיסא לראגוזה (ששון, תורת אמת, שאלה ד').
 יעקב רחמים נחמיאס — ב־1864 חבר בוועד 'חברת כל ישראל חברים' (חכ"ח).
 (Bulletin, Alliance Israelite Universelle, 1865).
- מרדכי נחמיאס — מ־1934 חבר ב'תכלת לבן'; ב־1942 — נתן בביתו מחסה
 לפרטיזנים. — מ־1942 פרטיזן בהרי מקדוניה. נפל בקרבות (לבל, שם, 186, 223).
 (Kolonomos & שם, I, 104).
- סלומון נחמיאס — מזכיר הקהילה בשנת תרפ"ח (אוע"ס, מונסטיר).
 שלמה נחמיאש — בש"ך, 1740, דיין. חבריו בבית הדין: שלמה ארואסטי, שמואל
 יאושע (ב. גאטניו, תרומת כסף ח"מ, סי' נ').

שלמה בכ"ר משה נחמיאש — בהת"ג, 1643, דיין. חבריו בבית הדין: יעקב המיוחס למשפחת פרעש (פראג) בן יהודה, שבתי בכ"ר סעדיא ז"ל. כך בנוסח אחד. בנוסח שני במקום שבתי בכ"ר סעדיא, ראובן ברונדון (מהרח"ש, שאלה מ"ד, עמ' קצ"ג).
שמואל נחמיאס — בשנת 1591 שימש רבה של העיר (Matkovski, שם, 48-49).

השם נהג בספרד

דוד בן יוסף נחמיאס — מטולידו. הוא ושלושת בניו נספו במגיפה ב־1349 (Laredo, שם, 824, 868).

יהושע נחמיאש (Jsua Namias) מן העיר איטא Hita — שבפרובינציה גודלחארה. מכר לפני הגירוש בית, כרם וכלי־בית לפרנאנדו די בריאואגה (Brihuiega) (בינארט, גירוש 372, הערה 283).

יצחק נחמיאס — מקורדובה. רב ודיין, נמלט בקנ"א, 1391, לפאס ושימש בה רב ודיין בבית דינם של שמעון בן־צמח ודוראן צרפתי (Laredo, שם, שם).

7. סדיקריו — Sadikario

מן צדיק, עושה צדק, ירא אלוהים, זכאי בדין. צדיק בסיומת ריו בספרדית.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם סדיקריו — פעיל בשומר־הצעיר (לבל, שם, 184). חבר המפלגה הקומוניסטית (Kolonomos & I, שם, 101-102); השתתף בקרבות לשחרור מקדוניה וזכה במספר אותות הצטיינות והוקרה (קולונומוס, שם, 161).

סלומון סדיקריו — חבר בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י ובמפלגה הקומוניסטית — (Kolonomos & I, שם, 101-102, 105).

שלמה ושמואל סדיקריו — משנת 1942 פרטיזנים בהרי מקדוניה, נפלו בקרבות. שלמה סדיקריו נהרג בקומנדו ב־1944; שמואל סדיקריו נהרג ב־1945 כקומיסר של חטיבת צנחנים (לבל, שם, 223).

השם נהג בספרד

שלמה סדיקאר — Solomo Sadicar — ב־7 באוגוסט 1492 נמנה על קבוצה של יהודי סרגוסה Zaragoza שייפו את כוחו של הסוחר תומס קולום (Tomas Colom) מוולנסיה לנהל משא ומתן מטעמם עם פדרו לאיתה (Pedro Laitha) בעלים של ספינה אחת במחוז אמפולֶיה, כדי להובילם למקום מבטחים (בינארט, גירוש, 230).

8. צדיק — Zadik

עושה צדק, ישר, ירא אלוהים, מקיים מצוות, זכאי בדין. בני המשפחה ישבו בספרד בערים אריבלו בילוארוביה, בלינצ'ון, סנטיאגו, קורדובה.

השם נהג בספרד

יוסף בן צדיק — משורר עברי. חיבר חיבור הלכי בשם 'קיצור זכר צדיק' בו ניסה לדבריו לברר רמז כל דין ודין בדרך קצרה (דב ירדן, יוסף אבן צדיק, רפ"ו). ר' יוסף בן יעקב אבן צדיק (?) — 1149 — קורדובה. רב, פילוסוף ומשורר מ-1138 ועד למותו שימש דיין בקורדובה. ידיים של ר' יהודה הלוי ואברהם ומשה בן-עזרא. נשתמרו כ-20 משיריו. מחבר 'עולם קטן' — ספר פילוסופי בו הוא מכריז על ידיעת-הבורא ועשיית-רצונו כשתי הדרכים המביאות את האדם אל האושר המוחלט (אנציקלופדיה עברית, ט', 675).

9. קטון — Katon

צעיר לימים. קטן-קומה. ענף של משפחת קמחי שאחד מאבותיה כונה הקטון Le Petit (קטן, בצרפתית). מאז יש הנושאים את השם קטון וגם את השם Petit ובצפון אפריקה (Eisenbeth) Betite, Betite, Betit. Betito, 102).

10. קמחי Kamchi

מן קמח: גרגירי תבואה וחיטה שנטחנו.
קמחי, שיש בו קמח או שיש בו טעם של קמח.
שם משפחה של גדולי הפרשנים בספרד ובנרבונה (פרובאנס).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם קמחי — בתקכ"א, 1761, דיין. חבריו לבית הדין: אברהם די בוטון ויוסף פסו. הם דנו לפני שנת תקכ"א, 1761, בפרשת הירצחו של ר' יעקב בכ"ר אבשלום הכהן (מודיאנו, ראש משביר, אה"ע, סי', סו'; די בוטון, מחזה אברהם, סימן ח"י).
אברהם קמחי — בן משה שלמה קמחי. הוא ודימקו ובנקוי שימשו גובי-מס בשלושים-ארבעים כפרים ליד מונסטיר (זכרונות רפאל קמחי, א"א B-13).
אברהם קמחי — ממונה על הספורט באגודת 'התחיה' (לבל, גאות, 168).
בכור שלמה, יאושע בכור חיים, יצחק אברהם, ושבת שלמה קאמחי — ב-1888 תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאלייו "שנות חיים" (קמ"ד).
דן קמחי — דיין בתקצ"ח, 1838. חבריו לבית הדין: רפאל שלמה קאלדירון וחיים אברהם פיסו (קובו, שער אשר, אה"ע, סי', כ').

דן מרקאדו קמחי — לפני שנת תר"ט, 1849, נשלח לערים שונות באירופה לאסוף תרומות לבניין שני בתי הכנסת של מונסטיר שעלו באש (פאלאג'י, חקקי לב, חב' חמ' סי' מ"ג). ויקטור, ויקטוריה, רוזה וריינה קמחי — חברים בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י — (Kolonomos & שם, I, 102, 105); ויקטור חבר המפלגה הקומוניסטית (ריסטסקי, שם, 47); רוזה נעצרה בדרכה להצטרף לפרטיזנים והושלכה לכלא (Kolonomos & שם, I, 102, 105).

ז'וזף קמחי — ב-1943 נמלט ממחנה "מונופול" בסקופליה לאלבניה. עלה לארץ והשתקע בתל אביב (לבל, שם, 129, 234).

יוסף קמחי — ב-1919 נשיא הקהילה (ארכיון ג'וינט, תיק 149, 1914-1918). יוסף פיפו קמחי — פעיל ב'שומר הצעיר' (לבל, שם, 184); — חבר המפלגה הקומוניסטית (Kolonomos & שם, I, 101-102).

יחיאל קמחי — ב-1903 חבר ועד החינוך (לה איפוקה, 20 במרס 1903). יחיאל הקמחי — ב-1909 נשיא ועד הקהילה (קונסיליו די לה קומוניטה ישראלית מונאסטיר, אעמלה"י Hm2/8641).

יחיאל ד. קמחי — ב-1909 ראש הקהילה (אעמלה"י, Hm2/8141). יחיאל רפאל קמחי ורפאל משה קמחי — שימשו חברי הנהלה בחברת 'עוזר דלים' (רפאל קמחי, א"א, B-13).

ליאון קמחי — מנהיג ציוני וקהילתי במונטסטיר, מייסד אגודות ציוניות לצעירים: 'בני ציון', 'בנות ציון', 'לבוגרים', 'התחיה', ובה סקציית נשים, אגודת ספורט וקבוצת כדורגל, סגן נשיא הקהילה. סגן נשיא הפדרציה הציונית ביוגוסלביה, נציג המשרד הארצישראלי ביוגוסלביה, קק"ל וקרן היסוד. נספה בשואה (לבל, שם, 113, 168). ביתו שימש מחסן לאמצעי לחימה ולמקום מסתור ללוחמים (Kolonomos & שם, I, 103-104).

מנטש קמחי — משתתף פעיל במרד אילנדן ב-1903, העביר נשק וחומרי לחימה אחרים למורדים (קולונומוס, שם, 184).

מנטש קמחי — 1931, השתתף כשחקן במחזה דרייפוס (לבל, גאות, 170). מרדכי קאמחי — לפני שנת תקכ"א, 1761, דיין. חבריו לבית-הדין: שמואל אלבה ושלמה ן' יקר, הם דנו בפרשת הירצחם של שני יהודים מאלבניה בדרכם למונטסטיר (א. גאטיניו, צרור הכסף, עיגונא, סימן א').

מרדכי קמחי — בהת"ג, 1643, סוחר עורות (מהרח"ש, קונטרס, סי' מד'). משה קמחי — בתס"ב 1702, דיין. חבריו בבית הדין: יוסף בכ"ר משה, יוסף קאפוטו (קובו, גבעות עולם, שו"ת, סי' ט'; כרם שלמה, עיגונא דאתתא, סי' ט').

משה קמחי — ב-1828, ספק של צורכי מזון מטעם הרשות (א"א, B-13).

משה שבתי קמחי — ב־1865 הביא לדפוס בבלגרד את ספרו של אליעזר בן שם טוב פאפו 'דמשק אליעזר' עם חברו יצחק גבריאל הכהן (פאפו, דמשק אליעזר, שער).
 משה שלמה קמחי — ב־1792 עמד בראש הקהילה. כן שימש חבר ב'בלדיה' (עירייה) ובמג'לס (בית דין אזרחי ופלילי), סחר בקמח. ב־1828 התעשר בשל בצורת שפקדה את האזור (זיכרונות רפאל קמחי, א"א, B-13).
 מתתיהו שבתי קמחי — תרם לחברת 'אהוב את המלאכה' — (לה איפוקה, 9 ביוני 1908).
 סטלה קמחי — פעילה ב'שומר-הצעיר' (לבל, שם, 184). חברת המפלגה הקומוניסטית — (Kolonomos & שם, I, 101-104).
 רפאל קמחי — מונסטיר 1870 — תל אביב 1970. חבר בארגון לאומני מהפכני מקדוני Vmro. ב־1903 השתתף במרד נגד הטורקים באֵילִינְדֵן (יומו של אליהו) במקדוניה. ב־1908 שימש נשיא קהילת מונסטיר (לה איפוקה, 6 במרס 1908). ערב מלחמת-העולם השנייה התגורר בסלוניק ושימש גבאי בית-הכנסת 'איל קאל די לוס מונסטירליס'. הוברח ב־1943 לסופיה (לבל, שם, 128, 129).
 שבת שלמה קאמחי — ב־1888 שימש חכם בקהילה (רפאל אברהם אישקאליי, "שנות חיים" קמ"ד).
 שבתי קמחי — לפני ש"ר, 1740, אישר פסק דין של הדיינים שמואל יאושע, אברהם בכ"ר שלמה נחמיאס ודן אלבחארי (א. גאטיניו, תרומת כסף — חו"מ סי' נ').
 שבתי קמחי — בתצ"ח, 1738, דיין. חבריו בבית הדין: יצחק פיסו ועובדיה חונן (ן' שאנג'י, בארות המים, א"ה עיגונא דאיתתא, סימן כ"ו).
 שבתי קמחי — בתצ"ח, 1738 עד בבית-הדין בעניין הרצח של משה חסון (ן' שאנג'י, בארות המים, אה"ע, סי' כ"ו).
 שבתי בכ"ר יהושע קמחי — רב בעיר. בתקנ"א, 1791. אישר שאלת בית-הדין על טביעתו של משה רפאל בחוף אלכסנדריה (מיוחס, מים שאל, אה"ע, סי' ב').
 שלמה אברהם קמחי — ב־1864 חבר בוועד חברת כל ישראל חברים (חכ"ח) (Bulletin Alliance Israelite Univereselle, 1865).
 שמעון קמחי — ב־1919 סגן-נשיא הקהילה (ארכיון ג'וינט, תיק 149, 1918-1914).

השם נהג בספרד

דוד קמחי — רד"ק 1160-1235 — בנו של יוסף. ב־1232 בעת פולמוס הרמב"ם תמך ברמב"ם. מחבר 'ספר המכלול' (ספר השורשים), מילון השפה העברית. פירש דברי הימים (ויניציאה, ש"ז/ש"ח) וכן בראשית, ספרי נביאים, תהלים ומשלי. פירושו לתהלים נדפס בפני עצמו בשם 'תשובות הנוצרים' (אנציקלופדיה עברית, כ"ט, עמ' 810-813).
 יוסף קמחי — 1105-1170 — נמלט מספרד לפרובנס עקב גזירות המוחרדין. התיישב

בנרבוניה ועסק בהעברת חכמת ישראל בספרד אל חכמי ישראל באירופה הנוצרית. מחבר 'ספר הזכרון' בדקדוק עברי. הנחה את בניו משה ודוד בפעולתם להנחלת הדקדוק העברי. כפרשן המקרא הלך בדרך הפשט. מחבר 'ספר התורה', 'ספר המקנה', 'חיבור הלקט' 'שקל הקודש', ו'ספר הברית', ספר פולמוס אנטי-נוצרי (אנציקלופדיה עברית, כ"ט, שם, שם).

משה קמחי — 1190-1120 — בנו של יוסף. דקדקן. קבע את סדרי הבניינים. מחבר 'מהלך שבילי הדעת', 'שכל טוב', 'תחבושת', ופירש ספרי משלי, עזרא, נחמיה ואיוב (אנציקלופדיה עברית, כ"ט, שם, שם).

שמות עבריים שנהגו באיבריה — תולדות הקהילה
(נושאי שמות אלה לא הותירו צאצאים בעיר בזמן המפקד הבולגרי)

Perez	.5 פרס, פרץ	Ben Lev	1. בן-לב
Zadok	.6 צדוק	Ben Nahamias	2. בן נחמיאש
Reuven	.7 ראובן	Ben Ezra	3. בן עזרא
		Nahman	4. נחמן

1. בן-לב — Ben-Lev

בן — ילד ביחס להוריו — לב — איבר, מרכז כלי-הדם בגוף. מרכז הרגש, הרצון, החוכמה, האומץ ועוד.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ר' דוד בן-לב — בנו של ר' יוסף בן-לב. שימש רב העיר במחצית הראשונה של המאה הט"ז (רוזניס, שם, ב', 109). נרצח בסלוניק סמוך לשנת ש"ה 1545 (מולכו, ר' יוסף בן לב, סיני — 48).

יוסף בן-לב מהריב"ל — מורנו הרב יוסף בן-לב. נולד במונטטיר בשנת 1500 לערך וחי עד לשנת 1580 לערך. כיהן כרב בסלוניק. עליו כתב הרב בנימין הלוי אשכנזי: 'החכם המפורסם ר' יוסף בן-לב שבע בשאלוניקי הרבה כעס ורוגז מתקיפי הקהילה כי מעודו לא נשא פנים לשום אדם ובתקיפות רבה עמד על דעתו ורבים נלחמו נגדו, ואחר שבנו דוד ת"ח (תלמיד-חכם) מופלג נהרג בליל חשך ולא נודע מי היכהו, החליט ר' יוסף לעזוב את שאלוניקי ולהתיישב בקושטא. בשנת שה' או שו' נתמנה לראש הישיבה שנוסדה על ידי חנה גרציא וחתנה דון יוסף נשיא (שמחה אסף, מכתבים, סיני א', לה'—מ'). דוד תמר חקר מועד מותו של הרב יוסף בן-לב וקבע שמת לאחר כסלו של"ט, 1579 (תמר, לברור, סיני 70, רל"ו).

ר' יצחק בן-לב — דייין. חבריו לבית הדין: גבריאלי די סיסה ושלמה מורסה (הרשד"ם, שמ', הלכות טרפות שאלה ל"ט). בהרשד"ם נכתב יצחק בן פלוני, רוזניס קבע: יצחק בן לב (רוזניס, ב, 127). כתב על ביטוח ימי. לדבריו, את הסוחרים הגויים מבטחים בארבעה אחוזים ואילו מן היהודים דורשים משמונה עד עשרה אחוזים (בשן, שביה, 189). כמו כן כתב על מנהגי הקהילות בקושטא ובשאלוניקי: "המנהג בזאת העיר (קושטא) בין הרומאניוטש והספרדים שכל העיר כקהל אחד ונעתקים מקהל לקהל כרצונם ואילו בשאלוניקי כשבאו מן הגירושין כל לשון ולשון קבעו קהל בפני עצמו ואין בא מקהל, וכל קהל וקהל מפרנס עניי לשונם" (שוחט, ענייני, ספונות, 11).

השם נהג בספרד

אבו אברהים בן לב — בן למשפחה ותיקה בספרד. בלט בין המשוררים הספרדים בימיו של שמואל הנגיד וכתב שירי הלל לנגיד (אשתור, שם, ב', 88).

2. בן נחמיאש — Ben Nahamias

במסמכים מימי הביניים נכתב גם: Ibn Nakmiash, Aben Nahamias, Abe Namias, (Laredo, שם, 870).

בן — ילד ביחס להוריו. נחמיאש — שם הגזור מן נחמיה בתוספת ספרדית As ומובנו: לבית נחמיה. נחמיה בן חכליה, פחת ירושלים.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אסתר בת דוד נחמיאס — 1773, עגונתו של חיים בכ"ר שם טוב ארואסטי שנרצח (נחמיאס, הון רב, אה"ע, סי' ג').

דוד בן נחמיאס — ב' 1773 אביה של עגונה שעניינה נדון בבית הדין (נחמיאס שם, שם). משה בן נחמיאס — ב' 1643, שנת הת"ג, דייין בבית דינו של יעקב המיוחס למשפחת פרעש ן' יהודה (בן יעקב, שם, 403).

משה בן נחמיאס — בתקב"ל, 1772, העיד בבית דין בפרשת הירצחו של חיים בן שם טוב ארואסטי (נחמיאש, שם, חלק ב', סי' ג').

השם נהג בספרד

דוד בן יוסף בן נחמיאס — הוא ושלושת בניו נספו בד"כ בטולידו בשנת 1349 (Laredo, שם, 871).

משה בן נחמיאס — מסאמורה Zamora הואשם, על פי עדותו של יוסי פראנקו, בקבלת לחם-הקודש שהוצא מכנסיית לה-גארדיה. לדעת בער אפשר והוא דמות דמיונית (בער, שם, 548, 580, הערה 91).

דון סאג אבנחמיאס — נזכר בתעודות מלכותיות מטולידו משנת 1292 (Laredo, שם, שם).

דון שלמה אבן נחמיאס — גובה מסים של בישופות קורדובה Cordoba וזאיין Jaen. (Laredo, שם, שם).

3. בן-עזרא Ben-Ezra

בן — ילד ביחס להוריו. עזרא — נוסח ארמי של עזרה, סיוע, תמיכה. שם מקראי. עזרא בן שריה בן עזריה בן חלקיה.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יעקב בן עזרה — בשל"ה, 1575, העיד בבית דין (אדרבי, דברי ריבות, שאלה שי' — עמ' קנ"ד-קנ"ה).

השם נהג בספרד

אברהם אבן עזרא — טודלה 1089 — קלאורה 1164. משורר, מדקדק, פרשן המקרא, פילוסוף, תוכן ורופא. חיבר ספרים רבים בתחומים אלה. תוכחותיו, סליחותיו ופזמוניו נתקבלו בסדרי התפילה ובמחזורים (אנציקלופדיה עברית, א', 210-215).

משה (אבו-הרון) בן יעקב אבן-עזרא — צאחב אלשורטה בגרנדה. ב-1090 נכבשה העיר על ידי הנוצרים והוא המשיך לחיות בה זמן מה. לימים, נמלט לספרד הנוצרית, חיבר ספרים רבים בהם פרסם משיריו, כתב גם על שיריהם של משוררים אחרים. כן פרסם ספרים בערבית (אנציקלופדיה עברית, א', 217, 219).

4. נחמן — Nahman, מן נחם, מנחם, שם שניתן לילידי חודש אב.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ששון נחמן — ב-1572 סחר בכלי נשק ובבגדים בראגוזה (דוברובניק) (Tadic, Jevreji, 110).

השם נהג בספרד

משה בן נחמן — 1194-1270, רב בגירונה. עלה לארץ ישראל ב-1267 וייסד את הקהילה היהודית בירושלים (יערי, אגרות, 83-84).

5. פרס, פרץ — Peres, Perez
ספרדית: Pereza — עצלות, בטלה.
עברית: — שבר, הרס, בקע.
שם פרטי, בנם של יהודה וכלתו תמר.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

חיים פרץ ואחיו — ב־1888 תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאלייו
"שנות חיים" (קמ"ד).
יוסף חיים פרס — ב־1864 חבר הוועד של 'חברת כל ישראל חברים' (חכ"ח)
(Bulletin, Alliance Israelite Universelle, 1865).

השם נהג בספרד

חואן פרס — נולד בסביליה, התגורר בסרגוסה Zaragoza. ב־1487 הועלה על המוקד
בסרגוסה (Laredo, שם, 1014).
יהודה פרס — ב־1439 חקר את מסי האלקבאלה Alcavala מן ההגמון של מונדוניה
(Laredo, שם, שם).

6. צדוק — Zadok

מן צדק, יושר, אמת, כנות, מידת הדין.
צדוק: איש צדיק. שם פרטי של אישים רבים במקרא.
השם כתוב במסמכים מימי הביניים: Abenzadoch, Aben Cadoque, Aben Çadoc, Sadox, Cadoch, Zadoch, Sadoch (Laredo, שם, 1020).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ר' שמואל צדוק — שימש מורה הוראה במונטסטיר בראשית המאה הי"ח, נמנה על ק"ק
אשכנז בסלוניקי. בשנת תפ"ה, 1725, חתם עם רבני שאלוניקי על הסכמה נגד הגבירים
שרצו להטיל מסים על תלמידי-חכמים. פסק בעניין הקנס שהוטל על דון אשר
אברבנאל לשלם לאבי-כלתו. היה זמן מה ברודוס ולכן נזכר בין חמישה-עשר הרבנים
שבכל ליל-כיפור נאמרה עליהם תפילת אשכבה (עמנואל, שם, עמ' 621).

השם נהג בספרד

אלעזר בן אשאך צדוק — בספטמבר 1421 הוריש לג'מילה הבת של ארנסטו

אבנארדוט ולאחיו ח'ואן סאנח'ס מקלעת אידוד שכונה לפנים סְלוֹמָה והתגורר בעבר במונסון (Laredo, שם, 1003, 1021, 1022).

יוסי צדוק — בין מתקני תקנה בסרגוסה בשנת 1397 להסדרת המס על היין ותרומות אחרות לקיום הקהילה (Laredo, שם, 1003, 1021).

7. ראובן Reuben

בנו בכורו של יעקב ואשתו לאה. שבט ראובן. שם פרטי שנעשה שם משפחה.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם ראובן — במחצית המאה ה־17 ישב בעיר הפייטן אברהם ראובן. מחרוזיו חוקקו על מצבות בבתי העלמין בסלוניק. מכתב על מצבה: אדם אין לך / מכל חלדך / כי אם ארבע / אמות קרקע אך זה תכתוב / בלבבך עם / עט ברזל / וכתובת קעקע (עמנואל, שם, 505, עמ' 224).

השם נהג בספרד

אברהם ראובן — בן מומרים. שמו הנוצרי: פדרו גומס די סוטומאיור, יליד ולנסיה Valencia שעל נהר מינון. ב־8 בנובמבר 1624 הובא לפני משפט האינקוויזיציה. בעדותו סיפר על פגישותיו עם אנוסים אחרים ועל השיחות שקיים עימם. הוא לימד בן־מומרים אחר בשם פרנסיסקו די סן אנטוניו לקרוא עברית מתוך גיליון ששימש אותו בהיותו מלמד תינוקות באמסטרדם קודם שהמיר דתו. כן לימדו כמה תפילות. הוא גם לימד את אשתו פרנסיסקה די סן אנטוניו קריאת שמע. זמן חקירתו — יוני 1619-נובמבר 1625 (בינארט, פרקי, 950-973).

7. שמות ערביים שנהגו באיבריה — המפקד הבולגרי

1. אלג'ים	Alajem	2. מסוט	Massot
		3. פראיד	Faraid

1. אלג'ים — Alajem

בערבית **عجم** זר נוכרי, פרסי. הנוכרי, ארץ פרס, **ألعجم**.

בערבית מן המילה ציבור, קהילה — **جامعة**.

הקהילה היהודית בספרד נקראה Aljama בערבית — (בער, שם, 255).

בערבית **جام سييس**, חובש סוסים (Laredo, שם, 272).

השם נהג בספרד

לג'ים — Legem — בני משפחה זו חכרו בשנת 1448 את ההכנסות מנכסי מסדר מונטיסה בבוריאונה (חוסה, הינוחוסה מונטאלבו, קהילות, דור גירוש, 27).

2. מסוט — Massot

בערבית: **مسعود** מאושר.

בספרדית: Mazot — הבשר שבו האכילו את אריה המלך (עסיס, יהודי, 25).
שם משפחה שנהג אצל יהודי ספרד (רוזניס, א', 272).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אהרן מסעוד — בשכ"ג, 1563, העיד בבית־דין כי יצחק סופר מסר לחיים בכ"ר הכהן סך של שלוש מאות פרחים (הרשד"ם, שו"ת, חמ', שאלה קמ"א).
יצחק מסוט — מפקח באגודה הציונית 'התחייה' (לבל, שם, 168).
לאה יצחק מסעוד — תרמה לחברת 'אהוב את המלאכה' (לה איפוקה, 9 ביוני 1908).
שמואל יצחק מסוט (מסעוד) — מזכיר הקהילה באב תרפ"ד, 5 באוגוסט 1924, ובכ"ו-כ"ז תמוז תרפ"ה, 18-19 ביולי 1925 (אווע"ס, שם).

השם נהג בספרד

בוינויאודה בת שמואל מסעוד — מליסבון פורטוגל, שלחה גט אל בעלה יוסף בן שלמה אלעולוף שישב בג'אטיבה (ספרד) (בן ששון, מקורות, גלות אחר גולה, 297).

3. פראיד Faraid

בערבית: **فريدة** מן — אבן חזן, מרגלית ברכים: **فرائد**

השם נהג בספרד

נתן פראיג — Faraij — מח'אטיבה, שימש נציג היהודים בהסכם מיום 28 ביוני 1492 עם גריוואלדי. בעליה של אוניה גינובזית (ביינארט, גירוש, 227, הערה 149).

שמות ערביים שנהגו באיבריה — תולדות הקהילה

1. אלפקים (ם) Alfakim — מאנדיל Mandil

1. אלפקי (אלחכים, אלפקים) Alhakim, Alfakim
מערבית: בצורתו הספרדית **ألفكي** — בצורתו הפורטוגלית **ألفكي**
أل ה' היידוע **حكي** רופא, חכם.

נכתב בספרד של ימי הביניים — Alfaquin, Alfaquim, Alphaquim (המאה הי"ב).
Faquim (המאה הי"ג) Alfaquein, Alfaquin, Alfaqui, Alfachin (המאה הי"ד) וכן:
Faquin, Alfequim, Haquim. התואר Alfaquih — ניתן ליועץ המלך, מזכיר המלך
ומתורגמן המלך (Laredo, שם, 276). היום רווח בפאלמה דה מאיורקה השם Con-Xin
שיש הסבורים שהוא גלגולו של השם Faquim. משמש לזיהוי צאצאיהם של יהודים
שהמירו דתם (Mound, Distinctive, 80).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יהודה אלפאקי — בשכ"ג, 1563, דיין. חבריו בבית הדין: יוסף אלרואיטי ויוסף בכר
שלמה אדיגיס (הרשד"ם, שו"ת, חמ', שאלה קמ"א).

השם נהג בספרד

משפחת אלפכים — בפלמה דה מאיורקה. מנהיגי הקהילה במאה הי"ד (Mound,
Distiative, 80).

אברהם אלפכים — בברצלונה Barcelona — רופא, גזבר, מתורגמן. ערב להלוואה
שקיבל הנסיך ברגנר הרביעי (1162-1131) (בער, שם, 42).

יהודה אבן מנשה אלפכים בח'אטיבה — Jativa — ב-1280 חקר את הבאיילי (גביית
המסים) בח'אטיבה (בער, שם, 113).

שמואל אלפכים ושלמה אלפכים בנאבארה — Navara — בעלי אחוזות באזורים
שונים בנאבארה (עסיס, יהודי 61).

2. מאנדיל — Mandil

ערבית: **منديل** מטפחת, ממחטה, שביס.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יוחנן בן בנימין מאנדיל — שאבאץ 1873 — סאלוניק 1916. ב-1913 בא לביטולה ויסד בה את העיתון הסרבי Bitoljske Novine. ב-1915 עקר לסלוניק ונמנה על מייסדי העיתון Velka Srbija (סרביה הגדולה) (לב, שם, 135, 137).

השם נהג בספרד

אברהם מאנדיל — נזכר ברישומי הנוטריונים בברסלונה בשנים 1384-1383 (Laredo, שם, 772, 831).
וידאל יעקב מאנדיל — טווה במשי בחוטי-זהב. נזכר ברישומי הנוטריונים בברסלונה ב-1385 (Laredo, שם, שם).

9. יישובים שלא באיבריה — המפקד הבולגרי, 1943

Kellner	6. קלנר	Alisandra	1. אליסנדרה
Romano	7. רומנו	Gamlid	2. גאמליד
Schamu	8. שאמו	Masai	3. מסאי
Schami	9. שאמי	Florentin	4. פלורנטיין
		Kolonomos	5. קולונומוס

1. אליסנדרה — Alischandra — עיר בצפון איטליה על נהר פו (ביינארט, אטלס, מפות 72, 72א').

2. גאמליד — Galmidi, Galmid, Gamlid — שם משפחה נוהג אצל היוונים הנוכרים (רוזניס, דברי, א', 217).
שם משפחה נוהג באי כרתים (מרכוס, הרכב, סיני 60, עמ' סד').
במפקד 1931 בצפון-אפריקה נמצאה משפחת גלמידי בטוניסיה (Eizenbeth, 73, 128).

3. מסאי — Masai — עיר קטנה בטוסקנה, איטליה (Moisis, שם, 16).

4. פלורנטיין — Florentin

מן היישוב קסטיליונה פלורנטינו, Castiglione Fiorentino, 106 ק"מ מפלורנץ בדרך לרומא (Eizenbeth, שם, 126).

5. קולונומוס — Kolonomos

ביוונית קאלו — טוב, נומוס — שם. שם טוב, בעל שם טוב. שם המעיד על בוא המשפחה מהמרחב ההלני. ידוע כי המשפחה באה מלוקה Luca בצפון איטליה ומבניה גדולי החכמים באשכנז (ביינארט, אטלס, מפות, 12, 13, 18, 22, 30, 37, 40, 72). במערת קברים בירושלים נמצאה כתובת חרוטה של משפחת קאלון (טולידנו, המשפחה קולון, מזרח ומערב V, 52).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ר' קולונומוס — בשי"ח, 1558, העיד בבית דין שבהיותו במחלה (הגיטו היהודי) בא אליו טורקי בשם אחמאט והעיד כי ראה גופת יהודי על שפת הברדאל (ורדאר) (הרשד"ם, שו"ת, אה"ע, שאלה נ"ז).

אברהם בנימין קולונומוס — בסוף המאה הי"ט, פעיל ב'עוזר-דלים' (רפאל קמחי, א"א, B-13). תרם ל'עוזר דלים' נלב"ע 5670 (1910) (קולונומוס, שם, שם, תצלום 18).

איזק קולונומוס — חבר ועד החינוך במונסטיר (איל טיימפו, 17 בפברואר 1909).

אסתר קולונומוס — נפטרה במונסטיר בהיותה בת 82; שבה למונסטיר לאחר שהות של 13 שנים בירושלים (לה איפוקה, 17 במאי 1908).

בנימין קולונומוס — ב-1888 תרם להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאלייו "שנות חיים" (קמ"ד).

ז'מילה קולונומוס — 1922, פעילה ב'שומר הצעיר' ובתנועת הנוער הקומוניסטי סקווי; מ-1942 פרטיזנית בהרי מקדוניה, מ-1943 מדריכה פוליטית ביחידות פרטיזניות וצבאיות. סגן קומיסר בדיוויזיה ה-42. חיברה עם Dr Vera Veskovich Vangeli את הספר: (Skopje, 1986) וכן: ז'אמילה קולונומוס, מימרות וסיפורים של היהודים הספרדים במקדוניה. ובכתב יד: מחקר על לשון הלדינו של ביטולה וסקופליה. Zamila. Kolonomos, Les Parlers Judeo Espagnols De Bitola (Uskub), Skopje 1962. ב-1941 קיבלה 'Spomenica' — עיטור הזיכרון הפרטיזני וכן מספר אותות הצטיינות והוקרה. מאיור במילואים של הצבא היוגוסלבי (קולונומוס, שם, 162). מתגוררת עד לכתבת ספר זה בסקופליה (עדות המחבר שנפגש אתה בסקופליה ב-11 במרס 2002).

יצחק שלמה קולונומוס — 1894, ממייסדי 'עוזר דלים' (רפאל קמחי, א"א, B-13).

כלב חי שלמה קולונומוס — תרם לבית הספר לבנות של כ"ח (לה איפוקה, 19 במאי 1908).

קוצ'ו קולונומוס — בסוף המאה הי"ט שימש מורה לעברית בבית הספר שהקימו בני המעמד הבינוני של הקהילה (רפאל קמחי, א"א B-13).
שלמה יצחק קולונומוס — 1912, נשיא ועד הקהילה (קונסיליו דה לה קומניטה ישראלית מונסטיר (אעמלה"י, Hm2/8641).

6. קלנר — Kellner

שם גרמני מן העיר קלן קולוניה, עיר בממלכת הפרנקים בקיסרות הרומית הקדושה בגרמניה, על נהר רינס, צפונית למיינץ (ביינארט, אטלס, מפות, 2, 14, 15, 17, 20, 52, 54, 66, 67, 88, 105, 116).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ג'וזפינה טודור קלנר התגוררה בעיר עם בתה ד"ר אילונקה — איש קרנר ועם חתנה ד"ר ליאון אישח, עו"ד. שלושתם שוחררו ממחנה מונופול (Kolonomos), שם, II, (1212).

7. רומנו — Romano

שם איטלקי, מן העיר רומא. כינוי בקהילות היהודים הספרדים לתושבים היהודים ביוון, באיי הים ובאיטליה, שהתגוררו שם לפני גירוש יהודי ספרד ברנ"ב, 1492, נקראים גם רומניוֹטס (בני רומא) יֵנוֹטס (בני ינינה) גֵּרוֹטס (יוונים) וביזנטינוס (בני קיסרות ביצנץ = ביזנטיון). השם Romano נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, Sangre), (369).

עד כאן תוקן

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם רומנו — 1895 סרייבו — 1943 טרבלינקה. רב העיר מ-1931 ועד למותו על קידוש השם בטרבלינקה ב-1943 (לבל, שם, 120, 153, 156, 180, 189). בהיותו בסרייבו בשנת תרע"ב, 1912, ארגן קבוצה של שלושים וחמישה צעירים מבוסניה ועמד בראשה בביקורה בארץ ישראל (בן אריה, עיר, ב', 567). ב-1940 נציג ביטולה בוועידת מורי-הלכה בערי-סרביה (לבל, שם 189).

מוריץ רומנו — פעיל בתנועת השומר הצעיר (לבל, שם, 184). חבר בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י ובמפלגה הקומוניסטית. באפריל 1942 נעצר והושלך לכלא (Kolonomos & שם I, 102, 105, ריסטסקי, שם, 49); שימש שגריר יוגוסלביה בצ'ילי. מתגורר עד לכתיבת ספר זה בסקופליה (עדות המחבר שנפגש אותו בסקופליה ב-11 במרס 2002).

שבתי רומאנו — בשל"ה, 1575, העיד בבית דין (אדרבי, דברי ריבות, שאלה שי', עמ' קנ"ד, צד ב').

8. — שאמו — Schamu

שם ערבי. מן העיר שאו היא דמשק. שאם בסיומת ספרדית, או. שאו

שאמי — Schami

שם ערבי. מן העיר שאו היא דמשק. שאם בסיומת ערבית אי שאי

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אלברטו יוסף שאמי — יליד מונסטיר, גייס כספים בסלוניק לחברה להפצת המלאכה' במונטטיר (לה איפוקה, 19 במאי 1908).

זכריה שאמי — ח'ם, חכם, לימד בתלמוד-התורה בשנת 1931 (קולונומוס, פתגמים, 158, תצלום 30).

זכריה ושבתי שאמי — ב-1888 תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאלייו "שנות חיים" (קמ"ד).

אלגרה מוריס ושרלו שאמי — חברים בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י; שרלו חבר ועד העזרה למען המאבק, נעצר באפריל 1942 והושלך לכלא — (Kolonomos & שם, I, 102, 105).

מוריס שאמי — ביתו שימש מחסן לאמצעי מלחמה — (Kolonomos & שם, I, 103).

10. יישובים שלא באיבריה — תולדות הקהילה

Luca	.6 לוקה	Adiges	1. אדיזיש
Modiano	.7 מודיאנו	Bishurda	2. בישורדה
Mulia	.8 מוליה	Gatenyo	3. גאטניו
Kapuano	.9 קפואנו	Gascon	4. גאסקון
Shuncin	.10 שונצין		

1. אדיזיש — Adiges

אָדֶסָה — עיר ביוון, צפונית מערבית ממפרץ סלוניק.

אדיז'ה — Adigé — נהר בצפון מערב איטליה חוצה את העיר וורונה Verona (ביינארט, אטלס, מפה 72ב').

בני משפחה בתולדות מונסטיר

דוד אדיז'יש — בשל"ה, 1575, שימש עד בבית־דין (דברי ריבות, סי' שי', עמ' קנ"ד, צד ב').

יוסף בכ"ר סולומון אדיג'ס — בשכ"ג, 1563, דיין. חבריו לבית הדין: הרב יוסף אלרוויטי והרב יודה אלפאקי (הרשד"ם, שו"ת, חמ', שאלה קמ"א).

2. בישורדה — Bishurda

בישורדה — שיבוש מן השם ברדשי (בדרשי) מן העיר Beziers בצרפת שנקראה לפני כן בדרש.

Besora — שם לבנטיני שנהג באיים הבליאריים (Mound, Distinctive, 66).

ברדשי — שם שנהג אצל יהודי צרפת (רוזניס, דברי, א', 219).

השמות Bedarsi, Bardaji נהגו בספרד כשמות יהודיים (355, Bonnin, Sangre).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יצחק בישורדא — לפני שנ"א, 1591, העיד בבית דין בעניין חובו של משה קאטיביליה לדוד נחמיאש (דאנון, לונץ, ירושלים, תרס"ז, עמ' 347-351).

שלום בישורדה — לפני תקכ"א, 1761, עד בפרשת הירצחו של יעקב בכ"ר אבשלום הכהן (מודיאנו, ראש משביר, חא', אה"ע, סי' ח').

3. גאטיניו — Gatenyo

ספרדי, מן העיירה Gota או Qatanes בספרד (ביינארט, גירוש ספרד, 234).

איטלקי, מן העיר גַאֵטָה Gaeta — יישוב באיטליה, דרומית מרומא (ביינארט, אטלס, מפ' 35, 40, 72).

גאטיניו — Gatiño — שם ממקור השפה הספרדית (קסטילינית) (רוזניס, שם, א', 275).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ר' בנבנישתי גאטיניו — שהה במונטסטיר באמצע המאה הי"ט. בנו הבכור של ר' אברהם בן בנבנישתי גאטיניו מחבר הספר 'צל הכסף' (שאלוניקי תרל"ב-תרמ"א). נהרג בדרכו למונטסטיר ביום כ"ב בתמוז תרי"ט, 1859 (גאטיניו, צל הכסף, הקדמה).

אברהם בנבנישטי גאטניו — מחבר 'צל הכסף', ניצל בנס מהתקפתם של ליסטים, עליו ועל בני ביתו במונטסטיר (גאטניו, צל הכסף, הקדמה).

4. גאסקון — Gascon

Gascogne — חבל ארץ בצרפת. בימי הביניים פרובינציה בצרפת הדרומית-מערבית בין הגארון והפירינאים. בירתה היתה אוש — Aush. לאיזור זה היגרו אנוסים מספרד ומפורטוגל ורכים שבו ליהדות בפומבי כי האינקוויזיציה לא פעלה בו (אנציקלופדיה עברית י"א, 116-117).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יצחק גאסקון — בשמ"ט, 1589, נדר לעלות לארץ ישראל (שו"ת, מהרש"ך, חב' סי' מ"א).

השם נהג בספרד

שמואל גאקון — נמנה עם המגורשים מפורטוגל שהועלו על המוקד באנקונה.

5. גרסיאנו — Grassyano

גראס — Grass — עיר בפרובנס, דרום-מזרח צרפת. (בינארט, אטלס, מפ' 49).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יקותיאל גרסיאנו — תרש, נרצח בשובו מיריד איסטרוגה לשם נסע בענייני מסחר. על סוסו היה מטען תפוחים (די בוטון, מחזה אברהם, סי' י"ט).

מתתיה גרסיאנו — אחיו של יקותיאל, נשלח על ידי בני השיירה לחפש את אחיו יקותיאל — (די בוטון, שם, שם).

6. לוקה — Luca

לטיני, איטלקי — Luques. עיר בצפון מערב איטליה, בחבל טוסקאנה, צפונית מזרחית לפיסה (בינארט, מפות: 12, 13, 18, 22, 30, 37, 40, 72). לפי מסורת אחת הגיע ללוקה החכם אהרן בן שמואל, הנשיא מבבל, ומסר בה את 'סודות התפילה' לר' משה בר' קלונמוס (ראה השם קלונמוס).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

דוד לוקה — באמצע המאה ה־16. שימש רב בעיר, מת בשאלוניקי בשל"ז, 1577.
הרב סעדיה לונגו נשא עליו קינה (עמנואל, שם, עמ' 150).

7. מודיאנו

מן מודינה עיר באיטליה (ביינארט, מפות 72 ב', 115).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

רבקה מודיאנו — פעילה בבית ספר כ"ח בנות (איל טיימפו, 6 בפברואר 1909).

8. מולייה — Mulia

מן העיר Mellia — מְלִיָה, באיטליה (עמנואל, שם, 42).

Mellia — מְלִיָה, מרוקו הספרדית.

Molla — באיטלקית אשה (רוזאניס, שם, א', 237).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

נחמן יעקב מולייה — ב־1864 חבר בוועד של חברת כל ישראל חברים (Bulletin, Alliance Israelite Universelle, 1865).

9. קפואנו — Capuano

מן העיר קפואה באיטליה (ביינארט, אטלס, מפה 73).

השם Capuano נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 358).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם קפואנו — חבר ועד החינוך, התפטר ב־1908 (לה איפוקה, 16 ביוני 1908).

10. שונצ'ין (צ'ונצ'ין) — Shunchin

העיר Soncino, ליד קרמונה בדוכסות מילאנו באיטליה. נכתב גם: שונצ'ינו, סונצ'יני, צ'ונצ'ון. משפחת מדפיסים שהחלה להדפיס בסונצ'ינו בשנת 1483 (ביינארט, אטלס, מפות, 72, 88).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

שלמה בר נתן שונציץ — בשכ"ו, 1566, העיד בבית דין על קידושים בעורמה (אדרבי, 'דברי ריבות', שאלה א', עמ' ב').

שמות עבריים מקראיים — המפקד הבולגרי, 1943

Meshulam	7. משולם	*Ischach	1. אישך (יצחק)
Solomon	8. סולומון	Aschkenazi	2. אשכנזי
Zion	9. ציון	*Baruch	3. ברוך
Sarfati	10. צרפתי	Beracha	4. ברכה
Katan	11. קטן	*Choen	5. כהן
		*Levi	6. לוי

השמות המסומנים ב-* נהגו בספרד — ס"ה 4 שמות.

1. אישך — Ischach

גלגולו של השם יצחק (ישחק), השני לאבות. בן אברהם ואבי יעקב (ישראל). נכתב במסמכים ספרדיים בימי הביניים: Asach, Assach, Issach, Iszach, Cag, Azach, (Laredo, שם 103). שם משפחה שנעשה שם פרטי. נושאי השם אישך נקראו בארץ ישראל בשמות עבריים: יושע, ישי. ד"ר נסים יושע סבור שמקור השם הוא העיר אישאר Ishar באראגון, ספרד. היה בה בית דפוס יהודי שהוקם ב-1485 (ביינארט, שם, מס' 88).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ד"ר הלנה אישח'קרנר (צ"ל קלנר) — שימשה רוקחת במונטסטיר לאחר מלחמת העולם הראשונה. באה למונטסטיר מחבל וויוודינה ביוגוסלביה (לבל, שם, 62). שוחררה ממחנה מונופול בשל היותה רוקחת (לבל, שם, 230).

ד"ר ליאון אישח' — משפטן. בעלה של הלנה אישח קלנר. שוחרר ממחנה מונופול עם רעייתו הרוקחת (לבל, שם, 230).

ליאון אישך — ב-1942 חבר ועד העזרה למען המאבק. התייצב לפני הנהגת קפ"י ודרש גיוס צעירים יהודים לפרטיזנים (& Kolonomos, שם, I, 103). (לבל, שם, 207).

לונה מנטש ופנחס אישח' — פעלו במלחמת העולם השנייה ביחידת פרטיזנים ביוון (לבל, שם, 223).

ליאון משה אישך — ב-1931 פנה ועד עדת הספרדים בירושלים אל מחלקת העלייה של הסוכנות בבקשה שיעניקו לו ולבני משפחתו רישיון עלייה (Certificate) (אוע"ס, שם).
 לונה ומנטש אישך — חברים בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י (Kolonomos & שם, I, 102, 105).

השם נהג בספרד

יצחק יצחק (Izaque, Isaque) — תושב טולידו Toledo. היה סוחר בדים שקנה סחורה אצל דיאגו די טולידו בסכום של 125,200 מרובדי, אבל משיצא צו הקפאת החובות ליהודים חדלו לשלם לו. לפני צאתם לגירוש מסרו לו הקונים היהודים שטרות של נוצרים שחבו לו כספים. נוצרים אלה הסכימו לשלם לו את החובות במקום לשלם ליהודים (ביינארט, גירוש, 185).

מאגיסטר שלמה יצחק — חכם יהודי. לא נודע ממקום אחר. השתתף בספיחים של ויכוח טורטוסה Tortosa שנמשכו ב'סאן מתיאו' S. Mateo בנושא 'דברי המינות והטעויות שבתלמוד'. שלמה יצחק טען שיש לנהוג בפירוש התלמוד כפי שנוהגים בפירוש המקרא, דהיינו לפרש את הטעון פירוש לפי הרוח הכללית של הספר (בער, שם, ב', 441-442).

2. אשכנזי — Aschkenazi

מן אשכנז בן גמר בן יפת ועל שמו ארץ אשכנז (גרמניה) (שלמה מנדלקארן, קונקורדנציה). כינויים של יהודים מיוצאי מרכז-אירופה, בעיקר יוצאי גרמניה שנפוצו גם במזרח אירופה. לשונם בעיקר יידיש. שם משפחה רווח במידה רבה אצל יהודים ספרדים, שלשונם לאדינו. לא מצאתי שם זה בספרד. מכאן שהוא נתקבל כשם בקהילות היהודים הספרדים לאחר הגירוש.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם אשכנזי — בתרפ"ו, 1925-1926, נשלח ממונטסטיר לירושלים כדי ללמוד בבית ספר 'התורה והמלאכה' של הכ"ח (אוע"ס, שם).

משה אשכנזי — יליד בולגריה. שליח השומר הצעיר למונטסטיר בשנים 1931-1932 (לב, שם, 183-184).

3. ברוך — Baruch

שם מזכירו של ירמיהו הנביא, ברוך בן-נריה. שמותיהם של כמה משבי הגולה עם עזרא ונחמיה (מנדלקארן, שם). שם פרטי שנעשה שם משפחה. השם Baruch, Baru נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 356).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אליהו ברוך (ליקאץ) — שליח 'השומר הצעיר' לביטולה (לבל, גאות, 184). חבר במפלגה הקומוניסטית (Kolonomos & שם, I, 101).
יוסף ברוך — שימש רופא בביטולה. נולד בסרייבו (קולונומוס, שם, 182).
יעקב ברוך — בשנ"ז, 1597, טבע בים בדרכו מפיסא לראגוזה (ששון, תורת אמת, שאלה ד').
ליאון ברוך — חבר באגודת הספורט 'התקה' (לבל, שם, 187).
שבת בכור ברוך — ב-1888 שימש גיזבר משמרה של קוראי 'תיקון כרת' (רפאל אברהם אישקאליי, "שנות חיים", קמ"ד).
שמעיה יצחק ברוך — חבר הוועדה לגיוס רב ראשי למונטסטיר (לה איפוקה, 17 במאי 1908).

השם נהג בספרד

ברוך בן שמואל ברוך — עניין הגט שנתבע לתת לאשתו הובא בפני בית דינם של פרץ-הכהן. נסים גירונדי ונסים בן-ראובן בברסלונה Barcelona (בער, שם, 276).

4. ברכה — Beracha

שמו של אחד מן הבאים אל דוד המלך לציקלג, אחד משלושים גיבורי דוד (דברי הימים א', י"ב, 3). איחול, נוסח קבוע של שבח לאלוהים, אושר, מנוחה. משפחת ברכה נמנית על הכהונה (Eizenbeth, שם, 101). השם Beraca נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 357).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

מ. ברכה — שימש עורך-דין בביטולה, ערב הגירוש. נולד ב'פירוט' סרביה (קולונומוס, שם, עמ' 181-182).

5. כהן — Cohen

עובד עבודת הקודש בבית-המקדש ובבית הכנסת. תואר שנעשה שם משפחה. נושאי שם זה נמנים על בית אהרן הכהן. מברך את קהל המתפללים מתוקף השתייכותו לבית אהרן הכהן. כומר, עובד אלוהים אצל העמים.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם הכהן — בשנ"ב, 1592, נשאל אם מותר להתיר נדרם של ארבעה מבני מונסטיר שנדרו לעלות לארץ ישראל (מהרש"ך, שו"ת, ספר שני, שא' מ"ה).

- אברהם ואליהו הכהן — העידו בכ"ט בחודש אדר התמ"ז, 1687, בפני בית-דין במונטטיר שחבריו היו משה די מאיו, יאודה קאסוטו ומשולם הלוי (יצחק חנן, בני יצחק, ח"מ, סי' ו'; אהרן כהן, פרח מטה אהרן, חלק שני, שאלה כ"ב).
- בוכור כהן — בסוף המאה הי"ט מורה לעברית וללימודי קודש בבית הספר היהודי שהקימו בני המעמד הבינוני של הקהילה (זכרונות רפאל קמחי, א"א, B-13).
- בנימין אברהם, יעקב מרדכי, מרדכי אברהם ומשה (ה) כהן — תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאלייו "שנות חיים" (קמ"ד).
- ז'אק כהן — חבר באגודת הספורט 'התקה' (לבל, שם, 172).
- ז'אק, מורדו, סלומון, סילבן ושלי כהן — חברים בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י — (Kolonomos & שם, I, 102, 105).
- ר' חיים בכ"ר הכהן — בשכ"ג, 1563, העיד בבית הדין כי קיבל מר' יצחק סופר סך של שלוש מאות פרחים כדי להעבירם לר' יוסף בכ"ר יהודה (הרשד"ם, שו"ת, ח"מ, שאלה קמ"א).
- יוסף הכהן — שד"ר צפת. בא למונטטיר בשנת התמ"ה, 1685, וקיבל תרומה בסך חמישה עשר גרושוש (טולידנו, שריד ופליט, 51).
- יעקב בכ"ר אבשלום הכהן — נהרג בדרכו לכפר קוגינה. פרשת הירצחו נדונה בבית הדין בשנת תקכ"א, 1761 (די בוטון, מחזה אברהם, סי' י"ח; מודיאנו, ראש משביר, חא', אה"ע, סי' ח').
- יעקב בכ"ר מרדכי הכהן — בתר"מ, 1880, דיין. חבריו לבית הדין: משה ניגרין ויצחק גבריאל הכהן (ארדיטי, דברי שמואל, א"ה, סי' ה', קכ"ו). ב-1888 שימש רב בקהילה (רפאל אברהם אישקאלייו, "שנות חיים" קמ"ד).
- יעקב ונתן כהן — באמצע המאה ה"ט בהיותם בוונציה קיבלו עדות על טביעתו של חיים די אבילה (הרשד"ם, אבן העזר, סי' ס"ט).
- יצחק אלעזר כהן — בשמ"ט, 1589, נדר לעלות לארץ ישראל ולהתיישב בצפת (מהרש"ך, חב', סי' מ"א).
- יצחק בכ"ר אליעזר כהן — רב דמתא. בשמ"ח, 1588, פסק בעניין שלושה מבני העיר שביקשו לעלות לארץ ישראל ואחד מהם לא יכול היה לנסוע מחמת אונסו ומשום כך נמנע מן החבורה לנסוע לארץ ישראל. הרב התיר שבועתם וכתב: "והמחשבה טובה שחשבו לידור לעלות לארץ ישראל תיחשב להם לצדקה כאילו עשאוה שכוונתם רצויה לולא ההכרח שהכריחם להתעכב" (מהרש"ך, ב', סי' מא) (רוזניס, שם, ג' 72-73).
- יצחק גבריאל הכהן — ב-1864 שימש חבר בוועד של חברת כל ישראל חברים (Bulletin, Alliance Israelite Universelle, 1865). ב-1865 הביא לדפוס בבלגרד את

ספרו של אליעזר בן שם טוב פאפו, 'דמשק אליעזר' חלק יורה דעה (פאפו, דמשק אליעזר, שער).

יצחק גבריאל הכהן — בתר"מ, 1880, דייין. חבריו לבית הדין: משה ניגריין ויעקב בכ"ר מרדכי הכהן (ארדיטי, דברי שמואל, א"ה סי' ה', קכ"ו).

משה בכ"ר יאודא הכהן — בתקנ"א, 1791, דייין. חבריו לבית הדין: יוסף נחמולי ויצחק פיסו (מיוחס, 'מים שאל', סי' ב', עמ' כ"א).

מרדכי כהן — חבר המפלגה הקומוניסטית (ריסטסקי, שם, 49).

משה בן יהודה כהן — בשכ"ו, 1526, קידש נערה בעורמה (אדרבי, דברי ריבות, שאלה א', עמ' ב').

מתתיהו יעקב הכהן — 1853. דייין. חבריו לבית הדין: משה קמחי ורפאל יהושע חזן (גאטיניו, צל הכסף, חומ' סי' ז').

קוצ'י כהן — ח'ם, חכם. לימד בתלמוד תורה בשנת 1931 (קולונמוס, שם, 158, תצלום 30).

שבתאי כהן — 1929, שחקן בקבוצת הכדורגל סיני (לבל, שם, 172).

שלי כהן — חברה במפלגה הקומוניסטית (ריסטסקי, שם, 49).

שלמה בן אברהם כהן — מהרש"ך. נולד בשורון, סירוס. בתחילת שנת ה'ש', 1540, בגיל צעיר עבר למונטסטיר עיר הולדתו של ר' יוסף בן לב וממנה עבר לק"ק קסטיליה בסלוניק (אהרן סורסקי, מהרש"ך, שער הספר).

השם נהג בספרד

אברהם כהן — מטרורחיליו Trujillo. סייע בהברחה של רכוש מטרורחיליו ומאזור הדרום. יצא בגירוש (ביינארט, שם, 279).

יום־טוב כהן — בין עורכי ההסכם להסעתם של יהודי סגונטו ושאיטיבה Jativa לפיסה שבאיטליה (ביינארט, שם, 228).

יצחק כהן — מאחיאה, הוסיף לשבת במאסר גם לאחר הגירוש, על אף התנגדותו של תומס די טורקימדה, בשל חובות שחב לנושים נוצרים (ביינארט, שם, 171).

ר' משה הכהן — מטורדיסיאס (Tordesillas), רב וחזן בימי האחים פדרו ואנריקה ופעולתם של המסיתים תלמידי המומר אבנר מבורגוס. ב־1375 כתב ספר פולמוס נגד הנוצרים: 'עזר האמונה' (בער, שם, 243, 249, 250, 354).

פרץ הכהן — רב בכרסלונה. מחבריו: הריב"ש, ר' נסים גרונדי ור' ויטאל די טולושה (בער, שם, 274, 276).

6. לוי — Levi

שם בנם השלישי של יעקב ולאה. ראובן שמעון לוי ויהודה (שמות א', 2). כינויו של השבט שבראשו עמדו משה ואהרן. בני שבט לוי שימשו כוהנים ולוויים במשכן ובמקדש (דברים י"ז 9). תואר שנעשה שם משפחה. נושאי שם זה נמנים על בית אהרן הכהן. שם פרטי ושם משפחה בישראל.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם הלוי — 1894, רב במונטטיר (איל טיימפו, 19 באוגוסט 1894, עמ' 1030-1031). אבישי רפאל הלוי, יצחק נחמן הלוי, מאיר אברהם הלוי — 1864, חברים בוועד חברת כל ישראל חברים (חכ"ח) (Bulletin, Alliance Israelite Universelle, 1865).

אלברט, אלי אליקו, נינה וסטלה לוי — חברים בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י — (Kolonomos & שם, I, 102, 105).

אליעזר מרדכי הלוי — בתרל"ב, 1872, ערב לשטרות חוב של בכור אלבוחר לרב דמתא יעקב ישראל ארדיטי (דברי שמואל, חמ' סי' ז', קצ"ט).

אסתר רחמן לוי — תרמה לחברת 'אהוב את המלאכה' (לה איפוקה, 20 במרס 1903). אסתריה לוי — מ-1942 פרטיזנית בהרי מקדוניה (לבל, שם, 223).

אברהם לוי — ב-1903 חבר ועד החינוך (לה איפוקה, 20 במרס 1903). אברהם נחמן הלוי — חבר הוועדה לגיוס רב ראשי למונטטיר (לה איפוקה, 17 במאי, 1908)

אלי לוי — חבר בתנועת הנוער הקומוניסטי, סקו"י (Kolonomos & שם, I, 102, 105). בן-ציון, יוסף דוד, יצחק שם טוב ומשה יצחק (ה) לוי — ב-1888 תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאליי "שנות חיים" (קמ"ד).

ברוך אהרן יוסף הלוי — ב-1929 בא-כח ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים (אוע"ס, שם).

גבריאל לוי — היגר בשנות העשרים של המאה הכ' לסרייבו ונפל בידי האוסטשה (הפשיסטים הקרואטים) ב-1 באוגוסט 1941 — (רפאל קמחי, א"א, B-13).

דני לוי — ב-1894 שימש חבר הנהלה של עוזר דלים (רפאל קמחי, א"א, שם, B-13). חיים מרדכי הלוי — בתקל"ב, 1772, נרצח חתנו חיים בכ"ר שם טוב ארואיסטי (נחמיאש, 'הון רב', אה"ע, סי' נ').

חיים שלמה הלוי ודן לוי — בתקל"ב, 1772, שימשו דיינים בעיר. חברים לבית הדין היה יעקב חזן (נחמיאש, הון רב, חב', אבן העזר, סי' נ').

חיאל נחמן הלוי — אמצע המאה ה-19, בית כנסת על שמו (רפאל קמחי, א"א, שם, B-13).

- יצחק הלוי — בתק"ס, 1800, סוחר בצמר (א. גאטיניו, אלף כסף, ח"מ, סי' ס"ב).
- יצחק לוי — ב-1894 בית כנסת על שמו (רפאל קמחי, א"א, שם, B-13).
- יצחק לוי — אקונום באגודה הציונית 'התחיה' (לבל, שם, 168).
- יצחק אבישי לוי — תרם ל'עוזר דלים', נלב"ע תשרי 5614, 1914 (קולונומוס, שם, 'נומברי'ס', לוח בבית כנסת 'עוזר דלים', תצלום 18). חבר הוועדה לגיוס רב ראשי למונסטיר (לה איפוקה, 17 במאי 1908).
- ליאון א. לוי — ב-1942 עקר מסקופליה לביטולה. נשאר בעל-חוב לקהילת סקופליה בסך 2,000 לְבוֹת, לפי הערכה משנת 1941/1940 (Kolonomos & I, שם, 468-469).
- מצליח אבישי הלוי — בתשרי תרמ"ה, 1884, העיד בפרשת נסיונו של יצחק ן' יקר לקדש במרמה את שרה קאלדירון (דברי שמואל, אה"ע, סי' ד קכ"ה).
- מרדכי ויצחק לוי — ב-1929 חברים בקבוצת הכדורגל סיני (לבל, שם, 172).
- משה הלוי — בשנת 1919 קיבלו ילדיו היתומים דברי הלבשה מן הוועד המקומי של הג'וינט (ארכיון, ג'וינט, תיק 149, 1918-1914).
- משה לוי — ב-1929 עלה לארץ ישראל בסיוע הקהילה כדי ללמוד בבית הספר החקלאי 'מקוה ישראל' (אוע"ס, שם).
- משה דן לוי — תרם לחברת 'אהוב את המלאכה' (לה איפוקה, 9 ביוני 1908).
- משולם הלוי — בתס"ב, 1702, דיין. חבריו בבית-הדין: משה די מאיו ויהודה קאסוטו (אהרן כהן, פרח מטה אהרן, חלק שני שאלה כ"ב) בתמ"ה, 1685, אישר תרומת הקהילה בפנקס השד"ר יוסף הכהן מצפת (טולידאנו, שריד ופליט, עמ' 51). בתמ"ז, 1687, חבר בית-דין. חבריו לבית-הדין: משה די מאיו ויאודה קאסוטו (יצחק חנן, בני יצחק, חמ' ה', סי' ו').
- נסים לוי — ב-1926 נשלח על ידי הקהילה לירושלים ללמוד סיתות (אוע"ס, שם).
- סלומון נחמן הלוי — אמצע המאה ה-19, סוחר במונסטיר (רפאל קמחי, א"א, B-13).
- סלומון לוי — בשנת תרמ"ו, 1886, נודע במונסטיר בית כנסת על שמו (Cohen, שם, 81).
- שלמה יצחק לוי — 1894, ממייסדי 'עוזר דלים' (רפאל קמחי, א"א, שם, B-13).
- קוצ' לוי — ב-1894 שימש פעיל בחברת 'עוזר דלים' (רפאל קמחי, א"א, שם, B-13).
- שמואל לוי — סגן יושב-ראש הארגון הציוני 'התחיה'. ב-1928 חבר בוועד ציוני מרכזי במונסטיר (לבל, שם 168) (אוע"ס, שם).
- שמואל אברהם לוי — ב-1926 מזכיר ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים (אוע"ס, שם).

השם נהג בספרד

ר' זרחיה הלוי מגירונה Gerona — תלמידו וממלא מקומו של ר' חסדאי קרשקס ברבנות (בער, שם, 391). היגר מגירונה לנרבונה Narbogne בהיותו בן 18 שב לגירונה. נהג בשיטת הרמב"ם (עסיס, מלכות ארגוניה, מורשת ספרד, 79).

ר' יהודה הלוי — ריה"ל לפני 1075, טודילה Todela — 1141 מצרים. ידיו של ר' משה אבן עזרא שהיה בן עירו. שהה זמן מה בלוסינה Lucena והתיידד עם ר' יוסף אבן מיגאש. בא לטולידו Toledo הנוצרית וממנה נדד אל ספרד המוסלמית — קורדובה Cobdoba, גרנאדה Granada ואלמריה Almeria. בא בקשרים עם ר' אברהם אבן עזרא. ב-1140 הפליג לאלכסנדריה וממנה לקהיר. התכוון לצאת לארץ ישראל. כתב כשבע מאות וחמישים שירים ואת הספר הפולמוסי ה'כוזרי'. נחשב לגדול המשוררים בספרד (אנציקלופדיה עברית, י"ט 186-188). (קויפמן, ר' יהודה הלוי, סיני 9 תש"א-תש"ב, עמ' א'-לח').

יוסף הלוי, דון יוסף די אסיחה Ecija — הועלה למשרת אלמושרף אלאעלא — המפקח העליון; בימי אלפונסו הי"א 1322-1350 היה היהודי היחידי שישב במועצת המלך (ביינארט, יהדות, מורשת ספרד, 22).

דון שלמה הלוי מבורגוס — (Burgos) 1350-1435 בורגוס. לאחר התנצרותו Paulus De Santa Maria. ידידם של ר' יצחק בר שישת, דון מאיר אלגואדיש, ר' יהודה, נכדו של הרא"ש, דון יוסף אורה-בואנה ודון בנבנישתי די לה קבלריה. ב-1389 יצא בשליחות מטעם קאטייליה לאקוויטיניה שבצרפת. ב-21 ביולי 1391 המיר את דתו; מ-1396 ארכידיוקן של טורינו; מ-1403, בישוף קרטחנה Cartagena; מ-1407 יועץ ראשי למלך קסטיליה; מ-1415 בישוף של בורגוס. כתב ספר פולמוס: Scrutinum Scripturarum וספר היסטוריה Suma De Cronicas De España (בער, 391-393); אנציקלופדיה עברית, ל"א 991-992).

יוסף בן מאיר הלוי אבן מיגאש — 1077 — סביליה 1141 Sevilla — לוסנה Lucena. גדול חכמי-התורה בדור הרביעי לרבנות ספרד. תלמידים של יצחק בן ברוך אלבליה ור' יצחק אלפסי. בין תלמידיו: מימון, אביו של הרמב"ם. מתורתו לא שרד הרבה. חידושים ומסכתות בבא בתרא (אמשטרדם, תס"ד), שבועות (שאלוניקי תקי"ט), תשובות (שאלוניקי תק"מ) (אנציקלופדיה עברית, כ"ב, 182).

7. משולם — Meshulam

במקרא מְשָׁלָם. שמם של אנשים שונים משבטים שונים ובזמנים שונים. מְשָׁלָם הראשון במקרא היה אבי-אביו של שפן, סופר המלך יאשיהו (מלכים ב', כ"ב, 3). שם פרטי שנעשה שם משפחה. משפחה זו לא נודעה בספרד. שורשים לה בפרובנס.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אליהו משולם — העיד בפרשת הקידושים של משולם משה פיסו והיתומה לאה בת שבת קאסורלה (ארדיטי, דברי שמואל, א"ה, סי' ה').

חיים משולם — התחתן בי"ב בתשרי התרמ"ה, 1884. בחתונתו אירע מקרה של קידושים במרמה (ארדיטי, דברי שמואל, אה"ע, סי' ד').

ויקטור משולם — חבר ב'תכלת לבן' מ-1942, פרטיזן בהרי מקדוניה. ביחידת דאמיין גרויב. זכה לעיטורי-גבורה (לבל, שם, 186, 223); חבר תנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י והמפלגה הקומוניסטית (& Kolonomos, שם, I, 101-102, 105).

יצחק משולם — 1929 שחקן בקבוצת הכדורגל סיני (לבל, שם, 172).

סלומון משולם — חבר בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י והמפלגה הקומוניסטית — (& Kolonomos, שם, I, 102, 105; ריסטסקי, שם, 47).

שלמה בן משולם — 1626, החזיק ברשותו שפחה שילדה לו בן (לבל, שם, עמ' 87).

8. סולומון — Solomon

מן שלמה המלך בתעתיק של תרגום השבעים.
שם פרטי ושם משפחה (עמנואל, שם, 33).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

נחמה שלמה — ב-1888 תרם להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאליי "שנות חיים" (קמ"ד).

השם נהג בספרד

יהודה שלמה — בראשית המאה ה-14 מראשי קהילת סרגוסה (בער, שם, 154).

9. ציון — Zion

עיר דויד, כינוי לירושלים ולממלכת יהודה, כינוי לארץ ישראל. בסיס שמה של התנועה הציונית.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ז'אק ציון — חבר המפלגה הקומוניסטית (& Kolonomos, שם, I, 103).

טודוראס בן-ציון — ב-1888 שימש גזבר משמרה של קוראי 'תיקון כרת' (רפאל אברהם אישקאליי, "שנות חיים" (קמ"ד)).

פאנה ציון — חברה בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י (Kolonomos & שם, I, 102, 105).

10. צרפתי — Sarfati

בן צרפת, במקרא: עיר במדינת צור בין צור לצידון "קום לך צרפתה אשר לצידון" (מלכים א', י"ז, 9). ארץ אליה הוגלו בני ישראל: "וגלת החל הזה לבני ישראל אשר כנענים עד צרפת" (עובדיה, א', 20). צרפת מזוהה עם גליה Galia, צרפת France. צרפתי — בן צרפת. השם Sarfati נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 370). בספרד של המאה הי"ג כונה בן צרפת De Francia ובערבית فرنسي — היהודים גורשו מצרפת על ידי המלך לואי פיליפ ב-1306 (Toledano, שם) וגורשו בשנית על ידי המלך קרלוס הרביעי ב-1394 (מרכוס, לתולדות). לפי מסורת אחת שהועברה על ידי ר' אזולי, משפחת צרפתי במרוקו היא ממשפחת רבנו תם, ר' יעקב בן מאיר, בעל התוספות (Laredo, שם, 520).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם צרפתי — ב-1888 התקיימה בביתו משמרה של קוראי 'תיקון כרת' (רפאל אברהם אישקאליי, "שנות חיים", קמ"ד).

אברהם יאודה, יוסף בכור, ושבת יצחק צרפתי — ב-1888 תרמו להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאליי "שנות חיים" (קמ"ד).

אלברט צרפתי — במרס 1943 נמלט ממחנה המעצר 'מונופול' (מאטקובסקי, שם, 147). ר' יצחק צרפתי — בתצד"ק, 1834, שליח העיר לערי אירופה לאיסוף כספים לשיקומו של הרובע היהודי לאחר שריפה (פאלאג'י חקקי לב, חו"מ, סי' מג').

יצחק צרפתי — בתר"מ, 1880, העיד בפרשת קידושים במטבעות (ארדיטי, דברי שמואל, אה"ע, סי' ה').

יצחק צרפתי — חבר המפלגה הקומוניסטית; ביתו שימש מחסן לאמצעי לחימה — (Kolonomos & שם, I, 102-104); פרטיזן במלחמת העולם השנייה. נפל בקרב (לבל, שם, 223).

משולם צרפתי — בתקט"ל, 1779, העיד בפרשת הירצחו של יקותיאל גראשייאנו (די בוטון, מחזה אברהם, סי' י"ט).

לונה צרפתי — ב-1942 חברת 'ועד העזרה למען המאבק' (Kolonomos & שם, I, 103). שלמה אברהם צרפתי — ב-1864 חבר בוועד חברת כל ישראל חברים (חכ"ח) (Bulletin, Alliance Israeliet Universelle, 1865).

11. קטן — Katan

במקרא: "הקטן", אביו של אחד העולים מבבל עם עזרא. "ומבני עזגד יוחנן בן הקטן" (עזרא ח', 12). דל-ערך. בלשון חכמים: נער צעיר (חרש שוטה וקטן, עירובין, ג, ב'). ערבית كنان — פשתן, בד. יצרן או סוחר של בדים. השם Catan נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 359).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יצחק קאטינילה — בשמ"ח, 1588, דייין. חבריו בבית-הדין: משה רושו ודוד לירמה (רוזניס, שם, ג', 73).

שמות עבריים מקראיים — תולדות הקהילה

Yosef	5. יוסף	Avraham	1. אברהם
Nahum	6. נחום	Ben David	2. בן דוד
Ili	7. עלי	Ben Nun	3. בן נון
		Ben Shaul	4. בן שאול

1. אברהם — Avraham

אברהם בן תרח — אבי האומה העברית. שם פרטי שנעשה שם משפחה, שם שנהגו לתת לגרים. השם Abraham נהג בספרד כשם יהודי (Boninn, שם, 354).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

מאיר אברהם — חבר הוועדה לגיוס רב ראשי למונסטיר (לה איפוקה, 17 במאי 1908). מרדכי אברהם — סמוך לשכ"ז, 1567, טבע במימיה של ראגוזה (ששון, תורת אמת, שאלה ד').

משה בן אברהם — באפריל 1634 חקר שדות-מרעה לרגלי הר פריסטר; התלונן בפני הרשות עם עוד יהודים מבני פורטוגל על כי יהודי אראגון מכבידים עליהם את עול המסים (לבל, שם, 52).

2. בן דוד — Ben David

מן דוד מלך ישראל

בני משפחה בתולדות מונסטיר

מנדל בן דוד — ב־1820 שימש קצב במונטטיר (קולונומוס, שם, 185).

השם נהג בספרד

נתן בר דוד — ברסלונה 1165 — הוא ורעייתו מכרו דוכן בשוק ליצחק בר יהודה (בער, שם, 58).

3. בן נון — Ben Nun

מן נון אבי יהושע.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

דוד בן נון — ב־1634 התלונן בפני הרשות עם עוד יהודים מבני פורטוגל על כי בני אראגון מכבידים עליהם את עול המסים (לבל, שם, 73-74).

4. בן שאול — Ben Shaul

מן שאול מלך ישראל.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יהודה בן שאול — ב־1820 שימש קצב במונטטיר (קולונומוס, שם, 185).

5. יוסף — Yosef

שם בנם הבכור של יעקב אבינו ורחל אמנו.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ישראל יוסף — בתצ"ח, 1738, העיד בפרשת הירצחו של משה חסון (ן' שאנג'י, בארות המים, א"ה, עיגונא דאיתתא, סימן כ"ו).
לזר יוסף — התגייס לפרטיזנים והוחזר לביתו (לבל, שם, 223).

6. נחום — Nahum

שמו של נביא בישראל. מנוחם, מוצא נחמה. שם פרטי שנעשה שם משפחה.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

מאנואל נחום — נזכר בבית דין במחצית השנייה של המאה הט"ז (שו"ת, מהרש"ך, חב', סי' קל"ד).
מנואל בכ"ר נחום — ב"ה 1562 שימש עד בפרשת קידושים בעורמה (מהרש"ך, חב', סי' קל"ד).

7. עֲלִי — Eli

מקראי. שמו של עֲלִי הכהן, כהן המשכן בשילה. עֲלִי. מעליון.
עֲלִי — גליל לכתשה במכתש. האיבר הנקבי של פרח.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ר' יהודה בן ר' משה עלי — נראה שנולד בסלוניקי. שימש בבחרותו רב במונטסטיר (מאנאסטיריון), מורה הוראה וחזן ב'ניש' ואחר כך רב העיר. מחבר 'קמח סלת' קובץ דינים (שאלוניקי תקנ"ט). בסוף ימיו עלה לארץ ישראל (רוזניס, שם, ה', 166).

שמות עבריים מקראיים תיאופוריים — המפקד הבולגרי, 1943

Israel	3. ישראל	Zeharia	1. זכריה
Asael	4. עשה אל	Yehoshua	2. יהושע (שוע)

1. זכריה מן השרש זכר שמר, לא לשכוח והסיומת התיאופורית יה או יהו.
שם של נביא בישראל: ו"רוח אלהים לבשה את זכריה בן יהודע הכהן" (דברי הימים ב', כ"ד, 20). שם של מלך בישראל. "מלך זכריהו בן ירבעם על ישראל" (מלכים ב', ט"ו, 8). שם פרטי שנעשה לשם משפחה.

2. יהושע — שוע — Schoach

מן יהושע. עבד משה, מצביא, כובש ארץ ישראל. שם תיאופורי מן התחילית יהו והסיומת ישע. ישועה, הצלה, עזרה. השם Jesua נהג בספרד גם בקרב הנוצרים (רוזניס, שם, א', 275).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם יצחק יאושע — ב־1888 תרם להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאלייו "שנות חיים" (קמ"ד).

איספירנסה יואישי בת משה קמחי — בהת"ג, 1643, עגונתו של מושי יואישי שנהרג בדרך חזרה מקסטוריה לעירו מונסטיר (מהרח"ש, קונטרס, שאלה מ"ד, עמ' קצ"ג).

מושי ואלעזר יואישי — בהת"ג, 1643, נרצחו בדרכם מקסטוריה לביתם במונטסטיר (מהרח"ש, קונטרס, שם, שם). (אפשר שיואישי הוא כינוי ליהודי, ש"א).

שמואל יאושע — בש"ק, 1740, דיין. חבריו לבית הדין: שלמה ארואיסטי ושבת קמחי (ב. גאטיניו, מצרף לכסף, חו"מ, סי' נ').

3. ישראל — Israel

מן השרש שרה — לָחַם והסיומת התיאופורית אל. שמו של יעקב אבינו לאחר שנאבק עם המלאך: "לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל" (בראשית, ל"ב, 29). שם פרטי שנעשה שם משפחה. שם שניתן לגרים (Laredo, שם, 655). יהודי-עברי בניגוד אל גוי. יהודי שאינו כהן ואינו לוי. העם העברי. בתקופת המקרא שמה של ממלכת אפרים. שם מדינת-היהודים בארץ ישראל.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

איזק ישראל — ניהל מתפרה לתפירת בגדים לפרטיזנים (קולונומוס, שם, 159, תצלום 11).

יוסף ישראל — בנו של יעקב ישראל, רב-דמתא הוציא לאור ספרי אביו 'יגל יעקב' ו'ישמח ישראל' (לבל, גאות, 114-115). ב־1888 תרם להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאלייו "שנות חיים" (עמ' קמ"ד).

יוסף יעקב ישראל — מורה בשש כיתות. רב ומו"ץ, כתב קונטרסים, פירושים על התורה. נפטר בשנת ע"א לימי חייו (ישראל, יגל יעקב, הקדמה).

יעקב ישראל — חבר באגודת הספורט 'התקוה' (לבל, שם, 187).

יעקב בן יוסף ישראל — בתרל"ב, 1872, תבע לדין את בכור אלבוחר על חוב שלא שולם (דברי שמואל, חמ' סי' ז, קצ"ט). רב דמתא. ב־1896 נדפס ספרו 'ישמח ישראל' הפטרות ופירוש פרקי תנ"ך, ש"ס, או"ה, ויו"ד, מדרשים ומשלים בלע"ז (בלשון עם זר, לאדינו). בנו יוסף הדפיסו שנית בבלגרד בשנת 1900 (לבל, שם, 114-115).

יעקב רפאל ישראל — הניח אחריו קרן קיימת לשיבת 'קהילת יעקב' שילמדו לעילוי נשמתו (ישראל, יגל יעקב, הקדמה).

יעקב רחמים ישראל — נשיא הקהילה בתרפ"ז-תרפ"ט (אוע"ס, שם).

יעקב רפאל יוסף ישראל — בתשרי תרמ"ה, 1884, דיין. חבריו בבית-הדין: יצחק ניגרין ורפאל חיים אישקאליו (דברי שמואל, אה"ע, סי' ד', קכ"ה).
 יצחק ישראל — הסתיר בחנותו לוחמים פרטיזנים (& Kolonomos, שם, I, 104).
 רחמים ישראל — ב-1919 שימש מורה בעיר. ב-30 באפריל 1919 אישר קבלה של 300 פרנק ושל 500 פרנק מהוועד המקומי של הג'וינט (ארכיון, ג'וינט, תיק 149, 1918-1914).
 רחמים יוסף ישראל — ב-1926 מורה בבית-הספר במונסטיר. אישר קבלת איגרת מן הרב יעקב מאיר, ראשל"צ, בשם 'קריאה נחוצה' בה ביקש הרב סיוע מיהודי ביטולה ליהודי ירושלים. רחמים יוסף ישראל הבטיח לסייע (אוע"ס, שם).

השם נהג בספרד

גבריאל ישראל — ב-23 במאי 1485 נפלה רונדה Ronda בידי הנוצרים ונקבע ששום יהודי לא יהיה רשאי לדור בה חוץ מגבריאל ישראל, מתורגמן הכתר לערבית (בינארט, גירוש, 31).

גבריאל ישראל מליירנה Lierna — מונה לחוכר מסים בשל שירותו לכתר במלחמת גרנדה כמתרגם לערבית (בער, שם, 473).

משה ישראל מבוריאנה — Burriana — ב-1474 עדיין התקיימה הקהילה כגוף מאורגן ובראשה משה ישראל שכוונה סראנו (מונטאלבו, קהילות, דור גירוש, 16-17).

4. עשה אל

במקרא עשהאל וגם עשהאל. מן השורש עשה = פעל והסיומת התיאופורית אל. שם אחידוד, אחד מן הלוויים ואבי אחד מעולי בבל. שם פרטי שנעשה שם משפחה.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

משה עשאל — בנו בן העשר נשלח לניתוח בווינה בתרומת ראשי הגילדות במונסטיר (לה איפוקה, 16 ביוני 1908).

רחמין עשהאל — חכם, מלמד בתלמוד תורה בביטולה בשנת 1931 (קולונומוס, שם, 158, תצלום 30).

שמות עבריים מקראיים תיאופוריים — תולדות הקהילה

Emanuel	3. עמנואל	Elizafan	1. אליצפן
Zurieli	4. צוריאל	Gavriel	2. גבריאל
Refael	5. רפאל		

1. אליצפן — Elizafan

אלי — אלוהים שלי. צפן — שמר. אליצפן — נשמר על ידי אלוהים. אלצפן, אליצפן, שמות של אישים שונים במקרא (מאנדלקרן, קונק'). (קולונומוס, שם, 158, תצלום 30).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יצחק אליצפן — סלוניק, 1870 — חיפה, 1948. רב במונטטיר 1929-1932. יסד מוסד חינוכי ל'נערים לומדי תורה', חניך ללאומיות, שימש מורה חזן ובמאי (לבל, שם, 115, 118).

שלמה אליצפן — חבר באגודת הספורט 'התקוה' (לבל, שם, 187).

2. גבריאלי — Gavriel

גבר — היה גיבור, חזק בתוספת הסיומת אל. שם אחד מן המלאכים.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

מרדכי גבריאלי — סמוך לשכ"ז, 1567, טבע במימיה של ראגוזה (ששון, תורת אמת, שאלה ד').

3. עמנואל — Emanuel

עמנו — איתנו. אל — קיצור של אלוהים. אלוהים עימנו. בנו של ישעיהו הנביא. השם שימש משל על ישראל (מאנדלקרן, שם). השם Manuel נהג בספרד כשם יהודי (Boninn, שם, 364).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יוסף עמנואל — בשכ"ג, 1563, העיד בבית-דין שביריד 'טוג'יל' מסר ר' יצחק סופר סך של שלוש מאות פרחים לר' חיים בכ"ר הכהן (הרשד"ם, שו"ת, חמ', שאלה קמ"א).

4. צוריאלי — Zurieli

מן השם המקראי צוריאלי, צור-סלע אלי — אלוקים.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

משה צוריאלי — בשנת 1539 סחר בתבליים ובשלחין עם סוחרי ראגוזה (Tadiç, Jevreji, 70).

5. רפאל — Refael

רַפָּא — רַפָּא, שְׁלַח מזור, בתוספת הסיומת אל. שם אחד מן המלאכים. השם Raphael נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 369).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

משה רפאל — בתקנ"א, 1791, נתקבלה עדות בבית הדין במונטטיר כי תושב העיר משה רפאל יצא לדרכו לעשות 'זי'ארה' (ביקור במקומות קדושים) לירושלים וטבע בחוף אלכסנדריה (מיוחס, מים שאל, אה"ע, סי' ב', עמ' כ"א).

שמות עבריים בתר מקראיים — המפקד הבולגרי, 1943

Meir	.7 מאיר	Bahar	1. בכ"ר
Navon	.8 נבון	Ben Salem	2. בן סלם
Nehama	.9 נחמה	Homen	3. חומן
Nissim	.10 נסים	Honen	4. חונן
Anav	.11 עניו	Haim	5. חיים
Semae	.12 צמח	Hasid	6. חסיד

1. בכ"ר Bahar

ראשי תיבות בן כבוד רבי, לפני שהונהגו שמות משפחה נהוג היה לכנות אדם בשמו הפרטי ובשם אביו, כגון: יוסי בן שמעון. לימים נעשו ראשי התיבות בכ"ר, שם משפחה.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אהרן בכ"ר משה — השכ"ו, 1566, דיין, חבריו לבית הדין: יוסף ארואטי ויוסף אישקאלונה (אדרבי, דברי ריבות, שאלה ט"ו, עמ' ב).

יוסף בכ"ר משה — בתס"ב, 1702, דיין, חבריו לבית הדין: משה קמחי ויוסף קאפסטו (אמריליו, כרם שלמה, עיגונא דאיתתא, סי' ט').

יעקב בכ"ר מרדכי — בתר"מ, 1880, דיין, חבריו לבית הדין: משה ניגרין ויצחק גבריאל הכהן (ארדיטי), אבן העזר, סי' ה').

שבתי בכ"ר סעדיא — בהת"ג, 1643, דיין, חבריו לבית הדין: יעקב המיוחס למשפחת פרעש ושלמה בכ"ר משה נחמיאס (מהרח"ש, קונטרס, שאלה מ"ד, עמ' קצ"ג).

2. בן סלם — Ben Salem, מן בן-שלם

בן; יילוד ביחס להוריו. שלם; תמים, מוחלט, גמור. שלם, שמה של ירושלים. בן שלם —

בנה של ירושלים. שם שנהג בשומרון במאות הד' והה' לפנה"ס (אשל, מחקרים). השם Salem נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 370).

3. חומן — Homen — מן חמן. "לא יקומו אשרים וחמנים" (ישעיהו, כ"ז, 9). חומן — עובד לשמש. ייתכן שיבוש מן חונן. בני ספרד יהודים כנוכרים נוהגים להחליף בין שתי האותיות M ו־N.

4. חונן — Honen מן השורש חנן: נטה חסד, הענק, סלוח.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

מלכה חונן — בתרי"ג, 1853, בת יאושע חזן ואשת נתן בכור חונן (גאטיניו, 'צל הכסף', אה"ע סי' א').

נתן בכור חונן — בתרי"ג, 1853, בעלה של מלכה, בתו של יאושע חזן שהותיר בעיר עיזבון (א. גאטיניו, 'צל הכסף', אה"ע, סי' א').

עובדיא חונן — בתצ"ח, 1738, דיין, חבריו לבית-הדין: יצחק פיסו ושבתאי קמחי (ן' שאנגי, בארות המים, א"ה, עיגונא דאיתתא, סימן כ"ו).

5. חיים — Haim

תקופת קיומו של יצור חי. שם פרטי שהוסף לחולה כסגולת מרפא (Laredo, שם, 33). שם פרטי שנעשה שם משפחה. השם Haim, Haym נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 363).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יצחק חיים — ב־1888 תרם להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאליי "שנות חיים" (קמ"ד).

6. חסיד — Hasid

מתנהג ביושר, בחסד וברחמים. כינוי לבן כת בימי החשמונאים. איש חסידות 'הבעל שם טוב' וחסידויות אחרות. אדוק בשיטה מסוימת. המשפחה נקראה כהן-חסיד. באמצע המאה הי"ט הניחה את השם כהן והותירה את השם חסיד (עמנואל, שם, ב, 530).

7. מאיר — Meir

מפיץ אור, משמח, מרומם. שם עברי תנאי. ר' מאיר תלמידם של ר' עקיבא ור' אלישע בן אבויה (מרגליות), אנציקלופדיה לחכמי התלמוד והגאונים, ב', 622-630). שם פרטי שנעשה שם משפחה.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

שמואל אברהם מאיר — ב־1927 מזכיר 'ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים' (אוע"ס, שם).

8. נבון — Navon

חכם, פיקח, מבין דבר מתוך דבר. שנעשה בתבונה ובהגיגין. השם Navon נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 367).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ליקי נבון — חבר באגודת הספורט 'התקוה' (לבל, שם, 187).

9. נחמה — Nehama

עידוד, הפגת צער או אבל, גאולה. שם פרטי לזכר ולנקבה שנעשה שם משפחה. שם שנהגו לקרוא לתינוקות שנולדו בימי בין המיצרים ('י"ז בתמוז — ט' באב). השם Nehama נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 367).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יצחק נחמה — ב־1903 חבר ועד החינוך (לה איפוקה, 20 במרס 1943).
יצחק נחמה — ב־1924 עמדו הוא ומשה אהרן עשהאל בראש ועד הקהילה (לבל, שם, 148).
ס. נחמה — בתרפ"ט, 1929, מזכיר הקהילה (אוע"ס, שם).
סלמון נחמה — בחשוון תרפ"ח, 1927, מזכיר הקהילה (אוע"ס, שם).
סולומון נחמה — ב־1919 מזכיר וגזבר הקהילה (ארכיון ג'וינט, תיק 149, 1918-1914, תיק 290, 1921-1919).
שלמה בכור נחמה — 1864, חבר ועד 'חברת כל ישראל חברים' חכ"ח (Bulletin, Alliance Israelite Unierselle, 1865).

10. נסים — Nissim

רבים מן נס — דגל. רבים מן נס — מעשה פלא. במסורת ישראל שם פרטי ושם משפחה. ניתן לתינוקות שנולדו בחודש ניסן. (Laredo, שם, 33). השם נעשה שם משפחה אחרי ר' אליהו נסים מחבר סדר אליהו (עמנואל, שם, 481-480).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אהרן נסים — 1864, חבר בוועד חברת כל ישראל חברים (חכ"ח) (Bulletin, Alliance (Israelite Unierselle, 1865)

משה בר־אדון — בתו של משה בר־אדון נכחה בניסיונו של יצחק ׳ן יקר לקדש במרמה את שרה בת יוסף קאלדירון נ״ע (נוחו עדן) ארדיטי, דברי שמואל, אה״ע, סי׳ ד׳, קכ״ה). שול (סול) בן אדון — תרמה ל׳עוזר דלים׳ נלב״ע 5689 התרפ״ט, 1929 (קולונומוס, שם, שם, תצלום 18).

2. בן־ציון — Ben Zion
בן — יילוד ביחס להוריו. ציון — ירושלים. בן ציון — בן ירושלים.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

ד״ר אריאל בן־ציון — ירושלים התר״מ — פריס, תרצ״ג — בן המקובל ר׳ יהושע ציון הלוי. רב דמתא בשנת 1913 (תדהר, אנצקלופדיה, ד׳, 1626). ב־1914 מונה לרב במונטטיר (שלאנג, ׳העולם׳, כרך 22, 18 ביוני 1941).

3. גר־צדק — Ger Tsedek
עברי: כינוי לנוכרי שקיבל את דת ישראל בהכרה מלאה ובלב שלם.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם גר־צדק — נולד במיטילינה. ב־1859 למד בבית הספר התיאולוגי באיזמיר. ב־1870 היה בסלוניק. נימול בעיירה דרויאן (מקדוניה). היה מבני קהלו של הרב יוסף בן אדוט בסלוניק. לאחר נישואיו עקר למונטטיר ושימש בה דיין, רב דמתא, ואב בית־הדין. כונה ר׳ אברהם הגר, הרב הכולל. מחבר: ׳רץ אברהם׳ (שאלוניקי) ׳אברהם אנכי׳ ו׳ספר הגורלות׳ (בכתב־יד) (יוסף עוזיאל, ר׳ אברהם, ההד, שנה י״ב, ב׳).

4. חובש — Hovesh
מן חבש, לעטוף, לכרוך בתחבושת. לקשור אוכף לגוף הבהמה. לשים כיסוי ראש.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

חיים חובש — לפני שנ״א, 1591, העיד בבית־דין בעניין חובו של משה קאטיביליה לדוד נחמיאש (לונץ, ירושלים, תרס״ז, עמ׳ 347-351).
יאודה חובש — בשנת השכ״ז, 1567, טבע במימיה של ראגוזה (ששון, תורת אמת, שא׳ ד׳).

5. יושע — Yosha
מן ׳ישע׳ הפעיל עתיד נסתר (יושׁיע, יושׁע). הצלה, עזרה בצרה.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

חיים יעקב יושע — 1773 עד בפרשת רצח והתרת עגונה. חבריו לבית הדין: חיים שלמה הלוי, דן לוי ויעקב חזן (נחמיאש, הון רב, חב', אבן העזר, סי' נ').

6. מולכו — Molcho

מן מלך, מולך, פֶּעַל בינוני יחיד בסיומת ספרדית או 0.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

שלמה מולכו (דייגו פיֶרְס) — פורטוגל 1502 — מנטובה 1532. שימש נוטריון מלכותי בפורטוגל. מל את עצמו וקרא שמו בישראל שלמה מולכו. נסע לטורקיה כמבשרו של המשיח המדומה דוד הראובני. שהה זמן רב בירושלים, בצפת ובדמשק. ב-1526 בא לסלוניק והתיידד עם ר' אברהם צרפתי. מסלוניק נסע למונטיר וממנה הריץ מכתבים לרב טאיטאצאק. פרסם קובץ דרשות שבו נאמר שיום הגאולה יתחיל בסוף שנת ש' ליצירה (1540). ביקר באנקונה ובפיזארו. הועלה על המוקד במנטובה (אברהם גלאנטי, אישים. מזרח ומערב ג', חוברת שמינית). משני המכתבים שכתב שלמה מולכו לרב טאיטאצאק נעלם אחד והשני פותח במילים: 'כבר ידוע אצל כבוד תורתכם ענין המראה אשר כתבתי מעיר מוניסטיריאו למר יוסף טיסטה יצ"ו, כי בהיותו שם שאל ממני להודיע לו נסיעתי מפורטוגל' (רוזניס, שם, ב', 21-22).

7. מזרחי — Mizrahi

מזרח — קדם. הצד שבו נראית השמש בזריחתה. מזרחי. הבא מן המזרח.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם מזרחי — 1903, יו"ר ועד החינוך במונטיר (לה איפוקה, 30 באוקטובר 1903). מואיז מזרחי — 1909, חבר ועד החינוך במונטיר (איל טיימפו, 17 בפברואר 1909).

8. נחמולי — Nahmuli

מן נחמן (חודש אב), בתוספת לי המסמלת שייכות כגון: רודוסלי, איזמירלי.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

(וידאל) בכ"ר יוסף נחמולי — בתקנ"א, 1791. דייין. חבריו לבית הדין: יצחק פיסו, משה בכ"ר יאודה כהן (מיוחס, מים שאל, אה"ע, סי' ב', כ"א).

9. סופר — Sofer

1. סופר סת"ם (ספר תורה, תפילין, מזוזות). כותב ספרים. מזכיר.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יצחק סופר — בשכ"ג העיד בבית הדין על כך שביריד טוג'יל מסר לר' חיים בכ"ר מנחם כהן שלוש מאות פרחים (הרשד"ם, מ', שאלה קמ"א).

10. פסח — Pesah

ניתן לנולדים בחג הפסח. שם פרטי שנעשה שם משפחה. בני משפחה בתולדות הקהילה — שמואל פסח. ב-1922 העלילו עליו עלילת דם והאשימוהו בחטיפה וברצח של ילד נוצרי כדי להשתמש בדמו לאפיית מצות לחג הפסח (לבל, שם, 151).

שמות עבריים ממקור זר — המפקד הבולגרי

Shabetai	3. שבתי	Hazan	1. חזן
		Nisan	2. ניסן

1. חזן Hazan

מאכדית Hazannu, מפקח ביישוב, איש פולחן. בארמית: חזנא. שליח ציבור בבית כנסת. שמש, משגיח בבית-כנסת.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

יאושע חזן — בתרי"ג, 1853, התיר עיזבון לקהילה. פרשת עזבוננו הועלתה בבית הדין. בניו: יעקב, שמעיה, דן ואברהם. בתו מלכה, אשת נתן בכור חונן (א. גאטיניו, צל הכסף, חו"מ, סי' ז').

ר' יעקב חזן — בתקל"ב, 1772, דיין. חבריו לבית-הדין: חיים שלמה הלוי ודן לוי (נחמיאש, הון רב, חלק שני, אבן העזר, סי' נ').

ר' יעקב אלישע לבית-חזן — בתל"ב, 1672, דיין. חבריו לבית-הדין: שמעיה דמאיו ומנחם רוסו (קובו וחנדאלי, שני המאורות, שו"ת, סימן ח').

יצחק ישראל חזן — ב-1888 תרם להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאליי "שנות חיים" (קמ"ד).

מתתיה חזן — בתקנ"א, 1791, רב בעיר. אישר שאלה בעניין טביעתו של תושב העיר משה רפאל בחוף אלכסנדריה (מיוחס, מים שאל, אה"ע, סי' ב', עמ' כ').

רפאל יאושע חזן — ב-1853 דיין. חבריו לבית-הדין: מתתיהו יעקב הכהן ומשה קמחי (א. גאטיניו, צל הכסף, חו"מ, סי' ז').

השם נהג בספרד

ר' אברהם חזן — חכם ופייטן מאנדלוסיה. מחבר הפיוט 'אחות קטנה' (מ. ש. גשורי, עיונים, סיני 38, קי"ח-קכ"ה, תשט"ז).

ר' אברהם לבית חזן — יצא בגירוש ובא לסלוניק. מידידיו של ר' חיים בר' יעקב עובדיה, ראש העדה הקטלאנית בסלוניק (רוזניס, שם, ב, 33).

דון יעקב חזן — על פי עדותו של ר' בן שם טוב מסרגוסה, ב-30 באפריל 1492 היה דון יעקב חזן מן המוקדמין של הקהילה (בער, שם, 435).

שלמה בר' שלמה חזן — סופרה של קהילת סרגוסה Zaragoza. ליקט אגרון של אגרות רחמנות שנמצאו בסרגוסה. האיגרת האחרונה באגרון משנת 1451. כן התקין ספר תורה שהיה בעבר ברשות ר' שמואל ב"ר יעקב הצרפתי (ביינרט, פרקי, 64-65).

2. ניסן — Nissan

שם החודש הראשון בלוח העברי הקדום (מקורו אכדי) "בחדש הראשון הוא חדש ניסן" (אסתר ג', 7). שם החודש השביעי בלוח העברי המאוחר שראשיתו בתשרי. שם שנהגו לקרוא לנולדים בחודש זה. שם פרטי שנעשה שם משפחה.

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אברהם ומושון ניסן — חלבנים מביטולה. העבירו נשק ומצרכים שונים למורדים המוקדונים במרד יילינדין (יום אליהו הקדוש) בשנת 1903 (קולונומוס, שם, 183).

3. שַׁבְּתַי — Schabetai

שם ארמי טיפוסי כללי. מצוי בספרי עזרא ונחמיה, בכתבי יב, במכתבים שנשלחו מאסוואן (מצרים) במאות ה' ו' לפנה"ס. נמצא בכתובות מניפור (בבל) ובסקופג ארמי בקרבת מקדש איסיס באסוואן וגם בקטקומבות ברומא. במאה הד' לספירה נעשה שם נוצרי מובהק (נעמי ג. כהן, השם שבתי, אלה שמות, 2, עמ' י"ד-כ"ו). שם שניתן למי שנולד בשבת. כינוי למאמין ב'שבתי צבי'. שמו של כוכב הלכת סאטורן. שם פרטי שנעשה שם משפחה.

השם נהג בספרד

יהודה הלוי בן יצחק אבן שבתאי — חי ופעל בספרד בסוף המאה הי"ב ראשית המאה הי"ג. מן הראשונים שהכניסו את ה'מקאמה' (מחברת) לספרות העברית. מחברותיו: 'מנחת יהודה', 'מלחמת החכמה והעושר', ו'דברי האלה והנידוי'. המקאמה האחרונה נכתבה לאחר שנוּפְּדָה על ידי ראשי הקהל בסרגוסה Zaragoza (דישון, למקורותיה, אוצר י"א-י"ב, עמ' 57).

יוסף שבתי — מסביליה. ב-1255 החזיר לו פרננדו השלישי את קנייניו בסביליה, כפי שהיו בידי בימי המאורים (בער, שם, 79).

18. — שם איטלקי

רוסו Russo

רוסו — Rousso באיטלקית: Russo, אדמוני, אדום-שיער.

שם משפחה איטלקי-נוכרי.

בסלוניק השתייכה משפחה זו לק"ק ישמעאל שנפרד מק"ק קאלאבריה והיה ידוע בשם איל קהל די לוס רוסוס (הקהל של משפחה רוסו) (עמנואל, שם, 53).

אפשר שמוצא המשפחה מן היישוב רוסי, צפונית-מזרחית לוורונה, איטליה (בינארט, מפה, 72). השם Ruso נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 370).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

אלברט אנריקו ובנו רוסו — חברים בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י (Kolonomos &, שם, I, 102, 105).

אלברט ובנימין רוסו — פעילים בתנועת השומר הצעיר ומ-1942 פרטיזנים בהרי מקדוניה. במאי 1941 הוסתרו בביתו של בנימין רוסו כמאה רובים ותחמושת לרובים שהועמדו לרשות הפרטיזנים (לבל, גאות, 184, 198, 273). בביתו של בנו רוסו היה מרכז המחותרת הקומוניסטית ובית מלאכה לתיקון נשק (קולונומוס, שם, 159).

בנו רוסו — פרטיזן במלחמת העולם השנייה ביחידת יאנה סאנדאנסקי. לאחר המלחמה קודם לדרגה גנרל (עדות המחבר שנפגש איתו בסקופליה ב-11 במרס 2002; לבל, שם, 223).

בנו וברטו רוסו — חברים במפלגה הקומוניסטית (Kolonomos &, שם, I, עמ' 101-102). חיים רוסו — חבר באגודת הספורט 'התחיה' (לבל, שם, 187).

יאודה רוסו — ב-1888 גזבר משמרה של קוראי 'תיקון כרת' (רפאל אברהם אישקאליי, "שנות חיים" (קמ"ד)).

יוסף פפו רוסו — השתתף כשחקן במחזה דרייפוס (לבל, שם, 170). פרטיזן ביחידת דמין גרוייב (לבל, שם, 223).

מגי רוסו — חברה במפלגה הקומוניסטית (ריסטסקי, שם, 49).

ר' מנחם רושו — בתל"ב, 1672, דיין. חבריו לבית-הדין: שמעיה דמאיו ויעקב אלישע לבית חזן (קובו וחנדאלי, שני המאורות, סימן ח').

מנחם רוסו — ב-1888 תרם להוצאת ספרו של הרב רפאל אברהם אישקאליי "שנות חיים" (קמ"ד).

נסים רוֹסוֹ — 1940, נציג ביטולה בוועידה של מורי הלכה בערי דרום־סרביה (לבל, שם, 189).
 פרץ רוֹסוֹ — 1942, חבר ועד העזרה למען המאבק — (Kolonomos & שם, I, 103).
 משה רוצו — בשכ"ז, 1567, חבר בית־הדין. חבריו לבית הדין: יצחק קאטיביליה ודוד
 לירמה (ששון, תורת אמת, שאלה ד').
 שאול יצחק רוֹסוֹ — תרם לחברת 'אהוב את המלאכה' (לה איפוקה, 9 ביוני 1908).

שם טורקי — המפקד הבולגרי 1943

קמלצ'י — Kamelchi
 בטורקית כמאל — מושלם.
 אדם הנמנה על בית כמאל — كمالجي (הסיומת — , ג'י, צ'י, מורה על שייכות).
 בטורקית Kemal, יפה עד מאוד, מכונה מי ששמו שמואל (רוזניס, דברי, א', 278).

שם טורקי — תולדות הקהילה

ייני — Yeni
 מן יאני בטורקית Yeni — חדש. לריסה נקראת בטורקית יאני שְהִיר Yeni Shehir —
 עיר חדשה. יצחק שמואל עמנואל סבור שהשם טורקי. בסלוניק נמנתה משפחה זו על
 ק"ק סיציליה ישן (עמנואל, שם, 409).
 בני משפחה בתולדות מונסטיר
 דוד ייני — בתצ"ח, 1738, יעד בפרשת הירצחו של משה חסון (שאנג'י, בארות המים,
 א"ה, עיגונא דאתחא, סימן כ"ו).

שמות ערביים — תולדות הקהילה

1. אלבחרי Albahari 2. סבאח Sabah
 1. אַלְבַּחְרִי — Albahari — אל ה' היידוע בערבית بحري — ימאי, ספן.
 השם Albajari נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 354).
 בני משפחה בתולדות מונסטיר
 אלבחרי — ב־1919 חייל משוחרר. נזקק. שלושת ילדיו קיבלו סיוע מהוועד המקומי
 של הג'וינט בסך 100 פרנק (ארכיון, ג'וינט, תיק 149, 1914-1918).
 אנריקו אלבחרי — חבר בתנועת הנוער הקומוניסטי סקו"י (Kolonomos & שם, I,
 עמ' 102, 105).

יהודה אלבאחרי — בתקצ"ח, 1838, העיד בבית דינם של דן קמחי, רפאל שלמה קאלדירון וחיים אברהם פיסו (קובו, שער אשר, ח"א, אה"ע, סי' כ').

2. סבאח — Sabah

صباح — בוקר

השם Sabah נהג בספרד כשם יהודי (Bonnin, שם, 370).

בני משפחה בתולדות מונסטיר

שבתי סבח — בהת"ג, 1643, העיד בבית דין על פרשת רציחתם של האחים מושי ואלעזר יואישי ממונטיר בדרכם מקאסטוריה לבתיהם (מהרח"ש, קונטרס, שאלה מ"ד, עמ' קצ"ג).

שמות בלתי ידועים ושגויים — המפקד הבולגרי

Sachkenazi	4. סאשכנזי	Beyakar	1. ביקר
Subik	5. סוביק	Metulam	2. מטולם
Fifi	6. פיפי	Nissam	3. ניסם

1. ביקר — Beyaker, שיבוש מן השם בן יקר Ben Yakar.

2. מטולם — Metulam, שיבוש מן השם משולם Meshulam.

3. ניסם — Nissam, שיבוש מן השם ניסן Nisan.

בני-ספרד יהודים ונוכרים נוהגים להחליף את האותיות M ו-N.

4. סאשכנזי — Sachkenazi — שיבוש מן השם אשכנזי — Aschkanzi. כנראה שיבוש של הפוקדים.

5. סוביק — Sobik — לא ידעתי מקורו. שמה של אישה ממונטיר, שמה המלא: בכורה בוכור סוביק. אפשר שנתאלמנה מנכרי בשם זה.

6. פיפי — Pifi. לא ידעתי מקורו. אפשר שם פרטי של אשה או שיבוש הפוקד.

שמות בלתי-ידועים ושגויים — תולדות הקהילה

1. איספורמאס — Isformas

לא ידעתי מקורו. רשום במפקד יהודי ארץ ישראל משנת תקצ"ט, 1839. אפשר שהוא שיבוש של השם איסטרומאס, איסטרומסה.

שמות המשפחה של יהודי מונסטיר (ביטולה) מן המפקד הבולגרי ומתולדות הקהילה

ארגונים פילנתרופיים יהודיים שפעלו במונסטיר

שני ארגונים פילנתרופיים יהודיים בין-לאומיים פעלו במונסטיר (ביטולה) והם 'כל ישראל חברים' Alliance Israelite Universelle והג'וינט American Jewish Joint Distribution Committee, JDC.

כ"ח פעל במונסטיר בשנים 1895-1913 והג'וינט היה מעורב בפעילות בעיר בשנים 1916-1941. שני הארגונים לא פעלו אפוא יחדיו אלא בזה אחר זה בהפרש של שנים אחדות, בהן התחוללו במונסטיר ובסביבתה קרבות עזים הן במלחמת הבלקנים השנייה והן במלחמת העולם הראשונה.

כ"ח — כל ישראל חברים Alliance Israelite Universelle נוסד בפריס בשנת 1860 במטרה לפעול בעולם כולו למען זכויות היהודים ובהגנה על יהודים נרדפים. היהודים בארצות המערב שזכו לאמנסיפציה, ביקשו לקדם את מצבם של יהודי מזרח אירופה, המזרח התיכון, הבלקנים, וצפון אפריקה — לקראת שילובם בחברה ובכלכלה המקומיות ובתרבות האירופית, ובעיקר בתרבות הצרפתית. הפעילות העיקרית של כ"ח היתה בתחום החינוך, במטרה לקדם בראש וראשונה את מקצועות המלאכה והחקלאות. בית-הספר הראשון של כ"ח נפתח בטיטואן (מרוקו) ב-1862 ובעקבותיו נפתחו בתי ספר בדמשק, כבגדד ובאדריאנופול.

כ"ח הקים ועדים מקומיים בערים רבות בעולם היהודי. בשנת 1880 פעלו 349 ועדים של כ"ח. שנת השיא במספר בתי הספר של כ"ח היתה 1913, בה פעלו 183 בתי ספר בהם למדו 43,700 תלמידים.¹

הג'וינט — הוועד היהודי האמריקאי המאוחד לסיוע — ג'וינט הג'וינט הוא חברה צדקה שאושרה על ידי הממשלה של מדינת ניו יורק בארצות הברית. הג'וינט נוסד בניו יורק ב-27 בנובמבר 1914. בראשית דרכו היתה מטרתו הגשת עזרה לסובלים ולנרדפים היהודים באירופה, בימי מלחמת העולם הראשונה. הג'וינט סייע לפגועי המלחמה, ובעיקר ל-800,000 הפליטים היהודים ברוסיה ובאוסטריה. הוצאותיו בימי מלחמת העולם הראשונה הגיעו ל-15 מיליון דולר. בשנים 1925-1936 כלכל הג'וינט כ-100,000 יהודים בגרמניה וכפליים ממספר זה ב-1937. במלחמת העולם השנייה התאמץ הג'וינט להציל יהודים באירופה. בשנתיים הראשונות למלחמה פעל בעיקר בפולין.²

1 אהרן רודריג, חינוך, חברה והיסטוריה, פרק ראשון, עמ' 13-39.

2 אנציקלופדיה עברית, כרך י', עמ' 366-368.

כי"ח — כל ישראל חברים, במונסטיר — כי"ח יסד במונסטיר ועד מקומי בשנת 1864 ופעל בעיר בשנים 1895-1913. מידע על פעילותו פורסם בבוליטינים של כי"ח — Bulletin de l'Alliance Israelite Universelle שיצאו לאור בכל שנה. בשנים 1895-1913 יצאו לאור הבוליטינים 20-38 ובהם מידע גם על פעילות כי"ח במונסטיר. בבוליטיין 33 משנת 1908 אין מידע על הפעילות במונסטיר מפני שמנהל בית הספר במונסטיר לא שלח לפריס דין וחשבון על פעילותו.³

בית הספר היסודי לבנים

כי"ח יסד במונסטיר בית ספר לבנים בשנת 1895, בהנהלת מ.ד. לוי אשר ניהל את בית הספר במשך שבע שנים (1895-1901). אחריו ניהל את בית הספר מ.ד. אריה במשך חמש שנים (1902-1907). ל.מ.ד. אריה היה סגן בחלק משנות פעילותו: בשנים 1904-1903 מ. קסטרו, ב-1905 מ. רוזנבאום וב-1907 מ.א. גירון. מ-1909 למשך שנתיים (1909-1910) ניהל את בית הספר מ. בנבנישתי. עזר על ידו כסגן י. גירון בשנת 1909 בלבד.⁴

במשך שלוש שנים (1911-1913), ניהל את בית-הספר בן שמחון. בשנים 1911-1912 שימש כסגנו מ. מנדה וב-1913, שנתו האחרונה של בית הספר, שימשה כסגניתו הגב' מאיו. המנהלים וסגניהם לא היו מבני מונסטיר. בשנים 1895-1897 הורו בבית-הספר גם רבנים, שניים בכל שנה, וסביר שלימדו לימודי-קודש. משנת 1898 ואילך הופסקה עבודתם של הרבנים. בבית הספר לימדו את השפות טורקית, יוונית, עברית וסרבית.

טורקית — לימדו מורה אחד או שניים בשנים 1895-1911. ב-1912, לימד טורקית רק מורה אחד וב-1913 הופסקה עבודתו.

יוונית — בשנים 1895-1912 לימדו מורה אחד או שניים. ב-1912 לימד מורה אחד וב-1913, הופסקה עבודתו.⁵

עברית — בשנים 1895-1897 לא לימדו עברית. במשך שנתיים (1898-1899) לימדו עברית שני מורים בכל שנה. בשנת 1900, שלושה מורים ומשנה זו ואילך מורה אחד עד שלושה מורים. אפשר שכמורים לעברית שימשו הרבנים, שעד שנת 1897 הוגדרו כרבנים ומ-1898 כמורים.

3 Bulletin de l'Alliance Israelite Universelle, 1865. אפשר שבשל מהפכת הטורקים הצעירים ב-1908 נבצר ממנהל בית הספר לשלוח דו"ח על שנה זו לפריס.

4 הנחה היא שא. בנבנישתי ניהל את בית הספר גם בשנת 1908, שכן מאותה שנה ואילך ניהלה רעייתו את בית הספר לתפירה לבנות.

5 השנים 1912-1914 היו שנות מלחמות הבלקנים ואפשר שכבר לא היה ענין בהוראת טורקית ויוונית.

ארגונים פילנתרופיים יהודיים שפעלו במונסטיר 301

— רשימת חברי הוועד של 'חברת כל ישראל חברים' במונסטיר, בשנת 1864
Bulletin de L'Alliance Israelite Universelle, 1865

סרבית — סרבית החלו ללמוד רק בשנה האחרונה לקיום בית הספר, שנת 1913, ולהוראתה שימשו ארבעה מורים, שעה שהוראת היוונית והטורקית הופסקה. נראה שהיתה זו הוראה של השלטונות הסרבים.

צרפתית — אין מידע על מורים לצרפתית. בבתי הספר של כ"ח שימשה שפה זו להוראת כל המקצועות.

לבד מסגל המורים פעלו בבית הספר גם משגיחים Moniteur אחד עד שניים בכל שנה וכן שרת Domestique, אחד עד שניים בכל שנה.

בבולטינים פורסמו גם דוחות כספיים על בית הספר, לפיהם מקורות ההכנסה היו בראש ובראשונה חברת כ"ח ולאחריה הקהילה שהשתתפה בתפעול בית הספר בסכומים גבוהים שלעתיים, כמו בשנים 1909 ו-1912, עלו על הקצבות כ"ח. מקור חשוב נוסף להחזקת בית הספר היה שכר הלימוד ששילמו הורי התלמידים ואשר בשנת 1913 היה שווה כמעט גם להקצבת כ"ח וגם להקצבת הקהילה ביחד. מקורות נוספים היו תרומות מיחידים ממונטסטר מ'וועד שליחי הקהילות' בלונדון (בסכום שנתי נמוך וקבוע, שמונה שנים מתוך תשע-עשרה שנות קיומו של בית-הספר), מבית הוועד ומחברות צדקה שונות. ב-1905 נתקבלה תרומה מיוחדת מחברת 'אהב את המלאכה' במונטסטר⁶ וב-1895 מחברת Sylagos שבאתונה. כן נערכו נשפים ומסיבות בבית הספר שהכנסותיהם שימשו להחזקתו. כמו כן נהגו להשכיר את בית הספר לאירועים שונים. תקציב בית הספר היה בפרנקים צרפתיים. בשנת הקמתו 1895 — היה תקציבו 7,524 פרנק. שנת 1902 היתה שנת השפל בתקציב — 6,296 פרנק ושנת 1913 היתה שנת השיא בתקציב — 18,081 פרנק. מעיון בדוחות נראה שהקהילה והורי התלמידים כיסו את החלק הארי של התקציב. לדוגמה, תקציב שנת 1913: הכנסות מהקהילה: 4,893 פרנק; משכר לימוד: 4,852 פרנק ס"ה: 9,745 פרנק. התקציב ללא גירעון 15,595 פרנק. שיעור השתתפות הקהילה והתלמידים בתקציב עמד אפוא על 62.5%.

ההוצאות העיקריות היו להחזקת בית הספר Traitement, לתזונה, להלבשה, לצורכי לימוד, לחימום הכיתות, לתיקונים ולמסים עירוניים. בית הספר לבנים העביר כספים מתקציבו למוסדות חינוך אחרים בעיר. לתלמוד תורה: בשנת 1900 — 90 פרנק ובשנת 1913 — 3,128 פרנק. לבית הספר לבנות בשנת 1905 — 300 פרנק ובשנת 1913 — 700 פרנק. לא היה בתקציב בית הספר סעיף של משכורות למורים ולסגל העובדים, ומכאן שמשכורותיהם שולמו במישרין מתקציבי כ"ח בפריס. בית הספר לבנים היה בית ספר יסודי ובו שש שנות לימוד.

6 אהב את המלאכה ושנא את הרבנות (אבות א, ו') אימרה שרווחה בבתי ספר מקצועיים.

בית הספר לבנות – בית ספר מקצועי לתפירה

כ"ח יסד בשנת 1903 בית ספר לתפירה לבנות בהנהלת הגב' חזן, שניהלה את בית הספר במשך שנתיים (1903-1904). אחריה ניהלה את בית הספר הגב' קלדרון, במשך שלוש שנים (1905-1907). מ-1908 ובמשך שלוש שנים (1908-1910) ניהלה את בית הספר הגב' בנבנישתי.⁷ מ-1911 ולמשך שלוש שנים (1911-1913) ניהלה את בית הספר הגב' בן-שמחון.⁸ בשנתיים האחרונות לכהונתה של הגב' בן שמחון סייעה בידה סגנית. בשנת 1912, הגב' אשכנזי ובשנת 1913, הגב' מנדה. אין אנו יודעים מניין באו למונסטיר מנהלות בית הספר וסגניותיהן. אפשר שהמנהלת מ. קלדרון והסגנית אשכנזי היו בנות המקום, שכן הן נושאות שמות משפחה שנהגו במונסטיר.

בבית הספר לימדו את השפות עברית ויוונית. מורה אחת לכל שפה. עברית לימדו רק בשנים 1904-1907 ו-1912-1913. יוונית לימדו בשנים 1904-1906 ו-1908-1913.⁹ לבד משפות לימדו בבית הספר את מלאכת התפירה. מורה אחת בכל שנה משנות קיומו של בית הספר. אין מידע על לימוד השפה הצרפתית בבית הספר, שכן כל הלימודים בבית הספר קוימו בשפה זו. המניין הכולל של המורות נע בין שתיים לארבע. שתיים בשנת הלימודים הראשונה (1903) ושלוש עד ארבע בשנים הבאות. בשנתיים האחרונות, ארבע מורות בכל שנה (1912-1913).

כמו כן נזכרו בסגל ההוראה בבית הספר, ב-1903, משגיחה אחת ומ-1904, שתי משגיחות וכן מורה אחת למשק בית בכל שנה משנות קיומו של בית הספר. מן הבולטינים 28-38 (שנים 1903-1913) עולה כי מקור ההכנסה העיקרי של בית הספר היה שכר הלימוד של הורי התלמידות, ולאחריו כ"ח. לדוגמה, ב-1913 היה שכר הלימוד 6,323 פרנק והקצבת כ"ח 2,300 פרנק (36% משכר הלימוד). הקהילה השתתפה בהחזקת בית הספר בחלק משנות קיומו ובסכומים משתנים. ב-1913, 240 פרנק.¹⁰ מקורות הכנסה אחרים היו תרומות. בשנת 1911 בלבד נתקבל סיוע מ'מחלקת החינוך' בסך 383 פרנק. בשנים 1905 ו-1913 נתקבלו כספים מבית הספר לבנים של כ"ח. ב-1905, 300 פרנק וב-1913, 700 פרנק. ב-1913 עלתה השתתפות הורי התלמידות בשכר הלימוד ל-6,323 פרנקים, שעה שהתקציב ללא גירעון היה 9,633 פרנק. כלומר, שיעור השתתפות ההורים בתקציב הגיע ל-66%.

הוצאות היו להחזקה כללית של בית הספר, Traitement, לדמי שכירות, לצורכי לימוד, לתיקונים, לחימום ולמים.

לא היה בתקציב בית הספר סעיף של משכורות למורות ולסגל העובדות ומכאן שמשכורותיהן שולמו במישרין מתקציב כ"ח בפריס.

7 הגב' בנבנישתי היתה רעייתו של מנהל בית-הספר לבנים באותן שנים.

8 הגב' בן שמחון היתה רעייתו של מנהל בית-הספר לבנים באותן שנים.

9 בבית-הספר לבנים לימדו גם טורקית. מה שאין כן בבית הספר לבנות. אפשר שעשו כן כדי למנוע מגע בין הבנות לאוכלוסייה הטורקית שבמקום משום 'כל כבודה בת מלך פנימה' (תהלים, מה', י"ד).

10 אין דוח הכנסות והוצאות לשנת הלימודים 1910.

להלן לוח על התלמידים והתלמידות של בתי-הספר של כ"ח במונסטיר

בתי הספר של כ"ח במונסטיר

בוליטין	שנה	מס' תלמידים	משלמי שכר	% משלמי שכר לימוד	מס' תלמידות	משלמות שכר לימוד	% משלמי שכר לימוד	מס' תלמידים ותלמידות
20	1895	184	138					
1	6	205	120					
2	7	279	135					
3	8	247	124					
4	9	216	123					
5	1900	229	142					
6	1	136	76					
7	2	158	88					
8	3	167	92	55	150	116	77	317
9	4	172	97	56	185	135	73	357
300	5	176	114	64	182	120	66	358
1	6	170	110	64	195	131	67	365
2	7	156	96	61	172	119	69	328
3	8	?	?	?	142	87	61	*142
4	9	228	199	87	144	85	59	372
5	1910	217	182	83	135	89	66	352
6	1	253	213	84	182	153	84	435
7	2	269	211	78	206	162	79	475
8	3	226	163	72	293	197	67	519

* מס' תלמידות -- אין נתונים על התלמידים לשנת 1908.

מן הלוח עולה שמספר התלמידים הגבוה ביותר בתולדות בית הספר לבנים — 279 — היה בשנת 1897, והנמוך ביותר — 136 — בשנת 1901, וכן שמספר התלמידות הגבוה ביותר בתולדות בית הספר לבנות — 293 — היה בשנת 1913, והנמוך ביותר — 85 — בשנת 1909. מן השיעור הגבוה של משלמי שכר לימוד שעלה בשנת 1911 גם אצל הבנים וגם אצל הבנות ל-84%, ניתן ללמוד שמצבם הכלכלי של הרוב המכריע של ההורים היה שפיר ואפשר להם לשלם שכר לימוד עבור ילדיהם. השיעור הגבוה של

משלמי שכר לימוד לבנות מורה על כך שהורי התלמידות היו מעוניינים במתן השכלת מה לבנותיהם וגם, ובעיקר, ללמדן מקצוע שיכשירן להיות עקרות בית טובות. (מכונת הפירה נכללה ברשימת הנדוניה שהכלה נהגה להביא לביתה החדש.) בתי הספר של כ"ח נהרסו במלחמת העולם הראשונה, ולא נפתחו מחדש לאחריה. הבוגרים של בתי הספר של כ"ח היוו את היסוד המשכילי באוכלוסייה. הם הקימו חוג משלהם ובו חמישים חברים ועסקו בסיוע לבני הקהילה הנזקקים.

הג'וינט במונסטיר

ראשית פעילותו של הג'וינט במונסטיר ב-16 בנובמבר 1916, כאשר ראש הרבנים בסלוניק, החכם באשי ר' יעקב מאיר, פנה אל הארגון, והודיע כי בנות-הברית כבשו את הערים פלורניה ומונסטיר, וכי קהילת סלוניק מוטרדת מן האסונות שפקדו לאחרונה את שתי הקהילות הללו. כמו כן הודיע הרב שעל אף מצבה הקשה של קהילת סלוניק, היא החליטה להושיט עזרה לקהילות אלו; היא שולחת לשם קרון אחד של קמח וכמו כן היא משגרת משלחת מיוחדת שתישא איתה 5,000 דרכמות לחלוקה בין הנזקקים ביותר. הרב הביע את ביטחונו שהג'וינט יושיט לשתי קהילות אלו כל סיוע אפשרי.¹¹

בדין וחשבון מ-30 בנובמבר 1916 נמסר כי בשל המצוקה הקשה השוררת במונסטיר, החליט הרב יעקב מאיר לשגר אליה משלחת שתישא עימה 5,000 פרנקים. הוא פנה אל הרשויות הצרפתיות בבקשה לסייע למשלחת להגיע למקום, ברגע שתאפשר הנסיעה ברכבת. כמו כן פנה הרב אל הנציב (Prefect) מ. אדוסידס (M. Adocides) בבקשה לאפשר את חלוקת הקמח בין יהודי מונסטיר. מ. אדוסידס נעתר לבקשת הרב והביע נכונותו לסייע בחלוקת הקמח.¹²

בני מונסטיר שהתגוררו בסלוניק נחלצו אף הם לעזרת אחיהם וקרוביהם במונסטיר. חברת חיים ס. ארואסטי ואָחיו (Haim S. Aroesti & Frères) פנתה ב-20 בדצמבר 1916 אל חברת 'אהבת שלום', מונסטיר (Chevra Ahavat Shalom, Monastir) בניו יורק והודיעה לה כי יהודי מונסטיר שרויים במצוקה קשה. מחיר הלחם בעיר עלה לכדי 30 גרוש לאוקה (מידת משקל 1,250 גרם לערך), והיהודים נאלצו לפשוט את בגדיהם ולמוכרם כדי להשיג מעט מזון לילדיהם הרעבים. החברה מבקשת להושיט כל סיוע אפשרי לבני הקהילה — עשירים ועניים כאחד. לטענתה, אם לא יגיע סיוע במזון בדחיפות, עלולים יהודי העיר למות בקרה, בחורף הקשה של מונסטיר. לפיכך, מן הראוי לשלוח את הסיוע במברק ומהר ככל האפשר.¹³ הג'וינט נעתר לבקשת הרב יעקב

11 ארכיון הג'וינט, תיק 149, סרביה, מונסטיר, המכתב בצרפתית.

12 ארכיון הג'וינט, שם. תרגום המכתב לאנגלית נעשה על ידי הג'וינט בניו יורק. יש סתירה בין המכתב לדין וחשבון. במכתב דובר על 5,000 דרכמות ובדין וחשבון על 5,000 פרנקים.

13 ארכיון הג'וינט, תיק 149. המכתב בלאדינו, באותיות לטיניות בחתימת חיים שמעיה ארואסטי.

מאיר וב-9 בפברואר 1917 שלח אליו סך של 2,000 דולר, לחלוקה בין יהודי העיר. ב-7 במרס 1917 אישרו ז'ק קלדרון וחיים ארואסטי קבלת סכום זה.¹⁴ בין לבין, התעוררה קהילת יהודי מונסטיר באינדיאנאפוליס (Indianapolis) שבארצות הברית ונחלצה אף היא לעזרת אחיה במונטטיר. מיכאל במברגר מן הקרן היהודית לסיוע לנפגעי מלחמה באינדיאנאפוליס: 'The Indianapolis Association for Relief of Jewish War Sufferers' כתב ב-12 בפברואר 1917 אל מר לואי מרשאל (Louis Marshall) בנוי יורק. במכתבו צוין כי באינדיאנאפוליס חיה קהילה קטנה של יהודים טורקים, שכמעט כל חבריה הם ממונטטיר. לדבריו, נציגי קהילה זו באו אליו והציגו בפניו תמונה עגומה של המצב במונטטיר. לטענתם, בחודשים האחרונים גורעו יהודים בעיר זו ברעב. הם ביקשו להפנות אל מר ל. מרשאל כדי שיסייע ליהודי מונסטיר מכספי הג'וינט. הם הודיעו שידוע להם כי כל עזרה לקהילת מונסטיר חייבת להיעשות דרך קהילת סלוניק. הם אינם מלינים על קהילת סלוניק, אך טוענים שהסיוע שנתקבל אין בו די. 'לחלק מן הבאים אלי', כותב מר במברגר, 'יש קרובים במונטטיר והם אינם יכולים לתקשר איתם'.¹⁵

ב-9 באוגוסט 1917 נשלח לרב יעקב מאיר סכום נוסף של 1,000 דולר, כסיוע ליהודי מונסטיר. סכומים נוספים, ללא ציון תאריך, נשלחו למונטטיר דרך סופיה באמצעות הרב דוד פיפאנו. סך של 200 דולר נשלח ישירות מן הג'וינט וסך של 850 לְבוֹת (מטבע בולגרי) על ידי ה. מורגנטאו, שביקש להקים ועד מיוחד לחלוקת הכספים.¹⁶ נציגת הג'וינט באתונה, הגב' הטי גולדמן, יצאה למונטטיר כדי לעמוד מקרוב על מצב היהודים במקום. ביקורה הניב דין וחשבון מפורט שהגישה להנהלת הג'וינט בנוי יורק, ב-27 בפברואר 1919. בשל חשיבותו הרבה ובאין מקורות אחרים על יהודי מונסטיר, סמוך לאחר מלחמת העולם הראשונה, מצאתי לנכון להביאו בשלמותו:¹⁷ 'ביקורי (במונטטיר), לרוע המזל, היה קצר שכן הגעתי אליה רק לאחר שתוקנה מסילת הברזל. שהייתי בעיר שלושה ימים ואז הוצע לי לחזור מיד לסלוניק בשל השלג הכבד העלול למוטט את הגשרים של מסילת הברזל ושל הדרך לסלוניק — דבר העלול לחייב אותי לשהות בעיר במשך שבועות אחדים.

מונטטיר שוכנת בעמק למרגלות הרים גבוהים והיתה בשעתה בנויה כהלכה, אך היא נהרסה בחלקה הגדול על ידי הרעשה ממושכת וניתן לומר בוודאות שלא נותר בעיר בית אחד ללא פגע.

כל תושבי העיר מתגוררים בבתים, אך מספרם ירד לכדי מחצית. הם חיים בצפיפות במרתפים טחובים וללא חלונות ודלתות, תנאים העלולים לגרום, אם לא למחלות מידבקות בוודאי למחלות כרוניות כמו, שחפת וקדחת השיגרון.

14 ארכיון הג'וינט, שם, שם.

15 ארכיון הג'וינט, שם, שם. על המונסטירלים באינדיאנאפוליס קרא בפרק על התפוצה המונסטירלית.

16 ארכיון הג'וינט, שם, שם.

17 ארכיון הג'וינט, תיק 146, 1921-1919.

אוכלוסייה — מס' האוכלוסין במונסטיר פחת משמונים אלף לעשרים וחמישה עד שלושים אלף, בכללם היחידות הצבאיות שבעיר. מספר זה גדל לאחרונה בשל שובם של פליטים. מניחים שעשרת אלפים לא ישובו לעולם, כך שאוכלוסיית העיר תמנה כשלושים וחמישה אלף. לפני המלחמה היו בעיר אלף מאתיים וחמישים משפחות יהודיות. כולן — להוציא מאה משפחות — נטשו את העיר בזמן ההפצצות ומצאו מקלט בפלורנינה, בוודנה ובסלוניק. בהן קיבלו סיוע מן הסרבים באוהלים ובמזון. רבים מן הנוטשים יחזרו בוודאי אל העיר. חמש עשרה המשפחות העשירות ביותר השתקעו באתונה ורבים נמצאים עדיין בסלוניק, ואין ידוע אם ישובו למונסטיר. עתה נמצאות במונסטיר שש מאות משפחות, בהן חמישים במצב כלכלי טוב. מאה ועשרים מסוגלות לדאוג לעצמן וארבע מאות המשפחות הנותרות, עניות מרודות.¹⁸

דיור — מצב הדיור גרוע ביותר. בייחוד נפגעה האוכלוסייה היהודית. שמונים וחמישה אחוזים מכלל הנזקים בעיר נפלו בחלקם של היהודים (נתון זה אושר על ידי ראש העירייה שמסר כי האוכלוסייה היהודית סבלה בעניין הדיור, יותר מכל יסוד אחר באוכלוסייה). הם איבדו שלוש מאות בתים, שלושים וחמש עד ארבעים חנויות, שלושה בתי כנסת, ושני בתי ספר של 'חברת כל ישראל חברים' Alliance Israelite Universelle. תלמוד-התורה נהרס בחלקו אך תוקן מאז, בסיוען של ארבע משפחות שתרמו למטרה זו ששת אלפים פרנק. החנויות לא היו בבעלות פרטית אלא בבעלות הקהילה, והיא שהשכירה אותן לעניים וגבתה דמי שכירות, על פי יכולתם של השוכרים לשלם. ניתן לשכור חנות בדמי שכירות של מאה עד מאתיים פרנקים לשנה.

הנציב (Prefect) במונסטיר קרא לתושבים לשלוח אומדנים של אבידותיהם ברכוש. מקווים שחלק מסוים של הנזק המידי ישוּפה על ידי הבולגרים. כשדנתי על כך עם ראש העירייה הוא הביע ספק רב בכך שיתקבלו סכומים מספיקים כדי לאפשר את שיקום הבתים והחנויות. הוא סבור שהניזוקים יקבלו חלק מזערי מן הנזק.

תזונה — 'הצלב האדום' מטפל בהספקת מזון, ככל הניתן, בשיתוף עם הממשלה הסרבית. יש ברשותו רשימה של שבעת אלפים נזקקים ובהם אלף יהודים. המזון מחולק בפרקי זמן של עשרה ימים. מחלקים מאה ועשרים גרם של קמח ליום, מן הצלב האדום, ושמונים גרם מן הממשלה. מאתיים גרם ליום בסך הכול. הממשלה נאלצה להפסיק את החלוקה באמצע ינואר בגלל קריסתה של מסילת הברזל. זמן מה לאחר מכן נותר 'הצלב האדום' ללא קמח — דבר שגרם לסבל רב. אבל 'הצלב האדום' חידש את ההספקה ואומרים שגם הממשלה תחדש את חלוקת הקמח. בנוסף לחלוקת קמח מספק 'הצלב האדום' שומן מן החי ושמינים מן הצומח בזמנים קצובים, ובהזדמנויות שונות. כמו כן חילק אורז ושעועית. מחיר הלחם עתה הוא שני פרנקים לקילו, אך המחירים יורדים בהדרגה. באשר לבשר, מצב היהודים חמור משל שאר התושבים, וזאת בשל המס על הבשר הכשר (מס הגבילה שהטילה הקהילה על הבשר הכשר,

ש"א). ניתן לקנות בשר רגיל בשמונה או בתשעה פרנקים לאוקה, אך בשר כשר עולה שנים-עשר פרנקים וכתוצאה מכך נקנה מעט מאוד בשר כשר.

בריאות — ראש העירייה מעריך כי עשרים וחמישה איש מתים בכל שבוע. התמותה פוגעת, ברוב המקרים, בפליטים השבים לביתם. העירייה מעסיקה רופאים המטפלים בעניים בחינם. ב'בית החולים האמריקני לנשים', חמישים עד שישים מיטות. בית החולים העירוני פתוח אף הוא לעניים יהודים, אך מכיוון שיהודי המקום שומרים בקנאות על הכשרות, הם נשארים בבתיהם, אפילו כשהם חולים אנושים.

נוכחות בבתי הספר — בתי הספר הסרביים פתוחים גם לילדי היהודים אך הם אינם רוצים ללמוד בהם. כתוצאה מכך, רק מאתיים וחמישים ילדים מתוך שבע מאות וחמישים הילדים לומדים. למעשה ילדים אלה מצטופפים בבית הספר בשלושה חדרים אשר שופצו זה עתה. בתלמוד תורה אין הסקה. אין לימוד חינם. שכר הלימוד נע מעשרה סנטים ועד לשלושה פרנקים לשבוע, על פי יכולתם של ההורים. חברת 'כל ישראל חברים' ביקשה לאחרונה לאמוד את הנזקים שנגרמו לבניינים של בתי הספר שלה, וגם הציעה לשלוח מנהל. הנזקים בבנייני החברה נאמדים ב-297,748 פרנק.

תעסוקה — להוציא כמה סנדלרים ופחחים כמעט כל היהודים הם סוחרים, או סוחרים זעירים, ברמה ירודה מאוד. העניים ביותר הם הסבלים. משום כך צפוי ליהודים סבל רב יותר מכל חלק אחר באוכלוסייה. הממשלה עשתה מאמצים לסייע לחקלאים על ידי זרעים ובהמות עבודה ויש להניח שהחקלאות תשוקם עד לקיץ הבא. מסחר, מכל מקום, מתנהל רק עם יישובים בסרביה ובאלבניה במערב, ואילו הסוחרים היהודים מורגלים למכור לאיכרים הבאים מכפרים מרוחקים כמו סקוטרל ודורסזי. הם קונים עתה את כל סחורותיהם בסלוניקי. נאמר לי ששתי שנות השלטון הסרבי היו שנות שגשוג. המסחר זכה לעידוד רב יותר מאשר תחת שלטון הטורקים.

יחסים עם הממשל — היחסים עם הממשל הסרבי מצוינים ולא שמעתי תלונה כלשהי. הנציב וראש העירייה נדיבים ותומכים ככל שידם מגעת. הממשלה אינה מעניקה הקצבות למשפחות של חיילים בשירות, אך נותנת קצבה של שלושה פרנק לחודש לאלמנות מלחמה. שבע מתוך שמונה נשים יהודיות אלמנות מלחמה כבר נהנות מקצבה כזו, אך ישנן עדיין בקשות תלויות ועומדות.

מוסדות הסעד של הקהילה — לפני המלחמה פעל ארגון שהעסיק שני רופאים יהודים בקהילה. האחד בהתנדבות והאחר, בשכר של מאה פרנקים לחודש. הסכומים הדרושים גוייסו באמצעות מס של סו אחד בשבוע שחל על כל חבר בארגון. כמאתיים עשירים יותר מחברי הקהילה שילמו סכום השווה לסכום שגויס. את הסכום הזה הם שילמו בתשלום אחד או בשני תשלומים בשנה.¹⁹ כמו כן פעל בקהילה חוג של בוגרי 'חברת כל ישראל חברים' שהיה לו מועדון ובו חמישים חברים. הם סיפקו ארוחות צהריים למאתיים תלמידים. הקהילה לא קיימה מעולם בית חולים או בית יתומים.

הקהילה היהודית התבקשה לשלוח עשרה יתומים לבית היתומים הסרבי, אך סירבה לעשות כן מסיבות פְּשרות.

הלבשה – ההספקה של 'הצלב האדום' הסרבי אינה עונה על הצרכים. 'הצלב האדום' מצפה למשלוחי בגדים מצרפת ומאיטליה. פעולות 'הצלב האדום' תימשכנה עד לחודש יוני או יולי. 'הצלב האדום' על כל פנים, חייב לפעול בשטחים רבים ולפיכך יסתפק בסיוע מועט. נעליים נוספות ובגדים חמים יש לספק מיד, שאם לא כן ייגרם סבל רב.

בשובי ממונסטיר שלחתי מברק מס' 11: 'ביקרתי במונסטיר, מצאתי סבל, אך לא מצב חמור וזאת בזכות פעולותיהם של 'הצלב האדום' והשלטונות הסרבים. צורך רב בבגדים ובנעליים, המצב קשה בשל חורבנו הכמעט מלא של הרובע היהודי. מייעצת להבריך 850 דולר, כתקציב ניסיוני לשלושה חודשים, כדי לאפשר ארוחת צהריים לתלמידי בתי הספר, תשלום משכורות למורים ומענקים זעירים לאלמנות'. מן התיאור דלעיל תבינו שהצרכים העיקריים היום הם דיור והלבשה. נראה לי לא נכון לשלוח פרסונל למונסטיר. יש להסתפק בארגון סיוע זמני. באשר לארוחות לתלמידי בתי הספר, הרי זה מעשה צדקה שהקהילה מורגלת בו, וכיוון שחשוב ביותר להוציא את הילדים ולהאכילם כראוי, הצעתי מענק לשלושה חודשים לחלוקת סבון וגם לחלוקת לחם לארוחת צהריים. 'הצלב האדום' יספק כוס קקאו לכל ילד בשעות אחר הצהריים. תשלום משכורת של 300 פרנק למורה נוסף תאפשר תוספת של חמישים תלמידים בבית הספר. כמה מן המשפחות העניות ובייחוד האלמנות שניצלו מרעב בידי 'הצלב האדום', נראו חולות וסובלות מתת-תזונה. כך שסברתי שמן הראוי שתינתן להן קצבה חודשית קטנה. כן גם למשפחות שמפרנסיהן העיקרית סובלים ממחלה, או שגויסו על ידי השלטונות. יש כה מעט גברים בסרביה עד שהממשלה נאלצת לגייס אזרחים לפעולות שנעשות ברגיל על ידי הצבא. בהיותי במונסטיר, גויסו שישים ושניים יהודים כדי להוביל פרדים צבאיים מסלוניק. הסכום הנדרש למונסטיר הוא 120 דולר לחודש לבית הספר, לצורך ארוחות צהריים לשלוש מאות תלמידים. סכום שיאפשר חלוקת מרק ופרוסת לחם לכל תלמיד ('הצלב האדום' יטפל באפיית הלחם). 60 דולר משכורת למורה ו-100 דולר למתן קצבות נוספות.²⁰

הבהרתי לנוגעים בדבר שהסדר זה הוא זמני. נשלח עובד סוציאלי כדי לארגן את העבודה. הקהילה בוודאי תמצא לנכון לגבות בהדרגה סכום מה תמורת הניתן לנזקקים. לרוע המזל, 'הצלב האדום' אינו רשאי למכור דבר, כך שכל דברי ההלבשה חולקו חנם. קרוב לוודאי שחלק גדול מן התושבים יוכלו לשלם משהו ואפילו סכום קטן. בדרך זו, אם תעלה שאלת הדיור, הקהילה ככלל, תוכל במשך הזמן, להחזיר את הוצאות הוועד.

כדי להפעיל תכנית זו בתבונה, יש להימנע מלהפוך את האנשים לאביונים ומלבזבז את כספי הוועד. נוכחותו של עובד סוציאלי נחוצה בהחלט. אם בית החולים האמריקני ינצל את שעריו בזמן ש'הצלב האדום' יעשה כן, נוכחותו של עובד סוציאלי מנוסה הכרחית להמשך המלאכה.

נפגשתי עם כל חברי מועצת הקהילה והבהרתי להם את מטרות ארגוננו ולאזנה סיוע הם יכולים לצפות מאיתנו. לא מצאתי בתוכם מספר מספיק של אנשים אינטליגנטים המסוגלים לשמש בוועד. נראה לי לא ראוי לנסות להקים ארגון קבוע, בזמן הקצר לשהותי במקום. הדבר יוכל להיעשות על ידי האנשים שיעבדו במקום, אם אמנם יוחלט לשלוחם לשם. אם יוחלט שלא לשלוח פרסונל, יהיה עלי לחזור למונסטיר פעם נוספת במטרה להקים ועד ולבחון היטב את בעיית הדירור. לפי שעה, בחרתי בשלושה אנשים: משה א. קמחי, סגן נשיא הקהילה, יוסף קמחי ושלמה נחמה. הם אמורים לפעול עם הקפיטן לנינג מקפרלנד (Laning MacFarland), נציג 'הצלב האדום' במונסטיר. כספים ניתן לשלוח באמצעות הוועד בסלוניק, שכן הבנקים במונסטיר לא חידשו את פעילותם.

בתשובה למברק מס' 6 כתבה הגב' גולדמן במרס 1919: 'לאחר התייעצות עם משלחת 'הצלב האדום' סוכם שרופא, שתי אחיות ציבוריות ועובד סוציאלי אחד, דרושים מאוד לאזור. אומללים רבים ללא טיפול רפואי, להוציא בית חולים קטן. 'הצלב האדום' דאג להזנת יהודי מונסטיר במשך שנתיים.²¹

ב-6 במרס 1919 כתבה מזכירות הג'וינט למזכיר המדינה בווישינגטון כי נשלחו למונסטיר 2,500 דולר לקניית מצות ו-850 דולר כתקציב להוצאות לשלושה חודשים.²² ב-30 באפריל 1919 אישרו חברי הוועד המקומי של הג'וינט במונסטיר, הנשיא יוסף קמחי וסגנו יוסף קמחי, קבלת 644,30 דינרים, בהם השתמשו לקניית בגדים ליתומים של מויס לוי. כמו כן אישרה הממונה על הטיפול בנשים ל. גרסיאנו קבלת 300 פרנק. שני הסכומים נתקבלו כהקצבות לחודשים מרס-אפריל 1919.²³ ב-24 ביוני 1919 הודיע הוועד האזורי של הג'וינט בסלוניק, להנהלת הג'וינט בניו יורק כי הוא שולח רשימה מפורטת של מקבלי הסיוע במונסטיר ומוסיף לאמור: 'הנכם רואים, שיהודי מונסטיר מבקשים המשך ההקצבות להזנת היתומים הצעירים ולתשלום משכורותיהם של שני מורים.²⁴

הגב' הטי גולדמן ביקרה שוב במונסטיר בראשית חודש יולי 1919 ודיווחה לממונים עליה על שמצאה במקום: 'מצב היהודים במונסטיר רע ביותר. היהודים שנותרו בחיים נבערים מדעת וחסרי יוזמה. הם טופלו היטב על ידי 'הצלב האדום'. נפגשתי עם נציגי

21 ארכיון הג'וינט, תיק 146, 1919-1921.

22 הוועד האזורי של הג'וינט בסלוניק אישר ב-15 באפריל 1919 העברת 3,350 דולר למונסטיר.

23 ארכיון הג'וינט, תיק 149, 1914-1919. נשיא הוועד היה משה א. קמחי.

24 רשימת מקבלי הסיוע והבקשה לסיוע נוסף לא נמצאו בארכיון הג'וינט.

'הצלב האדום' ועם ראשי הקהילה שביקשו סיוע בהלבשה ובשיקום בית הספר. הם הביעו את דאגתם על כי בתי הספר עודם נעולים'.²⁵

ממכתב שנשלח מחברת 'אהבת שלום די מונסטיר' בניו יורק, אנו למדים שיהודי ניו יורק שלחו למונסטיר דברי הלבשה באמצעות הג'וינט. במכתב זה, מיום 30 בדצמבר 1919, מאשר רפאל צרפתי כי דברי ההלבשה הגיעו ליעדם וכי חברת 'אהבת שלום' מוכנה להוסיף ולסייע לג'וינט ככל שיידרש.

מכתב נוסף נשלח אל הג'וינט בניו יורק על ידי המזכיר של 'תלמוד תורה הגדול ומתנות לאביונים' מונסטיר, ביום 30 במרס 1920. על המכתב חתום סלומון יצחק נחמה ששימש גם נציג הג'וינט במונסטיר. במכתב דברי תודה לג'וינט על כל הסיוע שהגיש ליהודי מונסטיר. למכתב צורפו עיתונים בלאדינו שבהם התפרסמו דברי שבח לג'וינט על פעולותיו הברוכות למען יהודי מונסטיר. המזכיר ביקש מהג'וינט להפיץ את העיתונים הללו בין הארגונים השונים של יהודי מונסטיר בארצות הברית.²⁶

הג'וינט הוסיף לסייע ליהודי מונסטיר. ב-18 באפריל 1921 הודיע ועד הקהילה בסלוניק למר מ. מורפורגו (M. Morpurgo) נשיא הוועד המקומי של הג'וינט בסלוניק, כי הועבר למונסטיר סך של 3,000 דרכמות לשם קניית מצות וחלוקתן בין עניי העיר.²⁷ פעולת הג'וינט במונסטיר פסקה למשך שנים ארוכות. בראשית חודש אוגוסט 1937 שלחו הקהילות ביטולה, סקופיה ונוביסאד וה'וועד המרכזי של יהודי יוגוסלביה', דין וחשבון לג'וינט על מצב היהודים ביוגוסלביה, ובין השאר על יהודי ביטולה. על פי דו"ח זה חיו ביוגוסלביה 73,703 יהודים, מתוכם 48,572 (60%) בערים הגדולות. בשטחים שהיו בעבר בסולטנות העות'מאנית התגוררו 12,000 יהודים בערים סקופליה, ביטולה ושטיפ. מזה עשרים וחמש שנה שהקהילות הספרדיות והאשכנזיות פועלות יחדיו. מתוך 73,703 היהודים ביוגוסלביה רק 14,299 (20%) משתכרים במידה מספקת שמאפשרת להם לשלם את מסי הקהילה. בקהילה היהודית בביטולה מתגוררים 3,870 יהודים ובהם 300 המסוגלים לשלם מס (8%) וזה השיעור הנמוך ביותר בכל יוגוסלביה.²⁸

ביטולה, מונסטיר — ביטולה היא דוגמה קלסית לעוני מחפיר. רוב יהודי ביטולה נאלצו להגר. כיום חיים בעיר 3,870 יהודים. משלחת של הוועד המרכזי של יהודי יוגוסלביה באה לביטולה לבדוק את מצב היהודים שם. המשלחת ביקרה ברובע היהודי ואין לתאר את המצב שבו חיים רוב יהודי העיר. בתי היהודים משולים לאורות, האפריקנים במרכז אפריקה חיים במצב טוב יותר. הם חיים חיים פרימיטיביים כבימי נוח. הם מתפרנסים משרכרבות ומטהלאת נעליים ובגדים. הילדים והילדות חסרי

25 ארכיון הג'וינט 1919-1921, תיק 146.

26 א.א. התאחדות עולי יוגוסלביה, ירושלים.

27 ארכיון הג'וינט, שם, שם.

28 לשם השוואה -- בנוביסאד 21% ובבלגרד 20% מסוגלים לשלם מס. הדו"ח נכתב ביוזמתו של הרב אברהם רומנו, רבה של מונסטיר.

חינוך. ילדים בני 5-8 אינם לומדים, וילדים מגיל 11 משוטטים ברחובות ובשווקים. יש לפעול לחינוכם של ילדים אלה. אשר לבוגרים, מצבם אינו ניתן לתיקון. אפשר להגדיר את מצב היהודים במילה אחת: אומללות. המשטר הטורקי בן מאות השנים נתן את אותותיו והגיטו היהודי טבע את אופיים ואת דרך חייהם. יהודי ביטולה מדוכאים, ביישנים ונרפים כאנשי המזרח. הם חסרי אמון בבני אדם ובמיוחד בנציגי הרשויות. הם מסתפקים במועט, חסרי יוזמה, ומקבלים הכל בסבלנות רבה, וכגזירת גורל. הם ספוגים באמונות תפלות, ומאחר שכל החינוך שהם מקבלים, אם בכלל, נקנה בתלמוד תורה, הרי שהם אסורים בכבלי הדת. מאחר והילדים משוטטים בשווקים, הם למדו כמה לשונות נוסף ללשון אָמם — הלאדינו. הם דוברים יוונית, טורקית, אלבנית ו'זינזאר' (Zinzar) שפתם של הכפריים שבסביבות העיר, אך אינם בקיאים ממש באף לא אחת מלשונות אלה. בני הדור הראשון של בוגרי בית הספר של חברת כל ישראל חברים (Alliance Israelite Universelle) אשר, מכל מקום, ננעל בשנת 1914, מדברים צרפתית היטב. בהתכתבות ביניהם הם משתמשים בלאדינו. היהודים, אם הם עובדים בכלל, עוסקים במסחר זעיר או במלאכה. המשפחות גדולות ולעתים בנות עשרה ילדים. אבי המשפחה מסתייע בילדיו לפרנסת בני ביתו. הילד יוצא לרחובות כדי לרכוש בירקות, בזרעים ועוד, או שהוא משמש דרדק בעסק זעיר שבו הוא מקבל לאחר שלושה — ארבעה חודשי עבודה שכר זעום. הוא לומד הטלאת בגדים, נעליים, סנדלים ואנפילאות. מקצועות שבמשטר הטורקי איפשרו קיום מה. נגרים, אופים, מסגרים, דקורטורים, חשמלאים, מכונאים ונהגים אינם מצויים ביניהם. אבות נוהגים לשלוח את ילדיהם לחינוך זעיר או לקמפונאי בפירות כדי ללמוד את דרך ניהולו של העסק. ברור שילד כזה לכשיגדל לא יוכל להשיג פת־לחם. הבנות נשלחות לבתייהם של יהודים ואף לאלה של נוכרים כדי לעבוד במשק בית. משום כך, כל העובדות במשק בית בביטולה הן יהודיות. נערות מעדיפות לעבוד בבתי נוצרים כי בהם הן מרגישות חופשיות יותר. לאחרונה, נעשה ניסיון לשלוח את הילדים לבית הספר. לאחר מלחמת העולם הראשונה למדו בגימנסיה המקומית בין מאה למאה ועשרים תלמידים. רק ארבעה נערים יהודים המשיכו לימודיהם ב'בתי הספר הגבוהים' ורק אחד מהם זכה לתעודת בגרות. הגורם לכך הוא שההורים מוציאים את ילדיהם מבית הספר בגיל צעיר, מפני שאין בידם לכלכלם בשנות לימודיהם בבית הספר, והם מלמדים את ילדיהם את המלאכות שהוזכרו כדי להגדיל את ההכנסה המזערית של המשפחה. מסיבה זו או אחרת, יש שאינם משתלבים ב'עסקים' הנ"ל ומשוטטים ברחובות. הם יוצאים לשליחויות תמורת דינר אחד בלבד. חוסר הישע של האוכלוסייה בביטולה והמצב הכלכלי הדוחק, תרמו למצבם הנואש של היהודים. אפשר להתבונן ברובע היהודי של מונסטיר ולראות באילו תנאים חיים היהודים. בתים הגורמים נזק לכריאות. כל הבתים טעונים תיקון. משפחה שלמה מתגוררת בחדר אחד, ללא שמש, ללא אור וללא שירותים, ואפילו לא הפרימיטיבים ביותר. הכיצד יכולים ילדים לגדול בסביבה מעין

בקיץ, מוצאת כל תכולת הבית אל הרחוב ובני המשפחה חיים את חייהם שם. למותר לציין שבמצב כזה לא תיתכן שמירה על הנקיון וזאת על אף שהנשים עסוקות במשך כל היום כולו. אנשים נאלצים להתגורר בבתים כאלה מפני שאינם יכולים להקצות יותר מ-70-30 דינר כדמי שכירות. חלק גדול מן היהודים, רוכלים, מטליאים וסוחרים זעירים משתכרים רק 120 דינר שהם 3 דולר לשבוע, ובסכום זה חובה עליהם לפרנס את בני משפחתם, ומשום כך מזונם העיקרי הוא שעועית לבנה בחורף ופלפלים ואבטיחים בקיץ.

בקהילת ביטולה 3,605 נפשות. להלן פירוט מצבן הכלכלי של המשפחות: 86 במצב טוב. 129 במצב בינוני. 307 משפחות עניות ו-331 עניות מרודות (סך הכל 853 משפחות).

עיסוקיהם של יהודי ביטולה: 47 סוחרים, 67 סוחרים זעירים, 14 חלפנים או מלווים בריבית, 56 סוחרים בבגדים משומשים, 62 מטליאי בגדים, 61 בעלי דוכנים בשוק, 19 מטליאי נעליים, 10 תופרים של נעלי בד, 1 רופא, 1 עורך דין ו-1 רופא שיניים (שלושת האחרונים אינם ילידי העיר), 22 חנוונים, 23 פקידים, 24 קצבים, 11 'כלי קודש', 101 סבלים ושליחים, 127 חסרי מקצוע (סמרטוטרים) (סך הכול 647, ש"א).

סיוע לביטולה — רבות נעשה לאחרונה למען היהודים בביטולה. חלק מהם היגר לבלגרד והשתקע בה. הם הסתייעו בקרן שהוקמה למטרה זו כדי לאפשר למהגרים למצוא מלאכה או עסק מהם יוכלו להתקיים קיום צנוע. ההגירה אינה פתרון כולל לבעיה בוערת זו, בשום פנים ואופן — מה גם שהכספים העומדים לרשות הקרן מעטים מדי.²⁹

באמצע חודש אוגוסט 1937 נחלצו יהודים מבני מונסטיר, תושבי ניו יורק ואינדיאנאפוליס לעזרת אחיהם במונסטיר. ב-23 באוגוסט 1937 כתב ה. יוסף היימן (H. Joseph Hyman), מנהל הקרן היהודית לסיוע (The Jewish Welfare Fund) אל מר יוסף ס. היימן (Joseph C. Hyman), מזכיר הג'וינט בניו יורק לאמור: באינדיאנאפוליס קיימת קהילה ספרדית המונה כשבעים וחמש משפחות, שכמעט כולן מן העיר מונסטיר. הם מרגישים מחויבות רבה כלפי אחיהם במונסטיר ומבקשים לסייע להם. לפני כחודש באו אלי מברוקלין נציגים של 'הוועד המרכזי לנפגעי המלחמה היהודים במונסטיר' המסונפת לקהילת השלום והאחוה של מונסטיר: (The Relief Committee of the Jewish Sufferers of Monastir, of the congregation of Peace and Brotherhood) וביקשו מבני הקהילה הספרדית באינדיאנאפוליס לתרום כספים ודברי הלבשה לאחיהם במונסטיר. בני הקהילה כאן אספו כמות גדולה של דברי הלבשה ושלחו אותם אל הוועד בניו יורק. אשר לתרומות בכסף, הקהילה הספרדית הדגישה כי כל חבריה תומכים ב'וועד היהודי לסיוע' ('Jewish Welfare Relief') — התורם מכספיו לג'וינט ולפיכך, לדעתם, שומה על הג'וינט להושיט כל סיוע אפשרי

29 ארכיון הג'וינט, אוסף 1937-1941, יוגוסלביה.

לקהילה במונסטיר. אינני יודע אם הג'וינט מסייע ליהודים במונסטיר. אם המצב הוא כפי שתיארוהו בפני, מן הראוי שהג'וינט יפעל שם. ישנן במונסטיר 750 משפחות מוכות עוני. תמהני אם הג'וינט יכול להקים שם קופת גמ"ח (גמילות חסדים, הלוואות ללא ריבית). בקשה נוספת שהגישו היא שהג'וינט ישלח את הבגדים שנאספו על ידי הארגון שבראשו עומד מר עובדיה פאראג'. הוא בוודאי יפנה אליכם בבקשה לסיוע. אשר לקהילה כאן, עלי לציין שאנו נהנים משיתוף פעולה הדוק. הם אינם בעלי אמצעים ועם זאת תורמים ביד רחבה לוועד הסיוע (Welfare Fund). הודיענו אלו צעדים נקטת בעניין".³⁰

ב-30 באוגוסט 1937 שלחה הנהלת הג'וינט בניו-יורק מכתב תשובה למר יוסף היימן ונגעה בשתי הבקשות — הבקשה לדאוג למשלוח הבגדים המשומשים ליעדם והבקשה לסייע בממון ליהודי מונסטיר. על הבקשה הראשונה נאמר, כי ככל הידוע לג'וינט מוטל מכס על מקבלי הסחורה והמכס הוא בשיעור כה גבוה שלפעמים אין כדאי לשלוח את הסחורה, אך כפי שידוע לארגוני הסעד, ניתן לפטור בגדים משומשים מן המכס. נושא זה ניתן לבירור אצל הקונסול היוגוסלבי בארצות-הברית. לג'וינט אין ניסיון ואף לא מידע על משלוחי בגדים לבודדים או לקהילות ביוגוסלביה. קיימת אפשרות לשלוח את הסחורה בכל ספינה המפליגה לים התיכון. לג'וינט אין אמצעים לכך וגם מזה שנים אינו עוסק בכך. ועד הסיוע שאסף את הבגדים ושבראשו עומד מר עובדיה פאראג' יוכל לדאוג בעצמו למשלוח הבגדים. אשר לסיוע בממון לקהילה במונסטיר, אנו שולחים העתק מכתבך למר ברנרד קאהן (Bernard Kahn), מנהלנו באירופה לשיקול דעתו. אין בידינו נתונים מדויקים על פעולותיו של הג'וינט באירופה או איזו עזרה יוכל מר קאהן להושיט לקהילה בימים אלה, ובאמצעים המוגבלים שבידו, כאשר הג'וינט פועל בארצות רבות באירופה. לכשנקבל מידע כלשהו ממר קאהן, לא נאחר להודיעכם.³¹

ואמנם, ב-2 בספטמבר 1937, שלחה הנהלת הג'וינט בניו יורק מכתב אל נציגה בפריס, צירפה אליו העתק מן המכתב מאינדיאנאפוליס, והוסיפה לאמור כי מר עובדיה פאראג' ביקר במשרד בניו יורק ולדבריו, מתגוררות במונסטיר 750 משפחות יהודיות,³² 50 מהן במצב טוב יחסית, 100 במצב סביר ו-600 במצב קשה וזקוקות לעזרה החייבת לבוא מן החוץ. הקהילה המונסטירלית בניו יורק מגייסת 500-600 דולר בשנה ועתה נאסף באינדיאנאפוליס ביגוד משומש בערך של 1,500-2,000 דולר. מר פאראג' אישר שכמות הביגוד עולה על הצרכים של יהודי מונסטיר וכי העודף יימכר

30 ארכיון הג'וינט, שם, שם. על פי דו"ח הקהילה והוועד המרכזי של יהודי יוגוסלביה מספר המשפחות במונסטיר עלה ל-853. מניין המשפחות במונסטיר לפני מלח"ע הראשונה עלה ל-1,250 משפחות.

31 ארכיון הג'וינט, שם, שם.

32 הנתון של 750 משפחות אינו תואם את מספר המשפחות בדו"ח של הוועד המרכזי של יהודי יוגוסלביה מחודש אוגוסט, 853 ותמיהה היא.

במקום ובתמורתו יינתן סיוע לנזקקים היהודים. מר פאראג' חזר על בקשתו מן הג'וינט לסייע במשלוח הבגדים ולגייס כספים לעזרת עניי העיר. מר קאהן מתבקש להשיג מידע על מצבה של הקהילה במונסטיר ולהביע את דעתו על הצעתו של מר היימן להקים במקום קופת גמ"ח.³³

ב-10 בספטמבר 1937, פנה מר עובדיה פאראג', מנהל יועד הסיוע לנפגעי מונסטיר בניו יורק, בשמו באנגלית: 'Congregation of Peace and Brotherhood of Monastir' 'Relief Committee for the Jews Sufferers of Monastir' ובשמו בלאדינו: 'קומיטי די אליודו פארה לוס סופ'ריאנטים די מונאסטיר', אל הג'וינט בניו יורק בבקשה לטפל בדחיפות בבקשתם שהג'וינט יטפל במשלוח הבגדים המשומשים. הוא מצא לנכון לציין כי בכל שנה תורמות הקהילות המונסטירליות בניו יורק ובאינדיאנאפוליס ל'יועד היהודי האמריקאי' Joint Distribution Committee.³⁴

ב-23 בספטמבר 1937 שלחה הנהלת הג'וינט מכתב תשובה למר עובדיה פאראג' ובו הודיעה כי בשל האחריות הרבה והמעמסה הכבדה המוטלות על הג'וינט והעובדה שתקציב 1937 מוצה עד תום, הג'וינט לא יוכל להעניק לקהילת מונסטיר מענקים נוספים. אשר לבגדים, הג'וינט קבע לעצמו מדיניות שלא לעסוק יותר בתחום פעילות זה.³⁵

ב-24 בספטמבר 1937 ענה יושב ראש הג'וינט בפריס ב. קאהן על מכתב שקיבל מהנהלת הג'וינט בניו יורק מן ה-2 בספטמבר לאמור: 'שמה הנוכחי של מונסטיר הוא עתה ביטולה. יהיו לנו קשיים לטפל בקהילה אחת מכלל קהילות יוגוסלביה. אשר לביגוד, ישנה תמיד שאלת המכס שיש לשלם. אם ביוגוסלביה אין מיסוי על בגדים משומשים, לא תהיה התנגדות לשלוח את הביגוד. אם יוחלט לפעול ביוגוסלביה, יש להקים במונסטיר קופת גמ"ח (Cassa). יש לקחת בחשבון גם את קהילת אוסקוב (סקופליה) שיש בה יותר יהודים מאשר במונסטיר, ושאינן להם לנדמנסאפט (בני קהילה) בניו יורק'.³⁶

ב-5 באוקטובר 1937 כתבה הנהלת הג'וינט אל מר ברנרד קאהן (Bernard Kahn), יושב ראש הנהלת הג'וינט בפריס כי היא מתייחסת למכתב מיום 24 בספטמבר לאמור: 'בקשר עם פעולותינו בביטולה יוגוסלביה, להבנתנו אתם עושים מאמץ לקבל דין וחשבון על הסיוע הדרוש במקום ואנו מחכים להצעתכם כך שנוכל להודיע ל'יועד הסיוע לנפגעים היהודים במונסטיר באינדיאנאפוליס שהם שהעלו בפנינו את בעיית היהודים במונסטיר'.

33 ארכיון הג'וינט, שם, שם. הבגדים שוחררו ממכס על ידי שלטונות יוגוסלביה לבקשת הרב יצחק אלקלעי מבלגרד. ראה הפרק על התפוצה המונסטירלית.

34 ארכיון הג'וינט, שם, שם.

35 ארכיון הג'וינט, שם, שם.

36 ארכיון הג'וינט, שם, שם. לפי דו"ח הוועד המרכזי של יהודי יוגוסלביה נמצאו בסקופליה 3,730 יהודים ובביטולה 3,870 יהודים.

ב-13 בדצמבר 1937, לאחר המתנה של למעלה מחודשיים, השיב ד"ר ב. קאהן (Dr. B. Kahn), יושב ראש הנהלת הג'וינט בפריס, על מכתב של מר ז'. ס. היימן (J. C. Hayman), מנהל הג'וינט בניו יורק, מ-5 באוקטובר 1937, וציין כי ה'דין וחשבון' נכתב על ידי המונסטירלים עצמם (יש להתייחס אליו אפוא בהסתייגות, ש"א). השטחים הטורקים של יוגוסלביה סופחו אליה רק בשנת 1913. מלחמות הבלקנים ומלחמת העולם הראשונה גרמו להרס רב בחבל ארץ זה. יהודי סרביה שמצבם היה טוב באופן יחסי לא התעניינו ביהודי הדרום, שהיו כאמור תחת שלטון הטורקים. יהודי מונסטיר זקוקים בראש ובראשונה לעזרה. עזרה — במובנה הפרימיטיבי ביותר. יקשה עלינו להושיט עזרה זו שאינה מושטת על ידינו לפולין או לארצות אחרות במזרח אירופה. אנו מוכנים, אם יועמדו לרשותנו תקציבים לשנת 1938, לבוא בקשרים עם יהדות סרביה בעניין עבודה קונסטרוקטיבית ביוגוסלביה. אם נוכל לעשות כן נהיה מוכנים לפעול על ידי הקמת קופות גמ"ח (Cassas) וקואופרטיבים. נוכל גם לפתוח מרכזי הדרכה בתחומים שונים — הכל מתנה בתקציבים שיעמדו לרשותנו בשנת 1938.³⁷

בארכיון הג'וינט נמצאים גם מברק ומכתב משנת 1941. המברק הגיע להנהלת הג'וינט בניו יורק ב-28 במאי 1941³⁸ ובו מידע על יהודי יוגוסלביה ובכללם יהודי מונסטיר (ביטולה). על פי המברק היו ביוגוסלביה לשעבר 68,000 יהודים ומתוכם 10,000-11,000 הנמצאים עתה בחסות בולגריה אשר ביקשה שטחים אלה לעצמה מאז ומעולם (מקדוניה וחבל פירוט). אלו הם יהודי שטיפ, סקופיה, ביטולה (לשעבר מונסטיר), ערים שבהן קהילות יהודיות מוכרות היטב.

המכתב הוא מיום 9 בספטמבר 1941³⁹ ונשלח על ידי 'הוועד ליהודי פולין ומזרח אירופה' (Committee on Poland & Eastern Europe) אל מר יעקב מ. קאמן (Jacob M. Kammen) מהוועד המאוחד לסיוע ברוצסטר (United Jewish Welfare Fund, Rochester, N.Y.). על פי המכתב ביקרה במשרדי ה'וועד ליהודי פולין ומזרח אירופה' משלחת של 'ההתאחדות הלאומית של יהודי יוגוסלביה' שחבריה היו ד"ר דוד אלבלה, אוטו היינריך ואלפרד בונדי. המשלחת הביעה חרדתה ממצבם של יהודי יוגוסלביה וביקשה לדעת באיזו דרך תוכל 'ההתאחדות' לסייע בהגדלת התרומות לג'וינט. חברי המשלחת הביאו מידע על יהודי יוגוסלביה, לפיו מתוך 68,000 היהודים שהיו ביוגוסלביה לשעבר, נותרו באזורים שבידי בולגריה, 11,000 יהודים (בערים שטיפ, סקופליה, ביטולה ועוד). ה'וועד לענייני פולין ומזרח אירופה' הביע את דעתו בעניין המאמץ להקים קרן מיוחדת לגיוס כספים על ידי הקהילה היהודית-ספרדית. לדעתו, עדיף לאחד את כל הקרנות לגיוס כספים ולהעמיד את כל הכספים שנאספו לימגבת

37 ארכיון הג'וינט, שם, שם. הדו"ח לא נמצא בארכיון הג'וינט.

38 ארכיון הג'וינט, יוגוסלביה 1937-1943.

39 ארכיון הג'וינט, שם.

היהודית המאוחדת' (United Jewish Appeal) שממנה הג'וינט יונק את תקציביו לכל תכניות הסיוע שלו. עמדת ה'וועד' עלתה בקנה אחד עם עמדת ה'התאחדות הלאומית של יהודי יוגוסלביה'.

מסמך אחרון המזכיר את ביטולה (מונסטיר) המצוי בארכיון הג'וינט, הוא סקר ששלח אל הג'וינט ב-27 באוגוסט 1943 ד"ר קלר וולטמן (Dr. Keler Waltman). על פי סקר זה, היו ביוגוסלביה לפני המלחמה 80,000 יהודים ומתוכם 20,000 בסרביה ובדרום סרביה (מקדוניה); בדרום סרביה, ביטולה וסקופליה היו 8,000 יהודים שבאפריל 1943 הבולגרים שלחו למקום לא ידוע. מנהיגיהם, לאון קמחי, יוסף בכר, ליאון כהן וכל האחרים, שולחו אף הם. 'שעה שדעת הקהל בבולגריה פעלה נגד שילוחם של יהודי בולגריה, היא נאלמה בעניין שילוח יהודים אלה בטענה שאינם בולגרים אלא יוגוסלבים'.⁴⁰

ניתן לקבוע כי הג'וינט התעניין ביהודי מונסטיר בימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר נעשו פליטים חסרי כול. בשנים 1937-1938, כאשר יהודי מונסטיר נזקקו שוב לעזרת הג'וינט, היה הארגון שקוע בטיפול במצוקתם של הפליטים היהודים מגרמניה ולא נתפנה לעסוק בענייניהם של יהודי מונסטיר. בימי מלחמת העולם השנייה פעל הג'וינט להצלתם של יהודי מזרח אירופה, ובעיקר של יהודי פולין. אין לנו ידיעה על ניסיון של הג'וינט לטפל בהצלתם של יהודי מקדוניה ובהם יהודי מונסטיר.

לסיכום, מפעולות הארגונים הפילנתרופיים היהודיים — הכי"ח והג'וינט — עולה כי עד לשנת 1913 חיו בני קהילת מונסטיר בשלווה יחסית וברוחות-מה בתנאים הקשים, אך הנסבלים, של השלטון הטורקי. במלחמות הבלקנים ובמלחמת העולם הראשונה נהרסה העיר ורבים מיהודיה נטשוה שלא על מנת לחזור. לפני מלחמת העולם הראשונה היו במונסטיר 1,250 משפחות יהודיות וב-1919 — 600 בלבד. בתקופה שבין 1919 ל-1937 גדל מספר המשפחות במונסטיר ועלה ל-853 משפחות, ויש להניח שמשפחות של פליטים יהודים שברחו לערי הסביבה — שבו לעירן. לאחר המלחמה נידלדלה קהילת מונסטיר, רבים מבניה נותרו חסרי כול ורבו בה היתומים והאלמנות. בתי הספר של כי"ח נהרסו וחדלו לפעול, ושערי תלמוד-התורה נותרו נעולים לפחות עד לשנת 1919. ב-1919 למדו בעיר רק 250 תלמידים יהודים, שעה שבשנת 1913 למדו בבתי הספר של כי"ח לבדם, 490 תלמידים ותלמידות.

פשה בקהילה הנגע של נוער עזוב. ילדים ובני נוער ללא חינוך והשגחה שוטטו בשווקים וברחובות באפס מעשה או בניסיון למצוא שליחויות מזדמנות בשכר זעום, כדי שיוכלו לגבור על רעבונם ולעתים לסייע במעט לבני משפחותיהם.

בני מונסטיר שהיגרו לסלוניק ולארצות הברית לא שכחו את עיר אבותיהם ואת קרוביהם ובני משפחותיהם, וניסו ככל שיכלו לסייע להם בעצמם ולגייס למענם סיוע מגורמים אחרים.

ארצות הפזורה של יהודי מונסטיר

רבים מיהודי מונסטיר שסבלו ממצוקות רבות ושונות, מלחמות, שריפות, עוני, מחסור, רעב ומשנת 1908, גיוס לצבא הטורקי, החליטו להגר ממנה ולנסות את מזלם בארצות אחרות. גלים גלים, משפחות משפחות, צעירים וצעירות, נטשו את עירם, בתיהם, בני משפחותיהם וקרוביהם והפליגו בימים ובאוקיינוסים לעבר ארצות חדשות. בארבע ארצות בעולם נוצרו מרכזים של יהודי מונסטיר והן ארץ-ישראל, ארצות-הברית, יוון וצ'ילה. יהודי העיר היגרו גם לאלבניה ולצרפת.

יהודי מונסטיר בארץ-ישראל

זיקתם של יהודי מונסטיר לארץ-ישראל היתה גדולה. יהודים ממונטסטר הסתננו ועלו אליה אם כעולים, על מנת להשתקע בה, ואם כעולי-רגלים, על מנת לבקר במקומות הקדושים ובקברי-צדיקים. בשנת שמ"ט, 1589, התארגנו ארבע משפחות ממונטסטר בכוונה לעלות לארץ-ישראל ולהתיישב בצפת. הן עשו 'הסכמה' ביניהן על כך וזו לשונה: 'שלשנת...השמ"ט, למעבר הראשון (כנראה שיירה של עולים לארץ-ישראל) שילך אחר הפסח לארץ-ישראל נתחייבנו לילך לארץ-ישראל עם כל בתינו. הכל בקניין שלם...ונאמנות גמורה'. את הסכמתם אישרו בחתימתם עליה הרב שמואל אירגאש, החכם יהודה קריליו ויצחק בכר אלעזר הכהן ממונטסטר.¹ הסכמתם היתה על דעת המקום על דעת הזמן ועל דעתם של גדולי הרבנים של הדור, שמואל די מדינה, הרשד"ם, שמואל הכהן ועוד רב שנמסר רק שמו הפרטי, בצלאל, מירושלים.² בשל סיבות שונות, שאינן תלויות במבקשים לעלות, נמנעה עלייתם לארץ-ישראל. לצורך התרת ה'הסכמה' התכנס בית הדין במונטסטר ומשלא הכריע בדבר הפנה את העניין להכרעתו של הרב שלמה כהן, המהרש"ך. מאיגרת של חכמי-ירושלים לראשי-הקהל במונטסטר בשנת השנ"א, 1591, אנו למדים

1 מהרש"ך, חלק ב', שאלות מ"א, מ"ה.

2 הרב בצלאל הוא ללא ספק הרב בצלאל אשכנזי שיצא בשליחות ירושלים לדמשק לארם צובא, ולקושטא וכן כתב איגרת ליהודי מונסטיר באמצע שנת שנ"ג, 1593 (יערי שלוחי, עמ' 227-225). מקורות: בצלאל אשכנזי, שאלות ותשובות ויניציאה, שנ"ה סימן מ"א, לונץ, ירושלים כרך ז' (תרס"ז) עמ' 347-351. סמוך למועד ההסכמה סובבו בערי-מקדוניה שני שליחים מצפת. השליח לצעמור ר' משה פיזאנטי והשרד"ר ר' יום טוב צהלון (יערי, שלוחי, עמ' 236, 238-240).

על יהודי ממונסטיר בשם דוד נחמיאש שהתגורר בירושלים ונודע בחסידותו בירושלים ובחברון.³ באמצע המאה הי"ח אנו מוצאים בירושלים קהילה של יהודי מונסטיר. על הקהילה אנו למדים בשל מה שאירע באמצע חודש חשוון התקכ"ד, 1763. זוג זקנים מבני הקהילה ביקשו להוריש את נכסיהם במונסטיר לנכדם שנותר בעיר. שמות המורישים היו מזל טוב ורפאל שם טוב ארואסטי. ואף על פי שכתבו בצוואתם במפורש: "ברצון נפשינו ובהשלמת דעתינו ובדעת שלמה ורוח נכונה ועין יפה וגוף בריא בלי שום אונס כלל אלא בלב שלם ובנפש חפצה", היה מי שערער על הצוואה ובשל כך נערך דיון בעניינה בבית־הדין של הקהילה בירושלים שחבריו היו שמואל קאלדירון, שם טוב ארואסטי ואברהם אלקוציר. סברה היא שזוג הזקנים שהה בירושלים זמן רב ואת הצוואה ערכו בוודאי בזקנה מופלגת לפני מותם. נראה שקהילת המונסטירילים בירושלים היתה גדולה, בתנאי הזמן והמקום, שכן היו בה בני־תורה ואוכלוסים במידה הראויה כדי להקים בה בית־דין לעצמה.⁴

על ניסיון של עלייה לרגל לירושלים אנו למדים משאלה שהפנה בית־הדין במונסטיר שחבריו היו וידאל בכ"ר יוסף נחמולי, יצחק פיסו ומשה בכ"ר יהודה כהן אל הרב משה מרדכי בן רפאל מיוחס בעניינם של שלושה יהודים ממקדוניה שביקשו 'לעשות זיאהרה בעיר הקודש ירושלים' שלושה היו יצחק אשיאו מסלוניקי, יעקב רוזאלי, שמקומו לא נזכר ומשה רפאל ממונסטיר. הם הגיעו אל האי הטורקי איסטאנקוי (קוס) ממנו הפליגו לרודוס. מרודוס הפליגו בספינה אלבנית שהפליגה לאלכסנדריה. לרוע מזלם של 'עושי הזיאהרה' נשברה ספינתם ליד העיירה דימיאט במצרים והם טבעו בים.⁵

ממפקד סר משה מונטיפיורי שנערך בארץ־ישראל בשנת תקצ"ט, 1839,⁶ עולה כי התפקדו שלוש עשרה משפחות ממונסטיר שמניין נפשותיהן עשרים ותשע. שתי משפחות נוספות שהתפקדו בירושלים, איסקאיוס ופארדו, נשאו שמות משפחה מונסטירילים מובהקים אך מקום מוצאן לא נרשם במפקד, ואפשר שמוצאן ממונסטיר וראשיהן נולדו בארץ. אם נוסיף שתי משפחות אלו למניין המשפחות ממונסטיר נגיע לחמש־עשרה משפחות ובהן שלושים ושש נפשות. אצל מתפקדים רבים אחרים לא צוין מקום המוצא והנחה סבירה היא שמניינם היה אף גדול יותר.

כל המתפקדים שמקום מוצאם במפקד נרשם כ'מאנאסטי', מאנאסטיר, מאניסטיר ומאנצטיר בחרו להתגורר בירושלים (כולל אברהם הלוי שעלה לירושלים והתפקד בשפרעם).⁷

3 איגרת ר' בצלאל וחבריו. (דאנון, מכתבים מרבני ירושלים משנות שנ"א-תקס"א ירושלים, א.מ.לונץ, כרך שביעי תרס"ז).

4 די בוטון, מחזה אברהם, סימן ל"ג, הלכות מתנות והלכות נחלות.

5 מיוחס, מים שאל, שולחן ערוך, אבן העזר, סימן ב', עמ' כ"א.

6 מפקד יהודי ארץ־ישראל (תקצ"ט, 1839) (לפי כתב יד מונטיפיורי 528).

7 המתפקדים בחברון ח"ר אפרים חסון, ח"ר אהרון ובנימין עובדיא, נושאים שמות מונסטירילים, מקום מוצאם לא צויין. אפשר שהם בני משפחות ממונסטיר שעלו במאה הי"ח והשתקעו בחברון והמתפקדים הללו הם צאצאיהם.

המתפקדים עלו לירושלים בין השנים תקל"ה-תקצ"ב, 1772-1832 (שש משפחות במאה ה-18 וחמש במאה ה-19). רובם עלו כבני זוג צעירים או כיחידים. בין העולים רק שלוש משפחות. שתיים בנות שלוש נפשות כל אחת, ואחת בת ארבע נפשות, וזו המשפחה המונסטירלית הגדולה ביותר. גילם של העולים נע בין שלושים לשבעים. שניים מן העולים היו בעלי אמצעים ובלשון הפוקד: 'ברווח', 'סוחר', 'אמיד', 'בתורת ה' חמישה מוגדרים כ'בינוניים'. שניים 'מתפרנסים בדוחק', והשאר 'עניים'. מן העוסקים לפרנסתם: סוחר, אחר הריחיים (טוחן), שולחני (חלפן), תופר בלאות, בעל אָמנות, משרת ותלמיד חכם.

להלן רשימת העולים המתפקדים — בני מונסטיר

שם	מקום הולדת	גיל	בא לאה"ק	פרנסה	מס' נפשות עמ'	מס' נפשות עמ'
אברהם הלוי	מאנאסטיר	50	תקצ"א 1831	ברווח סוחר	2	87
דוד פארדו	מאנאסטיר	45	תקע"ד 1814	ניזון בדוחק, אחר הרחיים	3	90
טודרוס הלוי פארדו	מאנאסטיר	45	תקנ"ז 1797	מקצבתו בדוחק ופועל ידיו בחנות	2	104
יעקב איספורמאס	מאנאסטיר	50	תקצ"ב 1832	עני	2	107
מאיר אלקוציר	מאניסטיר	40	תק"צ 1830	בדוחק, בינוני, שולחני	2	111
אברהם חסון	מאנאסטיר	70	תקל"ה 1775	אמיד בתורת ה'	2	112
רפאל חסון	מאנאסטיר	45	תקל"ה 1775	בינוני במשא ומתן בחנות	4	112
מורינו אלקוציר	מאנאסטיר	40	תקס"ה 1805	בינוני במשא ומתן	3	112
מורינו אברהם ישראל	מאנאסטיר	60	תקנ"ה 1799	מתפרנס מן הצדקה,	2	112
דן אלקוציר	מאנאסטיר	55	תקנ"ה 1795	בינוני, בתורת ה'	2	115
טודירוס הלוי אלמנה שרה אלי'	מאנאסטיר	65	תקמ"ה 1785	בינוני בעל אומנות	2	115
יצחק אלקוציר יתומים מזל טוב	מאנצטיר	47	-	עניה	1	139
ואחותה	מאנצטיר	-	-		2	160
סך						29

לבד משמות אלה יש שמות נוספים במפקד שרווחו במונסטיר, לדוגמה, בירושלים:

שם	מקום הולדת	גיל	בא לאה"ק	פרנסה	מס' נפשות	מס' עמ'
דוד איסקאיוס ⁸		30	-	משרת עני	5	39
משה פארדו ⁹			-	עוסק בתורה	2	44
סך					7	

על יהודי מונסטיר שהתגוררו בירושלים במאה ה-20 ניתן ללמוד מן המצוי בארכיון העיר. בראשית שנות העשרים של המאה ה-20 ערך 'ועד עדת הספרדים' 'מפקד' של היהודים הספרדים ועדות-המזרח בירושלים, על-פי השכונות בעיר. הפרטים רשומים בפנקס גדול ללא כותרת וללא תאריך. בפנקס רשומות השכונות לפי סדר הא'-ב' ובתוך כל שכונה רשומים בתי-האב ללא סדר כלשהו. הרשימה ערוכה לפי שם ראש האב ומניין הנפשות, כמו כן מצויינת לצד השמות העדה, כגון: אורפלי, בבלי, ספרדי, כורדי ועוד. המונסטירלים צויינו כספרדים ואנו זיהינו אותם על פי שמותיהם.

יהודי מונסטיר בירושלים על-פי שכונות המגורים
לפי מפקד שערך ועד עדת הספרדים בראשית שנות העשרים של המאה ה-20

שם השכונה	מס' בתי אב	מס' נפשות
אבן ישראל	2	6
אהל משה	2	7
בית ישראל	1	4
גבעת שאול	1	3
גורת אל ענב	4	13
זכרון טוביה	1	6
זכרון משה	1	5
ימין משה	11	37
מזכרת משה	2	5
מחנה יהודה	1	2
משכנות ישראל	6	18

8 נולד בירושלים, התגורר בשפרעם.

9 נולד בירושלים.

שם השכונה	מס' בתי אב	מס' נפשות
נחלת צדוק	1	1
נחלת ציון	3	14
נחלת שבעה	3	1
נחלת שמעון	1	5
סוכת שלום	1	4
עיר עתיקה	111	315
רוחמה	1	6
שבת צדק	1	4
שערי ירושלים	1	4
שערי ציון (שמאעה)	14	62
שער שכם	2	7
	171	529

לבד ממפקד זה עמדה לרשותנו 'רשימת הבוחרים לאספת הנבחרים השניה' (1925) הערוכה לפי שכונות. כן נמצא בארכיון תיק מונסטיר ובו רשימה של עולים חדשים ממונטסטיר שעלו סמוך לאפריל 1932, ואף היא ערוכה לפי שכונות. לשכונת 'שערי-ציון' (שמאעה) עמד לרשותנו ארכיון השכונה שנוהל על ידי המוכתר שלה בן-מונטסטיר, אברהם נחמיאס. כמו כן הסתייענו בספרו של יעקב אלעזר 'חצרות בירושלים העתיקה' שבו מידע על יהודי מונסטיר. מן האמור לעיל מובן שאין בידינו נתונים בהיקף זהה לגבי כל שכונה ועשינו כמיטב יכולתנו לדלות את כל הניתן.

שכונות ירושלים, בהן התגוררו עולי-מונטסטיר, לפי סדר הא'-ב'.

1. אבן ישראל נוסדה בתרל"ה, 1875 (ב. קלוגר, ירושלים שכונות סביב לה, 36-38). על פי מפקד שערך ועד עדת הספרדים (בראשית שנות ה-20 של המאה ה-20) התגוררה בשכונה משפחה אחת ממונטסטיר, יעקב דוד רוסו, 3 נפשות. ברשימת הבוחרים לאסיפת הנבחרים השנייה (1925) נמנו שלושה בוגרים ממשפחת נחמיאס.
2. אהל משה נוסדה בתרמ"ג, 1883 (ב. קלוגר, שם, 48-54). על פי המפקד שערך ועד עדת הספרדים, התגוררו בשכונה שני בתי אב ממונטסטיר. חיים אלבוחר, 6 נפשות וקלארה אשכנזי, סה"כ 7 נפשות. ברשימת הבוחרים לאספת הנבחרים השנייה (1925) נמנו שני בוגרים לבית אלבוחר, ושני בוגרים לבית נחמיאס, סה"כ ארבעה בוגרים.
3. אהל שלמה נוסדה בתרנ"ד, 1894 (ב. קלוגר, שם, 142-143). ברשימת הבוחרים לאספת הנבחרים השנייה (1925) נמנו שלושה בוגרים לבית נחמיאס.

4. בית יעקב נוסדה בתרל"ז, 1877 (ב. קלוגר, שם, 42-44). ברשימת הבוחרים לאסיפת הנבחרים השנייה (1925) נמנתה האלמנה בכורה נחמיאס. ברשימת עולים חדשים ממונסטיר, מתרצ"ב, נמנה בית-אב אחד, אברהם משה קמחי, 3 נפשות.
5. בית ישראל נוסדה בתרמ"ו, 1886 (ב. קלוגר, שם, 67-73). על פי מפקד שערך ועד עדת הספרדים, התגוררה בשכונה משפחה אחת: אברהם צרפתי, ובה 4 נפשות.
6. בתי סעידוף נוסדו בתרע"א, 1911 (יהושע בן אריה, ירושלים החדשה, עמ' 306) ברשימת הבוחרים לאסיפת הנבחרים השנייה (1925) נמנו שני בוגרים לבית נחמיאס.
7. גבעת שאול נוסדה בתרס"ח, 1908 (ב. קלוגר, שם, 182-187). על פי מפקד ועד עדת הספרדים, התגוררה בשכונה משפחת יעקב יקותיאל יושע, 3 נפשות.
8. זכרון טוביה נוסדה בתרנ"א, 1891 (ב. קלוגר, שם, 76). בספר המפקד של היהודים הספרדים רשומה משפחה אחת, נסים קמחי, 6 נפשות.
9. זכרון יוסף הידועה גם כשכונת הכורדים נוסדה בשנות העשרים של המאה ה-20 על ידי עולים מערים שונות בצפון עיראק ובטורקיה. תושביה היו בעיקר פועלי-בניין ובעלי-מלאכה. על יהודים מבני מונסטיר שהתגוררו בשכונה אנו יודעים מרשימת עולים חדשים עניים ממונסטיר לחלוקת-מצות שהוגשה על ידי 'התאגדות עולי מונסטיר' ל'ועד עדת הספרדים' בד' בניסן תרצ"ב (כ"ו באפריל 1932). על פי רשימה זו, התושבים המונסטירלים בשכונה היו (בסוגריים מצוין מספר הנפשות): 1. שלמה שמואל פיסו (5); 2. יעקב פנחס יושע (7); 3. יצחק בכור קונפינו (5); 4. מזל טוב קמחי (4); 5. אברהם אהרון אלבוחר (2). סה"כ 5 בתי אב, 23 נפשות.¹⁰ ברשימת תושבי זכרון יוסף משנת 1939, לצורך חלוקת נפט, נכללו בני מונסטיר כמפורט: 1. אברהם צרפתי (10); 2. יעקב אשכנזי (7); 3. אברהם מנסטירלי (כינויו של הדייר) (5); 4. יצחק אשכנזי (4); 5. יעקב פנסו (2); 6. דוד חאסון (3); 7. יעקב ברוך (8); 8. יצחק מבורך (11); 9. יעקב קלדרון (3); 10. דוד משולם (4); 11. יעקב רוטו (6); 12. אברהם רוטו (5); 13. חיים נחמיאס (3); 14. משה קמחי (3); 15. אברהם אשכנזי (3). סה"כ, 15 בתי אב, 77 נפשות.¹¹
10. זכרון משה נוסדה תרס"ה, 1905 (ב. קלוגר, שם, 158-162). ברשימת הבוחרים לאסיפת הנבחרים השנייה (1925) נכללו שתי אלמנות מהמשפחות חאסון ורוטו.
11. יגיע כפים נוסדה תרס"ח, 1908 (ב. קלוגר, שם, עמ' 179-180). ברשימת הבוחרים לאסיפת הנבחרים השנייה (1925) נמנו שלושה בוגרים ממשפחת חסון ושני בוגרים ממשפחת צרפתי. יעקב אלעזר טוען כי חיים נחמיאס ויהודה רוטו היו ממייסדי השכונה ואין הדבר כן. אפשר שהם התיישבו בשכונה במועד מאוחר, לאחר צאתם מהעיר העתיקה (יעקב אלעזר, חצרות, תצלומים, עמ' ל"ט).

10 ארכיון העיר ירושלים, וע"ס, מונסטיר. להלן: ארכיון העיר.

11 ארכיון העיר, מיכל זכרון יוסף.

12. ימין משה נבנתה ב'כרם משה ויהודית' אל מול חומות ירושלים המערביות בשנת 1892, על ידי אפוטרופסי קרן 'מזכרת משה'. ניתנו הלוואות לבניין בתים לעניי ירושלים בלי ריבית, בתשלומים נוחים לתקופה של עשר שנים. הבתים נבנו לאורך שני רחובות רחוב נתן ע"ש נתן אדלר לאשכנזים ורח' יהודית ע"ש יהודית מונטיפיורי לספרדים.¹² על פי מפקד שערך ועד עדת הספרדים התגוררו בשכונה יהודים ממונטסטיר והם: 1. אברהם אסקאיו ואמו (2); 2. אברהם שלמה צרפתי (2); 3. אברהם פיסו (6); 4. בכורה ודוד רוסו (2); 5. צ'יליבון שבתי אלקוציר (2); 6. חיים אלבוחר (4); 7. יעקב אלבלאק (5); 8. יעקב יושע (5); 9. מאיר קמחי ואמו (3); 10. מזל טוב יוסף פראנקו (5); 11. נתנאל ביטי חונן (1). סה"כ: 11 בתי אב, 37 נפשות.¹³ על פי רשימת הבוחרים לאסיפת הנבחרים השנייה ליהודי ארץ-ישראל (שנת 1925) נמצאו בשכונה בעלי זכות בחירה מן המשפחות המונסטירליות הבאות: אלקוציר, בר אדון, יושע, נחמיאס, קמחי ורוסו, סה"כ שישה שמות משפחה.¹⁴ על פי רשימה לחלוקת מצות מד' בניסן התרצ"ב (10 באפריל 1932) הגיעו לשכונה עולים עניים חדשים מבני-העדה כמפורט (בסוגריים מצוין מספר הנפשות): יעקב צרפתי (3); שמעון קלדרון (7). סה"כ 2 בתי אב, 10 נפשות.¹⁵ בשנת 1939 נערכה רשימה של תושבי השכונה לצורך חלוקת נפט. ברשימה זו נמצאו יהודים ממונטסטיר והם, בסוגריים מס' הנפשות: 1. מאיר קמחי (9); 2. שבתי קמחי (4); 3. יעקב פרדו (4); 4. שלמה אלבוחר (2); 5. דוד אלכוסיר (7); 6. שלמה אלבוחר (6); 7. יוסף אשכנזי (6); 8. וידה אלכוסיר (2); 9. אסתר אלבוחר (1); 10. שיליבון אלכוסר (3); 11. שיליבון לוי (3); 12. מרדכי פנסו (5). סה"כ 12 משקי-בית, 52 נפשות. ניכר גידול במספר התושבים המונסטירלים בשכונה משנת 1925 ועד לשנת 1939 בשל גלייה-עלייה של יהודי מונסטיר בין השנים הללו.¹⁶ יהודים ממונטסטיר הוסיפו להתגורר בשכונה עד לפינויה על ידי עיריית ירושלים בשנים 1962-1963. בין מפוני השכונה היו ראשי בתי-האב הבאים: שלמה אלבוחר, דוד אשכנזי, וידה אשכנזי, איזמרלדה נחמיאס, יצחק פרדו, קלרה פרדו ויעקב רוסו. סה"כ, שבעה בתי אב.¹⁷ נראה שבין השנים 1939 ל-1962 נטשו רבים מיהודי מונסטיר את השכונה.

13. מזכרת משה נוסדה בתרמ"ג, 1883 (ב. קלוגר, שם, עמ' 48-54). בספר מפקד היהודים הספרדים רשום הרב בכור פארדו. ברשימת הבוחרים לאסיפת הנבחרים השנייה (1925) נמנו שתי אלמנות אחת ממשפחת חאסון והאחרת ממשפחת רוסו. ממסמך משנת תרפ"ח עולה כי התגוררו בשכונה ארבע משפחות ממונטסטיר והן: אברהם אלבכר (9) יצחק פנסו (12); יודה חזן (2); יוסף פרדו (7). סה"כ 30 נפשות.

12 קלוגר, ירושלים שכונות סביב לה, עמ' 98.

13 ארכיון העיר, מפקד היהודים הספרדים.

14 ארכיון העיר, רשימת הבוחרים לאסיפת הנבחרים השנייה ליהודי ארץ-ישראל, אזור מס' 8.

15 ארכיון העיר, ועד עדת הספרדים, תיק מונסטיר.

16 ארכיון העיר, מיכל "ימין משה", 255.

17 ארכיון העיר, שם, שם.

14. מחנה יהודה נוסדה בתרמ"ז 1886 (ב. קלוגר, שם, 60). בספר מפקד היהודים הספרדים רשומה מירקאדה פנסו, שתי נפשות. ברשימת הבוחרים לאסיפת הנבחרים השנייה (1925) נמנו שמונה בעלי זכות־בחירה ממשפחת חאסון. ברשימת עולים חדשים נזקקים מתרצ"ב נכללים ארבעה בתי אב ממונסטיר שהתגוררו בשכונה זו והם: משה ארוטי (3); אורו סרפתי (1); קלארה טיסטה (1). סה"כ 5 נפשות. במסמך מאוקטובר 1939 נזכרים שני בתי אב ממונסטיר: יוכבד חזן, 6 נפשות; ומאיר טסטה, 10 נפשות. סה"כ 16 נפשות.
15. משכנות ישראל נוסדה בתרל"ה, 1875 (ב. קלוגר, שם, עמ' 39-41). בספר המפקד של היהודים הספרדים רשומים שישה בתי אב של יהודים ממונסטיר: סיניורו אלבכארי (1); בונה מרדכי יושע (3); רבינו פארדו (4); שמואל פארדו רב (5); דוד עיני (?). רוסו (2). סה"כ 18 נפשות. ברשימת הבוחרים לאסיפת הנבחרים השנייה (1925) נמנו שני בוגרים ממשפחת אלבלק, שלושה ממשפחת קמחי ואחד ממשפחת רוסו, סה"כ 6 בעלי זכות־בחירה.
16. נחלת צדוק נוסדה בתרס"ח, 1908 (ב. קלוגר, שם, 181). בספר המפקד של היהודים הספרדים רשומה אלמנה אחת ממונסטיר, שרה משה צרפתי.
17. נחלת ציון נוסדה בראשית שנות התשעים של המאה ה-19 (יהושע בן אריה, ירושלים החדשה, עמ' 277). בספר המפקד של היהודים הספרדים רשומות שתי משפחות ממונסטיר: יצחק אברהם צרפתי (4); ומשה ארואסטי (6). סה"כ 10 נפשות. ברשימת עולים חדשים נזקקים מבני־מונסטיר משנת תרצ"ב כלולה משפחה אחת שהתגוררה בשכונה, משפחתה של רחל יעקב רוסו ובה 8 נפשות. על פי רשימה (כנראה משנת 1939, לצורך חלוקת נפט) התגוררו בשכונה ארבעה בתי אב מבני מונסטיר: בן ציון כלדרון (7); ליאה חזן (1); יעקב מבורך (4); שרה צרפתי (1). סה"כ 12 נפשות (ארכיון העיר, נחלת ציון, מיכל 4978/1).
18. נחלת שבעה נוסדה בתרכ"ט, 1869 (ב. קלוגר, שם, 25-27). בספר המפקד של היהודים הספרדים רשומים שני בתי אב ממונסטיר והם: יעקב בן יוסף נחמיאס (5); ושלמה אלבלק (4). סה"כ 9 נפשות. ברשימת הבוחרים לאסיפת הנבחרים השנייה (1925) נמנו בעלי זכות בחירה משתי משפחות ממונסטיר, משפחת נחמיאס ומשפחת רוסו.
19. נחלת שמעון נוסדה בתרנ"א, 1891 (ב. קלוגר, שם, עמ' 94). בספר המפקד של היהודים הספרדים רשומה משפחה אחת ממונסטיר משפחתה של אסתר יהודה רוסו ובה 5 נפשות.
20. סוכת שלום נוסדה בתרמ"ז, 1887 (ב. קלוגר, שם, עמ' 60-65). בספר המפקד של היהודים הספרדים רשומה משפחת אברהם נחמיאס ממונסטיר ובה 4 נפשות. ברשימת הבוחרים לאסיפת הנבחרים השנייה (1925) רשומים שני בוגרים ממשפחת רוסו.
21. העיר העתיקה העיר העתיקה בירושלים היתה אבן־שואבת ליהודים שעלו לארץ

ממונסטיר. על פי מפקד 'ועד עדת הספרדים'¹⁸ נמצאו בעיר-העתיקה בתי אב של בני מונסטיר כמפורט: 1. אברהם ארואסטי (4); 2. אברהם מרדכי יושע (קאפיגי', מוכר קפה) (6); 3. אברהם משה יושע (5); 4. אברהם בכור כהן (מונסטיר) (5); 5. אברהם יקותיאל צרפתי (2); 6. אברהם שלמה בכור חאסון (3); 7. אברהם יצחק פינסו (סנדלר) (3); 8. אברהם שבתי חאסון (6); 9. ליעזר ומלכה נחמיאס (2); 10. אהרון שבתי קמחי (3); 11. אלעזר אברהם יושע (2); 12. אלעזר בכור כהן רוסו (4); 13. איסטריה אל (מנת) סבא קמחי (1); 14. אסתר חיים נחמיאס (3); 15. אסתר ארוויטי (1); 16. אסתר חיים קלדרון (1); 17. בונא נחמיאס (1); 18. בכור אלעזר רוסו (4); 19. בכור אהרון חסון (סנדלר) (4); 20. בכור שמעון חאסון (6); 21. בכור משה קמחי (סנדלר) (7); 22. בכור שמואל קמחי (4); 23. בכורה אל (מנת) בוכור משולם (1); 24. בכורה אל (מנת) דוד רפאל נחמיאס (1); 25. בנימין אברהם יושע (2); 26. ג'ינטיל גרושת יוסף בן יקר (1); 27. דוד משולם אלקוציר (4); 28. דוד חיים חזן (4); 29. דוד חיים נחמיאס (6); 30. דוד פיסו ב' אברהם (3); 31. דוד אהרון רוסו (3); 32. דוד אברהם עובדיה (5); 33. דוד בכור חאסון (2); 34. רפאל אוריאל לוי (3); 35. יודה אלקוציר (4); 36. חיים רפאל יושע (1); 37. חיים אירגאז (4); 38. חיים רחמים אלבלק (2); 39. חיים חאסון (1); 40. חנה יעקב בראדון (1); 41. יאודה יוסף רוסו (6); 42. יאודה דוד פארדו (1); 43. יהושע צרפתי (3); 44. יהושע יעקב חאסון (1); 45. יוסף יהודה חאסון (3); 46. יוסף יאושע ארוויסטי (3); 47. יוסף משה בן יקר (3); 48. יוכבד קמחי (2); 49. יצחק אברהם ארואסטי (2); 50. יצחק ארואסטי (יתום) (1); 51. יצחק משה נחמיאס (2); 52. יצחק יוסף קלדרון (יתום) (1); 53. יעקב מיכאל חזן (3); 54. יעקב משה קלדרון (5); 55. יעקב יושע (3); 56. יעקב אהרון אלבוחר (4); 57. יעקב ארוויסטי (6); 58. יקותיאל קלדרון (2); 59. יששכר יוסף צרפתי (3); 60. לאה א' אברהם טיסטה (1); 61. לאה משה אברהם נחמיאס (1); 62. לאה מירקאדו טלבי (1); 63. מאיר טסטה (3); 64. מזל חיים מורנו בר אדון (3); 65. מזל ברוך צרפתי (4); 66. מזל טוב יקותיאל צרפתי (1); 67. מנחם בכור טלבי (3); 68. מצליח ישי (1); 69. משה אליסאנדרה (6); 70. מצליח יאודה ארואסטי (2); 71. משה אהרון נחמיאס ואמו (2); 72. משה דוד פראנקו (2); 73. משה יעקב צרפתי (1); 74. משה צרפתי (3); 75. משה יוסף קאלדירון (2); 76. מרדכי יעקב בראדון (3); 77. מרדכי יוסף חזן (4); 78. מרים יוסף אירגאז (1); 79. נסים אוריאל לוי (מונסטיר) (3); 80. נסים ברוך צרפתי (4); 81. סול אלעזר רוסו (1); 82. פלומבה דוד פיסו (1); 83. פלומבה אהרון רוסו (1); 84. פנחס בכור רוסו (3); 85. קלארה יוסף צרפתי (1); 86. רחמים נגריץ (5); 87. רבקה ארואסטי (1); 88. רבקה שלמה נחמיאס (1); 89. רבקה אברהם עובדיה (3); 90. רבקה דוד פראגי (2); 91. רבקה יצחק רוסו (3); 92. רוזה משה ארואסטי (1); 93. רחל חיים יושע (2);

18 ארכיון העיר, ספר מפקד היהודים הספרדים, ללא כותרת וללא תאריך, (לפי חשבוני ראשית שנות העשרים).

94. רחל משה יושע (2); 95. רחל משה ניגריץ (5); 96. רחל רחמים אירגאז (1); 97. ריינה קאסורלה (1); 98. שבתי יוסף אלבלק (5); 99. שבתי פיסו (6); 100. שבתי משה קמחי (5); 101. שבתי מרדכי קמחי (3); 102. שבתי משה חאסון (3); 103. שלמה פארדו (4); 104. שלמה יוסף קאלדירון (7); 105. שלמה גבריאל קאלדירון (4); 106. שלמה יצחק רוסו (3); 107. שמואל יצחק יושע (1); 108. שמחה ירמיה פיסו (1); 109. שמחה אברהם רוסו (1); 110. שרה אלקוציר (1); 111. שרה חיים נחמיאס (1); 112. תמר שלמה פיסו (יתומה) (1). סה"כ 112 בתי אב, 315 נפשות. ברשימת הבחורים לאסיפת הנבחרים השנייה בארץ-ישראל נרשמו בעיר העתיקה 136 בעלי זכות בחירה מבני מונסטיר (ארכיון העיר, מכל העיר העתיקה. הבחירות לאסיפת הנבחרים השנייה נערכו ב-1925).

מספרו של יעקב אלעזר, 'חצרות בעיר העתיקה' ניתן ללמוד על יהודי מונסטיר במקום. כמסיח לפי תומו הוא מוסר כי 'רוב העולים שבאו לירושלים, שבאו בעיקר להשתקע היו יהודים באלקאנים מהעיר מונסטיר (ביטול) ליהודים אלה קראו מנסטירליס'.¹⁹ ומוסיף ומדווח לאמר: 'היהודים הספרדים מארצות הבלקן התרכזו ליד המידאן ולאורך רח' השלשלת. יהודים ספרדים מארצות הבלקן, בעיקר יוגוסלבים עולי מונסטיר ובוסניה'.²⁰

היהודים בעיר העתיקה התגוררו בבתים שבאמצעם חצר גדולה ועל כן נקראו הבתים 'חצרות'. רוב החצרות היו בניהול של יהודי שנקרא 'חזקירו' (בעל-חזקה) ומיעוטן בבעלות פרטית. יהודי מונסטיר אף הם גרו בחצרות מעין אלה: חצר אחת ברחוב המידאן ליד רח' השלשלת נקראה חצר רוסו ובה התגוררו כלשון המחבר: 'משפחת עמלים מעולי יוגוסלביה (מונסטיר) ר' אהרן רוסו. עלה לארץ בתחילת שנות התשעים של המאה הי"ט. עלה באניה רעועה מנמל סלוניקי עם מספר משפחות מבני סלוניקי ומבני מונסטיר. אהרן רוסו היה ה'חזקירו' של בית זה'. יעקב אלעזר דיווח גם על הווי החיים בבית: 'בלילות קיץ, בעיקר בלילות שהלבנה במילואה נערכו שלחנות בחצר ומנורות לוקסים של נפט נתלו על בדי הסומבקו (?). בלילות חורף נערכו הנשפיות בחצר הגדול (!) של ר' אהרן.²¹ הרעש בשנת 1927 זעזע ומוטט את החצר. אחריו באו מאורעות 1936-1939 ונעזבה החצר לגמרי'.²² חצר אחרת שבחזקת יהודי מבני מונסטיר היתה חצר האפרסק (שיפטאלי) היא חצרו של ר' בכור רוסו.²³ כן גרו בני מונסטיר בבתים אחרים בהם התגוררו יהודים ספרדים מערים ומארצות אחרות. כמו בית נבון: 'בראשית שנות העשרים עברה לגור בחצר נבון משפחת נחמיאס,

19 אלעזר, הרובע היהודי בירושלים העתיקה, 120-121.

20 אלעזר, שם, 26.

21 אלעזר, שם, 104, 106.

22 אלעזר, שם, 106.

23 אלעזר, שם, 140.

משפחה מיוגוסלביה.²⁴ בית פינטו: 'בקומה שמעל הכניסה הראשונה התגורר יעקב ארואסטי, שהאריך ימים'.²⁵ בית עזריאל: 'חדרים שהתרוקנו בזמן המלחמה (מלחמת העולם הראשונה) נתפסו על ידי משפחות עולים. היו אלה משפחות ממונסטיר ומצפון אפריקה'.²⁶ בית אנג'ל: 'יצחק אלכסנדרוני (ממשפחת אליסנדרה, ש"א) גדל כילד בבית הרב נחמן אנג'ל.²⁷ כמו כן התגוררו בעיר העתיקה מושון נחמיאס, שנספה בשירותו בצבא הטורקי, ר' משה קאסורלה ופנחס רוסו.²⁸

יעקב אלעזר הביא בספרו גם תצלומים של שניים מיהודי מונסטיר שהתגוררו בעיר העתיקה — שמואל פדרו המוגדר: 'מטיף, דרשן ולמדן מופלג, מהלוחמים במיסיון'.²⁹ וחיים נחמיאס המוגדר: 'מראשוני העדה המונסטירלית ממייסדי שכונת "יגיעה כפיים"'.³⁰ יעקב אלעזר מלמדנו גם על העיסוקים של בני מונסטיר בעיר העתיקה: 'יהודים אלה היו אנשי "עמך". הם עסקו בכל מיני עבודות פשוטות ולא בחלו בכל מלאכה, חלק גדול מהם עסק במכירה ובתיקון של נעליים משומשות וכן בבגדים משומשים. רופה בייז'ה. שוק בגדים זה התרכז בזוית שבין רח' דוד לרח' השלשלת. כן הפכו יהודים אלה לשמשים של בתי כנסת וכל מיני מוסדות'.³¹ בין בעלי המלאכה נזכר פנחס רוסו 'הסנדלר מהרובע, רכש לו עדר והיה סנדלר ביום וחלבן בלילה';³² שמואל פדרו, מטיף, דרשן ולמדן;³³ מושון נחמיאס, גבאי בית הכנסת;³⁴ יעקב ארואסטי, 'עסק בעשיית מטאטאים. את מלאכתו עשה בשעות הלילה כשאשתו סייעה על ידיו ומכרם בשעות היום בחנותו הזעירה בקצה רחוב היהודים';³⁵ משפחת רוסו, 'הם הכניסו לארץ את מלאכת עשיית המטאטאים (קליעת מטאטאים ומברשות). בכדי למלא את החסר בתוצרת השלים חלק מהגברים את המלאכה בבית והנשים עוזרות על ידם';³⁶ בוכור רוסו, ירקן. ראשון הירקנים היהודים בעיר העתיקה. כלשון המחבר: 'פרץ דרך עיסוק חדשה בירקנות ליהודי העיר העתיקה. הוא היה הנחשון'.³⁷ על עשרת הבטלנים

24 אלעזר, שם, 88.

25 אלעזר, שם, 90.

26 אלעזר, שם, 115.

27 אלעזר, שם, 69.

28 אלעזר, שם, 157, 159.

29 אלעזר, שם, תצלום, ל"ב.

30 אלעזר, שם, תצלום, ל"ט.

31 אלעזר, שם, 120-121.

32 אלעזר, שם, 157.

33 אלעזר, שם, ל"ב.

34 אלעזר, שם, 80. שניים מבני מונסטיר נכללו בין 'עשרת הבטלנים' של בית כנסת 'יוחנן בן זכאי' בשנת 1932 והם: שבתי קמחי (עוסק אחרי הצהריים ברוכלות, ויוסף לוי, מוכר לחם (ארכיון העיר, ספרדים, מיכל 6217).

35 אלעזר, שם, 90.

36 אלעזר, שם, 104, 106.

37 אלעזר, שם, 140.

הקוראים תהילים בבית הכנסת יוחנן בן זכאי נמנה בשנת תר"צ, 1930, שבתי קמחי ממונטסטיר (ארכיון העיר ירושלים, מכל 6216, מונסטיר). יעקב אלעזר מוסר לנו מידע על נישואים מעורבים, ובעיקר, של בנות מונסטיר עם בנים מעדות המזרח: 'המשפחות המונסטיריות היו ברוכות בנים ובעיקר בנות והן "נחטפו" על ידי צעירים מעולי תימן, פרס וכוורדיטאן. כך התעוררה החצר מחדש ואירוסין וחופות קוימו בה לעתים קרובות. ר' אברהם (אברהם עזריאלי, החזיקו של החצר) שש ושמה זיווג זיווגים ולמיווג עדות בישראל.³⁸

יעקב אלעזר דיווח לנו גם על מקרה מיוחד של צעיר תימני שנשא אישה מונסטירית. לטענתו, היו אלה הנישואים המעורבים הראשונים בין תימני לספרדיה: 'חיים מעדלי התימני חשק בלאה הג'ינג'ית מעולות מונסטיר. ביום ט"ו בשבט נכנסה לאה הלבנה לחופה עם חיים השחור והיוו את הזוג הראשון מבני העדות הללו.³⁹ יהודי מונסטיר הוסיפו לעלות לירושלים. התאחדות עולי מונסטיר בארץ-ישראל שלחה בד' בניסן התרצ"ב (10 באפריל 1932) מכתב אל ועד עדת הספרדים בירושלים לאמור: 'הרינו מתכבדים לצרף לכ' בזה רשימת עולים חדשים ממונטסטיר שמצבם הכלכלי אינו מזהיר ביותר, ומבקשים מכב' לחלק להם מנות לחג-הפסח'.⁴⁰ על פי רשימה זו באו לעיר העתיקה בתי אב כדלקמן: 1. יצחק יוסף פיסו (7); 2. משה אהרון קלדרון (7); 3. חיים משה קלדרון (5); 4. נתן חיים חאסון (6); 5. יוסף אברהם לוי (3); 6. יהודה אלבוחר (5); 7. יהודה פארדו (3); 8. קונורטי קמחי (7); 9. אברהם אשכנזי (7); 10. שמואל מצליח קמחי (3). סה"כ 10 בתי אב 53 נפשות. בוודאי באו עם עולים אלה גם בני מונסטיר אחרים שלא נמנו עם דלת-העם או שמשום כבודם סירבו להיכלל ברשימת מקבלי המצות. מכל מקום, אם נמנה עולים אלה עם בני מונסטיר שהתגוררו בעיר העתיקה לפי המפקד של ועד עדת הספרדים (ראה הערה 18) יעלה מניינם ל-121 בתי אב שהם 362 נפשות. יהודי מונסטיר היו אפוא חלק ניכר מן היהודים הספרדים בעיר העתיקה.

22. רוחמה נוסדה לאחר שנת תרפ"א, 1921 (ב. קלוגר, שם, עמ' 188). בספר המפקד של היהודים הספרדים רשומה משפחת שמעון רוסו ובה 6 נפשות. ברשימת עולים חדשים נזקקים מבני מונסטיר משנת תרצ"ב כלולים חמישה מבני מונסטיר, יעקב שלמה פארדו, מואיס יקותיאל כהן, מאיר לוי, יצחק כהן ושלמה אבוט (השם אבוט לא ידוע במונטסטיר. אפשר שהוא שיבוש מהשם ארוטי).

23. 'שבת-צדק' (חארת אל טנק, שכונת הפחים). שכונת 'שבת צדק' נוסדה בשנת תרנ"ב למען עניים מבני עדות המזרח, כורדים, תימנים ובעיקר פרסים שבנו לעצמם צריפים ואהלים במתחם 'כרם משה ויהודית' (משכנות שאננים) וסולקו משם על ידי

38 אלעזר, שם, שם, 115.

39 אלעזר, שם, 80-81.

40 ארכיון העיר, אוע"ס, מונסטיר.

הטורקים (ב. קלוגר, שם 128). על פי מפקד שערך 'ועד עדת הספרדים' התגוררה בשכונה רק משפחה אחת ממונטטיר משפחתו של יצחק רבנו פארדו ובה ארבע נפשות. על פי רשימת הבוחרים לאסיפת הנבחרים השנייה התגוררו בשכונה משפחות פרדו וקלדרון. ברשימה שהגישה התאחדות עולי מונסטיר בירושלים לוועד עדת הספרדים בד' בניסן התרצ"ב (10 באפריל 1932) לצורך חלוקת מצות לעולים חדשים חסרי אמצעים נכללו בתי האב כמפורט: 1. יוסף שבתי קמחי (2); 2. יוסף בכור קאסורלה (2); 3. ריגינה אשכנזי (1); 4. אבואב משה כהן (6); 5. שלמה יצחק כהן (1). סה"כ 5 בתי אב, 12 נפשות.

ב-1939 נערך מפקד בשכונה לצורך חלוקת נפט ונמצאו בה בני מונסטיר כמפורט: 1. יצחק פרדו, דייר (5); 2. משה פרדו, דייר (2); 3. רפאל טסטה, בעל-בית (7); 4. יצחק ארואסטי, דייר (6); 5. וידה אסקיו, בעלת-בית (6); 6. נסים קלדרון, בעל-בית (6); 7. מרקדו צרפתי, בעל-בית (6); 8. בכור קלדרון, בעל-בית (2); 9. אברהם ארואסטי, דייר (2); 10. לאה ארואסטי, דייר (2); 11. חנה קלדרון (1); 12. (?) איסקיו (1). סה"כ 12 בתי אב, 46 נפשות.⁴¹ נראה שיהודי מונסטיר ובעיקר העניינים שבהם שכרו דירות בשכונה דלה זו שבה שכר-הדירה היה נמוך. שלושה מהם אף הצליחו לקנות את דירותיהם.

24. **שער שכם** (שכונת הגורג'ים, נקראה גם 'אשל אברהם') נוסדה בתרל"ח, 1878 (יהושע בן אריה, ירושלים החדשה, עמ' 257). בספר המפקד של היהודים הספרדים רשומים שני בתי אב ממונטטיר והם: דוד ברוך נחמיאס (5); ומאיר פארדו (2). סה"כ 7 נפשות.

25. **שערי העיר** נוסדה בתרנ"ד, 1894. בספר המפקד של היהודים הספרדים רשומים שני בתי אב ממונטטיר והם: מזל יעקב קמחי (1); ושלמה קמחי (4). סה"כ 5 נפשות.

26. **שערי-ציון** (שמאעה).⁴² שכונת 'שערי-ציון' נושבה על ידי יהודים שיצאו מן העיר העתיקה ומן השכונה ג'ורת אל-ענב. חלקם מבני המזרח (כורדיסטאן וחלב) וחלקם מבני מונסטיר. המייסדים קראו לשכונתם 'מושבת שערי-ציון, ירושלים'. על מייסדי השכונה נמנה שלמה נחמיאס, שהתגורר לפני כן בג'ורת אל-ענב. בנו אברהם שלמה נחמיאס נולד בג'ורת אל-ענב בשנת 1895, ובא עם אביו אל השכונה החדשה (1900 לערך). לימים (1930) בן זה שימש המוכתר של השכונה וגם, במשך שנים ארוכות, גבאי בית הכנסת השכונתי שנקרא אף הוא 'שערי-ציון'. לפי מפקד התושבים הספרדים בירושלים שערך ועד עדת הספרדים בראשית שנות העשרים התגוררו בשכונה בתי-האב המנטטירלים הבאים:

1. אברהם מיכאל איסקאיו (2); 2. מיכאל איסקאיו (7); 3. דוד אלקוצר (4); 4. יעקב

41 ארכיון העיר, מכל 4912.

42 ארכיון העיר, מכל 4936.

דוד אשכנזי (3); 5. שמואל דוד נחמיאס (קצב) (6); 6. אברהם דוד ניגרין (3); 7. דוד ניגרין (5); 8. בנימין יצחק פיסו (5); 9. יוסף דוד צרפתי (5); 10. בכורה יוסף קלדרון (3); 11. רחמים קלדרון (4); 12. בכור אהרן קמחי (6); 13. בכור יעקב קמחי (5); 14. יעקב רפאל קמחי (4). סה"כ 14 בתי אב, 62 נפשות, מתוך 200 נפשות שהתגוררו בשכונה (31%). תושבי השכונה הוסיפו להתגורר בה גם לאחר מאורעות תר"פ-תרפ"א, תרפ"ט, ותרצ"ו-תרצ"ט. השכונה התפוררה ונעזבה בטבת תרצ"ט. מבני מונסטיר נותרו בשכונה עד ליציאה ממנה: מיכאל איסקאיו (8); שמחה אלבוחר (2); עתניאל חונן (6); אברהם נחמיאס (7); בנימין פנסו (8); דוד צרפתי (5); יעקב קמחי (5). סה"כ 7 משפחות, 41 נפשות.

באסיפה האחרונה של תושבי השכונה שהתקיימה בח' בכסלו התרצ"ט ביקשה האסיפה לייסד ועד מוסמך ולתת לו סמכות לפעול לשרות השכונה בכל העניינים, הן בעניין סידור השכונה וגם להגן על בית הכנסת והתושבים ועוד לשפר את היישוב ולפנות את הבתים המושכרים לערבים ולהושיב בהם יהודים. לוועד נבחרו שלושה: מרדכי מזרחי ושני יהודים מונסטירלים יעקב ניגרין ודוד צרפתי. חברי הוועד הביאו לידיעת 'ועד הקהילה' כי ברשותם של אברהם נחמיאס (המוכתר) ונסים בן יקר נותרו רימוני כסף וספרי-תורה וכן גם 4.5 לא"י במזומן ו-30 לא"י פיקדון בבנק.

שני האחרונים נטשו את השכונה והוועד דרש החזרתם של כלי-הקודש והכספים. נערכה גם רשימת תושבי השכונה שהשכירו את בתיהם לערבים, 16 במניין, ואחד מהם, מבני מונסטיר, אברהם פיסו, חנווני במקור ברוך. בהערה נאמר כי 'המוכתר והגבאי של השכונה מר אברהם נחמיאס, כפי ששמענו מפי רבים, שרוצה להשכיר את ביתו לערבים ואחרי זמן קצר יש בדעתו גם למכור את ביתו לערבים'. זמן קצר לאחר האסיפה, בו' בטבת תרצ"ט, נרצח על ידי הערבים תושב השכונה מיכאל בן אברהם איסקיו שבנה את בית הכנסת (גראייבסקי, ספר היישוב). אברהם נחמיאס מסר בתש"א ספר תורה אחד לגבאי בית הכנסת (ששמו לא נמסר) יצחק מוחל ומשה אראינה כדי שישתמשו בו בבית הכנסת שלהם וכתמורה שילמו לו כדמי שכירות סך של חצי לא"י. כמו כן, מסרו גבאי 'שערי-ציון' לגבאי בית הכנסת 'אברהם חיים' בבית ישראל הישנה שלושה זוגות רימוני כסף, קולמוס אחד ושופר אחד.

בשנת תש"ה אישרו גבאי בית הכנסת הספרדי בימין משה כי קיבלו מאברהם נחמיאס ספר תורה שהיה של בית כנסת 'שערי-ציון' ושלחו אותו לבית הכנסת 'נחליאל' אשר במושבה חדרה למשך 5 שנים על תנאי שאם תיבנה שכונת 'שערי ציון' מחדש, יחזירוהו. בארכיון העיר נמצאת רשימה מאפריל 1932 של עולים חדשים ממונטטיר המונה 119 נפשות. ועד עדת הספרדים מתבקש לתת להם 'קמחא דפסחא' לקראת הפסח מכאן שהיה גל גדול של עולים ממונטטיר בסוף שנות העשרים ובראשית שנות השלושים והם היו שרויים במצוקה כלכלית.⁴³

לבד מרשימה זו, נמצאת רשימה של עולי מונסטיר 'הנתמכים מקופת העדה הספרדית' בפסח התרצ"ח (ללא כתובות). ברשימה שמות משפחה שלא נהגו במונטטיר: קטריבס, קובאטש, שמריה, ביבאס, יחיאל ואג'י, ואפשר שאלה שמותיהם של בני משפחות מעורבות. כמו כן כלול ברשימה אברהם עמיאל ששימש כחזן בבית הכנסת של עדת מונסטיר 'יגל יעקב'. וחברת 'חפץ חיים' שאינני יודע קשריה עם בני-מונטטיר. הרשימה כוללת 115 שמות של בתי אב ממונטטיר ומכאן שרבים מבני העיר שהיו בשלבי קליטה בירושלים, היו במצב כלכלי קשה ונראה שלא השתפר מאז 1932.⁴⁴ משאלון שהופץ בין כארבעים משפחות של יוצאי מונסטיר בארץ עולה כי משפחות הנשאלים עלו בחלקן בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20. מעטים עלו בעשורים הראשון והשני של המאה ה-20 בעיקר בשנים 1922, 1925 ו-1927. רבים עלו בראשית שנות השלושים בשנים 1931 ו-1932. העולה האחרון היה שמעיה קמחי שעלה לארץ בשנת 1935.

יש שעלו כבודדים אך רובם המכריע עלו עם בני משפחותיהם. רובם עלו כתיירים ונשארו בארץ. חלקם עלו עם רשיונות עלייה (סרטיפיקטים). אלה שעלו כתיירים פיצלו את משפחותיהם ועלו בקבוצות קטנות לבל יעוררו את חשד השלטונות שבכוונתם להשתקע בארץ. העולים ברשיונות עלייה הרחיבו את משפחותיהם בצרפם אליהן יתומים וקרובים. רבים מן העולים הצטרפו לאחיהם בעיר העתיקה של ירושלים וממנה עקרו אל העיר החדשה לאחר מאורעות תרפ"ט (1929) ותרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939) ומשם אל יפו-תל אביב ואל המושבות ראשון לציון, פתח תקוה, בית שערם וכפר סירקין. עולים צעירים חברי השומר-הצעיר במונטטיר השתקעו בקיבוץ שער העמקים ואחדים הגיעו לקיבוצים אחרים כמו אלונים, יחיעם ורביבים. בשנים הראשונות לשהותם בארץ התפרנסו ממשלח-ידי בהם עסקו במונטטיר: גבנים, מגדלי-כבשים, ירקנים, רצענים חייטים, מטליאי נעליים ובגדים, סמרטוטים, פחחים, רוכלים, קולעי מברשות ומטאטאים, חנוונים, סוחרים ביצים ועופות, יצרני ממתקים, שמשים בבתי הכנסת ומנקרים. בחלוף הזמן עברו למשלח-ידי ארצישראליים כמו פועלי בנין, טופסנים, טייחים, רצפים, שרברכים וסתתים, ובמקצועות אחרים כמו פקדי-דואר, פקידים עירוניים, פקחים וזבלים ובנמל-יפו גם סוורים. המתישבים בבית שערם גידלו פרות ועופות. המתישבים בכפר סירקין עסקו בגידול ירקות — פלפלים, עגבניות, חצילים וחזרת. המתישבים בשער העמקים עסקו בכל ענפי המשק.

2. מקום מגורים. שלושים נשאלים השיבו על מקומות המגורים של הוריהם ושלהם בארץ כדלקמן: בירושלים (32), כפר סירקין (6), שער העמקים (6), פתח תקוה (6), תל-אביב (6), בית הלוי (3), מגשימים (3), נתניה (3), ראשון לציון (3), טבעון (1), חיפה (1), מושב בצת (1), רחובות (1), בני ברק (1), קיבוץ אלונים (1). רוב העולים התיישבו בירושלים, רבים מצאו מקומם ביישובים חקלאיים, מושבות וקיבוצים.

3. נישואים. 30 נשאלים השיבו על נישואי ילדיהם בארץ. מתוכם עולה כי הם נישאו לבני העדות כמפורט: מונסטירלים (28), ספרדים, לא מונסטירלים (16), בוכרים, אפגאנים ופרסים (13), אשכנזים (9), מרוקנים (7), בבליים, עירקים (7), אורפלים וכוורדים (5), תימנים ועדנים (5), גורגיים וקווקזים (4), חלבים (3). מכאן, ששיעור גבוה של הנולדים בארץ נישא למונטסטירלים או לספרדים אחרים. רבים נישאו לבני עדות המזרח ויש שנישאו גם לבני אשכנז.

בתי כנסת של עולי מונסטיר בירושלים⁴⁵

יהודי מונסטיר הקימו בסוף המאה ה-19 שני בתי כנסת בעיר העתיקה של ירושלים: 1. 'יגל יעקב' — נוסד בשנת תרמ"ח, 1888, ברחוב הקראים. התפללו בו עם עלות השחר.⁴⁶ בשנת תרצ"ה, 1935, שימשו בו הגבאים שלמה קלדירון, יעקב ארואיסטי ויוסף פדרו.⁴⁷

2. 'אהבת חסד' נוסד בשנת תרנ"ג, 1893, ברחוב ה'מידאן' (משגב לדך).⁴⁸ בשנת תרפ"ד, 1924, נודע בית כנסת זה בשמו 'חסד ואמת'. כרבו של הקהל וכמייצגו בציבור שימש הרב יעקב אלעזר.⁴⁹ בשנת תרפ"ז, 1927, שימשו בו הגבאים יעקב ארואיסטי ויוסף פאדרו.⁵⁰ בשנת תרצ"ה, 1935, שימשו בו הגבאים יוסף טודירוס הלוי ושמואל בכ"ר יהודה.⁵¹

יעקב אלעזר בספרו 'חצרות בעיר העתיקה' מספר לנו על בתי הכנסת המונסטירליים בעיר העתיקה. לעדותו היה אביו יהודה אלעזר דוברם של עולי מונסטיר, וזו לשונו: 'הם ארגנו לעצמם בית כנסת מיוחד ואף מוסדות חסד מיוחדים. משרבו העולים ממונטסטיר נתפלגה העדה ופתחו עוד בית כנסת... בערב יום הכיפורים... מתכנסים כמעט כל יחידי בית הכנסת וזו הייתה הזדמנות להם לחסל את כל חובותיהם אלה שקנו מצוות כגון עליות, משלים, מפטיר, פתיחת-ההיכל, רימונים, נשיאת ספר-תורה וכן אלה שנדרו לבית הכנסת לחזן ולשמש. כל אחד רצה להיכנס ליום הגדול כשהוא נקי מחובות'.⁵²

45 לעדותו של ד"ר נסים יושע מפי אביו משה שלמה יושע ז"ל, תוקנה במונטסטיר תקנה לומר קדיש נוסף לאחר המוסף והקריאה ב'זהר' בשבתות לזכרם של מגורשי ספרד שלא זכו להגיע לחוף מבטחים וטבעו במצולות ים. וכך נהגו גם יהודי מונסטיר בבתי הכנסת שלהם בירושלים ובארצות פזוריהם.

46 ספר הזיכרון הירושלמי, עמ' 83.

47 דו"ח משגב לדך, תרצ"ה, עמ' 12.

48 ספר הזכרון הירושלמי, עמ' 83. בית כנסת בשם אהבת חסד, לא נזכר יותר בכתובים ואפשר שעורכי ספר הזכרון הירושלמי טעו ומלכתחילה נקרא בית הכנסת בשם "חסד ואמת".

49 דו"ח משגב לדך, תרפ"ד, עמ' 2.

50 דו"ח משגב לדך, תרפ"ז, עמ' 2.

51 דו"ח משגב לדך, תרצ"ה, עמ' 11.

52 אלעזר, שם, 121.

שטר הקדש של 'הרבנות הראשית לארץ-ישראל', לבית הכנסת 'יגל יעקב'

על קיומם של שני בתי כנסת של יהודי מונסטיר בעיר העתיקה ידוע לנו משטר-הקדש שנחתם ברבנות הראשית ביום כ"ג בתמוז תרצ"ה לבית הכנסת 'יגל יעקב' שברחוב אלפנדרר. לפי הצהרת מייסדי בית הכנסת תרמו שני בתי-הכנסת שבעיר העתיקה לבניין בית הכנסת החדש וכלשון ההצהרה: 'מכספי הנדבות שנתאספו בקופות של שני בתי הכנסת ליהודי מונסטיר בעיר העתיקה שבכל אחת (!) מהם נאספו סך של 120 לא"י (מאה ועשרים לירות א"י)'.⁵³ לעדות חיים אלקוצר שימש אביו דוד שמש בבית הכנסת אליהו הנביא. לעדות יהושע חזן, ששימש חזן בעיר העתיקה, בבית הכנסת אליהו הנביא ושמש בבית הכנסת 'יגל יעקב' בעיר החדשה, נהגו בני מונסטיר בעיר העתיקה להתפלל בחצר ביתו של הרב חיים חזקיה מדיני ובבית הכנסת האמצעי, הקטן, במתחם ארבעת בתי-הכנסת הספרדים. לעדות רחל לוי (פיסו) הם התפללו בחצר בית החולים משגב לדרך (בית הרב מדיני). החזן והגבאי של בית הכנסת היה שבת פיסו, בשכונת שערי-ציון שמעא. יהודי מונסטיר יסדו בית כנסת שנקרא על שם השכונה 'שערי-ציון'. מלוח תורמים בבית הכנסת 'יגל יעקב' (ראה להלן) נודע לנו כי עם היסגרו של בית הכנסת 'שערי-ציון' הועברה יתרת קופתו בסך 118.50 לא"י לבית הכנסת 'יגל יעקב'.

בשכונת מקור ברוך (נקראה אז רוחמה) יסדו בני-מונטיר בית כנסת נוסף בשם 'יגל יעקב'. בית הכנסת נוסד ב-25 ביולי 1930 ונחנך בתרצ"ב, 1932. הוא נקרא 'יגל יעקב' על שמו של יעקב ישראל שהיה רב במונטיר. את הקמת בית הכנסת יזמו מי שהיה אפוטרופוסו חיים א.נחמיאס וכן, שלמה יוסף קאלדירון וגבריאל פארדו. נלווה אליהם יעקב ארואסטי. הם טרחו באיסוף כספים מתורמים מוסדיים ופרטיים. הקרקע ובית הכנסת נרשמו על שם האפוטרופסים. בשטר ההקדש של בית הכנסת, שנרשם בבית הדין של הרבנות הראשית לארץ-ישראל, ירושלים ביום כ"ג בתמוז תרצ"ה כלולים הסעיפים כדלקמן: ב. בית הכנסת הזה ישמש למקום תפילה ליהודי מונסטיר לפי מנהגי עירם. ה. בהיעדר אחד האפוטרופסים, השניים האחרים ימנו אחר תחתיו האפוטרופסים צריך (צ"ל צריכים) להיות דווקא מיהודי מונסטיר. על שטר ההקדש חתומים חברי בית הדין הספרדי בירושלים אברהם פילוסוף, בנימין אלקוצר ובן ציון א. קואינקה. לאפוטרופסים נמסר העתק של שטר ההקדש והשטר המקורי נותר בבית-הדין. את ההעתק אישר המזכיר הכללי של הרבנות הרב יעקב ברוך שציין כי 'ההעתק נכונה ומתאימה למקור'.⁵⁴ גבאי בית הכנסת בשנות הארבעים והחמישים של המאה ה-20 היו בהרכבים הבאים: נסים בן יקר, עובדיה אברהם כהן ויעקב קלדירון; נסים בן יקר, יעקב קלדירון ואברהם פרדו; יעקב קלדירון, אברהם פרדו ואהרן אלבוחר; יעקב קלדירון,

53 שטר-הקדש, הרבנות הראשית לארץ-ישראל, אוסף המחבר. לעדותו של יהושע חזן התפללו יהודי מונסטיר בחצר בית החולים 'משגב לדרך' ובחצר ביתו של ר' חיים חזקיה מדיני, 'שדה חמד'.

54 ראה צילום שטר ההקדש. הרב בנימין אלקוצר נולד בירושלים בתרכ"ו, 1866, למשפחה מונסטירלית אמידה ועסק לפרנסתו במסחר. ב-1922 כשנוסדה הרבנות הראשית נבחר לחבר בית הדין הספרדי בירושלים (מ.ד.גאון, יהודי, חלק ב', עמ' 88).

חיים אלבוחר ואהרן אלבוחר; חיים אלבוחר, אהרן אלבוחר ונחמה ישי; אהרן אלבוחר, נחמה ישי ומשה יושע.

החזנים בבית הכנסת באותן שנים היו אברהם עמיאל, משה נר גאון וחיים כהן, והשמישים – דוד קמחי, שלום אג"י ויהושע חזן. יחידי בית הכנסת (מתפללים קבועים): אהרן אלבוחר, חיים אלבוחר, יהודה אלבוחר, ליאון אלבוחר, חיים אלכסנדרוני, יצחק אלכסנדרוני, אלעזר אסקיו, יעקב אסקיו, עקיבא אסקיו, יעקב ארואסטי, משה ארואסטי, מרדכי אשכנזי, יעקב בן יקר, נסים בן יקר, אברהם בצלאל, בכור בצלאל, דן בר אדון, יהודה בר אדון, יוסף בר אדון, מרדכי חי בראדון, משה בראדון, אברהם ברוך, בנימין ברוך, יהושע חזן, שמעיה חזן, מאיר טסטה, משה טסטה, שמואל טסטה, מאיר יושע, משה שלמה יושע, אברהם נחמה ישי, יצחק אברהם ישי, משה ישי, נחמה ישי, אברהם כהן, יהושע כהן, עובדיה אברהם כהן, רחמים נתנאל כהן, אוריאל לוי, יוסף לוי, יעקב לוי, שלמה רחמים לוי, יעקב מבורך, אהרן משולם, יוסף משולם, אליהו פיסו, יעקב פיסו, מתתיהו פראש, אברהם פרדו, יוסף גבריאל פרדו, משה צרפתי, נסים צרפתי, יצחק קונפינו, שמעון קונפינו, יעקב קלדרון, יעקב חיים קלדרון, שלמה קלדרון, אברהם קמחי, בכור קמחי, גבריאל קמחי, דוד אברהם קמחי, יצחק קמחי, יצחק קונורטי קמחי, נסים בכור קמחי, שמעיה קמחי, אברהם קסורלה, יוסף קסורלה, משה קסורלה, אהרן רוסו, אליהו רוסו, דוד רוסו, חיים רוסו.

ליד בית הכנסת פעל גם 'עוזר דלים' לסיוע לעניי העדה. בוועד 'עוזר דלים' כיהנו שלושה חברים, בשנות הארבעים והחמישים של המאה ה-20 בהרכבים הבאים: נסים בן יקר, יעקב קלדרון ואהרון אלבוחר; יצחק אלכסנדרוני, יעקב קלדרון ואהרון אלבוחר; אהרן אלבוחר, נחמה ישי ומשה יושע. הרב של בית הכנסת ר' חזקיה שבתי, ששימש ראש אב בית דין של הרבנות הספרדית בארץ-ישראל, יסד בשנת תש"ג, 1943, ישיבה בבית הכנסת 'יגל יעקב'. הישיבה פרסמה קול-קורא בכ"ד בסיוון תשט"ז, 1957, אל כל גבאי בתי הכנסת להתרים את המתפללים למען הישיבה. לאחר מותו של הרב חזקיה שבתי, הוסיפה הישיבה לפעול והנהלת האגודה של ישיבת 'שערי-אורה' הוציאה קול-קורא בבקשה לאיסוף תרומות וזו לשון הקוראים: אחרי פטירתו של המנוח החליטה (ההנהלה) להוציא לפועל את צוואתו של המנוח. אי-לזאת יסדנו ישיבת אברכים.⁵⁵

עיריית ירושלים הנציחה את זכרם של שני אישים מן העיר מונסטיר: 1. ליאון קמחי, נשיא הפדרציה הציונית במונטסטיר וסגן יו"ר הקהילה (נספה בטרבלינקה). העירייה נטעה לזכרו גן ברחוב הברון הירש בקרית משה. 2. אסתר עובדיה (מארה) לוחמת פרטיזנית, גיבורה לאומית יוגוסלבית. העירייה קראה על שמה רחוב בשכונת רמת בית-הכרם.

קול קורא, קריאה לתרום לשיבת 'שערי אורה'

התיישבות חקלאית

צעירים בני מונסטיר שקיבלו הכשרת מה בחקלאות, בעלותם לארץ-ישראל ביקשו לעצמם נקודות יישוב. הואיל ולא עלה בידם לארגן קבוצה מגובשת גדולה של מתיישבים, הם הצטרפו לקבוצות התיישבות אחרות או ליישובים שכבר הוקמו ובהם כפרים, מושבים וקיבוצים – חלקם כבודדים וחלקם בקבוצות קטנות.

אלונים – קיבוץ בעמק יזרעאל מצפון לכביש חיפה-עפולה. ב-1935 ישבו חבריו בחצר משפחת זייד בשיך אברך. ב-1938 עלה היישוב על הקרקע בתל קוסקוס. לקיבוץ הגיע בשנת 1938 אברהם אלבוחר, יליד מונסטיר, עם כמה מחברי הנוער העובד מירושלים.⁵⁶

אשדות יעקב – קיבוץ בעמק הירדן כ-5 ק"מ מדרום לכינרת. עלה על הקרקע בשנת 1935 באדמות הכפר דלהמיה שנרכשו על ידי פיק"א. לקיבוץ זה הצטרפו בסוף שנות ה-30 משה ושרה לוי ממונטיר.⁵⁷

בית שערים – ראשית היישוב בית שערים בכפר שנוסד על ידי צעירים מיוגוסלביה, מתוכם ידוע לנו על א. אשכנזי ממונטיר.

בשנת 1932 הצטרפו לכפר עוד שבע משפחות מיוגוסלביה ובהן משפחות יעקב אסקיו, שמואל לוי ויצחק לוי והצעיר דוד קלדרון. היו להם קשיים רבים מפני שלא היו קשורים לתנועה חלוצית כלשהי.⁵⁸

ז'ני לבל מוסרת כי הקבוצה שהגיעה ממונטיר רכשה את הצריפים שהיו במקום מן המתתיישבים שקדמו להם בכסף מלא ומכיסם הפרטי. ביישוב היתה באר מים אחת עם משאבה שהספיקה בקושי לצורכי המתתיישבים. כל מתיישב קיבל 150 דונם, אך בגלל המחסור במים אי אפשר היה לפתח את המשקים. המתתיישבים פנו למוסדות המתיישבים וביקשו הלוואה בסך 200 לא"י למשפחה לחפירת בארות נוספות. הבקשות לא נענו ולאחר סבל רב שנמשך שלוש שנים, נאלצו המתתיישבים לפנות את היישוב.⁵⁹

לעדות פנינה קלדרון-שלי, התיישבו ב'בית שערים' שבע משפחות של יהודים מיוגוסלביה והרווק דוד קלדרון. דוד קלדרון נשאר ביישוב לאחר נטישת היוגוסלבים ושימש מזכיר המושב שהוקם במקום ב-1936 עד לשנת 1953.⁶⁰

בצת – מושב עובדים בגליל המערבי, סמוך לכביש הצפון, כ-8 ק"מ מצפון לנהריה. נוסד בשנת 1949 על ידי עולים מיוגוסלביה ובכללם אלברט קסורלה (אברהם שגב) ניצול שואה ממונטיר.⁶¹

56 כל מקום ואתר, עדות אברהם אלבוחר.

57 קלדרון, פרידה לנצח, עמ' 69.

58 דיין, מושבי עובדים, שם עמ' 73-74, עדות עקיבא אסקיו.

59 לבל, גאות ושבר, עמ' 177.

60 ארכיון בית שערים, פנינה קלדרון-שלי ולוי יצחק הירושלמי.

61 עדות אברהם שגב.

כפר סירקין — מושבה בשפלת יהודה. נוסדה בשנת 1936, כשלושה-ארבעה ק"מ דרומית-מזרחית לפתח תקווה, סמוך למבצר אנטיפטרוס.⁶² לכפר סירקין הצטרפו רבים מבני מונסטיר. הראשונים בשנת 1931 היו האחים שמואל ויצחק לוי מנוטשי בית שערים. לימים נוסף עליהם אוריאל לוי ממונסטיר, שהתגורר תחילה בירושלים. בשנת 1948 הצטרפו ליישוב בני מונסטיר ששרדו את השואה — בני הזוג גיטה ושמואל קלדרון. גיטה ניצלה ממחנה אושוויץ ושמואל שירת ביחידת פרטיזנים ביוון. בני הזוג דורה ודריו רוסו. דורה ניצלה ממחנה אושוויץ ודריו ששירת בצבא הסרבי כטייס, נשבה וישב בכלא בימי מלחמת העולם השנייה, ובני הזוג ניקו ולאה פרדו. ניקו נמלט ממחנה מונופול לאלבניה ולאחר המלחמה נשא לאשה את לאה מספליט שביוגוסלביה.⁶³

מגשימים — מושב עובדים בשרון — בצד כביש לוד-פתח תקווה, כ-3 ק"מ מדרום לפתח תקווה. נוסד ב-1949 בידי חיילים ששוחררו משירותם בצבא הבריטי, במלחמת העולם השנייה.⁶⁴ בשנה זו התיישב במגשימים יעקב קלדרון ממונסטיר שעלה ארצה לאחר מלחמת העולם השנייה. למד חקלאות במקווה ישראל, שימש מדריך חקלאי וקיים משק משל עצמו במקום.

בשנת 1952, במסגרת המבצע מן העיר אל הכפר, הצטרפה ליישוב משפחת אסקיו, שעלתה לארץ ב-1931 והתגוררה עד לעלייתה להתיישבות במגשימים בעיר ירושלים. בני המשפחה שהתיישבו במקום היו ההורים יעקב ומלכה אסקיו וילדיהם יוסף, כוכבה, יצחק, עקיבא, מתתיהו, משה וטובה. הם חקלאים, חלקם מגדלי ירקות ולאחרים מטעי אפרסמון ופרדס קלמנטינות.

בשנת 1953 הצטרף למושב יעקב נבון, שריד השואה ממונסטיר שהתגורר תחילה בתל אביב. הוא עסק בגידול ירקות והיו בבעלותו גם רפת, ומטעי חבושים ואפרסמון.⁶⁵

לבד ממקומות יישוב אלה התיישבו עולים ממונסטיר במושבות פתח-תקווה וראשון לציון. הם עבדו כפועלים בפרדסי ההדרים כחופרי גומות, כקוטפים וכאורזים. בראשון לציון עבדו כמה מהם גם ביקב.

חלק מהם, משלא הצליחו להתיישב על הקרקע, או להתפרנס מעבודה חקלאית, עסקו במכירת פירות וירקות בדוכנים ובחנויות בשווקים של המושבות.

שער העמקים — קיבוץ של השומר הצעיר בעמק יזרעאל. באביב 1933, נפלה החלטה בקרב חברי גרעין ההתיישבות להתאחד עם הקיבוץ במגדיאל. בגרעין היו שלושה עשר חברים ושלוש חברות.⁶⁶ הם לא התאקלמו במקום וב-2 ביוני 1935, עברו

62 ביין, תולדות, עמ' 410.

63 קלדרון, שם, עמוד השער, עדויות שמואל קלדרון ועקיבא אסקיו.

64 כל מקום ואחר, עמ' 193.

65 עדות עקיבא אסקיו.

66 ביחי בין עמקים, עמ' 15.

להתיישבות קבע לח'רתיה וקראו ליישובם שער העמקים.⁶⁷ לקיבוץ שער העמקים הצטרפו חמישה צעירים מחברי 'השומר הצעיר' בביטולה והם: ז'ק אהרן, משה אלווה, נסים טסטת-ארזי, מטילדה קמחי (ברמן) ונסים קסורלה (רפאלי).

ז'ק אהרן 1914-2001 בשנת 1932 הצטרף לתנועת 'השומר הצעיר' בביטולה. היה בהכשרה בתנועת החלוץ ביוגוסלביה במשך שנה אחת. ביולי 1934 עלה לארץ והתיישב בקיבוץ שער העמקים. במאורעות 1936-1939 שירת כנוטר (גאפיר) במשטרת היישובים העבריים.

משה אלווה 1914-1990. בשנת 1931 הגיעה לביטולה משלחת ציונית מסקופליה שעוררה את הנוער בביטולה אל הציונות. תוך חודש ימים הוקמה תנועת נוער שמנתה מעל ל-250 חברים, ומשה נמנה עם חבריה. הוא יצא להכשרה בחוות חקלאיות בואלניץ' ובצ'יקה ביוגוסלביה. בשנת 1935 עלה לארץ והצטרף לשער העמקים.

נסים טסטת-ארזי 1916-1981. היה מפעילי תנועת 'השומר הצעיר' בביטולה והיה מדריך מצטיין. בשנת 1934 יצא להכשרה של התנועה ביוגוסלביה. בשובו, גויס לשירות בצבא המלך ביוגוסלביה. הוא עלה לארץ בשנת 1939 בספינת מעפילים והצטרף לשער העמקים. באפריל 1943 התגייס לצבא הבריטי, התנדב לחיל הצנחנים והוכשר כאלחוטאי מוצנח מעבר לקווי האויב בסרביה, כדי לארגן את יהודי המקום להתנגדות לכובש הנאצי. כשצנח שבר את רגלו, ואף על פי כן הצליח להצטרף ליחידת פרטיזנים ועסק בה בשידורי אלחוט ובגיוס לוחמים לפרטיזנים. לעדותו, לא מצא יותר יהודים במקום.

מטילדה קמחי-ברמן 1914-1997. אחותו הצעירה של המנהיג הציוני בביטולה ליאון קמחי. בימי מלחמת העולם הראשונה נמלטה משפחתה לסלוניק ולאחר המלחמה שבה לביטולה. למשפחה היו שני כרמים. הבנים השתתפו בכציר ודרכו את הענבים במרתף הבית ששימש גם יקב. מטילדה הצטרפה לשומר הצעיר ויצאה להכשרה חברית בזגרוב ולהכשרה חקלאית בבוליניץ. היתה בהכשרה חלוצית במשך שנה אחת. בקיץ היתה במחנה עבודה בבוהין שבסלובניה. עלתה לארץ בדרכון שבו נרשם ז'ק אהרן כבעלה. הם נישאו נישואין פיקטיביים כדי שיוכלו שניהם לעלות ברשיון עלייה אחד. התיישבה במגדיאל ומשם עלתה להתיישבות ל'חרתיה' — שער העמקים.

נסים קסורלה-רפאלי 1915-1995. בילדותו שיגשגה בביטולה תנועת הנוער והבוגרים 'התחיה' וגם תנועת הספורט 'מכבי'. נטל חלק בפעילות חברתית. היה נגן פיקולו בתזמורת של תנועת 'התחיה' ושחקן כדורגל בקבוצת מכבי. בשנת 1932 הצטרף לתנועת 'השומר הצעיר'. הצטרף לגרעין ההכשרה במגדיאל ועלה להתיישבות ל'חרתיה' — שער העמקים.⁶⁸

67 שם, עמ' 25.

68 ארכיון שער העמקים, בית-יבין עמקים.

אנדרטות בארץ-ישראל לזכר הקדושים

ב-24 באוקטובר 1993 פנתה 'הקרן הקיימת לישראל' לסימיון השני, בנו של מלך בולגריה בימי השואה בוריס השלישי, והציעה לו לנטוע בארץ-ישראל יער לזכרו של המלך בוריס השלישי כלשון הכתוב: יש לי הכבוד להציע בשם הקרן הקיימת פרויקט לציון מורשת-חייו (של בוריס השלישי) למלואת מאה שנה להולדתו, חתום משה ריבלין.⁶⁹ משפורסמה הצעה זו ברבים נשלחו לקרן הקיימת ולמערכות העיתונים מכתבי מחאה ובכללם של יהודים ילידי מונסטיר בחתימת משה ישי, יוסף אלווה, לאה פנסו, אהרן ורחל צרפתי (תושבי ראשון לציון, ל.ת.)⁷⁰ ומחאות דורה רוסו מכפר סירקין, משה קסורלה מנתניה ועוד רבים אחרים.⁷¹ בשל התעוררות הציבור החליטה הקרן הקיימת לקרוא ליער המוצע 'יער בולגריה' ולא יער בוריס השלישי, אך הוצבה בו אנדרטה לזכרו של המלך בוריס השלישי לאמור: 'לזכר מלך בולגריה, בוריס השלישי 1894-1943 ורעייתו המלכה יואנה על פעולתם בהצלת יהודי בולגריה בימי השואה הקודרים'. לצד אנדרטה זו הוצבה יד לקדושי תרקה ומקדוניה: יד ל-11,343 יהודי תרקה ומקדוניה שנספו במחנות ההשמדה ב-1943 תחת השלטון הנאצי נשמור את זכרם לעד.⁷² יש לציין שביד נכתב תחת השלטון הנאצי במקום תחת השלטון הבולגרי. דבר הצבת האנדרטות נודע לציבור הרחב רק בשנת 1999 שאז הוקם ועד ציבורי במטרה להביא את דבר הצבת האנדרטה לזכר בוריס השלישי לידיעת הציבור, לעוררו להתנגדות ולדרוש להסיר את האנדרטה לצמיתות. בוועד זה שימשו החברים מבני מונסטיר: ד"ר נסים יושע, שלמה אלבוחר ואור ציון ישי ומבני בולגריה: ניר ברוך, ד"ר עזרה בנימין ועורך דין מרדכי מבורך.⁷³

דוחות, סקרים ומכתבי מחאה נשלחו לקרן הקיימת לישראל ולמערכות העיתונים. ב-17 בינואר 2000 בעקבות הלחץ שהופעל על ידי ה'ועד הציבורי' והציבור הרחב מינתה ה'קרן הקיימת לישראל' ועדה ציבורית לדיון ולהסקת מסקנות בעניין האנדרטה לזכרו של בוריס השלישי שחבריה היו: ד"ר משה בייסקי, שופט בית המשפט העליון בדימוס, מר אריה (ליובה) אליאב, ח"כ לשעבר, ופרופ' דליה עופר מהאוניברסיטה העברית בירושלים. ה'קרן הקיימת לישראל' קיבלה על עצמה לפעול על פי מסקנות הוועדה.⁷⁴ מכתבי מחאה ודרישה להסרת האנדרטה נכתבו ל'וועדה הציבורית', ליד ושם ולנשיא המדינה עזר וייצמן. בין הכותבים חנה (אלבוחר) קלדרון, ניקו פרדו, דורה רוסו וגיטה (שמי) קלדרון, ניצולי שואה, ועקיבא אסקיו ממושב מגשימים.⁷⁵

69 ברוך, השמדה, עמ' 73.

70 ברוך, שם, עמ' 79.

71 ברוך, שם, עמ' 92-93.

72 ברוך, שם, עמ' 100-101. האנדרטות הוזמנו ב-6 באוקטובר 1996.

73 ברוך, שם, עמ' 107.

74 ברוך, שם, עמ' 191.

75 ברוך, שם, עמ' 233, 242, 290.

ה'וועדה הציבורית' הגישה את מסקנותיה והמלצותיה ל'קרן קיימת לישראל' ב-13 ביולי 2000 ובכללן המלצה להסיר את האנדרטות הקיימות.⁷⁶ ביער הוצבו שתי אנדרטות אחרות:

1. 'יד ל-11,343 יהודי תרקה, מקדוניה ופירוט שנספו במחנה ההשמדה הנאצי טרבלינקה בשנת תש"ג (1943) זכרם ישמר לעד'.

2. 'כבוד והוקרה לאצילי הנפש בבני העם הבולגרי אשר עמדו לצד 49,000 היהודים מבני ארצם ונאבקו בהצלחה להצלתם בתקופת השואה 1939-1944'.⁷⁷

76 ברוך, שם, עמ' 296.

77 ברוך, שם, עמ' 319, 320.

הזמנה לטכס הקדשת יער על שם המנהיג הציוני ליאון משה קמחי

יהודי מונסטיר בארצות-הברית

במחצית השנייה של המאה ה-19 חלו שינויים רבים בקהילות המזרח והבלקנים. רעיונות מערביים החלו לחדור. חלקם בשל בתי הספר של כ"ח אשר פעלו במונטסטיר בשנים 1895-1913: בית ספר לבנים (1895-1913) ובית ספר לבנות (1903-1913). בכוח הלימודים הללו סברו צעירים ספרדים שיש בכוחם להיטיב את חייהם. 'אמריקה' כארץ העושר, התעשייה והתעסוקה המובטחת, כבשה את הלבבות. בתחילה הגיעו מהגרים ספרדים צעירים. כשצעירים אלה התבססו מבחינה כלכלית הם שלחו ממון לקרוביהם לסייע להם במצוקתם ולימים גם דמי-נסיעה לארצות-הברית. עם זאת מספר היהודים הספרדים שהיגר לארצות-הברית בשנים 1890-1907 היה זעום ביותר ומנה כ-2,700 נפש. ב-1908 התחוללה בטורקיה מהפכת הטורקים הצעירים שמחוללה שאפו להקים ממשלה חוקית, חופשית ודמוקרטית. ואכן, ממשלה זו הוקמה וגם ניתנו זכויות שוות לכלל אזרחי הסולטנות ובהן הזכות והחובה לשרת בצבא, דבר שעורר דאגה רבה בקרב היהודים. המגויסים לצבא היו בגילאים 20-45. רבים העדיפו לעזוב את שטחי הסולטנות העות'מאנית. במלחמות-הבלקנים (1912-1914) נהרסו ערים רבות ובהן מונסטיר. פרשת ההרס חזרה על עצמה במלחמת העולם הראשונה (1914-1918). מלחמות אלו דחפו צעירים רבים מן הסולטנות העות'מאנית לנטוש אותה ולעקור לארצות אחרות. אותן שנים שגשו בארצות הברית התעשייה והמסחר. מהגרים לא נקראו לשירות צבאי וכשהתאזרחו וגויסו קיבלו שכר נאות. בתי הספר הציבוריים אפשרו לכל אדם ללמוד ולהתקדם. אף לנשים נפתח עולם חדש. כאן עבדו תמורת שכר הוגן ויכלו להכין את הנדונייה הדרושה לחתונתן, בנות זכו לחינוך, למדו אנגלית והשתתפו במפגשים חברתיים ובמסיבות.

אומדים את מספר היהודים הספרדים שהיגרו לארה"ב בשנים 1908-1914 בכ-10,000. מספרם של המהגרים פחת בזמן מלחמת העולם הראשונה. 10,000 מהגרים נוספים הגיעו לארה"ב בשנים 1920-1924.

ניו יורק

דוד דה סולה פול קבע כי 80%-90% מן היהודים הספרדים השתקעו בניו-יורק ורובם ברובע המזרחי התחתון (Lower East Side). פקידי המוסד היהודי לסיוע למהגרים 'היאס' (Hebrew Immigrant Aid Society, HIAS) לא הכירו בתחילה במהגרים הספרדים כביהודים. בהתערבות יצחק גדול הוקמה בהיאס מחלקה מזרחית

(אוריינטלית) שהחלה בפעולתה במחצית השנייה של שנת 1911 והוא עצמו שימש במשך תקופה ארוכה מזכירה, שלא על מנת לקבל פרס. גדול פנה לעיסוקו זה כשראה את מצוקתם של היהודים הספרדים. הוא הופתע לגלות שרבים מן הצעירים הספרדים יושבים בבתי־קפה (קבאנס). מדוע אינם בעבודה? שאל, הסבירו לו שרבים מהם עובדים בלילות, כמקרינים וכסדרנים בבתי־הקולנוע וכחדרנים ועובדי־שירות בבתי־מלון ובמועדוני־לילה.¹ מצבם הקשה מנשוא של המהגרים הספרדים בראשית דרכם, תואר על ידי ז'ק פרחי בקיץ 1912: 'אנו חיים בניו־יורק בתוך תנור של אש, בסחי ובאשפה. אנו מסתופפים בדירות חשוכות וצרות המעוררות בחילה. אנו עובדים מן הבוקר ועד הלילה ללא יום אחד של מנוחה בשבוע. אנו ישנים רע אוכלים רע ולבושים רע...אנו מאבדים את הימים הטובים של חיינו, ימי הבחורות'.² המהגרים הספרדים התקבצו יחדיו והמשיכו באורח־החיים שבו נהגו בארצות־מוצאם. שרו שירים טורקיים ורומנסות ספרדיות, דיברו בלשון אימם (הלאדינו) והתקבצו בבתי־הקפה.³ בשנת 1921 חקק הקונגרס האמריקני חוק המגביל את מספר המהגרים. מספרם של המהגרים מיוגוסלביה, למשל, הוגבל ל־6,405 נפשות. ב־1924 הוחק חוק נוסף לפיו יוכלו להגר לארה"ב רק 2% ממספר המהגרים שהיגרו בשנת 1890, לפי ארצות־מוצאם.⁴ ב־1907 יסדו המהגרים המונסטירלים בארה"ב אגודה בשם Congregation of Peace and Brotherhood of Monastir Inc. ובעברית מהולה בלאדינו: אהבה ושלוש די מונאסטיר. האגודה נרשמה כחברה בשנת 1910. ב־1911 היו בה כ־120 חברים. חברי האגודה התאספו ברח' קריסטי 197 (Chrystie). יהודי מונסטיר היו קהילה ראויה לציון בקרב הקהילות של דוברי־הלאדינו. היתה להם זיקה חזקה למסורת היהודית והיא יסדה תלמוד תורה ובית כנסת. ב'לה אמריקה' 'La America' מ־14 באפריל 1911 מתוארת חגיגה רבת־עם של הכנסת ספר תורה חדש לבית הכנסת של בני מונסטיר. החגיגה הושוותה ל'מעמד של הכתרת־מלך'. לקול נוגנים יצאו בני מונסטיר במחול, ברחובות־העיר. כן הניפו דגלי ארה"ב, טורקיה ו'דגל העם היהודי' (דגל כחול־לבן). חברת 'אהבה ושלוש' הזמינה יהודים מכל קהילות ישראל להשתתף בטקס וציפתה לסיועם של כל בני הקהילות היהודיות.⁵

ב־'La America' מיום 15 בנובמבר 1918 פורסם כי יהודי מונסטיר פתחו במסע התרמות במטרה לייסד תלמוד תורה משלהם ברחוב אלדרידג' 105-107 (Eldridge). היו שטענו כי בני מונסטיר נאלצו לייסד תלמוד תורה משל עצמם כי זה של 'אחוות־הנשים הספרדיות פורטוגליות' (The Sisterhood of Spanish Portuguese Synagogue) לא גילה סובלנות לילדים שלא השתייכו ל'ברית־שלוש', בית הכנסת של 'אחוות־

1 Marc D. Angel, LA America, עמ' 13-14.

2 Marc D. Angel, שם, עמ' 19.

3 Marc D. Angel, שם, עמ' 80.

4 Marc D. Angel, שם, עמ' 10-17.

5 Marc D. Angel, שם, עמ' 28.

הנשים'. נראה שאין זו הסיבה הנכונה, שכן 70 מתוך 170 התלמידים שהיו רשומים בתלמוד התורה של 'אחוות-הנשים' לא נמנו על חברי 'ברית-שלום'. הסיבה לדחיית התלמידים מבני מונסטיר לא היתה חוסר סובלנות, אלא חוסר מקום. תלמוד התורה 'אהבת שלום' של בני מונסטיר התקדם יפה ובדצמבר 1919 נרשמו בו כ-150 תלמידים. משה גדול עורך 'לה אמיריקה' סבר כי יש להטיל על רשות אחת את החובה לפקח על תלמידי התורה הספרדיים, הן זה של אנגורה (אנקרה) והן זה של מונסטיר. הוא גם הציע להקים 'תלמוד תורה' קהילתי משותף ב'רובע המזרחי התחתון' (Lower East Side), שכן, אלה הקיימים אינם גדולים דיים כדי לקלוט את כל הילדים.⁶ כמו כן הוא דחק בבני הקהילות הספרדיות להתלכד תחת רשות אחת ומשלא הצליח בכך פרסם מודעה בעיתונו ביום 22 במרס 1912 ובה הודיע על הקמת 'פדרציה של הקהילות המזרחיות באמריקה'. ב-18 במרס נערכה בביתו של שלמה עמנואל, נשיא 'אהבה ושלום' אסיפה של בני מונסטיר. באסיפה נכחו נציגים של שש קהילות. בהשתדלותו של משה גדול הם החליטו לייסד פדרציה של הקהילות הקיימות כאשר כל קהילה ממשיכה לפעול באורח עצמאי. כל קהילה תתרום מהונה להקמת הפדרציה שתטפל בצרכים הכלליים של בני קהילות המזרח, וגם תייצג אותם בארגונים הכלליים של יהודי ארה"ב. מטרת הפדרציה היתה לטפל בענייניהם של היהודים הספרדים בכל רחבי ארה"ב ולא רק בניו-יורק. היא ביקשה להושיט סיוע מורלי, חברתי וכלכלי לכל דורש. הוסכם שהיא לא תעסוק בנושאים של דת ופולחן. נושאים אלה יטופלו כבעבר בחברות הקיימות. הפדרציה תפעל ליישוב מחלוקות בין חברי הקהילות המזרחיות ותעמיד עובדים סוציאליים ויועצים לרשותם של משפחות ויחידים. כן הסכימו מייסדי הפדרציה לייסד תלמוד תורה מרכזי אחד וכיתות להוראת אנגלית. הוסכם גם שכל חברה קיימת תתרום 25 סנט לגולגולת כדי לממן את פעולות הפדרציה. כל חברה תזכה לייצוג במועצת הפדרציה.⁷ בינואר 1913 התקבלו במערכת של 'לה אמיריקה' תלונות של יהודי מונסטיר על שהעיתון אינו מפרסם במידה הראויה הצגות ומופעים של יהודי מונסטיר כפי שהוא עושה לגבי יהודי קסטוריה. בתלונות צוין כי העיתון פרסם את שמות כל השחקנים מקסטוריה אך לא של אלה ממונטסיר. משה גדול השיב כי לעיתונו מנויים רבים מבני קסטוריה ורק חמישה מבני מונסטיר, שלושה בניו-יורק ושניים ברוצ'סטר, אף כי הקהילה המונסטירלית גדולה מזו הקסטוראלית. הוא גם טען שהמחזה של בני קסטוריה עסק בנושא יהודי ושתכלית העלאתו על הבמה היתה איסוף כספים להקמת תלמוד תורה, שעה שבני מונסטיר העלו על הבמה מחזה צרפתי מתורגם שאין לו כל קשר ליהדות.

יהודי מונסטיר נסערו מתשובתו של משה גדול וכדי להרגיעם הוא פרסם בעיתונו את שמות חברי ועד הקהילה של מונסטיר וכל השחקנים המונסטירלים. עם זאת, הודיע

6 Marc D. Angel, שם, עמ' 35.

7 שם, שם, עמ' 62.

שאינן ככוונתו להקריב קורבנות נוספים למען אלה שאינם מסייעים לעיתונו. דברים אלה ציערו את בני מונסטיר ובאחד מבתי הקפה נתלה כרוז המשמיץ את משה גדול.⁸ היהודים הספרדים סבלו מרגשי נחיתות כלפי אחיהם האשכנזים. היהודים האשכנזים הצליחו יותר בעסקים והיו ביניהם עשירים רבים מה שאינן כן בקרב הספרדים. משה גדול הציע להקים בנק מיוחד לספרדים שיעסוק במתן הלוואות לסוחרים הספרדים ללא כל צורך בהמתנה. הוא סבר שהבנקים האמריקנים, וכן הבנקים של היהודים האשכנזים, לא התייחסו לספרדים בצורה ראויה והוגנת. עובדה היא שהיהודים הספרדים לא הצליחו להתבסס כלכלית. בינתיים, נמשך זרם המהגרים הספרדים ל'הָרְלֵם' (Harlem) ל'ניו-לוטס' (New Lots), לברוקלין (Brooklyn) ולברונקס (Bronx). הם עבדו קשה אך רק מעטים מהם נחלצו מן העוני. הצלחה כלכלית הסבה, במקרים רבים, נזקים למשפחה. ראשי משפחות עבדו שעות ארוכות, אך בילו זמן קצר ביותר עם נשותיהם וילדיהם וזאת גם בסופי שבוע. ויתור על חובות הדת היה כללי ומקובל על כל בני הקהילה. בתחילה, חש העובד רגשי אשם כאשר נאלץ לחלל שבת או לאכול 'מאכלות אסורים' אלא שמהר מאוד הפסיק להרהר בכך, ובניו ונכדיו התרחקו יותר ויותר מן המסורת היהודית.⁹ על קשיי הקליטה וההתערות של המהגרים ממונטיר בארצות-הברית אנו לומדים מן העיתון 'לה בארה' (המטה, המקל) 'ג'ורנאל סיריי אומוריסטו סימונאל, אל סולו ז'ורנאל ז'ודיאור-איספניול אין אמריקה' (עיתון רציני הומוריסטי שבועי, היחידי בז'ודיאור-איספניול באמריקה) בעיתון הובאה קריקטורה שהועתקה מן העיתון היידי 'פארווערטס'.¹⁰ בקריקטורה נראה יהודי-ספרדי עטור זקן, אפו מעוקל וארוך ולראשו מגבעת מרופטת, מצחצח נעליים לגוי אמריקני מטורזן. בכתובית שמתחת לקריקטורה נמסר: כמה מן היהודים הספרדים שאבות-אבותיהם גורשו מספרד לפני למעלה מארבע מאות שנה מצחצחים עתה נעליים בסוארד פארק (Seward Park) ברחוב הסטר (Hester Street).¹¹ תגובת מערכת 'לה בארה' על קריקטורה זו היתה נזעמת ובוטה וזו לשונה: 'היהודים הספרדים הם פעלתנים ועמלים. הם מתפרנסים כולם מזעת אפם. בין שלושים וחמישה אלף היהודים הספרדים אין בנמצא ואפילו אחד המושיט את ידו לצדקה בפומבי ובפרהסיה... העוני אינו מבייש, העצלות והקבצנות הן המביישות והמשפילות'.¹²

בתהליך ההסתגלות למקום ותוך כדי לימוד הלשון האנגלית נזקקו היהודים הספרדים לספרי קודש בלשון הלאדינו ולספרים אחרים מאוצר התרבות של דוברי לאדינו. כדי לספק צורך זה פורסמו מודעות בעיתון על מכירת ספרים עם פירוש או

8 Marc D. Angel, שם, עמ' 115.

9 Marc D. Angel, שם, עמ' 146-147.

10 פארווערטס. עיתון ביידיש שיצא בניו-יורק החל בשנת 1897. (ב'לה בארה' כתבו את שם העיתון 'פורבירטס').

11 לה בארה, ראה קריקטורה.

12 לה בארה, 203, 16 ביולי 1926, עמ' 8.

קומו איל פוטנטי קאלייו, איך נפלו גיבורים?

תרגום ללאדינו, הן אלה שנדפסו בווינה והן אלה שנדפסו בארצות הברית, כמו: 'ספרי תנ"ך עמוד אחד לשון (עברית) ועמוד אחד לאדינו, בשני כרכים, הדפסה בהירה. נמכרים במערכת במחיר של 5 דולר.¹³
 ספרי קודש בהוצאת וינה וליוורנו הנמכרים במערכת העיתון 'לה בארה' בריבינגטון סטריט 7 Rivington Street.¹⁴

לוס נואבו'ס מחזוריים תהלות		אברהם	
6.00 דולר	משניות	3.50 דולר	מחזוריים בהוצאת ויינה גדולים
0.20	מגילת רות, עברית ולאדינו	3.00	קטנים
	ספרי 'מגן דוד' להוראת עברית	0.20	
0.30	עם פרשנות בלאדינו		סליחות, בלשון (עברית)
	ספרי 'שפת ציון' ללימוד לאדינו	0.40	ובלאדינו
0.30	עם דוגמאות		תפילה, הוצ' פאפו.
	ספרים שהודפסו בארה"ב	0.50	תפילה, הוצ' עמנואל, גדולים
1.50	חומש עם הפתרות (!)	0.80	למקומות אחרים מחוץ לניו יורק
3.00	תנ"ך עם תרגום באנגלית	1.00	תפילת עמנואל, קטנים
1.75	תנ"ך, רק בעברית, גדול	0.50	למקומות אחרים מחוץ לניו יורק
1.25	תנ"ך קטן	0.60	תפילה, עמנואל, בכריכת עור
0.75	ספר התלמיד	1.25	ארבע תעניות, הוצ' ויינה
0.30	ראשית דעת, ללמוד עברית	0.60	חומש (צ.ל. חמש) תעניות,
			הוצ' ליבורנו
0.75	הזמן השני	1.00	חומש בעברית עם לאדינו
0.25	תהילים	1.00	תפילת החודש
0.20	תפילת בית עלמין	1.00	תפילת כל פה, עמוד בעברית ועמוד
0.25	קומפלאס של פורים		בלאדינו
0.25	שבת האר"י	1.50	ספר פזמונים
0.25	שומר נפש	0.50	ספר קריאי מועד
2.00	מדרש תרומה, בעברית	1.25	פרקי אבות בלאדינו
		0.20	ברוך שמיה בלאדינו
		0.05	הגדה של פסח
		0.25	הקפות שמחת-תורה
		0.25	

13 לה ב'ארה, 204, 23 ביוני 1926, עמ' 7.
 14 לה ב'ארה, 206, 6 באוגוסט 1926, עמ' 9. ברשימה זו כלולים ספרים ללימוד אנגלית וגם ללימוד עברית.

כמו כן נתפרסמו מודעות על חפצי קודש שיש להם זיקה לירושלים כגון מזוזות: 'מזוזות קיר מיובאות מירושלים נמכרות בהוצאתנו במחיר של 20 סנטים'.¹⁵ לבד ממודעות אלו פורסמו בעיתון מודעות 'דרושים'. מכך שמודעות אלו פורסמו בעיתון בלאדינו המיועד לציבור המהגרים היהודים הספרדים שזה מקרוב באו, ניתן ללמוד על עיסוקיהם של המהגרים.

דרושים

- זבנים הבקיאים במכירת בגדים (דריסיס);
- גהצנים הבקיאים בגיהוץ בגדים (דריסיס) לבעלי נסיון מוכטחת עבודה מתמשכת (קונטיניואל);
- נשים הרוצות לעבוד בביתן ברקמה ובסריגת-יד;
- גהצן לחליפות, תשלום טוב, עבודה מתמשכת;
- תופרים במכונות תפירה. וילסון ספשיאל, דובלו ג'ל, זינגר, וסקאלופ מאשין, לתפירת כותנות;¹⁶
- בנות מנוסות במכונות זינגר לתפירת שמלות-ערב (night gowns) התשלום מ-30 עד 35 דולר לשבוע לבת מנוסה;¹⁷
- נער אינטליגנטי שילמד גזירה של מעילי נשים ויעשה גם מלאכות אחרות בתוך החנות ומחוצה לה.¹⁸

בן מונסטיר מניו-יורק נהג לפרסם בעיתון 'מודעה חשובה' וזו לשונה: "שלמה נ' ציון ארוטי סוחר במעילים ובבגדים מודיע לכל ה'מושבה' (הקולוניה הספרדית) שיש ברשותו מלאי גדול של מעילים ובגדים בכל הצבעים והמידות. מחירים נוחים, תשלומים שבועיים. מר ארוטי ימצא בכל הימים בקפה אל אמאניסיה (השחר) Eldridge ST. 105-107, ובביתו, 250 Bros ST."¹⁹

העיתון 'לה ב'ארה' הודיע בעמודו הראשון על ביקורו בניו-יורק של הרב הראשי של העיר מונסטיר. בכותרת: 'הרב שבתי ז'אאין יבקר שוב בארצות-הברית' ובגוף הידיעה: ירושלים, 15 ביולי 1926, רבי שבתי ז'אאין רבה הראשי של העיר מונסטיר הנמצא עתה למעשה בירושלים יבקר בארצות-הברית בקיץ הקרוב. המערכת והקוראים זוכרים בוודאי את ביקורו באמריקה בשנה שעברה. ביקור שנועד למסע התרמה למען עניי מונסטיר ולשיקום בתי הספר המקרטעים (קושיאנדו) שבעיר. כן יעסוק באיסוף תרומות להטבת מצבם הכלכלי של בני-דתנו הזקוקים לסיוע מידי. בזכות ה'מושבה' (לה

15 לה ב'ארה, 206, 6 באוגוסט 1926, עמ' 2.

16 לה ב'ארה, שם, שם, עמ' 10.

17 לה ב'ארה, 208, 13 באוגוסט 1926.

18 לה ב'ארה, 210, 3 בספטמבר 1926, עמ' 12.

19 לה ב'ארה, 220, 12 בנובמבר 1926, עמ' 10.

קולוניאה) של בני מונסטיר במקום ובשל התעמולה היסודית והעקבית של העיתון לה בארה וכן בזכות התמיכה והעידוד של הקהילה הספרדית בניו-יורק זכה הרב ז'אאין (כך במקור) להצלחה רבה בשליחותו הקדושה.²⁰

על בני הקהילה המונסטירלית בארצות-הברית ניתן ללמוד מכמה וכמה כתבות, פרסומים ומודעות בעיתון. העיתון נהג לפרסם את רשימת המנויים שלו ביישובים הפזורים באמריקה וכך אנו יודעים כי בספטמבר 1926 נרשמו כמנויים בניו-יורק: ויקטור נחמיאס, מנחם זכריה, רבי מאיר קאסורלה, משה פארדו ושלמה יושע. בברוקלין: אהרן אלבוקריק, יוסף קריספין.²¹ בספטמבר 1927 נרשמו שמותיהם של מנויים חדשים בברוקלין: א. רוסו, ז'ק צרפתי, חיים רוסו.²²

ר' מאיר קאסורלה נהג לפרסם בתדירות מודעות בהן הכריז על כישוריו כ'כלי-קודש': 'ר' מאיר איליאס קאסורלה, חזן, מוהל, שוחט ומסדר קידושים עם נסיון רב במילה, חזן בקהילות אהבת-שלום מונאסטיר Eldridge St. N.Y 163 מודיע כי על היולדות להודיע לבית החולים על מועד עזיבתן אותו כי יש לבתי החולים מוהל משלהם. רבי מאיר קאסורלה מומחה בטיפול ובריפוי ילדים, ללא גרימת סבל וללא נטיפת דם'.²³ כמו כן פורסמו בעיתון מודעות שונות:

מבוקש מבקשים את מנחם משה פארדו שלפני עשרים שנה יצא מעירו מונאסטיר. כל היודע על מקום הימצאו מתבקש להודיע למנחם פארדו 93 Allen St. New York.²⁴ נישואים ברכות למורה מינטש משולם ולליאון יעקב אלבאחארי, המברכים: (כל אחד בנפרד) שלמה יוסף אירגאס, בכור שם טוב ארואסטי, בכור יוסף נגרין, מואיז יוסף אירגאס.²⁵

נישואים יצחק חיים יושע ומשה טודורוס הלוי מזמינים לחתונה של ארניסטה ואיזאק החתונה ב- Great Central Palace, Clinston St. 91.²⁶ לידה ברכות למר ולגב' בכור שם טוב ארואסטי להולדת הבן, אנו מאחלים לכם סימן טוב מכל הלב. יוסף משה פיסו ומשפחתו.²⁷ הזמנה לחתונה בסימן טוב. מר וגב' יוסף רוסו, והאלמנה מזל טוב יצחק חזן, מתכבדים להזמינכם לחתונת בניהם איסטילה ואהרן ומבקשים מכם להשתתף בחופתם.

20 לה בארה, 204, 23 ביולי 1926, עמ' 1.

21 לה בארה, 213, 24 בספטמבר 1926.

22 לה בארה, 235, 25 בספטמבר 1927.

23 לה בארה, 780, 6 באוקטובר 1937 רבי מאיר קאסורלה מונה לרבה של קהילת אהבת שלום ביולי 1925.

24 לה בארה, 69, 14 בדצמבר 1923, עמ' 7.

25 לה בארה, 73, 18 בינואר 1924, עמ' 1.

26 לה בארה, 93, 6 ביוני 1924, עמ' 7.

27 לה בארה, 207, 13 באוג' 1926, עמ' 1.

מסיבה בניו-יורק לכבוד רבה של מונסטיר הרב שבתאי ז'אין
שנערכה על ידי חברת "אהבת שלום" ב־22 במרס 1925

מינוי הרב מאיר אליאס לרבה הראשי של הקהילה "אהבת שלום"

ב-Great Central Palace, Clinton St. N.Y.²⁸ נישואים בסימן טוב. פינחס קאמחי וז' ניסנבורג מתכבדים להזמין את קרוביהם חבריהם ומכריהם לחתונת בניהם אליס וז'אן שתתקיים ב-Evelyn Club, 195 Lenex Ave. 118.²⁹

ספרים ללימוד החוקה האמריקנית לשם קבלת אזרחות: ספרי לימוד באיספאניול ובאנגלית ובהם החוקים העוסקים בדינים לקבלת אזרחות אמריקנית, נמכרים במערכת העיתון במחיר 25 סנט.³⁰

נשף נשף שנתי גדול של הקהילה הספרדית בניו-יורק יתקיים ביום א' בערב 13 בספטמבר ב: Pennsylvania hotel. כרטיסים בקהילה הספרדית 117-118 Cais 117 ובמערכת העיתון לה בארה 7 Revington St.³¹

תנחומים: הוועד המנהל וחברי קהילת אהבת-שלום מונאסטיר מנחמים את ביני נחמה אחי המנוח חיים יצחק נחמה, אחד מפעילי הקהילה ומי שהיה ראש הקהילה בעבר. בשם הקהילה: אבואה (צ.ל. אבואב) קאמחי, נשיא.³²

מודעת אבל עם תצלום של המנוחה פרנה אהרן קאמחי אשת אהרן קאמחי ואחותו של שלמה אברהם פארדו, נשיא אהבת-שלום, סניף 2, שסבלה ממחלה קשה. הותירה אחריה ארבע בנות ובן וכן אחות בשם חנה אשת משה חאסון ואח בשם שלמה פארדו, תנחומים. ואף דברי פרידה למנוחה בלאדינו: דורמי בואינה מאדרי, דורמי בואינה מוזיר, אין איל מונדו די סימפרי, אנסי דיבי סיר (נומי אם טובה, נומי רעיה טובה. בעולם הנצח, כך צריך להיות).³³

תנחומים לאלמנה ראשיל קולונמוס ולשני בניה על מות הבעל והאב ביני קולונמוס וכן לאימו ליאל ולשלושת אחיו. פינקוס לוי ומשפחתו.³⁴

ברית מילה הזמנה לברית מילה. מר וגב' מואיז נחמיאס, חתנו וכתו של חברנו שמעון סאפאן מזמינים את חבריהם ומכריהם לברית מילה של בנם דוד, ב-Crown Hias Hospital, Broklyn.³⁵

בית דין לשאלה כלשהי בענייני גיטין, חליצות, נא לפנות אל רבי מאיר אלייאס קאסורלה, Williams Ave. Broklyn N.Y. 753 'בית דין ספרדי, ניו-יורק'. מפגש רעים מפגש של הוועד הספרדי למסחר Sepharolic Buisnessmen Committee התקיים ב-26 במאי 1941. הוקם ועד זמני. בוקו מאיו, גזבר, כן נתקבלו כחברים: מאיו רוסו, ויקטור חזן, ז'אק ברוך.³⁶

- 28 לה ב'ארה, 212, 17 בספט' 1926, עמ' 3.
 29 לה ב'ארה, 225, 17 בדצמ' 1926, עמ' 1.
 30 לה ב'ארה, 233, 11 בספט' 1927, עמ' 8.
 31 לה ב'ארה, שם, שם, שם.
 32 לה ב'ארה, 233, 11 בספט' 1927, עמ' 8.
 33 לה ב'ארה, 783, 27 באוג' 1937, עמ' 9.
 34 לה ב'ארה, 824, 10 ביוני 1938, עמ' 9.
 35 לה ב'ארה, 830, 17 ביוני 1938, עמ' 9.
 36 לה ב'ארה, 981, 13 ביוני 1941, עמ' 7.

מודעת אבל סים פארדו, בן 46, נולד במונטסטר, עלה לפלשתינה ומשם היגר לארצות-הברית. עסק במסחר בדברי-הלכה, חליפות וחצאיות. הותיר אחריו אישה ביטי פארדו, שתי בנות, שתי אחיות. חנה אשת ג'אקוב פארדו מניו-יורק וריינה סאלאמי מפלשתינה.³⁷ נראה שיהודי מונסטיר בניו-יורק הסתגלו לסביבתם. הם למדו להשתמש בעיתון לצורכי פרסום הן בענייני-פרנסה והן בענייני הפרט והחברה. המודעות הקיפו את כל מחזור החיים, כמאמר הפתגם בלאדינו: די לה פאשה אה לה מורטאג'ה (מן החיתולים אל התכריכים). הם למדו לקיים אירועים משפחתיים באולמות ובבתי-מלון. הרב מאיר איליאס קאסורלה למד לפרסם ברבים את עיסוקיו כ'כלי קדש' ולימים, כשמונה לרבה של הקהילה ולמזכיר בית-הדין הספרדי בניו-יורק, לפרסם מודעות חשובות של בית-הדין. מן המודעות למדנו כי היו גם נישואים מעורבים בין בני מונסטיר לבני זוג מעדות ספרדיות אחרות וגם על נישואים מעורבים בין בני מונסטיר לבנות אשכנזיות.

אגודת 'אהבת שלום' של מונאסטיר Love & Peace of Monastir, סוֹסְיֶאטֶה אהבת שלום די מונאסטיר נוסדה כאמור בשנת 1907 והיא הוסיפה לפעול בארצות-הברית ובעיקר בניו-יורק במשך שנים ארוכות. באוקטובר 1923 נערכה ישיבה (Meeting) בחברה במטרה להכין את הבחירות לוועד החדש. מונתה ועדה בת חמישה חברים כדי להציע מועמדים.³⁸ ממודעה של החברה מינואר 1924 אנו למדים שכבר נבחר ועד חדש ושנשיא החברה היה אלברט לוי והמזכיר מוריס קאסורלה.³⁹ בפברואר 1924 נערך מיטינג נוסף שבו נבחרו חברי-הקהילה לוועד הקהילה ולמוסדות הקהל. לוועד הקהילה נבחרו: שלמה קריסקיס קאמחי, יו"ר (Chairman), רפאל אהרן קאמחי, גזבר ומישאל יצחק קאלדירון; לוועד תלמוד תורה נבחרו: מאיר מישאל קאלדירון (Chairman), בכור דן ברוך, מזכיר, אהרן כהן, גובה. רפאל צרפתי, גזבר. בכור יוסף ניגרין ויצחק אהרן ארואסטי, נאמנים; לוועד הבניין: שלמה קריסקיס קאמחי, מאיר מישאל קאלדירון; לוועד ההשקעות: רפאל אהרן קאמחי ובכור יוסף ניגרין.⁴⁰ ה'וועדים' נהגו להתכנס לעתים מזומנות. ועד הקהילה קבע מועד לישיבה והוא 11 במאי 1924, ב־ Eldridge St. 173 כשעל סדר היום: 1. קהילה וחזנים; 2. 'עזרה בצרות'; 3. דוחות ותזכירים; 4. דיונים. חתומים על ההזמנה לפגישה — אלברט לוי, נשיא ומוריס קאסורלה, מזכיר.⁴¹ במרס 1925 פרסמה החברה מודעה לאסיפה כללית: 'בואו להשתתף באסיפה הכללית שתתקיים ביום א', 15 במרס 1925, באסיפה זו ישא דברים ר' שבתי ג'אאין, הרב הראשי של מונסטיר שיעמוד על המצב הכללי של אחינו במונטסטר. בשל חשיבותה של אסיפה זו חובה להשתתף בה. חתומים: עובדיה פאראש, נשיא, מוריס קאסורלה,

37 לה ב'ארה, 1009, 26 בדצמ' 1941, עמ' 8.

38 לה ב'ארה, 7, 19 באוקטובר 1923. על פי תקנות החברה (סטאטוטוס) החברה נוסדה בספטמבר 1907, התארגנה במאי 1920 והתאגדה באוגוסט 1912 (Cohen, 110).

39 לה ב'ארה, 72, 11 בינואר 1924.

40 לה ב'ארה, 77, 15 בפברואר 1924, עמ' 4.

41 לה ב'ארה, 89, 9 במאי 1924, עמ' 7.

מזכיר.⁴² ועד הקהילה מינה גובה מטעמו. נראה שהקהילה התקשתה בגביית חובות ונדרים שכן זו לשון המודעה שפורסמה ביולי 1925: 'מירקאדו צרפתי ישמש גובה לקהילה. נא להתייחס אליו יותר טוב מבעבר כדי לאפשר קידומה של הקהילה ולא, חס ושלום, פיגורה'.⁴³ ועד הקהילה אירגן תפילות לימים הנוראים תרפ"ז והודיע על כך במודעה בעיתון: 'ועד הקהילה אהבת שלום מודיע לציבור הנכבד בכלל ולחבריו בפרט, כי תפילות הימים הנוראים יערכו בקהילה ב- 58 Rivington St. בין Allen ל-Eldridge. כל החברים חייבים בכרטיס אותו ניתן לקבל אצל האח אברהם יהודה אלבוחר. מחיר הכרטיס 1 דולר'.⁴⁴ בינואר 1938 פרסם העיתון מודעה על מסיבה שערכה קהילת 'אהבת שלום': 'לרגל השנה החדשה, נשמעו מוסיקה אוריינטלית ואמריקנית וקולות זמר. מר אבואה קאמחי דיבר בשבחיו של האירוע ואמר כי אירועים כאלה מקרבים את הצעירים והצעירות שנולדו באמריקה אל הקהילה, כן הודיע כי ב-8 בינואר יוקרן סרט המתאר את כניסת האנגלים לירושלים (דצמבר 1917), את המתיישבים הציונים בפלסטינה, ואת העיר תל-אביב. סרט שעד כה לא ראוהו אחינו הספרדים. דמי כניסה לכיסוי ההוצאות, 25 סנט לבוגר, 15 סנט לילד'.⁴⁵ במרס 1942 פרסמה החברה מודעה על בחירות שנערכו לוועד. נבחרו: ועד מנהל: עובדיה פאראש, נשיא; ליאו רוסו, סגן נשיא; ז'וזף קונפינו, מזכיר לענייני כספים; אבואה קאמחי, עוזר מזכיר; נסים יושע, מזכיר רשם; סולומון א. פארדו, גזבר; הינרי ארואסטי ז'יק ד. חאסון, איזאק ד. ברוך, נאמנים; וז'וזיף א. קאמחי, חבר.⁴⁶ ביוני 1943 פרסמה הקהילה מודעה בעיתון על אסיפה מיוחדת שתיערך ב-20 ביוני 1943 ב-Williams Ave, 699, ובה בירכה מערכת העיתון את חברת 'אהבת שלום' על כך שקנתה בית לעצמה.⁴⁷ לצידו של ועד הקהילה פעלה אגודת נשים: 'סוסיידאד די דאמאס מאנאסטירליאס'. ב-מרס 1927 הן פרסמו מודעה בעיתון בה הודיעו על המפגש השנתי שלהן: 'חברות האגודה מתבקשות להשתתף ב-Annual Meeting שיתקיים ב-27 באפריל ב-2 אחה"צ בבנין חברת אהבת שלום, מונאסטיר, 173 Eldridge. על סדר היום: 1. דין וחשבון של הגזברות; 2. בחירת ועד חדש; 3. שונות. מודעה זו באה במקום הזמנה לחברים שלא קיבלו הזמנה: אם בשל שכחה, ואם בשל טעות'.⁴⁸ ב-ינואר 1942 פרסמה אגודת הנשים מודעה על מסיבת אחה"צ שתתקיים ב-3 בפברואר 1942 לטובת הצלב האדום 'Red Cross'. חתומה על המודעה: אסתר סאמולה קאמחי, נשיאה.⁴⁹ במרס 1942 פרסמה אגודת הנשים מודעה על בזאר שיתקיים ב-10 במרס 1942 בכל שעות היום

42 לה בארה, 133, 13 במרס 1925.

43 לה בארה, 151, 17 ביולי 1925.

44 לה בארה, 210, 3 בספטמבר 1926.

45 לה בארה, 802, 7 בינואר 1938, עמ' 9.

46 לה בארה, 1002, 27 במרס 1942, עמ' 5.

47 לה בארה, 1086, 18 ביוני 1943, עמ' 5.

48 לה בארה, 235, 11 במרס 1927, עמ' 7.

49 לה בארה, 1011, 9 בינואר 1942, עמ' 7.

והלילה ב־ Hotel Saint Geroge, Clark & Henry St. כל ההכנסות קודש לבית אבות בברוקלין.⁵⁰

באפריל 1942 פרסמה אגודת הנשים מודעה על סרט חנימ שיוקן ב־12 באפריל בשעה 8 בערב בבית הקהילה, בשיתוף המשמר האזרחי Civil Defence Volunteer Council (שהוקם בימי מלחמת העולם השנייה). בתוכנית: 1. הפצצת פירל הארבור Pearl Harbour; 2. השריפות בלונדון; 3. הקרבות בנורבגיה ובצרפת; 4. פעולות הצלב האדום; 5. שמירה וזהירות הן פח!⁵¹

לחברת 'אהבת שלום' די מונסטיר ניו־יורק היו סניפים גם במרכזים אחרים בעיר. סניף אחד היה בניו־לוטס New Lots Ave. במאי 1924 הודיע הסניף כי ועד הקהילה של ניו־לוטס רכש בית שני שישמש לצורכי דת וחברה ולאירועים שונים. ראש הקהילה אליאה קריספין בשיתוף פעולה עם מר לואי רוסי, נשיא החברה 'כתר ציון אנגורה' (אנקרה), יעשו להגדלת מספר חברי הקהילה הספרדית באזור זה, שבו קיים ריכוז אשכנזי גדול. חזקו ואמצו!⁵² בפברואר 1940 פורסמה מודעה בעיתון על בחירות בניו־לוטס, אהבת שלום, מונסטיר. נבחרו: ליאון אלקוסיר, יו"ר; לואי ב. קונפניו, סגן יו"ר; דוד מ. ארואיסטי, מזכיר; שלמה צרפתי, סגן מזכיר; מוריס ד. קאלדירון, גזבר; מוריס ש. פארדו, סיס מ. רוסי ושכתי א. קאמחי, נאמנים.⁵³ הרב איזאק אסיאו רבה של הקהילה ניצל את חגיגות ראש השנה תש"א (3 באוקטובר 1940) כדי להקים בקהילה ארגון נשים שיקיים קורסים בעברית, בלאדינו ובתולדות היהודים. הרב אסיאו ביקש מהגב' לואי רוסי להירתם למשימה. נבחרו לוועד: גב' נפתלי בכר, נשיאה; גב' לואי רוסי, סגנית נשיאה; גב' ג'וליה רוסי, סגנית נשיאה שנייה; וגב' ז'אק בכר, מזכירה.⁵⁴ בחודש מרס 1941 פרסם 'ועד תלמוד התורה' מודעה על מסיבת־פורים, שהתקיימה בקהילה: מסיבה מרהיבה של פורים בתלמוד התורה של New Lots. המסיבה אורגנה על ידי הרב מאיר איזאק אסיאו, הוצג המחזה אסתר. התלמידים שרו בקטעים שונים של המחזה. תודות! לאיזאק רוסי, יוסף פיסו וויקטור אשר שניגנו במסיבה.⁵⁵ בחודש ינואר 1942 הודיע העיתון על 'מיטינג' בעל חשיבות רבה, לארגון עזרה ל'צלב האדום'. כל הנשים מתבקשות לבוא ליטול חלק בעבודה. כידוע הצלב האדום מגיש עזרה לכל אדם ללא הבדל גזע, לאום וצבע. בשם הוועד: אסתר סאמולה קאמחי, נשיאה.⁵⁶ הגב' אסתר סאמולה קאמחי פרסמה דברי תודה למשתתפים ב'מיטינג' לטובת ה'צלב האדום' ובהזדמנות זו ביקשה מן החברות לתרום גם לבית החולים ובית האבות

50 לה בארה, 1019, 6 במרס 1942, עמ' 7.

51 לה בארה, 1024.

52 לה בארה, 91, 28 במאי 1924, עמ' 9.

53 לה בארה, 911, 9 בפברואר 1940, עמ' 8.

54 לה בארה, 953, 29 בנובמבר 1940, עמ' 8 (הרב אסיאו לא היה ממשפחה מונסטירלית).

55 לה בארה, 969, 21 במרס 1941, עמ' 9.

56 לה בארה, 1013, 2 בינואר 1942, עמ' 7.

הספרדי בברוקלין Brooklyn, Hebrew Home & Hospital for the Aged הממוקם בחאבואר אי דימונט אבניוס, ברוקלין, Seward and Dumont Avenues. נקבע סכום התרומה – 3 דולר לחבר, לשאינם חברים 1 דולר.⁵⁷

אסתר סטאמולה קאמחי, הוסיפה לפעול לטובת ארגונים שונים בארצות-הברית. בנובמבר 1942 פירסמה מודעה בה הודיעה כי ב־Sisterhood Monastir בניו-יורק יוקרן ב-21 בנובמבר 1942, סרט קולנוע. מחיר הכרטיס 25 סנט. ההכנסות קודש ל־U.S.O (United State Organization, אגודה למען החייל) על המודעה חתומות: אסתר סטאמולה קאמחי, נשיאה, סופי לואי קאמחי, מזכירה.⁵⁸ באפריל 1943 פורסמה מודעה בעיתון על כי ב־1 במאי 1943 תיערך מסיבה לטובת ה־Red Cross (הצלב האדום) וה־Home & Hospital for the Aged במסיבה, מוסיקה ומחולות.⁵⁹

במאי 1944 פורסמה מודעה בעיתון על 'מיטינג' שייערך בבנין בית-הכנסת ב־Malta Home & Hospital for the Aged. הכנסות המסיבה לטובת ה־Home & Hospital for the Aged. ביום 31 במאי 1944. St. 69-71.⁶⁰

סניף נוסף של קהילת אהבת שלום מונאסטיר פעל בברונקס (Bronx). באוגוסט 1937 הודיע הסניף לאמור: 'הקהילה מודיעה לכל חבריה בברונקס שהיא מארגנת תפילה לימים הנוראים במקום מרווח ב־Washington Palace, 1379 Washington Ave. Bronx. יתפלל החזן יעקב אברהם קאלדירון הידוע ממונטסטיר ומניו-יורק. ילווהו החזן אברהם מרדכי הכהן והזמר נסים וארון. מחיר הכרטיס 50 סנט. בשם הוועד מיקס פאראש, יו"ר (Chaiman) משה טודורוס הלוי, גבאי, ברוך קונפינו, גבאי.⁶¹ בסניף זה פעלה גם אגודת נשים 'דאמאס די לה ברינג' (branch) די ברונקס, די לה קונגריגאסיון אהבת שלום מונסטיר' (אגודת נשים של סניף ברונקס של קהילת אהבת שלום, מונאסטיר). בספטמבר 1937 הודיעה הנהלת האגודה לחברותיה בברונקס כי ב־28 בספטמבר 1937 תיערך סעודת צהרים, דמי ההשתתפות 25 סנט. נא לא להיעדר. הנשיאה ויקטוריה חזן.⁶² אגודה זו הודיעה בינואר 1938 כי ביום רביעי 9 בינואר 1938 תיערך מסיבת-קלפים עם ארוחת צהרים. דמי כניסה 25 סנט.⁶³ בספטמבר 1938 הודיעה הקהילה לחברים ולכלל הציבור שתפילות הימים הנוראים תתקיימנה ב־1379 Washington Ave. Brooklyn. בשם הגבאים: משה טודורוס הלוי, ברוך קונפינו.⁶⁴

57 לה ב'ארה, 1017, 20 בפבר' 1942, עמ' 7.

58 לה ב'ארה, 1066, 20 בנוב' 1942, עמ' 7.

59 לה ב'ארה, 1079, 30 באפריל 1943, עמ' 7.

60 לה ב'ארה, 1134, 19 במאי 1944, עמ' 5.

61 לה ב'ארה, 783, 27 באוגוסט 1937.

62 לה ב'ארה, 786, 17 באפריל 1937, עמ' 9.

63 לה ב'ארה, 804, 21 בינואר 1938.

64 לה ב'ארה, 839, 23 בספטמבר 1938.

בספטמבר 1939 נערכו תפילות הימים הנוראים באותו מקום, 1379 Washington Ave. Brooklyn.⁶⁵ במרס 1940 ערך ארגון הנשים של אהבת שלום מונסטיר בברונקס נשף של מוסיקה מזרחית, הופיעו זמרים וזמרות ששרו בטורקית וביוונית.⁶⁶ על בחירות חדשות לסניף בברונקס נמסר בעיתון בפברואר 1941: 'ועד חדש של הברינג' (branch) של ברונקס של אהבת שלום נבחר בישיבה מיום 2 בפברואר 1941 נבחרו: אלברט מאיר לוי, יו"ר, יוסף ש. פיסו, סגן יו"ר, ברוך קונפינו, מזכיר פיננסי, שלמה יצחק נחמיאס, מזכיר רָשָם, רפאל אלבינדה, סגן מזכיר, נתן מאיר לוי, גזבר, נתן איזאק נחמיאס, דוד אברהם קאסורלה ומוריס פארדו, נאמנים.⁶⁷

בספטמבר 1941 פורסמה מודעה בעיתון על תפילות הימים הנוראים: קהילת אהבת שלום די מונסטיר, ברונקס מודיעה כי תתקיימה תפילות ב־ Washington Palace, 1379 Washington Ave. החזן; חיים נחום. בשם הוועד משה טודורוס הלוי, ברוך קונפינו.⁶⁸

בפברואר 1942 פורסמה מודעה בעיתון כי ביום א', 1 במרס 1942 תיערך מסיבת־פורים בה יציגו תלמידי תלמוד התורה את המחזה אסתר ב־1358, Morris Ave. Bronx. הרב נסים עובדיה ידרוש בענייני החג.⁶⁹

סניף אחר היה בדאון טאון, (Down town). סניף זה פרסם מודעה בנובמבר 1937 לאמור: בשבת בערב ב־20 בנובמבר נערכה מסיבה ב־דאון טאון 151 Clinton Street, בהשתתפות נשים וגברים, צעירים וצעירות, ב־10 ננעלו הדלתות, כי אזלו הכרטיסים. השולחנות היו מלאים בסלטים, פירות, מתאבנים ומשקאות. הושמעו נעימות אוריינטליות ואמריקניות על ידי חבורת הזמר הטורקית של מאיר מוראד קומפ' והזמר סאבה(!) מבורך. בחצות הציג מנהל המסיבה יוסף קונפינו את שלמה אברהם פארדו יו"ר הסניף ב־Down Town של חברת אהבת שלום, מונסטיר. לאחר מכן הציג את אבואה(!) קאמחי, נשיא קהילת אהבת שלום ואת עובדיה פאראש הפעיל בכל ענייני הציבור.⁷⁰ ביוני 1938 פורסמה מודעה בעיתון וזו לשונה: ב־19 ביוני וכן בכל יום ראשון במשך הקיץ יימצא המזכיר במשרדי הקהילה ב־173 Eldridge St. בין השעות 10:30-12:00 על מנת לגבות דמי־חבר מן החברים שלא שילמו, שכן לא ייערכו אירועים במשך הקיץ.⁷¹ בספטמבר 1938 הודיעה הקהילה לחברים ולכלל הציבור שתפילות הימים הנוראים של שנת תרצ"ט תתקיימה באולם של 90 Clinton St. Great Centrel Palace

65 לה בארה, 1,888 בספטמבר 1939.

66 לה בארה, 15,916 במרס 1940, עמ' 7.

67 לה בארה, 14,964 בפברואר 1941, עמ' 7.

68 לה בארה, 5,993 בספטמבר 1941, עמ' 7.

69 לה בארה, 20,1017 בפברואר 1942, עמ' 7. החזן חיים נחום והרב נסים עובדיה לא היו מבני מונסטיר.

70 לה בארה, 26,796 בנובמבר 1937.

71 לה בארה, 17,825 ביוני 1938.

חברי הוועד: שלמה אברהם פארדו, יו"ר (Chairman), שמואל יהושע, מזכיר.⁷² מודעה דומה פורסמה גם בספטמבר 1939 לקראת הימים הנוראים של שנת ת"ש.⁷³ בו בחודש, פירסמה הקהילה מודעה על ערב מזרחי שיתקיים ב-Great Central Palace ב-Clinton St. 90 ינוגנו מוסיקה אמריקנית ומוסיקה מזרחית. וכן יופיעו זמרים ורקדנים כמנהג עיר מולדתנו מונסטיר. ההכנסות קודש למטרות צדקה.⁷⁴ בדצמבר 1939 דיווח העיתון על הצלחה גדולה של החגיגה בסניף הדאון טאון של קהילת אהבת שלום מונסטיר, בכניסה קיבלו את פני הבאים, אנה יוסף קאמחי, הנשיאה לשעבר של 'הקרן היהודית' (The Jewish Fund) ועימה מארי שלמה פארדו וג'וליה יוסף קונפינו. השתתפו זמרים אמריקנים ולהקה ששרה שירי מולדת בטורקית. הודה למארגנים שלמה אברהם פארדו, יו"ר.⁷⁵ בספטמבר 1941 פורסמה מודעה בעיתון על תפילות הימים הנוראים: מרכז יהודי ספרדי, תתקיימה תפילות ראש השנה ויום הכיפורים בדאון טאון Eldridge St. 133, כניסה חופשית. לנשים 1 דולר.⁷⁶ כאמור, קהילת אהבת שלום די מונסטיר בניו-יורק החזיקה 'תלמוד תורה' וקיימה 'חברה קדישא', שנקראה 'רוחצים'. תלמוד התורה נסמך ברובו על הכנסות החברה קדישא, שקיימה מסיבות שבהן נתרמו כספים לתלמוד-התורה. לבד מהחברה קדישא, תרמו לתלמוד התורה חברים של הקהילה בהזדמנויות ובאירועים שונים. בעיתון 'לה בארה' מדצמבר 1923 פורסמה מודעת תודה לתורמים, וזה לשונה: הוועד של תלמוד-התורה אהבת שלום רואה לנכון להודות לנדיבים הבאים: מצליח רפאל לוי — 3.50 דולר, יצחק משה לוי — 2 דולר, מנחם יצחק הכהן — 50 סנט, אנו מקווים שהציבור ימשיך לתמוך בתלמוד-התורה.⁷⁷ ב'מיטינג' שהתקיים בבנין החברה ב-13 בינואר 1924 תרמו לתלמוד התורה החברים משה עמנואל — 3 דולר, יצחק עמנואל אלבוחר — 2 דולר, חיים עמנואל אלבוחר — 2 דולר, אסתר יעקב — 1 דולר.⁷⁸ במסיבה של ה'רוחצים' של חברת אהבת שלום נאספו תרומות לתלמוד תורה, בהמלצת המורה בתלמוד התורה אברהם נחום. ז'אק כהן תרם — 25 דולר שנמסרו לנשיא יצחק פארדו. בשולחן הסמוך גייס המזכיר משה אברהם קאסורלה סך 10.10 דולר שתרם ברוך רפאל קונפינו. לבד מתורמים אלה תרמו חברי קהילה אחרים סכומים שונים, חיים פירוסילו, אברהם יעקב ברוך, זכריה עווד לוי, נסים יוסף קאסוטו, יעקב מאיר פאפאדו, משה דוד קאלדירון, יעקב שבתי טסטה, יעקב יצחק קאלדירון.⁷⁹ נראה שמנהלי תלמוד התורה

72 לה בארה, 839, 23 בספטמבר 1938, עמ' 8.

73 לה בארה, 888, 1 בספטמבר 1939, עמ' 8.

74 לה בארה, 898, 10 בספט' 1939.

75 לה בארה, 903, 15 בדצמ' 1939, עמ' 7.

76 לה בארה, 993, 5 בספט' 1941, עמ' 7.

77 לה בארה, 69, 21 בדצמבר 1923.

78 לה בארה, 78, 11 בינואר 1924, עמ' 8.

79 לה בארה, 79, 18 בינואר 1924.

התקשו בהזנתם של התלמידים ולכן ביקשו להזמין למסיבות חתונה כדי שיוכלו ליהנות מארוחה טובה: הואיל ותלמידי הת"ת אהבת שלום מתקדמים בלימודיהם יום ויש בתוכם רבים המסוגלים לכבד את הזוגות הנישאים במסיבת חתונתם, לפיכך מתבקשים החברים להודיע לתלמוד התורה על מסיבות חתונה כדי שהתלמידים יוכלו לשייך את הקרואים.⁸⁰ הודעות על תרומות נתפרסמו בעיתון לעיתים מזומנות. אנו נסתפק בהבאת רשימות התורמים באירועים חשובים כדי שנוכל ללמוד על היקף התרומות ועל שמות התורמים:

בביתו של יצחק מנואל אלבוחר נתרמו 12.25 דולר.⁸¹ לרגל נישואיו של שמואל שבתי אהרן עם לינה יאודה כהן נערכה מסיבה בביתו של משה אליעזר הכהן. נשא דברים רבי יעקב קאלדירון על מצבו של תלמוד התורה, כן נשא דברים בשם חברת אהבת שלום, מר אלברטו קאמחי. נאספו 28.75 דולר.⁸²

בראשית ספטמבר 1924 תרמו לת"ת: אברהם זילבון פראנקו, יצחק ישראל הכהן, שלמה משה ראובן, בכור יום טוב קאמחי, משה חיים חאסון, ג'אק רחמים נחמיאס, נסים יוסף קאסוטו, חיים דוד קאמחי, אברהם שבתי קאמחי, שמואל יוסף בארוקאס, יצחק עמנואל אלבוחר, נתן יצחק נחמיאס, אהרן שלמה הכהן, שמואל אהרן קאמחי, שלמה יוסף פיסו, רפאל אהרן קאמחי, יעקב יצחק ארואסטי, רפאל אברהם צרפתי, מאיר טודורוס הלוי, נסים יצחק חזן, משה שבתי אלבוחר.⁸³

באוקטובר 1926, תרמו לת"ת: יצחק משה אלבוחר, בכור רפאל קאמחי, יצחק מישאל קאלדירון, יצחק דוד קאלדירון, פנחס אליהו פאראש, נתן מאיר הלוי, בכורה דן ברוך, דן פרץ טסטה, משה חיים קאסוטו, שבתי חיים טאלבי, יאודה ראזון, בכור משה ראובן, פנחס מאיר הלוי, אברהם יעקב ברוך, אברהם יאושע קאסורלה, בכור יאודה ארואיסטי, רחל מירקאדו צרפתי, דוד אליאס קאסורלה, אליהו ישראל הכהן, דונה דוד קאלדירון, ביני יצחק נחמה, דוד פרץ י' יקר, יוסף בכור חאסון, מואיז יעקב צרפתי, משה אברהם קאסורלה, יוסף יעקב פארדו, בנימין אברהם קולונומוס, שמואל אהרן קאמחי, יוסף משה פיסו, מישל יצחק קאלדירון, מאיר טודורוס הלוי. הוועד מודה לתורמים.⁸⁴ תלמוד התורה ערך מסיבות ובהן הוצגו מחזות שונים על ידי התלמידים. בעיתון מח' מרס 1927 נמסר כי המחזה 'לה איזה די יפתח' (בת-יפתח) זכה להצלחה רבה, מספר הנוכחים היה גדול. אלברט לוי, נשיא אהבת שלום, פתח את המסיבה ושיבח את תלמוד התורה על החינוך היהודי שזוכים לו הבנים והבנות (ההדגשה במקור) הבנים והבנות דקלמו בעברית ובז'ודיאור-איספניול. לאחר מכן נשא דברים מיקס פאראש נשיא Sephardic Progressive Club. מיד לאחר דבריו הועלה המחזה.

80 לה ב'ארה, 80, 4 באפריל 1924.

81 לה ב'ארה, 81, 11 באפריל 1924.

82 לה ב'ארה, 92, 30 במאי 1924.

83 לה ב'ארה, 106, 5 בספטמבר 1924, עמ' 8.

84 לה ב'ארה, 218, 29 באוק' 1926, עמ' 7.

נאמרו דבריי־שבח למורה איזאק ב'ארון שהעלה את המחזה ולרב מאיר איליאס קאסורלה. כן ברך היו"ר את חברי ועד אהבת שלום: מאיר קאלדירון, בכור ברוך, יוסף ברוך קאליב (כלב) אלבינדה, יעקב צרפתי ומירקאדו צרפתי שפעלו רבות להצלחת המסיבה.⁸⁵ במסיבה נתרמו סכומים שונים לתלמוד התורה: איזאק בן עזרה, יצחק פארדו, אברהם ברוך, ז'ק שמואל אזוז, יוסף ברוך, שרה ארואיסטי, סופי די אברהם קאסורלה, יוסף יעקב פארדו, נחמן בארון, מאלי לוי, משה אלבוהיר, מאיר לוי, סולטנה אלברט, סופי כהן, כלב אלבינדה, לונאר קאלדירון, אברהם מאיר פיסו, פורטונה יושע, רוזה אלחאדיף, בואינה קאלדירון, מירי קאמחי, סופי אליהו, סול יוסף פארדו, יצחק ארואיסטי, מאיר לוי, אסתר שמואל טיסטה, חיים יאודה לוי. בהשתדלות מירקאדו צרפתי: יצחק בן עזרה, גב' אלבאחרי, מיקס אזוז, לונה יעקב פארדו, ריביקה שמעון הלוי, אברהם מנחם הלוי, בכורה אברהם פראנקו, משה שלמה טיסטה, שרה מאטי רוסו, אסתר שלמה רוסו, בואינה קוג'ו טיסטה, איב יעקב צרפתי, איסטירו רחמים פאראש, ליאה אברהם קולונמוס, אסתר יעקב אלבינדה.⁸⁶

מודעה של חברה קדישא של אהבת שלום פורסמה בדצמבר 1937: לה פיאסטה דלה רחיצה די לה קונגריגאסיון אהבת שלום מונאסטיר (החגיגה של חברה קדישא של קהילת אהבת שלום מונסטיר): גברים ונשים, חברים ומוזמנים נראו בבנין סניף מס' 1 בניו לוטס של אהבת שלום ב־699 Williams Ave. New York שלמה קריסקאס קאמחי, פעיל בקהילה ומנהל ה'רחיצה' הציג את יו"ר המסיבה עובדיה פאראש שהציג מטעמו את ר' אברהם נחום שקיים 'אשכבה' לחברי הקהילה שנפטרו: ראובן חיים שמריה ארואיסטי יליד מונסטיר שהיה בשאלוניק בדרכו לארצות-הברית, סינחולה מאיר ארואיסטי, סיטי מאיר לוי, שלמה משה הלוי, שלמה משה ראובן, מיקס בן ציון קאמחי, אברהם בנימין ברוך ואברהם שבתי קאמחי. כמו כן נאמר 'מי שברך' לשלושת האחים אברהם, שלמה ואיזאק ארואיסטי על עזרתם לנזקקים. ר' מאיר קאסורלה הרב של קהילת אהבת שלום מונסטיר ב'דאון טאון' קרא כמה פרקי תהילים. מר מיקס פאראש היו"ר הקודם של 'אהבת שלום' דיבר בשבחה של חברת הרחיצה והגב' בכורה אברהם ברוך מנהלת הרחיצה הודתה לחבר עוזריה. ולבסוף, בירך את הציבור והעושים במלאכה נשיא קהילת 'אהבת שלום' אבואה קאמחי. במסיבה הושמעה מוסיקה מזרחית (אוריאנטאלה) והקרואים יצאו במחולות כמנהג עיר מולדתם.⁸⁷

מודעה על חגיגה של החברה קדישא אהבת שלום מונסטיר פורסמה באוקטובר 1938. לפיה, שימש שלמה קריסקיס קאמחי, פעיל החברה יו"ר החגיגה. השתתפו עובדיה פאראש נשיא הקהילה ור' אברהם נחום, הרב של ניו לוטס. מר שמואל דוד ארואיסטי, מראשי החברה, דיבר על מסירותם של חברי החברה קדישא. כן נשאו דברים מר מיקס

85 לה ב'ארה, 237, 25 במרס 1927.

86 לה ב'ארה, 238, 1 באפריל 1927.

87 לה ב'ארה, 10 בדצמבר 1937, עמ' 9.

פאראש, הנשיא לשעבר של אהבת שלום ויו"ר הסניף של ברונקס ושלמה אברהם פארדו הנשיא של דאון טאון. חברת 'אהבת שלום' הוציאה עד כה 30,000 דולר כדי לטעת את האמונה היהודית בקרב התלמידים. מר אבוהב קאמחי נשיא הסניף של ניו-לוקס תבע שכל הארגונים והמוסדות חייבים להתאחד ולסייע ליהודים בכל מקום שהוא. שלמה עמנואל, נשיא משגב לדרך והנשיא לשעבר של אהבת שלום, דיבר על המכבים ועל סבלם של היהודים מן הפאשיזם והנאציזם בחגיגה השתתפו 150 מוזמנים.⁸⁸

עוד מודעה על מסיבת 'הרחיזה' של אהבת שלום, מונאסטיר פורסמה בינואר 1941 לפיה השתתפו במסיבה ראשי החברה והרב איזאק אסיאו. בפתיחת המסיבה הודיע שלמה קריסקאס קאמחי כי עובדיה פאראש נבחר ליו"ר המסיבה. הרב אסיאו אמר קדיש לזכרם של חיים שימאייה (!) ארואיסטי, ר' יעקב קאלדירון, מישאל יצחק קאלדירון, אברהם יעקב ברוך, 'ן ציון יצחק קאמחי, סינחולה מאיר ארואיסטי וסיטי מאיר הלוי. תלמידי תלמוד-התורה דיקלמו בעברית, באיספניול ובאנגלית והציגו את המחזה חנה ושבעת בניה. הודלקו נרות חנוכה והתלמידים והתלמידות שרו שירי חנוכה. על המודעה חתום ארגון הנשים בנשיאות הגב' ב'יקטוריה בכר.⁸⁹

מודעה על מותו של אחד מן החברים הפעילים בחברה קדישא פורסמה בעיתון בנובמבר 1943 וזו לשונה: 'הוועד המרכזי של קהילת אהבת שלום מביע תנחומיו לגב' אסתר חאסון על מות בעלה דוד יעקב חאסון, חבר פעיל של החברה קדישא. ניחומים לבנו ז'ק, בתו סופי וחתנו רפאל פרץ קאמחי לגיסו רפאל יצחק קאמחי לאחיו ברוך יעקב חאסון מניו-יורק ולאברהם יעקב חאסון ולאחותו לונה, החיים במונאסטיר חתומים: עובדיה פאראש, נשיא. יוסף רפאל קונפינו, מזכיר.⁹⁰

מודעה על חגיגה של החברה קדישא פורסמה בדצמבר 1943 ובה נאמר כי שלמה קריסקאס, מנהל החברה קדישא פתח את החגיגה. נכחו בה הרב יצחק אלקלעי, מר אנריקו טיסטה שעמד בראש החברה קדישא במונאסטיר והנשיא לשעבר של אהבת שלום, שלמה אברהם פארדו, היו"ר של הקרן לסיוע לסובלים במונאסטיר Relief Committee for the Sufferers of Monastir.⁹¹

יהודי מונאסטיר בניו-יורק הקימו גם ישיבה שנקראה 'אור תורה' על כך למדנו ממודעה מחודש יולי 1938: ישיבת אור תורה הנמצאת בקהילת אהבת שלום ב-Eldridge St. 173 מודיעה לציבור כי החל משעה שש ועד לשעת ארוחת-הערב קוראים בכל ערב תורה שבעל פה. הרב חיים קאסורלה יסביר כמה עניינים חשובים במדרש רבא, כולם מוזמנים להשתתף.⁹²

88 לה בארה, 30 בדצמבר 1938.

89 לה בארה, 7 במרס 1941, עמ' 7.

90 לה בארה, 24 בדצמבר 1943, עמ' 6.

91 לה בארה, 1113, 24 בדצמבר 1943.

92 לה בארה, 830, 20 ביולי 1938.

הרב מאיר אליאס קאסורלה ששימש רבה של קהילת אהבת שלום של מונאסטיר ושהיה פעיל בכל ענייני הקהילה והציבור הספרדי בכללו קיים בביתו שב-753 Williams Ave. ליל סדר שני לכבוד בנו המלח בצי ארצות-הברית שבא הביתה לחופשת מולדת של שלושה שבועות, לאחר שירות של שנה ומחצה.⁹³

בפרוס שנת תש"ד (1943-1944) פירסם הרב מאיר אליאס קאסורלה מודעת ברכה מטעם בית הדין הספרדי בניו-יורק שהוא שימש מזכירו לאמור: 'בית הדין הספרדי בניו-יורק מברך את אחינו הספרדים בניו יורק ומחוצה לה בשנת בריאות, שלום ושמחה. תהא זו שנה של סוף גלותנו ויבוא שלום לעולם. אנו באים בתחינה כי אחינו יינצלו מידי מעניהם'.⁹⁴

יהודי מונסטיר וכלל היהודים הספרדים נרתמו לעזרת יהודי ארץ-ישראל. במאי 1938 פורסמה מודעה בעיתון בכותרת: 'הספרדים בניו לוסט מתאחדים לסייע ל-United Palestine Fund (הקרן המאוחדת לפלשתינה, א"י) בגוף המודעה נאמר: ביום שישי נערך מיטינג באהבת שלום מונאסטיר של הארגונים הבאים: אהבת שלום מונאסטיר, חסד ואמת קאסטוריה, כתר תורה, אנגורה (אנקרה) לטובת ה-United Palestine Fund. טיפל בגיוס התרומות מר אלברט נחום המורה לעברית באהבת שלום. נבחר ועד פועל: דוד אנג'יל, יו"ר; אבואה קאמחי, סגן יו"ר; חיים ארואיסטי, מזכיר; מוריס ברכה, סגן מזכיר; סם איליאס, גזבר.⁹⁵

זיקתם של יהודי מונסטיר שבארצות-הברית לאחיהם במונטסטיר היתה חזקה, בראשית דרכם בה, והוסיפה ונשמרה לימים ארוכים. על זיקה זו ניתן לעמוד מקרנות שונות שהקימו כדי לסייע לאחיהם במונטסטיר במצוקותיהם.

חברת מתנות לאביונים ומלביש ערומים שבראשה עמד דן משה ארואיסטי. במודעה מחודש אוקטובר 1925 נמסר על תורמים למלביש ערומים והם מוריס חיים ארואיסטי משיקאגו — 5 דולר, בכור יאודה ארואיסטי — 2 דולר, שלמה קריסקיס קאמחי — 1 דולר, מנשה משה פאראש — 2 דולר. תודות לתורמים. דן משה ארואיסטי.⁹⁶ מודעה נוספת על חברה זו פורסמה באוקטובר 1926. במודעה הובאו שמות התורמים לקרן: אלברט שבת צרפתי, נשיא אהבת שלום מונאסטיר — 5 דולר, מאדאם רבקה צרפתי — 5 דולר, איסטילה צרפתי — 5 דולר, דן פרץ טיסטה — 2 דולר, רפאל משה אלבינדה — 2 דולר, יצחק דוד קאלדירון — 2 דולר, מזל טוב אברהם חונין — 2 דולר, שבת חיים טאלבי — 1 דולר, מאיר בכור פאראש — 1 דולר. פרסם את המודעה: דן מאיר ארואיסטי.⁹⁷

93 לה ב'ארה, 1079, 30 באפריל 1943, עמ' 3.

94 לה ב'ארה, 1103, 1 באוקטובר 1943, עמ' 4.

95 לה ב'ארה, 821, 20 במאי 1938, עמ' 9. בשנה זו היו מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט בארץ, בעיצומן.

96 לה ב'ארה, 163, 9 באוקטובר 1925.

97 לה ב'ארה, 218, 29 באוקטובר 1926.

בספטמבר 1937 נתפרסמה מודעה על חברת מתנות לאביונים ומלביש ערומים בה נמסר כי לחברה ספר תקנות והיא עוסקת במתן ארוחות לתלמידים במונסטיר. במודעה צוטט קטע ממכתב שנתקבל ממונסטיר: 'כדי שילדים לא ישוטטו ברחובות ויהיו אומללים לנצח, אנו מטפלים במאה ושלושים ילדים וביניהם יתומים ועניים. אנו מספקים להם מזון, לבוש, וצרכי-לימוד'. החברה פונה לבני הקהילה החיים ביוגוסלביה ובארצות אחרות ליטול חלק בשליחות זו. 'אלוא (!) (צ.ל. הלא) פרס לרעב לחמך כי תראה ארם (!) (צ.ל. ערום) וכיסתו ומשרך (!) (צ.ל. ומבשרך) אל תתעלם. תרומות במערכת העיתון בחברת אהבת שלום Eldridge St.⁹⁸ מכתב זה עורר את יהודי מונסטיר שבארצות-הברית לפעולה. הם אספו דברי הלבשה מבתי-מסחר ומיחידים ובאוקטובר 1937 פרסמו מודעה בעיתון מטעם הוועד לסיוע לסובלים במונסטיר בו הודיע הוועד כי בשבוע הבא יישלחו דברי-הלבשה שנאספו, אל מונאסטיר. כל מי שיש להם קרובים במונסטיר והמבקשים לשלוח חבילות בגדים באופן אינדיבידואלי יכולים לפנות למשרד של אהבת שלום ברח' Eldridge בניו-יורק. עובדיה פאראש, מנהל.

בו בגיליון נתפרסמו דברי תודה לתורמים: 'חברת אהבת שלום בדאון טאון מודה לחברות 'Kaplan & Elias' ו-'Pruss Bros', על חליפות הבגדים שתרמו. למר ב'קטור רוסו, שתם — 6 דולר לחברה. לאיליי מאסעוד וליוסף אהרן קאמחי, על שסייעו בארגון המסיבה ולמר סאבה מבורך, שהזמין את להקת הזמר הטורקית. וכן לחברות במועדון הנשים בדאון טאון בוחורה ברוך, מזל טוב חונין, מירי פארדו, סופי צרפתי, מרים אבוהה, ז'וליה קונפיניו, איני קאמחי, חנה לוי, שרה מאטאראסו. יו"ר סניף אהבת שלום בדאון טאון, שלמה אברהם פארדו.⁹⁹ בדצמבר 1937 נתקבל אישור על כי הבגדים הגיעו לסלוניק בדרכם למונסטיר: לידיעת המונסטירלים בני רוצ'סטר ואינדיאנפוליס. הוועד קיבל מכתב מיום 6 בנובמבר בו הודיעונו כי הבגדים הגיעו לסלוניק וכי שליח הקהילה במונסטיר יצא לשחררם. בשם הוועד, עובדיה פאראש. נ.ב. כל חברי החברה 'אהבת שלום' מתבקשים לבוא ל'מיטינג': בסניף המרכזי ב-19 בדצמבר בו יימסרו פרטים על פעילות הוועד במשך ששת החודשים האחרונים בהם הצליח לאסוף ולשלוח עשר חבילות גדולות (באלאס) של בגדים במשקל 6 טון למען יהודי מונאסטיר. הוועד בניו-יורק מודה לרב ד"ר אלקלעי (יצחק אלקלעי) מבלגרד על מאמציו להשיג רישיון מממשלת יוגוסלביה לייבוא הבגדים המשומשים (רופאס בייג'אס) ללא מכס. חתום: עובדיה פאראש.¹⁰⁰ דברי שבח ליהודי מונסטיר אשר בארצות-הברית פורסמו בעיתון מסאג'רו בסלוניק: המסאג'רו בסלוניק פרסם לאחרונה דין וחשבון על המצב העגום של המשפחות העניות במונסטיר ועל מעשה החסד של המונסטירלים באמריקה שאספו ביניהם דברי-הלבשה ושלחום למונסטיר עמ"נ

98 לה ב'ארה, 10 בספטמבר 1937, עמ' 2.

99 לה ב'ארה, 22 באוקטובר 1937, עמ' 9.

100 לה ב'ארה, 17, 799, בדצמבר 1937, עמ' 9.

שיחולקו על ידי שלמה ארואיסטי. הם יכולים לשמש לנו מופת במעשיהם הברוכים. ראשי הקהילה במונסטיר מצפים לעזרת אחיהם בניו-יורק ולעזרתו של הג'וינט שיסייע במשלוח הבגדים למונסטיר.¹⁰¹

הבגדים הגיעו למונסטיר רק בסוף פברואר 1938 על כך נמסר בעיתון: מאשרים קבלת הבגדים שנאספו על ידי הקהילות בניו-יורק ברוצ'סטר ובאינדיאנפוליס ובקהילות אחרות למען עניי מונסטיר. בגדים אלה יגנו על עניי העיר מן השלג בחורף. להלן מכתב ששלחה חנה משה הכהן ממונסטיר לאחיה עובדיה פאראש בניו-יורק: 'אם אתם מבקשים לדעת פרטים על אודות הבגדים, הרי שאנו מודים לכם על המחווה שלכם. דברי ההלכה כבר חולקו בין עניי העיר. לבד מן החבילה הנפרדת שקיבלו כל איש ואיש. אינכם יכולים לתאר לעצמכם את גודל השמחה של יהודי העיר. דברי ההלכה חולקו ביום ראשון. יום שני היה יום שמחה ליהודי העיר. זה יוצא עם מכנסיים מאמריקה וזה עם סולטוקה (מקטורן). זה עם מעיל והלה עם ג'ובה (גלימה). אחד עם בֶּרֶט, אחד עם נעליים והשלישי עם כותונת. כולם נראו אמריקנים. כולם 'נפוחים' משמחה גם השכנים הנוצרים עמדו נפעמים מן המראה'.¹⁰²

לבד מדברי ההלכה נאספו בין יהודי ארה"ב כספים שונים לסיוע למונסטיר ולמקומות אחרים: הוועד לסיוע...מודיע כי הקהילות המונסטירליות בניו-יורק, ברוצ'סטר ובאינדיאנפוליס שלחו את הסכומים המפורטים לחלוקה בין עניי מונסטיר ובין בני מונסטיר החיים במקומות אחרים. 200 דולר למונסטיר. 100 דולר לסלוניק. 100 דולר לפלשתינה. 50 דולר לפלורנינה. ההמחאה נשלחה אל מנחם ארואיסטי ואל חיים אלבוחר לחלוקה בהתאם. בשם הוועד עובדיה פאראש, יו"ר.¹⁰³

הוועד לסיוע בניו-יורק הוסיף להאיץ ביהודי מונסטיר שבארצות-הברית להירתם לעזרה ליהודי מונסטיר: ועד הסיוע פונה לכל מי שבידיו דברי-הלכה ישנים וחדשים להודיע על כך לברוך קונפינו 415 Clermont Parkway, Bronx, לדאון טאון, Eldridge St. 173, לשלמה קריסקאס קאמחי, New Lots, Williams Ave. כמו כן פונה הוועד למושבה המונסטירלית ברוצ'סטר, אינדיאנפוליס, שיקאגו, לוס אנג'לס וכו' לאסוף בגדים או ממון ככל יכולתם ולהודיע על כך לוועד בניו-יורק לפי הכתובת: 'Relief Committee for the Jewish Sufferers of Monastir Inc. of the Congregation Peace & Brotherhood of Monastir', 699 Williams Ave. Brooklyn, New York.¹⁰⁴ הוועד המרכזי קיים גם אסיפה של ועד הסיוע במאי 1941. הישיבה נפתחה על ידי עובדיה פאראש. נשיא הסניף ר' מאיר איליאס קאסורלה בירך את הנוכחים ואת ארצות-הברית. מר פאראש מסר דו"ח על פעילות הוועד ונשיא חברת אהבת שלום ז'אק ברוך בירך את הרב יוסף עובדיה שנכח

101 לה ב'ארה, 804, 21 בינואר 1938, עמ' 9. הג'וינט לא סייע במשלוח הבגדים. ראה הפרק על הג'וינט.

102 לה ב'ארה, 811, 11 במרס 1938, עמ' 9.

103 לה ב'ארה, 813, 25 במרס 1938.

104 לה ב'ארה, 972, 11 באפריל 1941, עמ' 9.

בישיבה. לאחריו נשא דברים שלמה אברהם פארדו, יו"ר הוועד לסיוע במונסטיר שעמד על מסכת הייסורים העוברת על יהודי מונסטיר וביקש לנקוט בכל הצעדים הדרושים כדי להתאחד ולפעול למענם. מר שלמה עמנואל התנדב לסייע לוועד. נשיאת ארגון הנשים ויקטוריה מוריס קאמחי הודיעה כי היא והגב' סטאמולה בכור קאמחי מן הסניף בניו-לוטס הבטיחו לרתום עצמן למאמץ הכללי. דרש הרב נסים עובדיה ואחריו נשא דברים הצעיר שלמה מאיר חאסון מניו-לוטס שדיבר באנגלית ודרש הגברת הסיוע. הוא הציע להרים סכום של 10,000 דולר, הוא עצמו פתח בתרומה נכבדה ואחריו תרמו שלמה פארדו, נתן לוי ואחרים שאספו למעלה מ-700 דולר.¹⁰⁵ בנובמבר 1943 נערכה ארוחת ערב חגיגית לכבודו של הרב יצחק אלקלעי רבה הראשי של יוגוסלביה לשעבר, שנשא דברים על מצבם הבלתי-נסבל של יהודי מונסטיר ושל קהילות אחרות בבלקן. הם עצמנו ובשרנו הסובלים תחת עול השלטון הנאצי. כן דיבר נשיא אהבת שלום עובדיה פאראש. נוסדה קרן חדשה לסיוע ליהודי מונסטיר 'קומיטי די אליודו פארה מונאסטיר' בערב זה נאספו — 4,500 דולר. היעד הסופי היה גיוס 25,000 דולר.

חברי הקרן: הרב יצחק אלקלעי, נשיא 'אהבת שלום', עובדיה פאראש, איליאיי אליאס יו"ר כבוד; נתן ברוך, יו"ר; שלמה אברהם פארדו, סגן יו"ר; זייק דוד חאסון, מזכיר; אלברט קאלדירון, סיטו סאדיקרו והינרי ארואיסטי, גזברים; ז'ק ברוך. מיקס פאראש, אברהם בכור קאמחי, ויקטור רוסו, בני נחמה, דוד כהן, ז'וזף מ. כהן ואיזי קאמחי, נאמנים; אברהם אליאס, לואי ח. רוסו, אלברט ברוך, איזק ד. ברוך, בכור ר. קאמחי, אלברטו רוסו, יוסף רפאל קונפינו, מוריס פארדו, שאול לוי, אבואה קאמחי, ברוך רפאל קונפינו, איזאק א. ברוך וז'וזף א. קאמחי, חברים. מערכת העיתון הוסיפה לאמור: ועד זה צריך לשמש מופת ליתר הקהילות הספרדיות.¹⁰⁶ מערכת העיתון מצאה לנכון לפרסם גם מכתב למערכת בעניין ועד הסיוע ליהודי מונאסטיר של 'אהבת שלום' מונאסטיר וזו לשונו: 'בעיון רב קראתי על פעילות הקרן לסיוע ליהודי מונסטיר הסובלים ממלחמה ארורה שפרצה בשל בן אדם מופרע אחד (אדולף היטלר, ש"א). אחינו סובלים את הסבל הנורא מכל ואני מצפה לקץ המלחמה בניצחון מוחץ שיביא שלווה לעולם. שמחתי יותר על שהעמדתם בראש הקרן את הרב אלקלעי ושאתם מתכוונים לגייס סך של 25,000 דולר. אני כבן משפחה וכיליד מונסטיר רואה חובה לעצמי לתרום לקרן — 100 דולר. בתום המלחמה, ישוועו אלינו אחינו לעזרה ואנו נישא באחריות כמי שיושבים בבטחה בארץ מבורכת זו — אני מבקש מכל המונסטירלים בניו-יורק, ברוצ'סטר ובאינדיאנפוליס לסייע באיסוף הכספים הדרושים. חברכם, איזאק בכור קאלדירון'.¹⁰⁷

105 לה בארה, 975, 2 במאי 1941, עמ' 7.

106 לה בארה, 1108, 19 בנובמבר 1943, עמ' 5. הרב יצחק אלקלעי שימש עד מלה"ע השנייה רבה הראשי של יוגוסלביה.

107 לה בארה, 1115, 7 בינואר 1944.

נראה שיהודי מונסטיר בארצות-הברית לא ידעו בתחילת שנת 1944 כי אחיהם במונטסטיר נכחדו במחנה ההשמדה טרבלינקה במרס-אפריל 1943.

בית הכנסת של יהודי מונסטיר בניו-יורק

לקהילת יהודי-מונטסטיר בניו-יורק מרכז קהילתי ובית כנסת הנקראים ק"ק (קהל קדוש) 'אמת ושלום' The Sepharadic Temple. נשיאו הראשון של המרכז היה אירווינג ל. רוסו. ביוני 2001 היה נשיא הקהילה יצחק ז' רוסו בתפקיד הנשיאות כיהנו בעבר: פרדי חזן, דוד רוסו, אלברט כהן, יצחק רוסו, צ'רלס פיסו ויעקב נהר (5 מונסטירלים האחרון לא מונסטירלי).

כנאמני כבוד (Honorary Trustees) שימשו: אלברט כהן, ויקטור חזן, דוד רוסו, אלי רוסו, לואיס רוסו, הרמן זכריה ויעקב נהר (6 מונסטירלים ו-1 לא מונסטירלי). סגני נשיא: ג'ק בכר, אייב קוטו, ניל קרספיין, הוארד פרנקו, אירווינג חזן, ויקטור חזן, ז'ק מבורך, סול רוסו, חי ספורטה, (סה"כ 9). (כיהנו 15 נאמני כבוד ו-6 מהם לא מונסטירלים). גזבר — מרטין מבורך. מזכיר: ג'יימס קמחי.

מנהלים כמנהלים שימשו: ברנרד עשהאל, מט בכר, אלי ברוך, מאני בכר, סטנלי קמחי, אייב כהן, אלכס כהן, מוריס כהן, סם כהן, ליאון אשכנזי, יצחק פרנקו, ריצ'רד פרנקו, אלברט חסון, אהרן חזן, מרטין חזן, מיכאל חזן, סול חזן, יצחק ישראל, ויקטור לוי, שמואל מבורך, אלי רוסו, אירווינג רוסו, יצחק סאלם. סה"כ 24.

בפברואר 2002 כיהן כרב הקהילה ארנולד ב. מרנס Arnold B. Marans, שמסר לידינו רשימה של כל בני הקהילה (רשימה זו נערכה ב-1 באוקטובר 2001) הרב ארנולד מרנס הואיל לסמן ברשימה את בני מונסטיר. השמות שסומנו הם בני המשפחות: אלקוסר, ארוטי, עשהאל, בן-יקר, ברוך, בן-עזרא, קלדרון, קמחי, קסורלה, כהן, קונפינו, אירגאס, חסון, איזקוף (רוסו), קמחי, לוי, מצליח, מילר (שם לא מונסטירלי, כנראה בקשרי חיתון), ניוהאוז (שם לא מונסטירלי, כנראה בקשרי חיתון), פרדו, פרלמן (שם לא מונסטירלי כנראה, בקשרי חיתון), רוסו, רוסו-בוש, ספורטה, שמעיה, סוסי (סיסה), טסטה, וולף (שם לא מונסטירלי, כנראה בקשרי חיתון)? על פי הרשימה מספר חברי הקהילה 425. מספר המונסטירלים 71. 16.7% מכלל חברי הקהילה.

הקהילה המונסטירלית באינדיאנפוליס

על הקהילה המונסטירלית באינדיאנפוליס כתבה Juile Frances Nemer.¹⁰⁸ אנו דלינו ממחקרה העוסק בלשון הלאדינו של היהודים הספרדים באינדיאנפוליס ובעיקר

Juile Frances Nemer, Sound Patterns and Strategies. Loanwords in Judeo Spanish, 108 Indiana University, July 1981, עמ' 9-23. תודתי לגב' עדינה קינטנה, שהפנתה את תשומת לבי למקור זה.

רשימת חברי ההנהלה של ק"ק "אמת ושלום", בניו יורק. המסומנים ב־V הם מבני מונסטיר, סומנו על ידי רבה של הקהילה הרב ארנולד ב' מרנס

בלשונם של מהגרי מונסטיר, פרטים על הקהילה. ראשוני המשפחות הספרדיות הגיעו לאינדיאנפוליס ויסדו בה קהילה בין השנים 1904-1908. הגל העיקרי של המהגרים הגיע למקום בין השנים 1913-1922.¹⁰⁹ רוב המשפחות הספרדיות הגיעו ממונסטיר. עד לשנת 1933 עלה מניין המשפחות ל-75, ומניין הנפשות ל-850. להוציא מעטים, רוב הבאים הופנו למקום על ידי I.R.O (Industrial Removal Office) שעסק בארגון המהגרים ובפיזורם במקומות שבהם היה צורך בכוחות-עבודה. רוב המהגרים בשנים 1913-1914 נשלחו לעבודה במתפרה של 'Kahn Tailoring' ומכאן שהבוגרים עסקו בראשית דרכם בארה"ב בענף 'המחט' כעוזרי-חייטים, גהצנים ועוד. המהגרים הספרדים נוכחו לדעת כי לשון הלאדינו שבפיהם עומדת להם למכשול משום שזוהתה על ידי האמריקנים כשפתם של המקסיקנים, הקובנים, והפורטוריקנים. קהילת המהגרים הספרדים סירבה לקבל סיוע מן הקהילה האשכנזית הוותיקה והעדיפה לדאוג לצרכיה בעצמה. למרות עמדתה זו, הסכימה הקהילה לקבל סיוע מן הקהילה הרפורמית משום שלזו האחרונה היתה גישה ליברלית בענייני אמונה ותרבות. ב-1916, סייעה הקהילה הרפורמית ליהודים הספרדים לרכוש חלקת-קבורה וב-1919, להקים בית-כנסת. על כל המהגרים לארצות-הברית הוטלה חובה ללמוד אנגלית שכן, בלעדיה לא ניתן היה לקבל תעודת-אזרח. ילדי המהגרים נשלחו לבתי ספר ציבוריים וכל הבוגרים, גברים ונשים כאחד, נתבקשו לסייע בפרנסת המשפחה. נשים יצאו לעבודה בגילים 16-18. צעירים שהתקברו לגיל 18 עבדו במשרה חלקית. המלאכות הנפוצות ביותר בין הצעירים היו מכירת נייר והשגחה על דוכנים לפירות וירקות ומכאן שהורי הצעירים עסקו בשנים הראשונות להגירה במכירת פירות וירקות בדוכנים. לא עמד לצעירים הללו הזמן ללימודים בבית ספר תיכון. קושי רב היה בהנחלת המורשת הספרדית לדור הצעיר כדברי אחת המרואיינות, לחוקרת נְמֶר-פראנסס — "היינו עסוקים בעבודה, לא היה לנו פנאי לסיפורים." הלאדינו והתרבות הספרדית לא נלמדו בבתי הספר הדתיים הספרדים (כנראה, תלמודי תורה ש"א) כשחלה התקרבות בין שתי הקהילות, נשלחו ילדי הספרדים לתלמודי תורה האשכנזים. בשנות העשרים, עם השיפור שחל במצב הכלכלי, עקרו בעלי-האמצעים מדרום-העיר לצפונה. מגמה זו גברה והלכה בשנות השלושים והארבעים.

על הקהילה של בני מונסטיר באינדיאנפוליס נכתב בעיתונו של משה גדול'לה אמריקה' (La America). לפי גיליון-העיתון מיום 25 בדצמבר 1918, נוסדה במקום הפדרציה הציונית של מונסטיר. כן דיווח העיתון כי הקהילה אינה מלוכדת ואינה מאורגנת ועדיין אין בה 'תלמוד תורה'.¹¹⁰ מידע רב על הקהילה מצוי בעיתון 'לה בארה'. בנובמבר 1925 פרסם העיתון מודעה של בכור עשאהל מאינדיאנפוליס בה

109 שנות מלחמות-הבלקנים (1912-1914), מלחמת העולם הראשונה (1914-1918) וראשית כינונה של הממלכה הסרבו-קראטית-סלובנית (סוף 1908).

110 D. Angel, שם, עמ' 151-152.

נאמר: אנו עושים מאמצים לסייע ליהודי פלשתינה. אנו הספרדים חייבים להתארגן ולפעול למען התנועה הציונית ולשקול את השקל הציוני (6 דולר לשנה). עלינו לייסד סניף ציוני ספרדי כדי לקדם את העלייה לארץ-ישראל לאחר גלות בת 2,000 שנה.¹¹¹ בינואר 1927 פורסמה מודעה בעיתון על כך שהרב (ריבירנדי) המיועד לקהילה שלמה מזרחי (לא מונסטירלי) הגיע לאינדיאנפוליס ולכבודו נערכו באנקטים בבתי ה"ה דוד יוסף קאלדירון, משה יושע, שמעון ברוך, מאלאך מורדוך, בכור פאראש, אלברט ברוך נחמיאס ויצחק ארוואסטי, נאמו יאודה ניפואסי (לא מונסטירלי) ודוד קאלדירון. הרב שלמה מזרחי דיבר על חשיבותו של התלמוד תורה שבו מעצבים את הילדים ומכשירים אותם להיות יהודים טובים שומרי מסורת ישראל. הוא הוסיף דברים על תפקיד הנשים בשמירת המסורת.¹¹²

במרס 1927 פורסם בעיתון כי סוכנו של העיתון באינדיאנפוליס בכור אסאאיל (עשה אל) מסר למערכת סכום של 5.50 דולר שנאסף למען משגב לדרך בירושלים. נמסרו שמות התורמים: יצחק ארוואסטי, סונחו שמעון ברוך, שמעון ש. קאמחי, אברהם ש. קאמחי, קלארה ש. קאמחי, שלמה א. סקאליי, חיים אברהם יושע ושמאל חיים יושע.¹¹³ שלמה פרץ קאמחי בן מונסטיר היה נציג העיתון 'לה בארה' באינדיאנפוליס. בפרוס שנת תרצ"ח הוא בירך בעיתון את כל קרוביו ידידיו ומכריו.¹¹⁴ מארכיון הג'וינט אנו למדים כי בספטמבר 1937 התעוררו בני קהילת אינדיאנפוליס והקימו עם אחיהם שבני-יורק וברוצ'סטר קרן למען היהודים הסובלים במונטסטיר הם פנו למר יוסף היימן מנהל קרן העזרה של יהודי אינדיאנפוליס Jewish Welfare Fund of Indianapolis בבקשה לדרוש מהג'וינט לסייע ליהודי מונסטיר שמצבם חמור. על פי הנתונים בארכיון תמכה הקהילה המונסטירלית באינדיאנפוליס ביהודי מונסטיר בסכום של 500-600 דולר בשנה ולאחרונה אספה דברי-הלבשה משומשים בערך של 1,500-2,000 דולר. כמות דברי ההלבשה גדולה מן הנדרש ליהודי מונסטיר והוא מניח שהעודפים יימכרו לנוכרים בעיר ובכך יגדילו את תקציב הקהילה. ממכתב תזכורת של קרן הסיוע לסובלים בני-יורק אנו יודעים את שמות חברי הקרן באינדיאנפוליס והם: גבריאל קאלדירון, יו"ר; אבישי יצחק הלוי, סגן יו"ר; פרץ א. נחמיאס, מזכיר; יעקב ח. קאלדירון, גזבר; אליהו פרופטה נאמן.¹¹⁵

בפברואר 1939 נערכו בחירות לוועד הקהילה. נבחרו: מאלאך אברהם מורדוך, נשיא; אבישאי (!) יצחק הלוי, מזכיר; יצחק משה ארוואסטי, אברהם פרופיטה, דוד שלמה

111 לה בארה, 170, 27 בינואר 1925, עמ' 9.

112 לה בארה, 231, 28 בינואר 1927. הרב מזרחי שלח לראש"צ הרב יעקב מאיר מירושלים, תרומתם של בני העיר המונסטירלים וציין לשבח את הא' בכור פאראגי ושלמה קמחי (ארכיון העיר ירושלים, מכל 6206/8).

113 לה בארה, 238, 18 במרס 1927, עמ' 7.

114 לה בארה, 784, 3 בספטמבר 1937.

115 ארכיון הג'וינט, יוגוסלביה תיק 1937-1943.

נחמיאס, דוד אליהו מישולאם, (!) דוד משה נחמיאס. חברי הקרן הסודית (מתן בסתר ש"א): שלמה פרץ קאמחי, נשיא; דוד יוסף קאלדירון, מזכיר; דוד אליהו מישולאם, יוסף מנחם קאסורלה, ג'ו יהודה קאלדירון.¹¹⁶ במרס 1939 התקיימה חגיגה בקהילה ונבחרה ועדת הווי (פאסהטימפון) שחבריה היו יצחק ארואיסטי, גבריאל קאלדירון, פרץ נחמיאס, יעקב קאלדירון, לואי פרופיטה ודוד קאלדירון. עמד בראש החגיגה: אבישאי (!) לוי.¹¹⁷ בו בחודש, נערכו בחינות לתלמידי תלמוד-התורה של הקהילה. בתלמוד התורה נערכה חגיגה ונשיא הקהילה יצחק משה ארואיסטי הציג בה את הרב של הת"ת ואת הרועה הרוחני של הקהילה אברהם מארקו גבאי. (בהערות-ביניים נאמר כי מר ארואיסטי הוא בעליו של העסק 'ארואיסטי ברודרס' לייצור ממתקים.) באירוע נאספו תרומות לתלמוד תורה. התורמים: איזאק ארואיסטי, גראב'אר (גבריאל ?) קאלדירון, מרדכי אברהם אלבוזחיר, דוד קאלדירון, ג'אק טולידאנו, פיריס (פרץ) נחמיאס, יצחק בנימין כהן, מאטו חיים קאלדירון, בכור קאלדירון, שבת אברהם טולידו, דוד אשכנזי, שמעון פארדו, ליה לנה אירגאס, שמעון קאמחי, שימור (שמעון) פיסו, יום טוב כהן, אורו מלאך מורדו, אברהם אליהו יושע, אברהם מארקו גבאי, פולין קאלדירון, אסתר שמואל שאם, מוריס אברבאיה, איגיגי(?) קאסורלה, שרה שמעון קאמחי, יעקב חיים קאלדירון, ריזינה אברהם כהן, מזל טוב בכור קאמחי, חיים נסים קאלדירון, שמואל מישולאם, בכור פאראש, מאיר פארדו, ריינה שלמה קאמחי, מאלקה (!) יאודה קאלדירון, ריינה שלמה כהן, אסתר יצחק צרפתי, אברהם שבת אלבוזחיר.¹¹⁸

עיתון לה בארה פרסם במאי 1939 את שמות המנויים החדשים לעיתון באינדיאנפוליס והם: איזאק כהן, לואי פרופיטה, חיים יושאח, סים פיסו, בכור פאראש, ז'אק חיים קאלדירון, חיים ס. פיסו, סים יוסף קאלדירון, ליאון מאלאך, דוד ש. נחמיאס.¹¹⁹ בני הקהילה נהגו לערוך פיקניקים וטיולים עליהם נמסר מעל דפי העיתון לה בארה: 'הודעה מיוחדת. ביום ראשון ייערכו פיקניק וטיול. האוטובוסים ייצאו מבנין הקלוב Ray & Capitol Ave.¹²⁰ בימים הנוראים נהגו בני הקהילה לתרום למטרות שונות. בימים הנוראים של שנת ת"ש הם תרמו ל'מתנות לאביונים' ול'מלביש ערומים' במונסטיר 72.50 דולר, ל'עוזר דלים' בירושלים (ארגון סעד של יהודי מונסטיר בירושלים) 30 דולר ולמוסדות חסד באינדיאנפוליס 41.50 דולר, סך הכל, 234 דולר.¹²¹ בפברואר 1940 נערכו בחירות להנהגת הקהילה. נבחרו: ליאו פרופיטה, נשיא, ג'ו קאסורלה, סגן נשיא; שמואל הכהן, מזכיר פיננסי; דוד משה נחמיאס, גזבר; ליאון אלבוזחיר, מזכיר רָשָם; בכור קאלדירון, גבאי; דוד מישולאם, גבאי; אברהם כהן, נאמן;

116 לה בארה, 859, 10 בפברואר 1939, עמ' 8.

117 לה בארה, 864, 17 במרס 1939.

118 לה בארה, 856, 31 במרס 1939.

119 לה בארה, 872, 12 במאי 1939, עמ' 8.

120 לה בארה, 881, 14 ביולי 1939, עמ' 8.

121 לה בארה, 910, 2 בפברואר 1940, עמ' 8.

ליאון ניפּוסי, נאמן. לוועד המנהל נבחרו: מלך (מלאך) מורדוך, יו"ר; יצחק ארואיסטי, גבריאל קאלדירון, שמואל שאם, משה פארדו, ליאון ניפּוסי, דוד משה נחמיאס, דוד מישולאם ושלמה נחמיאס. לוועד הקרן הסודית (מתן בסתר): שלמה קאמחי, יו"ר; דוד קאלדירון, מזכיר; דוד מישולאם, ג'ו קאסורלה וליאון אלבוהיר. לוועדה לענייני ציבור (פובליסדאד): ליאון אלבוהיר, שלמה קאמחי.¹²²

שלמה פרץ קאמחי, נציג לה בארה באינדיאנפוליס הודיע כי הקהילה הספרדית באינדיאנפוליס תרמה במאי 1940 12.50 דולר למגבית היהודית המאוחדת ובראש מסע ההתרמה עמד לואי בורנשטיין. נטלו חלק במלאכה יצחק ארואיסטי וגבריאל קאלדירון. שלמה פרץ קאמחי מצא לנכון לציין כי בקהילה שישים וארבע משפחות ספרדיות וכי היהודים הספרדים פעילים בכל התחומים.¹²³ באוקטובר 1940 דיווח שלמה פרץ קאמחי כי הקהילה תרמה ל'עוזר דלים' בירושלים סך של 40 דולר, לאחר שקיבלה מכתב מירושלים על המצב הקשה של יהודי פלשתינה.¹²⁴ הקהילה נהגה לערוך נשפים שהכנסותיהם קודש למטרות חסד שונות. על נשף מעין זה הודיע לה בארה בדצמבר 1941: נשף שהכנסותיו קודש לנפגעי המלחמה ייערך ב-29 בדצמבר. בנשף, מוסיקה טורקית ואמריקנית.¹²⁵ נשף נוסף נערך בחג חנוכה: 'בשבת 28 בדצמבר 1940: נערך נשף חנוכה בבית הקהילה ב-Juist St. 203 בהשתתפות התלמידים של תלמוד התורה והרב מישאל אלבאלגי. הושמעה מוסיקה והחוגגים יצאו במחולות. הנשיא לואי פרופיטה ונשים רבות מארגון 'דבורה' טרחו בהכנת הנשף. נאספו תרומות, התורמים: לואי פרופיטה, יצחק ארואיסטי, מוריס ברודרס (עסק), אשכנזי א. מורדו (עסק), בלוק איסליז'יר אנד קומפני (עסק), גבריאל קאלדירון. דוד אשכנזי תרם 19 דולר למפה רקומה על ידי הגב' טאראגאנו. כל התרומות קודש לנפגעי המלחמה'.¹²⁶

בפברואר 1941 נערכו בחירות לוועד הקהילה, נבחרו: לואי פרופיטה, נשיא; ז'ו קאסורלה, סגן נשיא; לואי בכר, מזכיר פיננסי; ליאון אלבוהיר, מזכיר רשם; יצחק ארואיסטי, גזבר; אברהם הכהן ומשה יושע, נאמנים; דוד מישולאם ושלמה קאמחי, גבאים. לוועד המנהל: אבישי לוי, יו"ר; מלאך מורדו, מזכיר; דוד משה נחמיאס, משה פארדו, דוד מישולאם, שמואל שאם, לואי פרופיטה, יצחק ארואיסטי, יהודה ניפּוסי. לאגודת הנשים 'דבורה': רבקה יעקב קאלדירון, נשיאה; גראסייה אבישי הלוי, סגנית נשיאה; אסתר מיגו, מזכירה; ויקי אברהם יושע, גזברית.¹²⁷

122 לה בארה, 16, 912 בפברואר 1940.

123 לה בארה, 24, 926 במאי 1940, עמ' 8.

124 לה בארה, 18, 947 באוקטובר 1940, עמ' 8.

125 לה בארה, 27, 957 בדצמבר 1940, עמ' 8.

126 לה בארה, 10, 959 בינואר 1941, עמ' 7.

127 לה בארה, 14, 964 בפבר' 1941, עמ' 7.

במאי 1941 פורסם בעיתון כי קהילת אינדיאנפוליס המונה שישים וחמש משפחות בלבד תרמה ל-'Jewish Welfare' סך של 1,500 דולר. הקהילה זכתה להוקרה רבה של מנהלי הקרן המסייעת ליהודים בעולם כולו.¹²⁸

באוגוסט 1941 נערך באינדיאנפוליס פיקניק שהכנסותיו קודש לקרן לסיוע ליהודים הסובלים באירופה. בפיקניק שיחקו במשחקים תחרותיים שונים כדי לשעשע את הציבור, ילדים ובוגרים כאחד. ניתנו פרסים למצטיינים. תרמו את הפרסים: האחים ארואיסטי – רדיו, לוי ברוך – כותונת, גבריאל קאלדירון – חליפות ג'ינס, איבי ארואיסטי – חפצים שונים, אייבי אליהו יושע, משקאות. ארגנו את האירוע: אליהו פרופיטה, נשיא הקהילה, דוד משולם, נשיא, אבישי הלוי, יו"ר הקרן. השתתפו הגב' רבקה יעקב קאלדירון, נשיאה והגב' גראסיה אבישי הלוי, סגנית נשיאה. כל הנוכחים התחייבו לתרום לקרן הסיוע.¹²⁹

בדצמבר 1941 פורסמה מודעה בעיתון: לואי אלבוזר נפטר ב-9 בנובמבר 1941. התגורר באינדיאנפוליס מזה 29 שנים. נולד במונטסטיר. ההלוויה נערכה על ידי הקהילה והוא נקבר בבית-העלמין שלה. דברי הספד נשא רב הקהילה ר' משאאל אלבאגלי.¹³⁰ צעירי הקהילה של בני מונסטיר עשו לקירוב לבבות ביניהם לבין הצעירים האשכנזים באינדיאנפוליס הם הנהיגו סרביקס (תפילות). בשבת הראשונה נכחו 200 חברים. הצעיר ז'יק גינזבורג הציג את שלמה קאמחי הגבאי שבירך את המשתתפים ואת הרב שאפירו מהקהילה האשכנזית כנסת ישראל. הצעיר מוריס נחמיאס דיבר על מטרת החוג, המסונף ל'בני-ברית'. ר' מישאל אלבאגלי בירך את הרב דוד שאפירו ואת החברים האשכנזים שהשתתפו באירוע ושיבח את האחדות בהזכירו את הטררגדיה באירופה.¹³¹ בפברואר 1942 נערכו בחירות לקהילה. נבחרו: יצחק משה ארואיסטי, נשיא; שלמה משה נחמיאס, סגן נשיא; נתן גליקסילינגר, מזכיר פיננסי; איזק לוי, מזכיר רשם; ז'אק יצחק ארואיסטי, גזבר; חיים נסים קאלדירון וז'יק חיים קאלדירון, נאמנים; בכור יעקב פאראש, גזבר; שלמה פרץ קאמחי, גזבר ונאמן.¹³² במאי 1942 פורסמה מודעה בעיתון על פעולות שונות באינדיאנפוליס: נמסר כי ארגון הנשים 'דבורה' ארגן מסיבה למגבית למען החיילים. נשות הארגון: רבקה קאלדירון, פולין משולם, ריקיטה פרופיטה, סופי פארדו, שרה אשכנזי, פלור קאלדירון, לונה ארואיסטי. הוזמנו רב הקהילה מישאל אלבאגלי נשיא הקהילה יצחק משה ארואיסטי והנשיא מתתיה יעקב פאראש. בערב שבועות התקיימה תפילה מיוחדת למען החיילים. ליד ארון הקודש הוצבו הדגל האמריקני והדגל הציוני. שרו את המנון ארצות-הברית ואת 'התקווה'.¹³³

128 לה בארה, 976, 23 במאי 1941, עמ' 7.

129 לה בארה, 985, 22 באוגוסט 1941, עמ' 7.

130 לה בארה, 1006, 5 בדצמבר 1941, עמ' 7.

131 לה בארה, 1008, 19 בדצמבר 1941, עמ' 7.

132 לה בארה, 1018, 27 בפברואר 1942, עמ' 7.

133 לה בארה, 1031, 29 במאי 1942, עמ' 7.

באוגוסט 1942 פורסמה מודעה בעיתון על תרומותיהם של בני הקהילה: קהילת אינדיאנפוליס וארגון הנשים 'דבורה' שולחים ל'עוזר-דלים' בירושלים סכום של 161.75 דולר. שלמה קאמחי התרים 47.50 דולר, ארגון הנשים 'דבורה' 87.50 דולר. כן נתרמו כספים ל'מתנות לאביונים' במונטטיר.¹³⁴ רב הקהילה הרב מישאל ב. אלבאעלי דאג לארגון הנוער בקהילה על כך נמסר בעיתון בדצמבר 1942: לראשונה בקהילה אורגנו בני-הנוער בנים ובנות כאחד על ידי הרב מישאל ב. אלבאעלי העושה לקירוב הנוער לדת ולאוצרות הרוח של עמנו. ארגון זה ייקרא 'הנוער הספרדי של אינדיאנפוליס'.¹³⁵ הקהילה חגגה גם ימי חג שאינם יהודים וזאת עפ"י מודעה בעיתון מדצמבר 1942 לפיה נערכה מסיבה לרגל Thanks Giving Day (יום ההודיה, חג נוצרי). נערכה תפילה בהשתתפות הנוער הספרדי. נשאו דברים הרב אלבעלי והנער ג'ילברט מ. כהן.¹³⁶ הקהילה באינדיאנפוליס התרימה את חבריה גם למען 'משגב לדרך' בית החולים של היהודים הספרדים בירושלים. 'לקראת הימים הנוראים תרמו ל'משגב לדרך': יצחק דניאל הכהן, משה יצחק כהן, בני יצחק כהן, ז'ק יצחק הכהן, ז'ו מנחם קאסורלה, פרץ אברהם נחמיאס, אינו בוכור קאלדירון, ז'ולי בוכור קאלדירון, מוריס בוכור קאלדירון, חיים אברהם אישע, איזו חיים אישע, ז'ק חיים אישע, בוכור משה קאלדירון, חיים נסים קאלדירון, ז'ו שמואל קאלדירון, חיים אברהם פיסו, דוד אשכנזי, מאיו פארדו, סיניורה טולידו, אלברט טולידו, משה אברהם אישע, שמעון רפאל בארוך, סול בוכור פאראש, שלמה משה נחמיאס, מירקאדה יוסף הלוי, גבריאל קאלדירון, איסטרילה קאלדירון, צ'ארלי לונאר, ז'אק קאלדירון, יצחק ארואיסטי, דוד יצחק ארואיסטי, סאלי יצחק ארואיסטי, אבי יצחק ארואיסטי, מוריס יצחק ארואיסטי, לואי נסים בכר, יצחק חושן צרפתי, ז'אק אברהם קאמחי, מניו-יורק, סם מישולאם, מוריס קאלדירון, ז'ק קאלדירון ולבסוף יצחק ארואיסטי לזכר בנו ז'ק ארואיסטי — 10 דולר, סה"כ 87.50 דולר.¹³⁷

הקהילה המונסטירלית ברוצ'סטר

רוצ'סטר שימשה גם היא מרכז של יהודי מונסטיר. בגיליון 'לה אמריקה' מיום 21 ביוני 1912 דיווח כתב העיתון ברוצ'סטר ז'ק אליאס כי בקהילה הספרדית ברוצ'סטר המצב עגום. מתגוררים בה כארבעים עד חמישים יהודים מונסטירלים שהם אמנם טובי מזג אך לא זכו מעולם לחינוך פורמלי. כמה מהם בורים ועל כן אינם יכולים להימנות על קוראי 'לה אמריקה'. בגיליון שלאחריו דיווח אליאס כי יהודי מונסטיר ברוצ'סטר נעלבו על כי הועלה בעיתון נושא הבערות. גדול הדגיש כי כוונתו לא היתה להעליב

134 שם, 1041, 7 באוגוסט 1942, עמ' 7.

135 לה בארה, 1059, 11 בדצמבר 1942, עמ' 7.

136 לה בארה, 1059, שם, שם.

137 לה בארה, 1142, 14 ביולי 1944.

ציבור כלשהו אלא להמריץ את ההורים הספרדים להבטיח לילדיהם חינוך נאות. בעיית הבערות אינה ייחודית לרוצ'סטר.

חברת 'אור ישראל' של מונסטיר ברוצ'סטר נוסדה בשנת 1909 ביוזמתם של דוד אלבכארי ויעקב בסו (צ.ל. פיסו). היה לה הון של כ-300 דולר. הקהילה היתה פעילה בכמה תחומים. ב-'La America' משנת 1913 דיווחו כי ב-10 בנובמבר 1912 נוסד מועדון ספרותי ברוצ'סטר, מועדון שהתרחב והלך ועתה נמנים בו שלושים חברים. מייסדו היה בוכור מאיי. המועדון רכש ספרים בירושלים ועשה מאמצים להנחיל לציבור ערכי-ספרות. 'La America' מ-7 ביולי 1914 דיווח כי הקהילה הקטנה של הספרדים ברוצ'סטר היתה מפוצלת לכמה קבוצות קטנות ובהן שתיים עיקריות. 'אור ישראל' של מונסטיר ו'אגודת-אחים' שהתאחדו תחת השם 'אור ישראל'. הנשים ברוצ'סטר התאגדו אף הן והתנדבו לעבודה ציבורית. ב-1915 דיווח 'La America' כי ברוצ'סטר נוסד תלמוד תורה ובו מורה מתנדב. גיליון אחר דיווח על הכנסת ספר-תורה לבית הכנסת. בטקס הכנסתו נערכה תהלוכה חגיגית ובה השתתפו אשכנזים רבים 'שנוכחו כי הספרדים הם יהודים אמיתיים'. הקהילה הספרדית נהגה לערוך פיקניקים בהם נפגשו כל בני הקהילה באורח בלתי-פורמלי. נוסדה גם אגודת נוער בשם: Young Men's Sepharadic Association. שערך ערבי מוסיקה ומחולות. האירוע הראשון מסוג זה התקיים בסתיו 1916. ככלל, הדיווחים ב-'La America' תיארו את הקהילה כקהילה המתפתחת כראוי.¹³⁸ מידע על הקהילה מצוי גם בעיתון 'לה בארה'. ממודעת נישואין מחדש נובמבר 1925 אנו למדים כי נהוג היה במסיבות נישואים לתרום לתלמודי תורה: לרגל נישואי איסטריאה משה רוסו עם גבריאל קאסורלה מרוצ'סטר שנתקיימו בביתו של אברהם דוד הכהן וביוזמתם של אברהם יוסף כהן ושמעון אלבראנס נאספו לטובת ת"ת אור-ישראל ברוצ'סטר 14 דולר.¹³⁹

מודעה דומה התפרסמה ב-11 בדצמבר 1925. לפיה, לרגל חתונתו של ליאון אלבכארי וביוזמת אברהם יושע חובר שיר הלל ליוסף אלבכארי ונאסף סכום של 23.25 דולר לת"ת אור ישראל ברוצ'סטר. כן נתקבל מגב' בכור שם טוב ארואיסטי מניו-יורק דולר אחד.¹⁴⁰ העיתון פרסם גם רשימת מנויים ברוצ'סטר: אברהם קאמחי, מוריס קאמחי, דן י' יאקאר (!) שלמה ארואיסטי, איזאק קאסורלה, נסים קאמחי, מ. ארואיסטי, יעקב אלבכאיר, ז'יק קאמחי, נ. אירגאס, ז'ו א. קאלדירון, סים ארואיסטי, איזאק ניגרין, גבריאל קאלדירון, סיים קאמחי ויוסף אלבאלק.¹⁴¹ בקהילה פעלה גם חברה קדישא שנקראה 'חברה די לוס רוחצים'. החברה ערכה לחבריה מסיבה בספטמבר 1926 בביתו של אברהם אליהו יושע. במסיבה נתרמו 18.50 דולר. על תרומות נוספות נמסר באותו גיליון: בביתו של יצחק רוסו, לרגל נישואי בתו 24 דולר. בביתו של חיים מאיר הלוי,

138 La America, D. Angel, עמ' 150-151.

139 לה בארה, 170, 27 באוקטובר 1925, עמ' 9.

140 לה בארה, 172, 11 בדצמבר 1925.

141 לה בארה, 204, 23 ביוני 1926, עמ' 4.

עמוד השער של עבודת הגמר לקבלת תואר ד"ר לפילוסופיה של ג'ולי פרנסס־נמר
על שפת הלאדינו של יהודי מונסטיר באינדיאנאפוליס

6.10 דולר. בקהילה, בזמן חגיגת פורים, 131.96 דולר. בישיבה של שני הוועדים (כנראה ועד הקהילה וועד התלמוד תורה), 4 דולר. תרומות במסיבה של הרוחצים: יעקב נסים קאלדירון, יעקב אברהם פיסו, מרדכי יצחק נחמיאס, נסים אליהו קאסורלה, ביטי זכריה מאיו, אליהו יעקב ׳ יאקאר (!), יוסף מיכאל אטיאס, יעקב אברהם פיסו, שלמה אברהם הלוי, יעקב יצחק קאלדירון. סה״כ 17.25 דולר. המזכיר: נסים אליהו קאסורלה. הקהילה הנהיגה הגרלות שהכנסותיהן שימשו להחזקת תלמוד-התורה. במודעה שפורסמה בעיתון נכתב: ועד תלמוד התורה ברוצ'סטר מודיע לכל מי שבידו כרטיסי-הגרלה כי זו נדחתה ל-10 באוקטובר 1926.¹⁴² באוקטובר 1926 פרסם ראש הקהילה אבואה קאמחי מודעה בעיתון על אסיפה של המפלגה הרפובליקנית ב'קולוניה' הספרדית ברוצ'סטר בה נאמר: 'לבד מנאומי-התעמולה ידונו גם במצב העגום של התלמוד תורה ויצביעו על האמצעים להטבת המצב. חובת כל ספרדי ברוצ'סטר להקדים ולבוא לאסיפה'. בו בעיתון פורסמה מודעת-תנחומים לאמור: החברה 'אור ישראל' מרוצ'סטר רואה מחובתה להביע תנחומיה למשפחות ארואיסי ולוי על מות הרעיה והבת שנפטרה בגיל 23 בהותירה את בעלה יוסף מאיר הלוי ואת בנה בן השלוש. הנשיא אבואה (!) קמחי המזכיר משה פנחס כהן.¹⁴³ ברוצ'סטר פעל גם ארגון נוער ספרדי בשם 'The Young New Sepharadim Association of Rochester'. הארגון הודיע בדצמבר 1926 לכל חבריו מכריו ואוהדיו ברוצ'סטר ובמקומות אחרים על חנוכת-הבית. 'ייערך נשף שיתקיים בשבת 11 בדצמבר 1926. הודעה זו משמשת הזמנה'.¹⁴⁴ הקהילה ארגנה מיטינג מיוחד לרגל הפרעות ביהודי-רומניה: 'עקב הפוגרומים וההתפרצויות האנטישמיות ברומניה החליטו כל הקהילות ברוצ'סטר כולל החברה אור ישראל של מונסטיר לקיים אסיפת מחאה ב-580 Saint Street, Labor Lyceon. הוועד פונה לכל חבריו ולכלל היהודים הספרדים ברוצ'סטר להשתתף כאיש אחד באסיפה זו'.¹⁴⁵

ב-29 בפברואר 1928 שיגרה ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים בירושלים אל קהילת אור ישראל מכתב בו אישרה קבלת סכום זעום כתרומה להתאחדות. "ההתאחדות" הביעה את ביטחונה כי הקהילה מזדהה עם מטרות ההתאחדות ובוודאי תגדיל את תרומותיה בעתיד.

כמו כן הודיעה ההתאחדות כי היא מצרפת למכתבה כמה עותקים מן הדו"ח של ה"התאחדות" לשנת תרפ"ז באנגלית, בספרדית וגם בעברית ובצרפתית בבקשה להפיצם בין בני הקהילה.¹⁴⁶

מארכיון הג'וינט אנו למדים כי ברוצ'סטר פעלה בספטמבר 1937 שלוחה של קרן

142 לה בארה, 211, 10 בספטמבר 1926, עמ' 6.

143 לה בארה, 217, 22 באוק' 1926, עמ' 7.

144 לה בארה, 224, 10 בדצמ' 1926, עמ' 1.

145 לה בארה, 231, 28 בינואר 1927.

146 אוע"ס, תיק ההתאחדות, מיכל 6706/8.

העזרה לסובלים במונטטיר של קהילת שלום ואמת של יהודי מונסטיר בניו-יורק כלשון הכותר: 'Congregation of Peace & Brotherhood of Monastir Inc. Relief Committee of the Jewish Sufferers of Monastir' ובלאדינו: 'קומיטי די אליידו פארה לוס סופ'ריאנטאס די מונאסטיר'. חברי השלוחה היו: יהודה א. קאלדירון, יו"ר; מטי ארואיסטי, סגנית יו"ר; מוריס ארואיסטי, מזכיר; רבקה קאלדירון, גזברית; יצחק קאלדירון ו- (?) קאלדירון, נאמנים.¹⁴⁷ במאי 1943 התפרסמה רשימה בעיתון 'לה בארה' שכותרתה: 'הרב יצחק אלקלעי ברוצ'סטר' וזו לשונה: הרב אלקלעי נשא דבריו על סבלם של האחים ביוגוסלביה וביקש להתלכד ככל האפשר ולהתכונן להציל נפש כל יהודי שישרוד לאחר המלחמה. הגב' מאטילדה ארואיסטי נשיאת ארגון הנשים אור ישראל דיברה על הקרן לסיוע לסובלים במונטטיר והודיעה כי היא וחברותיה עוסקות באיסוף כספים למען הקרן. הרב אליאס שהתגורר ברוצ'סטר 25 שנים דיבר על הנוער המקומי שזכה להתקדם ולהתפתח.¹⁴⁸

לקהילה היו קשרים עם הראשון לציון, הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל. בכ"ו בסיון תש"א, 15 ביוני 1941, כתב הרב עוזיאל מכתב אל קהילת אור ישראל ברוצ'סטר בו אישר קבלת סכום של 40 דולר כתרומה לשיבת 'שערי ציון' שעמד בראשה. במכתב הציע הרב עוזיאל לראשי הקהילה ברוצ'סטר לפנות אליו לכשיצטרפו, הם עצמם או חוגים ספרדים אחרים ברוצ'סטר, 'כלי קדש' מארץ-ישראל: רבנים, שוחטים, מוהלים, חזנים, מורי הלכה ודומיהם.

כמו כן הודיע הרב עוזיאל כי בכוונתו לייסד בירושלים מרכז להכשרת רבנים שישמשו מורי הוראה בקהילות ישראל בכל אתר ואתר וביקש את תרומת הקהילה למרכז שיוקם.¹⁴⁹

באוגוסט 1943 פרסמה הקהילה מודעה בעיתון וזו לשונה דרוש חזן ומורה לעברית בקהילת 'אור ישראל' ברוצ'סטר. על החתום: מוריס ארואיסטי Catherine Street Rochester N.Y. 46 מכאן שהקהילה חסרה חזן לבית הכנסת שלה ומורה לעברית לתלמוד-התורה שלה.¹⁵⁰

ולבסוף, מן הראוי לציין כי קהילת רוצ'סטר קיימה קשרים גם עם ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים ותרמה כספים לפעולותיה.¹⁵¹

147 ארכיון הג'וינט, יוגוסלביה, 1937-1943.

148 לה בארה, 1083, 28 במאי 1943, עמ' 5.

149 אוע"ס, תיק הרב עוזיאל, מיכל 6206/8.

150 לה ב'ארה, 1086, 20 באוגוסט 1943, עמ' 6. הראשל"צ הרב עוזיאל פנה במכתב לקהילת רוצ'סטר ביום 15 ביוני 1941 בו הציע לקהילה 'כלי קודש' מירושלים, רבנים, שוחטים, מוהלים, חזנים, מורי-דת ועוד (ארכיון העיר ירושלים, מיכל 6206/8).

151 מכתב 'ההתאחדות' בצירוף קבלה מיום 29 בפברואר 1928, ארכיון העיר (6206/8).

פניית ה'ראשון לציון' הרב בן ציון מאיר ח. עוזיאל
אל קהילת 'אור ישראל' ברוצ'סטר, 15 ביוני 1941

יהודי מונסטיר בארצות-הברית 391

פניית "ההתאחדות" בירושלים אל קהילת 'אור ישראל' ברוצ'סטר, 28 בפברואר 1928

זמני הגירתם של יהודי מונסטיר לארצות-הברית

מקור רב ערך על הגירתם של היהודים ממונטסטיר לארצות-הברית הוא אתר האינטרנט של 'Ellis Island' בו רשומים כל המהגרים שהגיעו לארה"ב מכל מקום בעולם. רשימות המהגרים ערוכות לפי הסדר הבא: שם המהגר, מקום היישוב, שנת ההגירה, הגיל. אנו הפקנו שמות מובהקים של יהודי-מונטסטיר וגם את השמות כהן ולוי שהיגרו ממונטסטיר.

העיר מונסטיר מצויינת ברשימות: Monaster, Monastir, Monastiraki Monastirion
 Monastiryon, Monastiz וכן בשמותיה הסרבים והמקדונים: Bitol, Bitolia, Bitolij

שמות המשפחה	מס' המהגרים	שנות הגירה	גילים
אירגאס	27	1924-1912	56-5
אישך	2	1919	45, 9
אלבוחר	8	1912-1901	23-2
אלבחרי	2	1913, 1907	
אלבלק	1	1913	32
ארואסטי	14	1919-1909	55-2
בן יקר	8	1914-1913	55-0
חסון	18	1910-1902	37-0
כהן	15	1913-1910	39-0
לוי	26	1919-1910	40-4
נחמיאס	27	1921-1906	48-1
ניגריץ	1	1913	18
עשהאל	8	1913-1912	45-4
פיסו	18	1915-1910	55-0
פדרו	18	1920-1907	38-0
צרפתי	11	1915-1910	40-0
קונפינו	8	1923-1910	32-0
קלדרון	39	1915-1909	43-0
קולונימוס	4	1920	50-8
קמחי	49	1923-1906	58-2
קסורלה	16	1913-1910	33-0
קרקיס	2	1912	32, 18
רוסו		1922-1911	42-1

יהודי מונסטיר היגרו אפוא לארה"ב החל ב-1901, עיקר ההגירה היה בעשור השני של המאה ה-20. מהגרים מעטים הגיעו לארה"ב עד לשנת 1910 ולאחר שנת 1920 מהגר אחד בלבד הגיע בשנת 1924.

מעיון ברשימות המהגרים ניכר שהמהגרים היו בודדים ומשפחות צעירות שהביאו עימם אפילו תינוקות רכים בני פחות משנה. לעתים הצטרפו למשפחות הצעירות גם הורי-הבעל או האישה. ניכר שיעורם של הצעירים שהגיעו בגפם. שכן רוב המהגרים היו בגילים שבין 18-30. יהודי מונסטיר באו לארצות-הברית באוניות מצרפת מנמל Le Havre Seine Inferior ומאנגליה מנמל Southampton.

לסיכום, ניתן לומר כי ראשוני המהגרים ממונטסטיר לארצות-הברית הגיעו אליה בראשית המאה ה-20 ורובם בשנים 1908-1924. המהגרים המונסטירלים סבלו מחבלי-קליטה בקרב אחיהם הספרדים, בשל המבטא המיוחד להם בלאדינו ובשל היותם עניי-רוח, ובה בשעה, יחד עם כלל היהודים הספרדים, מהאוכלוסיה היהודית האשכנזית שקדמה להם ושראתה עצמה נאורה ומוצלחת יותר והשקיפה מגבוה על היהודים הספרדים. המונסטירלים התקבצו משפחות משפחות ברבעים העניים של ניו-יורק ולימים כשנבנו שכונות חדשות, התיישבו בהן ויסדו בהן קהילות חדשות, ומניו-יורק עברו לרוצ'סטר ולאיינדיאנפוליס ויש שהשתקעו בהן מלכתחילה. אף באינדיאנפוליס הם התיישבו בתחילה בשכונות העוני ולימים עברו למרכז העיר ולאזורים עשירים ומכובדים יותר. בראשית דרכם בארצות-הברית הם עסקו בכל מלאכה המפרנסת את בעליה, מצחצחי נעלים, רוכלי-סידקית, בעלי דוכנים לירקות ולפירות, סדרנים באולמות בידור וקולנוע, מקריני סרטים, חדרנים ועובדי-שירות בבתי מלון ובמועדוני לילה, חייטים ותופרות, גהצנים, גזרנים, זבנים, יצרני ממתקים, פועלי מתפרות, ולימים גם בעליהם של מתפרות ובתי-מסחר. הצעירים השתתפו בשיעורי ערב ללימוד הלשון האנגלית ולשינון חוקי ההגירה והאזרחות האמריקנים. הם אימצו לעצמם אורח-חיים אמריקני. עבדו שעות רבות לפרנסת המשפחה הטמיעו מילים אנגליות ללשון הלאדינו שבפיהם ובעצם ולימים, הטמיעו מילים וניבים בלאדינו ללשון הדיבור האנגלית. עם התבססותם, הקימו מוסדות שבראשם עמדו נשיאים (Presidents), יושבי-ראש (Chairmen), גזברים (Treasurers) ונאמנים (Trustees).

בניו-יורק הקימו שלוש קהילות. הראשונה, בלאאור איסט סייד (Lower East Side), השנייה בדאון טאון (Down Town) והשלישית בניו-לוטס, ברוקלין (New Lots). בקהילות הללו ובקהילות שברוצ'סטר ובאיינדיאנפוליס יסדו מוסדות קהילתיים ציבוריים, ועד קהילה, בתי כנסת, תלמוד תורה וחברה-קדישא, הקימו ארגוני נשים וארגוני-נוער, מועדונים חברתיים ולימים, בניו-יורק, גם בתי-חולים ובתי-אבות. ניהול המוסדות נעשה בדרך דמוקרטית, ברוח ארה"ב. אנשים נבחרו לתפקידים לפי כישוריהם, כך בקהילה, וכך בכל מוסדות הציבור וארגוניו. הם ערכו מסיבות, בהן מסיבות לתלמידים. במסיבות אלו התלמידים רקדו שרו ודיקלמו בלאדינו בעברית ובאנגלית. הם הופיעו במחזות ובהם 'בתי-פתח', 'חנה ושבעת בניה' ו'אסתר המלכה'.

כמו כן קיימו תפילות לחגים, לשבתות ולאירועים מיוחדים, נשפים, סעודות צהרים, ארוחות ערב, מסיבות קלפים, מסיבות נשים, פיקניקים וטיולים לכל בני הקהילה. מסיבות 'עונג שבת' לבוגרים ולנוער, ועוד. כמנהג ארצות-הברית הם פרסמו בעיתונים מודעות על אירועים פרטיים ומשפחתיים דוגמת ברית-מילה, בר-מצווה, נישואים, ברכות לשנה החדשה, מודעות אבל ודברי-ניחומים ועל אירועים ציבוריים: ישיבות, אסיפות, טיולים, הגרלות ותפילות בציבור בימים הנוראים. מכאן שרבים מיהודי מונסטיר חדלו לפקוד את בתי-הכנסת בימות החול ובשבתות והסתפקו בתפילה בימים הנוראים. האירועים הפרטיים יש ונערכו בבתי פרטיים ויש שנערכו באולמות של מרכזי-בידור ובתי-מלון. האירועים הציבוריים בבתי הספר, בבתי הקהילה ובאולמות של בתי-מלון, כל אירוע, הן פרטי והן ציבורי, שימש להתרמה לצורכי ציבור מקומיים כגון תלמוד תורה ובית אבות ובית החולים, ולבני העיר מונסטיר, איתם הזדהו ולהם דאגו ככל יכולתם. לרובם היו קרובים במונטסטר והם ידעו היטב את מצוקות-החיים בעיר. הם הקימו קרנות-עזר ליהודי מונסטיר דוגמת 'עזרה בצרות', 'מתנות לאבינונים' ו'מלביש ערומים', כדי לסייע לקהילה במונטסטר לקיים את מוסדותיה, ולתלמידי העיר לקבל לבוש-חם וארוחה מזינה. בצד קרנות אלו שפעלו בקביעות הם הקימו קרן לסיוע לסובלים מבני מונסטיר היהודים, אספו דברי-הלבשה לחלוקה בין עניי העיר וממון רב להחזקת מוסדות-הציבור. הם זכרו גם את הקהילות המונסטירליות הקטנות של הפליטים והעקורים ממונטסטר בפלורידה ובסלוניק. הם גילו עניין רב ביהודים המונסטירלים בירושלים והרימו כספים לקרן הסיוע הירושלמית 'עוזר דלים' וגם תמכו בבית החולים של הספרדים בירושלים, 'משגב לדך', כיהודים אמריקנים הם תרמו גם לארגונים יהודים אמריקנים לסיוע דוגמת ה-Jewish Welfare Fund. כאוהדי התנועה הציונית הם שקלו את השקל הציוני ותמכו במגבית ארץ-ישראל United Palestine Fund. כמו כן, כאזרחים אמריקנים תמכו בארגונים מקומיים. במלחמת העולם השנייה תמכו במשמר האזרחי וב'אגודה למען החייל'.

ניתן לומר, כי יהודי מונסטיר היגרו לארצות הברית עניים מרודים, ובחלקם נבערים מדעת ובה מצאו שלווה ורוגע. הם למדו, התפתחו, התבססו כלכלית וחברתית ונעשו אזרחים אמריקנים נאמנים, כדברי העיתון 'לה בארה' מס' 203, מיום 16 ביולי 1926 בתגובה לקריקטורה בפארוורטס: 'היהודים הספרדים חיים בניו-יורק כיסוד מתקדם, נאמן לאידיאלים של הרפובליקה האמריקנית ולמסורת הלאומית היהודית'.

יהודי מונסטיר ביוון

ליהודי מונסטיר היו קשרים מקשרים שונים עם יהודי ערים ידועות ביוון המקדונית, באתונה ובתראקיה. רבים מיהודי מונסטיר היגרו לערים אלה מסיבות שונות. הערים אליהן היגרו יהודי מונסטיר היו אתונה, דראמה, סלוניק, פלורינה, קוואלה וקסטוריה. היהודים המונסטירלים ביוון נספו ברובם במחנה ההשמדה באושוויץ יחד עם אחיהם היהודים היוונים.

אתונה — ביוונית Aghuna, בירת יוון והגדולה בעריה. במחוז אטיקה ליד המפרץ הסארוני. חמש עשרה משפחות יהודיות ממונטסטר, העשירות ביותר בעיר עקרו לאתונה בימי מלחמת העולם הראשונה.¹ מ'דפי עד' ב'יד ושם' בירושלים. אנו יודעים כי בשואה נספו יהודים ילידי מונסטיר שהתגוררו באותה עת באתונה, ובהם יוסף שבת ורעייתו אסתר לבית פרדו.²

דראמה — ביוונית Drama. בירת מחוז דראמה, באחד העמקים במקדוניה היוונית. הקהילה שימשה מעין שלוחה של קהילת קוואלה שבשכנותה. מדפי עדות ב'יד ושם' נראה שהתגוררו בעיר גם יהודים ממונטסטר.³

סלוניק — ביוונית Salonica. בירת מקדוניה היוונית. עיר נמל בים האיגאי על מפרץ סלוניק. בשל חשיבותה כמרכז יהודי ים־תיכוני כונתה ירושלים דבלקן. הרב שמואל די מדינה, הרשד"ם כינה אותה: 'עיר שרובה ישראל'.⁴ מונסטיר היתה סמוכה מבחינה רוחנית על סלוניק, רבניה וחכמיה. כשחכמי מונסטיר נתקלו בבעיות הלכתיות שלא יכלו להכריע בהן שלחו שאלות לסלוניק להכרעתם של פוסקי העיר ובהם הרבנים, דניאל אישטרושא, שלמה בר' יוסף אמאריליו, רפאל שמואל ארדיטי, שלמה בן אברהם הכהן, שמואל די מדינה (הרשד"ם), רפאל אליעזר נחמיאס, ר' אליהו קובו ור' חיים שבת.⁵ בין מונסטיר לבין סלוניק התקיימו יחסי חברה. יהודים ממונטסטר נהגו לבקר בסלוניק וכן להיפך.⁶ כמו כן ידוע על מקרה חיתון בין חתן מסלוניק לכלה ממונטסטר.⁷ סוחר סלוניק

1 ארכיון הג'וינט, תיק 149.

2 דפי עד, 452455 ו־2132913.

3 דף עדות, שם הניספה, אסתר אלמנת יוסף שבתאי.

4 הרשד"ם, שות', שאלה קכ"ד, יורה דעה.

5 ראה הפרק, מונסטיר בספרות הרבנית.

6 הרשד"ם, יורה דעה, שאלה קכ"ד.

7 הרשד"ם, שם, שם.

היהודים היו בקשרי מסחר עם סוחרים ויצרני-עורות ממונסטיר. הבורסקאים וסוחרים העורות ממונסטיר ערכו במאה ה-16 הסכם סחר עם סוחרים סלונים.⁸ בראשית המאה ה-19 נתגלעה מחלוקת בין סוחר ממונסטיר לבין סוחרים סלונים על משלוח של צמר ממונסטיר לסלונים.⁹ סוחרים יהודים ממונסטיר ומסלונים הפליגו יחדיו בים התיכון בדרכם לזיכרה בארץ-ישראל.¹⁰ יהודים ממונסטיר ניסו להחזיר ליהדות צעירים מסלונים שהמירו את דתם. אחד במאה ה-16¹¹ ואחר במאה ה-19.¹²

יהודים ממונסטיר נמלטו על נפשם בימי מלחמות הבלקנים (1912-1914) ובימי מלחמת העולם הראשונה (1914-1918) כאשר מונסטיר היתה זירת קרבות, הופצצה והורעשה, ובתיה נהרסו. רבים מן הנמלטים באו לסלונים,¹³ בה קיבלו הפליטים המונסטירלים סיוע מאגודה בשם 'משגב לדרך'. על הפליטים ממונסטיר נמנו חיים קטן שמואל ישראל ואברהם קמחי.¹⁴ בנות שהגיעו ממונסטיר הועסקו בבית חרושת לטבק.¹⁵

בשנים 1916-1917 נבנו בשכונת קלמריה שבסלונים בתים חדשים למען פליטי מונסטיר ועד לחורבן הקהילה כונתה שכונה זו שכונת המונסטירלים.¹⁶ אותן שנים כבר נתקיימה קהילה מונסטירלית מבוססת בסלונים, שכן ב-20 בדצמבר 1916 פעלה בעיר חברה מסחרית של יהודים ממונסטיר שנקראה י. ארואסטי ואחיו. חברה זו פנתה לחברת 'אהבת שלום מונסטיר' בניו יורק בבקשה לסייע ליהודי מונסטיר.¹⁷

ב'לה נאסיון' מיום 25 בדצמבר 1926 פורסמה מודעת נישואין של ריביקה יהושע חזן ושל יוסף מרדכי צרפתי. הנישואים נערכו בסלונים ב-21 בדצמבר 1926.¹⁸ בשנת 1927 הקים יהודי ממונסטיר בשם איזאק ארואיסטי בית כנסת לקהילת מונסטיר ומכאן שיהודי מונסטיר התרכו בעיר עד שנזקקו לבית כנסת משלהם.¹⁹ מ-1928 ואילך ערכו בכל סניפי הסתדרות 'המזרחי הצעיר' (תנועת נוער של 'המזרחי') מסיבות 'עונג שבת'. את המסיבות ארגנו האגודות לשירה דתית 'נעים זמירות' ו'הלל זמרה' והן נערכו בבתי-הכנסת ובייחוד בבית שאול ובבית הכנסת של המונסטירלים.²⁰ יהודי מונסטיר בארצות

8 הרשד"ם, שות', יו"ד, שאלה א', קב"ב.

9 א. גאטיניו, אלף כסף, ח"מ ס"י ס"ב, ה'.

10 משה מרדכי בן רפאל מיוחס, מים שאל, אה"ע, ס"י ב'.

11 הרשד"ם, שות', יו"ד, שאלה ר"ד.

12 קובו, שער אשר, ח"א, א"ה, ס"י כ'.

13 ארכיון הג'וינט, תיק 149.

14 פנקס קהילת יוון, עמ' 257.

15 דף עד מס' 2254993, אהרן וידה.

16 פנקס קהילת יוון, עמ' 235.

17 ארכיון הג'וינט, שם, מכתב חתום על ידי חיים שמעיה ארואיסטי.

18 לה נאסיון, אורגנו פוליטיקו נאסיונאל אילינו-ג'ידיו, סאלוניקו.

19 פנקס קהילת יוון, עמ' 291.

20 שם, עמ' 245.

הברית סייעו ליהודי מונסטיר שבסלוניק. במרס 1938 נשלח מניו יורק סך של 100 דולר כתרומת יהודי העיר ליהודי סלוניק.²¹ ב-9 באפריל 1941 נכבשה סלוניק על ידי הגרמנים. יחידה שנקראה 'קומנדו רוזנברג' באה מגרמניה לסלוניק באמצע יוני 1941. בראש היחידה עמד ד"ר יוהאן פול, מנהל המחלקה העברית במכון לחקר היהדות בפרנקפורט. הלה פעל להחרמת רבבות ספרים וכתבים נדירים מספריות העיר. בין הספריות שהוחרמו היתה גם ספריית בית הכנסת של יוצאי מונסטיר.²²

ב-17 במרס 1943 נשא הרב קורץ, רבה הראשי של סלוניק, דרשה בפני קהל המתפללים בבית הכנסת של יוצאי מונסטיר ואמר: הזמנים קשים וטרגיים, שיהיו לכם סבלנות ואומץ.²³ יהודי סלוניק ובכללם יהודי מונסטיר שהשתקעו בה נשלחו להשמדה במחנה אושוויץ ברכבות שיצאו מסלוניק בימים 15, 17, 19, 23 ו-27 במרס 1943, ב-3, 5, 7, 10, 13, 16, 20, 22, 28 ובאפריל 1943, ב-3 ו-9 במאי 1943, ב-1 ביוני 1943 וב-10 באוגוסט 1943.²⁴

על פי דפי יעד השמורים ב'יד ושם' נספו בין היהודים המונסטירלים, שנולדו במונטטיר ושהתגוררו בסלוניק ב-1943, בני הזוג אהרן ודודין קמחי, וידה אהרן וחמשת ילדיה, אסתר ישי לבית פרדו, רפאל עשהאל ורעייתו ברטה וכן, מטילדה אסיאו לבית פרדו.²⁵

ברשימה שמית של הנספים בסלוניק הנמצאת ב'יד ושם' נמצאו בין הנספים יהודים הנושאים את שמות המשפחה המונסטירלים הבאים: אירגאז, אסקלונה, אשכנזי, חסון, טלבי, ישראל, מאיו ודה-מאיו, משולם, נחמיאס, ניגרין, סדיקריו, עובדיה, פיסו, פרג'י, פרדו, צרפתי, קטן, קלדרון, קמחי, קריספין, רוסו ושבתי.²⁶

ברשימה שמית של הנספים בסלוניק הנמצאת במוזיאון השואה בניו-יורק נמצאו בין הנספים יהודים הנושאים שמות מונסטירלים נוספים והם: אלבלה, אלבילדה, ארון, ארואיסטי, זכריה, טסטה וקונפינו.²⁷

מכלל בתי הכנסת שבסלוניק נותר לפליטה רק בית כנסת אחד והוא בית הכנסת של קהילת מונסטיר מרחוב סינגרו 37, שתוכנן על ידי האדריכל אלי לוי ושנבנה כאמור בשנת 1927. בית הכנסת שרד מפני שבימי הכיבוש הנאצי, שימש מחסן של הצלב האדום. לאחר המלחמה שופץ בית הכנסת ומאז הוא משמש בית הכנסת המרכזי של יהודי סלוניק.²⁸

21 לה ב'ארה, 813, 25 במרס 1938.

22 פנקס הקהילות, יוון, 271.

23 שם, שם, 279.

24 שם, שם, 291.

25 דפי עד, יד ושם.

26 הרשימה נמסרה ל'יד ושם' על ידי הגב' אורו ריקנאטי מצרפת.

27 Jewish Community of Salonica 1943, Based on microfilms From U.S Holocaust Memorial Museum, 24.

28 פנקס הקהילות, יוון, 291.

פלורנינה – העיר פלורנינה היא בירתו של מחוז פלורינוס שבמקדוניה היוונית. כשישים משפחות של יהודים ממונטסטר נמלטו ממנה לפלורנינה בימי מלחמות הבלקנים (1912-1914) ובימי מלחמת העולם הראשונה (1914-1918)²⁹ חלקן חזרו לעיר האם מונסטיר ורבות אחרות יסדו בה את 'קהילת יוצאי מונסטיר'. בין הבאים היו אהרן פיסו ורעייתו לונה, לבית קלדרון. נשיא הקהילה היה ברוך קמחי, קצב ממונטסטר. הוא ואהיו אירחו חיילים יהודים מצרפת, לליל הסדר של שנת 1917. על פליטים יהודים חסרי-כל ממונטסטר שנטשו את העיר בדרכם לפלורנינה בימי מלחמת העולם הראשונה, מצויה עדות מיום 16 בפברואר 1917 של כתב העיתון *L'Univers Israelite*. בעדות נמסר כי יהודים נמלטו ממונטסטר המופצצת. היהודים בעלי האמצעים נמלטו ראשונים והרב הראשי נמלט עם הכוחות הגרמנים. הפליטים הגיעו לתחנת הרכבת בפלורנינה, בדרכם לסלוניק. התושבים היהודים בפלורנינה לא יכלו לסייע להם, שכן הם עצמם עניים מרודים המתפרנסים ממלאכת-יד ומרוכלות. אחד מראשי העיר אליו פנו הפליטים השיב פניהם ריקם באומרו כי הרב שלהם יכול היה לסייע להם. אך, לרוע המזל, הוא נטש את צאן מרעיתו.

הרב הראשי של סלוניק התערב בעניינם של הפליטים, אולם הסכום שנאסף היה כה זעום שהיה חשש שרבים ימותו בקור וברעב. מי שסייע להם למעשה היה מנהל הרכבת שאמר, שמן החובה לארגן מייד עבודת הצלה במקום בשיתוף עם צבאות הברית.³⁰ נראה ששיעור הפליטים ממונטסטר בקהילה היה גבוה, שכן, בשנת 1923 שימשו כחברים בוועד הקהילה, שישה יהודים ממונטסטר והם: יהושע ניגרין, אברהם יצחק פיסו, דוד פנחס נחמיאס, יוסף נחמיאס, יוסף יהודה קלדרון, ומשה רחמים פראראג.³¹ מעדות מנחם קלדרון, ניצול אושוויץ, ידוע לנו כי הוריו מאיר קלדרון וג'ויה לבית בן יקר היגרו ממונטסטר לפלורנינה בשנת 1925 עם שבעת ילדיהם.³² לדבריו, רוב יהודי העיר באו אליה ממונטסטר בין שתי מלחמות העולם וכולם דיברו לאדינו.³³ בשנת 1928 התפקדו בפלורנינה 293 יהודים. 284 הצהירו כי השפה הספרדית-יהודית הג'ודיאו איספניול (לאדינו) היא שפתם העיקרית.³⁴ בשנת 1929 עלה מניין המשפחות בפלורנינה ל-48. בה בשנה כיהנו בוועד הקהילה חמישה חברים ובראשם הנשיא יהושע צרפתי, סוחר בדים, וסגנו, דוד נחמיאס. שניהם ממהגרי מונסטיר. מניינם של יהודי פלורנינה ב-1940 עלה ל-400 נפשות. יהודי מונסטיר בארצות הברית סייעו לבני קהילתם בפלורנינה. ב-1938 הם

29 ארכיון הג'וינט, תיק 146, 1919-1921, דו"ח הטי גולדמן.

30 *L'Univers Israelite*, No. 23, 2 Mars 1917. על יהודי מונסטיר ועל הרב יעקב מאיר, רבה הראשי של סלוניק, קרא בהרחבה בפרק על הג'וינט.

31 פנקס קהילת יוון, עמ' 23.

32 בנתיבי שאול, עמ' 446. למאיר ולג'ויה היו אלה נישואים שניים לאחר שבני זוגם נהרגו בהפצצה על מונסטיר במלחמת העולם הראשונה.

33 שם, עמ' 447.

34 פנקס קהילת יוון, 319.

תרמו לקהילת מונסטיר בפלורנינה 50 דולר.³⁵ על פי רשימה ב' (מלים' ביוונית) ספר הזכרון, עלה מניין הנספים במחנה בירקנאו מבני פלורנינה ל-295. לפי שמותיהם, 275 מהם נמנו על יהודי מונסטיר לשעבר וילדיהם שנולדו בפלורנינה. שמות מונסטירילים הכלולים ברשימת הנספים: אישך, אלבוחר, בן יקר, ברוך, חסון, כהן, משולם, נחמיאס, ניגריץ, פיסו, פרדו, פרנקו, צרפתי, קלדרון, קמחי ורוסו.³⁶

קוואלה — עיר במקדוניה היוונית. בעת העתיקה נקראה ניאפוליס (עיר חדשה). על יהודים ממונטסטר שהתגוררו בקוואלה ידוע לנו מדו"ח ארכיון כי"ח כל ישראל חברים, Alliance Israelite Universelle. על פי הדוח חיו בקוואלה 250 משפחות יהודיות שבאו בעיקר מסלוניק וכן ממונטסטר, מסרס ומקושטא.³⁷

קסטוריה — עיר בצפון מקדוניה היוונית. כ-150 ק"מ ממערב לסלוניק. בירת מחוז קסטוריאס. בשל מיקומה הגיאוגרפי, על צומת חשוב של דרכי מסחר, נקשרו קשרים מסחריים מיוחדים בין סוחריה לבין סוחרים קושטא, בלגרד, ואלונה, ניש, מונסטיר, סרייבו וסקופיה.³⁸ על קשרי מסחר בין מונסטיר לקסטוריה ידוע לנו ממצעה בית דין בשנת הת"ג, 1643, בו הובאו עדויות על הירצחם של שני יהודים ממונטסטר בקסטוריה. לבית הדין במונטסטר הובאו עדויות בשנת התקב"ל, 1772, על העלמו של אברהם קייסטיירלי (מקסטוריה) ועל הימצאם של שני סוחרים מקסטוריה במונטסטר.³⁹ ממצעה בית דין מאמצע המאה ה-16 אנו יודעים על מקרה שבו קנה יהודי ממונטסטר שפחה גויה מיהודי מקסטוריה.⁴⁰ בשנת 1834 שהה במונטסטר רבה של קסטוריה הרב מאיר אלקלעי והתייעצו איתו ראשי הקהל כדת מה לעשות כדי להשיג מימון לבניינם של בתי הכנסת ותלמוד התורה שעלו באש.⁴¹

אחרי מלחמות הבלקנים 1912-1914 סופחה קסטוריה ליוון. לפי נתוני כי"ח בעת ההיא וגם אחרי מלחמת העולם הראשונה, היגרו לקסטוריה פליטים יהודים ממונטסטר.⁴²

בשנת 1926 שיגרה קהילת קסטוריה בקשה אל ועד החינוך של ההנהלה הציונית בירושלים ואל ועד עדת הספרדים בירושלים בבקשה לשלוח לקהילה מורה לעברית. את הבקשה הביא עימו לירושלים רבה הראשי של מונסטיר הרב שבתי ז'אין.⁴³

35 לה ב'ארה, גיליון 813, 25 במרס 1938.

36 'שמות נוספים' ביוונית.

37 פנקס קהילת יוון, 328.

38 פנקס קהילת יוון, 374.

39 מודיאנו, ראש משביר, אבן העזר, הלכות עיגונא, סימן ט"ו.

40 הרשד"ם, שות', אוח', שאלה פ"ח.

41 פאלאג'י, חקקי לב, ח"מ ס' מ"ג, חלק ב', עמ' קנ"א.

42 פנקס קהילת יוון, 376.

43 שם, שם, 877.

ב-10 במרס 1943 נמלטה קבוצה של שמונה צעירים יהודים ממונסטיר אל העיר קסטוריה שביוון. בין הנמלטים היו גיטה לוי ושמואל קלדרון. גיטה הצטרפה למשפחתה בקסטוריה ושמואל הצטרף ליחידת פרטיזנים יוונית.⁴⁴

ב-23 במרס 1944 ריכזו הגרמנים את יהודי קסטוריה במחנה חרמנקיוא שבפאתי סלוניק;⁴⁵ מסלוניק הובלו יהודי קסטוריה למחנה אושוויץ אליו הגיעו ב-11 באפריל 1944.⁴⁶ גיטה קלדרון נשלחה לעבודה במחנה 'בירקנאו' ומשם למחנה 'ברגן בלזן'. מחנה ברגן-בלזן פונה על ידי הגרמנים וגיטה וחברותיה התגלגלו עד למחנה מטהאוזן ממנו שוחררו על ידי יחידות של הצבא האמריקני ב-2 במאי 1945.⁴⁷ לאחר המלחמה נודע לגיטה כי אחיה שרלו (שבת) לוי נספה במחנה ברגן-בלזן.⁴⁸

44 שם, עמ' 19-20, 30.

45 קלדרון, שם, עמ' 23-26.

46 שם, עמ' 29.

47 שם, עמ' 36-59.

48 שם, עמ' 60.

יהודי מונסטיר ביוון 401

ידף עד' – אסיאו (פרדו) מטילדה

יהודי מונסטיר בצ'ילה⁴⁹

ראשון המהגרים ממונטסטר לצי'ילה היה אלברט לוי⁵⁰ שהגיע לעיירה טמוקו בשנת 1900 לערך ככוונה למצוא בה את פרנסתו כחייט. ההתיישבות בעיירה זו ובסביבתה זכתה לעידוד השלטונות של צ'ילה שהיו מעוניינים בדחיקתם של האינדיאנים מן האזור. בעקבות אלברט לוי באו מהגרים נוספים ממונטסטר ובשנת 1916 היו בטמוקו מספר מספיק של בני מונסטיר שאיפשר הקמת מרכז קהילתי. היזם והמארגן של הקהילה ושל המרכז הקהילתי היה מטיאס אלבלה.⁵¹ המרכז הקהילתי הוקם ב-5 באוגוסט 1916 וחבריו היו: מטיאס אלבלה, נשיא; אלפונסו ישראל, סגן נשיא; איזק נחמיאס, גזבר; מוריס ישראל, מזכיר; חיים לוי, סגן מזכיר; איזק שאמי וסלומון אלבלה, חברי הנהלה.⁵² בד בבד עם הקמת המרכז הקהילתי הוקם 'מרכז נוער מקדוני' Centro Macedonia ובו כעשרים חברים. במרכז הנוער נערכו נשפים, מופעי תיאטרון, ערבי נגינה בפסנתר ובכינור ועוד. ההכנסות הוקדשו למוסד 'הלבשה', שעסק בסיוע לנזקקי הקהילה ובקניית ספרים לילדי בית-היתומים היהודי.⁵³ ב-1916 התקינה הקהילה תקנות שחייבו את כל חבריה. בתקנות שבעה סעיפים הדנים בתנאי החברות בקהילה, בזכויות ובחובות של החברים ובתשלום מסים לוועד הקהילה. על התקנות חתמו עשרים ואחד מראשי הקהילה שפעלו כנראה כמועצת הקהילה. ב-1921 נערכה רפורמה בתקנות. הן הותקנו מחדש על פי ההתפתחויות בקהילה ועל פי צרכיה החדשים.⁵⁴ ב-1920 הוקם ועד מיוחד שתפקידו היה לרכוש בית למרכז-הקהילתי. לוועד נבחרו מטיאס אלבלה, אלפונסו ישראל ושמואל קאסורלה. הוועד פעל בהשגחתה של המועצה שנבחרה מידי שנה.⁵⁵ ב-1927 נבחרה הנהלה חדשה שסיפחה אליה את מרכז הנוער המקדוני ונקראה מעתה 'מרכז הקהילה של טמוקו'.⁵⁶ בשנה זו הקימו נשות הקהילה אגודה בשם 'עוזר דלים' לסיוע לנזקקים. נשיאת האגודה היתה לואיזה די שאמי, הגזברית — ארנסטה די מוייס וחברות הנהלה —

- 49 הפרק הזה מבוסס ברובו על ספרו של משה נס־אל (ארואסטי) Historia De La Comunidad Israelita Sefaradi De Chile.
- 50 נס־אל, Historia, עמ' 48. לעדות אמריקו אלבלה, נמלט לוי ממונטסטר מפני שהואשם בניאוף.
- 51 נס־אל, שם, 49, בנו אמריקו אלבלה, הילד המונסטירלי הראשון בצ'ילה מתגורר עתה בסביון.
- 52 נס־אל, שם, 50, לעדות אמריקו אלבלה; ראשוני המהגרים היו קרוביו וידידיו של אלברט לוי.
- 53 נס־אל, שם, 51.
- 54 נס־אל, שם, 275-279.
- 55 נס־אל, שם, 54.
- 56 נס־אל, שם, 59.

רגינה קסורלה ושרה די טסטה.⁵⁷ שנת 1929 היתה שנה רבת-פעלים בקהילה. נערך מפקד תושבים בטמוקו ובו נפקדו 203 בני מונסטיר ובהם: 39 קשישים (Hogares), 89 בוגרים (Adultos) ו-75 ילדים (Niños). יהודי העיר מנו 251, רובם (81%) יהודי מונסטיר.⁵⁸ הרב שבתי ז'אין שכיהן בעבר כרבה של מונסטיר עוטר בתואר: 'נשיא כבוד של הקהילה'⁵⁹ והוקם ועד מיוחד לבנין בית ספר יהודי. את הקמת הוועד יזם רוברטו לוי. נמצא המימון הדרוש והובא מורה מירושלים בשם יעקב אופלטקא, אשר לא הסתגל לתנאי המקום ונטש את משרתו.⁶⁰

הרב שבתי ז'אין חזר מצ'ילה לארץ-ישראל ונשא דברים בפני ראשי 'ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים' בירושלים. הוא מסר כי בעיר טמוקו תופסת הציונות מקום חשוב בין הספרדים. הקהילה מונה שלושים משפחות, אשכנזים וספרדים המאוחדים לעדה אחת, וכי בעבודתו הציבורית בעיר סייעו בידיו: מוריץ ישראל, רוברט לוי, המשוררת אנה אלבלה, מתתיהו אלבלה, הנריק עשהאל, חיים נחמיאס וחיים לוי.⁶¹

כמו כן ידוע כי בשנה זו פעלה בטמוקו חברה קדישא בשם 'חסד ואמת' שבראשה עמד ידידיה ישראל.⁶² ב-30 בינואר 1929 כתבו מוסדות הקהילה איגרת אל יהודי מונסטיר ובה נאמר כי בטמוקו קשיי פרנסה וכי הבאים אליה ללא אמצעי מחייה צפויים לצרות ולפורענויות. הקהילה מעוניינת אך ורק בצעירים רווקים נמרצים וחרוצים שהוזמנו על ידי קרוביהם בצ'ילה. מן האיגרת עולה כי בסמוך לכתיבתה הגיעו לטמוקו מהגרים יהודים ממונטסטר שחלקם היו חסרי מקצוע וללא אמצעי מחייה והקהילה התקשתה בקליטתם.⁶³

ב-3 במאי 1930 נוסד 'ארגון הנוער היהודי בטמוקו' שנשיאו הראשון היה ד"ר איזק די מאיו, רופא שיניים, וכן נוסד העיתון 'נפש יהודי' 'Alma Hebrea'.⁶⁴ בשנת 1933 בא לטמוקו גל של מהגרים ממונטסטר ובהם בוכור לוי שהביא איתו שני ספרי-תורה ששימשו את הקהילה בימים הנוראים.⁶⁵ הקהילה התקשתה לקלוט את המהגרים

57 נס-אל, שם, 103.

58 נס-אל, שם, 70.

59 נס-אל, שם, 63. הרב שבתי ז'אין בא לצ'ילה כשליחה של 'ההתאחדות' בירושלים.

60 נס-אל, שם, 62-67, 235, 236.

61 אוע"ס, מכל 6206/9, תיק הרב ז'אין. אנה אלבלה היא אחותו של אמריקו אלבלה.

62 נס-אל, שם, עמ' 61. לעדות אמריקו אלבלה היה ידידיה ישראל 'כלי קדש' שסיפק את כל צורכי הדת של הקהילה.

63 נס-אל, שם, עמ' 292-294. נספח א. לעדות אברהם אלבוחר מקיבוץ אלונים נשלחו ממונטסטר לטמוקו בשנות 1929-1930 נערות צעירות כדי לשדכן עם בני-המקום. בין הבנות היתה הבת של שכניו ממשפחת אלבה.

64 נס-אל, שם, עמ' 69.

65 נס-אל, שם, 77. לעדות שלום דרור מירושלים שביקר במקום כנציג U.J.A. היו בבית-הכנסת גם ויטראג'ים ו'כיסא של אליהו' שהובאו ממונטסטר. הכיסא נמכר לאספן של חפצי ג'ודאיקה.

החדשים עד כי נאלצה לבקש החזרה של מהגרים למונטסטר. כך קרה ב-7 במרס 1933 כאשר ראשי הקהל שלחו מכתב אל קונסול יוגוסלביה בסנטיאגו ובו ביקשו את עזרתו במימון החזרתם למונטסטר של האלמנה דונה ריקולה קלדרון ושל שני ילדיה היתומים.⁶⁶ במאי 1934 הוקם הוועד המרכזי ליהודי צ'ילה' שעם חבריו נמנו יהודי מונסטיר אשר בטמוקו, רוברטו לוי, יעקב ארואסטי וחיים נחמיאס.⁶⁷ ב-12 בספטמבר 1935 פרצה דליקה בטמוקו שכילתה את בנייני הקהילה והעלתה באש את ארכיונה. רק בית הכנסת ניצל מן הדליקה. דליקה זו גרמה לדמורליזציה בקהילה.⁶⁸

ב-1937 ייצג אנריקה טסטה את קהילת טמוקו בקונגרס הנוער של צ'ילי בסנטיאגו.⁶⁹ ב-1940 זכו שני צעירים מבני-מונטסטר בפרסי הצטיינות מן האוניברסיטה של סנטיאגו, אנריקה טסטה, בפקולטה למשפטים ואמריקו אלבלה (הילד הראשון מבני-מונטסטר שנולד בטמוקו), בפקולטה להנדסה כימית.⁷⁰ באותן שנים נודע בסנטיאגו המחזאי אברהם חסון שמחזותיו הועלו על הבמה במרכז הקהילתי.⁷¹ ב-1947 נתמנה ידידיה ישראל לרב ראשי של הרפובליקה של צ'ילה.⁷² כן נודעה המשוררת אנה-אלבלה לוי שהיתה תומכת נלהבת של התנועה הציונית ומ-1948 של מדינת-ישראל. שיריה לכבוד המדינה הושמעו ברדיו המקומי.⁷³ הקהילות בסנטיאגו ובטמוקו הוסיפו להתקיים ולקיים פעילויות קהילתיות, תרבותיות וציוניות. ב-1969 שימשו כבר כראשי-הקהילה בני הדור השני של המהגרים ממונטסטר והם: אלברטו מוייס אלבלה, איזק טליה אירגאס, לזרו אירגאס ואיזק נחום.⁷⁴ כמו כן כיהנו ב'חברה קדישא' יקובו פארדו, אלברט צרפתי ויצחק נבון.⁷⁵ בני מונסטיר שהתיישבו תחילה בטמוקו עקרו ממנה לסנטיאגו וחלק מהם השתקע גם ביישובים אחרים בצ'ילה והם: לה סרנה (La Serena) לוס אנג'לס (Los Angeles) ראנקאגואה (Rancagua) אוֹבְּלָה (Ovalle) וַאלֶפְּרָאִיסוֹ (ValParaiso), וויִינְיָה דֶל מָאר (Viña del mar).⁷⁶ ברבות הימים נתמעטה קהילת טמוקו והתעצמה קהילת סנטיאגו.

בני מונסטיר היו פעילים בתנועה הציונית בצ'ילה שתחילתה בספטמבר 1919. ב-17-19 בספטמבר אותה שנה (ימי העצמאות הצ'יליאנית) נערך קונגרס ציוני בסנטיאגו. לקונגרס נבחרו צירים של קהילת טמוקו והם שמואל קסורלה, אלברט לוי

66 נס־אל, שם, 288, נספח ב'.

67 נס־אל, שם, 78.

68 נס־אל, שם, 82.

69 נס־אל, שם, 121.

70 נס־אל, שם, 129. עדות אמריקו אלבלה בסביון.

71 נס־אל, שם, 131.

72 נס־אל, שם, (?).

73 נס־אל, שם, 142. אנה אלבלה היא אחותו של אמריקו אלבלה.

74 נס־אל, שם, 230.

75 נס־אל, שם, 231.

76 נס־אל, שם, 85, 91, 93, 94.

ואליאס אלבלה, שנבחר גם לסגנו של נשיא הקונגרס.⁷⁷ בשנת 1926 בא לצ'ילה שליה ההסתדרות הציונית ד"ר אריאל בן ציון. ביקורו הניב את הקמת ארגון 'בני קדם' שפעל לקידום ההכרה הלאומית והציונית בקרב היהודים הספרדים בצ'ילה. כנס היסוד של 'בני קדם' התקיים ב-3 ביוני 1926 ובראשו עמד סלבודור חסן. נבחרה הנהלה ארצית שנשיאה היה בן מונסטיר יעקב ארואסטי, מזכירה, יוסף פרץ, גזברה, סלבודור חסון. כן כיהנו בהנהלה יצחק שאמי, סגן מנהל 'קרן היסוד' ודוד מוייס, סגן מנהל 'הקרן הקיימת לישראל', שניהם בני מונסטיר. בה בעת, הקימה הגב' בן ציון, רעייתו של ד"ר אריאל בן ציון את ארגון הנשים 'ויצו' בסנטיאגו.⁷⁸ ב-1929 יסד רוברטו לוי אגודה בשם 'ביאליק' שקיימה ערבי-ספרות ברוח התנועה הציונית.⁷⁹ ב-1930 עלה מצ'ילה לארץ-ישראל והשתקע בירושלים בן מונסטיר אלברטו קסורלה.⁸⁰

משנת 1943 פעלה בצ'ילה שלוחה של הנוער היהודי הספרדי : *Juventud Israelita Sefaradi* ששילבה בין פעולותיה החברתיות פעילות ציונית ערה. כמו כן פעלו בצ'ילה תנועות נוער ציוניות דרוור, נוער מזרחי (בני עקיבא) והנוער הציוני.⁸¹ רוברט לוי ורעייתו הסופרת אניטה אלבלה די לוי, מיהודי מונסטיר בצ'ילה, כתבו ביוני 1949 מכתב אל 'ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים' בירושלים, בו ביקשו מן 'ההתאחדות' לפנות לסוכנות היהודית ולבקש את עזרתה בקליטתה של משפחת ישראל ארואיסטי ממונטיר. במשפחה אב ואם זקנים ובת חולה המאושפזים בבית החולים בצריפין.⁸²

ראויה לציון עדותו של אמריקו אלבלה על המספר הרב של יהודי מונסטיר לשעבר שקיבלו תארים אקדמיים ועסקו במקצועות חופשיים: אמריקו אלבלה, מהנדס, פרופסור להנדסה; אריה אלבלה, רופא; חירם אלבלה, מהנדס; אניטה אלבלה-לוי, משוררת; ראול אליאס אלבלה-פרנקו, רוקח; גלוריה לוי-אלבלה, אדריכלית; אנריקה טסטה, עורך דין; איזיק מאיו, רופא שיניים.

אמריקו אלבלה הוסיף והעיד כי הוא נשא לאישה צעירה אשכנזיה בשם חנה אייזנר שמוצאה מלובלין שבפולין, וכי לא היו מקרים של המרת דת ושל נישואים מעורבים בין יהודים לקתולים מקרב יהודי מונסטיר בצ'ילה.

אנו מביאים בזה רשימה שמית של בני מונסטיר בצ'ילה שמילאו תפקידים ציבוריים בטמוקו ובסנטיאגו על מנת לקבוע אילו משפחות היגרו ממונטיר לצ'ילה ולמה ועד כמה הרחיקו בשינוי שמותיהם.

77 נס-אל, שם, 143.

78 נס-אל, שם, 145.

79 נס-אל, שם, 66.

80 נס-אל, שם, 265.

81 נס-אל, שם, 164, 167.

82 ארכיון עיריית ירושלים, מכל 6225, תיק צ'ילה.

1. אירגאס — איזק טליאס, חיים, לזרו, פנחס, רבקה, רוזה רפאל.
2. אלבו — אפרים, ג'ני, ג'קובו, מאריו, מורדו, מרקוס.
3. אלבלה — אלברטו, מויס, אולגה, אליאס, אמריקו, חירם, מטיאס, סלומון.
4. ארואסטי — אברהם, אלפרדו, ישראל, מרסלו, רפאל, שמואל.
5. חיים — דוד, ג'ק.
6. חסון — אברהם, אליאס, דריו, ליאון, מאוריסיו, מאיר, מוריס, משה, סלבדור, פרלה.
7. טסטה — אברהם, אנריקה, חוסה, שרה.
8. ישראל — אדוארדו, אלברטו, אלפונסו, ידידיה, מוריס.
9. כהן — ארון, מויס.
10. לאון — חוסה, מרקוס, שמואל.
11. לוי — אלברט, בני, בן ציון, דוד, חיים, יצחק, רוברטו, תיאודורו.
12. מאיו (דה) איזק, דניאל, סימון.
13. מויס — ארנסטה, דוד.
14. נבון — סלומון.
15. נחום — איזק.
16. נחמיאס — איזק, אלברטו, חיים, יצחק, מויס, סימון.
17. ניגרין — מויס, ישראל, משה.
18. עשהאל — אלברטו, אנריקה, חיים, יצחק, קמחי, הקטור, ריטה, רפאל.
19. פיסו — מאוריסיו.
20. פרדו — ז'קובו, יעקב.
21. פרס — אדלה, אליאס, ברטה, נסים.
22. צרפתי — אלברטו, סלומון.
23. קלדרון — אברהם, אידה, אלכסנדר, וידה, ז'קובו, מרסלו, שרה.
24. קמחי — אברהם, אליאס, אלבלה, אלברטו, אנריקה, דריו, ז'ק, חיים, מויס, סלבדור, סלומון.
25. קסורלה — אדוארדו, איזק, אלברטו, אמיליו, ארמנדו, הומברטו, חוסה, סלבדור, סלומון, סמואל, רגינה, רודריגו.
26. רוסו — אלפונסו, פנחס.
27. שאמי — איזק, חוסה, לואיזה, מויס.

מכאן שהיגרו ממונסטיר לצ'ילה יהודים שנשאו עשרים ושבעה שמות משפחה. אפשר שבאו ממונסטיר לצ'ילה יהודים שנשאו אותם שמות משפחה אך לא היו בני אותה משפחה, שכן במונסטיר נשאו יהודים רבים שמות משפחה זהים ללא קשר משפחתי. כמו כן, יש להניח שלתפקידים בקהילה לא הגיעו נציגים של כל המשפחות ועל כן יש לאמוד את מספר המשפחות של המגרים בארבעים ועליהן יש להוסיף עולים בודדים

צעירים, כמקובל בארצות הגירה. כמו כן היגרו בוודאי צעירות ממונסטיר ככלות למהגרים הצעירים הרווקים. בחינת שמות המהגרים מראה שיהודי מונסטיר לא שינו את שמות המשפחה שלהם אך קראו לילדיהם בשמות פרטיים נוכריים שלא נהגו במונסטיר. זאת עשו, בוודאי בהשפעת האוכלוסייה הנוצרית שכן ילדי המהגרים נשאו שמות טיפוסיים נוצרים כמו: אליאס, חוסה, לזרו, מאריו, מויסס, סימון, סלבדור ותיאודורו וכן שמות ספרדיים טיפוסיים כמו: אדוארדו, אלברטו, אלפונסו, אלפרדו, אמיליו, אנריקה, ארמנדו, דריו, הומברטו, מאוריסיו, מרסלו ורוברטו. מספר השמות הפרטיים של הנשים בכתובים, קטן ואין לקבוע לפיהם אם חל בהם שינוי בצ'ילה. בידוע, ששמות לא עבריים לנשים נהגו גם במונסטיר.

לסיכום, יש לומר כי ראשון המהגרים המונסטירלים לצ'ילה הגיע אליה בשנת 1900 ורבים באו בעקבותיו, הן משפחות והן בודדים. הם התיישבו בעיירה טמוקו והיו למעשה חלוצי-המתיישבים בה. רק משנתבססו כלכלית וחברתית עברו בחלקם, גם לעיר הבירה סנטיאגו. הם הקימו קהילה עצמאית משלהם, קבעו לה תקנות ויסוד מוסדות ציבור למען בני קהילתם. והם: בית-כנסת, תלמוד תורה, עוזר דלים (חברת-סעד), חברה קדישא ובית-עלמין. מייסוד עוזר דלים ניתן ללמוד שבין ראשוני המהגרים נמצאו עניים שנוזקקו לסיוע. ניהול הקהילה ומוסדותיה נעשה בדרכים דמוקרטיות על ידי בחירות של מועצות וועדים בזמנים קבועים ולפי התקנות. לצד הקהילה ומוסדותיה פעלו גם ארגוני נשים ונוער. הקהילה היתה פעילה ותוססת חברתית, כלכלית, תרבותית וציבורית. היא דאגה לחינוך נאות לילדיה והצמיחה מתוכה אנשי חינוך, תרבות וכלכלה וכן אקדמאים, מחזאי ומשוררת. חבריה היו פעילים בארגונים ספרדיים-יהודים ארציים ובינלאומיים דוגמת הפדרציה הספרדית הבינלאומית. הם גם נטלו חלק בארגונים ציוניים מקומיים וארציים ובהם חברות נוער ואגודות נשים וספורט. ברבות הימים, הם אימצו לעצמם את השפה הספרדית וזנחו את הלאדינו. חלקם אף אימצו לעצמם שמות פרטיים ספרדיים, אך כולם שמרו על שמות המשפחה המקוריים שקיבלו מאבות אבותיהם במונסטיר.

כתב עת של הקהילה הספרדית בסנטיאגו, צ'ילה בו פורסמה רשימתה של ז'מילה קולונומוס
על יהודי מונסטיר, 29 בנובמבר 1997

נספח א

תרגום מכתב ממוסדות קהילת מונסטיר בטמוקו אל קהילת-האם במונסטיר
30 בינואר 1929

הערכנו בקפדנות את מצבם של כמה מבני דתנו שהגיעו לאחרונה מעירכם וכאנשים רגישים לאחריותם כלפי אחים ובנים של העיר היקרה מונסטיר, ראינו לחובה להציג בפניכם ובפני המועצה הנכבדה שלכם, כדי שקהילת בני-מונסטיר תדע, בשיחות פרטיות בעל-פה, ובהכרזה בפומבי בבתי-הכנסת השונים ובאמצעות מודעות ברחובות...

1. המצב הכלכלי של ארץ זו, צ'ילה, אינו רע, לאחר שהוטב לאחרונה במידה ניכרת, אך לא הגיע לשגשוג מספיק כדי לעורר תקוות ביכולת לסייע למהגרים.
2. היכולת הכלכלית של חבל טמוקו אינה מספיקה (לקליטת) מספר גדול של בני-דתנו חסרי המקצוע שהגיעו לאחרונה לעירנו וקיימת סכנה שאותם מהגרים שאינם מביאים עימם ממון כלשהו כדי להתקיים בחודשים הראשונים לבואם עלולים להיחשף לרעב, לסבל ולצער.
3. אין אנו מייעצים בשום פנים שתתאפשר יציאתם של ראשי משפחות חסרי אמצעים ממונסטיר, במיוחד כאלה שאין להם מקצוע, או שיש להם מקצועות שאינם מתאימים לארץ זו, שאז הוצאותיהם הניכרות של נסיעתם יחמירו עוד יותר את מצבם הקשה. כוזבות הן הידיעות על העסקים הגדולים המתנהלים כאן בהון זעיר.
4. קהילתנו עשתה מאמצים רבים כדי להקל את מצבם של בני-דתנו שהגיעו בחודשים האחרונים. סיפקנו להם דיור, נתנו להם ממון והענקנו להם הלוואות, כדי שיוכלו להשיג את פת-לחמם. לרוע המזל, לאיש מהם אין את הדחף הפנימי לעסוק בתעשייה ובחקלאות והם נחושים בדעתם לעסוק ברוכלות שיש בה הרבה מן היגיעה ומעט מן התועלת.
5. קופת ההלוואות שלנו, שנוסדה לאחרונה, אין לה עתודות-הון לעתיד, מן ההכרח שכל בני-דתנו ממונסטיר ידעו שזו היא מצווה גדולה להימנע מלהגר לצ'ילה. הורים למשפחות עניות מטופלים בילדים אין להם לצפות כאן אלא לימים מרים ומלאי חרטה על הצעד הבלתי שקול שהלכו בו.

יש לומר לכולם שכאן יש מקום אך ורק לאנשים שהוזמנו על ידי בני משפחתם המתגוררים כבר בצ'ילה או בצעירים (בחורים ללא אחריות למשפחה המוכנים להיאבק ללא מנוח...)

מוריס ישראל, מטיאס אלבלה, חיים נחמיאס, אנה אלבלה-לוי.*

נספח ב

תרגום: מכתב מקהילת טמוקו לקונסול יוגוסלביה בסנטיאגו, 7 במרס 1933 על המכתב חתומים: הנשיא והמזכיר הכללי

כבוד הקונסול,

בעיר זו מתגוררת דונה ריקולה קלדרון אלמנתו של קסורלה שנולדה בביטולה והגיעה לצ'ילה עם בעלה דון יצחק קסורלה שמת בספטמבר של השנה שעברה בעירנו. האישה הנ"ל, לאחר מות בעלה, נותרה ללא אמצעי מחיה וללא הגנה ועם שני ילדים קטנים. על פי בקשתה אנו מרשים לעצמנו לפנות אליכם בבקשה להעניק לה את הסכום הדרוש כדי שתוכל לשוב לביטולה בה נמצאים אביה ובני משפחתה, שאף הם נזקקים, ואין להם האמצעים כדי לממן את הוצאות נסיעתה. עד היום התקיימה אשה זו הודות לחסדם של מכריה, ובכל יום נעשה מצבה יותר קשה ויותר חמור. מצידנו, אנו מבקשים מכם להיענות לבקשתה ואנו מנצלים הזדמנות זו לפרוס לכם דרישת שלום...*

* Nes El, Historia pp. 288-289, מכתב אל קונסול יוגוסלביה בסנטיאגו.

נספח ג
רשימת מוסדות וארגונים שהקימו בני-מונסטיר בצ'ילה

HALBASHA	הלבשה
CENTRO MACEDONICO ISRAELITA	מרכז מקדוני-יהודי
COMITE EJECUTIVO SIONISTA	ועד פועל ציוני
SOCIEDAD HESSED VE EMET	חברת חסד ואמת
SOCIEDAD DE DAMAS ISRAELITAS	חברת נשים יהודיות
DELEGACION DE LA CONFEDERACION MUNDIAL DE LOS JUDIOS SEFARADIES	משלחת הקונפדרציה העולמית של היהודים הספרדים
CENTRO UNION JUVENTUD JUDIA MAX NORDAU	מרכז נוער יהודי 'מקס נורדאו'
GRUPO BIALIK	קבוצת ביאליק
SOCIEDAD COLEGIO HEBREO	חברת בית הספר היהודי
COMUNIDAD JUDIA DE TEMUCO	הקהילה היהודית של טמוקו
COMPANIA ISRAELITA DE BOMBEROS	איגוד כבאים יהודים
COLEGIO HEBREO DE TEMUCO	בית הספר היהודי בטמוקו
OZER DALIM	'עוזר דלים'

ארגונים ומוסדות יהודיים בינלאומיים שפעלו בצ'ילה

DEPORTIVO MACABI	אגודת ספורט 'מכבי'
CORPORACION TECNICA ORT OZE	אורט-אזע
BENE BERITH	בני ברית
DROR	דרור
WIZO	ארגון נשים ציוניות 'ויצ"ו'
NOAR MIZRAHI, BNEI AKIVA	נער מזרחי, בני עקיבא
HANOAR HATZIONI	הנוער הציוני

רשימת המוסדות מספרו של נס-אל וממאמרו של אנריקה טסטה ארואסטי.

יהודי מונסטיר בארצות אחרות

יהודי מונסטיר היגרו גם לאלבניה ולצרפת. אלבניה שימשה להם ארץ מקלט בימי מלחמת העולם השנייה ולצרפת, לעיר בירתה פריס, הגיעו על מנת להשתקע בה.

אלבניה

יהודים ממונטסטר נמלטו בזמן מלחמת העולם השנייה לאלבניה. בין הנמלטים היו ניקו פרדו וגיסתו אלגרה. השניים נתפסו בעיר אלבסן אבל ידידים אלבנים סייעו להם להימלט.⁸³

האלבנים קיימו בשנים 1941-1942 מחנה פליטים ליד העיר קווייה בין הפליטים ממונטסטר היו פפו חסון וניקו פרדו.⁸⁴ בשנים 1943-1944 מצאו שלושה אחים לבית ארואסטי מקלט אצל איכרים בכפר ליברזד (Librazhd).⁸⁵

צרפת

יהודים ממונטסטר היגרו גם לפריס. במונטסטר פעלה חברת כ"ח, כל ישראל חברים Alliance Israelite Universelle שהקימה במונטסטר בית ספר לבנים (1895-1913) ובית ספר לבנות (1908-1913) בהם היתה שפת ההוראה צרפתית.⁸⁶ כמה מבוגרי בתי-הספר הללו היגרו לפריס והשתקעו בה. מ'דפי עד' ב'יד-ושם' אנו יודעים כי בין יהודי פריס שנספו בשואה היו יעקב ופלור נחמיאס, ילידי מונסטיר.⁸⁷

83 פנקס קהילת יוון, עמ' 420.

84 שם, עמ' 419.

85 שם, עמ' 420.

86 Bulletin, Alliance Israelite Universelle, מס' 20-38 (1895-1913).

87 דף ע'ד יד ושם, מס' 21.21291.

סיכום

צדקה עשה הקדוש ברוך הוא עם יהודי מונסטיר שפיזרם בארצות. עוניים ושפלם הם שדחפו אותם לצאת מעירם מונסטיר לנוע ולנווד. כיהודים שומרי מסורת ונאמנים לארץ האבות המובטחת, וכציונים נלהבים, היה זה אך טבעי שימצאו דרכם לארץ-ישראל. כיהודים חלכאים ונדכאים המבקשים לעצמם פרנסה המכבדת את בעליה היה זה מובן וברור שפנו לארצות-הברית שצוירה, בדמיון הבריות, כארץ הזהב המפרנסת בכבוד את יושביה, בני כל העמים והארצות. לצ'ילה לא היה כל גורם משיכה הנראה לעין. אין זאת כי מצוקת יהודי מונסטיר היתה כה רבה שהם היו מוכנים לנסות את מזלם בכל מקום על פני כדור הארץ שבו ימצא להם מקום, והם ימצאו בו שלווה ופרנסה. ומכאן, שצ'ילה נבחרה רק באורח מקרי ביוזמתו של מהגר אחד מבני מונסטיר.

היוצאים ממונטסיר לארצות אלו הקימו, בראשית דרכם, קהילות משל עצמם, בהן הוסיפו לקיים את מורשת אבותיהם. בחלוף השנים, הצטרפו אל מרכזים וקהילות של יהודים ספרדים שפעלו במקומותיהם, ולבסוף, התערו בסביבתם בחברה ובתרבות של כלל האוכלוסייה, תוך שמירה על לאומיותם, על אמונתם ועל ערכי היהדות. הם מצאו מנוח לכף רגלם, פרנסה וחיים של כבוד לצאצאיהם. יציאתם ממונטסיר הצילה אותם ואת יוצאי חלציהם מן הגורל המר של אחיהם בעיר האם מונסטיר. לא כן המהגרים לערי יוון: סלוניק, פלורננה וקסטוריה שעלו בלהבות, עם אחיהם יהודי יוון, במשרפות אושוויץ. כך עלה בגורלם של יהודי מונסטיר שהגיעו לפריס.

מפקד יהודי מונסטיר (ביטולה), ראשית 1943

בראשית שנת 1943 ערכו הבולגרים ששלטו במקדוניה בשנים 1941-1944 מפקד של היהודים לקראת שילוחם להשמדה בטרבלינקה. מן המפקד נמצאו שני נוסחים האחד בבולגריה והאחר בגרמניה.

הנוסח הבולגרי נמצא בכתב-יד והוא פגום, לעתים בלתי-קריא, ואינו שלם. הנוסח הגרמני מודפס במכונת-כתיבה באותיות לטיניות, קריא, שלם וערוך על פי סדר הא"ב של שמות המשפחה של המתפקדים.

שני הנוסחים נמצאו בידיהן של שתי חוקרות ממקדוניה, ג'מילה קולונומוס, יהודיה ילידת מונסטיר (ביטולה) וורה מסקובסקי ונג'לי מסקופיה. הן החליטו להביא את המפקד לידיעת הציבור המקדוני ופרסמוהו בספר שיצא לאור בסקופיה. בספר הביאו את רשימות המתפקדים בכל יישוב ויישוב במקדוניה. הרשימות ערוכות לפי הסדר הבא: 1. מספר סודר. 2. מספר בספר המפקד. 3. שם ושם משפחה. 4. מגדר. 5. מעמד המתפקד במשפחה (ראש המשפחה, אשת ראש המשפחה, בן, בת, חותנת וכו'). 6. כתובת מגורים. 7. שנת לידה. 8. משלח-יד. 9. אזרחות.

הרשימות ערוכות כאמור לפי סדר הא"ב הלטיני ומסודרות בסדר הבא: ראש המשפחה, אשת ראש המשפחה, הבנים לפי סדר היוולדם, קרובי משפחה המתגוררים עם המשפחה כגון: בן חורג, חותן ועוד. שמות משפחה אחדים נמצאו במקומות שונים ברשימות מפני שנכתבו בצורות שונות כגון השם אלבה נכתב ALBA וגם ALVA. השם קלדרון נכתב CALDERON, וגם KALDERON.

אנו נעסוק בחלק מן המפקד, זה הכולל את יהודי מונסטיר (ביטולה), עמ' 1169-1271, בכרך ב' של הספר.

מיהודי מונסטיר התפקדו 788 משפחות (761 משקי-בית). מניין הנפשות היה 3276, מהן 1,639 גברים ו-1,637 נשים. הם נשאו 106 שמות משפחה והתגוררו ב-75 רחובות. גיליהם של המתפקדים נע מ-0 ועד ל-94. המתפקדים עסקו לפרנסתם בעיסוקים רבים ומגוונים. כל המתפקדים היו בעלי אזרחות יוגוסלבית.

מפקד הבולגרים 1943
 1. שמות משפחה של יהודי מונסטיר (ביטולה)

מס'	שם משפחה בעברית	בלועזית
1	אירגאש	Ergas, Ergass
2	אישך	Ischach, Ischak
3	אלבה	Alba, Alva, Alwa
4	אלבוחר	Albocher, Albohar, Alboher, Albochar, Albucher, Albohar, Albuhor
5	אלבורסה	Albrase, Alborasch
6	אלבידה	Albida
7	אלבירכה	Albiracha
8	אלבלק	Albalach, Albalak, Albalat, Albolak
9	אלבנדה	Albenda
10	אלברנס	Albaranes
11	אלג'ים	Aladjem
12	אלימנדרה	Alimendra
13	אלישנדרה	Alishandra
14	אלכואס	Alkues
15	אלמוסלינו	Almuslino
16	אלקוב	Alkob
17	אלקוצר	Alkuser
18	ארואסטי	Aroesti, Aruesti, Arvesti
19	ארווה	Arwa
20	ארוטי	Aruti
21	אשכנזי	Eschkenasi
22	בכר	Bechar, Bekar
23	ביקר	Beakar, Bejakar
24	בן-יקר	Benjakar
25	בן סלם	Bensalem
26	ברוך	Baruch
27	ברכה	Beracha
28	גאמליד	Gamlid
29	גירון	Geron

בלועזית	שם משפחה בעברית	מס'
Varsano	ורסאנו	30
Sacharia	זכריה	31
Homen	חומן	32
Honen	חונן	33
Hasan, Hassan, Hassen	חזן	34
Haim	חיים	35
Hason, Hasson, Hisson	חסון	36
Hassid	חסיד	37
Todelano	טודלנו	38
Talbi, Talvi	טלבי, טלוי	39
Teso	טסו	40
Testa	טסטה	41
Schoach	יהושע	42
Israel	ישראל	43
Koen	כהן	44
Leoy	לאוי	45
Levy, Levi, Lewy, Livi, Liwi	לוי	46
Demajo, Majo	מאיו, דה־מאיו	47
Mair	מאיר	48
Manu	מאנו	49
Mevorah	מבורך	50
Medonsa	מדונסה	51
Mois	מואיס	52
Mossa	מוסה	53
Metulam	מטולם	54
Masai	מסאי	55
Massot	מסוט	56
Mason	מסון	57
Meschlam, Meshulan, Mischulam	משולם	58
Navon, Nawon	נבון	59
Negri	נגרי	60
Nechama	נחמה	61
Nachmias	נחמיאש	62

מס'	שם משפחה בעברית	בלועזית
63	ניסאו	Nissau
64	ניסון	Nisson
65	ניסם	Nisam
66	ניסן	Nisan
67	נסים	Nissim
68	סאשכנזי	Sachkenasi
69	סדיקריו	Sadikario
70	סוביק	Sobik
71	סולומון, סלמון	Solomon, Salamon
72	ספורטה	Saporta
73	סקיו	Skajo
74	עובדיה	Ovada, Ovadia, Ovadiach, Ovadio
75	עניו	Anaf
76	עשהאל	Asael
77	פוסוט	Possot
78	פיסו	Peso, Pesso
79	פיפי	Pifi
80	פלורנטין	Florentin
81	פראיד	Faraid
82	פרג'י, פרש, פרט, פרזי	Faradschi, Faraggi, Farasch, Faraschi, Farat, Farazi
83	פרדו	Pardo
84	פרנקו	Franko
85	צדיק	Sadik
86	ציון	Sion
87	צמח	Semea
88	צרפת, צרפתי	Sarfat, Sarfati
89	קולונומוס	Kolonomos
90	קונפינו	Konfino
91	קטון	Katon
92	קטן	Katan, Kattan

בלועזית	שם משפחה בעברית	מס'
Calderon, Kalderon	קלדרון	93
Kellner	קלנר	94
Kamchi, Kamhi	קמחי	95
Kamelchi	קמלצ'י	96
Kasorla, Kassorla	קסורלה	97
Kreskis	קרקיש	98
Rosilio	רוזיליו	99
Romano	רומנו	100
Rusa	רוסה	101
Ruso, Russo	רוסו	102
Schali	שאלי	103
Schamo	שאמו	104
Schami	שאמי	105
Schabitai	שבתי	106

2. רשימת ראשי משפחה של יהודי מונסטיר (ביטולה)

גרמנית	משלח יד	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס-ונג'לי	שם משפחה בעברית בגרמנית
		נפ'	ז'	נ'			
Händler	סוחר	2	ז'	אלברט שלמה	556-555	אירגאס ERGAS	
Hausierer	רוכל	5	ז'	איזק שביתי	561-557		
Händler	סוחר	8	ז'	קותיאל משה	569-562		
Obsthändler	סוחר-פירות	6	ז'	סבא ארפריד	575-570		
	אין ציון מקצוע	2	ז'	סלומון יוסיף	577-576		
Priester	חכם	2	ז'	שביתי יצחק	579-578		
Hausierer	רוכל	10	ז'	חיים ב'	589-580	ERGASS	
Hand werker	בעל מלאכה	2	ז'	יעקב סלומון	591-590		
Arbeiter	פועל	6	ז'	יוסף סלומון	597-592		
		9	43	ס"ה ראשי משפחה 9			
Flicker	מטליא	6	ז'	אברם דוד	939-934	אישך ISCHACH	
Metzger	מנקר בשר	8	ז'	אברם כלב	947-940		
Schneider	חייט	2	ז'	אברם משה	949-948		
Gärtner	גנן	7	ז'	אברם פֶרְס	956-950		
Cafetier	עובד בבית קפה	8	ז'	אהרן משולם	964-957		
Kaufmann	סוחר	5	ז'	ארוץ לזר	969-965		
Schneider	חייט	2	ז'	אברם מ'	971-970		
Träger	סבל	4	ז'	אברם מ'	975-972		
Träger	סבל	3	ז'	אברם נ'	978-976		
Hausfrau	עקרת-בית	3	נ'	אסתר בוכור	981-979		
Hausfrau	עקרת-בית	2	נ'	אסתר מ'	983-982		
	אין ציון מקצוע	2	ז'	גבריאל מויס	985-984		
Schäster	סנדלר	3	ז'	חיים ז'ק	988-986		
Schneider	חייט	2	ז'	חיים סלומון	990-989		
Krämer	חנווני	8	ז'	איזק בוכור	998-991		
Träger	סבל	6	ז'	איזק דוד	1004-999		
Arbeitslos	מובטל	3	ז'	איזק לזר	1007-1005		
Fleischer	קצב	5	ז'	איזק כלב	1012-1008		
Schneider	חייט	5	ז'	איזק ש'	1017-1013		
Metzgen	מנקר בשר	8	ז'	יעקב כלב	1025-1018		
	לא ציון מקצוע	3	ז'	יעקב יצחק	1028-1026		

שם משפחה בעברית בגרמנית	מס' ברשימת קולונומוס- ונג'לי	שמות ראשי המשפחה	ראשי המשפחה לפי מגדר			משלח יד גרמנית
			נפ'	ז'	נ'	
Kaufmann	1034-1029	יוסף י'	6	ז'	סוחר	
Krämer	1039-1035	יוסף ל'	5	ז'	חנווני	
Träger	1041-1040	קוצ'י מ'	2	ז'	סבל	
Handelsgehilfe	1045-1042	לזר י'	4	ז'	זבן	
Flicker	1051-1046	לזר ז'	6	ז'	מטליא	
	1056-1052	לאה פרס	5	נ'	אין ציון מקצוע	
Jurist	1059-1057	לאון מושון	3	ז'	משפטן	
Gärtner	1068-1061	לאון פ'	8	ז'	גנן	
Mehlhändler	1073-1069	לזיר מרדכי	5	ז'	סוחר קמח	
Hausierer	1078-1074	ליהו דוד	5	ז'	רוכל	
Träger	1086-1079	ליהו מ'	8	ז'	סבל	
	1089-1087	מאיר אבר'	3	ז'	אין ציון מקצוע	
Sackmacher	1092-1090	מאיר ק'	3	ז'	שקאי, תופר שקים	
Flicker	1096-1093	מנחם סלומון	4	ז'	מטליא	
Hausfrau	1100-1089	מרים ד'	3	נ'	עקרת-בית	
Graveür	1105-1101	מויס משולם	5	ז'	חרט	
Schuster	1107-1106	מויס שב'	2	ז'	סנדלר	
Schneider	1113-1108	מרדכי אליהו	6	ז'	חייט	
	1117-1114	משה ט'למו	4	ז'	אין ציון מקצוע	
Flicker	1119-1118	נחמה איזק	2	ז'	מטליא	
Obsthändler	1121-1120	נתן שביתי	2	ז'	סוחר-פירות	
Schuster	1123-1122	פנחס ג'	2	ז'	סנדלר	
Hausfrau	1131-1124	רחל יוסף	8	נ'	עקרת-בית	
Hausfrau	1133-1132	רבקה אליהו	2	נ'	עקרת-בית	
	1134	סלומון	1	ז'	אין ציון מקצוע	
Hausfrau	1139-1135	סלומון סמו'	5	ז'	עקרת-בית (?)	
Flicker	1145-1140	סמואל בוכור	6	ז'	מטליא	
Schuster	1148-1146	סמואל ש'	3	ז'	סנדלר	
Gärtner	1153-1150	סמואל פ'	4	ז'	גנן	
	1154	שרה איזק	1	נ'	אין ציון מקצוע	
	1156-1155	שבתי סמואיל	2	ז'	אין ציון מקצוע -קשיש	
	1158-1157	שבתי נתן	2	ז'	אין ציון מקצוע - קשיש	
Schuster	1160-1159	שביה משה	1	ז'	סנדלר	
Schuster	1163-1161	שלום ח'	3	ז'	סנדלר	
Gärtner	1168-1164	ישראל פֶרס	5	ז'	גנן	

גרמנית	משלח יד	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס-ונגלי	שם משפחה בעברית בגרמנית
		נפ'	ז'	נ'			
Handelsmann	סוחר	3	ז'	איזק אלברטו	1171-1169	ISCHAK	אישך
Schuster	סנדלר	7	ז'	איזק חיים	1178-1172		
Arbeiter	פועל	6	ז'	לאון חיים	1184-1179		
	אין ציון מקצוע	3	נ'	לונה יצחק	1187-1185		
Hausfrau	עקרת-בית	3	נ'	ריקולה פֶּריס	1190-1188		
	אין ציון מקצוע	3	ז'	לֶזֶר בוכ'	1193-1191		
Hausfrau	עקרת בית	1	נ'	בוכורה ז'	1583		
		257	63	10	ס"ה ראשי משפחה 63		
Händler	סוחר	4	ז'	יעקב שלמה	8-5	ALBA	
Lederkaufman	סוחר עורות	5	ז'	סמואל יקוב	13-9		
	אין ציון מקצוע	4	נ'	מרים דוד	224-221	ALVA	
Arbeiter	פועל	4	ז'	חיים ש'	228-225	ALWA	
		17	3	1	ס"ה ראשי משפחה 4		
	אין ציון מקצוע (קשיש)	7	ז'	אברם סלומו	75-69	ALBOCHER	אַלבוֹחֶר
Gärtner	גנן	2	ז'	דוד ח'	77-76		
Bürstenmacher	עושה מברשות	7	ז'	חיים ב'	84-78		
Flicker	מטליא	7	ז'	איזק י'	91-85		
Schneider	חייט	7	ז'	יזק יקוב	98-92		
Träger	סבל	3	ז'	איזק משה	101-99		
Gastwirt	פונדקאי	9	ז'	יודה איזק	110-102		
Besenmacher	עושה מטאטאים	2	ז'	נסים פֶּריס	112-111		
Schlosser	מסגר	3	ז'	פריס סמואל	115-113		
Schneidergehil	עוזר לחייט	8	ז'	רפאל שב'	123-116		
Gärtner	גנן	4	ז'	סמואל י'	127-124		
Kaufmann	סוחר	6	ז'	סמואל ס'	133-128		
Schuster	סנדלר	8	ז'	באו איזק	141-134	ALBOHAR	
Milchmann	חלבן	7	ז'	בוכור איזק	148-142		
Gärtner	גנן	2	ז'	חיים אברהם	150-149	ALBOHER	
	אין ציון מקצוע	1	נ'	מירוגה יקוב	151		
Kaufmann	סוחר	4	ז'	לאון ארון	164-161	ALBUCHAR	

גרמנית	משלה יד	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס-ונג'לי	שם משפחה בעברית בגרמנית
		נפ'	ז'	נ'			
	אין ציון מקצוע, קשישה	1		נ'	בוכורה י'	165 ALBUCHER	
	אין ציון מקצוע, קשיש	5		ז'	סלמון סומ	171-167	
Gärtner	גנן	2		ז'	אברם חיים	173-172 ALBUHAR	
Schuster	סנדלר	7		ז'	ארון שביתי	180-174 ALBUCHOR	
		102	19	2	ס"ה ראשי משפחה 21		
	אין ציון מקצוע, קשישה	1		נ'	רחל איזק	68 ALBORASE אַלְבוֹרְסֶה	
Besen handler	עושה מטאטאים	5		ז'	איזק יוסף	156 ALBORASCH	
		6	1	1	ס"ה ראשי משפחה 2		
	אין ציון משלה-יד	4		ז'	יקוב יוסיף	60-57 Albida אלבידה	
		4	1	-	ס"ה ראשי משפחה 1		
Besenbinder	עושה מטאטאים	7		ז'	יִמְטוֹ איזק	67-61 Albiracha אַלְבִּירַכֶּה	
		7	1	-	ס"ה ראשי משפחה 1		
Kaufmann	סוחר	3		ז'	מאיר	16-14 ALBALACH אלבלק	
Zahntechniker	טכנאי שיניים	3		ז'	מויס אהרן	19-17	
	אין ציון מקצוע	2		ז'	איזק י'	21-20 ALBALAK	
Schlosser	מסגר	2		ז'	יוסף אברם	23-22	
Flicker	מטליא	2		ז'	יוסף י'	25-24	
Schneider	חייט	5		ז'	סלמון י'	30-26	
Hausfrau	עקרת-בית	5		נ'	סונכו י'	35-31	
Hamal	סבל	7		ז'	אברם יוסיף	42-36 ALBALAT	
Gärtner	גנן	2		ז'	גבריאל אב'	153-152 ALBOLAK	
Kaufmann	סוחר	2		ז'	יעקב יצחק	155-154	
		33	9	1	ס"ה ראשי משפחה 10		

גרמנית	משלח יד	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס-ונג'לי	שם משפחה בעברית בגרמנית
		נפ'	ז'	נ'			
lashändler	סוחר זכוכית	4	ז'		אברם פנחס	49-46	אַלְבֵּנְדָּה ALBENDA
Glashändler	סוחר זכוכית	4	ז'		ז'ק אברם	53-50	
Handelsgehitfe	זבן	3	ז'		פנחס א'	56-54	
		11	3	-		3	ס"ה ראשי משפחה
Mehlhändler	סוחר קמח	3	ז'		ינטו אברם	45-43	אַלְבָּרְאָנֶס Albaranes
		3	1	-			ס"ה ראשי משפחה 1
Schneider	חייט	4	ז'		ס' אליעזר	4-1	אלג'ים Aladjem
		4	1	-			ס"ה ראשי משפחה 1
Schuster	סנדלר	2	ז'		אברם דוד	182-181	אַלִּימֵנְדְּרָה ALIMENDRA
Schneider	חייט	2	ז'		דוד בוחר	184-183	
		4	2	-			ס"ה ראשי משפחה 2
Träger	אין ציון מקצוע	5	נ'		אסתריה מ'	189-185	אַלִּישַׁנְדְּרָה ALISCHANDRA
Träger	סבל	3	ז'		חיים איזק	192-190	
Träger	סבל	7	ז'		מרדכי	199-193	
		15	2	1			ס"ה ראשי משפחה 3
Arbeiter	פועל	2	ז'		מושון	205-204	אַלְכּוּאַס ALKUES
		2	1	-			ס"ה ראשי משפחה 1
Hausfrau	עקרת-בית	3	נ'		לאה משה	231-229	אַלְמוּזְלִינו ALMUSLINO
		3	-	1			ס"ה ראשי משפחה 1
Gärtner	גנן	4	ז'		סלומון יעקב	203-200	אלקוב ALKOB
		4	1	-			ס"ה ראשי משפחה 1

גרמנית	משלח יד	ראשי המשפחה לפי מגדר		שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס-ונגלי	שם משפחה בעברית בגרמנית
		נפ' ז'	נפ' נ'			
Schneider	חייט	4	ז'	בן-ציון ב'	209-206	אלקוֹצֶר ALKUSER
Hausfrau	עקרת-בית	6	נ'	בוכורה או'	215-210	
	אין ציון מקצוע	1	נ'	שרה יוסף	216	
Schneider	חייט	2	ז'	שכיהו יוסף	218-217	
	אין ציון מקצוע	2	ז'	סלומו	220-219	
		15	3	2	ס"ה ראשי משפחה 5	
Handelsgehilfe	זָפֶן	5	ז'	ארוֹן יקוב	240-236	ארוֹסטי AROESTI
Mehlhändler	סוחר קמח	6	ז'	ארוֹן קוֹתיאל	246-241	
Ohne Beruf	חסר מקצוע	3	ז'	אברם ארוֹן	249-247	
Kaufmann	סוחר	2	ז'	דוד סמואל	251-250	
Kohlenhändler	פחמי	5	ז'	גבריהל יוסף	256-252	
Hutmacher	כובען	6	ז'	חיים איזק	262-257	
Angestellter	שכיר	5	ז'	איזק יוסף	267-263	
Kaufmann	סוחר	6	ז'	ז'ק ס'	273-268	
	אין ציון מקצוע, קשיש	2	ז'	יעקב סלמון	275-274	
Obsthändler	סוחר פירות	2	ז'	יעקב ארוֹן	277-276	
Glasser	זגג	7	ז'	יעקב משה	284-278	
Arbeiter	פועל	6	ז'	יוסף משה	290-285	
Maschinen-schlosser	מסגר מכונות	2	ז'	לאון יוסף	292-291	
Flicker	מטליא	5	ז'	מאיו מטולם	297-293	
Galanteriew-arenhandler	סוחר סדקית	3	ז'	מויס יעקב	300-298	
Kaufmann	סוחר	6	ז'	מויס סנטו	306-301	
Gärtner	גנן	6	ז'	סלומון משולם	312-307	
	אין ציון מקצוע, קשישה	1	נ'	סונכולה משה	313	
Kaufmann	סוחר	4	ז'	אלי סנטו	317-314	ARUESTI
Müller	טוחן	2	ז'	חיים מ'	319-318	
Arbeiter	פועל	7	ז'	חיים ש'	326-320	
Hausfrau	עקרת-בית	2	נ'	רינה י'	328-327	
Bijout händler	סוחר תכשיטים	5	ז'	סמואל ד'	333-329	

גרמנית	משלח יד עברית	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס- ונג'לי	שם משפחה בגרמנית
		נ'	ז'	נפ'			
Kaufmann	סוחר		ז'	6	סנטו מויס	339-334	
Klempner	פחח		ז'	7	סיטיה משה	346-340	
	אין ציון מקצוע, קשישה	נ'		5	סול ארון	351-347	
Schneider	חיט		ז'	7	סלומון נ'	358-352	
Hausfrau	עקרת-בית	נ'		2	רשל שימון	391-390	ARVESTI
Kaufmann	סוחר		ז'	4	טודרוס חיים	395-392	
Hausfrau	עקרת-בית	נ'		1	לאה ארון	1391	AROESTI
			5	25	130		ס"ה ראשי משפחה 30
Hausierer	רוכל		ז'	7	יקוב סלומו	402-396	ARWA אַרְוָה
			1	7			ס"ה ראשי משפחה 1
Händler	סוחר		ז'	8	אברם משה	366-359	ARUTI אַרוּטִי
Flicker	מטליא		ז'	4	אברם ז'	370-367	
Kaufmann	סוחר		ז'	9	דוד איזק	379-371	
Flicker	מטליא		ז'	5	יקוב חיים	384-380	
Kaufmann	סוחר		ז'	4	רפאל בן	388-385	
	אין ציון מקצוע, קשישה	נ'		1	רשל ש'	389	
			1	5	31		ס"ה ראשי משפחה 6
Arbeiter	פועל		ז'	3	אברהם ז'	600-598	ESCHKENASI אֶשְׁכֵנָסִי
Besenmacher	עושה מטאטאים		ז'	4	ברוך סלמון	604-601	
Träger	סבל		ז'	4	בוכור ז'	608-605	
Wascherin	כובסת	נ'		2	בוכורה סלמו	610-609	
Hausfrau	עקרת-בית	נ'		6	אסתר מושון	616-611	
Arbeiter	פועל		ז'	4	יוסף	620-617	
Kaufmann	סוחר		ז'	8	מצליח משה	628-621	
Strabenhändler	סוחר עצים		ז'	4	שלום	632-629	
Hauserier	רוכל		ז'	6	בוכור מאיר	638-633	

גרמנית	משלח יד	ראשי המשפחה לפי מגדר		שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס-ונג'לי	שם משפחה בעברית בגרמנית	
		נפ' ז'	נפ' נ'			עברית	גרמנית
Hausfrau	עקרת-בית	1	נ'	מרים בוכור	639		
Hauserier	רוכל	7	ז'	קונורטה מאיר	646-640		
Hausfrau	עקרת-בית	1	נ'	רחלה אלברט	2026		
		50	8	4	ס"ה ראשי משפחה 12		
Träger	אין ציון מקצוע סבל	7	ז'	אברם יודה	441-435	BECHAR	בכר
		4	ז'	לְזֹר אברם	475-472	BEKAR	
		11	2	-	ס"ה ראשי משפחה 2		
Schneider	חייט	3	ז'	אלברט לְזֹר	425-423	BEAKAR	בֵּיקָר
Hausierer	רוכל	3	ז'	לאון דוד	428-426		
Lederhändler	סוחר עורות	3	ז'	לאון דוד	431-429		
Träger	סבל	3	ז'	מרדכי רוֹבֵן	434-432		
Hausierer	רוכל	4	ז'	אשר סלמון	445-442	BEJAKAR	
Arbeiter	פועל	2	ז'	אברם ש'	447-446		
Arbeiter	פועל	4	ז'	איזק מרדכי	451-448		
Ledararbeiter	בורסקאי	5	ז'	יוסף ד'	456-452		
Arbeiter	פועל	5	ז'	מויס ס'	461-457		
Handwerker	בעל מלאכה	6	ז'	סלמון ז'	467-462		
Handwerker	בעל-מלאכה	4	ז'	שבית ז'	471-468		
		42	11	-	ס"ה ראשי משפחה 11		
Hausierer	רוכל	2	ז'	אברם שבית	477-476	BENJAKAR	בן יקר
Gerber	בורסקאי	5	ז'	אברם בוכור	482-478		
Ohne Beruf	חסר מקצוע	2	ז'	בוכור אברם	484-483		
	אין ציון מקצוע, קשישה	2	נ'	בוכרה בוכר	486-485		
Träger	סבל	5	ז'	רפאל שב'	491-487		
	אין ציון מקצוע, קשיש	2	ז'	סלומון משה	493-492		

גרמנית	משלה יד	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס-ונגלי	שם משפחה בעברית בגרמנית
		נפ'	ז'	נ'			
Flicker	מטליא	5	ז'	שבתי סלומון	498-494		
	אין ציון מקצוע	1	ז'	יקוב י'	1098		
			24	7	1	ס"ה ראשי משפחה 8	
	אין ציון מקצוע, קשישה	2	נ'	בואינה איזק	500-499	BENSALEM	
			2	-	1	ס"ה ראשי משפחה 1	
Sackmacher	שקאי, תופר שקים	6	ז'	אברם דוד	417-412	BARUCH	
Arbeiter	פועל	3	ז'	גבריאל אברם	420-418		
Sackmacher	שקאי	2	ז'	יאקו נ'	422-421		
			11	3	-	ס"ה ראשי משפחה 3	
Advokat	עורך דין	3	ז'	מוֹשֶׁה יוסף	503-501	BERACHA	
			3	1	-	ס"ה ראשי משפחה 1	
Angestellte	שכיר	5	ז'	אדלר ז'ק	714-710	GAMLID	
			5	1	-	ס"ה ראשי משפחה 1	
Hausfrau	עקרת בית	5	נ'	בוֹיֶנָה חיים	719-715	GERON	
Relig Lehrer	מורה דת	5	ז'	ראובן ישראל	724-720		
			10	1	1	ס"ה ראשי משפחה 2	
Kommissionar	סוכן	2	ז'	נסים	3276-3275	VARSAÑO	
			2	1	-	ס"ה ראשי משפחה 1	
Hausfrau	עקרת בית	7	נ'	פלומבה ו'	3002-2996	SACHARIA	
			7	-	1	ס"ה ראשי משפחה 1	

גרמנית	משלה יד עברית	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונימוס- ונגלי	שם משפחה בגרמנית
		נפ'	ז'	נ'			
Besen macher	עושה מברשות	10	ז'	נתן ב'	929-920	HOMEN	חומן
		10	1	-	ס"ה ראשי משפחה 1		
Zukerbaker	קונדיטור	4	ז'	סמואל סלומו	933-930	HONEN	חונן
		4	1	-	ס"ה ראשי משפחה 1		
Sackmacher	שקאי-תופר שקים	2	ז'	דוד בוכור	732-731	HASAN	חזן, חסן
Klempner	פחח	7	ז'	דן ז'קוב	739-733		
Hausfrau	עקרת בית	1	נ'	אידה שמעיה	740		
Arbeiter	פועל	3	ז'	נסים פ'	743-741		
Schneider	חייט	5	ז'	איזק אברם	808-804	HASSAN	
Träger	סבל	8	ז'	יוסף	816-809		
Kohlenhändler	פחמי	2	ז'	משה א'	818-817		
Schneider	חייט	6	ז'	נסים איזק	824-819		
	אין ציון מקצוע, קשישה	2	נ'	ריינה יקוב	826-825		
Schuster	סנדלר	5	ז'	רפאל יוסף	831-827		
Arbeiter	פועל	4	ז'	סלומון ב'	835-832		
Lumpen- handler	סמרטוט	6	ז'	ארון נתן	841-836	HASSEN	
		51	10	2	ס"ה ראשי משפחה 12		
Cafetier	עובד בבית קפה	6	ז'	גבריאל	730-725	HAIM	חיים
		6	1	-	ס"ה ראשי משפחה 1		
Hutmacker	כובען	6	ז'	אברם יצחק	749-744	HASON	חסון
Flicker	מטליא	5	ז'	אברם יוסף	754-750		
Tagelöhner	שכיר יום	2	ז'	אברם רחמים	756-755		
Schneider	חייט	2	ז'	אברם נתן	758-757		
Hausfrau	עקרת בית	5	נ'	בוכורה פנחס	763-759		
Schneider	חייט	4	ז'	איזק ב'	767-764		

גרמנית	משלח יד עברית	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס- ונג'לי	שם משפחה בגרמנית
		נ'	ז'	נפ'			
Hutmacker	כובען		ז'	3	ז'ק יוסף	770-768	
Schneider	חייט		ז'	3	יקוב בוכור	773-771	
Flicker	מטליא		ז'	7	מתתיה שלמה	780-774	
Arbeiter	פועל		ז'	3	מויס מצליח	783-781	
Flicker	מטליא		ז'	6	מרדכי אברם	789-784	
	לא צוין מקצוע, קשישה	נ'		1	רחל מצליח	790	
Gartner	גנן		ז'	2	רפאל אברם	792-791	
Hausfrau	עקרת בית	נ'		3	רײנה משה	795-793	
Konditor	קונדיטור		ז'	5	סלומון רופל	800-796	
Schuster	סנדלר		ז'	3	סמואל בוכור	803-801	
Schneider	חייט		ז'	8	ארון א'	856-849	HASSON
Obsthänder	סוחר פירות		ז'	2	אברם א'	858-857	
Sackmacher	שקאי		ז'	7	אברם א'	865-859	
Mehlhändler	סוחר קמח		ז'	5	אברם ש'	870-866	
Blech waren	נפח	נ'		4	בוכורה ב'	874-871	
	לא צוין מקצוע	נ'		2	אסתר ב'	876-875	
	לא צוין מקצוע	נ'		2	אסתרִיה איזק	878-877	
Träger	סבל		ז'	8	איזק דוד	886-879	
Arbeiter	פועל		ז'	2	איזק נ'	888-887	
Diener	שרת		ז'	7	יקוב ח'	895-889	
Träger	סבל		ז'	6	יקו מ'	901-896	
Schneider	חייט		ז'	6	לאון י'	907-902	
	לא צוין מקצוע		ז'	5	רחמים ש'	912-908	HISSON
Hausierer	רוכל		ז'	2	סלמו א'	914-913	
	לא צוין מקצוע, קשיש		ז'	5	אברם יקוב	919-915	
		6	25131				ס"ה ראשי משפחה 31
Arbeiter	פועל		ז'	7	מויס א'	848-842	HASSID חסיד
		-	1	7			ס"ה ראשי משפחה 1

שם משפחה בעברית בגרמנית	מס' ברשימת קולונומוס- ונג'לי	שמות ראשי המשפחה	ראשי המשפחה לפי מגדר			משלח יד גרמנית
			נפ'	ז'	נ'	
טודלנו TODELANO	2033-2031	ריינה ס'	3	נ'	שכירה	Angestellte
TODOLANO	3262-3257	יקוב יוסף	6	ז'	חייט	Schneider
	3268-3263	מנחם יוסף	6	ז'	חייט	Schneider
	3274-3269	שרה ב'	6	נ'	עקרת בית	Hausfrau
ס"ה ראשי משפחה 4			21	2	2	
טלבי TALBI	3183-3178	מויס יצחק	6	ז'	חייט	Schneider
TALVI	3186-3185	אסתר רינה מואיס	2	נ'	אין ציון מקצוע	
	3189-3187	מרקדו א'	3	ז'	סבל	Träger
	3191-3190	מרים איזק	2	נ'	עקרת בית	Hausfrau
	3197-3192	שבית ז'	6	ז'	סנדלר	Shuster
ס"ה ראשי משפחה 5			19	3	2	
טסו TESO	3199-3198	שלמה שבתי	2	ז'	אין ציון מקצוע, קשיש	
ס"ה ראשי משפחה 1			2	1	-	
טסטטה TESTA	3201	בנימין דן	1	ז'	פחח	Klempner
	3206-3202	בוכור ארון	5	ז'	אין ציון מקצוע	
	3209-3207	אלי בוכור	3	ז'	סוחר	Kaufmann
	3216-3211	ז'ק מרדכי	6	ז'	סנדלר	Schuster
	3218-3217	יודה מרקדו	2	ז'	פונדקאי	Gastwirt
	3227-3219	קותיאל מ'	9	ז'	חייט	Schneider
	3232-3228	מושון אברם	5	ז'	סבל	Träger
	3235-3233	מושון מרקדו	3	ז'	מובטל	Arbeitslos
	3238-3236	נסים שימון	3	ז'	רוכל	Hausierer
	3244-3239	פרס ס'	6	ז'	חייט	Schneider
	3248-3245	סמואל פ'	4	ז'	גנן	Gärtner
	3253-3249	שימון א'	5	ז'	סבל	Träger
	3256-3254	שוע מרדכי	3	ז'	חסר מקצוע, קשיש	Ohne Beruf
ס"ה ראשי משפחה 13			55	13	-	

שם משפחה בעברית בגרמנית	מס' ברשימת קולונומוס- ונג'לי	שמות ראשי המשפחה	ראשי המשפחה לפי מגדר נפ' ז' ג'	משלח יד גרמנית	שם משפחה בגרמנית
שוע (יהושע) SCHOACH					
YEHOASHA	2823	סלומון ליהו	1 ז'	אין ציון מקצוע	
ס"ה ראשי משפחה 1					
			1 ז' 1 ג' -		
Mehlhändler	1195-1194	יקוב יוסף	2 ז'	סוחר קמח	ישראל ISRAEL
Hausierer	1203-1196	יוסף רחמים	8 ז'	רוכל	
Handelsgehilfe	1207-1204	מויס סלחה	4 ז'	זבן	
Priester	1213-1208	רחמים ז'	6 ז'	חכם	
Kaufmann	1216-1214	סמואל ר'	3 ז'	סוחר	
	1222-1217	שרה יקוב	6 ג'	אין ציון מקצוע	
ס"ה ראשי משפחה 6					
			29 ז' 5 ג' 1		
Arbeiter	1748	שבתי יעקב	1 ז'	פועל	כהן KOEN
Schneider	1836-1833	אברם סלומון	4 ז'	חייט	
Schuster	1842-1837	אברם	6 ז'	סנדלר	
Flicker	1844-1843	ארון אברם	2 ז'	מטליא	
Gastwirt	1848-1845	ארון יקוב	4 ז'	פונדקאי	
Krämer	1854-1849	אברם ארון	6 ז'	חנווני	
Alkleifhändler	1859-1855	אברם לָזֶר	5 ז'	סמרטוטר	
Besen macher	1863-1860	אברם לָזֶר	4 ז'	עושה מטאטאים	
Krämer	1869-1864	בן-ציון איזק	6 ז'	חנווני	
Hausfrau	1871-1870	בוכורה ש'	2 ג'	עקרת בית	
Schuster	1875-1872	בכור סלומו	4 ז'	סנדלר	
Kaufmann	1882-1876	בכור משה	7 ז'	סוחר	
Gärtner	1885-1883	דוד אליהו	3 ז'	גנן	
Träger	1890-1886	דוד יקוב	5 ז'	סבל	
Gärtner	1897-1891	דוד יודה	7 ז'	גנן	
Klempner	1901-1898	אליעזר אברם	4 ז'	פחח	
Gehilfe	1904-1902	אליעזר יוסף	3 ז'	שוליא	
Sackmacher	1910-1905	אליהו כלב	6 ז'	שקאי	
Schneider	1915-1911	אליהו מרדכי	5 ז'	חייט	
Hausfrau	1918-1916	אסתר מ'	3 ג'	עקרת-בית	
Schneider	1923-1919	חיים פנקס	5 ז'	חייט	

גרמנית	משלה יד עברית	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונימוס- ונג'לי	שם משפחה בגרמנית בעברית
		נפ'	ז'	נ'			
Klempner	פחח	ז'	7	איזק	1930-1924		
Träger	סבל	ז'	6	איזק בוכור	1936-1931		
Hausierer	רוכל	ז'	3	איזק אליהו	1939-1937		
Gastwirt	פונדקאי	ז'	7	איזק לָזר	1946-1940		
Rabbiner	רב	ז'	5	איזק מ'	1951-1947		
Krämer	חנווני	ז'	4	איזק בן ציון	1955-1952		
Gärtner	גנן	ז'	7	יקוב ארון	1962-1956		
Kaufmann	סוחר	ז'	2	יקוב קותיאל	1964-1963		
Fleischer	קצב	ז'	7	יקוב לָזר	1971-1965		
	אין ציון מקצוע, קשיש	ז'	1	יקוב ש'	1972		
Hausierer	רוכל	ז'	5	יוסף לָזר	1977-1973		
Althändler	סמרטוט	ז'	6	יוסף שלומון	1983-1978		
Milchmann	חלבן	ז'	8	יודה מ'	1991-1984		
Hausfrau	עקרת-בית	נ'	3	קלרה מישולם	1994-1992		
Ohne Berut	חסר מקצוע	ז'	4	קותיאל מ'	1999-1996		
Gärtner	גנן	ז'	3	לזר ליהו	2002-2000		
Obsthändler	סוחר פירות	ז'	3	לוי יודה	2005-2003		
Träger	סבל	ז'	7	ליהו לָזר	2012-2006		
Flicker	מטליא	ז'	7	לונה יוסה	2019-2013		
Schneider	חייט	ז'	4	מושון יקוב	2023-2020		
Träger	סבל	ז'	4	מאיר	2025-2024 2028-2027		
Flicker	מטליא	ז'	3	מאיר מ'	2030-2029 2034		
Träger	סבל	ז'	3	מנחם בוכור	2037-2035		
Schuster	סנדלר	ז'	3	מנחם יוסף	2040-2038		
Gärtner	גנן	ז'	4	מויס יודה	2044-2041		
Arbeiter	פועל	ז'	5	מויס שלומון	2049-2045		
Müller	טוחן	ז'	4	מויס שב'	2053-2050		
Krämer	חנווני	ז'	1	מרדכי מ'	2054		
Hausfrau	עקרת בית	ז'	2	מרדכי משה	2063-2062		
Sackmacher	שקאי	ז'	5	מושון י'	2068-2064		
	אין ציון מקצוע	ז'	2	נסים חיים	2071-2070		

גרמנית	משלח יד עברית	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס- ונג'לי	שם משפחה בגרמנית
		נ'	ז'	נ'			
Gärtner	גנן		ז'	6	נסים ל'	2077-2072	
Müller	טוחן		ז'	2	נסים ש'	2079-2078	
Arbeiter	פועל		ז'	4	פפו איזק	2083-2080	
Obsthändler	סוחר פירות		ז'	2	סבא אברם	2087-2086	
Kutscher	עגלון		ז'	7	סלומון חזקיה	2094-2088	
	אין ציון מקצוע קשיש		ז'	3	סלומון יוסף	2097-2095	
Träger	סבל		ז'	6	סלומון משה	2103-2098	
	אין ציון מקצוע	נ'		3	שרה ארון	2106-2104	
Mechamaker	מכונאי		ז'	2	יצחק מושון	2108-2107	
Schneider	חייט		ז'	3	יצחק סלומון	2111-2109	
	אין ציון מקצוע		ז'	2	סול פנחס	2113-2112	
	אין ציון מקצוע	נ'		5	וידה מושון	2118-2114	
			5	59	272		ס"ה ראשי משפחה 64
Kommissioner	סוכן		ז'	6	רפאל איזק	2160-2155	LEOY לְאוֹי
Schumacher	סנדלר		ז'	7	סמואל פ'	2167-2161	
Flicker	מטליא		ז'	3	תודורוס ד'	2170-2168	
			-	3	16		ס"ה ראשי משפחה 3
	אין ציון מקצוע, קשישה	נ'		1	בוכורה מ'	1623	LEVI לוי
Krämer	חנווני		ז'	7	איכמה (?) א'	2061-2055	
Klempner	פחה		ז'	3	אברם ארון	2173-2171	
	אין ציון מקצוע		ז'	3	אברם דוד	2176-2174	
Klempner	פחה		ז'	2	ארון אברם	2178-2177	
Kaufmann	סוחר		ז'	7	ארון ז'	2185-2179	
Träger	סבל		ז'	7	אברם ר'	2192-2186	
Schneider	חייט		ז'	2	ברנדל (?) מ'	2194-2193	
Gemäschandler	סוחר סידקית		ז'	3	דוד ספאן	2197-2195	
Kuhbesitzer	בוקר		ז'	4	חיים טודורוס	2201-2198	
Klempner	פחה		ז'	4	חזקיהל ארון	2205-2202	
	אין ציון מקצוע	נ'		2	יוכבד יקוב	2207-2206	

שם משפחה בעברית בגרמנית	מס' ברשימת קולונומוס- ונג'לי	שמות ראשי המשפחה	ראשי המשפחה לפי מגדר			משלח יד גרמנית
			נפ'	ז'	נ'	
Schneider	2213-2208	יוסף משה	6	ז'	חייט	
Hausfrau	2215-2214	קלרה ארון	2	נ'	עקרת בית	
Kaffehäusler	2218-2216	מאיר יודה	3	ז'	בעל בית קפה	
	2223-2219	מזל טוב יקוב	5	נ'	אין ציון מקצוע	
Milchhändler	2227-2224	מטי משה	4	ז'	חלבן	
Ohneauskun	2229-2228	מאיר תודורוס	2	ז'	לא ידוע	
Obsthändler	2230	מושון מאיר	1	ז'	סוחר פירות	
Kaufmann	2235-2231	מויס בוכור	5	ז'	סוחר	
Schneider	2237-2236	מויס יוסף	2	ז'	חייט	
Schneider	2240-2238	מרדכי רפאל	3	ז'	חייט	
Hamal	2248-2241	סמואל משה	8	ז'	סבל	
	2251-2249	סלה נ'	3	ז'	אין ציון מקצוע, קשיש	
	2254-2252	סתריה רפאל	3	נ'	אין ציון מקצוע	
Flicker	2257-2255	תודורה ד'	3	נ'	מטליא	
Gärtner	2265-2258	תודורה מאיר	8	נ'	גננית	
Arbeiter	2269-2266	אברם מ'	4	ז'	פועל	
Gärtner	2276-2270	לזר ד'	7	ז'	גנן	
Landwirt	2277	סלומון אברם	1	ז'	איכר	
Gärtner	2284-2278	בן ציון בכור	7	ז'	גנן	
Gärtner	2286-2285	דריו תודורוס	2	ז'	גנן	
	2292-2287	אסתר י'	6	נ'	אין ציון מקצוע	
Träger	2298-2293	איזק ר'	6	ז'	סבל	
Kaufmann	2304-2299	יוסף יקוב	6	ז'	סוחר	
Lastträger	2311-2305	יוסף משה	7	ז'	סבל	
Gärtner	2316-2312	מויס תודורוס	5	ז'	גנן	
Gärtner	2319-2317	תודורוס ח'	3	ז'	גנן	
Gemusegärtner	2325-2320	תודורוס משה	6	ז'	גנן ירקות	
Hauserier	2328-2326	סנטו סלומו	3	ז'	רוכל	
Schneider	2330-2329	מאיר איזק	2	ז'	חייט	
Schuster	2333-2331	שימון סבא	3	ז'	סנדלר	

מפקד יהודי מונסטיר 439

משלה יד גרמנית	משרת עברית	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס' ונג'לי	שם משפחה בגרמנית
		נ'	ז'	נפ'			
						דה-מאיו	
Kaufmann	סוחר		ז'	5	יוסיף סלומון	551-547	מאיו DEMAJO
Kaufmann	סוחר		ז'	3	סימון מרדכי	554-552	
Galanterie- handler	סוחר סידקית		ז'	4	בוכור שמואל	2337-2334	MAJO
Kaufmann	סוחר		ז'	6	סמואל בנימין	2343-2338	
			-	4	18		ס"ה ראשי משפחה 4
Gerber	בורסקאי		ז'	5	מויס לאון	2439-2435	MAIR מאיר
			-	1	5		ס"ה ראשי משפחה 1
Angestellte	שכירה		נ'	4	גרסיה ב'	2347-2344	MANU מאנו
			1	-	4		ס"ה ראשי משפחה 1
Hausfrau	עקרת בית		נ'	1	ריינה יעקב	2980	MEVORAH מבורך
			נ'	-	1		ס"ה ראשי משפחה 1
							דה-מדונסה
Zahnärztl	רופא שיניים		ז'	4	אלדר	2369-2366	DE-MEDONZA
			-	1	4		ס"ה ראשי משפחה 1
Schuster	סנדלר		ז'	2	לאון בנימין	2434-2433	MOIS מואיס
			-	1	2		ס"ה ראשי משפחה 1
Kommissionar	סוכן		ז'	1	שבתי סלומון	2440	MOSSA מוסָה
			-	1	1		ס"ה ראשי משפחה

גרמנית	משלח יד עברית	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס- ונג'לי	שם משפחה בגרמנית
		נפ'	ז'	נ'			
Schneider	חייט	5	ז'	אליהו מרדכי	2411-2407	METULAM	מטולם
	שקאי, תופר	5	ז'	יקוב אברם	2416-2412		
Sackmacher	שקים אין ציון מקצוע, קשישה	2	נ'	מרים אברם	2418-2417		
		12	2	1	ס"ה ראשי משפחה 3		
Arbeiter	פועל לא ציון מקצוע, קשישה	7	ז'	מרדכי בוכור	2354-2348	MASAI	מסאי
		1	נ'	שרה יקוב	2355		
		8	1	1	ס"ה ראשי משפחה 2		
Obsthändler	סוחר פירות כנ"ל	5	ז'	אברם בוכור	2362-2358	MASSOT	מסוט
		3	ז'	יקוב אברם	2365-2363		
		8	2	-	ס"ה ראשי משפחה 2		
Träger	סבל	2	ז'	יקוב משה	2357-2356	MASON	מסון
		2	1	-	ס"ה ראשי משפחה 1		
Schuster	סנדלר אין ציון מקצוע	4	ז'	בוכור דוד	2373-2370	Meschulam	משולם
		3	ז'	דריו	2376-2374		
Träger	סבל	7	ז'	דוד ד'	2383-2377		
Fruchthändler	סוחר פירות	4	ז'	חיים ארון	2387-2384		
Obsthändler	סוחר פירות	3	ז'	איזק בוכור	2390-2388		
	אין ציון מקצוע	3	ז'	ישראל אר'	2393-2391		
Arbeiter	פועל אין ציון מקצוע, קשיש	3	ז'	יקוב דוד	2396-2394		
		1	ז'	לזר ש'	2397		
Schneider	חייט	4	ז'	מרדכי אליהו	2401-2398		
Sackmacher	שקאי	5	ז'	מרדכי מויס ח'	2406-2402	Meschulan	
Gärtner	גנן	5	ז'	אלי בנציון	2423-2419		

מפקד יהודי מונסטיר 441

גרמנית	משלה יד	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס-ונג'לי	שם משפחה בעברית בגרמנית
		נ'	ז'	נפ'			
Strasshandler	רוכל		ז'	6	חיים בוכור	2429-2424	Mischulam
Schneider	תופרת	נ'		3	תודורה מרדכי	2432-2430	
		1	12	51	ס"ה ראשי משפחה 13		
Kaufmann	אין ציון מקצוע סוחר		ז'	8	אברם איזק	2524-2517	NAVON נבון
Besenbinder	עושה מטאטאים		ז'	7	מושון רס'	2531-2525	
	אין ציון מקצוע	נ'		4	אברם ד'	2535-2532	NAWON
				5	נתו יקוב	2540-2536	
		1	3	24	ס"ה ראשי משפחה 4		
Lumpenhändler	אין ציון מקצוע סמרטוטר	נ'		2	וידה ינטו	2547-2546	NEGRI נגרי
			ז'	7	שוע יוסף	2554-2548	
		1	1	9	ס"ה ראשי משפחה 2		
Kaufmann	סוחר		ז'	3	סלומון איזק	2543-2541	NECHAMA נחמה
Schneider	חייט		ז'	2	ויקטור סלומון	2545-2544	
		-	2	5	ס"ה ראשי משפחה 2		
Schuster	סנדלר		ז'	5	אלברטו דוד	2450-2446	NACHMIAS נחמיאש
	אין ציון מקצוע		ז'	3	אברם חיים	2453-2451	
Strasshandler	רוכל		ז'	3	בוכור ז'	2456-2454	
Schuster	סנדלר		ז'	6	גבריאל ז'	2462-2457	
Mehlhändler	סוחר קמח		ז'	4	חיים בוכור	2466-2463	
	אין ציון מקצוע, קשישה	נ'		4	חנה יקוב	2470-2467	
Kaufmann	סוחר		ז'	5	איזק חיים	2475-2471	
Kutscher	עגלון		ז'	7	איזק שביתי	2482-2476	
Kaufmann	סוחר		ז'	4	יקוב ש'	2486-2483	
Schuster	סנדלר		ז'	9	יודה מ'	2495-2487	
Hausfrau	עקרת בית	נ'		5	לונה לזיר	2500-2496	
Hausfrau	עקרת בית	נ'		5	מטילדה י'	2505-2501	
Gärtner	גנן		ז'	3	מויס דוד	2508-2506	

גרמנית	משלח יד	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס-ונג'לי	שם משפחה בעברית בגרמנית
		נפ'	ז'	נ'			
Schuster	סנדלר	5	ז'	מויס יוסף	2513-2509		
Kutscher	עגלון	3	ז'	שבתי איזק	2516-2514		
		71	12	3	ס"ה ראשי משפחה 15		
Milchmann	חלבן	7	ז'	יקוב אברם	2581-2575	NISSAU	
Milchmann	חלבן	3	ז'	לאון אברם	2585-2582		
		10	2	-	ס"ה ראשי משפחה 2		
Fleischer	אין ציון מקצוע קצב	8	ז'	לאון מנחם	2598-2591	NISSON	
Fleischer	קצב	6	ז'	מושון ז'	2604-2599		
		14	2	-	ס"ה ראשי משפחה 2		
Arbeiter	פועל	2	ז'	ארון נסים	2556-2555	NISAM	
Milchmann	חלבן	7	ז'	חיים ד.	2563-2557		
Kutscher	עגלון	5	ז'	בוכור מנחם	2568-2564		
Fleischer	קצב	2	ז'	יקוב מ.	2574-2573		
		16	4	-	ס"ה ראשי משפחה 4		
Schneider	חייט	4	ז'	מנחם בוכור	2572-2569	NISAN	
		4	1	-	ס"ה ראשי משפחה 1		
Milchmann	חלבן	3	ז'	איזק בוכור	2587-2585	NISSIM	
Kohlenhändler	פחמי	2	ז'	שבתי דוד	2589-2588		
	אין ציון מקצוע, קשישה	1	נ'	סול בוכור	2590		
		6	2	1	ס"ה ראשי משפחה 3		
סאשכנזי							
Arbeiter	פועל	7	ז'	שבתי איזק	3009-3003	SACHKENAZI	
	אין ציון מקצוע	9	ז'	מצליח ז'	3018-3010		
		16	2	-	ס"ה ראשי משפחה 2		

מפקד יהודי מונסטיר 443

גרמנית	משלה יד	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס-ונג'לי	שם משפחה בעברית בגרמנית
		נ'	ז'	נפ'			
Gastwirt	פונדקאי		ז'	11	אברם סלמון	3039-3029	SADIKARIO סדיקריי
Kellner	מלצר		ז'	3	ארוץ סלומון	3042-3040	
Arbeiter	פועל		ז'	9	אברם י.	3051-3043	
Gärtner	גנן		ז'	4	דוד ס.	3055-3052	
Lümpenhändler	סמרטוטר		ז'	6	איזק יודה	3061-3056	
Lümpenhändler	סמרטוטר		ז'	3		3064-3062	יוסף משה
Hausfrau	עקרת בית	נ'		4	קלרה משה	3068-3065	
Schneider	חייט		ז'	4	מויס יודה	3072-3069	
Lümpenhändler	סמרטוטר		ז'	5	מושקו יוסף	3077-3073	
				49			8
				1			9
				1	בוכורה בוכור	3172	סוביק SOBIK
				1			
				1			1
Hausfrau	עקרת בית	נ'		5	דונה שביתי	2445-2441	סולומון SOLOMON
Hauserier	רוכל		ז'	1	איזק שביתי	3078	SALAMON
Kaufmann	סוחר		ז'	5	נסים שביתי	3177-3173	SOLOMON
				11			2
				1			3
Chauffeur	נהג		ז'	4	יוסיף מנחם	3084-3081	ספורטה SAPORTA
Bäcker	אופה		ז'	4	נסים פי'	3088-3085	
				8			2
				2			
Hand werker	בעל מלאכה		ז'	3	סלומון עקיבא	3171-3169	סקיו SKAJO
				3			1
				1			
Träger	סבל		ז'	8	מנחם יקוב	2612-2605	עובריה OVADA
Hauserier	רוכל		ז'	3	מויס יקוב	2615-2613	
Schneider	עוזר חייט		ז'	6	אברם אר'	2621-2616	OVADIA
gehilfe							
Gastwirt	איכר		ז'	6	אברם בוכור	2627-2622	
Bettler	קבצנית	נ'		4	בלה	2631-2628	

גרמנית	משלה יד	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס-ונג'לי	שם משפחה בעברית בגרמנית
		נפ'	ז'	נ'			
Fleischer	קצב	4	ז'	בוכור סבא	2635-2632		
Schneider	חייט	3	ז'	דוד א.	2638-2636		
Schlosser	מסגר	6	ז'	יקוב מנחם	2644-2639	OVADIA	
Sackmacher	שקאי, תופר שקים	4	ז'	יקוב חיים	2648-2645		
Schlosser	מסגר	4	ז'	מנחם יקוב	2652-2649		
Hamal	סבל	6	ז'	מויס אליסו	2658-2653		
	אין ציון מקצוע	4	נ'	שרה חיים	2662-2659		
Sackmacher	שקאי, תופר שקים	8	ז'	מנשה אלישע	2670-2663	OVADIACH	
Träger	סבל	2	ז'	אברם יקוב	2672-2671	OVADIO	
		68	12	2		14	ס"ה ראשי משפחה
Vermittler	מתווך	4	ז'	יוסיף אברם	235-232	ANAF	עניו
		4	1	-		1	ס"ה ראשי משפחה
	אין ציון מקצוע	1	נ'	שרה אברם	403	ASAEL	עשהאל
	אין ציון מקצוע	2	נ'	שרה מושון	405-404		
Kaufmann	סוחר	6	ז'	שבתי חיים	411-406		
		9	1	2		3	ס"ה ראשי משפחה
Hausfrau	עקרת בית	2	נ'	אסתר בוכור	2926-2925	POSOT	פוסוט
		2	-	1		1	ס"ה ראשי משפחה
	אין ציון מקצוע, קשישה	1	נ'	אסתר ד.	1483	PESO	פִּיסו
Träger	סבל	7	ז'	אברם ז'	2867-2861		
Kaufmann	סוחר	3	ז'	אברם איזק	2870-2868		
Sackmacher	שקאי, תופר שקים	2	ז'	בוכור מ'	2872-2871		
Hausfrau	עקרת בית	1	נ'	בוכורה איזק	2873		
Schuster	סנדלר	2	ז'	איזק שמואל	2875-2874		
Händler	סוחר	7	ז'	יקוב איזק	2882-2876		
Lümpenhändler	סמרטוטר	8	ז'	יקוב איזק	2890-2883		
	אין ציון מקצוע קשיש	2	ז'	יֵנטב יוסף	2892-2891		

גרמנית	משלח יד	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס-ונג'לי	שם משפחה בגרמנית בעברית
		נפ'	ז'	נ'			
Händler	סוחר	5	ז'	יוסף מאיר	2897-2893		
	אין ציון מקצוע	3	נ'	מלכה יקוב	2900-2898		
Kaufmann	סוחר	9	ז'	משולם ד'	2909-2901		
Milchhandler	חלבן	2	ז'	מויס סמואל	2911-2910		
Kutscher	עגלון	2	ז'	נסים יוסף	2913-2912		
Kaufmann	סוחר	1	ז'	סבא משולם	2914		
				מטילדה	2916-2915	PESSO	
Dienerin	משרתת	2	נ'	סמואל			
Schneider	חייט	2	ז'	סמואל נסים	2918-2917		
		59	13	4		ס"ה ראשי משפחה 17	
Wascherin	כובסת	6	נ'	סונכו דניאל	2924-2919	פיפי פיבי PIFI	
		6	-	1		ס"ה ראשי משפחה 1	
פלורנטיין							
Seifenmacher	יצרן סבון	3	ז'	אברם ארון	696-694	FLORENTIN	
Krämer	חנווני	4	ז'	ארון א'	700-697		
		7	2	-		ס"ה ראשי משפחה 2	
	אין ציון מקצוע	1	נ'	סונכו מושון	666	פראיד FARAIID	
		1	-	1		ס"ה ראשי משפחה 1	
Kaufmann	סוחר	6	ז'	אברם מושי	652-647	פראג'י FARADSCHI	
Kaufmann	סוחר	6	ז'	דוד משה	658-653	פראזי, פראט, פראש	
Schneider	חייט	3	ז'	יקוב איזק	661-659		
Kaufmann	סוחרת	2	נ'	רשל מרדכי	663-662	FARAGGI	
Hausierer	רוכל	2	ז'	רפאל משה	665-664	FARAGGI	
Hausfrau	עקרת בית	1	נ'	אסתר ד.	667	FARASCH	
Obsthändler	סוחר פירות	2	ז'	יוסף מתת'	669-668		
Gärtner	גנן	8	ז'	מתי ד.	677-670		

שם משפחה בעברית בגרמנית	מס' ברשימת קולונומוס- ונג'לי	שמות ראשי המשפחה	ראשי המשפחה לפי מגדר			משלה יד גרמנית
			נפ'	ז'	נ'	
Arbeitslos	683-678	יקוב מ.	6	ז'	מובטל	FARAT
Hausfrau	686-684	סלמו ד.	3	ז'	עקרת בית	FARASCH
Arbeitslos	693-687	מ. בוכור	7	ז'	מובטל	FARAZI
	1160	לונה סבא	1	נ'	אין ציון מקצוע	FARASCH
ס"ה ראשי משפחה			47	9	3	12
Metzger	2679-2673	אברם בוכור	7	ז'	מנקר בשר	פֶרְדוֹ PARDO
	2685-2680	ריקולה מאיר	6	נ'	אין ציון מקצוע	
Metzger	2690-2686	בוכור אברהם	5	ז'	מנקר בשר	
	2694-2691	בוכור מנואל	4	ז'	אין ציון מקצוע, קשיש	
Geistlicher	2696-2695	בוכור אלי	2	ז'	חכם	
Kaufmann	2698-2897	דריו יודה	2	ז'	סוחר	
Krämer	2702-2699	דריו מושון	4	ז'	חנווני	
Kaufmann	2706-2703	דריו פנחס	4	ז'	סוחר	
Träger	2714-2707	דוד בוכ'	8	ז'	סבל	
	2723-2715	דוד י'	9	ז'	אין ציון מקצוע	
Sackmacher	2728-2724	דוד יש'	5	ז'	שקאי, תופר שקים	
Techniker	2731-2729	דוד י'	3	ז'	טכנאי	
Hausfrau	2737-2732	אליזה אברם	6	נ'	עקרת בית	
Kaufmann	2741-2738	גבריאל איזק	4	ז'	סוחר	
Kaufmann	2744-2742	חיים יודה	3	ז'	סוחר	
Krämer	2749-2745	חיים מושון	5	ז'	חנווני	
	2752-2750	אידה מויס	3	נ'	אין ציון מקצוע	
Hand Werker	2754-2753	איזק דוד	2	ז'	בעל מלאכה	
Mehlhandler	2756-2755	איזק גבריאל	2	ז'	סוחר קמח	
Gehilfe	2760-2757	איזק סלרמו	4	ז'	שוליא	
Kaufmann	2763-2761	איזק סנטו	3	ז'	סוחר	
Mehlhandler	2770-2764	יקוב גבריאל	7	ז'	סוחר קמח	
Kaufmann	2773-2771	יקוב ז'	3	ז'	סוחר	
Hand Werker	2777-2774	יקוב סנטו	4	ז'	בעל מלאכה	
	2781-2778	יוחנן דוד	4	ז'	אין ציון מקצוע	
Flescher	2783-2782	יוסף ז'	2	ז'	קצב	
Arbeiter	2791-2784	יוסף י'	8	ז'	פועל	

מפקד יהודי מונסטיר 447

גרמנית	משלח יד עברית	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס- ונגלי	שם משפחה בגרמנית
		נ'	ז'	נפ'			
Schneider	חיט		ז'	5	יודה גבריאל	2796-2792	
Apoteregehilfe	עוזר רוקח		ז'	5	לאון ז'	2801-2797	
	אין ציון מקצוע	נ'		5	מזלטוב מושון	2806-2802	
	אין ציון מקצוע,	נ'		5	מירוגה יקוב	2811-2807	
	קשישה						
	אין ציון מקצוע,		ז'	4	מושון ח.	2815-2812	
	קשיש						
Galante- richandler	סוחר סידקית		ז'	3	עובדיה חיים	2818-2816	
	אין ציון מקצוע	נ'		2	פלומבה	2820-2819	
Fruchthandler	סוחר פירות		ז'	2	פרס דוד	2822-2821	
Müller	טוחן		ז'	2	פריס ד.	2825-2824	
Hand Werker	בעל מלאכה		ז'	3	ראובן גבריאל	2828-2826	
Kalkhandler	מוכר סיד		ז'	3	סלומון סמואל	2832-2830	
Krämer	חנווני		ז'	2	סלומון מושון	2834-2833	
Träger	סבל		ז'	9	סמואל ז'	2843-2835	
Strassenhändler	רוכל		ז'	6	סמואל ז'	2849-2844	
Hausfrau			ז'	6	סמואל סלמון	2855-2850	
	אין ציון מקצוע,	נ'		1	שרה אברם	2856	
	קשישה						
Handelsgehilfe	זבן		ז'	3	סמואל מ.	2859-2857	
Hausfrau	עקרת בית	נ'		1	סונכולה פנחס	2860	
	אין ציון מקצוע,		ז'	1	יקוב מנחם	3200	
	קשישה						
			8	38	187		ס"ה ראשי משפחה 46
Händler	סוחר		ז'	3	יוסף יודה	703-701	FRANKO פרנקו
Hausfrau	עקרת בית	נ'		1	רחל יודה	704	
Kaufmann	סוחר		ז'	5	צ'לבון יודה	709-705	
			1	2	9		ס"ה ראשי משפחה 3

גרמנית	משלח יד	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס-ונג'לי	שם משפחה בעברית בגרמנית	
		נפ'	ז'	נ'			עברית	גרמנית
Träger	סבל	4	ז'	חיים בוכור	3022-3019	SADIK	צדיק	
Arbeiter	פועל	6	ז'	רפאל ב.	3028-3023			
		10	2	-		ס"ה ראשי משפחה 2		
Arbeiter	פועל	2	ז'	יקוב ציון	3158-3157	SION	ציון	
Hausfrau	עקרת בית	1	נ'	רבקה	3159			
	אין ציון מקצוע	2	ז'	סמואל אברם	3161-3160			
	רצען	7	ז'	שימון אברם	3168-3162		Sandalenmacher	
		12	3	1		ס"ה ראשי משפחה 4		
Kaufmann	סוחר	7	ז'	רחמים	3156-3150	SEMAE	צָמָח	
		7	1	-		ס"ה ראשי משפחה 1		
Hand Werker	בעל מלאכה	3	ז'	תודורוס בוכור	3091-3089	SARFAT	צרפתי	
Hausierer	רוכל	2	ז'	אלברט חיים	3093-3092	SARFATI		
Strabenhandler	סוחר עצים	3	ז'	דוד ל.	3096-3094			
Hausierer	רוכל	4	ז'	ז'ק חיים	3100-3097			
Kaufmann	סוחר	5	ז'	יקוב אברם	3105-3101			
Hausfrau	עקרת בית	7	נ'	ליאונור חיים	3112-2106			
Arbeiter	פועל	5	ז'	ליאון ז'	3117-3113			
Flicker	מטליא	4	ז'	מאיר מושון	3121-3118			
Sackmacher	שקאי, תופר שקים	5	ז'	משה י.	3126-3122			
Zimmermann	נגר	3	ז'	נסים בוכור	3129-3127			
	אין ציון מקצוע	1	נ'	ריקולה חיים	3130			
	אין ציון מקצוע, קשישה	1	נ'	סול אברם	3210			
		43	9	3		ס"ה ראשי משפחה 12		
קולונומוס								
Flicker	מטליא	2	ז'	איזק א.	2120-2119	KOLONOMOS		
Angestellte	שכיר	5	ז'	איזק כלב	2125-2121			

משלח יד גרמנית	עברית	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס- ונג'לי	שם משפחה בגרמנית
		נפ'	ז'	נ'			
Angestellte	שכיר	7	ז'		ויקטור איזק	2132-2126	
		14	3	-	ס"ה ראשי משפחה 3		
Schneider	חייט	8	ז'		מושון איזק	2140-2133	KONFINO
		8	1	-	ס"ה ראשי משפחה 1		
Klempner	פחה	5	ז'		חיים דוד	1815-1811	KATON
Obsthändler	סוחר פירות	3	ז'		מויס חיים	1818-1816	
Obsthändler	סוחר פירות	4	ז'		סלומון חיים	1822-1819	
		12	3	-	ס"ה ראשי משפחה 3		
Klempner	פחה	6	ז'		דוד חיים	1809-1804	KATAN
	אין ציון מקצוע, קשישה	1	נ'		סונכו א.	1810	
Führmann	פרוון	3	ז'		אברם י.	1825-1823	KATTAN
Träger	סבל	7	ז'		איזק ד.	1832-1826	
		17	3	1	ס"ה ראשי משפחה 4		
Gemüsenhändler	סוחר סידקית	4	ז'		ארוץ מויס	507-504	CALDERON
Beamter	פקיד	4	ז'		אלי חיים	511-508	
Schuster	סנדלר	5	ז'		יוסף פרס	516-512	
	אין ציון מקצוע	2	ז'		יודה מ.	518-517	
Beamter	פקיד	5	ז'		מאיל אברם	523-519	
Schuster	סנדלר	7	ז'		מויס סמואל	530-524	
Schuster	סנדלר	7	ז'		מרדכי יקוב	537-531	
Mehlhändler	סוחר קמח	3	ז'		נסים חיים	540-538	
Flicker	מטליא	4	ז'		עובדיה ש'	544-541	
Beamter	פקיד	2	ז'		רפאל אברם	546-545	
Dienstmädchen	עוזרת בית	1	נ'		רשל מ.	1149	

גרמנית	משלח יד	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס-ונגלי	שם משפחה בעברית בגרמנית
		נפ'	ז'	נ'			
Hausfrau	עקרת בית	נ'	3	אלגרה יוסף	1225-1223	KALDERON	
Gärtner	גנן	ז'	8	ארוך ב.	1233-1226		
Besen macher	עושה מטאטאים	ז'	4	אברם ח.	1237-1234		
Gärtner	גנן	ז'	3	דוד ס. אסתריה	1240-1238 1241		
Hausfrau	עקרת בית	נ'	1	אברהם			
Führmann	פרוון	ז'	4	גבריאל ס.	1245-1242		
Flicker	מטליא	ז'	5	חיים ד.	1250-1246		
Mehlhändler	סוחר קמח	ז'	2	חיים מושון	1252-1251		
Kommissionär	סוכן	ז'	4	חיים ש.	1256-1253		
Hauserier	רוכל	ז'	6	איזק מושון	1262-1257		
Führmann	פרוון	ז'	5	איזק ס.	1267-1263		
Hauserier	רוכל	ז'	4	איזק שאלי	1271-1268		
Händler	סוחר	ז'	5	ז'ק משה	1276-1272		
Träger	סבל	ז'	2	מויס א.	1278-1277		
Träger	סבל	ז'	2	מרדכי א.	1280-1279		
Arbeiter	פועל	ז'	5	משה א.	1285-1281		
Mehlhändler	סוחר קמח	ז'	6	מושון חיים	1291-1286		
Hausierer	רוכל	ז'	6	נסים אברם	1297-1292		
	רוכל	ז'	7	פפו אברם	1304-1298		
						Strassenhändler	
Obsthändler	סוחר פירות	ז'	2	פפו סלומון	1306-1305		
Landwirt	איכר	ז'	5	פריס סבא	1311-1307		
Mehlhändler	סוחר קמח	ז'	3	רפאל חיים	1314-1312		
Hausierer	רוכל	ז'	6	סלומון אברם	1320-1315		
Träger	סבל	ז'	7	סלומון א.	1327-1321		
Tabak	סוחר טבק	ז'	5	סלומון אברם	1332-1328		
kaufmann							
Führmann	פרוון	ז'	3	סלומון ז'	1335-1333		
Obsthändler	סוחר פירות	ז'	5	סלומון איזק	1340-1336		
Krämer	חנווני	ז'	9	סלומון אברם	1349-1341		
Schneider	חייט	ז'	7	סלומון בוכור	1356-1350		
Schuster	סנדלר	ז'	3	סמואל אברם	1359-1357		
Schneider	חייט	ז'	3	סמואל ז'	1362-1360		

מפקד יהודי מונסטיר 451

שם משפחה בעברית בגרמנית	מס' ברשימת קולונומוס- ונג'לי	שמות ראשי המשפחה	ראשי המשפחה לפי מגדר			משלח יד גרמנית
			נפ'	ז'	נ'	
	1363	סטי פרס	1		נ'	אין ציון מקצוע
Hausfrau	1368-1364	סונכו מאיר	5		נ'	עקרת בית
	1369	וידה ז'	1		נ'	אין ציון מקצוע, קשישה
ס"ה ראשי משפחה			45	191	39	6
KELLNER קלנר	1060	גוזפינה תודור	1		נ'	עקרת בית
ס"ה ראשי משפחה			1	1	-	1
KAMCHI קמחי	166	שרה בוכור	1		נ'	אין ציון מקצוע
Schneider	1372-1370	ארוך בוכור	3	ז'		חייט
Handelsgehilfe	1377-1373	אברם חיים	5	ז'		זבן
Hausierer	1384-1378	אברם י.	7	ז'		רוכל
Schneider	1390-1385	אברם יוסף	6	ז'		חייט
Gemüschhandler	1398-1392	אברם מ.	7	ז'		סוחר סידקית
Schneider	1405-1399	אברם ר.	7	ז'		חייט
Schuster	1408-1406	ברוך דוד	3	ז'		סנדלר
Gemüschhandler	1412-1409	ברוך י.	4	ז'		סוחר סידקית
Träger	1419-1413	בוכור בן ציון	7	ז'		סבל
Klempner	1425-1420	בוכור מושון	6	ז'		פחה
	1427-1426	בואנה ארון	2		נ'	אין ציון מקצוע
Flicker	1432-1428	דוד ברוך	5	ז'		מטליא
Metzger	1437-1433	דוד משה	5	ז'		מנקר בשר
	1439-1438	דוד מצל'	2	ז'		אין ציון מקצוע, קשיש
Besen macher	1442-1440	דוד סלומון	3	ז'		עושה מטאטאים
	1445-1443	ג'מיל סלומון	3	ז'		אין ציון מקצוע, קשיש
Hausfrau	1447-1446	פיבה משה	2		נ'	עקרת בית
Kutscher	1451-1448	גבריאל משה	4	ז'		עגלון
Hausierer	1457-1452	חיים איזק	6	ז'		רוכל
Hausfrau	1460-1458	חנה ארון	3		נ'	עקרת בית
Träger	1463-1461	איזק ברוך	3	ז'		סבל

גרמנית	משלח יד	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס-ונג'לי	שם משפחה בעברית בגרמנית
		נפ'	ז'	נ'			
Winzer	כורם	ז'	5		איזק י.	1468-1464	
Schneider	חייט	ז'	7		איזק יוסף	1475-1469	
Schneider	חייט	ז'	7		איזק קותיאל	1482-1476	
Fleischer	קצב	ז'	5		איזק מושון	1488-1484	
Klempner	פחח	ז'	6		איזק מושון	1494-1489	
Arbeiter	פועל	ז'	6		יקוב ברוך	1500-1495	
Gastwirt	פונדקאי	ז'	3		יקוב איזק	1503-1501	
Flicker	מטליא	ז'	2		יקוב א.	1505-1504	
	אין ציון מקצוע, קשיש	ז'	2		יקוב י.	1507-1506	
Koch	טבח	ז'	2		יקוב ז.	1509-1508	
Fleischer	קצב	ז'	6		יקוב ס.	1515-1510	
Träger	סבל	ז'	5		יוסף סמואל	1520-1516	
Schneider	חייט	ז'	2		יוסף שבתי	1522-1521	
	אין ציון מקצוע	נ'	2		קלרה משה	1524-1523	
Schlachter	שוחט	ז'	2		קונפורטי ס.	1526-1525	
Holzhändler	סוחר עצים	ז'	3		קותיאל חיים	1529-1527	
Kaufmann	סוחר	ז'	5		לאון דוד	1534-1530	
Kaufmann	סוחר	ז'	4		לאון מושון	1538-1535	
Dienerin	משרתת	נ'	4		ליא בוכור	1542-1539	
Hausfrau	עקרת בית	נ'	2		מזל טוב שב'	1544-1543	
Schneider	עוזר חייט	ז'	5		משה בוכור	1549-1545	
Gehilfe							
Gärtner	גנן	ז'	12		מצליח ב.	1561-1550	
Schuster	סנדלר	ז'	6		מנטש אברם	1567-1562	
Gärtner	גנן	ז'	2		מנטש ד.	1569-1568	
Besen binder	עושה מטאטאים	ז'	3		מרקדו שלמה	1572-1570	
Hausfrau	עקרת בית	נ'	8		מרים אברם	1580-1573	
Handelsgehilfe	זבן	ז'	2		מויס ד.	1582-1581	
Kaufmann	סוחר	ז'	5		מויס סלומון	1588-1584	
	אין ציון מקצוע	ז'	5		מושון עקיבא	1593-1589	
Lümpenhändler	סמרטוטר	ז'	4		מושון רופי	1597-1594	
Kaufmann	סוחר	ז'	6		נסים מושון	1603-1598	
Träger	סבל	ז'	1		פרס ד.	1604	

גרמנית	משלח יד עברית	ראשי המשפחה לפי מגדר			שמות ראשי המשפחה	מס' ברשימת קולונומוס- ונג'לי	שם משפחה בגרמנית
		נ'	ז'	נפ'			
Techniker	טכנאי		ז'	9	פְּרִיס רפול	1613-1605	
	אין ציון מקצוע, קשיש		ז'	2	רחמים מ.	1615-1614	
Angestellte	שכירה	נ'		7	רוז'נה מ.	1622-1616	
Hausfrau	עקרת בית	נ'		2	ריקולה איזק	1625-1624	
Sackmacher	שקאי	ז'		2	שביתי יוסף	1627-1626	
Schlosser	מסגר	ז'		3	סלמו מ.	1629-1628	
						1631	
Gärtner	גנן	ז'		10	סלמו ברוך	1641-1632	
Fleischer	קצב	ז'		3	סמואל ק.	1644-1642	
Landwirt	איכר	ז'		3	שימון אשר	1647-1645	
	אין ציון מקצוע, קשישה	נ'		1	סונכו ש.	1648	
Flicker	מטליא	ז'		7	סמואל א.	1655-1649	
Schneider	חייט	ז'		3	טודורוס שוע	1658-1656	
	אין ציון מקצוע, קשישה	נ'		1	סול א.	1659	
Arbeiter	פועל	ז'		3	שמואל איזק	1666-1664	KAMHI
Kaufman	סוחר	ז'		7	יעקב דוד	1673-1667	
Hausfrau	עקרת בית	נ'		1	בוכורה אברם	1995	KAMCHI
	אין ציון מקצוע, קשישה	נ'		2	ריקה מושון	2085-2084	
	אין ציון מקצוע	נ'		1	ריינה יוסף	2829	
	אין ציון מקצוע	נ'		1	ריינה מושון	3184	
				16 57 301			ס"ה ראשי משפחה 73
Rentier	פנסיונר	ז'		4	מנטש משה	1663-1660	KAMELCHI
				- 1 4			ס"ה ראשי משפחה 1
Schuler	סנדלר	ז'		1	פפו מ. בוכורה	1630 1674	KASORLA
Hausfrau	עקרת בית	נ'		1	סלומון		
	אין ציון מקצוע	ז'		6	חיים משה	1680-1675	

שם משפחה בעברית בגרמנית	מס' ברשימת קולונומוס- ונג'לי	שמות ראשי המשפחה	ראשי המשפחה לפי מגדר			משלה יד גרמנית
			נפ'	ז'	נ'	
Tischler	1686-1681	איזק יקוב	6	ז'	נגר	
Lederhändler	1689-1687	איזק משה	3	ז'	סוחר עורות	
Obsthändler	1694-1690	יקוב משה	5	ז'	סוחר פירות	
Klempner	1698-1695	יקוב בוכר	4	ז'	פחח	
	1699	לונה סבא	1	נ'	אין ציון מקצוע, קשישה	
Striker	1700	מושון דוד	1	ז'	אורג	
Hand werker	1711-1701	רחמים סלומון	11	ז'	בעל מלאכה	
	1712	שרה משה	1	נ'	אין ציון מקצוע, קשישה	
	1715-1713	סול אליהו	3	נ'	אין ציון מקצוע	
Arbeitslos	1717-1716	דוד איזק	2	ז'	מובטל	
Handelsgehilfe	1724-1718	אליהו שלמה	7	ז'	זבן	
Träger	1733-1725	גבריאל ז.	9	ז'	סבל	
Arbeiter	1736-1734	גבריאל ז.	3	ז'	פועל	
Kaufmann	1738-1737	יקוב איזק	2	ז'	סוחר	
Schneider	1742-1739	יקוב רפאל	4	ז'	חייט	
Kaufmann	1744-1743	חוסה איזק	2	ז'	סוחר	
Hausfrau	1745	לאה בוכ'	1	נ'	עקרת בית	
Hausfrau	1748-1746	לונה משה	3	נ'	עקרת בית	
Gärtner	1757-1749	מויס יצחק	9	ז'	גנן	
	1760-1758	נסים דוד	3	ז'	סמרטוטר	
					Lümpenhändler	
Kaufmann	1764-1761	נסים יקוב	4	ז'	סוחר	
Schneider	1772-1765	פנחס סלומון	8	ז'	חייט	
Müller	1778-1773	סלמו ז.	6	ז'	טוחן	
	1783-1779	שרה ז'וסולה	5	נ'	אין ציון מקצוע	
Rabbiner	1793-1784	שלמה אליהו	10	ז'	רב	
Althändler	1799-1794	שויע משה	6	ז'	סמרטוטר	
Schneider	1803-1800	שויע סאל	4	ז'	חייט	
	2069	חנה י.	1	נ'	אין ציון מקצוע	

מפקד יהודי מונסטיר 455

שם משפחה בגרמנית	מס' ברשימת קולונומוס' ונג'לי	שמות ראשי המשפחה	ראשי המשפחה לפי מגדר			משלח יד גרמנית
			נפ'	ז'	נ'	
קרסקיס KRESKIS	2147-2141	אברם יקוב	7	ז'	סבל	Träger
	2148	ז'מילה ק.	1	נ'	אין ציון מקצוע, קשישה	
	2154-2149	מויס דוד	6	ז'	אין ציון מקצוע	
ס"ה ראשי משפחה			14	2	1	3
רוזיליו ROSILIO	2933-2929	יודה סלומון	5	ז'	מטליא	Flicker
	2938-2934	סלמון י.	5	ז'	שקאי, תופר שקים	Sackmacker
ס"ה ראשי משפחה			10	2	-	2
רומונו ROMANO	2928-2927	אברהם משה	2	ז'	שכיר	Angestellte
	ס"ה ראשי משפחה			2	1	-
רוסה RUSA	2942-2939	יוסף בנימין	4	ז'	גנן	Gärtner
	ס"ה ראשי משפחה			4	1	-
רוסו RUSO	2947-2943	דוד מרדכי	5	ז'	סוחר	Händler
	2951-2948	חיים רח'	4	ז'	סוחר ברזל	Eisenhändler
	2955-2952	יקוב איזק	4	ז'	שמש ביה"כ	Synagogen- diener
	2960-2956	יוסף איזק	5	ז'	סמרטוטר	Lümpenhändler
	2967-2961	ארון רחמים	7	ז'	סוחר	Kaufmann
	2968	ביקינה יצחק	1	נ'	עקרת בית	Hausfrau
	2973-2969	איזק יוסף	5	ז'	זבן	Handelsgehilfe
	2975-2974	יוסף איזק	2	ז'	סוחר טבק	Tabakhändler
	2979-2976	מזלטוב יצחק	4	נ'	עקרת בית	Hausfrau
	2984-2981	מצליח ח.	4	ז'	מטליא	Flicker
	2991-2985	מויס איזק	7	ז'	זבן	Handelsgehilfe
	2993-2992	מרדכי איזק	2	ז'	סוחר ביין	Weinhändler
	2994	רחמים בוכר	1	ז'	אין ציון מקצוע, קשיש	

משלה יד	ראשי המשפחה לפי מגדר	שמות ראשי המשפחה			מס' ברשימת קולונומוס- ונגלי	שם משפחה בעברית בגרמנית
		נפ'	ז'	נ'		
גרמנית	עברית					
	אין ציון מקצוע	נ'	1	וידה איזק	2995	
		3	11	52		ס"ה ראשי משפחה 14
Handelsgehilfe Kaufmann	זבן סוחר	ז'	4	משה שביתי	3135-3132	SCHALI שאלי
		ז'	3	רחמים שב'	3138-3136	
		-	2	7		ס"ה ראשי משפחה 2
Geistlicher	חכם	ז'	2	זכריה ז'	3149-3148	SCHAMU שאמו
			1	2		ס"ה ראשי משפחה 1
Hand werker	בעל מלאכה	ז'	9	שמואל ז'	3147-3139	SCHAMI שאמי
		-	1	9		ס"ה ראשי משפחה 1
Hausfrau	עקרת בית אין ציון מקצוע, קשישה	נ'	2	שרה איזק	3080-3079	שֶׁבִּתַּי, שבתאי SCHABITAI
		נ'	1	סונכו אברם	3131	
		2	-	3		ס"ה ראשי משפחה 2

תלמידים¹

שנת לידה	גיל	בנים	ס"ה בגיל לימודי יסוד	בנות	ס"ה בגיל לימודי יסוד	ס"ה ובנות בי"ס	ס"ה בגיל לימודי יסוד	ילדים מחוץ למעגל הלימודים	אחוז
1921	22	1			1				
1922	21	-		1					
1923	20	1			1				
1924	19	3		2					
1925	18			1					
1926	17			1					
1927	16	3		4					
1928	15	11		1					
1929	14	6		8					
1930	13	16		13				73	71.5
1931	12	16		13				60	67.4
1932	11	14		9				55	70.5
1933	10	12		18				52	63.4
1934	9	18		16				63	64.9
1935	8	11		9				59	74.7
1936	7	9		6				90	85.7
1937	6	5		3	87	188	97	89	9.2
1938	5	1							
1939	4	-		3					
1940	3			1					
		127		109		236	729	541	

הערות ללוח:

1. המספרים המודגשים הם של תלמידים בגיל לימודי היסוד.
2. אפשר שהפוקדים לא הביאו במניין התלמידים את תלמידי 'תלמוד תורה' אלא רק את הללו שלמדו בבתי הספר הנוכריים. מכל מקום, תופעת ה'ילדים' העזובים' היתה ידועה.

משפחות לפי מספר נפשות

מפקד יהודי מונסטיר 459

חלוקה לפי גילים

460 קהילת מונסטיר (ביטולה) מקדוניה

תעסוקה

אחרית דבר

לסיכום, נביא דברים על הנעשה בקהילות המונסטריליות במדינת-האם מקדוניה ובארצות אחרות, לזכר אחיהם בני-עירם שנספו בשואה.

ארצות-הברית, ניו-יורק
 בניו יורק פעילה 'קהילת השלום והאחוה של מונסטיר'. 'Congregation Peace & Brothechood, Monastir'. אגודה זו לא הצליחה, לאחרונה, לארגן טקסי-אזכרה לקדושי מונסטיר.
 בעיר ניו-יורק רבתי פעילה הקהילה הספרדית של פורסט הילס 'The Sephardic Jewish Community of Forest Hills'. קהילת זו מקיימת אחת לשנה עצרת זיכרון כללית בה מעלים את זכרם של קדושי השואה בארצות הבלקן.¹

צ'ילה
 בטמוקו אין נוהגים להעלות את זכרם של קדושי מונסטיר ואילו בסנטיאגו מעלים אחת לשנה את זכרם של כל קדושי קהילות הבלקן בעצרת כללית של הקהילה היהודית הספרדית 'Comunidad Israelita Sefaradi'.²

מקדוניה
 במקדוניה הציבו השלטונות אנדרטה לזכר הקדושים בכניסה לבית העלמין הכללי בסקופליה ואנדרטה נוספת בסמוך, לזכרם של הפרטיזנים שנפלו במאבק בבולגרים, בגרמנים ובצ'טניקים. לאחרונה (11 במרס 2004), נחנכה אנדרטה לקדושים במחנה 'מונופול'.
 בביטולה הציבו פרנסי העיר אנדרטה לזכרה של הגיבורה הלאומית היוגוסלבית ילידת ביטולה, אסתריה עובדיה (מארה) ועוד אנדרטה בת שישה קנים לזכרם של יהודי ביטולה שנספו בטרבלינקה ולהנצחת שישה מיליון הקורבנות היהודים בשואת-אירופה. כמו כן, קראו לגן-ילדים על שמה של אסתריה-עובדיה.

1 מכתב מהרב ארנולד מרנס, ק"ק The Sephardic Temple ביסידר הרסט', ניו יורק אל המחבר, מיום 26 באפריל 2004 (אוסף המחבר).

2 עדות אמריקן אלבלה, סביון, 12 באפריל 2004.

שלטונות מקדוניה והשרידים של יהודי מקדוניה המתגוררים בסקופליה קבעו את ה-11 במרס, יום ריכוזם של יהודי מקדוניה במחנה המעצר 'מונופול', לקראת שילוחם למשרפות בטרבלינקה, כיום אזכרה של יהודי מקדוניה שנספו בשואה.

ב-11 במרס 2003 חנכו יהודי סקופליה ואורחים רבים את בית הכנסת החדש 'בית יעקב' שנבנה מעל למרכז הקהילתי היהודי בסקופליה. קהילת בית ישראל שבפניקס (Phoenix) אריזונה, ארצות הברית תרמה \$ 25,000 לבניין בית הכנסת. טקס חנוכת בית הכנסת נוהל על ידי הרב יצחק עשהאל, רבה של יוגוסלביה.

בטקס נכחו שגריר ארצות הברית במקדוניה מיכאל איניק (Michael Einik) ורעייתו ילידת ישראל. נתמרו שני ספרי תורה – האחד, על ידי יהודי בולגריה, והאחר, על ידי המרכז היהודי בפסדנה-קליפורניה (Pasadena California)³.

ממשלת מקדוניה הנפיקה בול מיוחד במלאת שישים שנה להשמדתם של 7,000 יהודי מקדוניה. הימים 10-11 במרס 2004 הוקדשו על ידי ממשלת מקדוניה ויהודיה להעלאת זכרם של יהודי מקדוניה שנספו בשואה.

להלן סדר האירועים:

שטיפ	בהדרכת פ. לוי.
09:00	יציאה מסקופליה לשטיפ.
11:00	הנחת זרים באגדרטה לזכר קדושי שטיפ.
	קדיש מפי החזן אבי קוזמה.
ביטולה	בהדרכת פרופ' ש. סדיקו.
07:00	יציאה מסקופליה לביטולה.
11:00	הנחת זרים באגדרת הקדושים ובאגדרטה לזכרה של הגיבורה הלאומית אסתריה עובדיה – מארה
12:00	קדיש בבית העלמין בביטולה מפי הרב יצחק עשהאל.
12:30	פתיחה של תערוכת ציורים במוזיאון בביטולה. הצגת הציור 'לבני עירי יהודי ביטולה' של הצייר דשנובסקי גאורגי-דשאן – Desanovski Georgi-Decean.
סקופליה	
20:00	במוזיאון העיר – 'לא לשכוח' סופיה גוֹוֹבָה ורסקובסקה – Sofia Gogova Vrcokovska – קריאת שירים בנושאים יהודיים.
	דברים: ב. סטפובסקי (B. Stetanovski) – שר התרבות.

יפה בן-ארי, שגרירת ישראל.
פרופ' שמואל סדיקרו.
ויקטור מזרחי.

11 במרס 2004

סקופליה

חנוכת האנדרטה במחנה מונופול.	10:00
יציאה לבית-העלמין בוטל (Butel).	10:45
בית העלמין העירוני.	11:30
קבלת פנים על ידי ראש העיר ר. פאנוב (R. Penov).	13:00
הצגת המחזמר 'אנה', מיומנה של אנה פרנק. ⁴	20:00

בביטולה הופק סרט טלוויזיה לזכר הנספים: תסריט: פיטר אטנסובסקי (Peter Atanasovski), בימוי: ליופקו ג'אורג'יבסקי (Ljupco Gyorjievski).

1. מתי הגיעו היהודים לביטולה?
2. היהודים בדרכם לביטולה.
3. ביטולה בימי הביניים ובעידן הטורקי.
4. ההגירה היהודית ההמונית מספרד ומפורטוגל.
5. ביטולה במאה ה-19 (התגוררו בה 60,000 תושבים ובהם 6,000 יהודים).
6. הרובע היהודי שנקרא יהודי ח'נאטה (Jsudihanata).
7. חיי הדת של היהודים.
8. חיי התרבות של היהודים.
9. חינוך ילדי היהודים.
10. היהודים והספורט.
11. השוק היהודי.
12. היהודים בימי מרד ילינדין בשנת 1903 (רפאל קמחי).
13. היהודים במאבק השחרור הלאומי המקדוני (1941-1945).
14. הבעת צער של תושבי ביטולה על אובדן בני עירם היהודים.
15. אנדרטות ואתרי-הנצחה כאמירת 'שלום' לנספים: הגימנסיה בביטולה, האנדרטה היהודית, גן הילדים, פרוטומים של לוחמים יהודים שנפלו במערכות. בית הקברות של הפרטיזנים. הטלוויזיה אורביס, ביטולה Television ORBIS, Bitola, וחברת Video Mozaic.⁵

4 מכתב הזמנה של נשיא הקהילה ויקטור מזרחי אל יהודה ושלמה אלבוחר מיום 16 בפברואר 2004 (אוסף המחבר).

5 חוזה המפיקים של הסרט מ-10 במרס 2003 (אוסף המחבר). שמה הרשמי של מונסטיר במדינת מקדוניה הוא ביטולה — Bitola.

ארץ-ישראל

בארץ-ישראל נטעו יהודי מונסטיר 3,013 עצים ב'יער הקדושים' לזכר הנספים. בהשתדלותם של אהרן אלבוחר, יצחק אלכסנדרוני ויצחק משולם נטעה עיריית ירושלים גן ברחוב הברון הירש לזכרו של ליאון קמחי, המנהיג הציוני של הקהילה. עיריית ירושלים קראה גם לאחד מרחובות רמת בית הכרם 'אסתריה עובדיה (מארה)', פרטיזנית ממונטיר שנפלה בקרבות ובשל מעשי גבורתה זכתה לתואר 'גיבורה לאומית של יוגוסלביה'.

מדי שנה בשנה בערב ראש חודש ניסן מתכנסים יהודי מונסטיר בבית הכנסת שלהם 'יגל יעקב' שברחוב אלפנדרוי 26 בירושלים ומקיימים בו טקס אזכרה לקדושים. בשנת 2003 לציון שנת ה-60 לשילוחם של יהודי מונסטיר למשרפות בטרבלינקה, שלחה עמותת 'דור ההמשך של יהודי מקדוניה' חוזר לכל הצאצאים של בני מונסטיר החיים בארץ והזמינה אותם לקחת חלק בטקס ההזכרה בבית הכנסת. בית הכנסת היה מלא מפה לפה וכל הנוכחים הדליקו נרות זיכרון במנורות 'ששת הקנים'. נשאו דברים ז'ני לבל מחברת הספר 'גאות ושבר', ניר ברוך, מחבר הספר 'הכפר' ועורך הספר 'השמדה והישרדות בבולגריה המאוחדת' וצבי לוקר, עורך 'פנקס הקהילות', יוגוסלביה. שלמה אלבוחר קרא את מילות ההנצחה לקדושי מונסטיר החקוקות לעד על לוח אבן בקיר בית הכנסת. מילות ההנצחה חוברו על ידי יצחק אלכסנדרוני שאירגן וערך את הטקס בבית הכנסת במשך שנים רבות:

'אלה נזכרה ונפשנו עליהם תשתוחח
קול ויללה נשמיע ומספד מר נביע
על חללי בת עמי נתאבל בדמי
אשר נטרפו בידי זאבי ערב, נָצִים חיתו טרף
מדי שנה נישא קינה ביגון ומגינה
את נשמות אחינו נזכרה
נייליל על שברנו בהעדר אם על בנים
בחורים וזקנים, נשים ועוללים, עם יונקי שדיים
על אלה נתאבל מרה ושחוחי קומה
לאוהי ישראל נישא כפיים'.

ולאחריו את ה'זכור' לקדושי מונסטיר (ביטולה) שאף הוא חקוק על אותה אבן לזכרון עולם:

'אל מלא רחמים, צור שוכן במרומים
המצא מנוחה נכונה, תחת כנפי השכינה
במעלות קדושים וטהורים, כזוהר הרקיע מזהירים
את נשמות הורינו, אחינו ואחיותינו, בנינו ובנותינו
וכל בני מונסטיר (ביטולה) קהילתנו

שנפלו בידי יָדִים בְּנֵי עֲוֹלָה טְמְאֵי יָדַיִם
עַל מִשְׁכַּבְּכֶם יִנּוּחוּ בְּשָׁלוֹם וּבְגֵן עֵדֶן תִּהְיֶה מְנוּחַתְּכֶם
זְכוֹר ה' כֹּל מַעֲנֵינוּ וְהִשָּׁב לָהֶם כְּגִמּוּלָם
שִׁפּוֹךְ עֲלֵיהֶם זַעֲמֹךְ וְנִקְוֹם אֶת נִקְמַת דָּם עַבְדֶּיךָ
וְחֹסֶה נָא עַל שְׂאֵרֵיט פְּלִיטָתֵנוּ, וְהִשָּׁב אֶת שְׁבוּתֵנוּ
הַשִּׁיבֵנו ה' אֵלֶיךָ וְנִשׁוּבָה, חֲדָשׁ יְמֵינוּ כְּקֶדֶם.

לאחר קריאת ה'יזכור' נפתח ההיכל (ארון הקודש) ולנוכח ספר התורה הפתוח (ספר התורה היחידי בבית הכנסת שהובא לירושלים ממונסטיר) חתם שלמה אלבוחר את הטקס בקריאת 'חזון העצמות היבשות', בפרק ל"ז בספר יחזקאל המסתיים במילות הנחמה:

וְנִתְּנֵי רוּחִי בְּכֶם וְהִנַּחֲתִי אִתְּכֶם עַל
אֲדַמְתְּכֶם וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' דְּבַרְתִּי וְעָשִׂיתִי נְאֻם ה' (יחזקאל, ל"ז 14).

ביבליוגרפיה

- אביניר, איל אביניר ריביסטה פופולארה, סאלוניקי, תר"ס.
 אדרבי, יצחק בכיר שלמה אדרבי, דברי ריבות (ויניציאה) ירושלים, ת"ש.
 אורן, אורי אורן, עיר ושמה מונסטיר, תל אביב, 1972.
 אידל, משה אידל, המחשבה היהודית בספרד של ימי הביניים, מורשת ספרד, ירושלים, תשנ"ב.
 איפוקה (לה) איפוקה, ריביסטה פוליטיקה, קומירסיאלה אי ליטיראריה, סלוניקי, 1908-1900.
 אישטרושא, אברהם אישטרושא, מגן גיבורים, שאלוניקי, תע"ט.
 אישקאלייו, רפאל אברהם אישקאלייו, שנות חיים, שאלוניקי, תרח"ם.
 אלבוחר, שלמה אלבוחר, הזדהות, הסתגלות והסתייגות, ירושלים 2002.
 אלעזר, יעקב אלעזר, הרובע היהודי בירושלים העתיקה, ירושלים תשל"ה.
 אמיריקה, לה אמיריקה, ז'ורנאל ז'ודיאו איספאניול אורינטאל, ניו יורק.
 אנציקלופדיה מפה — כל היישובים וכל האתרים בישראל, תל אביב 2001.
 אנציקלופדיה עברית: א — אברהם ומשה אבן עזרא, ז — בולגריה, ח — ביטולה, בלקן, מלחמת הבלקנים. ט — בנימין בן יונה מטודילה, ברצלונה. י — ג'וינט, יא — גסקוניה, יט — יוגוסלביה, יהודה הלוי, יוסף בן יעקב אבן צדיק, כב — יוסף בן מאיר הלוי אבן מיגאש, כג — מלחמת העולם הראשונה, מלחמת העולם השנייה, כד — מקדוניה, כו — סרביה, כז — עראק, כט — דוד קמחי, יוסף קמחי, משה קמחי, ל — אברהם קרשקש, חסדאי קרשקש, יהודה קרשקש, לא — שאלות ותשובות, דון שלמה הלוי מבורגוס, לב — תורכיה.
 אסף, שמחה אסף, מכתבים מאת גדולי שאלוניקי, על כריכת ספרים, סיני א, ירושלים תרצ"ה.
 ארדיטי, רפאל שמואל ארדיטי, דברי שמואל, שאלוניקי, תרנ"א.
 אשל, חנן אשל, שמות ישראלים מן העיר שומרון בתקופה הפרסית ואלה שמות, א', רמת גן, תשכ"ז.
 אשתור, אליהו אשתור, קורות היהודים בספרד המוסלמית, ירושלים 1966.
 ב'ארה, לה ב'ארה, ז'ורנאל סירייו אומוריסטו, סמונאל, ניו יורק.
 בוטון, אברהם יאודה די בוטון, מחזה אברהם, שלוניקי, תקנ"ה.
 ביין, אלכס ביין, תולדות ההתיישבות הציונית מתקופת הרצל עד ימינו, תל אביב תש"ה.

- ביינארט, חיים ביינארט, אטלס כרטא לתולדות עם ישראל בימי הביניים, ירושלים 1981.
- האנוסים בספרד, אורח חייהם והגירתם, מורשת ספרד, ירושלים תשנ"ה.
- גירוש ספרד, גורמים ותוצאות, מורשת ספרד, ירושלים תשנ"ב.
- יהדות קסטיליה, מורשת ספרד, ירושלים תשנ"ב.
- פרקי ספרד, א-ב, ירושלים תשנ"ה.
- ביתי, ביתי בין עמקים, חמישים שנה לשער העמקים, 1935-1985, לצ"מ, 1985.
- בל בראבו, מריה אנטוניה בל-בראבו, יהדות מזרח אנדלוסיה בתקופה שקדמה לגירוש, דור גירוש ספרד, ירושלים 1999.
- בן אריה, יהושע בן אריה, עיר בראי תקופה, ירושלים החדשה בראשיתה, ירושלים תשל"ט.
- בנבסה, אסתר בנבסה, שלבים בלאומיות היהודית באיזור הבאלקאנים במאה הי"ט, פעמים 60, ירושלים 1994.
- בניהו, מאיר בניהו, דור אחד בארץ, איגרות רבי שמואל אבוהב ורבי משה זכות בענייני ארץ-ישראל, ירושלים תשמ"ח.
- בן יעקב, אברהם בן יעקב, ירושלים בין החומות, לתולדות משפחת מיוחס, ירושלים תשל"ז.
- בן שאנג'י, יצחק בן שאנג'י, בארות המים, שאלוניקי, תק"ו.
- בן ששון, חיים הלל בן ששון, דור גולי ספרד על עצמו, ציון כ"ו, ירושלים תשכ"א.
- בן ששון, מנחם בן ששון, מקורות לתולדות קהילות ישראל בספרד במאה הי"ד, גלות אחר גולה, ירושלים תשמ"ח.
- בער, יצחק בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, א-ב, תל אביב תש"ה.
- ברוך, ניר ברוך (עורך), השמדה והישרדות בבולגריה המאוחדת, ישראל 2003.
- (ה)ברית — הברית החדשה, ירושלים 1991.
- בשן, אליעזר בשן, שביה ופדות בחברה היהודית בארצות הים התיכון, ירושלים תשמ"מ.
- בת יאור — בת יאור, הדימים כבני חסות, ירושלים 1986.
- גאון, משה דוד גאון, יהודי המזרח בארץ-ישראל, אישים, חלק שני, ירושלים תרצ"ח.
- גאטיניו, אברהם גאטיניו, אלף כסף, שאלוניקי, תרכ"ז.
- צרור הכסף, שאלוניקי, תקכ"א.
- גאטיניו, אברהם ן' בינבינישטי גאטיניו, צל הכסף, שאלוניקי, תרל"ב.
- גאטיניו, בינבינישטי המכונה מירקאדו גאטיניו, מצרף לכסף, שאלוניקי, תרל"ב.
- ג'יניאו, עליזה ג'יניאו מיוחס, אנוסים ו'נוצרים חדשים' בספרד, ירושלים 1999.
- גלאנטי, אברהם גלאנטי, אישים ועניינים פורטוגזיים יהודים במזרח, מזרח ומערב ג, 8 ירושלים תרפ"ט.
- גלר, יעקב גלר, צמיחתה ושקיעתה של קהילת היהודים האשכנזים והספרדים ברומניה (1919-1941), תל אביב תשמ"ה.

- גרבר, חיים גרבר, יהודי האימפריה העות'מאנית במאות ה-16-17, כלכלה וחברה, ירושלים 1983.
- גרוסמן, אברהם גרוסמן, בין ספרד לצרפת, הקשרים בין קהילות ישראל בספרד המוסלמית ובין קהילות צרפת, גלות אחר גולה, ירושלים, תשמ"ח.
- גשורי, מ.ש. גשורי, עיונים מוסיקליים להרב הספרדי ישראל משה חזן, סיני 38, ירושלים תשט"ז.
- דאנון, אברהם דאנון, מכתבים מרבני ירושלים שנא-תקסא ירושלים (של לונץ), ירושלים תרס"ז.
- דוד, יונה דוד, יוצר לכל שבת לר' בנימין בר אברהם ענו, שבט ועם ט, ירושלים 1980.
- דיין, שמואל דיין, מושבי עובדים בארץ-ישראל, ירושלים תש"ה.
- דישון, יהודית דישון, למקורותיה של המחברת 'מנחת יהודה' ליהודה אבן שבתיה והשפעתה על מקאמת הנישואין ליהודה אלחריזי, אוצר יהודי ספרד יא-יב, ירושלים תשכ"ט-תש"ל.
- הקר, יוסף הקר — לדמותם הרוחנית של יהודי ספרד בסוף המאה החמש עשרה, ספונות, י"ז, ירושלים תשמ"ז.
- וימר, יהודית וימר (גולדנר), סוחרים יהודים ברגוזה כמתווכים בין מזרח למערב במאות השש-עשרה והשבע-עשרה, ימי הסהר, תל אביב 1996.
- חיים, אברהם חיים, ייחוד והשתלבות, ירושלים 2000.
- חנדאלי — יהושע חנדאלי, שני המאורות הגדולים, פני יהושע, קונסטאנדינה תצ"ט.
- חנן, יצחק חנן, בני יצחק, שאלוניקי, תקי"ז.
- טולידאנו, יעקב משה טולידאנו, המשפחה קולון, מזרח ומערב v ירושלים, תרצ"א-תר"ב. הכפוסים באלג'יר ור' חיים כפוסים במצרים, סיני 30, ירושלים תשי"ב.
- נר המערב, תולדות ישראל במרוקו, ירושלים תרע"א.
- שריד ופליט, קובץ ראשון, תל אביב תש"ה.
- טיימפו (איל) טיימפו — פריודיקו איסראליטה פוליטיקו, ליטראריו, קומירסיאל אי פינאנסריו קונסטאנטינופלה.
- יערי, אבהרהם יערי, אגרות ארץ-ישראל, רמת גן, 1971.
- שלוחי ארץ-ישראל, ירושלים 1972.
- ירדן, דב ירדן, יוסף אבן צדיק — כוכב חדש בשירת ספרד, סיני 91, ירושלים תשמ"ב.
- ישראל-יוסף יעקב ישראל, יגל יעקב, בילוגראדו, תר"ס.
- ישמח ישראל, בילוגראדו, תרנ"ו.
- (ה)כהן, אהרן חיים אברהם הכהן, פרח מטה אהרן, חב' אמשטרדם, תס"ג.
- כהן, נעמי ג. כהן, השם שבתיה בעת העתיקה — שם יהודי אם לא? ואלה שמות 2, רמת גן, תשנ"ט.
- (ה)כהן, שלמה בן אברהם הכהן — מהרש"ך, שאלות ותשובות, חב' ויניציאה, שנ"ב.
- לבל, ז'ני לבל, אתמול היום, יוצאי יוגוסלביה לשעבר בבנין הארץ, תל אביב תשנ"ט.

- גאות ושבר, ירושלים 1986.
- לוי, יוחנן לוי, עולמות נפגשים, ירושלים תשכ"ט.
- מאטקובסקי — אלכסנדר מאטקובסקי, שואת יהודי מקדוניה בשנת 1943, יד ושם, ג, ירושלים תשי"ט.
- מגילת האדמה — דמויות, ספר שני, ירושלים תשי"א.
- (די) מדינה, שמואל די מדינה, הרשד"ם, שו"ת, שאלוניקי תרכ"ב.
- מודיאנו, יוסף בר' שמואל מודיאנו, ראש משביר, ח"א, שאלוניקי תקפ"א.
- מולכו, מיכאל מולכו, ר' יוסף בן לב, סיני 48, תשכ"ז.
- מונטאלבו, חוסה הינוחוסה מונטאלבו, הקהילות היהודיות במלכות ולנסיה בשלהי ימי הביניים ערב הגירוש, דור גירוש ספרד, ירושלים 1999.
- מיוחס, משה מרדכי יוסף בן רפאל מיוחס, מים שאל, שאלוניקי תקס"ט.
- מנדלקארן, שלמה מנדלקארן — קונקורדנציה לתנ"ך, ירושלים-תל אביב תשט"ו.
- מפקד, מפקד יהודי ארץ-ישראל (תקצ"ט-1839), ירושלים תשמ"ז.
- מרגליות, מרדכי מרגליות, אנציקלופדיה לחכמי התלמודים והגאונים א-ד, תל אביב 1964-2000.
- מרטינס, אסוניסיון בלסקו מרטינס, גירוש היהודים מאדמות האצולה; אחוזות קב'לריה ואלעזר של מסדר ההוספיטלרים, דור גירוש ספרד, ירושלים 1999.
- מרכוס, שמעון מרכוס — הרכב היישוב היהודי בימי השלטון הוניציאני, סיני, 60, ירושלים תשכ"ז.
- משגב, משגב לך, דוחות, ירושלים תרפ"ד, תרפ"ז, תרצ"ה.
- נאסיון, (לה) נאסיון, אורגנו פוליטיקו נאסיונל אילינו-ג'ודיו, סאלוניקו.
- נחמיאש, רפאל אליעזר נחמיאש, הון רב, חב' שאלוניקי, תקמ"ד.
- עוזיאל, יוסף עוזיאל, הרב הכולל רבי אברהם גר צדק מסלוניק, הזה, י"ב, ב, מר חשון תרצ"ז.
- עמנואל, יצחק משה עמנואל, מצבות שאלוניקי, א-ב, ירושלים תשכ"ג, תשכ"ח.
- עסיס, יום טוב עסיס, יהודי ברצלונה בסחר הימי עם המזרח, גלות אחר גולה, ירושלים תשמ"ח.
- היהודים במלכות ארגוניה ובאזורי חסותה, מורשת ספרד, ירושלים תשנ"ב.
- תסיסה חברתית ומאבק בין-מעמדי בקהילות ספרד לפני הגירוש, תרבות והיסטוריה, ירושלים תשמ"ז.
- עסיס-מגדלינה, יום טוב עסיס, רמון מגדלינה, יהודי נאבארה בשלהי ימי הביניים, ירושלים תש"ן.
- עסיס-קפלן, יום טוב עסיס, יוסף קפלן, עורכים, דור גירוש ספרד, ירושלים תשנ"ט.
- פאלאג'י, חיים פאלאג'י, חקקי לב, חב' שאלוניקי, תר"ט.
- פאפו, אליעזר בן שם טוב פאפו, דמשק אליעזר, ירושלים תשל"ו.
- פארדו, משה פארדו, שמו משה, איזמיר תר"א.

- פיינגולד, ראובן פיינגולד, הבריחה מגיא ההריגה, רופאים מבני האנוסים עוזבים את פורטוגאל בראשית המאה הי"ז, פעמים 68, תשנ"ו.
- פילון, פילון האלכסנדרוני, כתבי היסטוריה (המלאכות אל גאיוס), תל אביב תרצ"ז.
- פלדמן, אריה ל. פלדמן, תשובות חכמי ברצלונה וקטלוניה, גנוזות א', ירושלים, שדמ"ת.
- פרונדו, קרלוס קרטה פרונדו, המלנכוליה בקרב אנוסי קסטיליה והגירוש של שנת 1492, דור גירוש ספרד, ירושלים תשנ"ט.
- פריימן, נחום דוב פריימן, עורך ספר הזכרון הירושלמי, רשימה מפורטת מרכושנו החומרי והרוחני בירושלים (מהדורה מצולמת), ירושלים 1980.
- קוב'ו, אליהו קוב'ו, אדרת אליהו, שני המאורות הגדולים, קונשטאנדינא תצ"ט.
- קוב'ו, רפאל אשר קוב'ו, שער אשר, חא' שאלוניקי תרל"ז.
- קויפמן, דוד קויפמן, ר' יהודה הלוי, סיני 9, ירושלים תש"א-תש"ב.
- קולנומוס, זמילה קולנומוס, פתגמים, מימרות וסיפורים של היהודים הספרדים במקדוניה, בלגראד 1978.
- קונסטנטינוב, מילוש פר. קונסטנטינוב, יהודי ביטולה 'תעודות' החברה למדע, תמצית ניסים, הרצליה 1960.
- קונפורטי, דוד קונפורטי, קורא הדורות, מהדורת דוד קאססעל, ירושלים תשכ"ט.
- קורקוס, דוד קורקוס, יהודי מארוקו מגירוש ספרד ועד אמצעה של המאה הט"ז, ספונות 10, ירושלים תשכ"ו.
- קלדרון, גיטה שמחה קלדרון, פרידה לנצח, ל.מ.ל.ת.
- קלוגר, בנימין קלוגר, ירושלים שכונות סביב לה, ירושלים תשל"ט.
- קפלן, יוסף קפלן, בעיית האנוסים והנוצרים החדשים במחקר ההיסטורי של הדור האחרון, עיונים בהיסטוריה, תשמ"ח.
- רבאדה-אוברדו, מריה דל פילר רבאדה אוברדו, הזמת העדים של התביעה במשפט האינקוויזיציה, 1483-1507 דור גירוש ספרד, ירושלים 1999.
- רוזן, מינה רוזן, בנתיבי הים התיכון, הפזורה היהודית ספרדית במאות הט"ז-י"ח, תל אביב 1993.
- רוזן, מינה רוזן (עורכת), ימי הסהר, פרקים בתולדות היהודים באימפריה העות'מאנית, תל אביב 1996.
- רוזניס, שלמה א. רוזניס, דברי ימי ישראל בתוגרמה, א', תל אביב תר"צ. קורות היהודים בתורכיה וארצות הקדם, ב-ה, סופיא, תרצ"ד-תרצ"ה.
- ריבלין, ברכה ריבלין, פנקס קהילת יוון, ירושלים תשנ"ט.
- רייכמן-רומנובסקי, יחיאל מאיר רייכמן — הנריק רומנובסקי, שנה אחת בטרבלינקה, ילקוט מורשת ל"ב, תל אביב 1981.
- ריסטסקי, סטוין ריסטסקי, נערה ושמה אסתריה, לוחמים יהודים במלחמת העולם השנייה, סביון 1983.

רפאל, שמואל רפאל, בנתיבי שאול, יהודי יוון בשואה, פרקי עדות, תל אביב תשמ"ח.
 שבת, חיים שבתי מהרח"ש, קונטרס, שאלוניקי, התי"א.
 שוחט, עזריאל שוחט, ענייני מסים והנהגות ציבור בקהילת יוון במאה הט"ז, ספונות
 11, תשל"א-תשל"ח.
 שורץ, דב שורץ, עוד לסוגיית חכמה יוונית במחשבה היהודית במאה הי"ד, סיני, קד',
 תשנ"ט.
 שילת, יצחק שילת, אגרות הרמב"ם, א-ב, ירושלים התשמ"ח.
 שלאנג, יצחק שלאנג, מכתב מסרביה, העולם, כ"ב, London תרע"ד.
 ששון, אהרון ששון, תורת אמת (ויניציאה), ירושלים תשמ"ה.
 תדהר, דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובניו, ד', תל אביב 1959.
 תמר, דוד תמר, לברור שנת פטירתם של גדולי חכמי ארץ-ישראל ותורכיה, סיני 70,
 ירושלים תשל"ב.

- Aguilar, S.A. Aguilar, grand Atlas de ediciones, Madrid 1869-1970.
 Andreev, Stefan Andreev, Ed. Ottoman Documents on Balkan Jews, Sofia 1990.
 Angel, Marc D. Angel, La America, The Sephardic Experience in the United States, Philadelphia 1982.
 Beinart, Haim Beinart, Sefarad Sefarad. La Hispania Judia, Spain 1992.
 Bonnin, Pere Bonnin, Sangre Judia, Españoles de Ascendencia Hebrea Y Antisemitismo Cristiano, Spain 1998.
 Bornstein, Lea Bornstein, Names in Istanbul תשמ"ז, ואלה שמות 1, רמת גן, תשמ"ז Bulletin, Bulletin de l'Alliance Israelite Universelle, Paris 1865, 1895-1913.
 Chary, Frederic B. Chary, The Bulgarian Jews and the final Solution, 1940-1944, Pittsburgh 1972.
 Cohen, Mark Cohen, Last Centuries of a Sephardic Community, The Jews of Monastir, 1839-1943, New York, 2003.
 Dimsky-Colev, Gorgi Dimsky – Colev, The Bitola Jews, Bitola 1998.
 Eizenbeth, Maurice Eizenbeth, Demographic et Onomastique, Afrique du Nord, Alegiers 1936.
 Encyclopaedia, Encyclopaedia Judaica 12, Bitola, Jerusalem 1971.
 Frejdenberg, Maren Frejdenberg, Jewish Life in the Balkan, 15th-17th Centuries, Tel Aviv 1999.
 Gorgievska, Anica Gorgievska – A Guide to Heraclea Lyncestis, Bitola 1998.
 Gounaris, Basil C. Gounaris – Steam over Macedonia 1870-1912, New York 1993.

- Gruber, Ruth E. Gruber, Only 200 strong Macedonia's Jews celebrate unity and new Synagogue, Skopje Diarist.
- Jevrejski Almanah, 1963-1964, Savez Jevrejski Opocina, Jugoslavie, Beograd.
- Jevrejski Narodni Kalendar, Beograd, 1936-1937.
- Jewish Community of Salonica 1943, Based on microfilms from U.S. Holocaust Memorial Museum, New York 1940-1941.
- Kamhi, Rafaela Kamhi, Sjeanje Rafaela Kamhia iz Monastira, Tel Aviv 1956.
- Karmi, Ilan Karmi, The Jewish Community of Istanbul in the 19th Century, Istanbul 1996.
- Kolonomos, Zamila Kolonomos, Monastir Sin Djidjos, El Vocero, 203, Santiago de Chile 1997.
- Kolonomos-Vangeli, Zhamila Kolonomos Vera Veskovich-Vangeli: The Jews in Macedonia during the Second World War (1941-1945), Vol. I-II, Skopje 1986.
- Konstantinov, Milosh Fr.. Konstantinov Regesta of the Bitola Kadija's Court 1621-1692.
- Laredo, Abraham Laredo, Les Noms de Juifs du Maroc, Madrid 1978.
- Lettre, La Lettre Sepharade, Numero Special, Longue & Culture Sepharade, No 42, Gordes 2002.
- Leven, Narcisse Leven, Cinquante Ans D'Histoire, L'Alliance Israelite Universelle, 2, Paris, 1911-1920.
- Levy, Avigdor Levy, Ed. The Jews of the Ottoman Empire, Princeton 1994.
- Lory Popovic, Bernad Lory, Alexander Popovic, Au Carrefour des Balkans, Bitola 1816-1918 dans Paul Dumont et François Georgeon, Villes Ottoman a la fin de l'Empire, Paris 1992.
- Luria, Max A. Luria, A study of the Monastir Dialect of Judeo-Spanish, Based on Oral Material Collected in Monastir, Yugoslavia Revue Hispanique No 176, New York-Paris 1930.
- Matkovski, Alexander Matkovski, A History of the Jews in Macedonia, Skopje 1982.
- Moïses, Asher Moïses, Le Nons des Juifs de Grece, 1991.
- Nemer, Julie Frances Nemer. Sound Paterns and Strategies Ioan wodrs in Judeo Español, Indiana University, Indiana 1981.
- Nes-El, Moshe Nes-El, Historia de la Comunidad Israelita Sefardi de Chile, Santiago 1984.
- Shaw, Stanford J. Shaw, The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic, London 1990.

- Tadić, Jorjo Tadić – U Dubrovnik Do Polvine XIII Stoljeca, Sarajevo 1937.
- Tolédano, Joseph Tolédano, La Saga de Familles, Les Juifs du Maroc et leur Noms, Tel Aviv 1983.
- Univers, L'Univers Israelite, Journal des principes Conservateur de Judaism, Fondé Par S. Bloch, No 23, Paris.
- Yerolympos, Alexandra Yerolympos, New data relating to the special Organization of the Jewish community in the european provinces of the Ottoman empire (19th Ce) in I.K. Hassioties, ed. The Jewish Communities of Southeastern Empire, Thessaloniki 1997. idov, Zagreb.

ארכיונים

- א"א – ארכיון אבן טוב, התאחדות עולי יוגוסלביה, ירושלים.
- א"ב – ארכיון בית הכנסת יגל יעקב, ירושלים.
- אוע"ס – ארכיון ועד עדת הספרדים, ירושלים.
- אעמלה"י – הארכיון העולמי המרכזי לתולדות העם היהודי, ירושלים.
- אע"י – ארכיון עיריית ירושלים, ירושלים.
- אעדה"מ – ארכיון עמותת דור ההמשך של יהודי מקדוניה, ירושלים.
- אש"ה – ארכיון שער העמקים, שער העמקים.
- י"י – יד יערי, מרכז תיעוד וחקר של השומר הצעיר, גבעת חביבה.
- American Jewish Joint Distribution Committee, New York-Joint

ריאיונות

- אברהם אלבוחר, אלונים. יהודה אלבוחר, סביון. מאיר אלבוחר, ירושלים, אמריקן אלבלה, סביון. יצחק ישי, ירושלים. אברהם סדיקריו, סקופליה. ג'מילה קולונמוס, סקופליה. מוריץ רומנו, סקופליה. בנו רוסו, סקופליה.

שאלונים

- שאלונים לכארבעים מבני מונסטיר המתגוררים בישראל.

becoming impoverished. Many Monastirlis deserted the city for other places, such as Greece, Chile and the United States; most of the youngsters made aliyah to Eretz Yisrael.

One chapter in the book deals with the Monastirli Diaspora, that sustained ties and relations with its native city. When the Bulgarians, who ruled the city from April 1941, prepared to annihilate the Jews of the city during World War II, they held a census (February 1948). The census provided full details of every Jew in the city, including numbers, age, vocation, education, address, etc.

The book's epilogue is dedicated to the efforts of Monastirlis all over the world in memorializing the Monastirli victims of the Holocaust.

Shlomo Alboher

Monastir (Bitola), Macedonia An Ancient Jewish City Where No Jews Exist Today The Flames of Treblinka Consumed Them

Monastir, a city in the Republic of Macedonia, now called Bitola, was a lively commercial center throughout the Ottoman period (1389-1913). However, from 1918 to 1991, under the Serbian and Yugoslavian regime, the economic situation deteriorated considerably and many Jews left the town (Monastir is the city's Turkish name; Bitola is its Serbian name.)

Jews used to live in Macedonia when it was part of the Hellenist and Roman Empires, but there is no information as to whether or not a Jewish community existed in Monastir. We do know, however, that an organized Jewish community was established in the city after the expulsion of the Jews from the Iberian Peninsula (Spain 1492; Portugal 1497), and in the 17th century additional Jews arrived in the city. The newcomers were New Jews from Portugal who had managed to leave their homeland and join the Jewish people.

The book deals with the Jewish community in the Ottoman Empire and is based on Turkish documentation and rabbinic sources, especially Responsa (questions and answers) – the body of written decisions and rulings given by rabbis to questions addressed to them.

One chapter in the book discusses the names of the Jews of Monastir and shows how most of the city's Jews came from different parts of Spain and Portugal. Their original names were kept up until their deportation to Treblinka.

Another chapter deals with Jewish philanthropic organizations that came to the assistance of the Jews of Monastir, such as The American Joint Distribution Committee in New York and Alliance Israelite Universelle in Paris.

Under the Serbian and Yugoslavian regime (1918-1941), the Jews of Monastir suffered from poor housing as a result of the destruction of the Jewish quarters during World War I (1914-1918). The new border between Serbia and Greece, that disconnected the Jews of Monastir from the Jews of Thessaloniki, on whom the Jewish Monastirli economy was based, increased economic strife in the city and resulted in the Jews